

ТВОРБА, ПРОМЕНА И НОРМА У ЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ
Зборник радова у част професору Божи Ђорићу

Издавачи:
Савез славистичких друштава Србије
Завод за унапређивање образовања и васпитања

За издавача:
Проф. др Рајна Драгићевић
Др Златко Грушановић

Рецензенти књије:
Проф. др Софија Милорадовић
Проф. др Вања Станишић
Проф. др Биљана Бабић

Рецензенти радова:
Проф. др Милан Ајџановић
Проф. др Вељко Брборић
Проф. др Рајна Драгићевић
Проф. др Јасмина Дражић
Проф. др Сања Ђуровић
Проф. др Марина Јањић
Проф. др Миодраг Јовановић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Весна Ломпар
Др Ана Маџановић
Проф. др Александар Милановић
Проф. др Натка Николова
Проф. др Владимир Поломац
Др Стана Ристић
Проф. др Вања Станишић
Проф. др Ирена Цветковић Теофиловић
Проф. др Јана Шулиц

Идејно решење корица:
Дарко Ђорић

Лектори и коректори:
Др Весна Ђорђевић, др Маријана Ђукић, др Јована Јовановић,
др Ивана Маринковић-Мандић, др Ана Маџановић, др Вања Миљковић и аутори

Преводи резимеа:
Др Јелена Јанковић, др Ружица Левушкина, др Ана Маџановић и аутори

Припрема и шtamпa:
Кућа штампе плус, Земун

Тираж:
100

ТВОРБА, ПРОМЕНА И НОРМА У ЈЕЗИЧКОМ СИСТЕМУ

**Зборник радова у част
професору Божи Ђорићу**

Уредници:

Проф. др Александар Милановић

Проф. др Рајна Драгићевић

Проф. др Вељко Брборић

Др Ана Мацановић

Београд

2025

САДРЖАЈ

РЕЧ УНАПРЕД.....	11
БИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР БОЖЕ ЋОРИЋА.....	13
КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР БОЖЕ ЋОРИЋА	15

ДОПРИНОС БОЖЕ ЋОРИЋА СРПСКОЈ СЛАВИСТИЦИ

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ БОЖО ЋОРИЋ КАО ИСТОРИЧАР СРПСКОГ ЈЕЗИКА	33
РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ НАУЧНИ ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА БОЖЕ ЋОРИЋА У КОМИСИЈИ ЗА СЛОВЕНСКУ ТВОРБУ РЕЧИ МЕЂУНАРОДНОГ СЛАВИСТИЧКОГ КОМИТЕТА.....	47
АНА З. МАЦАНОВИЋ БОЖО ЋОРИЋ КАО ДЕРИВАТОЛОГ	57
ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ ПРАВОПИСНЕ ЛИНГВОМАРГИНАЛИЈЕ БОЖЕ ЋОРИЋА.....	69
ЈЕЛЕНА Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ СТИЛСКА ХАРМОНИЈА ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКОГ ИЗРАЗА БОЖЕ ЋОРИЋА	83
НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ ЛЕКСИКОГРАФСКИ ДОПРИНОС БОЖЕ ЋОРИЋА ИЗРАДИ РЕЧНИКА ЈЕЗИКА ИВЕ АНДРИЋА (1982).....	97
КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ ЗНАЧАЈ <i>ПОВЕЉЕ БАНА КУЛИНА</i> БОЖЕ ЋОРИЋА У УНИВЕРЗИТЕТСКОЈ НАСТАВИ.....	107

ДЕРИВАТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

АЛЯКСАНДР А. ЛУКАШАНЕЦ СЛОВАЋТВАРАЉНЫЯ ГНЁЗДЫ ЛІЧЭБНІКАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: СТРУКТУРА І СКЛАД.....	119
IRENA STRAMLJČ BREZNIK BESEDOTVORNE ZADREGE PRI TVORBI ŽENSKOSPOLSKIH VZPOREDNIC V SLOVENŠČINI.....	133

Jerzy Sierociuk	
ZRÓŻNICOWANIE SŁOWOTWÓRCZE GWAROWYCH NAZW EKSPRESYWNYCH – NA PRZYKŁADZIE OKREŚLEŃ ‘TEGO, KTÓRY WSZYSTKO ROBI LEWĄ RĘKĄ’	145
Євгенія А. Карпловська	
ТИПОЛОГІЯ СУФИКСАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ У СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	155
Krystyna Kleszczowa	
PRZEMIANY W KLASIE POLSKICH DEMINUTYWÓW	163
Цветанка Аврамова	
ПО ВЪПРОСА ЗА СУФИКС -(E)CTB(O)//-STV(Ī)/-(C)TV(Ī) В БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК (С ОГЛЕД И НА ДРУГИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ)	173
Горан Б. Милашин	
О ПРЕФИКСАЛНО-СУФИКСАЛНОЈ ТВОРБИ РИЈЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ	181
Радмило Н. Маројевић	
СРПСКИ АНТРОПОНИМСКИ ИМЕНОСЛОВ С ДЕРИВАТОЛОШКОГ СТАНОВИШТА.....	189
Бранко Ћ. Тошовић	
ВИРТУЕЛНИ ДЕРИВАТОР	201
Владан З. Јовановић	
ТВОРБЕНИ КРИТЕРИЈУМИ ПРИ САСТАВЉАЊУ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ У СРПСКОЈ ОПИСНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ.....	211
Соња В. Ненезић	
ТВОРБЕНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПОВРАТНО-ПРИСВОЈНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ <i>СВОЈ</i>	223
Наташа М. Миланов	
ПРИЛОГ ОПИСУ СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ПРИДЕВА <i>ПРИВАТАН</i>	233
Милица Љ. Стојановић	
ИЗВЕДЕНИЦЕ СА СУФИКСОМ -АВИНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	241
Драгана Ј. Цвијовић	
ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА НА -СТВО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	249
Слободан Б. Новокмет	
ЛЕКСЕМА <i>СЕЛФИ</i> КАО ИЗВОР НОВИХ НЕОЛОШКИХ И ТВОРБЕНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	259

ВЕСНА Н. ЋОРЋЕВИЋ	
ИМЕНИЦЕ НА <i>-ИЛАДА</i> У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА.....	269
ЈОВАНА Б. ЈОВАНОВИЋ	
ПЕЈОРАТИВИ СА СУФИКСОМ <i>-УША</i> У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ ОСВРТ)	279
ДАНИЈЕЛА М. РАДОЊИЋ	
ТВОРБА ИМЕНИЦА У СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ НАЗИВА ЗА ЈЕЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	293
АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ	
СТОЈАН НОВАКОВИЋ КАО ДЕРИВАТОЛОГ	303
ВЕСНА С. НИКОЛИЋ	
НОВЕ РЕЧИ СА СУФИКСОМ <i>-АШ</i> У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.....	313
АНА Љ. ПЕТРОВИЋ ДАКИЋ	
МОВИРАНИ ФЕМИНИНУМИ У ЈАВНОМ ДИСКУРСУ У СРБИЈИ И КОРПУСНА ИСТРАЖИВАЊА ТВОРБЕ РЕЧИ	323
ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ	
НОВИЈЕ (СУП)СТАНДАРДНЕ ЕЛАТИВНЕ ТВОРЕНИЦЕ СА ПРЕФИКСОМ <i>ПРЕ-</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	333
ДИЈАХРОНИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА	
Диана П. Иванова	
КНИЖОВНОЕЗИКОВАТА РЕФОРМА НА ВУК КАРАДЖИЧ И ОТГЛАСЪТ <i>Ѣ</i> В БЪЛГАРСКАТА ПРАВОПИСНА ПРАКТИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО.....	345
Љиљана Суботић и Исидора Г. Бјелаковић	
КУЛИНАРСКЕ ПОСЛАСТИЦЕ НА СРПСКОМ МИТРОПОЛИТСКОМ ДВОРУ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 18. ВЕКА (ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ КРОКИ).....	353
Владимир М. Вукомановић Растегорац	
СУФИКСАЛНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ У ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ ПРЕДЗМАЈЕВСКОГ ПЕРИОДА.....	365
Ивана З. Маринковић-Мандић	
О НЕКИМ ТВОРБЕНИМ ОСОБЕНОСТИМА ЗАСТАРЕЛЕ ЛЕКСИКЕ У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА	375
Маријана Р. Ћукић	
ИНВЕНТАР ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА У ВУКОВОМ ДЕЛУ О ТВОРБИ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (1828)	387

МОРФОЛОШКА И ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

ONDŘEJ VLÁHA	
LEXICAL BORROWINGS FROM SERBIAN INTO CZECH	399
Милорад П. Дешић	
ЕНАНТИОСЕМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	407
Душка Б. Кликовац	
О СЕМАНТИЦИ ПОВРАТНЕ ЗАМЕНИЦЕ <i>СЕБЕ</i>	417
Бојана Н. Томић	
ДУБЛЕТНИ ОБЛИЦИ ПЛУРАЛИЈА ТАНТУМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ДУБЛЕТНОСТ У РОДУ).....	429
Вања Н. Миљковић	
ТИПОВИ СЕМАНТИЧКЕ МОТИВАЦИЈЕ У ЛЕКСИЦИ СЛЕНГА – СЛУЧАЈ НАЗИВА ЗА ЉУДЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ СЛЕНГУ	441

РЕЧ УНАПРЕД

Зборник радова *Творба, ѿромена и норма у језичком сисѿему* настао је у част професору Божи Ђорићу. Лепа је и са пуно разлога устаљена пракса колега и млађих сарадника да се значајном професору скромно одуже научним зборником радова који започиње речима што укратко представљају његов рад и области интересовања. И то на другачији начин но што чине хладни биографски и библиографски подаци. Професор Божо Ђорић је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, на којем је провео читав радни век – али и на другим факултетима на којима је предавао од Петриње до Сеула – истовремено благим осмехом, тихим гласом и дискретним хумором јачао колегијалне везе унутар колектива, подстичући га на нове идеје и пројекте, али и стварао млађе генерације србиста, способне да такву праксу наставе.

Делујући понајпре у областима историје српског народног и књижевног језика и дериватологије тј. творбе речи, али и у областима нормативистике и језичке политике, Божо Ђорић је србистику задужио значајним монографијама, научним студијама и радовима, енциклопедијским чланцима, у којима је пре свега лако видљива оригиналност и иновативност приступа и поузданост резултата. Подједнако отворен и за дијахронијска и за синхронијска истраживања српског језика, професор Ђорић своју богату библиографију није видео и не доживљава ни данас, када пуни осамдесет година, као једини циљ научног деловања. Напротив, ширећи сазнања о српском језику и србистици на домаћим и страним универзитетима, стварао је и ширио разгранату научну мрежу која много помаже нашој науци. Јачање србистичких веза са другим националним славистикама био је један од приоритета Ђорићевог деловања. Остваривао га је у пуној мери прво као сарадник а потом и управник Међународног славистичког центра у Београду, у којем је дринуо о стручном формирању страних студената србистике и сербокroatистике, организовао међународни Научни састанак слависта у Вукове дане и уређивао његове зборнике. Циљ јачања славистичке сарадње остварује и као угледни члан двеју комисија Међународног комитета слависта, Комисије за словенску творбу и Комисије за словенске књижевне језике.

Поред јачања славистичких контаката, веома је истакнуто и Ћорићево настојање да се формира што јачи млађи србистички кадар, што је процес у који је уложио много времена и енергије менторишући већи број магистарских радова и докторских дисертација на различитим универзитетима и водећи добро упамћени курс творбе речи у српском језику на докторским студијама Филолошког факултета у Београду.

Плодове оваквог научног деловања, надамо се, препознаће и читаоци зборника насталог у част професора Боже Ћорића. Уредници зборника настојали су да у њему буду обухваћене најважније теме које су биле предмет научног интересовања Боже Ћорића, а имали су велико задовољство да се позиву одазову професорове колеге из различитих научних центара у земљи и иностранству, аутори који су дуго година радили и сарађивали са њим на заједничким научним пословима и пројектима, као и млађи сарадници који су стасавали под његовим будним професорским и менторским оком.

Уредници

БИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР БОЖЕ ЂОРИЋА

Рођен је 11. 11. 1945. у Козарцу (заселак Подграђе), код Приједора. Основну школу похађао је у Козарцу, Босанској Градишци, Босанској Костајници и Приједору, а средњу (учитељску) у Приједору (три године) и Дервенти (завршни, четврти разред). Филолошки факултет у Београду уписао је 1965. године (на Групи за српскохрватски језик и књижевност), где је дипломирао 1969, магистрирао 1972, докторирао 1979. Годину дана провео је на одслужењу војног рока у Загребу (1972–1973). За асистента на предмету Историја српскохрватског језика изабран је априла 1970. године, за доцента 1980, а од 1995. је редовни професор. Пензионисан је 2014. Предавао је историју српскохрватског, касније српског језика (историјску граматику), а касније и историју српскохрватског (касније српског) књижевног језика. Наставу из истих предмета држао је и на филозофским (филолошким) факултетима у Никшићу, Крагујевцу, Петрињи и Бањој Луци. На докторским студијама Филолошког факултета у Београду држао је више година изборне курсеве из *Творбе речи у теорији и пракси*. Био је продекан на Филолошком факултету у Београду (1983–1985), управник Међународног славистичког центра (1990–1998), главни и одговорни уредник часописа *Књижевност и језик* (Београд), уредник осам зборника реферата са научних састанака слависта у Вукове дане, као и других зборника научних радова из области србистике и славистике. Члан је редакције часописа *Српски језик* (Београд) и *Исследования по славянским языкам* (Сеул, Јужна Кореја).

Боравио је на страним универзитетима (славистичким катедрама) као лектор српскохрватског језика у Стразбуру (1975–1978), у Минстеру (1985–1987), те као гостујући професор на Ханкук универзитету у Сеулу (1998–2001). Гостовао је и на славистичким катедрама универзитета у Прагу и Софији. Члан је *Комисије за творбу речи* и *Комисије за књижевне језике* Међународног комитета слависта. Учествовао је са рефератима на научним конференцијама у Москви, Познању, Прагу, Софији, Темишвару, Варни, Грацу, Берлину, Пултуску, Минску, Пловдиву, Грацу, Бечу, Витенбергу, Бауцену (Будишину), Оломоуцу, Њитри, Чернивцима, као и у многим универзитетским центрима и местима бивше Југославије.

КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР БОЖЕ ЂОРИЋА

КЊИГЕ

1. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Монографије, књ. LIII, Београд, Филолошки факултет, 1982.
2. *Српскохрватски језик за сџранце 1*, Београд, Међународни славистички центар, 1985.
3. *Српскохрватски језик за сџранце 1*, друго поправљено издање, Београд, Међународни славистички центар, 1987.
4. *Српскохрватски језик за сџранце*, Београд, Чигоја штампа, 1989.
5. *Српскохрватски језик за сџранце / Serbo-croatian for foreigners*, четврто поправљено издање, Београд, Чигоја штампа, 1990.
6. *Правоиис српскоја језика са речником* (коаутор са Р. Симићем, Ж. Станојчићем, Б. Остојићем и М. Ковачевићем), Београд/Никшић, ИТП Унирекс, 1993.
7. *Српски за сџранце / Serbisch für Ausländer* (са речником), Београд, Чигоја штампа, 1995.
8. *Српски за сџранце / Le serbe pour les etrangers* (са речником), Београд, Чигоја штампа, 1995.
9. *Српски за сџранце / Serbian for foreigners* (са речником), Београд, Чигоја штампа, 1995.
10. *Српски за сџранце / Serbisch für Ausländer* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 1998.
11. *Српски за сџранце / Le serbe pour les etrangers* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 1998.
12. *Српски за сџранце / Serbian for foreigners* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 1998.

13. *Српски за сѝранце, Аудио-визуелни курс: Почейни курс (1)* (коаутор са С. Х. Кимом), Сеул, Ханкук универзитет за стране студије, 2001.
14. *Српски за сѝранце, Аудио-визуелни курс: Средњи курс (1)* (коаутор са С. Х. Кимом), Сеул, Ханкук универзитет за стране студије, 2001.
15. *Српски за сѝранце / Serbisch für Ausländer* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2002.
16. *Српски за сѝранце / Le serbe pour les etrangers* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2002.
17. *Српски за сѝранце / Serbian for Foreigners* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2002.
18. *Српски за сѝранце / Serbisch für Ausländer* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2004.
19. *Српски за сѝранце / Le serbe pour les etrangers* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2004.
20. *Српски за сѝранце / Serbian for foreigners* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2004.
21. *Српски за сѝранце / Serbian for foreigners* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2005.
22. *Српски језик за сѝранце / Serbian Language for Foreigners* (коаутор са З. Никитовић), Источно Сарајево, Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
23. *Српски за сѝранце / Serbisch für Ausländer* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2006.
24. *Српски за сѝранце / Le serbe pour les etrangers* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2006.
25. *Српски за сѝранце / Serbian for Foreigners* (са речником и граматиком), Београд, Чигоја штампа, 2008.
26. *Творба именица у српском језику*, Библиотека Књижевност и језик, књ. 24, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
27. *Линѝвомарѝналије*, Библиотека Књижевност и језик, књ. 32, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009.
28. *Повеља бана Кулина (ѝрафемика, фонемика, морфемика)*, Београд, Чигоја штампа, 2011.

ЧЛАНЦИ

29. *О једном примјеру међудијалекатске адапације*, у: Зборник за језик и књижевност Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, књ. I, Титоград, 1972, 99–104.
30. *Контрасивни опис творбених средстава за обележавање именичке моћије у српскохрватском и немачком језику*, Књижевност и језик, XXII/2, 1975, 267–285.
31. *Notina agentis на -лица с посебном нијансом значења*, Књижевни језик, 1, Сарајево, 1978, 24–32.
32. *Деривација моционим суфиксима у јужнословенским језицима*, Књижевност и језик, XXVII/2–3, 1979, 253–262.
33. *Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима*, Књижевни језик, 3, Сарајево, 1979, 31–41.
34. *О живоју и раду Јернеја Којићара*, Књижевност и језик, XXVIII/2, 1980, 152–156.
35. *Суфикс -ка у моционој функцији*, Југословенски семинар за стране слависте, 31, Београд, 1980, 41–71.
36. *Именички суфикси с иницијалним ч*, Књижевни језик, 4, Сарајево, 1981, 15–18.
37. *О суфиксу -киња у српскохрватском језику*, Југословенски семинар за стране слависте, 32, Београд, 1982, 119–122.
38. *О сипруктури суфикса у јужнословенским језицима*, Књижевност и језик, XXIХ/3–4, 1982, 226–230.
39. *О сложеним суфиксима*, Македонски јазик, XXXII–XXXIII, Скопје, 1982, 718–721.
40. *О прамајници Ђуре Даничића*, Књижевност и језик, XXX/1–2, 1983, 7–12. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линвомариналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 149–153.
41. *Из творбене синонимје српскохрватској језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 12/1, 1983, 131–136.
42. *Линвисички и орфографски сипаус образовања шипа Србијапревоз, Боснапревоз, Истравино и сл.*, Преводилац, 1/83, Београд, 1983, 131–136.
43. *Даничићеви Облици српској језика*, у: Ђ. Даничић, *Мала српска граматика*, у Бечу 1850, *Облици српског језика*, 1864, Mit einem Nachwort von Војо Ћорић, München, 1983, I–V.
44. *Жива катеорија изван језичке норме*, у: *Језик у савременој комуникацији*, Београд, 1983, 216–217.

45. *Ей̄ник, к̄й̄ей̄ик и норма*, Наш језик, XXVI, 1984, 152–159. Прештампано у: Божо Ћорић, *Лин̄вомар̄иналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 71–76.
46. *Писменица Вука Сѣефановића Караџића*, у: Значења, Горњи Милановац, 1984, 15–19.
47. *Вук као кодификаѿор ср̄иској̄ језика*, Преводацац, 1/87, Београд, 1987, 8–16.
48. *Die Bildung von Oikonymen im Serbokroatischen und Deutschen*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humbolt-Universitaet zu Berlin, 36. Jg. Berlin, Heft 2, 1987, 166–168.
49. *Вук и ѿворба речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/1, 1988, 193–198.
50. *Нека ѿѿања наше лексичке норме*, Књижевност и језик, XXXV/3–4, 1988, 289–295.
51. *О једном типу лексиѿких архаизама и српскохрватском језику*, Fluminensia, I/1, Rijeka, 1989, 122–126.
52. *О ѿтерминологији у нашој ѿворби речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 18/1, Београд, 1990, 75–82.
53. *Sociolingvistiѿки status naziva za osobe љenskog pola u srpskohrvatskom језику*, Fluminensia, II/1–2, Rijeka, 1990, 103–108.
54. *О неким ѿворбеним моделима са сѣановишѣа језичке економије*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, 1991, 325–334.
55. *Из дијалекѿолошке ѿтерминологије (наречеје, дијалекѿи, ѿвор)*, Књижевност и језик, XXXVIII/1, 1991, 73–77.
56. *Анѿројоними и ѿрамаѿика*, Књижевност и језик, XXXVIII/3, 1991, 296–304. Прештампано у: Божо Ћорић, *Лин̄вомар̄иналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 121–128.
57. *Анѿројоними и ѿворба речи*, Књижевност и језик, XXXIX/1, 1992, 29–37.
58. *Предизборно ѣуѿање или ѿредизборна ѣуѿња*, Књижевност и језик, XXXIX/2–4, 1992, 142–143.
59. *Анѿројоними и ѿексѿ*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 21/2, 1993, 133–141. Прештампано у: Божо Ћорић, *Лин̄вомар̄иналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 129–137.
60. *Творбено и лексичко значење*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 22/2, 1994, 257–263.

61. *Ијекавско-екавско двојстїво срїскої књижевної језика*, у: Статус /и/јекавице у стандардном језику, Васпитање и образовање, 3, Подгорица, 1994, 59–62.
62. *О ресїандардизацији у данашњем срїском књижевном језику*, Знамен, I/1, Петриња, 1995, 9–19.
63. *Нека акїуелна пїшњања срїскої језика*, Знамен, I/2, Петриња, 1995, 7–13.
64. *О неким језичким диференцијалним црїама*, Знамен, I/2, Петриња, 1995, 87–94.
65. *Сїилисїички асїекїи деривације*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, 1995, 103–108.
66. *О неким сїецифичностїма суфиксалне деривације именица у срїском разїговорном језику*, Књижевност и језик, XLII/1–2, 1995, 35–41.
67. *Срїски пїросвјетїшїелї и срїско језичко двојстїво*, Наша школа, св. 1–2, Бања Лука, 1996, 87–90.
68. *Країка верзїја шїрмина*, Стандардизација терминологије, Београд, САНУ, 1996, 53–55.
69. *Неке језичке каракїтерисїике пїравних шїексїова пїоловине 19. века*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, 1996, 85–95. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 155–164.
70. *О суфиксалној универбацији у срїском језику*, Српски језик, I, 1996, 60–64. Прештампано у: Књижевност и језик, XLV/2–4, 1997, 29–32; Словјаский Збїрник, Випуск I–II, Одеса, 1996, 146–149; Божо Ћорић, *Творба именица у срїском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 161–165.
71. *Форме анїроїонима у пїублицисїичком сїилу савременої срїскої језика*, Преводаилац, XV, бр. 1–4, Београд, 1996, 24–28.
72. *Изведенице на -ција у Сремчевим делима*, у: Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш, 1997, 177–184. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у срїском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 62–67.
73. *Варијације у шумачењу изведених речи у једнојезичким речницима срїскої језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26/2, 1997, 343–351.
74. *Неке одлике пїублицисїичкої сїила на пїлану деривације*, Трећи лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Подгорица, ЦАНУ, 1997, 79–86.

75. *О деривацији именица у разговорном језику*, у: *Обшћност и многообрзне на славјанските езици* (Сборник в чест на проф. Иван Леков), Софија, 1997, 201–205.
76. *Међузависност типа текста и форме антропонима у савременом српском језику*, *Slavia*, Роџник 66, Прага, 1997, 285–292.
77. *Позајмљенице и врсте речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 27/2, 1998, 253–261. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линџомарјиналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 77–84.
78. *Експанзија неких страних творбених елемената у савременом српском језику*, *Slavica Pragensia ad tempora nostra* (Univerzita Karlova), Прага, 1998, 168–172.
79. *Анајомија наојаке хрвајске језичке јолијике*, Српски језик, III, 1998, 551–559. Прештампано у: Медиите и езикът, Софија, 1999, 185–192; Божо Ћорић, *Линџомарјиналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 9–16; Branko Тошовић, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, I/IV, 1990–2004, Graz/Beograd, Institut für Slawistik der Karl-Frasnzens-Universität Graz / Beogradska knjiga, 2012, 193–201.
80. *О једном неретјсјированом, а јродукјивном суфиксу (суфикс -изација)*, ИССледования по славјанским језикам (Корейская асоцијација славистов), 4, Сеул, 1999, 239–248.
81. *О једном неретјсјированом, а јродукјивном суфиксу (суфикс -изација)*, Четврти лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Подгорица, ЦАНУ, 1999, 63–69.
82. *Принципи јворбене анализе сјране лексики*, Српски језик, IV, 1999, 227–241.
83. *Срјски језик*, у: *Лексикон српског средњег века* (ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић), Београд, 1999, 688–693.
84. *Суфикс -ист/а/ у срјском сјандардном језику*, *Наш језик*, XXXIII/3–4, 2000, 211–234. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у срјском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 68–91.
85. *Творбено-семанјичка анализа именица на -изам у савременом срјском језику*, *Књижевност и језик*, XLVIII/1–2, 2001, 37–56. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у срјском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 92–110.
86. *Форманиј -ада у савременом срјском језику*, ИССледования по славјанским језикам (Корейская асоцијација славистов), 6, Сеул, 2001, 243–253.

87. Суфикс -ада у савременом српском језику, Српски језик, VI, 2001, 167–175. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 52–61.
88. О формално-семантичкој класификацији изведеница, Књижевност и језик, XLIX/1–2, 2002, 1–8.
89. Нека ошћиа теоријска ишћиања шворбе речи, Зборник за српски језик, књижевност и умјетност, II/2, Бања Лука, 2002, 91–106.
90. Михаило Стевановић као дериваолог – терминолошка ишћиања, у: Живот и дјело академика Михаила Стевановића, Подгорица, ЦАНУ, 2002, 259–268.
91. О појму мошћивације у шворди речи, Гласник одјељења умјетности ЦАНУ, књ. XX, Подгорица, 2002, 41–53.
92. Деривациони појмовни апарат у српском језику, Српски језик, VII, 2002, 195–204.
93. О појму конкуренције у шворди речи, Пети лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Подгорица, ЦАНУ, 2003, 63–71. Прештампано у: Божо Ћорић, *Творба именица у српском језику*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008, 219–225.
94. О неким новијим шенгенцијама у развоју српског језика на плану шворбе речи, Probleme de filologie slavă (Вопросы славянской филологии / Проблеми словенске филологије) XI, Timișoara, 2003, 27–36.
95. Неке српско-бујарске језичке паралеле на плану шворбе речи, Научние трудове, том. 41/1, Пловдив, Пловдивски универзитет „Паисий Хиландарски”, 2003, 419–427.
96. Линвоалхемичари, Српски језик, VIII, 2003, 209–220. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линвомарћиналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 17–25; Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, I/IV, 1990–2004, Graz/Beograd, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität / Beogradska knjiga, 2012, 327–336.
97. Тенденције ка интернационализацији, рационализацији и феминизацији у савременом српском језику, Die Welt der Slaven, Band 21, Germano-Slavistische Beiträge (Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag), München, 2004, 63–75.
98. Хибридизација у шворди ријечи, Гласник одјељења умјетности ЦАНУ, књ. 22, Подгорица, 2004, 41–51.

99. *Країшак прейлед истїорїјске граматїке срїскої језика*, Исследования по славянским языкам (Корейская ассоциация славистов), 9, Сеул, 2004, 41–56.
100. *Комплексне јединице шворбеної сисїема*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 33/3, 2004, 55–60.
101. *Неке суїсїандардне појаве у савременом срїском језику*, у: Стандарт и субстандарт (диахронни и синхронни аспекти), Шумен, Универзитетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2005, 73–81. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 95–102.
102. *Неки дублеши и двосїрукосїи у срїском језику*, у: Србистички прилози (Зборник у част професора Славка Вукомановића), Београд, 2005, 273–281.
103. *Дублеши и језичка правилносї*, Књижевност и језик, ЛП/3–4, 2005, 285–296. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 85–94.
104. *Злоуїошреба једної линївистїичкої шермина*, Шести лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, Подгорица, ЦАНУ, 2005, 21–27. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 27–32.
105. *Неке суїсїандардне појаве*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 34/3, 2005, 279–288.
106. *Срїски језик у кривом оїлегалу комїаратїивистїике*, у: Славистика и общество, София, Софийски универзитет „Св. Климент Охридски“, 2006, 126–130. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 33–39.
107. *Неки дублеши у срїском језику*, *Studia Philologica Slavica, Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern, Teilband I/II*, Redaktion Bernhard Symanzik, Berlin, 2006, 71–80.
108. *Носилац језика/језїк на фону језичке сїтуацїе заїагної Балкана*, Gladkova, H., Cvrček, V. (eds.), *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských. Sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné slovanské jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů Praha*, 16. a 17. září 2005. *Acta Slavica et Baltica VI*. Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, Euroslavica Praha, 2006, 46–56. Прештампано у: Божо Ћорић, *Линївомарїналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 41–48.
109. *Моциона шворба данас*, у: Функциянальные аспекты словаўтварэння (Даклады IX Міжнароднай канферэнцыї Камісіі па славянскаму

- словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў, Мінск/Беларусь 9–14 кастрычніка 2006 г.), Мінск, 2006, 280–287.
110. *Грамаўіччкі род и ѿіішање ѿолне дїскрїмінацїе у језїку*, Српскї језїк, XI, 2006, 51–63.
 111. *Срѣдскїяѿ езїк ѿрез исїорїяѿа*, Славянскї дїалозї, кн. 7, година IV, Пловдив, 2007, 68–76.
 112. *Акїуелна ѿїшања именовке моцїе (званя, занимања и ѿїїуле женскої рода)*, у: Un om, un simbol, In honorem magistri Ivan Evseev, București, 2007, 241–250.
 113. *Генерїчка и маркїрана форма назїва за званя, занимања и ѿїїуле женскої ѿола*, Гласник одјелења умјетности, 25, Подгорица, ЦАНУ, 2007, 43–50.
 114. *Ћуро и/или Ћура*, Prace Filologiczne, LIII, Warszawa, 2007, 93–102. Прештампано у: Божо Ћорїћ, *Лїнївомарїналіје*, Београд, Друштво за српскї језїк и књижевност Србїје, 2009, 139–146.
 115. *Сїнонимї и дублеїи*, Научнї састанак славїста у Вукове дане, 35/3, 2007, 59–67.
 116. *Дублеїи у свеїлу међујезїчкїх и/или међуварїанїѿскїх кѿнїѿакїѿ/кѿнїѿакїѿа*, у: Wielojęzyczność, Kontakty językowe w rozwoju kultur słwiańskich, Pułtusk, 2008, 179–191. Прештампано у: Божо Ћорїћ, *Лїнївомарїналіје*, Београд, Друштво за српскї језїк и књижевност Србїје, 2009, 103–110.
 117. *Традїцїонално и ново у ѿворбеној ѿермінолоїїї*, Гласник одјелења умјетности, 26, Подгорица, ЦАНУ, 2008, 13–39.
 118. *Творба речи у функцїї ѿурїзма*, Српскї језїк, XIII, 2008, 121–135. Прештампано у: Божо Ћорїћ, *Лїнївомарїналіје*, Београд, Друштво за српскї језїк и књижевност Србїје, 2009, 55–67.
 119. *Како је заїраво гласїло Даничићево лїчно име*, Научнї састанак славїста у Вукове дане, 37/1, 2008, 255–264.
 120. *Идїосїнкразїја као ѿрїнцїї језїчке ѿолиѿїке*, у: Језїчка сїтуација у Црној Гори – норма и стандардїзација (Зборник радова са међународног научног скупа), Подгорица, 2008, 49–57. Прештампано у: Божо Ћорїћ, *Лїнївомарїналіје*, Београд, Друштво за српскї језїк и књижевност Србїје, 2009, 49–54.
 121. *Сїране ѿреїозїѿївне комїоненїе у сїрукїури сложене номїнаїѿївне једїнице*, Научнї састанак славїста у Вукове дане, 36/3, 2008, 33–59.

122. *Нека теоријско-методолошка и практична истражања творбе речи*, Књижевност и језик, LV/3–4, 2008, 265–278.
123. *Лексикографска дела двадесетог века*, Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Подгорица, ЦАНУ, 2008, 293–304.
124. *Творбено значење и лексикографија*, у: Словообразуване и лексикологија (Сборник доклади от Десетата меѓународна конференција на Комисијата по славјанско словообразуване), Софија, Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2009, 302–310.
125. *Штампана издања Повеле дана Кулина* (критички осврт), Српски језик, XIV, 2009, 47–64. Прештампано у: Божо Ђорић, *Лингвомариналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 165–188.
126. *О творбеној хомонимији*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 38/3, 2009, 11–22.
127. *Прасловенско *godě и његови континуанти у српском језику*, Гласник одјелења умјетности, 27, Подгорица, ЦАНУ, 2009, 13–19.
128. *Језичке и/или варијантске разлике на плану творбе речи*, у: Branko Tošović (Hg.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosnaiakischen, Kroatischen und Serbischen* (Lexik, Wortbildung, Phraseologie), Slawische Sprachkorrelationen 2, Wien/Berlin/Münster, 2009, 297–309. Прештампано у: Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, Graz, 2010, 27–39.
129. *Инвентар на афиксиие в срѣдския език*, у: Слово и словесност (Сборник в чест на доц. д-р Јулија Балтова), Софија, 2010, 322–328.
130. *Компониција годе у бујарском и год у српском језику*, у: Отговорноста пред езика 3 (Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Кина Вачкова), Шумен, 2009, 150–156.
131. *Универбизација у српском језику на фону хомонимије*, у: Труды и материалы Меѓународного научног симпозиума „Славјанские языки и культуры в современном мире”, Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование (Доклады XI Меѓународной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Меѓународном комитете славистов, Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 24–26 марта 2009 года), Москва, 2010, 320–330.
132. *На марини грамаиике (речца и посификс год у српским и хрвајским грамаиикама)*, у: Branko Tošović (Hg.), *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosnaiakischen, Kroatische und Serbischen: Grammatik*, Slawische Sprachkorrelationen 3, Wien/Berlin/Münster, Lit Verlag, 2010,

- 29–38. Прештампано у: Branko Tošović, Arno Wonisich (ur.), *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*, Graz, 2010, 133–141; Божо Ћорић, *Линџвомарџиналије*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009, 111–118.
133. *Посџфикс у срџској џворди речи*, Српски језик, XV, 2010, 549–553.
134. *Твордена хомонимија (на џримеру универбизованих формација)*, Гласник одјелења умјетности, 28, Подгорица, ЦАНУ, 2010, 35–46.
135. *Андроними у Андрићевом језику*, у: Branko Tošović (Hg.), *Das Grazer opus von Ivo Andrić (1923–1924)*, Graz, 2010, 335–342.
136. *Још о Повељи бана Кулина (џрафемика, фонемика, морфемика)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 39/3, 2010, 11–46.
137. *Турски суфикси у јужнословенским језицима (са џоседним освџћом на џрилике у срџском)*, у: Відобтаження історії та культури народу в словотворенні, Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комисії зи слов'янського словотворення при Міжнародному комітет славістів, Київ, 2010, 317–328.
138. *О дисџрибуцији анџроїонимских иденџификаџора за особе женскої џола*, у: Лексикологија, ономастика, синтакса (Зборник у част Гордане Вуковић), Нови Сад / Београд, 2011, 185–189.
139. *О језику Мркаљевих филолошких радова*, Гласник одјелења умјетности, 29, Подгорица, ЦАНУ, 2011, 15–36.
140. *О лексици џурскої џорџјекла са сџановишџа џворбе ријечи (у јужнословенским језицима)*, Годишњак Друштва чланова Матице српске у Републици Српској, 1, Бања Лука, 2011, 35–51.
141. *О језику Мркаљевих филолошких радова*, у: Gordana Ilić Marković, Anna Kretschmer, Miloš Okuka (Hrsg.), *An den Anfängen der serbischen Philologie. На почецима српске филологије. Salo debeloga jera libo azbukoprotres von Sava Mrkalj (1810-2010). Сало гебелоја јера либо азбукоџроџрес Саве Мркаља (1810–2010). Philologica Slavica Vindobonensia*, Band 1, Wien, Peter Lang, 2012, 157–178.
142. *Анџроїоними: сисџем и џексџ*, у: Jerzy Sierociuk (red.), *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst*, Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów, Seria 13, Poznań, 2012, 297–304.
143. *Наџомене о Повељи бана Кулина*, у: Хоризонти и предели на јужнославјанските езици, Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски”, 2012, 26–34.

144. *О дериваџима са значењем ђпроизвода живоџињскоџ ђорекла у срџском језику*, у: *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи Међународног комитета слависта), Београд, Филолошки факултет, 2012, 367–385.
145. *Језички ресурси и џтворба речи (на ђпримеру једне џтворбеносеманџичке скуџине)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 41/3, 2012, 5–21.
146. *Деривација, лексиколоџија, лексикоџрафија (оџиџи ђоџлед на узајамносџ)*, Осми лингвистички скуп „Бошковићеви дани”, Подгорица, ЦАНУ, 2012, 23–30.
147. *Из дијалекаџске џтворбе речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 42/3, 2013, 7–14.
148. *Прилоџ дидлиоџрафији џтворбе речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 42/3, 2013, 173–233.
149. *Jazykové právo v jednotlivých slovanských zemích: Срђија*, у: Hana Gladkova, Kina Vačkova (ed.), *Jazykové právo a slovanské jazyky*, jako 10. svazek řady Varia, Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, 534–553.
150. *О циркумфиксима и циркумфиксацији у срџској џтворби речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 43/3, 2014, 235–240.
151. *Краџак ђреџлед џтворбе речи у срџском језику*, у: Семинар српског језика, књижевности и културе, Предавања 3, Београд, Међународни славистички центар, 2014, 93–114. Прештампано у: Путевима српског језика, књижевности и културе (Скуп слависта – предавања) 1, Београд, Међународни славистички центар, 2015, 117–145.
152. *О комбинованој џтворби речи на фону груџих длицких назива*, Зборник Матице српске за славистику, 87, 2015, 11–22.
153. *Срџски језик и медији на фону џтворбе речи*, у: Jana Ŗoľćina (red.), *Słowjanske spisowne řeče a medije* (Mjezynarodna konferenca Komisije za słowjanske spisowne řeče při Mjezynarodnym komiteju slawistow Budyšin/Bautzen 2014), Budyšin/Bautzen, 2015, 98–104.
154. *О даљој деминуцији у срџском језику*, у: Irena Stramljić Breznik (ur.), *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga / Деминутивы в славянских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*, Maribor, 2015, 74–87.
155. *Из дијалекаџске џтворбе речи*, у: *Осмь десџть* (Сборник научных статей к юбилею И. С. Улуханова), Азбуковник, Москва, 2015, 218–224.

156. *О именицама на -изација ѿо груѿи ѿуѿи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 44/3, 2015, 85–89.
157. *Serbian*, in: *Word-Formation, An International Handbook of the Languages of Europa, Volume 4* (Eds. Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer), HSK 40.4, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton, 2016, 3017–3037.
158. *Персонални конѿексѿи кодификације срѿскоѿ језика*, у: Juraj Glovna (ed.) *Historický a sociolingvistický kontext kodifikací slovanských jazykov*, Bratislava, 2017, 75–80.
159. *Из ѿворбе ријечи у срѿском језику (О сложеницама)*, у: Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу, Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2018, 63–70.
160. *Нови ѿрилоѿ дидлиоѿрафији ѿворбе речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 49/3, 2020, 139–209.
161. *О дублеѿима у срѿском језику*, у: Ondřej Bláha (ed.), *Slovanské jazyky v pohybu, proměny jazykových norem v letech 1945 až 2020*, Olomouc, 2022, 249–258.

СИТНИЈИ ПРИЛОЗИ

162. *Поѿуларна енциклопедѿија*, БИГЗ, Београд, 1976 (урадио око 1000 одредница).
163. *Друѿарица ѿрофесор*, Просветни преглед, др. 1256, Београд, 1978.
164. *Мала Пеѿровићка*, Просветни преглед, др. 1257, Београд, 1978.
165. *Од Гојиславе до Искре*, Просветни преглед, др. 1261, Београд, 1978.
166. *Туђице и ѿзајмљенице*, Просветни преглед, др. 1273, Београд, 1979.
167. *Речи иду са сѿварима*, Просветни преглед, др. 1274, Београд, 1979.
168. *У духу нашеѿ језика*, Просветни преглед др. 1275, Београд, 1979.
169. *У сусреѿи Х конѿресу јуѿословенских слависѿа*, Књижевност и језик, XXIX/1, 1982, 77–78.
170. *Х конѿрес јуѿословенских слависѿа*, Књижевност и језик, XXX/1, 1983, 131–134.
171. *Двадесетѿ ѿгодина Међународноѿ слависѿичкоѿ центѿра*, Задужбина, година IV, др. 13, Београд, 1991.
172. *Сетѿембарски сусреѿи слависѿа*, Задужбина, година V, др. 20, Београд, 1992.
173. *Леѿјаш није комедијаш*, Политика, Београд, 13. III 1994.

174. *Правовисни хаос*, Споне, Никшић, 1994, 38–39.
175. *Варијације у шумачењу изведених речи у једнојезичким речницима српској језика*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 26, Тезе и резимеа, 1996, 30–31.
176. *Двадесет њих година Међународној славистичкој ценџра*, Преводацац, 1–4, Београд, 1995, 69–72.
177. *Московска конференција о српско-хрвајском језику и јуословенским књижевностима*, у: Славистика, књига I, Београд, Славистичко друштво Србије, 1997, 193–194.
178. *Позајмљенице и врше речи*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 27, Тезе и резимеа, 1997, 57–58.
179. *Азбуке код Срба*, Мериџјани, 2/97, Београд, 1997, 93–95.
180. *Ђуро Ђурин и Перо Перов (Како је заправо ласило Даничићево лично име)*, Политика, Београд, 18. IX 2007.

ПРИКАЗИ

181. *Miloš Okuka, Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyriliza*, Књижевност и језик, XXIII/3, 1976, 383–386.
182. *Тихомир Вукановић, Етногенеза јужних Словена*, Књижевност и језик, XXIV/2–3, 1977, 314–317.
183. *Бранислав Осјојић, Језик Пејра I Пејровића, Тишограц 1976*, Књижевност и језик, XXIV/4, 1977, 437–439.
184. *Значајно дело наше филологије*, Политика, Београд, 22. IX 1977.
185. *Johannes Grotzky, Morphologische Adaption deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen, München 1978*, Књижевност и језик, XXV/3–4, 1978, 341–343.
186. *Прва целовића дијалектологија српскохрвајској језика*, Просветни преглед, бр. 1280, Београд, 1979.
187. *Радосав Бошковић, Одабрани чланци и расправе, Тишограц 1978*, Књижевност и језик, XXVI/1, 1979, 175–177.
188. *Живко Бјелановић, Имена сџановника мјеста Буковице, Силић 1980*, Књижевност и језик, XXVII/1, 1980, 114–115.
189. *Еуџенија Барић, Именичке сложенице нејрефиксалне и несуфиксалне шворбе*, Књижевни језик, 4, Сарајево, 1982, 221–224.
190. *Популарна лингвистика (Милош Окука, Приче о облицима речи, Сарајево 1984)*, Живи језици, XXVI/1–4, Београд, 1984, 135–137.

191. *Михаило Сїевановић, Ог Вука до Белића и даље*, Књижевност и језик, XXXV/1, 1988, 91–93.
192. *Творба речи у анїроїонимији (Живко Бјелановић, Анїроїонимија Буковице, Сїлић, 1988)*, Књижевност и језик, XXXVI/4, 1989, 384–385.
193. *Милија Сїанић и Дамњан Морачић, Језичко-їравойисни савейїник (Научна књиїа, Беоїрад, 1989)*, Књижевност и језик, XXXVI/4, 1989, 389–391.
194. *Један модел исїраживања їредсїандардних словенских игиома (Anna Kretschmer, Zur Methodik der Untersuchung altere slavischer schriftsprachlicher Texte, München 1989)*, Књижевност и језик, XXXVII/1, 1990, 87–88.
195. *Осамсїо їодина Кулинове їовелье*, Књижевност и језик, XXXVII/1, 1990, 96–98.
196. *Значајна сїудија из їворбе речи (Првослав Рагић, Турски суфикси у срїском језику, Беоїрад 2001)*, Књижевност и језик, XLIX/1–2, 2002, 133–136.
197. *Germano-Slavistische Beiträge, Festschrift für Peter Rehder zum 65. Geburtstag, Die Welt der Slaven, Sammelbände, Sborniki, 21, 2004*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 70/1–4, 2004, 343–346.
198. *Studia Philologica Slavica, Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag* (коаутор са К. Гутшмитом), Српски језик, XI, 2006, 593–600.

IN MEMORIAM

199. *Асим Пецо (1927–2012)*, Јужнословенски филолог, LXVIII, 2012, 159–162.
200. *Бранкица Гвоздић Чиїоја (1956–2014)*, Књижевност и језик, LXI/3–4, 2014, 43–442.
201. *Славко Вукомановић (1934–2016)*, Књижевност и језик, LXIV/1–2, 2017, 277–279.
202. *Живојин Сїанојчић (1930–2019)*, Јужнословенски филолог, LXXV/2, 2019, 83–86.

**ДОПРИНОС
БОЖЕ ЂОРИЋА
СРПСКОЈ СЛАВИСТИЦИ**

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

БОЖО ЂОРИЋ КАО ИСТОРИЧАР СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се анализирају студије и монографије Боже Ђорића у којима је примењен дијахронијски приступ, било као доминантан или споредан. Како професор Ђорић напоређо делује на пољима истраживања историје српског језика, народног и књижевног, али и савременог српског језика, акценат се ставља на природу тих односа, као и на иновације које је увео у тумачења језичких феномена из наше прошлости.

Кључне речи: историја српског језика, народни језик, књижевни језик, моциони суфикс, конкуренција облика, коегзистенција облика, лексички архаизам, славеносрпска епоха.

1. Као ретко који србиста у другој половини XX века, Божо Ђорић се научно формирао и током каријере деловао, и делује до данас, напоређо на пољима дијахроније и синхроније. Од одабира тема за своја научна истраживања, преко аналитичког приступа издвојеним феноменима па до универзитетске наставе на Филолошком факултету у Београду и другим факултетима на којима је предавао, Ђорић је истовремено и историчар српског народног и књижевног језика и тумач савремених збивања у њима и око њих. Ретко који од његових радова из области савременог српског језика нема јаку копчу и са историјским развојем, као што су ретки и радови из области историје језика који не реферишу и о савременом одразу анализираног проблема.

2. Такво научно формирање препознатљиво је већ у његовој докторској дисертацији, преточеној у монографију *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. У средиште истраживања постављени су различити задаци, међу којима су и они који се директно и недвосмислено односе на историју језика: „3) утврдити природу суфикса, њиховог функционисања у систему, порекла, продуктивности и међусобне конкуренције; [...] 7) дати општу временску и просторну дистрибуцију различитих изведеница; 8) објаснити историјске путеве и савремене тенденције у развоју корелације именице у погледу пола“ (Ђорић 1982: 3). У анализи сваког од дванаест регистрованих моционих суфикса, као и у закључку, постављени задаци добили су конкретне

.....
* aleksandar.jus@gmail.com

одговоре, а битна одлика ове монографије управо и јесте превладавање сосировске поставке о раздвајању дијахроније и синхроније. Напротив, управо у студијама и монографијама србиста научно формираних у време када и Ђорић, и у Београду и у Новом Саду, инсистирало се на рушењу неприродних оштрих граница између дијахроније и синхроније. Иако се заправо полази од савременога српског/српскохрватског стандардног језика, у историјату моционих суфикса јасно се раздваја њихово порекло, а анализа црквенословенских форми добија издвојено место.

Наравно, не утврђује се само порекло суфикса и изведеница са њима, у чему Ђорић (1982: 15) „главни теоријски ослонац“ налази у радовима Радосава Бошковића,¹ али и Петра Скока, Франца Миклошича и других, већ и хронологија њиховог развоја, тј. временски, често етапни, след промена односа између повезаних творбених морфема и твореница, као нпр. у анализи односа између изведеница са суфиксима *-шељ*, *-шељка* и *-лац*:

Несумњиво је да изведенице *молишељка*, *шужисшељка* или *сјасисшељка*, по свом формалном склопу, стоје у вези с мушким називима на *-шељ*, али је исто тако несумњиво да данас према њима, као семантичке мушке корелативе, налазимо именице *молилац*, *шужилац* и *сјасилац*, са којима, опет, формалне везе, у смислу суфиксалне корелације, немају. Реч је заправо о томе да је суфиксална варијанта *-шељка* накнадно, својим даљим развојем, у извесним случајевима добила самосталну, творбenu улогу у извођењу назива за бића ж. пола (Ђорић 1982: 11–12).

Проблем именица изведених моционим суфиксима не сагледава се само на граматичком плану, већ се у обзир узима и шири друштвени контекст њиховог настанка и судбине у српском језику. Још 1982. године Ђорић као да је наслућивао будућу бурну дискусију око родно осетљивог језика, па је граматичка питања повезао са социolingвистичким на начин на који то и данас чини апсолутна већина србиста, позивајући се управо на ову монографију, као и на потоње радове истог аутора. Отпор идеолошком сагледавању процеса у творби речи своје уточиште у тумачењу, дакле, има у природном развоју народног језика и увођењу појма *ојшии род*:

Чини се да је именичка моција као творбена категорија под снажним дејством екстралингвистичких фактора. Познато је да у извесним епохама развоја људског друштва женска лица нису могла да се баве свим пословима и занимањима, што није страно ни нашем времену. Као последица таквог стања у језику су створени називи вршилаца радњи и ималаца занимања који су одговарали природном м. роду. Када су се касније и жене укључивале у исте послове и занимања, стари називи, иначе и природног и граматичког м. рода и даље се употребљавају, али сада као општи род, у складу с промењеном реалношћу. Назвати данас жену добрим трговцем није израз друштвено-

¹ Уп. Ђорић 1982: 19, 87, 119, 142, 145, 154 итд.

-језичке неравноправности, већ проширеног значења називâ типа *ѡрѡвац* (Ћорић 1982: 14).²

Управо на овом терену издваја се статус изведеница које су пореклом из црквенословенског језика, и наглашава њихово неорганско порекло.³ Тако анализирајући именско-глаголске и прилошко-глаголске сложенице типа *човјекољубица*, *чудоѡворица* или *доѡљубица*, за које истиче да су у речницима регистровани тек од XV века, Ћорић (1982: 28) закључује: „Види се да највише потврда има у књижевним текстовима, док у народним говорима готово да их нема“. Уз примере попут *браниѡељица*, *неѡријаѡељица*, *ѡријаѡељица*, или *ѡросвеѡлиѡељица* Ћорић (1982: 81) констатује да „се ређе мовирани фемининум односи на лице женског пола изван религије“, те да се једино „за примере из 19. века може рећи да се не употребљавају у теолошком или пренесеном смислу.“⁴ На више места издвојени су и тиме истакнути и књишки примери из Стулијевог речника, које је аутор направио за речник (Ћорић 1982: 56, 96). Наспрам њих стоје, на пример, народни облици типа *краљѡица* или *ѡророчица*, а „овај је творбени тип потврђиван од најстаријих времена“ (Ћорић 1982: 66). Наравно, код свих анализираних примера проверене су њихове прве потврде из „илирских“ и једнојезичких речника (Вранчић, Микаља, Хабделић, Витезовић, Дела Бела, Белостенец, Волтиђи, Вранчић, Стули, Вук, РЈАЗУ и др.), чиме је једино могуће утврдити релативно тачну хронологију.⁵

Један од најважнијих закључака у монографији управо је дијахронијске природе, иако се креће из савремене перспективе: „У савременом српскохрватском књижевном језику инвентар наведених моционих суфикса и њихових корелативних веза није ни повећан ни смањен; разлике у односу на протекли развој могу се констатовати углавном на нивоу активизације и продуктивности појединих елемената моционог творбеног система“ (Ћорић 1982: 159). И други важан закључак, илустрован одговарајућим примерима и

² И код образовања етника Ћорић (1982: 108) истиче екстралингвистичке факторе, односно чињеницу да је њихов број био ограничен јер „није бесконачан ни број држава и народа с којима су Словени долазили у контакт“.

³ У бројним данашњим дорбама за „родно осетљиви језик“ превиђа се управо овај податак при позивању на историјат изведеница са моционим суфиксима у српском језику.

⁴ О статусу старословенизама и црквенословенизама уп. и Ћорић 1982: 37, 44 итд. Облике на *-ѡељница* типа *благодјеѡељница*, *научѡељница*, *учѡељница* или *служѡељница* Ћорић (1982: 46–47) експлицитно одређује као „стране формације“ у нашем језику, које су плод утицаја црквенословенског и руског језика. На истом месту региструју се ове форме и у Доситејевом језику, као и у Стулијевог речнику.

⁵ Уп. Ћорић 1982: 69, 70, 73, 80, 83, 112, 113, 115, 122. Међутим, Ћорић (1982: 162) и у закључку износи важну методолошку напомену за дијахронијска истраживања: „Иако су углавном сви моциони суфикси стари, прасловенског су или јужнословенског порекла, потврде за неке од њих долазе у нашим споменицима релативно касно. Разлози за то нису лингвистичке природе.“ Поред опште чињенице да су најстарији споменици ретки, наводи се на истом месту још један екстралингвистички фактор: „Ако су то повеље и службена писма, ретко ће се у њима наћи назив за лице женског пола, сем ако то нису жене из владајућих и црквених слојева.“

у закључку, тиче се хронологије процеса везаних за творбу именица моционим суфиксима у језичкој прошлости од XII до XVIII века:

Број потврда мовираних феминина пропорционално је сразмеран протицању времена. Тако из 12. века имамо свега неколика примера: опатица, богородица, калудрица и госпођа (госпожда). [...] Суфикс *-уша* јавља се с потврдама тек у 17. веку (*бронїолуша, ѿворуша, ойоїоворуша, скандалуша*), а суфиксе *-ара* и *-(j)ака* срећемо тек у 18. веку (Ђорић 1982: 163).

2.1. Примена дијахронијске методологије препознатљива је и у многим другим Ђорићевим радовима посвећеним творби речи у савременом српском језику. На пример, у раду „Конкурентција у творби речи“ Ђорић (2008: 221), повезујући историјске процесе са појмовима *їпродукїивносїи* и *фреквенције* у језику, нарочито наглашава *їосїуїносїи* у процесу ширења једног суфикса, односно једног типа изведеница, на рачун конкурентског: „Процес ширења по дефиницији подразумева поступност: у неким случајевима споменути процес је готово довршен (у српском, на пример, облик *сїуденїкиња* готово да нема конкурента), док у другим влада коегзистенција двају творбених средстава, али неједнаке фреквенције“ (Ђорић 2008: 222).

3. Историја народног језика сагледана кроз детаљну анализу само једног споменика суштина је Ђорићеве монографије посвећене *Повељи бана Кулина*: претходни радови (Ђорић 2009; 2010), али и ауторово раније интересовање исказано и приказом познатог зборника (Ђорић 1990) обједињени су, допуњени и прекомпоновани у монографији *Повеља бана Кулина (їрафемика, фонемика, морфемика)* (Ђорић 2011).⁶ Монографију посвећену само једној, и то краћој, повељи србистика до Ђорићевог издања није имала. Значај најстарије сачуване повеље на српском народном језику и срећна околност да су у кратком тексту потврђене многе промене у фонетици и морфологији извршене до краја XII века условили су да се њој на београдској Катедри за српски језик са јужнословенским језицима традиционално посвећује много пажње и на предавањима и на вежбама из предмета Историја српског (некада српскохрватског) језика, Историјска фонетика српског језика, Историјска морфологија српског језика.⁷ Како су у XXI веку повељу све чешће почеле пратити и полемике око тога којим језиком је написана, односно чијој културној традицији припада (српској, хрватској или дошњачкој), Ђорићеву одлуку да напише монографију треба схватити и као прилог историји српске културе. Полазећи од свих издања Повеље, од Димитрија Тирола (1839) до Невенке Гошић (1989), Ђорић (2011: 49–61) у детаљима ревидира своја издања из претходних текстова и нуди своја завршна упоредна издања сва три сачувана примерка повеље. У централном поглављу монографије, кроз

⁶ Уп. Ђорић 2012.

⁷ О овоме више у раду Катарине Беговић из овог зборника.

анализу сваке речи из текста, нуди се специфична слика српског народног, а у детаљима и књижевног, језика на крају XII века.

Полемишући са појединим поставкама својих претходника, али и коригујући поједине, Ћорић је понудио јединствену анализу свих фонетских и морфолошких особина активираних речи из текста, укључујући и њихово порекло. Као илустрацију примењеног модела вероватно је најзахвалније навести веома битно место везано за реконструкцију изостављеног вокала под титлом у савременој лексеми *син*:

Неки истраживачи, полазећи од најстаријих сачуваних текстова са нашег тла, па и од *Повеље бана Кулина*, тврде да се изговор 'јерија' најдуже чувао у позицији иза *лабијала*, а да се у другим позицијама губио [Бошковић 1967: 40]. Други опет сматрају да је фонема 'јери' из језика нестала у доисторијском периоду, а случајеви писања 'његовог' слова спадају у категорију писарског манира [Младеновић 1971: 199]. Сва је прилика да разрешени облик треба да гласи *сина* (Ћорић 2011: 66).

Ћорић, дакле, узимајући у обзир и историјат питања, шири контекст у приступу, али се из анализе само ове речи не може сазнати да ли закључује да је крајем XII века процес изједначавања вокала /y/ са /i/ био сасвим завршен или се само проширио са позиције иза *лабијала* и на позицију иза *дентала*, за шта му потврду пружа у *Повељи посведочена реч ѿисука* (Ћорић 2011: 107). Анализа речи у којима је графема *јери* написана иза *лабијала*, попут савремених форми *биѿи* или *ѿримисао*, опрезно иде ка Бошковићевој претпоставци да се у овом контексту фонема *јери* још увек чувала (Ћорић 2011: 73, 74, 89, 101). Питање је, међутим, у одсуству доказа Ћорић (2011: 121) морао оставити отвореним, те у реконструкцији вокалског система из *Повеље фонему јери* у вокалском троуглу оставља у загради. На предавањима из Историјске фонетике српског језика Ћорић је студентима детаљно предавао судбину *јерија*, нарочито узимајући у обзир све примере из *Повеље бана Кулина*, али и из других повеља насталих до средине XIII века.

Има у монографији више сличних места, у којима Ћорић након исцрпног прегледа историјата питања, у којима се неретко мишљења претходника сукобљавају, износи посве нов закључак, нпр. у анализи форме, синтаксичке функције и семантике редуплициране речце *јодѿ* у конструкцији (Ћорић 2011: 85) итд.

3.1. Веома илустративан сажетак Ћорићевих погледа на историју српског народног језика и периодизацију процеса у њему, али и прегледну и веома функционалну лексикографску одредницу прилагођену тематици издања, представља његов текст „Српски језик“, писан за *Лексикон српској средњеј века* (Ћорић 1999). Растерећен сувишних информација о

īрасловенском језику, које су сведене на један пасус, текст даље прати судбину јужнословенскої ірајезика, који се поделио на заїагно-јужнословенски и исиіочно-јужнословенски ірајезик, потом судбину старословенског језика, да би се пажња усмерила на фонетску и граматичку структуру ірасрїскої језика, као и на њихов развој.⁸ О лексичкој структури старог српског језика говори се сасвим кратко, без примера, што је било условљено сажетим обимом одреднице: „Основни речнички фонд српског језика наслеђен је из прасловенског. Доласком на Балкан тај фонд је попуђаван речима преузетим од староседелаца, али и од других народа, пре свега Грка“ (Ћорић 1999: 693). Сходно наслову публикације, завршно поглавље текста је посвећено редакцијам/рецензијам сїарословенскої језика, односно црквенословенском језику. Поред руске, бугарске, чешке и других редакција, српска редакција је природно задобила највећи простор, а сагледана је из стилског и жанровског угла, те је у њој истакнута „графијска еволуција“, која се прати до XIV века. Лексиконску одредницу очекивано прати и селективна библиографија, у којој су се нашле студије научника из различитих центара: Александра Белића, Јована Вуковића, Ирене Грицкат, Павла Ивића, Милана Могуша, Јасмине Грковић-Мејџор, Петра Ћорђића и Херте Куне.

3.2. О најјачој спони између дијахроније и синхроније, лексичким архаизмима Ћорић (1989) је писао у раду „О једном типу лексичких архаизама у српскохрватском језику“, задржавајући се на лексичко-їворебним архаизмима, „kod kojih se ne radi o zastarevanju tvorbenih sredstava (u ovom sluĉaju - sufiksa), већ о tome da cela рећ zastareva zbog zamene sufiksa” (Ћорић 1989: 122). Форме типа *Афричанин*, *Америчанин* и сл. Ћорић (1989: 126) експлицитно сврстава у архаизме, уже гледано лексичко-творбене архаизме.

4. Држећи још 80-их година XX века један од најзаокруженијих курсева на београдској србистичкој катедри, предмет Историја српскохрватског књижевног језика, професор Ћорић је истицао комликованост језичких процеса у српском XVIII и XIX веку, односно „предвуковском периоду“. Анализирајући ове процесе на корпусу двају аутора и крећући се у временском распону од расправе Саве Мркаља 1810. (Ћорић 2012) до уџбеника Димитрија Матића 1851. године (Ћорић 1996, прештампано у Ћорић 2009а), он је сагледао како језичке особине текстова тако и друштвене околности које су их условиле. У раду „О језику Мркаљевих филолошких радова“, уз критику недовољно прецизних закључака у ранијој литератури, износи се закључак „да је Мркаљ своје филолошке радове написао славеносрпским језиком (или србизираним славеносрпским језиком, по терминологији Александра Младеновића)“ (Ћорић 2012: 211). У анализи творбених специфичности Мркаљевих текстова

⁸ У парафрази је коришћена аутентична Ћорићева терминологија.

Ћорић је одабрао по један социолингвистички и функционалностилистички критеријум: „Први се тицао односа према страниј лексиси: он је у Мркаљевом случају био *йурисџички*. Други је утврђиван функционални стил Мркаљевих радова: припадали су научном функционалном стилу“ (Ћорић 2012: 211). Укрштање ових параметара допринело је плодотворности анализе, из које произлази да је и Мркаљ, попут других представника „крајишког круга“ (Павле Соларић, Јован Дошеновић и др.) допринео српском лексикотворству:

Тако се Мркаљ нашао у позицији да кује нове номинативне јединице за потребе свога метајезика. Он је то, пре свега, чинио путем суфиксације и композиције, стварајући читаве серије именичких и придевских *хайакса*, какви су: азбукопротрес, уначињење, гласоуначињење, наученик, звукопремјенљивост, јединозвучни, многозвучни, гласопомоћни, равногласни, бјеложигерични, звукопремјенљив, длагоразложен, својемјестно, крепкожилат и сл. (Ћорић 2011: 211–212).

Мркаљево лексикотворство, утврђује Ћорић, подразумевало је и посрбљавање лексичких славенизама, тј. стварање хибрида, славеносрбизама (*йошњак*, *сочињак*, *сокрайџак*, *умекчак*), али и калкирање (*језикоисџиџаџељ*, *исџооџвор*) и преузимање из руског (*йреводчик*, *художнословје*) (Ћорић 2011: 212).

У Ћорићевом раду „Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века“ полази се од поставке Ирене Грицкат о нижем стилу славеносрпске писмености, те се пажња усмерава на језик уџбеника из области права које је 1851. године објавио Димитрије Матић. Полазећи опет од социолингвистичких и функционалностилистичких поставки, Ћорић Матићеве текстове анализира на различитим равнима, почевши од графичке и ортографске, преко фонолошке, морфолошке, творбене и лексичке, да би се овај пут дуже задржао на синтаксичкој. При упоређивању Матићевог инвентара графема са сроднима (Хаџићевим, Стејићевим) Ћорић (2009а: 157) сугерише да би место термина *йредвуковска* требало користити термин *славеносрџска ћирилица* „с обзиром на језик коме је служила“, што су његови ученици и прихватили (уп. Бабић 2012; Милановић 2014). Иако вуковац, Матић је, закључује Ћорић (2009а: 157), уџбенике морао објавити за средину века уобичајеном славеносрпском ћирилицом јер је био „државни службеник и члан Српског ученог друштва, па је прописе морао да поштује.“ Важно је за историју српских правописних начела да Ћорић на истом месту истиче и цитира Матићеве замерке због недоследности примене морфонолошког проседеа у сопственом уџбенику, што Ћорић ставља на душу „других учесника у процесу штампања.“ Након утврђивања фонолошке структуре Матићевог језика, ослоњеног на шумадијско-војвођански дијалекат, Ћорић (2009а: 158–159) издваја и морфолошке специфичности, попут готово доследног синкретизма

множинских падежа, мање обичних облика номинатива појединих именица (*сисѿема, ѿобуд*), појединих дијалектизама у морфолошком систему глагола или употребе партиципских форми. Препознајући „барокни и псеудобаркони израз“ у Матићевој синтакси, Ћорић (2009а: 159–160) у њему издваја утицај немачког језика преко правне литературе професора Цепфла и Ротека, али од њега раздваја процес „барокнизације реченице“, који је ишао преко рускословенског и руског. Издвојени синтаксички маркери су финална позиција инфинитива или личног глаголског облика, инфинитив уз финални инфинитив, уметање, антепозиција падежног атрибута у генитиву, те необична конструкција у којој је субјекат зависне реченице дошао на почетак главне. Будући да наведене процесе многи истраживачи углавном и не раздвајају, занимљив је Ћорићев коментар померања глагола на крај реченице: „У којој мери ова појава иде у барокнизацију језика, а у којој је она резултат директног утицаја немачког језика, тешко је казати“ (Ћорић 2009а: 160).

5. Значајну пажњу Ћорић је посветио и питањима из историје српске филолошке и лингвистичке мисли, а у средишту интересовања су му се нашле централне личности српске филологије и лингвистике у XIX веку, Вук Стефановић Караџић и Ћуро Даничић.

Поред иновативног сагледавања Вукове *Писменице срѿској језика* (Ћорић 1984), Ћорић се у раду „Вук и творба речи“ посебно задржао на Вуковим студијама о творби речи, које су одраз тадашњег нивоа лингвистике, али и на дериватолошким карактеристикама Вукових неологизама (Ћорић 1988).

Ћуро Даничић је на више начина био инспиративан за Ћорићева истраживања, почев од форме псеудонима (Ћорић 2007, прештампано у Ћорић 2009в) до његових значајних граматичких студија, *Мале срѿске ѿрамаѿишке* (Ћорић 1983, прештампано у Ћорић 2009д) и *Исѿорије облика* (Ћорић 1983). Ипак, Ћуро Даничић као граматичар центар је Ћорићевих анализа живота и дела нашег великог филолога из XIX века. У раду „О граматичици Ћуре Даничића“, посвећеном *Малој срѿској ѿрамаѿици* (1850) Ћорић (2009д: 149) раздваја филологију од језичке нормативистике, истичући историјске и друштвене неминовности које су довеле до прве српске нормативне граматике: „Иако филолог по опредељењу, Даничић је, из потребе, постао граматичар-нормативист.“ Ћорић (2009д: 150) у раду задржава истраживачку пажњу над Даничићевом опаском да су *Облици срѿској језика* (1863, 1864) само прерада *Мале срѿске ѿрамаѿишке*, те сагледава „стварни домет прераде о којој Даничић говори у уводним напоменама.“ Сажети закључци анализе гласили би да је вршено „скраћивање и издацавање појединих сувишних, погрешних и неактуелних места“, да су видљиве „корекције у терминологији“, која је у односу на Вукову „радикално модернизована“, те да „Даничића можемо

сматрати *оцем* српскохрватске граматичке терминологије.⁹ Не робујући ауторитетима, Ћорић (2009: 150, 152) не скрива да је у Даничићевој граматички „разматрање о фонетици, на свега две странице“, али да се већ у *Облицима* „примећују измене настале као резултат нових сазнања или уочених грешака“, као у тумачењу гласовне промене *л* у *о*: „У Облицима српскога језика ова места гласе другачије, односно свугде се каже да *л* прелази у *о*, а не обратно.“

У раду „Ћуро и/или Ћура“, Ћорић (2009в: 146), пролазећи кроз све релевантне изворе настале из пера самог Даничића али и његових савременика и наследника, те примењујући строге морфолошке критеријуме везане и за дијалектологију и за стандардологију, долази до четири закључка: а) да је Даничић прихватањем Вуковог модела ијекавице „прихватио и ијекавски номинативни лик“; б) да су га тако идентификовали и његови савременици; в) да су га током XX века научници из ијекавске зоне именовали као *Ћуро*, „док међу екавцима влада подељеност“; г) да се тамо где се није потписао иницијалом и сâм Даничић определио за форму *Ћуро*. Обичнија је парадигма, додаје Ћорић у закључку, са наставком *-ē* у генитиву једине.

6. Велику стручну вредност имају и Ћорићеви прикази монографија из области историје српског језика. Истичемо прво њихову *сѝручну* вредност, јер су по правилу сви прикази објављени у часопису *Књижевност и језик* Друштва за српски/српскохрватски језик и књижевност, који је једино стручно гласило које по правилу одлази у српске школе и њихове библиотеке. Сви наставници и професори српског језика, као наравно и сви студенти и научни радници, били су тако у прилици да у дугом временском периоду добијају компетентне оцене са јасним вредносним судом о књигама које су објавили угледни историчари српског језика: Милош Окука *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyriliza* (Ћорић 1976), Бранислав Остојић *Језик Пеџра I Пеџровића* (Ћорић 1976), Радосав Бошковић зборник радова *Огабрани чланци и расѝправе* (Ћорић 1979), Михаило Стевановић зборник радова *Ог Вука до Белића и гаље* (Ћорић 1988), Ана Кречмер монографију *Zur Methodik der Untersuchung altere slavischer schriftsprachlicher Texte* (Ћорић 1990а). Приказан је и значајан зборник радова *Осамѝто година Кулинове ѝовеље*, објављен после истоименог научног скупа (Ћорић 1990б).

7. У радовима сличног садржаја обично се прескаче или сасвим скраћује део научног рада посвећен универзитетској настави, иако је то можда и најзахтевнији сегмент деловања универзитетских професора. Курсеве професора Ћорића из историје српског језика, које је аутор овог прилога без изузетка одслушао у Београду, а неке и у Крагујевцу, пре свега је красила апсолутна заокруженост и брижљив избор најважнијих информација.

⁹ Са Ћорићевом констатацијом у доброј мери корелирају закључци његове ученице Ане Мацановић (2018).

Водећи рачуна о дужини семестара (једносеместрални, двосеместрални, четворосеместрални) и броју часова, професор Ђорић је прецизно осмишљавао обим градива, његов почетак и крај који су били јасно омеђени у односу на сродне дисциплине, иако са њима повезани. И избор градива и начин излагања били су увек прилагођени студентима: друцошима на један начин, са детаљним објашњењима уведених термина и појмова са којима се први пут сусрећу, са више занимљивости и дозираних шала, а студентима на вишим годинама студија са више научних информација, са више препоручене литературе, али и са већим очекивањима на испиту. Заокруженост курсева и оптималан списак препоручене литературе, међутим, омогућавао је сваком савесном студенту да и самостално процени колико зна пре самог испита, а примедбе на критеријум при оцењивању или на однос према студенту на испиту биле су више него ретке.

Промене планова и програма студија српског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду, али и другим универзитетским центрима, условиле су да је професор Ђорић држао различите дијакхронијске курсеве, под називима предмета: *Историја српскохрватској/српској књижевној језика*, *Историјска фонетика српској језика*, *Историјска морфологија српској језика*, *Историјска граматика српској језика I*, *Историјска граматика српској језика II*. Када су технолошке могућности то дозволиле, за курсеве из историјске фонетике и морфологије српског језика осмислио је детаљне power point презентације, са обиљем примера, дефиниција, класификација, схема, различитих илустрација, са пробраном литературом. Речено студентским жаргоном, после предавања „предавао је презентације на флешеве“, и то стрпљиво, одговарајући успут на студентска питања, иако је наставу држао углавном у вечерњим сатима. Само делимично прерађене, Ђорићеве презентације се у настави историјске фонетике у Београду користе и данас, и показују се као врло корисне у припремању испита. Осим информативности, красили су их и примери за оживљавање и осавремењивање наставе, па је као примере у њих уносио чак и рекламне слогане. На пример, објашњавајући друцошима појам дистинктивне функције акцената, њиховог квалитета и квантитета, професор Ђорић је својевремено увео и тада актуелни Мекдоналдсов слоган *Два ѧара за мање ѧара*.

Све време професор Ђорић је на уму имао да предаје будућим професорима српског језика, а добро је знао и недостатке постојеће наставе и недовољно прецизна или недовољно разрађена места у постојећим уџбеницима.¹⁰ Трудно се зато да невоље предупреди: када је његов пријатељ, професор Живојин Станојчић, дијакхронијски приступ фонетици савременог

¹⁰ Неретко је професор Ђорић држао и предавања на различитим семинарима Друштва за српски језик и књижевност Србије у многим српским градовима.

српског језика променио истискујући га искључиво синхронизским у уџбенику *Грамаџика српског језика за средње школе*, професор Ћорић је студентима на часовима а наставницима и професорима на семинарима детаљно објашњавао разлике између термина *џласовна џромена* и *џласовна алџтернација*. У почетку, и студенти и предавачи српског језика ове термине доживљавали су као синонине, али су после Ћорићевих разјашњења и примера лако разграничавали њихово значење.

8. Професор Ћорић био је и ментор многих дипломских, мастерских и магистарских радова и докторских дисертација из области историје српског језика, али и члан многих комисија за њихову одбрану. Посебан значај има чињеница да се то не односи само на један универзитетски центар, матични Београд, већ и за друге универзитете на српском језичком простору: Никшић, Бању Луку, Петрињу, Крагујевац.

Историју језика као наставну дисциплину није изостављао ни током боравка на страним универзитетима (славистичким катедрама) као лектор српскохрватског језика у Стразбуру (1975–1978), у Минстеру (1985–1987), те као гостујући професор на Ханкук универзитету у Сеулу (1998–2001).

Из области историје српског књижевног језика Ћорић је био ментор неколико докторских дисертација посвећених монографском опису језика старих рукописних књига и значајних писаца на смени књижевнोजезичких парадигми, од чега овде издвајамо *Орџоџрафске и језичке карактеристике Чейворојеванџеља из манаџира Николџа из Бијелој Поља (13/14. вијек)* (Јелица Стојановић), *Језик Павла Соларића* (Биљана Бабић), *Језик Јована Судоџића* (Александар Милановић).¹¹ Дакако, био је више пута ментор при изради магистарских радова, а много пута члан комисије на одбранама докторских и магистарских радова – у Београду, Никшићу, Новом Саду, Бањалуци и Нишу.

Као ментор професор Ћорић је допуштао иницијативу кандидату: већ на првом састанку питао би га да ли има предлог теме, како је осмислио структуру рада или дисертације. Након договора у вези са темом и структуром рада, следила су обавезујућа упутства везана за обим и динамику рада. Њих се кандидат морао строго држати. На првим састанцима кандидат је добијао свесно редукован списак литературе, а професор Ћорић је контролисао колико и како га кандидат самостално богати. Иако све време отворен за најразличитија питања и спреман да на њих детаљно одговара усмено или путем електронске преписке, инсистирао је да чита готов рукопис као целину, а не делове рада или тезе, избегавајући тако замку у коју многи ментори упадају.

¹¹ Одбрањене тезе касније су као прерађени текст објављене у монографијама. Исп. Стојановић 2002, Бабић 2012 и Милановић 2014. У њима је Ћорић био и рецензент.

После добијања рукописа целокупног рада или тезе, следило је менторово врло пажљиво читање ђуквално сваке написане речи, али у обећаном и кратком временском року. Бројне примедбе показивале су свим његовим кандидатима шта је све лоше или недовољно анализирано, шта је језичко-стилски неадекватно срочено, где није цитирана релевантна литература. Код докторских дисертација, обавезно друго читање је било подједнако пажљиво као и прво, и тек после коначних измена кандидат је добијао дозволу за штампање и корицење. Као и на испитима, и на одбранама је професор Ђорић био благонаклон, одмерен и реалан, лишен данас распрострањене потребе да неумерено хвали кандидате.

9. У опису научног рада професора универзитета важно је истаћи и његову сарадњу са колегама и институцијама. Научна вредност истраживача не огледа се само у броју референци, ни у њиховим бодовима. Међу историчарима српског језика, Ђорић је као асистент сарађивао на катедри у Београду са професорима Павлом Ивићем и Славком Вукомановићем, као и са млађим колегама на истим предметима – Бранкицом Чигојом, Александром Милановићем, Аном Перић и Катарином Беговић, у Бањалуци са Биљаном Бабић, у Крагујевцу са Владимиром Поломцем, у Никшићу са Јелицом Стојановић.

Као управник Међународног славистичког центра, али и као учесник многих југословенских и српских семинара и научних скупова, тешње је сарађивао, између осталих историчара српског језика, посебно са Александром Младеновићем, Браниславом Остојићем, Горданом Јовановић, Милошем Окуком, Јасмином Грковић-Мејџор, Аном Кречмер и Љиљаном Суботић. То се, уосталом, одражавало и на литературу коју је користио у својим истраживањима, и коју је препоручивао својим кандидатима.

10. Делајући као историчар српског језика, као професор те дисциплине на више универзитета, као члан Комисије за историју словенских књижевних језика, Божо Ђорић је значајно обележио развој ове лингвистичке дисциплине у периоду од 80-их година XX века до данас. Када се томе додају и његове заслуге за развој истраживања савременог српског језика, нарочито у области дериватологије (али и антропониције, нормативистике, социолингвистике, језичке политике), добијамо целовиту слику о научнику који је србистику трајно задужио.

ИЗВОРИ

- Ћорић**, Божо. Даничићеви Облици српског језика, у: Ћ. Даничић, Мала српска граматика, у Бечу 1850, Облици српског језика, 1864, Mit einem Nachwort von Božo Ćorić, München, I–V, 1983.
- Ћорић**, Божо. Писменица Вука Стефановића Караџића, *Значења* (1984): 15–19.
- Ћорић**, Божо. Вук као кодификатор српског језика, *Преводилац* 1/87 (1987): 8–16.
- Ћорић**, Божо. Вук и творба речи, *Научни састајанак слависта у Вукове дане* 17/1 (1988): 193–198.
- Ћорић**, Божо. О једном типу лексиčkih arhaizama у srpskohrvatskom jeziku, *Fluminensia* I/1 (1989): 122–126.
- Ћорић**, Божо. Српски језик, у: *Лексикон српској средњег века* (прир. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић), Београд: Knowledge, 1999, 688–693.
- Ћорић**, Божо. *Крајшак прећег исторјјске грамајшке српској језика*, Исследования по славјанским језыкам (Корейская ассоциация славистов) 9, Сеул, 2004, 41–56.
- Ћорић**, Божо. Конкуренција у творби речи, у: *Творба именица у српском језику (одабране шеме)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2004, 219–225.
- Ћорић**, Божо. Неке језичке карактеристике правних текстова половине 19. века, у: *Линћвомарјиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009а, 155–164.
- Ћорић**, Божо. О граматици Ћуре Даничића, у: *Линћвомарјиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009б, 149–153.
- Ћорић**, Божо. Ћуро и/или Ћура, у: *Линћвомарјиналије*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009в, 139–145.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабич**, Биљана. *Језик Павла Соларића*, Бања Лука: Филозофски факултет, 2012.
- Бјелаковић**, Исидора. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (мајематичка географја и картографја)*, Нови Сад: Два пера, 2017.
- Бјелаковић**, Исидора. *Терминологија у књижевним језицима Срба XVIII и XIX века (асирономија)*, Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Бошковић**, Радосав. *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: ЦАНУ, 1979.
- Мацановић**, Ана. *Српска језикословна терминологија у 19. веку*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Милановић**, Александар. *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет, 2014.
- Стојановић**, Јелица. *Орфографја и језик Бјелойолској чећворојеванђела*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2002.

Aleksandar M. Milanović

BOŽO ĆORIĆ AS A HISTORIAN OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper analyzes the studies and monographs of Božo Ćorić in which the diachronic approach was applied, either as a dominant or secondary one. Since Professor Ćorić works simultaneously in the fields of research into the history of the Serbian language, as well as contemporary Serbian, the emphasis is placed on the nature of these relationships, as well as on the innovations he introduced into the interpretation of linguistic phenomena from our past.

Keywords: history of standard Serbian language, people's language, standard Serbian language, nomina feminativa, Slavonic-Serbian language.

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

РАЈНА М. ДРАГИЋЕВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

НАУЧНИ ДОПРИНОС ПРОФЕСОРА БОЖЕ ЋОРИЋА У КОМИСИЈИ ЗА СЛОВЕНСКУ ТВОРБУ РЕЧИ МЕЂУНАРОДНОГ СЛАВИСТИЧКОГ КОМИТЕТА

У раду се представља делатност проф. Боже Ћорића у Комисији за словенску творбу речи Међународног славистичког комитета. Након увода, у којем се излаже на којим је конференцијама овог славистичког тела проф. Ћорић учествовао и у којим је зборницима објавио своје чланке, критички се представљају пробрана значајна питања којима се проф. Ћорић бавио у својим радовима.

Кључне речи: творба речи, семантика, славистика, српски језик.

1. Уводна разматрања. Од 2006. године проф. др Божо Ћорић члан је Комисије за словенску творбу речи Међународног славистичког комитета. Активно је учествовао у њеном раду до 2015. године, а и данас прати њене активности и сарађује са члановима овог међународног славистичког тела.

Сваке године, осим у годинама светских конгреса Међународног славистичког комитета, Комисија за словенску творбу речи одржава своје конференције посвећене различитим питањима словенске творбе речи у словенским језицима. Проф. Божо Ћорић учествовао је на осам таквих скупова: у Минску (2006), Софији (2007), Москви (2009), Кијеву (2010), Познању (2011), Београду (2012), Витенбергу (2014) и Марибору (2015). Пропустио је конференције које је Комисија потом организовала у Грацу (2016), Сарајеву (2017), Минску (2019), Варшави (2020), Прешову (2021), Охриду (2023) и Љубљани (2024).

Током свог активног учешћа у раду Комисије, проф. Божо Ћорић објавио је осам значајних истраживања у зборницима радова са конференција Комисије на којима је учествовао: 1) *Моциона ѿворба данас* (Минск, 2006); 2) *Творбено значење и лексикоѿрафија* (Софија, 2009); 3) *Универбизација у српском језику на фону хомонимије* (Москва, 2010); 4) *Турски суфикси у*

.....
* rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

јужнословенским језицима (са посебним осврћом на њриликe у српском) (Кијев, 2010); 5) *Анџројоними: сисџем и џексџ* (Познањ, 2012); 6) *О дериваџима са значењем џроизвода живоџињскоџ џорекла у српском језику* (Београд, 2012); 7) *О комбинованој џворбџ речи на фону груџих блиских назива* (Витенберг, 2014); 8) *О даљој деминуџији у српском језику* (Марибор, 2015).

Чланови Комисије за словенску творбу речи увек су с особитом пажњом пратили реферате Б. Ћорића. Настојао је да проблем о којем пише осмотри из угла свих или већине јужнословенских језика, а не само српског. У неким радовима то је јасно већ из наслова [нпр. *Турски суфикси у јужнословенским језицима (са посебним осврћом на џриликe у српском)*], а у неким истраживањима ова ширина се види у одређеним деловима рада, напоменама у фуснотама и, нарочито, у цитираној литератури.

Осим што се позивао на јужнословенске ауторе (посебно српске и хрватске), Б. Ћорић је у својим рефератима цитирао и радове на руском, чешком, али и на немачком језику. Из свих ових језика наводио је и примере којима су цитирани аутори поткрепљивали своје тезе. Литература коју проф. Ћорић наводи у својим радовима представља и лектуру из које је учио и сведочи о утицајима које је трпео у свом научном обликовању, а тај утицај пре свега долази из бугарске и руске дериватолошке школе.

Теме које у својим дериватолошким радовима обрађује Б. Ћорић углавном спадају у творбено-семантичке. И сџм је много пута приметио да се савремена дериватологија све више одваја од морфологије и залази у домен лексикологије. Разлог лежи у томе што су творбена средства и творбени начини углавном већ описани у свим словенским језицима и сада је на ред дошло испитивање значења деривата и њихове семантичке класификације у тематске групе. Питања у вези са творбеном мотивацијом, вишезначношћу деривата, односом међу значењима деривата представљају питања на која проф. Ћорић одговара у свим својим радовима.

Сваки његов чланак започиње описом терминологије која се у српској славистичкој литератури користи за проблем који се разматра у раду. Описујући терминологију, Б. Ћорић обично опцртава и опсег теме којом ће се бавити у раду, као и методолошки приступ који ће применити.

Ставови који се износе у радовима никад нису искључиви, већ су увек исказани опрезно, уз навођење и уважавање другачијих мишљења.

У наставку овог рада представићемо нека интригантна теоријска питања која је покренуо проф. Божо Ћорић у својим истраживањима представљеним на конференцијама Комисије за словенску творбу речи. Због задатог обима овог рада наш циљ не може бити попис свих питања која су покренута

у чланцима проф. Ћорића, већ правимо избор према важности питања, општости и значају за творбenu семантику.

2. ОБРАДА ДЕРИВАТА У ЈЕДНОЈЕЗИЧКИМ РЕЧНИЦИМА. У раду *Творбено значење и лексикографија* (2009), који је проф. Ћорић изложио 2007. године на конференцији Комисије у Софији, обрађује се питање одговарајуће дефиниције основног значења деривата. Проф. Ћорић полази од предлога који даје Р. Бошковић (1944) у *Опћедној свесци за израду Речника САНУ*. У том предлогу се истиче да се просте речи дефинишу другачије од деривата, а да се деривати могу дефинисати на два начина. Први, типичан, начин дефинисања јесу дводелне дефиниције: „први део треба да буде *genus proximum*, други *differentia specifica*” (Бошковић према Ћорић 2009: 305), нпр. *гладилица: какав њредмеј, камен, каква алајка, оно чиме се шћо изравњује, глача, глади*”. У други тип дефиниција деривата спадају оне које, према речима Р. Бошковића, подразумевају „стављање граматичких момената у директну, непосредну службу лексикографије”. Такве су, на пример, дефиниције аугментатива, деминутива, присвојних придева, нпр. „главица: *деминутив-хипокористикон уз глава или главаров: њрислојни њридев уз главар*” (Бошковић према Ћорић 2009: 305).

Ово питање о два типа дефиниција деривата насталих суфиксацијом заинтересовало је Божу Ћорића из перспективе дефиниција фемининума, за које је у српским једнојезичким речницима утврдио две врсте дефиниција са неколико подтипова, иако би се очекивало да фемининуми спадају у други Бошковићев тип деривата. На крају, Б. Ћорић закључује да „треба имати у виду чињеницу да су велики описни речници зачети, а неки једнотомници урађени у време кад је дериватологија била у повојима на просторима са којих потичу анализирана лексикографска дела, што на неки начин оправдава повремено одсуство аналогних начина тумачења речи које припадају истим творбеним типовима” (Ћорић 2009: 309).

Питањем значења деривата бавила се у српској лингвистици и Д. Гортан Премк (2004²). И она је, баш као Р. Бошковић, запазила да постоје два типа деривата и, имајући исти критеријум у виду, поделила их на *двореферентне* и *једнореферентне*: „Изведене речи по правилу су двореферентне и њихови су референцијални односи мотивисани, с једне стране, речју у творбеној основи и, с друге стране, семантичко-категоријалном вредношћу творбеног форманта. Кажемо да су деривати по правилу, значи не сви, двореферентне лексичке јединице зато што, и поред у науци распрострањеног схватања да све изведене речи имају двојну референцију, ми смо, ипак, што се тиче двореферентности речи субјективне оцене (деминутива, хипокористика, аугментатива и пејоратива), као и оних моционих речи, склони сумњи. И

ево у чему је она. У резултату творбене анализе деминутива *кућица* = *кућ* + *ица* не видимо два различита референта, већ један референт *кућа*, само модификован, конкретизован – *мала кућа*. На сличан начин референцијално анализирамо деривате типа *професорка* = *професор* + *ка* = *женски професор* или *жена професор*” (ГОРТАН ПРЕМК 2004²: 127).

Тако је запажање Р. Бошковића у књизи Д. Гортан Премк добило образложење да је разлика у та два типа деривата у броју референата на које реферишу. Такође, овим тумачењем Даринке Гортан Премк фемининуми се укључују у исту групу деривата као именице субјективне оцене. Тиме се даје и упутство лексикографима о дефинисању деривата, према којем се фемининуми дефинишу исто као именице субјективне оцене, тј. као једнореферентни деривати.

У овој расправи важно је имати на уму да већина деривата ипак спада у групу двореферентних и да је лексикограф дужан да дефиницијом обухвати оба референта.

3. ДВОРЕФЕРЕНТНОСТ ДЕРИВАТА. Питање двореферентности, па и семантичке дводелности деривата, доводи нас до изузетног истраживања Б. Ћорића о комбинованој творби речи (Ћорић 2014). Управо смо закључили да су деривати обично двореферентни, а понекад једнореферентни. Поставља се питање могу ли бити троферентни. На то питање компетентно одговара проф. Б. Ћорић, анализирајући термин *комбинована ѿворба*, који се преко школске граматике Ж. Станојчића и Љ. Поповића усталио у српској дериватологији. Ови аутори, наиме, сматрају да се под комбинованом творбом речи подразумева вид творбе у којој се стичу процеси слагања речи и извођења речи (Станојчић – Поповић 2005¹⁰: 133), нпр. *говраїшак*, *їодбрадак*, *бездојан*, *їодводни*. Осим ових префиксално-суфиксалних речи, у *Грамаїици* Станојчића и Поповића, наводи се и други тип твореница добијених комбинованом творбом, а то су сложено-суфиксалне речи, нпр. *жуїшокљунац*, *їрвоїшмац*, *дуїшкос* итд. Према овом тумачењу, дериват може бити троделна структура, што значи да може имати два творбена шава. Међутим, проф. Ћорић се томе оштро противи и тврди да „дериват може имати само један афикс” (Ћорић 2014: 459) и додаје да „деривати мотивисани предлошко-падежним везама само визуелно наводе на помисао да су настали префиксално-суфиксалном творбом, тј. да се у творбеном процесу комбинују префиксација и суфиксација” (Ћорић 2014: 459). Према његовом схватању, у случају *говраїшак*, суфикс је додат предлошко-падешкој конструкцији, што значи да је ова лексема добијена извођењем. Овај закључак је веома важан за разумевање суштине творбе речи уопште. Твореница је у последњем кораку свог настајања увек дводелна јединица. Не

може бити троделна и не може настати истовременим деловањем извођења и слагања.¹

4. СТАТУС ПРЕФИКСАЦИЈЕ У ДЕРИВАТОЛОГИЈИ. Истраживање о комбинованој творби речи представљено у Витенбергу 2014. године (Ћорић 2014) доноси још један значајан закључак. Наиме, Б. Ћорић сматра да се извођење „према врсти афикса дели на префиксацију, суфиксацију и циркумфиксацију [...] Префикс долази испред целе речи, модификује њено лексичко значење, али не дира у њене граматичке карактеристике. Суфикс долази после творбене основе: мења значење основинске речи (основинских речи) од које је сачињена та основа, често мења и њене граматичке специфичности. Циркумфикс обухвата творбену основу са обе стране, мењајући, по правилу, категорију којој припада основинска реч” (Ћорић 2014: 459–460). Изнесени ставови проф. Боже Ћорића представљају велику новину у односу на дотадашње погледе у србистици: 1) раздвојио је префиксацију од слагања; 2) префиксацију и суфиксацију је прогласио подтиповима истог творбеног начина – извођења; 3) увео је циркумфиксацију у извођење и изједначио њен статус са суфиксацијом и префиксацијом.²

На истој тој конференцији Комисије за словенску творбу речи у Витенбергу, и сами смо се у свом реферату залагали за раздвајање префиксације и слагања (Драгићевић 2014), међутим, раздвојили смо и префиксацију од суфиксације јер је улога суфикса и суфиксације другачија од природе префикса и префиксације.³

5. ХОМОНИМИЈА И ДЕРИВАЦИЈА. Питање односа међу значењима деривата једно је од најизазовнијих у дериватологији. У раду *Универбизација у српском језику на фону хомонимије*, који је проф. Б. Ћорић изложио 2009. године на конференцији Комисије за словенску творбу речи у Москви (Ћорић 2010а), значења универба *швајцарац – монеџа која се користи у Швајцарској и врџа ножа који се производи у Швајцарској* третирају се као хомонимична. Исти је случај са *џенералком* кад значи *џенералну џробу* и *џенерално чишћење*. Овај тип хомонимије који настаје међу значењима једне лексеме (у овом случају универба) Б. Ћорић назива *инџерном хомонимијом* (Ћорић 2010а: 331). Други

¹ Томе бисмо додали и *двореференџна* (осим у ретким случајевима који су описани у овом раду, када може бити *једнореференџна*), а *џрореференџна* не може бити никак.

² Циркумфиксација је творбени начин о којем је у српској лингвистици пре Б. Ћорића писала још само Ј. Матијашевић (2009), а овај утицај на наше лингвисте долази из руске и пољске дериватологије, нарочито од И. С. Улуханова. Овим творбеним начином настале су, на пример, лексеме *анџи-алкохол-изам* или *џро-срџ-ски*.

³ „Префиксација и суфиксација нису исти творбени начини јер се [...] префикс додаје на целу реч, а не на основу, па додавањем префикса, новонастала реч припада истој врсти речи, а додавањем суфикса реч може променити врсту речи којој припада [...] Суфикси се нормално нижу једни на друге, стапају се у сложене суфиксе и притом долази до разноврсних фонетских промена, док префикса може бити само два, изузетно три и сваки од њих задржава своје значење” (Драгићевић 2014: 63).

тип хомонимије настаје међу значењима одвојених деривата који су настали различитим типом творбе. Тако, рецимо, универб *ѣнералка* (генерална проба) и фемининум *ѣнералка* (жена генерал) пример су за *екстерну хомонимију*, која настаје између две лексеме произведене различитим творбеним начинима (универбизацијом и суфиксацијом). „Има универбалних формација”, каже проф. Ћорић (2010а: 331), „чија је хомонимија двострана: и екстерна и интерна.” Б. Ћорић не наводи пример, али се ова појава може илустровати управо изведеницом *ѣнералка* јер она, према овом тумачењу, остварује екстерну хомонимију са универбом *ѣнералка*, а тај универб међу својим значењима такође остварује хомонимију, која се у том случају тумачи као интерна.

Проф. Ћорић полемише затим са Ц. Аврамовом, бугарском лингвисткињом, која је такође члан Комисије за словенску творбу речи. И ова ауторка опажа та два семантичка односа међу значењима деривата, али их другачије тумачи. Однос који Б. Ћорић назива екстерном хомонимијом она именује творбеном хомонимијом, а однос који Б. Ћорић сматра интерном хомонимијом (оном која се остварује међу значењима једног деривата), Ц. Аврамова сматра полисемијом (према Ћорић 2010а: 333).

Полисемија и хомонимија у лексикологији су две сасвим опречне појаве, јер полисемија представља више међусобно повезаних значења једне лексеме, а о хомонимији се може говорити само међу двома различитим лексемама јер баш зато што им значења нису повезана, две лексеме истог формалног састава постају хомоними. То значи да треба бити посебно опрезан ако једну исту појаву један аутор тумачи као хомонимију, а други као полисемију. Према нашем схватању, однос међу значењима свих наведених лексема захтева посебну интерпретацију, јер веза међу значењима деривата није иста као веза међу значењима простих речи. На путу ка добром решењу била је Д. Гортан Премк (2004²: 64), која однос међу значењима једног деривата насталим независно једно од другог назива *ѣонављање исѣјої ѣворбеної модела*. Тиме се наглашава да су значења унутар истог деривата међусобно немотивисана, да је свако настало посебним творбеним актом, али она јесу у вези са мотивном речју која их држи заједно као једну појмовну целину (нпр. *белка – жена седе косе; коза беле длаке; средрна новчаница*). Ова значења нису у односу полисемије, али ни у односу хомонимије и заслужују посебан третман. Следећи А. Киклевича, овај однос назвали смо *амбисемијом* (Драгићевевић 2022). Њоме се може тумачити и интерна и екстерна хомонимија Боже Ћорића. Иако се, као што је управо показано, однос међу значењима деривата може тумачити на више начина, потребно је нагласити какве је све значењске финесе уочавао Б. Ћорић анализирајући деривате. Иако није лексиколог, његове анализе су врло проницљиве и подстицајне за даља лексиколошка истраживања.

6. ЧЕМУ СЛУЖИ ТВОРБА РЕЧИ? У раду *Универбизација у српском језику на фону хомонимије*, који је проф. Ћорић изложио 2009. године на конференцији Комисије за словенску творбу речи у Москви (исп. Ћорић 2010а), осим питања односа међу значењима деривата, пажњу привлачи и разматрање о универбизацији као творбеном начину за грађење једног типа „супстандардних творбених неологизама” (Ћорић 2010а: 326). Б. Ћорић је скренуо пажњу на чињеницу да крајем XX и почетком XXI века (прво у другим словенским земљама, а затим и у Србији) почиње све интензивније испитивање различитих супстандардних појава на готово свим нивоима језичке структуре. Умножавање универбата као једног типа супстандардних твореница у свим словенским језицима покреће питање чему, у ствари, служи творба речи. „Наиме, готово да је аксиоматског карактера била тврдња да творба речи служи – стварању нових лексичких јединица, односно – попуњавању речника” (Ћорић 2010а: 327). Показује се, међутим, да је међу новим речима све више супстандардне лексике. Ова чињеница намеће питање о томе треба ли у описним, једнојезичким речницима обрађивати ову лексику. Проф. Ћорић примећује да када се оваква лексика „чешће и дуже употребљава у разговорној сфери, кад се прошири на публицистички и друге функционалне стилове, кад постане препознатљива свим корисницима језика, онда постоји велика вероватноћа да ће је лексикографи унети у своје (наредно) дело. У том смислу лексикографска литература се може, грубо гледано, поделити на старију, где универбалних деривата готово да нема, и млађу, која их ипак има у одређеном броју” (Ћорић 2010а: 327). Као примери наводе се универбати *слободњак* (слободан ударац) и *швајцарац* (швајцарски франак), који су обрађени само у најновијем описном речнику српског језика (РСЈ). На основу овога рекло би се да проф. Ћорић има разумевања за обраду фреквентне, општеприхваћене супстандардне лексике у будућим речницима савременог српског језика, што је врло важно и осетљиво питање за лексикографе који имају задатак да установе списак одредница за будуће речнике савременог српског језика. Такав задатак има и аутор овог рада у вези са израдом вишетомног речника савременог српског језика Матице српске, чија је израда управо у току.

7. ЕКСПРЕСИВНОСТ ХИБРИДА. Међу супстандардним неологизмима који данас преплављују медије има доста лексема које имају основу из српског или енглеског језика и турски суфикс. У такве нове речи, углавном индивидуализме, спадају, на пример, *балеџарлук*, *видовданџија*, *доконлук*, *интернетџија*, *коментџиорлук*, *корекџилук*, *џрвомаџија*, *факулџеџија*, *харвардџија* итд.⁴ У свом раду *Турски суфикси у јужнословенским језицима (са њиховим осврћом на џрилике у српском)*, који је објављен у зборнику

⁴ Све ове индивидуализме аутор овог рада ексцерпирео је из колумни С. Басаре из дневних новина *Данас*, током 2017. и 2018. године.

Комисије за словенску творбу речи са конференције одржане 2010. године у Кијеву, Б. Ћорић скреће пажњу на експресивност овако насталих нових речи: „Свест о њиховој турској провенијенцији даје, генерално, свакој изведеници одређен степен стилске обојености, а у неким функционалним стиливима он је једно од најзначајнијих средстава експресивизације израза. Анализирани суфикси су у турско доба претежно долазили на турске, а мањим делом на нетурске основе, док је у савременим језицима превага на страни ових других. Комбинација генетски различитих компонената даје деривату висок степен стилске маркираности [...] У неким дериватима турски суфикси функционишу као стилско-семантички интензификатори” (Ћорић 2010б: 326).

У теоријском смислу сматрамо важним запажање проф. Ћорића да генетски различите компоненте дају деривату висок степен маркираности. Требало би испитати ово запажање и на материјалу хибридних деривата који потичу из других језика.

8. Закључак. Пробране идеје проф. Боже Ћорића које су изложене у овом раду, а које је он представио у својим рефератима на конференцијама Комисије за словенску творбу речи Међународног славистичког комитета, али и већина осталих замисли у његовим радовима спадају у домен лексиколошке творбе речи. На конференцији у Минску давио се фемининумима и њиховом маркираношћу у српским медијима, у Софији је изложио своје идеје о творбеном значењу у лексикографским дефиницијама, у Москви је говорио о универбатима и њиховој вишезначности, у Кијеву је размишљао о турцизмима и њиховим стилским ефектима у савременим јужнословенским језицима. У Познању се давио антропонимима из ономастичке перспективе, у Београду је обрадио једну тематску групу лексема, а то су производи животињског порекла и анализирао значења деривата који спадају у ову тематску групу. У Витенбергу је изложио своја разматрања о комбинованој творби речи, а у аргументацији се служио и семантичким критеријумима, док је у Марибору говорио о значењу деминутива изведених од других деминутива, тј. о даљој деминуцији. У уводу неких од својих радова, на пример у оном о универбизацији, проф. Ћорић је експлицитно нагласио да се питања којима посвећује своја истраживања већ испитују у другим словенским срединама. Лексиколошки, семантички приступ творби речи који је очигледан у његовим радовима донедавно је био необичан у српској дериватологији, а извор овог утицаја на проф. Ћорића видимо у радовима и књигама истакнутих чланова Комисије за словенску творбу речи Међународног славистичког комитета. Творба речи се у савременој славистици потпуно окренула ка лексикологији, а проф. Ћорић се приклонио актуелном приступу доказујући тако свежину своје научне мисли.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГОРТАН ПРЕМК**, Даринка. *Полисемеја и орјанизација лексичкој сисџема у српскоме језику*. Друго издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- ДРАГИЋЕВИЋ**, Рајна. Различити теоријски приступи префиксацији у словенској творби речи. Svetlana Mengel (Hg.). *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und Pragmatische Aspekte*. Halle-Wittenberg: Martin Luther Universitat, 2014, 60–73.
- ДРАГИЋЕВИЋ**, Рајна. Значењска структура деривата. Милош Ковачевић (ур.). *Акџуелна иишања лексиколоџије и лексикоџрафије српскога језика*. Андрићград: Андрићев институт, 2022, 9–29.
- МАТИЈАШЕВИЋ**, Јелка. Циркумфикс као творбени формант. *Славистика XIII* (2009): 316–326.
- СТАНОЈЧИЋ**, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџика српскога језика*. Десето издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- ЂОРИЋ**, Божо. Моциона творба данас. А. А. Лукашанец (ред.) *Функционална аспекты словаџтворення. Доклады IX Мижнароднай науковај канферэнцџи Камисii на славянскаму словаџтворенню пры Мижнародным камiтэце славiстаў*. Мiнск: Инстытут мовазнаџства iмя Якуба Коласа НАН Беларусi. – Мiнск: Права i эканомiка, 2006, 280–288.
- ЂОРИЋ**, Божо. Творбено значење и лексикоџрафија. *Словообразуване и лексиколоџија*. Василка Радева, Цветанка Аврамова, Јулија Балтова (ред.). *Доклади ои Десеташа международна конференцџа на Комисџија по славянско словообразуване при Международниа комџиџи на славистџиџе*. Софија: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2009, 302–313.
- ЂОРИЋ**, Божо. Универбизација у српском језику на фону хомонимије. Е. В. Петрухина (ред.). *Новые явления в славянском словообразовании: система и функционирование*. Доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов, Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова. Москва: Макс Пресс, 2010а, 326–337.
- ЂОРИЋ**, Божо. Турски суфикси у јужнословенским језицима (са посебним освртом на прилике у српском). Н. Ф. Клименко i С.А. Карпиловска (ред.). *Видображенња iсторii та культури народу в словотвореннi*. Доповiди XII Мижнародној науковој конференцџи Камисii зi слов'янського словотворення при Мижнародному комiтетi славистiв. Киiв: Видавничий дiм Дмитра Бурого, 2010б, 317–329.
- ЂОРИЋ**, Божо. Антропоними: систем и текст. Jerzy Sierociuk (red.). *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst*. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk, 2012, 297–305.
- ЂОРИЋ**, Божо. О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику. Рајна Драгићевић и Божо Ђорић (ред.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференцџе Комисџе за творбу речи при Међународном комитету слависта, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2012, 367–387.
- ЂОРИЋ**, Божо. О комбинованој творби речи на фону других блиских назива. Svetlana Mengel (Hg.). *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und Pragmatische Aspekte*. Halle-Wittenberg: Martin Luther Universitat, 2014, 446–462.
- ЂОРИЋ**, Божо. О даљој деминуцији у српском језику. Irena Stramljić Breznik (red.). *Manjšalnice v slovanskih jezikih : oblika i n vloga = Diminutivy v slavjanskijh jazykah : forma i rol' = Diminutives in Slavic Languages : Form and Role*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta – (Knjižna zbirka Zora ; 113), 2015, 74–88.

Речници цитирани у раду

РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСЈ: *Речник српској језика*, друго издање, Нови Сад: Матица српска, 2018.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XXII, Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

Рајна Драгићевич

**НАУЧНИЙ ВКЛАД ПРОФЕССОРА БОЖИ ЧОРИЧА
В КОМИССИИ ПО СЛОВЯНСКОМУ СЛОВООБРАЗОВАНИЮ
МЕЖДУНАРОДНОГО СЛАВИСТИЧЕСКОГО КОМИТЕТА**

Резюме

В статье представлена деятельность профессора Боже Чорича в Комиссии по славянскому словообразованию Международного славистического комитета. После введения, в котором мы обсуждали, в каких конференциях принимал участие профессор Чорич и в каких сборниках он опубликовал свои статьи, критически представлены избранные важные вопросы, которые профессор Б. Чорич затронул в своих работах. Особое внимание уделено обработке производных в одноязычных словарях; проблеме биферентности производных; статусу префиксации в словообразовании; омонимии и деривации; роли словообразования в языке, а также сочетанию генетически различных компонентов гибридных производных, достигающих их экспрессивности. В конце статьи делается вывод о том, что Комиссия по славянскому словообразованию Международного славистического комитета оказала наибольшее влияние на профессора Боже Чорича в том смысле, что фокус его интересов сместился с формальных на семантические аспекты словообразования.

Ключевые слова: словообразование, семантика, славяноведение, сербский язык.

Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка и южнославянских языков

Ана З. Мацановић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

БОЖО ЂОРИЋ КАО ДЕРИВАТОЛОГ**

Проф. др Божо Ђорић један је од наших најзначајнијих дериватолога. Циљ овога рада јесте да представи његове најважније поставке у оквиру творбе речи, те да укаже на њихов значај и ауторов научни допринос утемељењу модерне дериватологије у србистици. Поседна пажња посвећена је следећим темама: теоријско-методолошком оквиру дериватолошких истраживања Б. Ђорића, односу традиционалног и новог у српској дериватологији, затим моционој творби, односу творбе речи и лексикологије, интернационализацији и глобализацији лексике кроз призму творбе речи, те концепцији *Творбе речи у теорији и пракси* као универзитетског предмета на докторским академским студијама Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Кључне речи: Божо Ђорић, творба речи, деривација, моциона творба, српски језик.

0. Увод. Вишедеценијска научна делатност проф. др Боже Ђорића, вођена понајвише његовим интересовањем за богаћење лексикона нашега језика помоћу творбе (грађења) речи, резултирала је импозантним опусом монографија, студија и чланака објављених у релевантним домаћим и иностраним часописима и зборницима радова. Богата професорова библиографија о творби речи сведочи о његовој дубокој посвећености наведеној лингвистичкој дисциплини и ширини дериватолошких тема које су професорова истраживања обухватила.

Сасвим је јасно да би било одвећ претенциозно у једноме раду представити његово целокупно научно делање у области творбе речи. Стога ћемо у овоме чланку покушати да осветлимо само главне путеве кретања научне мисли проф. Ђорића кроз приказ кључних тачака везаних за његова дериватолошка истраживања, а то су: (1) теоријско-методолошки оквир; (2) однос традиционалног и новог у српској дериватологији; (3) моциона творба; (4) однос творбе речи и лексикологије и (5) интернационализација и глобализација српског лексикона кроз призму творбе речи. Поседна пажња

* randjelovicana@yahoo.com

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Лингвистичка истраживања теоријске базе савременог српског језика, спроведена у раду, изведена су као саставни део посла на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.

у овој раду биће посвећена и предмету *Творба речи у теорији и пракси*, намењеном студентима докторских академских студија Филолошког факултета Универзитета у Београду, чији је професор био идејни творац и вишегодишњи реализатор.

1. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ДЕРИВАТОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА ПРОФ. ДР БОЖЕ ЋОРИЋА. Творба речи као најзначајнији предмет истраживања проф. Ћорића мора бити сагледана у славистичким оквирима. О значају ове литературе експлицитно пише и сам аутор: „Познато је да је дериватологија традиционално била развијенија у севернословенским него у јужнословенским центрима, што је нашло свог одраза и на појмовно-терминолошком и методолошком плану: јужнословенска дериватологија је ту била у заостатку” (Ћорић 2008: 13). Увидевши да савремену дериватологију у наведеним развијеним славистичким срединама карактерише системски приступ, проф. Ћорић се служио резултатима и достигнућима пољских, руских и чешких научних радова (М. Докулила, К. Вашакове, Г. Галаванове, Ј. Јирачека, Л. Пузињине и др.). Аутор је, пре свега, кроз врсно познавање славистичке литературе о творби речи стекао „могућност угледања на одређена методолошка и практична решења присутна у научним прилозима споменутих средина са, иначе, развијеном науком о творби речи” (Ћорић 2008: 73).

Проф. Ћорић анализи најчешће приступа творбено-семантички, посматрајући структурне и значењске аспекте деривата¹. Он појаве тумачи углавном синхронијски, уз спорадичне забелешке из дијахронијског угла (у виду генетских напомена) онда када је потребно осветлити еволутивне тенденције одређених творбених форманата.² Служећи се компаративно-синхронијском методом, аутор је посматрао појаве и у савременим словенским језицима, те је до теоријских закључака у својој раду долазио на основу генерализовања података добијених анализом грађе.

2. Однос традиционалног и новог у српској дериватологији. У оквиру овог одељка, као најзначајније новине из области творбе речи које је проф. Ћорић увео у србистику ваља издвојити: (1) формирање модерног појмовно-терминолошког апарата; (2) синхронијски приступ творби речи; (3) примену ономасиолошке теорије чешког дериватолога М. Докулила (1962) о три творбена процеса: мутацији, модификацији и транспозицији и (4) статус и место префиксације у систему творбених начина.

¹ Под термином *дериваи* у овој раду подразумевамо све производе настале творбом речи.

² Сам проф. Ћорић у разговору са аутором овог рада истиче да је свој метод мењао током времена, у зависности од литературе коју је пратио. Тако је у његовој докторској дисертацији *Порекло и развишај моционих суфикса у српскохрватском језику* (1979) приступ доминантно компаративно-дијахронијски, што ће се с временом променити.

2.1. ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКИ АПАРАТ. Имајући у виду да је Б. Ћорић научно стасавао у време када је у српској лингвистици било доминантно традиционално схватање творбе речи као дела морфологије, те да је дуг пут који је ова научна дисциплина прошла до свог осамостаљења, посебно ваља истаћи његов критички став према ранијој терминолошкој пракси и значајан ангажман на формирању и стандардизацији модерног појмовно-терминолошког апарата српске дериватологије.³

Поредећи стање у синтетичком приручнику *Мозаик знања* (1972), некој врсти еталона који обједињује сербокроатистички творбени појмовно-терминолошки апарат за првих седам деценија прошлога века, са стањем у новијој српској граматичкој и стручној литератури, проф. Ћорић утврђује иновативне процесе у дериватолошкој терминологији. Осврћући се на кључне појмовно-терминолошке јединице (*творба речи*⁴, *творбено средство*, *творбени начини*, *производ творбе речи*, *творбено значење*, *мотивација* или *мотивисаност*, *продуктивност*, *творбени тип*), он исцрпно бележи и тумачи терминолошке синонимске низове из *Мозаика знања* којима се именују наведени појмови. Аутор затим у посебним, графички издвојеним одељцима насловљеним као „Коментар” износи: иновативне термине које *Мозаик знања* не бележи (нпр. *деривациологија* ’наука о творби речи’) или пак измене у дериватолошком терминосистему (нпр. дублетни пар *суфикс/наставка* у савременој творби речи углавном не коегзистира – термин *наставка* „препуштен је морфологији”, док је задржан у употреби интернационализам *суфикс*; издвајањем појма *слањање* у односу на *срасњање* створила се и потреба за именовањем продукта слагања као *сложенице* (*композиција*), а производа срастања као *сраслице*) (Ћорић 2009а: 13–33).

Поред наведеног, проф. Ћорић међу првима у србистици помиње и термине *циркумфикс* и *циркумфиксација*⁵ (Ћорић 2014: 237), те *посфикс* и *посфиксација* (Ћорић 2009а; 2010а). Под циркумфиксацијом аутор подразумева заправо један вид извођења, односно део некадашње комбиноване или префиксално-суфиксалне творбе. Он најпре полази од становишта да деривати мотивисани предлошко-падежним конструкцијама могу имати само један афикс, те да су лексеме овог типа настале суфиксацијом (нпр. *безбрижан* (← *без брија*)). С друге стране, сматра проф. Ћорић, *циркумфикс* је афикс

³ С тим у вези, ваља издвојити следеће његове радове: „О терминологији у нашој творби речи” (Ћорић 1990), „Деривациони појмовни апарат у српском језику” (Ћорић 2002а), „Традиционално и ново у творбеној терминологији” (Ћорић 2008: 13–33), „О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи” (Ћорић 2014а), „На маргини граматике (речца и постфикс *log*)” (Ћорић 2009а: 111–118) и „Постфикс у српској творби речи” (Ћорић 2010а).

⁴ Термин *творба речи* устаљен је 60-их година 20. века и представља калк према чешком *tvořeni slov* (Ћорић 2012: 23).

⁵ Синонимни термини би били *конфикс* и *конфиксација* (Ћорић 2014а: 237).

који истовремено са обе стране обухвата творбену основу, мењајући категорију основинске речи (нпр. *антии-алкохол-изам* 'покрет против алкохола'; *хиџер-виџамин-оза* 'поремећај у организму изазван уношењем превеликих доза витамина') (Ђорић 2014а: 239; Ћорић 2016: 3027). Када је реч о *џосџификацији*, аутор је издваја као четврти тип афиксалне творбе, те региструје само један *џосџификс* у српском језику – *-џог*. У питању је афикс којем претходе заменице и прилози и, за разлику од суфикса (који је такође у постпозицији), долази после граматичке морфеме (нпр. *којеџог*, *доклеџог*) (Ђорић 2009а: 111–118; Ћорић 2016: 3018).

2.2. Синхронијски приступ творби речи. Синхронијски приступ у истраживањима проф. Ђорића огледа се у полазишту да, при творбеној анализи, увек ваља имати на уму да основинска реч и структурно⁶ и семантички мотивише⁷ дериват. Поред мотивације, неопходно је узети у обзир и продуктивност творбеног (под)типа, тј. његову способност да буде модел за творбу нових речи.

„Неки парови дају повода за двојаку семантичку интерпретацију, из чега произилази и двојак смер мотивације: *сџолар* можемо описати као *онај који се дави сџоларсџвом* (тада је *сџоларсџво* основинска реч, дакле *сџоларсџво* →), а *сџоларсџво* можемо описати као *занимање сџолара* (онда је *сџолар* основинска реч, дакле *сџолар* →). У оваквим случајевима можемо дати предност формалној страни мотивационе везе и одредити следећи мотивациони смер: *сџолар* → *сџоларсџво*. Међутим, када формални критеријум не помаже, решење се може наћи на семантичкој страни (тј. путем семантичке парафразе)” (Ђорић 2008: 29).

Да би једна реч, синхроно гледано, била творбено дељива, неопходно је да она садржи три важна појма: творбено значење, творбену мотивацију и творбени формант (Ђорић 1994: 258). Проф. Ђорић запажа да проблем при творбеној анализи могу представљати двоструко или пак вишеструко мотивисани деривати – у питању су најчешће деривати чију основинску реч чини лексема која је већ мотивисана, те је каткад тешко утврдити смер мотивације. Међу таквим речима „постоји формално-семантичка веза, уочава се мотивациони однос, али се не може са сигурношћу утврдити која је од њих основинска реч, а која изведена, тј. не види се јасно која коју мотивише” (Ђорић 2008: 26). Примера ради, мотивациони однос у пару *насџавник* : *насџавница* може бити упитан. Структурни критеријум није од помоћи: кад се, имајући у виду значењску интерпретацију 'онај који држи наставу', издвоји као заједнички део облик *насџав-*, остају елементи *-ник-џ* и

⁶ Изведенице су углавном и по форми сложеније (Ђорић 2008: 26).

⁷ Појму *мотивиција* проф. Ђорић придаје огроман значај у творби речи и под овим термином подразумева формално-семантичку везу између речи (2008: 23). Детаљније о овом термину в. у Ђорић 2002б.

-ниц-а једнаке формалне сложености. Стога проф. Ћорић прибегава другом, значењском критеријуму. Дефиниција именице *наставница* из Речника САНУ гласи 'женска особа наставник', те је сасвим јасно да је у питању мовирани фемининум, јер именица граматичког мушког рода (у овом случају *наставник*), која је у погледу природног рода неутрална (значи и мушко и женско), мотивише именицу женског рода *наставница* (И.: 29).⁸

Синхронијски приступ творби речи српскога језика огледа се и у ставу проф. Ћорића да се у процесу позајмљивања у језик уносе само целе стране речи, а не њихови делови. Са синхроне тачке гледишта, истиче он, дискутабилне су термилошке синтагме страна основа (за основински део деривата), те страни суфикс, туђи суфикс, позајмљени суфикс, интернационални суфикс, суфикс страног порекла, јер су у питању сегменти који се не позајмљују као издвојене јединице. Уколико пак такви творбени елементи постану у језику примаоцу продуктивни, онда се сматра да су се уклопили у творбени систем језика примаоца (И.: 42, 69).

2.3. ПРИМЕНА КЛАСИФИКАЦИЈЕ ТВОРБЕНИХ ЗНАЧЕЊА ЧЕШКОГ ДЕРИВАТОЛОГА М. ДОКУЛИЛА. Од славистичких дериватолошких достигнућа која је проф. Ћорић увео и имплементирао у српску творбу речи ваља истаћи и ономасиолошку теорију чешког дериватолога Милоша Докулила⁹ о творбеним значењима (1962). Одјашњавајући Докулилову теорију¹⁰, проф. Ћорић подсећа да у творбеном процесу увек постоје основинска реч и изведеница (нова реч). На основу поређења њихових значења можемо разликовати три основна творбена процеса: мутациони, модификациони и транспозициони (Ћорић 2014б). Наведеним творбеним процесима настају следећа творбена значења: (1) речи са мутационим творбеним значењем именују супстанцу, особину или радњу потпуно различито од онога што је именовано основинском речи – дакле, полазни појам се мења из темеља (нпр. *књи́га* → *књи́жар* : предмет > особа); (2) код речи са транспозиционим творбеним значењем садржај из одговарајуће појмовне категорије пребачен је у другу (секундарну) појмовну категорију, а до фактичке измене појма није ни дошло – дакле, ови су деривати истоветни у свим компонентама свог значења са значењем основинске речи, изузимајући значење врсте речи (нпр. *чишáти* → *чишáње*) и (3) речи са модификационим творбеним значењем имају у оквиру своје семантике, осим значења основинске речи, и допунско модификационо обележје – дакле, за разлику од мутационе категорије, садржај основног појма се не мења, само му

⁸ О продуктивности овог творбеног типа в. у Ћорић 1982.

⁹ Наведену теорију преузимају и други славистички дериватолози (исп. Гжегорчикова и Пузињина 1979; Улуханов 1979 и др.).

¹⁰ Примену Докулилове теорије в. у Ћорић 2008; Ћорић 2014б.

се додаје додатна одлика (нпр. *йеваџи* → *зайеваџи* 'почети певати') (Ђорић 2008: 20–21; Ђорић 2014δ).

2.4. СТАТУС И МЕСТО ПРЕФИКСАЦИЈЕ У СИСТЕМУ ТВОРБЕНИХ НАЧИНА. У србистичкој литератури више пута је истицано како је префиксација најпроблематичнији творбени начин, посебно узевши у обзир префиксацију глагола, која се у извесном смислу додирује са морфологијом. У литератури постоје бројна неслагања у вези с тим да ли префиксацију треба сврстати у извођење, слагање или је она пак засебан тип творбе. Мишљења лингвиста су подељена. Према традиционалној дериватолошкој литератури (пре свега, у делима А. Белића, М. Стевановића, С. Бабића, Ж. Станојчића и др.), префиксација је у потпуности била уклопљена у композицију¹¹. Модерна дериватологија пак ово учење одбацује, те се у новије време префиксација посматра као засебан тип творбе (у монографијама и чланцима И. Клајна, М. Радовић Тешић, Р. Драгићевић итд.).

С друге стране, проф. Ђорић нема посебних радова посвећених овој проблематици. Ипак, његов став да префиксација није ни део слагања, али ни аутономни тип творбе, експлицитно је наведен најпре у *Творби именица*:

„И термин *изведеница* (*дериваџи*) је двозначан: у ужем значењу користи се за производ суфиксације и префиксације, а у ширем – за сваки производ творбе речи (укључујући и сложенице)” (Ђорић 2008: 11); „Термин *деривација* употребљавао се (Симеон 1969), а и данас се употребљава, много шире – као еквивалент термину *творба/грађење/образовање речи*. Али и кад се употребљава у ужем значењу (као, рецимо, супротност *композицији, слајању*) њиме се обухвата афиксација уопште, дакле – и *суфиксација* и *префиксација*” (Ђорић 2008: 16).

Из наведене конструкције јасно је да проф. Ђорић префиксацију третира као засебан тип творбе у оквиру извођења. Он префиксацију, дакле – уз суфиксацију, циркумфиксацију и постфиксацију – наводи као подврсту деривације (у ужем смислу), што се види и из класификације творбених начина датих у Ђорић 2014δ и Ђорић 2016: 3024–3034.

3. МОЦИОНА ТВОРБА. Проф. Ђорић је своја дериватолошка истраживања започео анализом моционе творбе. Године 1982. објавио је скраћену и прерађену верзију своје докторске дисертације са донекле измењеним називом – *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Аутор се у овој монографији бавио начином грађења мовираних фемининума, фреквенцијом њихове употребе, географском распрострањеношћу и сл. Најпре је дефинисао предмет свог истраживања као изведену именицу насталу у моционом творбеном

¹¹ Ово се становиште, иако са аспекта модерне српске дериватологије превазиђено, у великој мери задржало у наставним плановима и програмима, а последично и у већини граматика за ученике основних и средњих школа.

процесу, те је истакао како мовирани фемининуми настају именичком моцијом, начином творбе речи којим се обележавају разлике у полу. У питању је способност језика да помоћу одређених наставака гради називе за бића женског пола од одговарајућих именица мушког рода. У српском језику се, закључује аутор, то најчешће чини помоћу 12 моционих суфикса (и њихових варијаната), од којих су најфреквентнији *-ица*, *-ка*, *-киња* (Ћорић 1982: 159). Још један важан закључак проф. Ћорића, који ваља истаћи, јесте да је кроз развој нашега језика инвентар моционих суфикса и њихових корелативних веза остао исти: „Разлике у односу на протекли развој могу се констатовати углавном на нивоу активизације и продуктивности појединих елемената моционог творбеног система” (И.: 159).

Проблемима моционе творбе и постојеће тенденције ка феминизацији језика проф. Ћорић се враћао у више радова, објављиваних од 1990. до 2008. године.¹² У њима се давио следећим питањима: анализом лексичких иновација у домену нових образовања именица женског рода из творбено-семантичке категорије *nomina agentis et professionis*, типовима њихове номинације, те језичким ограничењима у вези са употребом мовираних фемининума (суженост значења мовираног фемининума, појава хомонимије, неекономичност, компликован изговор мовираног фемининума итд.).

4. Однос творбе речи и лексикологије. Многи лингвистички радови, посебно они синтетичке структуре, давали су се одређивањем статуса творбе речи у односу на друге, сродне дисциплине. У своме чланку „Деривација, лексикологија, лексикографија (општи поглед на узајамност)” проф. Ћорић говори о узајамним везама ових трију дисциплина, издвајајући истовремено лексичке јединице као заједнички објекат истраживања, анализе и дескрипције, али уз истицање хиперонимско-хипонимског односа између лексикологије, која „највише мјесто заузима у тој тријади” и творбе речи, која „проучава, анализира и описује само дио истог лексичког састава – изведене лексеме” (Ћорић 2012: 25). Аутор даље наводи разлику између лексичког и творбеног значења, истичући да творбено значење представља семантичку базу „по којој се структурира (гради) лексичко значење” (И.: 26).

Односом творбеног и лексичког значења кроз анализу лексикографских дефиниција у описним речницима српскога језика проф. Ћорић давио се у чланку „Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса)”. Њега је у овом раду занимало има ли у речничкој семантичкој дефиницији, поред строго лексичког значења, и таквих компонената које би, на одређени начин,

¹² У вези са наведеном проблематиком в. следеће радове: „Sociolingvistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku” (Сорић 1990), „Актуелна питања именичке моције (звања, занимања и титуле женског рода)” (Ћорић 2007а), „Генеричка и маркирана форма назива за звања, занимања и титуле женског пола” (Ћорић 2007б) и „Граматички род и питање полне дискриминације у језику” (Ћорић 2008).

укључивале и семантику оних речи у којима се чувају значењске везе са речима које их мотивишу (Ђорић 1994: 257).

У својим истраживањима проф. Ђорић бавио се и односом између лексичке и творбене синонимије (1983), при чему је потоњи термин трајно увео у српску дериватологију, те хомонимијом уопште и њеним врстама, с посебним освртом на хомонимију у области творбе речи и разликама између ње и лексичке хомонимије (2009б), као и хомонимијом у сфери универбизације (2010б).

5. ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЈА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈА СРПСКОГ ЛЕКСИКОНА КРОЗ ПРИЗМУ ТВОРБЕ РЕЧИ. Друштвено-историјске прилике, те убрзани развој технологије и науке у последњим деценијама 20. и почетком 21. века, довели су до појаве глобализације у свим сферама човековог живота. Глобализација је захватила и језик, као основно средство споразумевања међу људима, између осталог и у виду изражене тежње ка интернационализацији, што се пак у језику манифестовало кроз прогресију страних језичких елемената. Стога и не чуди што је најобимније поглавље у монографији *Творба именица у српском језику* проф. Ђорића посвећено управо овој теми, интернационализацији и глобализацији српске лексике – из угла дериватолога.

Професор се најпре бави именичким суфиксима страног порекла у граматикама од тридесетих година 19. века до почетка 21. века (Ђорић 2008: 37–39). Полазећи од Вукове монографије *Главна свршивања суишесивишелни и ѓрилаишелни имена* из 1828. године, преко С. Новаковића, Т. Маретића, А. Лескина, А. Белића, М. Стевановића, до Е. Барић, Ж. Станојчића, С. Бадића и И. Клајна, он истиче однос наведених граматичара према суфиксалним формантима страног порекла. У наредном тексту, „Принципи творбене анализе стране лексике” (И.: 40–51), проф. Ђорић дериватолошким анализом обухвата 16 групација именица и класификује их према финалном сегменту (нпр. именице са интернационалним суфиксима *-ија*, *-исѿ(a)*, *-анѿ* итд., те именице са суфиксима турског порекла *-ѿија*, *-лија*, *-лук*, *-ана* итд.). У даљем делу поглавља посебну пажњу посвећује именицама на *-ага* (И.: 52–61), *-ѿија* (И.: 62–67), *-исѿ(a)* (И.: 68–91), *-из/а/м* (И.: 92–110) и *-изација* (И.: 111–116). Подстицај за даља истраживања представља професоров чланак „Стране препозитивне компоненте”, у којем се бави сложеним номинативним јединицама у чијој се структури на првом месту налазе компоненте страног порекла (И.: 117–152). Он најпре систематично излаже историјат проблема у славистичкој литератури, а затим наводи обиман списак сакупљене грађе. Овај је списак сортиран према азбучном реду страног препозитивног форманта, који стоји с леве стране и ознаком ↔ је повезан са листом посведочених облика другог дела именичких сложеница (нпр. **викенд** ↔ *издање*, *кућа*, *насеље*,

огсусїво, ѿроїрам...). Занимљиво је професорово запажање (И.: 152) како се, упркос општем утиску обиља препозитивних елемената страног порекла који представљена грађа илуструје, значајан део примера ипак користи углавном у одређеним социолектима (нпр. *каучук* ↔ *формулација, клаузула, норма, ѿјам...*). Имајући у виду да је пратећа појава творбене интернационализације – хибридизација, проф. Ђорић своје поглавље о овој теми завршава управо одељком о именицама мешовите творбене структуре са аспекта порекла форманата (И.: 150–157). У овом чланку он анализира хибриде чији први део чини страна препозитивна компонента, а други домаћа или одомаћена основа (нпр. *гемо* ↔ *насїуї, оквир, ѿредлої, зайис...*).

6. ТВОРБА РЕЧИ У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ – КУРС ПРОФ. ДР БОЖЕ ЂОРИЋА ЗА ДОКТОРАНДЕ СРБИСТИКЕ. Проф. Божо Ђорић осмислио је и реализовао курс *Творба речи у теорији и пракси* за студенте докторских академских студија Филолошког факултета Београдског универзитета. Курс је био једносеместрални и одржаван је у континуитету шест школских година, почевши од 2010/2011. закључно са 2015/2016. годином, а његови полазници били су углавном (али не и искључиво) докторанди србистике.

Аутор овога чланка био је докторанд који је похађао курс проф. Ђорића прве школске године када је он реализован (2010/2011). Уједно је те године било и највише полазника – укупно 18. Те 2010, свакога понедељка после подне 18 младих докторанада окупљало се у бидлиотеци Катедре за српски језик, у којој је проф. Ђорић држао предавања. Иако је било предвиђено да се настава на недељном нивоу реализује у виду двочаса, неретко се дешавало да она буде вишесатна. Мотивисани новим сазнањима из професорових излагања (која су била праћена разноврсном грађом и обиљем другог материјала изложеног на презентацијама), докторанди су се живо укључивали у дискусије о разним проблемима који се јављају у творбеним анализама. Полемисало се о вишеструкој мотивацији, питању оправданости синхронијског приступа творби речи, појмовно-терминолошком апарату, новинама у класификацији творбених начина... Тема је било много, а проф. Ђорић показао се као стрпљив и систематичан предавач, који је код својих студената понајпре неговао истраживачку радозналост и снагу аргументације. Испитне обавезе подразумевале су, између осталог, да студенти истраже унапред задате теме, прикупе и анализирају грађу, те припреме своја 15-минутна излагања, праћена видео-презентацијама, након чега је следила дискусија међу присутним колегама. Ово је био јединствен начин полагања испита на ондашњим докторским студијама, јер је представљао својеврсну симулацију научног скупа младих истраживача. Многа од тих излагања касније су допуњена и претворена у истраживачке радове објављене у релевантним научним

публикацијама. На тај начин, захваљујући проф. Божи Ђорићу, 2010. године спонтано је почела да се формира млада дериватолошка школа, утемељена на постулатима савремене науке о творби речи, која је у наредном периоду наставила да се умножава. Предмет *Творба речи у теорији и пракси*, за шест година колико је реализован, положило је укупно 48 докторанада,¹³ од којих многи данас своје научне и професионалне каријере остварују у Институту за српски језик САНУ, на Филолошком факултету у Београду, те Факултету за образовање учитеља и васпитача, на Балканолошком институту САНУ итд. Они у својим истраживањима примењују методологију и знања из области творбе речи стечене на курсу проф. Ђорића и даље их надограђују кроз читање његових публикација.

7. Закључак. Проф. др Божо Ђорић може се сматрати утемељивачем модерне српске дериватолошке мисли. Његова истраживања први пут су у науци о творби речи покренула многа важна питања. Пре њега нико у србистици није писао о циркумфиксацији и постфиксацији као новим творбеним (под)начинима у оквиру извођења. Проф. Ђорић је учврстио синхронијски приступ при творбеним анализама и међу заслужнима је за ревидирање ставова о статусу префиксалних деривата у науци о творби речи. Велику захвалност србистика му дугује и на формирању савременог терминолошког апарата из области творбе речи, а посебно на томе што је обучио више десетина младих истраживача и увео их у свет модерних србистичких дериватолошких поставки.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ђорић, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет, 1982.
- Ђорић, Божо. Из творбене синонимије српскохрватског језика. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 12/1 (1983): 131–136.
- Ђорић, Божо. О терминологији у нашој творби речи. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 18/1 (1990): 75–82.
- Ђорић, Божо. Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса). *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 22/2 (1994): 257–263.
- Ђорић, Божо. Деривациони појмовни апарат у српском језику. *Срџски језик* VII/1–2 (2002а): 195–204.
- Ђорић, Божо. О појму мотивације у творби речи. *Гласник одјељења умјејносџи ЦАНУ* XX (2002б): 41–53.
- Ђорић, Божо. Актуелна питања именичке моције (звања, занимања и титуле женског рода). Marin Bucă et al. (ur.). In: *Un om, un symbol: In honorem magistri Ivan Evseev*, București: Editura CRLR, 2007а, 241–250.
- Ђорић, Божо. Генеричка и маркирана форма назива за звања, занимања и титуле женског пола. *Гласник одјељења умјејносџи ЦАНУ* 25 (2007б): 43–50.
- Ђорић, Божо. *Творба именица у срџском језику: одабране шеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Ђорић, Божо. *Линџвомаџиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009а.

¹³ На овом податку свесрдно захваљујемо колегиницама Дини Томић Анић и Весни Видовић из Центра за докторске академске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду.

- ЋОРИЋ, Божо. О творбеној хомонимији. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 38/3 (2009б): 11–22.
- ЋОРИЋ, Божо. Постфикс у српској творби речи. *Српски језик* XV/1–2 (2010а): 549–553.
- ЋОРИЋ, Божо. Творбена хомонимија (на примеру универбизованих формација). *Гласник одјелења умјетности* 28 (2010б): 35–46.
- ЋОРИЋ, Божо. Деривација, лексикологија, лексикографија (општи поглед на узајамност). Бранислав Остојић (ур.). *У: Осми линвистички скуи Бошковићеви дани*, Подгорица: ЦАНУ, 2012, 23–30.
- ЋОРИЋ, Божо. О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 43/3 (2014а): 235–240.
- ЋОРИЋ, Божо. *Творба речи у теорији и ѳракси*, интерни материјал за докторанде, 2014б.
- УЛУХАНОВ, Игорь Степанович. *Словообразовательная семантика в русском языке*, Москва: Издательство „Наука“, 1977.

* * *

- ЃОРИЃ, Božo. Sociolinguistički status naziva za osobe ženskog pola u srpskohrvatskom jeziku, *Fluminensia* II/1–2 (1990): 103–108.
- ЃОРИЃ, Božo. Serbian. Edited by Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer. In: *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europa*, Volume 4, HSK 40.4, De Gruyter Mouton, Berlin/Boston, 2016, 3017–3037.
- ДОКУЛИ, Miloš. *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
- GRZEGORCZYKOWA, Renata, Jadwiga Puzynina. *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1979.

Ана З. Мацанович

БОЖО ЧОРИЧ КАК ДЕРИВАТОЛОГ

Резюме

Проф. д-р Божо Чорич — один из самых значимых сербских дериватологов. Целью данной статьи является презентация его ключевых положений в рамках словообразования, а также указание на их значимость и научный вклад автора в обоснование современного сербского словообразования в сербистике. Особое внимание уделено: теоретико-методологическим рамкам словообразовательных исследований проф. д-р Боже Чорича, соотношению традиционного и нового в сербском словообразовании, тенденции к феминизации языка, т.е. образованию феминитивов, соотношению словообразования и лексикологии, интернационализации и глобализации лексики через призму словообразования, а также концепции *Словообразования в теории и практике* как университетского предмета в аспирантуре на Кафедре сербского языка Филологического факультета Белградского университета.

Ключевые слова: Божо Чорич, словообразование, дериватология, образование феминитивов, сербский язык.

Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ПРАВОПИСНЕ ЛИНГВОМАРГИНАЛИЈЕ БОЖЕ ЋОРИЋА

У прилогу ћемо се, инспирисани књигом професора Боже Ћорића *Лингвомаргиналије*, бавити двама правописним питањима, назначеним у његовим радовима о правопису. Прво питање је колико имена држава у Европи има дублетне облике и како их ми користимо. Друго питање је писање етника и ктетика уз називе држава у Европи и како на све то гледа *Правопис српскога језика* Матице српске, тј. његов *Речник уз Правопис*, с освртом и на другу правописну литературу. Покушаћемо да то анализирамо и да понудимо како бисмо то могли решити са нормативистичке тачке и шта би од тога све доносио добар правописни речник.

Кључне речи: Божо Ћорић, *Лингвомаргиналије*, правопис, државе Европе, дублет, етник и ктетик.

1. Увод. Радујемо се јубилеју професора Боже Ћорића (80 година живота), сећамо га се добро још из студентских дана, био је један од омиљених професора наше Катедре. Код њега је моја генерација на основним студијама, пре четрдесет година (1985. године), слушала и полагала *Историју српскохрватског књижевног језика*. После смо, као колеге и сарадници на Катедри за српски језик, у Међународном славистичком центру и на путовањима у иностранство (на научне конференције), доста времена провели заједно у пријатним разговорима. Заједно смо као чланови Комисије за словенске књижевне језике Међународног комитета слависта путовали и на научне скупове у неколико европских земаља (Немачка, Чешка, Словачка, Украјина, Румунија...). На тим путовањима доста смо друговали и разговарали о различитим темама, редован сапутник са нама био је и проф. Александар Милановић. Често нам се на катедарским дружењима прикључивао и проф. Живојин Станојчић (1930–2019). Та дружења и разговори остаће нам у најлепшем сећању и професионално и приватно. Када је пре десетак година (2014. године) часопис *Српски језик* био посвећен професору Ћорићу (70 година живота), написали смо прилог *Књига која ѿраје: уџбеник српски за сѿранце Боже Ћорића (Српски језик XIX, 2014: 595–604)*. Тај рад је објављен (прештампан) и у књизи *О (јраво)јисцима* (Брборић 2024: 187–201). Увидом

* brboricv@fil.bg.ac.rs

у библиографију професора Ћорића објављену у часопису *Српски језик* XIX (2014. године) и накнадном провером нове библиографије лако је закључити да правописне теме нису биле предмет његовог посебног интересовања. Ипак, потписује *Правопис српскога језика са речником* (коауторство са Р. Симићем, Ж. Станојчићем, Б. Остојићем и М. Ковачевићем) из 1993. године. У књизи *Лингвомаргиналије* (Ћорић 2009) сусрећемо неколико правописних тема, што нас је навело да овом прилогу дамо овакав наслов и да се забавимо неким правописним лингвомаргиналијама назначеним у радовима Б. Ћорића.

У зборнику *Србистички прилози* објављен је рад Б. Ћорића *Неки дубљећи и двострукости у српском језику* (2005: 273–281). У поменутом раду указује се на двострукости нашег језика и његове ортографије (два писма и два изговора) и повремено погрешна тумачења наше језичке реалности и погрешне тврдње у словенском свету о ономе шта припада српском језику. Констатује се да је „новоименовање стандардних језика” посао у коме је потребна „повећана доза опреза”. Тема о двострукостима у српском језичком стандарду потиче још од деветнаестог века и ниједан од покушаја да се то „преуреди” није имао успеха. Професор Ћорић овде објашњава да постоје погрешна тумачења европских лингвиста о томе (Д. Брозовић, Х. Вајнберг, М. Вингендер, Г. Невекловски, И. Прањковић, Л. Селимовки и Е. Токаж). У самом раду се анализира приступ поменутих лингвиста о питањима и проблемима централних јужнословенских простора и уз компаративни приступ, с јасном намером да се дође до тачних одговора, професор Ћорић закључује: „Овом приликом скрећемо пажњу на неке двострукости и двојства српског језика о којима се, напосто, мора водити рачуна приликом поређења словенских језика уопште, а посебно при навођењу грађе централних јужнословенских прилика” (Ћорић 2005: 273–274). Професор Ћорић полемише са европским славистима и на почетку рада полази од српске двострукости код писама и изговора (ћирилица и латиница; екавица и ијекавица) и позива на опрез о вештачки наметнутој подели, без ваљаних лингвистичких аргумената и констатује да „инсистирање на писму као диференцијалној црти може имати још веће негативне последице” и да постоји „неоправдано везивање само екавице за српски језик”. Дакле, два писма и два изговора су српска језичка реалност. С тим двојством српски књижевни језик наставља свој живот и не видимо начина да се то на било који начин промени.¹

¹ Забележено је неколико покушаја у нашој језичкој историји да се та двојства скрате. Вероватно је најпознатија Анкета Јована Скерлића из 1913. године, али је било неких назнака и у одговорима на Анкету у Летопису Матице српске из 1953. године. Последњи покушај забележен је крајем двадесетог века, када је дошло до политичког и језичког „распада истојезичних република”, данас самосталних држава. Не видимо потребе ни начина да се ова двострукост српског језичког стандарда поправља и мислимо да је ово „завршена прича”.

У раду *Еџник, кџеџник и норма (џоводом облика Козарчанин и козарачки)* (Ћорић 1984: 152–159) аутор говори о писању топонимских етника и ктетика и покушава решити једну дилему. Тај рад је прештампан и у књизи *Линџвомарџиналије* (Ћорић 2009: 71–76). Овај прилог јасно показује да често имамо проблем приликом одређивања етника и ктетика код бројних топонима. Наиме, понекад је у нормативистичким приручницима понуђено решење које се разликује од онога које функционише у стварности, односно постоји несклад између приручника и уобичајених именовања, која добро функционишу: „Раширено је мишљење да приликом нормирања топонима, етника и ктетика треба, у принципу, респектовати језичку праксу. [...] Уз то, топоним је увек један: паралелних облика у службеној употреби, у начелу, не може да буде, то је властито име у правом смислу речи. Поред тога, он је у језику незаменљив, а етници и ктетици нису, будући да постоји могућност описног изражавања припадности месту, покрајини, народу” (Ћорић 2009: 71–72).

Посебан проблем ортографске норме јесу дублети и у раду *Синоними и дублети* аутор објашњава сличности и разлике поменутих термина. На крају рада закључује да ту забуне не сме бити: „На основу свега изнетог могла би се предложити оваква дефиниција: ДУБЛЕТ је реч која се јавља у два џласовна, акценџиска и џрафијска или морфолошка лика. Према областима у којима се јављају дублети могу бити морфолошки, џворбени, фонетски и џравоџисни” (Ћорић 2007: 66). Очигледан проблем са дублетима показан је на примеру једног чланка у новинама: „Додајмо овоме и најновије примере дублетизма какви су *евро* и *еуро*, *Порџуџалија* и *Порџуџал* и сл., које можемо условно назвати некодификованим дублетима” (Ћорић 2007: 66). Сведоци смо честих дублета код топонима и хоронима. Све то уноси непотребну забуну и изазива дилеме и код језичких стручњака и код обичних читалаца.

У библиографији професора Ћорића у категорији *Сиџни џрилози* сусрећемо два мања рада. Први носи звучни наслов *Правоџисни хаос* (Ћорић 1994), а други је насловљен *Аздуке код Срџа* (Ћорић 1997). Први прилог говори о невеселој ситуацији с више правописних приручника код нас почетком последње деценије двадесетог века, а други на аргументован начин говори о нашим аздукама и реалности тога двојства.

Дакле, у радовима професора Ћорића о нашој ортографији пронашли смо инспирацију за овај рад. Покушаћемо да видимо које европске земље у свом називу (хороними) имају дублете и како гласе етници и ктетици изведени од назива европских држава. Нормативни оквир је *Правоџис срџскоџа језика* Матице српске и његов *Речник уз Правоџис* (Правопис 2010:

1–507). Консултоваћемо повремено и друге ортографске приручнике, али ће, због ограниченог простора, то бити само краћи увид.

2. Државе у Европи и дублетни облици. Овде смо се прво суочили са једним географским проблемом, а то је број држава у Европи. У зависности од извора које користимо долазимо и до различитог броја држава које се налазе у Европи. Други је проблем велики несклад између званичних и уобичајених назива европских држава (хоронима). У различитим изворима (штампаним и електронским) најчешће налазимо податак да Европа има 45 држава и 6 зависних територија. Један од проблема у пракси свакако је назив за *Велику Бриџанију*. Званичан назив британских острва је *Уједињено Краљевство Велике Бриџаније и Северне Ирске*, али се најчешће користи назив *Велика Бриџанија* (још краће *Бриџанија*), понекад и *Уједињено Краљевство*. Састоји се од четири земље: *Енглеска*, *Велс*, *Шкотска* и *Северна Ирска*, док је *Рејублика Ирска* посве засебна, као пета земља. У наш корпус уврстили смо свих пет држава (хоронима).

Мањи је проблем био како посматрати земље бившег *Совјетског Савеза*. Ми смо уз *Русију* овде уврстили три Балтичке државе – *Естонија*, *Летонија* и *Лиџванија*; пет земаља Средње Азије – *Казахстан*, *Киргистан*, *Таџикистан*, *Узбекистан* и *Туркменистан*; три земље Закавказја – *Грузија*, *Јерменија* и *Азербејџан* и три источноевропске државе – *Украјина*, *Белорусија* и *Молдавија*. Дакле, укупно 15 држава је резултат „распада” *Совјетског Савеза*.

Пет земаља налази се и у Европи и у Азији: *Русија*, *Казахстан*, *Азербејџан*, *Грузија* и *Турска*. У свим поделама оне се сврставају у европске земље. У списак европских земаља ставили смо и *Вајикан*, званично се води као град-држава, најмања независна држава на свету и по површини и по броју становника.

Проблем је био и како посматрати *Фарска Острва* и *Гибралтар*, то су у неком смислу зависне територије. Ипак, уврстили смо их у наш корпус. Тако смо дошли до броја од **56 европских држава**, које су биле предмет наше анализе. Не можемо тврдити да је тај број тачан, реч је о нашем избору. *Абхазија*, *Косово* и *Јужна Осетија* немају потпуно међународно признање и нису били предмет наше анализе, њима смо прикључили и *Придњестровље*. Ова четири хоронима нису били наш корпус.

Велики је несклад између службених назива држава и оних који су уобичајени називи, који се углавном користе. Нема разлике једино код четири државе: *Мађарска*, *Црна Гора*, *Румунија* и *Украјина*. У свим другим случајевима разлика је уочљива. Највише је оних код којих се термин република јавља на првом месту, таквих је 20 (*Рејублика Албанија*, *Рејублика Аустрија*, *Рејублика Белорусија*, *Рејублика Бујарска...*), један број у свом називу носи одредницу

кнежевина (*Кнежевина Ангора, Кнежевина Лихтеништајн, Кнежевина Монако*), а код неких је то краљевина (*Краљевина Белгија, Краљевина Данска, Краљевина Холандија...*). Код *Португалије* је термин република на другом месту (*Португалска Република*), код *Немачке* је службени назив *Федеративна Република Немачка*, али имамо и уникате: *Велико Војводство Луксембурџ, Швајцарска Конфедерација*. Ми смо се у нашој анализи бавили само уобичајеним називима, јер се службени називи ретко користе, не могу имати дублете и од њих се не праве етници и ктетици. Заправо, често и нису могући, посебно код вишечланих назива, сем у неком описном облику. Службени називи држава у Европи су, по правилу, вишечлани.

3. Дублетни облици назива држава у Европи. Инспирисани радом професора Ћорића *Дублети и језичка њавилности* покушаћемо утврдити који називи за европске државе имају дублетне облике.² Рад је објављен у књизи *Лингвомаргиналије* (Ћорић 2009: 85–94), а изворно је штампан у часопису *Књижевности и језик* (Ћорић 2005: 285–296). Овде професор Ћорић говори о дублетном облику за *Португалију*: „Тако је, на пример, читалац једног дневног листа имао прилику да у истом чланку, релативно кратком, у наслову прочита име земље у облику *Португалија*, а у самом тексту нешто друго – *Португал*” (Ћорић 2009: 86)³.

Разуме се да је реч само о дублетима који се сусрећу у пракси, званични називи не могу имати дублете. Званични назив скраћује се, то је, рецимо, случај код *Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске*, где сусрећемо скраћивање у *Велика Британија* или само *Британија*. Ово ипак, нису праве дублетне форме. Тако је било и са ранијим називом за *Русију*. Некада је пуни назив био *Савез Совјетских Социјалистичких Република*, често скраћиван као *Совјетски Савез*, па и само *Русија*. Ниједан од та два званична назива није имао етник и ктетик и употреби су били само називи: *Британац, Британка, британски; Рус, Русиња, руски*. Етник и ктетик нису били могући од службених назива, чак ни од скраћених *Велика Британија* и *Совјетски Савез*, већ су морали укључивати описну форму: становник Велике Британије, становник Совјетског Савеза, онај који припада Великој Британији или онај који припада Совјетском Савезу.

Дублетни облици европских држава нису ретка појава, сусрећемо их у дванаест случајева, што је скоро четвртина европских држава: *Грузија* и *Георгија, Јерменија* и *Арменија; Летионија* и *Литвија; Литванија* и *Литва;*

² Наиме, за неке европске земље у употреби су дублетни облици, покушали смо регистровати све оне који се могу срести у Србији, без обзира на то колико је тај назив чест и да ли је за појединца прихватљив.

³ У овом раду се говори и о дублетима Авганистан : Афганистан, али ти дублетни облици нису били предмет нашег истраживања, те нису могли бити уврштени у наш корпус.

Молдавија и Молдова; Порџуџалија и Порџуџал; Фарска Осџрва и Ферјарска осџрва; Румунија и Румуњска; Шџанија и Шџањолска; Холандија и Низоземска; Швајцарска и Швицарска; Ваџикан и Свеџа Сџолица. Не говоримо о фреквентности назива, који је оправдан или бољи, већ само констатујемо да се сваки од ових дублетних облика може срести на подручју који покрива српски језички стандард. Дакле, нисмо улазили у ваљаност или оправданост облика, већ само констатацију да постоје.

Проверићемо које се од 56 европских земаља налазе у *Речнику уз Правоиис* Матице српске, видећемо који дублети постоје и како гласи етник и ктетик тих земаља, тј. шта од очекиваног имамо у нашем основном ортографском приручнику.

4. Етници и ктеци држава у Европи. Писање етника и ктетика у правописним речницима сматрамо важним питањем, то често користимо и проверавамо. Тиме смо се већ бавили у два прилога: *Називи насељених месџа, њихови еџници и кџеџници у џравоиисним речницима* (Брборић 2009: 327–339) и *Писање еџника и кџеџика у џравоиису и џравоиисном речнику* (Брборић 2013: 75–83).

Тада смо констатовали да је добро да ортографски речници доносе и значајне топониме, а сада овоме прикључујемо и хорониме. Заиста је посебан проблем понекад како гласе етници и ктеци географских појмова и цитирамо оно што смо већ раније казали: „Мислимо да је најбоље да се уз име географског појма увек доносе етник и ктетик, и то доследно (*Беоџрад, Беоџрађанин, Беоџрађанка, деоџрадски; Нови Сад, Новосађанин, Новосађанка, новосадски...*). Остаје отворено питање треба ли доносити и множинске облике за етнике, ми сматрамо да то није нужно (*Беоџрађани, Новосађани, Буџари, Ирци, Срби, Гоџи, Сефарџи, Буњевци, Роми, Хрваџи...*). Верујемо да је боље на првом месту наводити етник, а потом ктетик, мада је најважније да у навођењу будемо доследни” (Брборић 2013: 82).

Како би наши примери, тј. имена држава у Европи и њихови етници и ктеци, били прегледнији, доносимо их у Табели 1. На првом месту доносимо назив државе, на другом шта се о тој држави налази у *Речнику уз Правоиис* Матице српске, потом дајемо наш предлог, и то тако да је на првом месту назив државе (хороним), потом етник у мушком и женском роду, а затим ктетик. На крају доносимо нашу напомену. У Напомени су следећи коментари: 1. без резултата – то значи да нема имена државе, као ни њеног етника и ктетика; 2. само име државе – то значи да се о тој држави не налази ни један од тражених података (хороним, етник и ктетик); 3. да је ктетик наведен на првом месту, пре етника; 4. да имамо дублетне облике за државу или за етника или за

ктетика. 5. неко друго објашњење било за дублетни облик, било да је назив за државу „необичан” или „мање обичан” или да је нешто „старије”.

Назив државе	Правопис МС (Речник уз Правопис)	Наш предлог (назив државе, етник, ктетик)	Напомена
Азербејџан		Азербејџан, Азербејџанац, Азербејџанка, азербејџански	Без резултата.
Албанија	Албанија (заст. Арбанија), Албанци, Албанац, Албанка, албански	Албанија, Албанац, Албанка, албански	Наводи се и множински облик (Албанци), као и дублетни облици Арбанаси и Шиптари.
Андора		Андора, Андоранин, Андоранка, андорски	Без резултата.
Аустрија		Аустрија, Аустријанац, Аустријанка, аустријски	Без резултата.
Белгија		Белгија, Белгијанац, Белгијанка, белгијски	Без резултата.
Белорусија	Белорусија (ек.), Бјелорусија (ијек.)	Белорусија, Белорус, Белорускиња, белоруски	Само име државе, без етника и ктетика. Нејасно зашто у загради одредба ек. и ијек.
Босна и Херцеговина	Босна и Херцеговина (скраћ. БиХ), босанскохерцеговачки и босанско-херцеговачки (према значењу)	Босна и Херцеговина, Босанац, Босанка, Херцеговац и Херцеговка, [??] босанскохерцеговачки	Име државе и ктетик. Ни ми нисмо понудили етник.
Бугарска	Бугарска	Бугарска, Бугарин, Бугарка, бугарски	Само име државе.
Ватикан / Света Столица		Ватикан, [??], ватикански	Без резултата. Ни ми нисмо понудили етник.
Гибралтар	Гибралтар	Гибралтар, Гибралтарац, Гибралтарка, гибралтарски	Само име државе.
Грузија	Грузија, грузински и грузијски, Грузин, Грузинка и Грузијанац, Грузијанка (не Грузијац, Грузијка)	Грузија, Грузијанац, Грузијанка, грузијски	Прво ктетик, дублетни облици и за етника и за ктетика. Напомена (не Грузијац).
Грчка		Грчка, Грк, Гркиња, грчки	Без резултата.
Данска	(ум. Краљевина Данска)	Данска, Данац, Данкиња, дански	Напомена: ум. Краљевина Данска
Енглеска		Енглеска, Енглец, Енглескиња, енглески	Без резултата,
Естонија		Естонија, Естонац, Естонка, естонски	Без резултата.

Назив државе	Правойис МС (Речник уз Правойис)	Наш предлог (назив државе, етник, ктетик)	Напомена
Ирска		Ирска, Ирац, Иркиња, ирски	Без резултата.
Исланд		Исланд, Исланђанин, Исланђанка, исландски	Без резултата.
Италија	Италија, италијански, Италијан, Италијанка (заст. Талијан, талијански)	Италија, Италијан, Италијанка, италијански	Прво ктетик, напомена: (застарело Талијан).
Јерменија	Јерменија, јерменски, Јермен (не Јерменин), Јерменка (не Арменија)	Јерменија, Јермен, Јерменка, јерменски	Прво ктетик, наведени су дублетни облици.
Казахстан		Казахстан, Казахстанац, Казахстанка, казахстански	Без резултата.
Кипар	Кипар, Кипранин, Кипранка	Кипар, Кипранин, Кипранка, кипарски	Без ктетика.
Летонија/ Латвија	Летонија, Летонац, Летонка, летонски (необ. Латвија)	Летонија, Летонац, Летонка, летонски	Напомена: необ. Латвија
Литванија/ Литва	Литванија (мање об. Литва), литвански (литавски), Литванац, Литванка (мање об. Литва)	Литванија, Литванац, Литванка, литвански	Прво ктетик. мање об. Литва, за ктетика се наводи дублет.
Лихтенштајн		Лихтенштајн, Лихтенштајнац, Лихтенштајка, лихтенштајнски	Без резултата.
Луксембург		Луксембург, Луксембурџанин, Луксембурџанка, луксембуршки	Без резултата.
Мађарска	Мађарска (старије Маџарска), Мађар, Мађарица, мађарски	Мађарска, Мађар, Мађарица, мађарски	Напомена: старије Маџарска.
Малта	Малта, малтешки, Малтежанин, Малтежанка	Малта, Малтежанин, Малтежанка, малтешки	Прво ктетик.
Молдавија		Молдавија, Молдавац, Молдавка, молдавски	Без резултата.
Монако		Монако, [???	Без резултата. Ни ми нисмо понудили етник.
Немачка	Немица, према Немац	Немачка, Немац, Немица, немачки	Без назива државе. Без ктетика.
Норвешка		Норвешка, Норвежанин, Норвежанка, норвешки	Без резултата.
Пољска		Пољска, Пољак, Пољакиња, пољски	Без резултата.

Назив државе	Правопис МС (Речник уз Правопис)	Наш предлог (назив државе, етник, ктетик)	Напомена
Португалија / Португал	Португалија (оригиналу иначе одговара Португал), Португалац, Португалка	Португалија, Португалац, Португалка, португалски	Хороним и етник дати двојено, у мушком и женском роду, недостаје ктетик.
Румунија	Румунија, румунски, Румун, Румунка	Румунија, Румун, Румунка, румунски	Прво ктетик.
Русија	руски (од рус+ски)	Русија, Рус, Рускиња, руски	Само ктетик.
Сан Марино	Сан Марино (у Сан Марину)	Сан Марино, [???] санмарински	Без етника и ктетика. Ни ми нисмо понудили етник.
Северна Ирска	Северна Ирска	Северна Ирска, Ирац, Иркиња, ирски	Без етника и ктетика.
Северна Македонија		Македонија, Македонац, Македонка, македонски	Без резултата.
Словачка		Словачка, Словак, Словакиња, словачки	Без резултата.
Словенија	Словенија, словеначки, Словенац, Словенка	Словенац, Словенка, словеначки	Прво ктетик.
Србија	Србија, Србин, Српкиња, српски	Србија, Србин, Српкиња, српски	Све је дато одвојено, као засебне речи.
Таџикистан		Таџикистан, Таџикистанац, Таџикистанка, таџикистански	Без резултата.
Туркменистан		Туркменистан, Туркменистанац, Туркменистанка, туркменистански	Без резултата.
Турска	Турска, турски, Турчин, Туркиња	Турска, Турчин, Туркиња, турски	Прво ктетик.
Украјина	Украјина (Украјинска Совјетска Социјалистичка Република)	Украјина, Украјинац, Украјинка, украјински	Украјинска Совјетска Социјалистичка Република.
Фарска Острва	Фарска Острва (боље Ферјарска Острва)	Фарска Острва, Фаранин, Фаранка, фарски	Само име државе, уз напомену да је боље Ферјарска острва.
Финска		Финска, Финац, Финкиња, фински	Без резултата.
Француска	Француска, француски, Француз, Францускиња	Француска, Француз, Францускиња, француски	Прво ктетик.
Холандија / Низоземска	Холандија, холандски, Холанђанин, Холанђанка	Холандија, Холанђанин, Холанђанка, холандски	Прво ктетик.
Хрватска	Хрватска, хрватски, Хрват, Хрватица	Хрватска, Хрват, Хрватица, хрватски	Прво ктетик.

Назив државе	Правопис МС (Речник уз Правопис)	Наш предлог (назив државе, етник, ктетик)	Напомена
Црна Гора	Црна Гора, Црногорац, Црногорка, црногорски	Црна Гора, Црногорац, Црногорка, црногорски	Све је дато одвојено, као заседне речи.
Чешка	Чешка, чешки, Чех, Чехиња	Чешка, Чех, Чехиња, чешки	Прво ктетик.
Швајцарска	Швајцарска, швајцарски, Швајцарац, Швајцаркиња	Швајцарска, Швајцарац, Швајцаркиња, швајцарски	Прво ктетик.
Шведска	Шведска, шведски, Швеђанин, Швеђанка	Шведска, Швеђанин, Швеђанка, шведски	Прво ктетик.
Шкотска	Шкотска, шкотски, Шкот, Шкоткиња	Шкотска, Шкот, Шкоткиња, шкотски	Прво ктетик.
Шпанија	Шпанија, шпански, Шпанац, Шпанкиња	Шпанија, Шпанац, Шпанкиња, шпански	Прво ктетик.

Табела 1: Називи држава и њихови еџници и кџеџници

Као што се из Табеле 1 види, у Речнику уз Правопис Матице српске не постоји јасан систем навођења европских држава (хоронима), њихових етника и ктетика.

Наше истраживање показало је да у Речнику уз Правопис Матице српске недостаје скоро половина европских држава, што смо у рубрици Напомена означили *без резулџаџа*. Не можемо са сигурношћу знати по ком су критеријуму неке земље нашле своје место у Речнику и због чега су неке изостале, због чега се наводе *Албанија, Грузија и Словенија*, а нема *Аустрије, Белџије и Словачке...* У неким случајевима изостало је име државе, али се доносе етник или ктетик. Чест је случај да се на првом месту налази ктетик, пре етника.

Ипак, и ми смо у неколико случајева били несигурни и нисмо понудили одговор, тј. решење за етника. То смо у табели означили са три знака питања у загради [???]. Уз *Босну и Херцеџовину* понудили смо за етнике само *Босанац* и *Босанка*, *Херцеџовац* и *Херцеџовка*. Не видимо могућност за етника државе, а ктетик је могућ. Код *Ватикана*, *Монака* и *Сан Марина* нисмо понудили решење за етник, док је ктетик поуздано могућ само за *Ватикан* и *Сан Марино* (ватикански и санмарински). За *Северну Ирску* и *Северну Македонију* могући су етник и ктетик само од скраћеног назива, мада код *Северне Ирске* то може правити проблем јер су облици идентични са *Ирском* као државом.

Наше истраживање показује да постоји проблем и код дублетних облика за називе држава. Уз назив *Португалија* стоји објашњење „оригиналу иначе одговара Португал”, уз *Фарска Острва* стоји „боље Ферјарска Острва”, уз *Данску* „уместо Краљевина Данска”, уз *Мађарску* „старије Мађарска”, уз *Летонију* „неод. Латвија”, уз *Литванију* „мање об. Литва”. Немамо дублетне облике у Речнику уз Правопис за пет држава: *Грузија, Молдавија, Холандија,*

Швајцарска, Шпанија (недостају хороними: *Георгија, Молдова, Низоземска,⁴ Швицарска, Шпанијолска*).⁵ Дублетне облике сусрећемо за *Јерменију, Лейтонију, Лиџванију, Порџуџалију, Фарска Осџрва, Лиџванију и Ваџикан* (*Арменија, Лаџвија, Порџуџал, Ферјарска Осџрва, Лиџва, Свеџа Сџолица*), али ни они нису најсрећније објашњени. Наше је мишљење да је нужно да *Речник уз Правопис* код свих ових случајева донесе и дублетне облике, са потребним објашњењима.

Урадили смо кратак увид и у другу правописну литературу.⁶ *Правопис српског језика са речником* (Симић и др. 1993) овде је још „сиромашнији“. Најчешће се не наводе европске државе, наћи ћемо их врло мало (*Јерменија, Лейтонија, Румунија, Србија, Словенија...*), у само неколико случајева налазимо етнике, не наводи се Италија, али имамо као дублете *Иџалијан* и *Талијан*, *Иџалијанка* и *Талијанка* и ктетик *џалијански*, свака реч је наведена одвојено. Навођење етника сусрећемо у неколико случајева: *Јерменка, Лейтонац, Лейтонка, Малџежанин, Малџежанка, Немац, Немеца, Норвежанин, Норвежанка, Порџуџалац, Порџуџалка...*, уз неколико случајева имамо и ктетик (*џосанско-херџеџовачки, малџешки, немачки, норвешки*). И када се наводе, етник и ктетик су увек дати као одвојене речи.

Правопис српског језика школско издање (Дешић 2015) врло ретко наводи имена европских земаља, ретки су и етници и ктетици, увек су дати одвојено (*Босна и Херџеџовина, џосанскохерџеџовачки; Буџарска, Буџарин, Буџари, Буџарка; Грузија, џрузијски; Иџалија, иџалијански; Маџарска, Маџар; Немац, немачки, Немеца; Србија, Србин, Срби, српски...*). Ипак, ово је школско издање, овде је обим речника знатно мањи и није реално да буде више примера, мада ни овде не видимо јасан систем по коме су неке одреднице ушле у речник.

У *Правописном речнику српског језика (са џравописно-џрамаџичким савешником)* Милана Шипке, који има 1.400 страна, очекивали бисмо називе свих европских држава, као и називе за њихове етнике и ктетике. Ипак, наша очекивања су се показала погрешним. У свим траженим примерима одвојено су увек наведени име државе, етник и ктетик. И овде често држава изостаје, није наведена. Тако је понекад, због азбучног реда етник пре имена државе, што може унети забуну (*Алџанац, Алџанија, Алџанка, алџански...*). Некада је редослед лак за претраживање (*Аџерџеџан, Аџерџеџанац, Аџерџеџанка,*

⁴ Пре неколико година (2020) појавила се вест да ће *Холандија* званично променити име и да ће се звати „само“ *Низоземска*. Одбор за стандардизацију српског језика је тада дао мишљење да нема потребе да се напушта традиционално, устаљено име у српском језику.

⁵ Јасно је да хороним *Георгија, Молдова, Низоземска, Шпанијолска, Швицарска* нису чести, али није спорно да се појављују спорадично у разговорном језику, али и у штампаним и електронским медијима. То је, дакле, наша језичка реалност.

⁶ Ограничен обим прилога није нам дозволио детаљније бављење тиме како је ово решено у другим приручницима. Због тога смо на почетку рада истакли да је нормативни оквир за наше истраживање *Речник уз Правопис* Матице српске.

азербејџански...). Ипак, чини нам се да је овај *Правописни речник* прилично неупотребљив за проблем који је био предмет нашег интересовања.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧАКА. Писање имена европских држава, доношење дублетних облика када постоје и писање њихових етника и ктетика важно је ортографско питање. У *Речнику уз Правопис* Матице српске, који је основни ортографски приручник, није наведен велики број европских држава, недостају и дублетни називи за поједине земље. Сматрамо да имена европских држава (хоронима) морају имати своје место у *Речнику уз Правопис* и да је нужно донети дублетни облик када постоји, без обзира на то који је чешћи, шта се више користи и који је обичнији. Није нам јасно по ком критеријуму нема неких земаља, због чега су изостављене (*Андора, Аустрија, Енглеска, Ирска, Лихтенштајн, Луксембург, Норвешка, Пољска, Финска...*).

Верујемо да би било добро увек уз називе држава доносити и етнике и ктетике, и то доследно, једно иза другог, да се види јасна повезаност. Не сматрамо нужним доношење множинских облика за етнике. У *Речнику уз Правопис* Матице српске нема јасног критеријума, понекад нема етника, понекад нема ктетика, понекад је ктетик на првом месту. Решење да се име државе, етник и ктетик доносе као одвојене одреднице не чини нам се прихватљивим. Постојеће стање у ортографским приручницима не изгледа најбоље и ми не видимо јасан систем по коме су хороними и њихови етници и ктетници навођени у нашим ортографским речницима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БРБОРИЋ, Вељко. Називи насељених места, њихови етници и ктетници у правописним речницима српског језика. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 28/1 (2009): 327–338.
- БРБОРИЋ, Вељко. Писање етника и ктетика у Правопису и правописном речнику. *Научни састџанак славистиџа у Вукове дане* 28/1 (2013): 75–84.
- БРБОРИЋ, Вељко. *О (џраво)џисџима*. Београд: Чигоја штампа, 2024.
- ДЕШИЋ, Милорад. *Правопис срџскоџ језика*. Београд: Клет, 2015.
- Правопис 2010: *Правопис срџскоџа језика* (редакџија: Мато Пижурџца, Милорад Дешиџ, Бранислав Остоџиџ, Живоџин Станоџџиџ). Нови Сад: Матиџа српска, 2010.
- СИМИЋ, Радоје и др. (Живоџин Станоџџиџ, Бранислав Остоџиџ, Божо Ђориџ и Милош Ковачевиџ) *Правопис срџскоџа језика са речником*. Београд–Нџкшиџ: ЧИП штампа – ИТП Унирџекс, 1993.
- ЂОРИЋ, Божо. Етник, ктетик и норма (поводом облика *Козарџанин* и *козарџачки*). *Наш језик* XXVI (1984): 152–159.
- ЂОРИЋ, Божо. Правописни хаос. *Сџоне* (1994): 38–39.
- ЂОРИЋ, Божо. Азбуке код Срба. *Мерџдиџани* (1997): 93–95.
- ЂОРИЋ, Божо. Неки дублети и двострукости у српском језику. *Србџиџџички џрилози* (2005): 273–281. Београд.
- ЂОРИЋ, Божо. Дублети и језџџка правилност. *Књџжевносџиџ и језик* LII (2005): 285–296.

- Ћориф, Божо. Синоними и дублети. *Научни састѡанак славистиѡа у Вукове дане* 35/3 (2007): 59–67.
- Ћориф, Божо. *Линѡвомарѡиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009.
- Шипка, Милан. *Правописни речник срѡискоѡ језика са ѡравописно-ѡрамаѡичким савешѡником*. Нови Сад: Прометеј, 2010.

Veljko Ź. Brborić

ORTHOGRAPHICAL LINGVOMARGINALIJE OF BOŹO ĆORIĆ

Summary

In this paper, inspired by Professor BoŹo Ćorić’s book *Lingvomarginalije*, we have addressed two orthographic issues, highlighted in his works on orthography. The first question is how many countries in Europe have doublet forms and how we use them. The second question is the writing of ethnic and cetetic names next to the names of countries in Europe and how the Serbian Orthography, i.e. its Dictionary of Orthography, views all of this, with reference to other orthographic literature. We tried to analyze it and offer how we could solve it from a normative point of view and what a good spelling dictionary would bring from it.

Keywords: BoŹo Ćorić, Lingvomarginalije, orthographic, European countries, doublet, ethnic and cetetic.

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

Јелена Р. Јовановић Симић*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

СТИЛСКА ХАРМОНИЈА ЕНЦИКЛОПЕДИЈСКОГ ИЗРАЗА БОЖЕ ЂОРИЋА

У овом раду разматраћемо стилске поступке Боже Ђорића у структурном и смисаоном обликовању одреднице *Српски језик у „Лексикону српског средњег века“* (1999: 698–703). Стилску хармонију узимамо у значењу општег стилског обележја текста енциклопедијског чланка, тј. као складну симетрију форме и садржине која је праћена тежњом ка јасноћи и прегледности у излагању чињеница. У складу са тим утврђује се да је у енциклопедијском чланку *Српски језик* Боже Ђорића улога стилске хармоније преваходно конструктивна, а 'израз' се схвата у бахтиновском смислу, дакле, као резултат активног духовног и интелектуалног става аутора према предмету научног разматрања. Анализирана грађа наводи на закључак да је Божо Ђорић у свом енциклопедијском чланку, и поред просторних ограничења које поставља лексиконска врста издања – постигао стилску хармоничност текста и ефицијентну компресију информација.

Кључне речи: лексикон, научни чланак, енциклопедијски стил, Божо Ђорић.

1. Уводна разматрања. Стилски поступци Боже Ђорића у вербатолошком обликовању одреднице *Српски језик* (ЛССВ 1999: 698–703) – указују да је аутор за испитивање целог појмовног простора српског језика, ограниченог историјско-развојним периодом – применио ону научну методологију која представља неопходан услов успеха енциклопедијског подухвата. На овај начин Ђорић је омогућио научно поуздан а стилски складан залазак у дубину и суштину проблема, а самим тим и осигурао систематичност сазнања.

1.1. Као савестан систематичар, педантан теоретичар језика и добар познавалац његове историје, структуре и норме, проф. Божо Ђорић такође зна да је општа страна неког проблема неодвојива од посебне, да констелација садашњости вуче трагове из историје и прошлости, да дисконтинуитет не искључује законитост и континуитет, коначно, да се једино у споју добре методолошке организованости истраживачког задатка и личног афинитета може постићи права мера одговора на постављена питања тако комплексне теме као што је српски језик.

.....
* jelenajo@beograd.com

1.1.1. У духу енциклопедизма, Ђорић је спровео поступке разумевања, прикупљања и тумачења лингвистичких података у вези са историјским појмом српског језика, изражавајући их и као став науке која је ту грађу прикупљала и обликовала. Уз подразумевану разлику између енциклопедисте и писца енциклопедијског чланка (уп.: Кузнецова 2006: 119–131; Јовановић 2010: 403–413), можемо приметити да је Божо Ђорић стајао пред питањем шта је битно у тематској реализацији појма српског језика, као и пред питањем шта је ефицијентан приступ овој теми ако је он задат енциклопедијским критеријумима систематизације средњовековног појмовља.

1.1.2. Аутор је на ово питање веома успешно научно и вербатолошки одговорио тако што је хармонизовао хронолошки и типолошки критеријум у описивању српског језика, представљајући их као целовиту 'мапу знања' (исп.: Фуко 1996). На овај начин је, истовремено, у јединствену текстовну структуру, као један тематски интервал – обухватио језичко стање у широком временском опсегу, тј. од „стварања словенског писма у седмој деценији IX века“ (ЛССВ 1999: 698), преко укључивања црквенословенског тока писмености код Срба у средњем веку, до његових последњих рефлексја с краја XVII века, оличених у српскословенском књижевном језику, „који се употребљавао код Срба у књижевности, цркви и култури“ (ЛССВ 1999: 703).

1.2. Анализа одреднице *Српски језик* (ЛССВ 1999) показала је да Божо Ђорић пише у духу жанровски стабилне врсте енциклопедијског научног чланка, што укључује како стереотипне композиционе поступке, тако и одређене индивидуалне функционално-стилске специфичности; како одговарајући степен генерализације, тако и одређену вербатолошку креативност у изградњи сазнајне структуре (уп.: Валеева 2006; Јовановић 2010: 403–413; Јовановић Симић – Симић 2015).

1.2.1. Уз то, компресију информација Ђорић не постиже коришћењем графичких скраћеница (уп.: Мальчевская 1978: 58–75), нити употребом интратекстуалних референци, него његов текст изграђују потпуне реченице са израженим граматичким везама, а научна поузданост информација постиже се наглашеном логиком презентације, тј. увођењем узрочно-последичних веза и принципа адекватности у опису научних чињеница.

1.2.2. У резултату ауторових идејних и композиционих поступака настаје одредница *Српски језик* као репрезент одлично написаног секундарног научног жанра, у чијем је средишту знање добијено као резултат обраде примарних научних текстова, о чему сведочи списак литературе на крају чланка (ЛССВ 1999: 703). Јасноћа и једноставност израза при великом притиску података – нису омели аутора да обликује добро компонован и живахно рељефиран израз.

1.3. По свим овим наведеним особинама, може се утврдити да Ћорић свој чланак о српском језику пише у духу жанра са круто фиксираним структуром. Уосталом, жанр енциклопедијског чланка није могуће анализирати мимо смисла који настаје под утицајем стилског система језика на сâм текст чланка (уп.: Јовановић 2010: 403–413), јер то на одређен начин може објаснити околности трансформације строго научног жанра у правцу ка научном-референтном (уп.: Валеева 2006; Кузнецова 2006: 119–131).

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. У текстовном обликовању чланка *Српски језик* преовлађује тзв. архитектонско начело, дакле оно начело градње садржаја које је методолошки строго пројектовано, посебно у микротематским структурама, као што су порекло српског језика, научни критеријуми за изучавање његове историје, писани трагови, фонетска и граматичка структура српског језика и сл., али и у разним видовима формалне симетрије.

2.1. Наиме, Божо Ћорић, усаглашавањем формално-стилског и садржинског плана – свој чланак о српском језику усмерава на разумевање историјског оквира и на описивање развојних тенденција српског језика до XVI века. Он узима чињеницу да је српски народ члан словенске и индоевропске заједнице народа као неопходну, али не и довољну основицу за типолошко одређење српског језика. Не знамо где и када се српски народ појавио на европском тлу у комплексу словенског етноса, али је почетком VII века тај простор био освојен, и Срби се настањују на подручју Балкана (уп.: Срејовић 1981: 260–263). Божо Ћорић се, потом, удаљава од поменуте чињенице, и у развоју теме о српском језику невербализовано се ослања на новија истраживањима, која су резултат високе концентрације емпиријских података и масе обрађеног језичког материјала (уп.: Симић 1991), поглавито из сачуваних старих споменика. У коначном резултату израде одреднице *Српски језик* – аутор сав поменут материјал резимирано подвргава теоријској синтези:

„Језик Срба вуче своје далеке корене из заједничког словенског језика којим се говорило у прадомовини, северно од Карпата. Из тог давног периода не постоје никакви писани трагови, па су наша знања о структури заједничког словенског језика резултат лингвистичке реконструкције засноване на поређењу каснијих живих словенских језика. Овај хипотетички језички идиом у науци се обично назива *прасловенски језик*. Након распада прасловенске народне заједнице, распао се и њен језик и то на три групе: *источну, западну и јужну*. Јасно уочљиве језичке специфичности унутар јужне групе упућују на постојање *јужнословенског прајезика*. Овај језички идиом се, каснијим миграцијама словенског становништва ка југу, поделио на *западно-јужнословенски* и *источно-јужнословенски прајезик*. Своје ближе корене *српски језик* вуче из западне сфере јужнословенског прајезика“ (ЛССВ 1999: 698).

2.1.1. Дакле, аутор је у први план поставио језичке појаве које се мењају, тј. оно што испуњава историјски оквир динамиком. Хармонија је остварена, пре свега, кроз разне врсте смисаоних каденци – наглашавањем приоритета одређених садржаја, како позицијом у чланку тако и простором који му аутор посвећује. На овај начин је Ђорић остварио тзв. 'енциклопедијску интерпункцију смисла' изнетог садржаја, утичући стилски вешто на изградњу структуре чланка и ефицијентно повезивање његових састојака.

2.1.2. Сем тога, у изградњи свог енциклопедијског чланка Божо Ђорић се водио научно-референтним корелацијима са секундарном природом информација (Јовановић 2010: 403–413). У то нас уверавају два примера, један с почетка чланка (који смо управо цитирали) – [...] у науци се обично назива [...], и други, на његовом крају – У стручној литератури познат је под именом српскословенски језик“ (ЛССВ 1999: 703).

2.1.3. Такође, висок степен генерализације информација инхерентан је управо Ђорићевом научно-референтном подстилу. Навешћемо један пример:

„Појавом писаних трагова на српском народном језику крајем XII века омогућено је свестраније и тачније проучавање историје српског језика. Од тог времена могуће је пратити два паралелна тока српске писмености: један на књижевном (црквенословенском), други на народном српском језику; на почетку првог тока стоји Мирослављево јеванђеље, а на почетку другог – потписи Стефана Немање и кнеза Мирослава из 1186. и повеља бана Кулина из 1189. Оба тока карактерише ћирилично писмо“ (ЛССВ 1999: 699).

2.1.4. Када је реч о односу логичке и чињеничне структурираности садржаја, можемо приметити да у Ђорићевом чланку о српском језику чињенице имају информативну предност у односу на њихову логичко-научну експланативност и ауторову експонативност. О томе нам сведочи текст у целини, али и један одабрани пример:

„Од половине XIV века у српском језику губи се значење двојине, али облици нестале двојине почињу да значе множину. Тако су од тог времена неки падежи могли имати најмање две врсте наставака у множини – старим множинским облицима придружили су се одговарајући двојински: у дативу, поред *женам* (стара множина) и *женама* (двојинска форма у значењу множине), а тако и у инструменталу поред *женами* и *женама*. Стара двојина имала је, дакле, датив = инструментал, што је, након губљења двојине као категорије и укључивања њених наставака у множину, довело до тога да се у оба ова падежа јаве чак три различите форме: *женам*, *женами*, *женама*“ (ЛССВ 1999: 700).

Оваквим текстолошким поступком затвара се могућност стилског 'омекшавања' израза, како је то задато и природом енциклопедијског жанра (уп.: Јовановић 2010: 403–413), али и потреба аутора за представљањем субјективних и дискутабилних принципа у научној артикулацији задате теме.

2.1.5. Научна референтност овога чланка огледа се, у стилско-типолошком смислу, и у скраћеној дескриптивности једне дуже и друкчије научне врсте, најближе научној студији о средњовековној историји српскога народног и књижевног језика. Ова се стилска особеност најочитије огледа у хармоничном односу величине научног чланка (четири стране и десет стубаца) и степена zasiћености његовим информацијама, тј. широким временским захватом у значајне структурне карактеристике и промене српскога језика. О овој особини сведочи и следећи сегмент о заменицама *сав*, *сва*, *све*:

„Данашњи њени ликови у номинативу женског и средњег рода, као и у зависним падежима, резултат су метатезе до које је дошло након гудљења полугласа у слабом положају [...]. Мушки род у номинативу имао је јак полуглас који је, по очекивању, давао *a* од XIV века, па та заменица, у складу с тим, треба да гласи *вас*. Међутим, деловањем аналогije и овај падеж добио је облик усклађен са друга два рода, односно са већином зависних падежа. Остаци очекиваног облика налазе се у речима као *вздан*, *васцели* и сл.“ (ЛССВ 1999: 701).

Ваља, ипак, истаћи да је дискурс енциклопедијског чланка одређенији оним што се каже него начином казивања (исп.: Кузнецова 2006: 119–131; Јовановић 2010: 403–413), те отуда вербатолошке форме експлицитно карактеришу тему, а елементи садржаја и говорне форме непосредно се укључују у параметре описа.

2.1.6. С обзиром да модел енциклопедијског чланка обухвата диференцирајућа обележја научног и референтног жанра научног стила (уп.: Валеева 2006; Јовановић 2010: 403–413) – не би било исправно без одређених теоријских ограничења говорити о стилу аутора енциклопедијског чланка, али је пожељно трагати за стилским квалитетима који се испољавају у ауторовој вербализацији тематске одреднице.

2.2. Враћамо се текстовном блоку одреднице, и утврђујемо да у садржинском смислу овај 'блок' укључује пет композиционих сегмената. У првом се износе примарне информације о теми; у другом и трећем води се расправа о квалитету описаних јединица и упућује на временски опсег; четврти износи информације које су 'наслеђено' дискутабилне и хипотетичке природе, а пети сегмент констатује варијације (под)система српскога језика у средњем веку, тј. српскословенски, црквени и народни језик.

2.2.1. Као што смо најавили, први сегмент доноси примарне информације о теми:

„Језик Срба вуче своје далеке корене из заједничког словенског језика којим се говорило у прадомовини, северно од Карпата“ (ЛССВ 1999: 698).

2.2.2. Следи информативни сегмент који у одређеним дескриптивно-нарративним интервалима, квантитативно уједначеним, – расправља о квалитетима описаних јединица. На основу граматичке слике прасловенског, Божо Ћорић се само у наговештајима и сасвим ретко осврће на савремени српски језик као на 'развојни наставак' који је остварио одређени отклон од прасловенских основних тенденција.

2.2.2.1. Како нам аутор чланка приказује – гласовни слој прасловенског језика имао је специфичну физиономију, био је разуђен, богати издиференциран, али не и довољно кохерентан, што због разноврсности и асиметричности подсистема, што због опште нестабилности. Позна прасловенска тенденција упрошћавања вокалског и реорганизације сугласничког система – дала је у српском језику специфичне резултате:

„Фонетска и граматичка структура прасрпског језика представља, у великој мери, наслеђе прасловенског језика и то његове позне фазе [...]“ (ЛССВ 1999: 699)

Прва епоха обележена је важним променама код вокала, а друга – код консонаната:

„Прасрпски вокалски систем био је оптерећен великим бројем јединица [...]“ (ЛССВ 1999: 699).

„У консонантизму није било таквих далекосежних промена као у вокализму“ (ЛССВ 1999: 700).

Овде би ваљало приметити да Божо Ћорић само информативно указује на разлоге и услове унутрашње парцелације гласовног система српског језичког система у одређеним етапама његовог развоја – а, заправо, остварује опис сасвим друкчији од описа граматичког система какав се налази у савременим граматикама. Међутим, и овде се, поред класификације, дескрипције и лингвистичке интерпретације форми – могу наћи и њихове вредносне квалификације (исп.: *оштећен великим бројем јединица; није било таквих далекосежних промена*).

2.2.2.2. У расправи о морфолошком систему прасловенског језика Ћорић истиче чињеницу да је тај језик имао развијене опште и посебне граматичке категорије, а његов флексијски систем, сем што је био разуђен и неуједначен, био је и недовољно стабилан:

„Морфолошка сѝрукѝура прасловенског језика била је веома сложена: деклинација и конјугација одликовале су се великим бројем врста и облика [...]“ (ЛССВ 1999: 700).

Губљење двојине пада свакако у прву епоху развоја српског језика, а последице те значајне промене – углавном у другу. Овамо, како Ћорић запажа, долазе и други неки процеси који су, са дуалским заједно, условили најпре слабљење морфолошких дистинкција, а затим њихову реорганизацију:

„У српском језику све до XIV века постојала је двојина (*дуал*) [...] Од половине XIV века у српском језику губи се значење двојине, али облици нестале двојине почињу да значе множину“ (ЛССВ 1999: 700).

Аутор потом истиче да резултати ових процеса задиру у срж морфолошког система српског језика, а очито и да потпомажу развој неких других, фонолошких појава, нпр. код придева:

„Придеви су имали једну краћу (именичку) и дужу (сложену придевску) промену [...] У српском језику још у доисторијском периоду долазило је, фонетским путем, до скраћивања ових дужих форми [...]“ (ЛССВ 1999: 701).

У глаголској морфологији, запажања су аутора, извршена је такође дубока реорганизација, у којој нема одлучујућу реч двојина, већ логика оптимализације. Тако је, на пример, разграђен систем партиципа, а основне форме преведене у сферу герундија, тј. глаголских прилога:

„И међу наслеђеним глаголским категоријама долазило је до извесних промена и редукција [...] Некадашњи *ѝарѝициѝи* били су категорија везана истовремено и за именицу и за глагол. Било их је пет [...] У српском, као и у другим словенским језицима, овај сложени партиципски систем доживео је значајне промене [...]“ (ЛССВ 1999: 702).

2.2.2.3. Од теоријског и информативног је значаја ауторово истицање друге епохе у средњовековном развоју српског језика, у којој се десила кулминација описаних појава, а која је у падежном систему демонстрирана мноштвом наставака и готово пуном синонимијом међу њима, што је било само један корак до њихове функционалне атрофије. Најупадљивији резултат ових процеса био је нпр. синкретизација датива и локатива једнине, и датива, инструментала и локатива множине:

„На највећем простору српског језика облици са завршетком -ма истиснуће старе множинске форме те ће се добити карактеристични синкретизам множинских падежа: датив = инструментал = локатив“ (ЛССВ 1999: 700).

То је свакако истакнуто у чланку као историјска чињеница која је прогласила победу моноструктурности над полиструктурношћу, и која је означила реституцију флексијских начела у врло чистом и економичном виду.

2.2.3. Трећу скупину података, како је најављено, изграђују оне исказне и текстовне структуре које упућују на временски опсег разматраних језичких појава и промена (исп.: ПАДУЧЕВА 1966). Посматраћемо их овде на микроплану, а са аспекта лингвистике текста и стилистике исказа (уп.: Солганик 2000: 91–98; Јовановић 2010: 403–413), у чијој нам се перспективи намећу конструкције са временским значењем, по принципу пертинентних израза. Наиме, употребом предлошко-падежних конструкција са значењем временског опсега, почетка или краја временског тока, или какве друкчије квантификације времена (ПАДУЧЕВА 1966), уз помоћ најчешћих предлога: генитивних *из*, *од* и *до*, акузативног *кроз* и локативног предлога *у*, – Божо Ћорић остварује адекватно пројектовање граматичких и комуникативних факата на временску осу, чинећи свој научни израз одговарајућим, а научни опис усклађеним са датим чињеничним стањем.

2.2.3.1. Навешћемо, најпре, два примера слободног модуса, тј. предлошко-падежне форме које без обзира на употребу предлога *из* и *од* – остварују опште локализовано временско значење:

„Из тог давног периода не постоје никакви писани трагови [...]“ (ЛССВ 1999: 698).

„Од најстаријих времена налази се у саставу сложених глаголских облика“ (ЛССВ 1999: 703).

У наведеним исказним формама препознају се Ћорићеви суптилни приповедачки тонови у научној дискурзији, остварени процесом евокације епског времена (уп.: *из њој давној њериода, од најстаријих времена*), као посебан вид стилске архаизације, тј. стилског уобличења израза са сврхом подсећања на старија времена.

2.2.3.2. Када је реч о унутарисказним односима, уочљив је још један оптимални вид временске диспозиције, оличен, нпр., у употреби антонимичних предлога са граничним значењем – *од* и *до*:

„Двојство наставака било је и у 2. лицу једнине: наставак *-ш* [...] освојио је све глаголе још од XIII/XIV века [...]“ (ЛССВ 1999: 702).

„Бројеви од 11 до 19 били су, заправо, синтагме [...] (забележене и у српским старим споменицима до XVI века)“ (ЛССВ 1999: 700).

2.2.3.3. Као што видимо, Божо Ћорић употребљава конструкције за количину времена на два начина, као календарско време и као време у лингвистичком смислу. Када се говори о календарском времену, онда ваља приметити да је временска оса у свим наведеним примерима издељена највећом мереном јединицом, тј. *веком*, а једино се у примеру који следи појављује мања од ње, тј. *година* (1186, 1189):

„Од тог времена могуће је пратити два паралелна тока српске писмености: један на књижевном (црквенословенском), други на народном српском језику; на почетку првог тока стоји Мирослављево јеванђеље, а на почетку другог – потписи Стефана Немање и кнеза Мирослава из 1186. и повеља бана Кулина из 1189“ (ЛССВ 1999: 699).

У лингвистичком смислу, у сваком појединачном примеру, па и у последњем – аутор показује унутарисказни временски однос онога што значи дата јединица према неком мање или више одређеном временском моменту: овде исказан предлозима *од (од ѿої времена)* и *из (из 1186, из 1189)*.

Уз то, временски амплификатори нису само идентификатори времена, већ имају и амбијенталну вредност, па су временски локализатори истовремено и одредбе 'амбијенталне културе', посебно онда када се њима ограничава временско-просторна тематика (исп.: *Овај ѿроцес, зайочей у X/XI веку, довршен је до краја XV века на највећем делу срѿске језичке ѿерийѿорије* – ЛССВ 1999: 699).

2.2.3.4. Дакле, квантум времена у одредници *Срѿски језик* најчешће је представљен као временски размак, али и као временско пространство које је било потребно за извршење одређене језичке промене. У овом процесу временског ознаковљења своје научне дескрипције Божо Ћорић је најпре за одређену језичку појаву одређивао њен временски одсек, који је – како смо видели – могао бити изражен као дељив или недељив – а потом је у односу на њега, као на временски оријентир, успостављао развијене приповедне мреже временске или логичке сукцесије.

2.2.3.5. У овом наративном процесу чести вербативи у Ћорића су и ретроспектив, сукцесив и имплицатив (уп.: Јовановић Симић – Симић 2015) – којима се упућује на узрочно-последично претхођење језичким појавама или просецима. Ознака сукцесије вербализована је потврдама да одређене језичке јединице у времену долазе после других или да су им логички потчињене. Тако се може утврдити да је сасвим мало језичких појава у средњовековној историји српскога језика за које се везује временска дискретност, тј. неповезаност, него је поглавито реч о хипотемпоралности, тј. њиховој међусобној временској зависности.

2.2.4. Четврту скупину података у одредници *Срѿски језик* чине информације дискутабилне и хипотетичке природе, које су као такве научно 'наслеђене':

„Из тог давног периода не постоје никакви писани трагови, па су наша знања о структури заједничког словенског језика резултат лингвистичке реконструкције засноване на поређењу каснијих живих словенских језика. Овај хипотетички језички идиом у науци се обично назива *ѿрасловенски језик*“ (ЛССВ 1999: 698).

Аутор овде указује на различите историјске варијанте српскога језика које су имале различите начине суделовања у процесу споразумевања, и тако постале конституенти функционално-стилских формација, у савременом смислу овога појма (уп.: Симић–Јовановић 2002). Релативно устаљене варијанте српскога језика постале су с временом статичке структуре одређених врста и особина, условљене сфером употребе језика. Оваква функционално-стилска варијација дотицала се не само сфере употребе већ и самог предмета казивања.

2.3. Када се осврнемо на неке од истакнутих текстолошких поступака Боже Ћорића, онда нам се чини оправданим сматрати да стил којим аутор пише свој енциклопедијски чланак на неки начин дијалектички корелира са синкретизмом стваралачке активности, који се огледа како у вербатолошким техникама промоције научних чињеница, тако и ауторовој позицији 'свезнајућег' приповедача (слично позицији, нпр., у књижевном тексту). Наиме, Ћорић није само констатор, тј. опрезни описивач чињеница без пратећих ставова или теоријских објашњења, већ је присутан у чланку и као теоретичар који чињенице пропушта кроз филтер општих и сопствених искустава и схватања, и са тих позиција изводи експликације и тврдње о језичким појавама у одређеним етапама развоја српског језика. Он то чини у живом ритму научног приповедања – обликовањем чланка у правилним текстовним периодима, устаљеним вербатолошким поступцима, али и интертекстуалним 'одјецима', постављајући их на различитим удаљеностима од 'референтног модела' овог научног жанра. На овај начин Ћорић истовремено систематизује окончана научна искуства и оптимизује процес 'професионалне научне комуникације'.

3. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ. Како је у чланку представа о средњовековном стању српског језика изједначена са описом, тако се и у Ћорићевом стилу истиче доминантност описне функције језика, која достиже највишу тачку у његовом аргументативном тону. Међутим, у овом језичком изразу крије се 'остатак' изражајности, оличен у стилској хармонији, што указује на чињеницу да успела теоријска обрада материје и доминантан аргументативни начин излагања представљају само вањска обележја научног чланка, који је на стилски хармоничан и ефицијентан начин проткан мрежом расудних елемената.

3.1. Са аспекта сигнификативне изградње чланка, може се устврдити да је Божо Ћорић базирао свој дискурс на информативно-системској употреби научног језика, водећи рачуна да његова реч буде, пре свега, комуникативна, а, потом, и научно-апстрактна (Јовановић–Симић 2009: 591–628). Смисаона прогресија у његовом чланку *Српски језик* води логичком и теоријском

уобличињу научног излагања, а та прогресија увек иде за ауторовом јасном идејом и изражава се јасним језиком. То је, очигледно, највише допринело да се аутор вешто 'пробије' до минимума садржаја који одређују суштину појма *српски језик* у средњовековном контексту.

3.2. Улога хармоније је преваходно конструктивна, односно информативно обликотворна, а тек у другом плану и изражајна. Божо Ћорић хармонским средствима остварује једну суптилну дискурсну динамику коју подржавају хијерархијска кумулација и временска динамика, али остварује и успешну диференцијацију између 'лабилнијих токова' и стабилних места у развоју теме о средњовековном развоју српског језика.

3.3. На микроплану Ћорић обликује чврсте и јасне функционалне односе, нарочито у наглашавајућим и закључним поступцима своје научне дискурзије, као и у модулирајућим поступцима приказивања типолошких и структурних промена у развоју српског језика. У том смислу је одредница *Српски језик* изграђена у класичном научном референтном стилу енциклопедијске задатости, чији је наративни континуитет формиран, афирмисан и разгранат као систем историјских и узрочно-последичних односа међу микронаративима. Класичност стила енциклопедијског чланка у одредници *Српски језик* остварена је и компресивним поједностављењем фактуре текста (Мальчевская 1978: 58–75; Јовановић 2010: 403–413), што битно доприноси одређењу овог лексиконског чланка као једног фиксацијског композицијског облика који има у првом реду мнемотехничку функцију.

3.4. Сви поменути и описани вербатолошки и стилски поступци доприносе уверењу да је Божо Ћорић својим енциклопедијским чланком *Српски језик* допринео како бољем упознавању националне филолошке баштине, тако и чвршћем утемељу савременог енциклопедијског стила у србистици и славистици.

ИЗВОРИ

Ћорић, Божо. *Српски језик*. ЛССВ. Сима Ћирковић, Раде Михаљчић (ур.). *Лексикон српског средњег века*. Београд: Министарство културе Републике Србије, 1999, 688–693.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ВАЛЕЕВА, Наиля. *Жанрово-стилистическая характеристика научных текстов. Введение в переводоведение*. М.: Изд. РУДН, 2006.

ЈОВАНОВИЋ, Јелена, Радоје Симић. Текст као језичка и комуникацијска структура. *Српски језик XIV* (2009): 591–628.

ЈОВАНОВИЋ Јелена. О савременом енциклопедијском стилу. *Годишњак за српски језик и књижевност XXIII/10* (2010): 403–413.

ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, Јелена, Радоје Симић. *Вербајолоија*. Београд: НДСЈ, 2015.

КУЗНЕЦОВА, Наталија. *Энциклопедия, энциклопедизм, высшее образование. Материалы круглого стола. Высшее образование в России 9* (2006): 119–131.

- МАЛЬЧЕВСКАЯ, Т. Н. Синтаксическая компрессия как ведущий признак сокращенно-описательной разновидности письменной научной речи. *Стиль научной речи* (1978): 58–75.
- ПАДУЧЕВА, Елена. *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива*. Языки русской культуры, Москва, 1996.
- СИМИЋ, Радоје. *О нашем књижевном језику*. Никшић: Унирекс, 1991.
- СИМИЋ, Радоје, Јелена ЈОВАНОВИЋ. *Основи теорије функционалних стиллова*. Београд: Јасен, 2002.
- СОЛГАНИК, Григорий. *Стилистика текста*. Учеб. пособие. Наука, Москва, 2000.
- СРЕЈОВИЋ, Драгослав. *Историја српског народа I*. Београд: СКЗ, 1981.
- ФУКО, Мишел. *Археология знания*. Пер. с фр. К.: Ника-Центр, 1996.

Jelena R. Jovanović Simić

THE STYLE HARMONY OF THE ENCYCLOPEDIAIC EXPRESSION OF BOŽO ĆORIĆ

Summary

The paper discusses the stylistic actions of Božo Ćorić in the structural and meaningful shaping of the designation *Serbian language* in the „Lexicon of the Serbian Middle Ages“. For Ćorić, stylistic harmony has the meaning of a general stylistic feature of the text of an encyclopedic article, i.e. as a harmonious symmetry of form and content, which is accompanied by a desire for clarity and transparency in the presentation of facts. The analyzed material leads to the conclusion that Božo Ćorić in his encyclopedic article, despite the spatial limitations set by the lexicon type of publication, – achieved stylistic harmony of the text and efficient compression of information.

Keywords: lexicon, scientific article, encyclopedic style, Božo Ćorić.

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Serbian Language with South Slavic Languages

НЕНАД Б. ИВАНОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ЛЕКСИКОГРАФСКИ ДОПРИНОС БОЖЕ ЂОРИЋА ИЗРАДИ РЕЧНИКА ЈЕЗИКА ИВЕ АНДРИЋА (1982)**

У раду се описује лексикографски допринос Боже Ђорића изради *Речника језика Иве Андрића*. Израду овог речника, на иницијативу и позив Задужбине Иве Андрића, 1982. године покренуо је Михаило Стевановић са шест лексикографа-сарадника. Међу овим сарадницима био је и Б. Ђорић. Током рада на пројекту израде речника Андрићевог језика, Б. Ђорић је из приповетки *Аникина времена* и *Мара милосница* ексцерпирео преко 3500 речи са примерима употребе. Наш рад је посвећен лексикографским одликама ове ексцерпције у светлу научних погледа Б. Ђорића на лексички систем српског језика.

Кључне речи: ауторска лексикографија, Речник језика Иве Андрића, ексцерпција, творба речи, Божо Ђорић.

Увод

1.1. Учешће Боже Ђорића у пројекту израде Речника Иве Андрића. Године 1982, 3. фебруара, академик, универзитетски професор и лексикограф Михаило Стевановић засновао је научни пројекат израде *Речника језика Иве Андрића*. Оснивачком састанку су присуствовали: Живојин Станојчић, Радоје Симић, Љубомир Поповић, Даринка Гортан Премк, Милорад Дешић и Зорка Голубовић Станојчић. Овом приликом, председавајући је обавестио присутне да је Задужбина Иве Андрића спремна да подржи израду *Речника језика Иве Андрића* – како организационо, тако и финансијски. Посао би се одвијао у две фазе. У фази ексцерпције, сарадници би подвлачили речи из *Сабраних дела Иве Андрића* у „Просветином“ издању (1981), ове речи са неопходним контекстом прекуцавали би писаћом машином на лексикографске фише, а затим би грађу уаздучавали у кутијама. У другој фази рада приступило би се изради самог речника (*Записник* од 3. 2. 1982: 1–2). На истом састанку, лексикографски колектив речника Андрићевог језика измењен је на следећи начин: на предлог М. Стевановића, уместо њега самог, у послове око ексцерпирања грађе укључена је Видосава Стевановић, док је на предлог Р.

* nenad.ivanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору бр. 451-03-68/2025-14/200174. Лингвистичка истраживања теоријске базе савременог српског језика, спроведена у раду, изведена су као саставни део посла на изради Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.

Симића колективу лексикографа прикључен доц. др Божо Ђорић. И то је прво помињање Б. Ђорића у пројекту израде *Речника језика Иве Андрића (Исџо, 1)*.

1.2. Б. Ђорић је један од потписника *Уговора о изради Оџисној речника језика Иве Андрића*, који је група аутора-лексикографа 5. марта 1982. године закључила са Задужбином Иве Андрића (*Уговор* од 5. 3. 1982). Заједно са другим лексикографима, Б. Ђорић је учествовао и у изради краћег елабората о неопходности израде речника Иве Андрића. У тексту елабората тврди се да језик Иве Андрића „има све атрибуте категорије коју наука одређује као ’богату ризницу најсавршенијег средства за међусобно општење и комуникацију’“, као и да „од вредности грађе зависи и квалитет речника“, тј. да је процес њене ексцерпције пресудан за будућност пројекта (*Елаборат* од 5. 3. 1982: 2).

1.3. Коначно, Б. Ђорић је и један од учесника састанка од 28. априла 1982. године, на којем је М. Стевановић обавестио присутне да се рад на изради Речника Иве Андрића прекида (услед околности које до данас, у научном смислу, нису сасвим разјашњене) (*Допис* од 22. 4. 1982). Након овог састанка, лексикографи су Задужбини Иве Андрића предали кутије са до тада ексцерпираном грађом, као и подвучене књиге, чиме је рад на овом пројекту и званично окончан (*Извештај* од 28. 4. 1982).

1.4. За нешто мање од три месеца рада, од почетка фебруара до краја априла 1982. године, Б. Ђорић је ексцерпирао, исписао на листиће, проверио и уздучио 3.500 цедуља из VII књиге *Сабраних дела* И. Андрића (*Јелена, жена које нема*, од стр. 9 до стр. 174). Темељно је ексцерпирао приповетку *Аникина времена*, а започео је и ексцерпцију (махом ономастичке) грађе из приповетке *Мара милосница (Исџо: 1)*. Грађа за Речник језика Иве Андрића која се чува у Задужбини Иве Андрића у Београду потврђује ове наводе: кутија Б. Ђорића броји преко 3.500 цедуља пажљиво ексцерпираних и уздучених лексичких грађе из поменутих две Андрићеве приповетке (Ђорић 1982).

2. ЛЕКСИКОГРАФСКИ ДОПРИНОС БОЖЕ ЂОРИЋА РЕЧНИКУ ЈЕЗИКА ИВЕ АНДРИЋА. Да би се утврдила природа лексикографског доприноса Б. Ђорића Речнику језика Иве Андрића, потребно је поћи од две ствари: 1) од природе речника који је планиран као резултат пројекта, и 2) од метода ексцерпције грађе из Андрићевог језика. Пођимо редом.

2.1.1. О природи Речника језика Иве Андрића сведочи лексикографски програм М. Стевановића реализован у Речнику језика *Пејџра II Пејџровића Њеџоша* (РЈПЊ 1983). Основе овог приступа изложене су у *Предџовору* Њеџошевог речника, у коме се израда овог дела смешта у контекст потребе да се друштво упозна са језиком оних писаца који су стварали и дефинисали савремени српски књижевни језик (*Предџовор* РЈПЊ 1983: VIII). Реч је о „речницима класичног типа“ у којима се дају „све речи које се употребљавају

у делу нашега писца, са свим њиховим значењима“ (на другом месту: „и функцијама“), и у којима се „свако значење [потврђује] примерима – једним примером где их више нисмо нашли, или смо сматрали да је за то и један пример довољан“. Израда описних речника датог типа, према М. Стевановићу, представља задатак културно развијених народа (*Исиџо*: XIV).

2.1.2. Наводе из *Предговора Речнику језика П. П. Њеџоша* продубљују идеје о значају научног проучавања Андрићевог језика и стила, које је 1967. године теоријски уобличио Ж. Станојчић. Према овом аутору, речник Андрићевог језика би требало да покаже обострану везу између језика колектива (*langue*) и језика појединца (*parole*): начин на који креативност у књижевном стварању постаје део норме језичког колектива, али и начин на који се писац као појединац ослања на норму колектива при изналажењу лексичких и синтаксичких иновација које су за њега карактеристичне (Станојчић 1967: 5–6).

2.2. Методи ексцерпције грађе из Андрићевог језика. Будући да се утицај писца на развој књижевног језика остварује на више лингвистичких планова, ексцерпција Андрићевог језика у оквиру пројекта осмишљена је тако да сваки сарадник приступа грађи у складу са сопственим научним приступом језику. Другим речима, планирано је да скупљачи обављају ексцерпцију Андрићеве лексике као „продужетак“ свог научног рада у лингвистици. На тај начин, методолошка разнородност учесника у пројекту испоставила се као предност.¹ Различити приступи језичкој грађи довели су до другачијих типова ексцерпције, при чему је сваки тип ексцерпције пружао засебан и лингвистички аутентичан поглед на лексику Андрићевог језика, а у перспективи и на засебне лексикографске проблеме и питања.² Оправдано је претпоставити да би се у току израде речника ови типови комбиновали тако да пруже интегрални опис језика Иве Андрића кроз потпуну слику појединачних граматичких питања и њихове лексичке реализације у језику овог писца, што одговара методолошком опредељењу самог М. Стевановића на пољу ауторске лексикографије (Ристић 2015: 48).

2.3. Имајући све изложено у виду, у раду ћемо пружити металексикографски опис грађе коју је Б. Ђорић ексцерпирео за *Речник језика Иве Андрића*, а, кроз њега, и опис поступака који су примењени у њеној

¹ Према речима Б. Ђорића, при превођењу стручних области сарадника на пројекту у лексикографску методологију нарочито се истакла Д. Г. Премк. Она је координирала рад појединачних скупљача грађе и формулисала њихове стручне задатке. Овај податак добили смо у разговору са проф. Б. Ђорићем, за шта му се најљубазније захваљујемо.

² У досадашњем прегледу прикупљене грађе за *Речник језика Иве Андрића* издвојили смо следеће опште типове ексцерпције Андрићевог језика: лексичко-семантички (Д. Г. Премк, Ж. Станојчић), творбено-семантички (Б. Ђорић, Љ. Поповић), граматичко-семантички (сви учесници), синтаксичко-семантички (Љ. Поповић, Ж. Станојчић, Д. Г. Премк), корпусни (М. Дешић), идиоматски (В. Стевановић) и ономастички (сви учесници).

идентификацији и издвајању. Овим ћемо настојати да осветлимо лингвистичке одлике приступа Б. Ћорића Андрићевом језику и стилу.

3. Поступак ексцерпције Андрићеве лексике који је на нешто више од 3.500 примера извео Б. Ћорић носи најизразитије одлике творбено-семантичког и ономастичког приступа. Творбено-семантички приступ ексцерпцији видљив је кроз две врсте поступака које се уочавају у прикупљеној грађи: 1) поступак ексцерпције предлога, као и речи са префиксима, као и 2) поступак формирања творбених гнезда (речи са заједничком мотивном основом) из Андрићеве приповетке *Анкина времена*. Са друге стране, 3) издвајање ономастичког слоја лексике чини засебан лексикографски поступак (иако је у великој мери и он творбено мотивисан). У наставку рада представимо сваки од наведених поступака, а затим ћемо рећи нешто више о значају приступа Б. Ћорића за ауторску лексикографију.

3.1. ПОСТУПАК ЕКСЦЕРПЦИЈЕ ПРЕДЛОГА И ПРЕФИКСИРАНИХ РЕЧИ. У складу са учењем М. Стевановића, који развија идеју о континууму између предлога и префикса,³ Б. Ћорић из приповетке *Анкина времена* најпре ексцерпира предлоге, а затим и речи које су сложене са тим предлозима и изведене њиховим еквивалентним префиксима. У грађи је видљива тежња да се на једном месту обједине предлог у свим значењима, као и све речи које као свој почетни елемент имају одговарајући еквивалентни префикс.⁴ Ексцерпција обухвата следеће предлоге: без (и као префикс без- у речима: *безазлен, безвлађе*); до (и као префикс до- у речима: *довесити (се), дочекајти*); за (и као префикс за- у речима: *зајрејати се, зајнењен, зајрека*), из (и као префикс из- у речима: *извидети, извлачити, излудео*), на (и као префикс на- у речима: *набран, наџорио*), о (и као префикс о- у речи: *оџоварити*), од (и као префикс од- у речима: *оџавити се, одметнути се*), по (и као префикс по- у речима: *поџезивати, поџинути*), под (и као префикс под- у речима: *поџбирати, поџмитљив*), с(а) (и као префикс с(а)- у речима: *саџорео, саживљавајти се*), предлог уз(а) (и као префикс уз(а)- у речима: *уздржавајти се, уздинути, узастојнице*), предлог у (и као префикс у- у речима: *удијти, убранијти, уверити се*).

³ У вези с овом идејом уп. следећи навод из Стевановићеве *Грамајике*: „С префиксима су ... све оне сложене речи што као први део имају неки предлог, који је тек срастањем с другим делом сложенице постао префиксом“ (Стевановић 1975: 425). Целовит преглед погледа на префиксацију у србистици у односу на славистичку перспективу истог питања изложен је у (Драгићевић 2020).

⁴ Будући да „нису сви префикси пореклом предлози, нити се предлози семантички и формално поклапају сасвим са првим творбеним делом“ (Тешић 2002: 11), у грађи налазимо изузетке од паралеле предлог : префикс. То су: речи које почињу одричним префиксом не- (пореклом од одричне речце), затим, речи на префикс об- (који данас не представља варијанту префикса о- (Клајн 2002 (1): 260)), речи на раз- (који је некада имао своју лексичку јединицу, али који данас поседује само прототипско значење „кретања од центра ка периферији“ (Скок 1971–73: 114)), и речи на полу- (који егзистира само као префикс (уз Скокову констатацију да му је „у основи именица пол“ (Скок 1971–73: 697)).

3.1.1. У складу са принципима обраде предлога у *Речнику језика П. П. Њејоша*, као и у *Синџакси М. Стевановића*, предлози у грађи Б. Ћорића су ексцерпирани у примерима који показују њихове различите функције у падежним конструкцијама. Тако је нпр. предлог *ѿо* ексцерпиран у 13 примера: 9 са локативом и 4 са акузативом. Ексцерпирани примери предлога *ѿо* са локативом упућују на: 1) „шири, границама одређен простор или површину у/на којима се врши глаголска радња“⁵ (*Жарила је и палила не само по касабѿи него по целом кадилуку вишеградском, и изван њега* (43)),⁶ 2) „више појмова исте врсте у чијим се границама врши радња“ (*И дан-данас ти по удовичким кућама крпе мантију* (62)), 3) „време одвијања ситуације, непосредно након времена означеног појмом у локативу“ (*По очевој смрти, он и старији брат радили су и живели заједнички* (31)), 4) „критеријум за вршење радње одређен појмом у локативу“ (*И тако се и она скруши по заслуги* (23)), 5) „меру сазнања о појму“ (*Конечно, она млађа, по изгледу девојка, диже се и крену* (15)), и 6) „узрок реализације ситуације означене управним глаголом“ (*А то је појачавало љубавну страст и, по противрјечним законима мушког срца, изазивало у њему жељу да дарива и усређује и штити* (97)). Примери предлога *ѿо* са акузативом у грађи упућују на дистрибутивни контекст реализације глаголске радње (*И хајлаљује му по сто пута со и хлеб који су заједно појели* (89)). Уз ово, у грађи се налазе и примери у којима лексема *ѿо* има функцију речце у редусликованим конструкцијама са значењем поступности (*Данима је живео без сна и без јела, продужујући себи живот минут по минут* (36)). Чињеница да се у грађи Б. Ћорића налазе примери са већином функција предлога *ѿо* (као и других побројаних предлога) које се могу наћи у описним речницима српског језика говори о детаљности и исцрпности његове ексцерпције ове врсте речи.

3.1.2. Међу речима са префиксима најбројнији су глаголи: *ѿобуниѿи се, ѿовезиваѿи, докучиѿи, ишчезаваѿи* и др. Глаголи овог типа продуктивни су у творби већег броја глаголских именица које су изведене уз помоћ „нултог суфикса“ (у који се обично уврштава и суфикс *-а*),⁷ нпр.: *занос, захѿев, одлука, исѿраѿа* и др. Ове именице међу речи са префиксима убраја то што се код њих префикс осећа као творбени елемент (према: Грицкат 1981: 102–3). Именице са нултим суфиксом се најчешће користе у служби именовања околности вршења радњи, и као такве чине изразиту лексичку одлику Андрићевог стила (Станојчић 1967: 190). Потребу да се ове именице семантички истраже у односу на везу основе и префикса (о чему говоре Ж. Станојчић (1967: 193–4) и

⁵ Дефиниције значења речи које се наводе у раду преузете су уз измене из РЈПЊ 1983 и РСАНУ.

⁶ Примере преносимо са ексцерпторових листића без скраћивања и са бележењем броја страна са којих су преузети.

⁷ Извођење речи суфиксом *-а* обично се убраја у „нулту творбу“ заједно са извођењем нултим суфиксом (нпр. *журиѿи – журиѿа* и *јакуѿи – јакуѿа*) јер је у оба случаја смер мотивације у извођењу исти: од глагола ка именици (исп. Ћорић 2008: 15, 26).

И. Грицкат (1981: 104 и др.) потврђује и ексцерпција Б. Ћорића, која је код овог типа грађе по правилу изведена у више примера. Тако је нпр. именица *изглед* ексцерпирана у 4 примера, који показују њена различита и међусобно удаљена значења, и то: изглед као 1) „одраз нечијег унутрашњег стања“ (Коначно, она млада, по изгледу девојка, диже се и крену (15)), 2) „поглед, пејзаж“ (Дао би да се отворе врата и сви прозори, са изгледом на цијело Сарајево и требевићку косу (99)), 3) „(у мн.) нада, перспектива“ (Истина женско, али године су пред њима, и сви су изгледи да ће Порубовићи још задуго поповати у Добруну (9)), и 4) као израз *на изглед* у значењу „по спољашњости“ (На изглед миран, слушао је све што се причало о нападу на Крстинице хан, и све што су људи тим поводом говорили о њој (36)).

3.1.3. Као ексцерптор творбено-семантичког приступа, Б. Ћорић је посебно ангажован онда када идентификује и издваја прилоге настале слагањем (ређе префиксално-суфиксалном творбом) од предлога (ређе префикса) и: 1) именице (*налик, наоко, добоја, узасјојице*), 2) заменице (*донекле, зашћо*), 3) прилога (*исјодаље, наојако, најола, насијурно, јоново, јодједнако*), и 4) броја (*јојединачно, исјрва, заједно*). Велики број ексцерпираних речи овог типа, као и већи број примера који по правилу код њих налазимо, сведочи о настојању да се комплексно значење ових речи издвоји и лексикографски прикаже у равни квалитативно-квантитативних односа. Тако је нпр. сложени прилог *најола* у примерима организован у два значења: 1) „на половину“ (Екмешченица је била пуста, ћепенак напола пресавијен, а на њему је куњао бијел мачак нагорјеле длане (96)), и 2) „до половине, делимично“ (У кућу им се пресели тетка Плема, полусестра покојног Маринка, престарела и напола слепа удовица која је имала немирну и несрећну младост (28)). Наведени и слични примери говоре о прилозима датог типа као речима које у језику писца имају статус „фазиса“ детерминанти, и чије се прецизно значење реализује у зависности од лексичких јединица уз које стоје (исп. Ивић 1982: 55–60).

3.2. ПОСТУПАК ФОРМИРАЊА ТВОРБЕНИХ ГНЕЗДА. Други поступак који се редовно среће при Б. Ћорићевој ексцерпцији Андрићеве лексике је издвајање творбених гнезда, односно група семантички сродних речи које деле исту творбену основу (према: Ћорић 2008: 21–2). Речи које припадају једном творбеном гнезду организоване су око основе која је носилац гнезда, при чему су вишеструко мотивисане речи сврстане уз основе које, по језичком осећању ексцерптора, односе семантичку превагу у њиховом формирању. Тако нпр. уз придев *део*, ијек. *дијел*⁸ у грађи за речник Иве Андрића налазимо деривате: *беласати се, белина, белолик, белојушан*, као и ономастичке деривате: *Бијељина* и *деоградски*. Већи број деривата придева *део* указује на продуктивност

⁸ Сви сарадници на пројекту Андрићевог речника, укључујући ту и Б. Ћорића, из Андрићевог језика засебно су издвајали екавске и ијекавске облике речи.

творбеног гнезда „део“ у приповеци *Аникина времена*. Судаћи према прикупљеној грађи, у овој приповеци продуктивна су следећа творбена гнезда: „видети“⁹ (*видеџи* и *видјеџи*, *видљив*, *виђаџи се*, *Видин*, *Видинка*, *Видова Ђора*), „љубити“ (*љубавни*, *љубазносџи*, *љубоџиџи*), „мрзети“ (*мржња*, *мрзеџи* и јек. *мрзеџи*, *мрзовољан*), „дете“ (*деџињски* и јек. *деџињски*, *деџињсџиво*), и јек. *деџињсџиво*, *дечак*, *деџињџи*), „женити“ (*женин*, *женџи* (*се*), *женски*, *женско*, *ожениџи*), „жив“ (*живеџи* и јек. *живјеџи*, *живо*, *живосџи*, *живоџи*, *доживеџи*, *оживео*, *оживјеџи*, *џоживеџи*), „луд“ (*лудак*, *лудачки*, *лудило*, *лудиџи*, *луцкасџи*), „млад“ (*млад*, *младеж*, *младалачки*, *младић*, *младожења*, *млагосџи*), „пазар“ (*џазар*, *џазарни*, *џазариваџи*, *џазариџи*, *џазарни*), „парох“ (*џарох*, *џароџија*, *џароџијан*, *џароџијанин*, *џароџијски*), „пити“ (*џијан*, *џијаница*, *џијансџиво*), „стар“ (*сџар*, *сџарац*, *сџарачки*, *сџареџи*, *сџарешина* (од некадашњег комп. *сџареџи* (СДР 2, 635), *сџарица*, *сџаросџи*) и др. Грађа организована на овај начин посебно је вредна, јер је кроз њу могуће истраживати језичке ставове писца према појединим концептима који чине део поетике његовог дела. Навешћемо један пример. О односу концепата *сџаросџи* и *млагосџи* у приповеци *Аникина времена* говори следеће. Придев *сџар* је у грађи засведочен у два значења, ода позитивно конотирана: 1) „(у комп.) који је на вишем степену (знања, искуства)“ (Старији људи су памтили и Вујадинова деда, поп Јакшу, званог Ћакон (10)), и 2) „који је од давнина познат“ (РСАНУ) (Стидљив као и сви људи из старих добрих породица, частан и прав човек (14)). Позитивна конотација концепта старости потврђена је контекстом употребе изведеница: *сџарац* (То је био старац са бујном косом и великом брадом (11)), *сџареџи* (Старео је полагао и живео на задовољство себи и другима (55)), *сџаросџи* (Волео је пиће и није му било мрско женско све под старост (11)). Са друге стране, негативна конотација концепта младости, оличена у значењу придева *млад* као „неискусан, зелен“ у грађи је потврђена следећим примерима: *младеж* (Многи су јој мушкарци, и млађи и старији, одлазили, и многа се младеж ту испоганила (23)), *младић* (Невесело дете, усамљени младић, несрећан човек (22)), *млагосџи* (А та нелагодност није могла да се одбије на младост и невештину попа Вујадина (10)). Затечена слика говори о томе да се у приповеци *Аникина времена* оно што је позитивно и витално везује за старост и животно искуство, а оно што је негативно за младалачко неискуство, али и полну активност.

3.3.1. Трећи поступак који се среће при Б. Ћорићевој ексцерпцији је доследно издвајање ономастике. У литератури је већ истицано да се имена у књижевном делу могу посматрати као његова „жизна, централна места“ (Јовић 1975: 133, у: Спасојевић 2013: 869–870). Грађа из приповедака *Аникина*

⁹ Принцип издвајања лексема које су носиоци гнезда преузели смо из *Семантичко-деривационог речника* (СДР књ. 2, Поћовор, 763–770).

времена и *Мара милосница* показује да се у овим Андрићевим делима творбено мотивисана имена налазе у већој мери од простих, што одговара инхерентној одлици овог типа лексике: могућности да се у имена учитава семантички садржај заснован на експресији (Драгићевић 2007: 23), односно, у случају Андрићевог текста, на етичким и симболичким конотацијама које прате карактеризацију његових ликова. Деривациона сложеност имена у књижевном делу је лингвистичка основа преношења информације о пореклу, а неретко и о мотивацији самих ликова.

3.3.2. Из приповетки *Аникина времена* и *Мара милосница* Б. Ћорић је ексцерпировао чак 70 имена и придева изведених од њих. Ова грађа може се поделити у више целина (према: Спасојевић 2013 и Божић Синчук 2020: 49–196). На првом месту су 1) *лична имена*, која указују да су словенски и оријентални слој подједнако заступљени у Андрићевом ономастикону (*Аника, Недељко, Мулаџа, Алибећ, Косара, Ануша, Ибрахим*). 2) *Надимци* су махом хипокористичне природе (*Анђа, Мара*). 3) *Презимена* чине патронимски слој који може бити мотивисан самим именима (*Мерхемич, Лимич*), затим пореклом (*Пљевљак, Међуселац*), називом породице (*Крнојелац*) – док су у неким случајевима презимена мотивисана и ширим, фолклорним или митолошким контекстом (нпр. *Алајдејовић*, у пр.: Становао је у Алајдејовића кућама, наврх стрмог Логавина сокака (91)). 4) *Еџници* као имена у језику писца могу носити и стереотипизовану представу lika (*Лијешџанин*). У грађи Б. Ћорића налазимо доста 5) *топонима*, и то: 5.1) *ојконима* (имена градова и села: *Сарајево, Рудо, Бисџрик, Меџара, Мисир, Љубужда, Банџоље, Бања* (као назив места и манастира)); 5.2) *хидронима* (потамоним *Рзав*); 5.3) *назива држава* (хороними *Србија, Русија*); 5.4) *назива кулџивисаних делова земље* (агрооними *Сарајевско џоље, Сџене*). У грађи се налазе још и 6) *имена свеџаца* као називи верских празника (хагионим *Мала Госџојана*); 7. *џиџуле* као апелативи у саставу имена (*Мула Ибрахим Кука*); 8. *називи небеских џела* (*Месеџ, Сунце*). Уз ово, Б. Ћорић је ексцерпировао и присвојне и односне придеве који су изведени од имена (*Обођашев, Лоџавин*), презимена (*Субоџићев*), етника (*Арнауџов*); као и односне придеве изведене од етника (*анаџолски, сарајевски*). Овако детаљна ексцерпција ономастичког слоја лексике из Андрићевог дела, коју је спровео Б. Ћорић, говори о томе да је у *Речнику језика Иве Андрића* планирана његова темељна лексикографска обрада.

Закључак

4.1. Рад Б. Ћорића на пројекту израде *Речника Иве Андрића* даје основа за многе закључке о његовом научном и лексикографском доприносу пројекту, али и о самом речнику који је требало да буде резултат тог пројекта. Приступ Б. Ћорића ексцерпцији грађе из дела И. Андрића показује, у првој мери,

настојање да се, на ограниченом обиму приповетке *Аникина времена*, изгради својеврсна семантичко-деривациона мапа Андрићевог језика. Чињеница да научни поглед Б. Ћорића на Андрићеву лексику, поред синхронијског, укључује и дијахронијски приступ творби речи, као и да овај научник системски истражује творбене моделе који су карактеристични за Андрићев стил, показује да је *Речник језика Иве Андрића* замишљен (и) као приручник који би идентификовао и истакао семантички статус творбених елемената у језику овог писца.

4.2. У тако осмишљеном речнику, даљи рад Б. Ћорића имао би веома важну улогу. Његова грађа указује на то да је Андрићев језик деривационо сложен ентитет, и да творбена мотивација представља резултат ауторовог свесног промишљања језичке материје у овом домену. Ово је навело Б. Ћорића да током ексцерпције оперише појмовима мотивисаности, продуктивности, деривационе породице и деривационог гнезда, и то у време када се „у србистици о мотивационим везама ретко писало“ (Ћорић 2008: 23). Овим својим доприносом *Речнику језика Иве Андрића* Б. Ћорић је поставио солидну основу за тумачење и речничку обраду Андрићевог језика у будућности.

ИЗВОРИ

- Ћорић**, Божо. *Лексикографска грађа за Речник језика Иве Андрића*. Београд: Задужбина Иве Андрића, 1982.
- Записник** од 3. 2. 1982. *Записник са сасијанка одржаној у Задужбини Иве Андрића поводом израде Речника језика Иве Андрића*, Београд: Институт за српски језик.
- Допис** од 22. 4. 1982. Вера Стојић, *Дојис М. Стевановићу, руководиоцу радне групе за израду Андрићевој речника*, Београд: Институт за српски језик.
- Извештај** од 28. 4. 1982. М. Стевановић, З. Голубовић, *Извештај о обављеном послу на поделању текста и исписивању листића за Речник И. Андрића*, Београд: Институт за српски језик.
- Уговор** од 5. 3. 1982. *Уговор о изради Описној речника језика Иве Андрића*, Београд: Институт за српски језик.
- Елаборат** од 5. 3. 1982. *Елаборат о изради Описној речника језика Иве Андрића (као Прилој Уговору о изради Описној речника)*, Београд: Институт за српски језик.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Божич Синчук**, Милица. *Ономасијички слојеви и њихова дијалекатска подела у књижевном делу Борисава Спанковића*, необјављена докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду, Београд, 2020.
- Грицкат**, Ирена. О именицама типа *налеј* у српскохрватском језику, *ЗбФЛМС XXIV/1*, Нови Сад, 1981, 101–134.
- Драгићевић**, Рајна. *Лексиколоија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Драгићевић**, Рајна. Префиксација у србистици и славистици, *Грамајика у ојледалу семантике*, Београд: Чигоја штампа, 2020, 137–149.
- Ивић**, Милка. О неким принципима глаголске префиксације у словенским језицима, *Јужнословенски филолој XXXVIII*, Београд, 1982, 51–61.

- ЈОВИЋ**, Душан. *Лингвостилистичке анализе*. Београд: Библиотека друштва за српскохрватски језик и књижевност, 1975.
- КЛАЈН**, Иван (1, 2). *Творба речи у савременом српском језику* (1: слагање и префиксација; 2: суфиксација и конверзија), Београд: Завод за уџбенике, 2002.
- ПРЕДГОВОР** РЈПН: Михаило Стевановић, „Предговор“, у: *Речник језика Пејтра II Пејровића Њејоша*, књ. 1, А–О, Београд–Титоград–Цетиње: Вук Караџић – Народна књига – Обод – Просвета – САНУ – СКЗ – ЦАНУ, 1983. VII–XXIX.
- РИСТИЋ**, Стана. Граматички аспекти лексичког значења у теоријском и лексикографском приступу Михаила Стевановића, *Грамаџички и коинџивни аспектџи лексичког значења*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015. 43–65.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и уметности*, књ. I–XXII, Београд: САНУ, 1959–2023.
- СДР2**: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић (ур.), *Семантичко-деривациони речник*, св. 2, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.
- СКОК**, Петар. *Еџимолоџијски рјечник хрватског или српског језика*, књ. I–III, Загреб: ЈАЗУ, 1971–1973.
- СПАСОЈЕВИЋ**, Марина. Антропонимија у Андрићевом роману *На Дрини ћурџија*, у: Бранко Тошовић (ур.), *Андрићева Ћурџија*, Грац–Београд: Институт за славистику – Београдска књига – Свет књиге, 2013, 869–892.
- СТАНОЈЧИЋ**, Живојин. *Језик и стил Ива Андрића (функције синонимских односа)*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 1967.
- СТЕВАНОВИЋ**, Михаило (I, II). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजичка норма)* (I: Увод, фонетика, морфологија; II: Синтакса), Београд: Научна књига, 1986 (I), 1989 (II).
- ТЕШИЋ**, Милица Радовић. *Именице с џрефиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- ЂОРИЋ**, Божо. *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Nenad B. Ivanović

BOŽO ĆORIĆ'S LEXICOGRAPHIC CONTRIBUTION TO THE COMPILATION OF THE DICTIONARY OF THE LANGUAGE OF IVO ANDRIĆ (1982)

Summary

This paper discusses Božo Ćorić's lexicographic contribution to the compilation of the *Dictionary of the Language of Ivo Andrić*. The initiative for the dictionary was launched in 1982 by Mihailo Stevanović, at the invitation of the Ivo Andrić's Foundation, and involved a team of six lexicographers. Among them was B. Ćorić. In the course of the project, B. Ćorić excerpted over 3,500 words with usage examples from Andrić's stories *Anikina vremena* and *Mara milosnica*. This paper is dedicated to examining the lexicographic features of his excerpting work in light of B. Ćorić's scholarly views on lexical system of the Serbian language.

Keywords: authorial lexicography, Dictionary of the Language of Ivo Andrić, lexicographic excerpting, word formation, Božo Ćorić.

КАТАРИНА В. БЕГОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ЗНАЧАЈ ПОВЕЉЕ БАНА КУЛИНА БОЖЕ ЋОРИЋА У УНИВЕРЗИТЕТСКОЈ НАСТАВИ

Вишедеценијски рад Б. Ћорића оставио је траг не само у науци већ и у богатом наставном раду. *Повеља бана Кулина* (2011) представља резултат дугогодишњег улагања у научно-истраживачки рад и наставни процес. Од када је објављена, књига је уврштена у списак обавезне литературе на предметима *Историјска фонетика српскога језика*, *Историјска морфологија српскога језика*, *Историјска грамађика српскога језика 1*, *Историјска грамађика српскога језика 2* националних програма Филолошког факултета у Београду. Овај рад указује на значај књиге Б. Ћорића у методичко-дидактичкој сфери ауторова позива.

Кључне речи: Божо Ћорић, *Повеља бана Кулина*, историја српскога језика, настава.

1. Увод

1.1. Вишедеценијски рад проф. др Боже Ћорића оставио је значајан траг у србистичким истраживањима историје језика и дериватологије, са списком од преко 200 бидлиографских јединица, који укључује различите стручне и научне радове, прилоге, приказе и, посебно значајно, монографије. Ове потоње репрезентативно приказују сву разноликост ауторових научних интересовања, од докторске дисертације преточене у монографију *Моциони суфикси у српскохрватском језику* (1982), преко серије уџбеника српскога језика за странце и књига *Творба именица у српском језику* и *Линђовомарђиналије*, до последње објављене књиге *Повеља бана Кулина (графемика, фонемика, морфемика)* (2011).

1.2. Б. Ћорић задужио је и Катедру за српски језик са јужнословенским језицима Филолошкога факултета Универзитета у Београду, на којој је предавао различите предмете из области историје српскога језика и творбе речи преко четири деценије (1970–2014).

Наша маленкост добила је ту част да сарађује са Б. Ћорићем, А. Милановићем, а онда и В. Савићем у настави из области историје српскога језика, и више од деценије изводи вежбе на предметима који обухватају

* katarina.v.begovic@gmail.com

историју српскога књижевног и народног језика. С преношењем знања студентима из историје српскога народног језика, само смо се изнова уверили колико књига *Повеља бана Кулина* (џрафемика, фонемика, морфемика), коју је 2011. године издала Чигоја штампа, представља немерљив допринос наставном процесу. Ова књига је укључена у списак обавезне литературе на предметима *Историјска фонетика српскога језика*, *Историјска морфологија српскога језика*, затим *Историјска џрамаџика српскога језика 1* и *Историјска џрамаџика српскога језика 2* на националним групама Филолошкога факултета у Београду.

2. РАЗЛОЗИ ЗА УВОЂЕЊЕ *ПОВЕЉЕ БАНА КУЛИНА* У НАСТАВНИ ПРОЦЕС

Искључујући уводне часове, вежбања су на овим предметима конципована према књизи Б. Ћорића, из неколико разлога.

2.1. Први је одабрани предмет истраживања, који заслужује посебну пажњу како због своје филолошке и културноисторијске важности тако и због графичко-ортографских и језичких особина.

Повеља Кулина бана је најстарији сачувани датовани документ (1189) рукописан српским народним језиком и репрезентативан је пример старосрпске писмености настале на територији средњовековне Босне, с графичко-ортографским особинама архаичнога глагољско-ћирилског правописа у Срба (Јерковић 1980: 21–22; Милановић 2010: 43–44). На језичком плану, одликују је различите граматичке и лексичке појаве (уп. нпр. и Вукомановић 1989, Матић 2014), које су обликовале старосрпски језик заједно с његовим одвајањем од псл. матице у 10/11. веку (описе језичког система у псл. епоси, његов даљи развој на српском простору и периодизацију која конкретне промене прати в. у Белић 2006; Вуковић 1974; Ивић 1991).

2.2. Друго, спроведена анализа Б. Ћорића показује да текст овога споменика представља синхронијску тачку пресека врло разноврсних дијахронијских процеса. Изречено, разуме се, важи за сваки текст писан народним језиком, међутим, Повеља бана Кулина бележи право богатство језичких промена: различите прасловенске појаве – све три палатализације (кнеже, вѣѣмь, ѡца) и прасловенско јотовање (гѣмь), затим хронолошки касније процесе (од 10/11. века) – обе деназализације (нѣ, приѣзѣю), свођење псл. полугласника на један, што се одсликава у графичком инвентару споменика (једнојеров систем у корист танкога јер), појава секундарног полугласника (ѣмь), ротацизам (кнѣ, колнокѣ) итд. На морфолошком плану заступљене су све речи осим узвика, а међу примерима који сведоче о упрошћавању парадигматског система попут с(ы)на/с(н)на¹ или главе (*synu > *syna > sina;

1 Статус јерија крајем 12. века коментарише се у тачки 5.2.3.

**golvy > *glavy > glave*), налазе се и врло ретки морфолошки архаизми (гѣмѣмѣ, дѣвѣвѣмѣ). Само летимичан увид у текст показује колико је дати споменик репрезентативан за анализу.

2.3. Треће, дијахронијска перспектива коју анализа пружа управо је она перспектива која се студентима предочава на курсевима из историје српскога народног језика. Б. Ћорић разматра развој сваке речи у тексту од претпостављеног псл. нивоа до стања у савременом језику. С обзиром на чињеницу да се на курсевима *Историјска фонетика српскога језика* и *Историјска граматика српскога језика 1* студенти први пут сусрећу с дијахронијским приступом језику, еволуција појединачних појава, али и еволуција језичког система описана у *Повељи бана Кулина* представља идеално штиво за упознавање различитих закона језичких промена на конкретном материјалу.

2.4. Из методичко-дидактичке перспективе, врло је важно што је књига писана разумљивим метајезиком, те је студентима релативно лако да се крећу кроз њу. Сама анализа Повеље подразумева информације неопходне за разумевање различитих аспеката старосрпскога језика, с тим да аутор свесно не оптерећује текст факултативним информацијама које нису у најужој вези с предметом интересовања.

2.5. На крају, сама структура књиге одговара наставном процесу, те ће се кроз кратак осврт на њу показати зашто *Повеља бана Кулина* Б. Ћорића представља незаменљив алат у усвајању знања из историје српскога народног језика.

3. О ПРИМЕНИ ПОВЕЉЕ БАНА КУЛИНА У НАСТАВИ

3.1. „Увод” (5–22) читаоцу пружа основне податке у вези са историјом текста, сачуваним примерцима Повеље и односом међу њима, штампаним издањима Повеље, као и проучаваоцима који су се текстом бавили. Са обзиром на то да се студенти националних програма (*Српски језик и књижевност*, *Српска књижевност и језик*, *Српска књижевност и језик са компаративистиком*) са основама текстологије упознају тек на другој и трећој години студија, уводни део књиге је врло значајан јер отвара свет текстолошке анализе са елементима палеографије. Ослањајући се на уводни део књиге, предавач добија могућност да студенте прве године упозна с традиционалним основама теоријско-методолошких оквира помоћних научних дисциплина историје језика и филологије.

3.2. Други део књиге „Издања Повеље” (23–62) даје опсежан критички преглед штампаних издања текста и доноси фототипске примерке различитих издања. Нарочито значајно, Б. Ћорић доноси сва три примерка Повеље новим

црквенословенским фонтом поштујући оригинални граfiјско-ортографски систем, систем *ред за ред* и *реч за реч*, са скраћеницама и натписаним словима посведоченим у рукописима. Управо се издања Повеље Б. Ћорића користе у настави, из два разлога. Прво, штампана верзија текста је студентима који се тек упознају с писменошћу познога средњег века много пријемчивија и проходнија од фотографије рукописа. Друго, издања Б. Ћорића су резултат марљиве анализе претходно објављених штампаних верзија текста и грешака које су у њима пронађене – његова издања подразумевају верно пренет рукописни текст у штампану форму према свим савременим добро примењеним текстолошким принципима. Треба рећи и да је, од различитих штампаних издања текста која се представљају, за наставу посебно занимљиво издање Миљивоја Павловића. Оно доноси акценатско стање 12. века савременим знацима, тако да се може са успехом читати и анализирати на часу, па се наведено користи као згодна прилика да се студенти упознају са акцентима српскога језика у позном средњем веку (пре метатонијскога преношења) на курсевима *Историјска фонетика српскога језика* и *Историјска граматика српскога језика 1*.

3.3. Централни део књиге „Графемика, фонемика, морфемика” (63–112) чини уједно и срж часова вежбања на предметима који обрађују историјску граматiku српскога народног језика. У овоме делу књиге анализа је сегментирана на појединачне речи из Повеље и представљена у оквиру кратких чланака. Полази се од позних псл. облика, са ослонцем у потврдама из стсл. споменика, прати се фонетско-фонолошки и морфемско-морфолошки развој до стања у савременом језику, са акцентом на етапи језичкога развоја до стања посведоченог у споменику. Аутор се у анализи осврће на сва три сачувана примерка Повеље, док се на часовима са студентима обрађује санктпетербуршки примерак, као највероватнији оригинал текста. Илустроваћемо наставни процес заснован на анализи Б. Ћорића у неколико примера.

3.3.1. Графиско-ортографски план. Речено је да глагољско-ћирилски правопис, којим је рукописана Повеља, представља најархаичнији правописни систем старосрпске писмености, са ослонцем на различита глагољска решења у ћириличком систему. Са обзиром на то да је први текст с којим се студенти сусрећу на предметима *Историјска фонетика српскога језика* и *Историјска граматика српскога језика 1* Повеља бана Кулина, посебну пажњу на часовима посвећујемо читању и разумевању текста, али и његовим правописним особинама, са строгом диференцијацијом фонетско-фонолошког система и његове графиско-ортографске репрезентације. Осим одсуства јусова, једнојеровог система у корист танкога јер <ь>, вишефункционалних слова <н>, <є>, <ѣ>, проблема у вези са обележавањем меких сугласника, бележења /у/ и

/ɣ/ и /ʃ/, посебну пажњу посвећујемо ђерву, посведоченом у записаној лексеми *҃рамаџь*. Кратак коментар Б. Ћорића о слову ђерв у тачки 3.19. користимо као повод за наставну јединицу о граfiјско-ортографској еволуцији старословенскога ћириличног система у српски, с посебним освртом на ђерв као најзначајнију разликовну црту српске у односу на старословенску ћирилицу (Ћорђић 1971: 64). Потоњи краћи увид у еволуцију овога слова све до графема <h> и <ђ>, до краја уобличених Вуковом реформом, студентима помаже да развију свест о континуитету српске писмености без обзира на различите етапе и књижевнојезичке парадигме кроз које је кроз историју прошла.

3.3.2. ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ ПЛАН. На анализи фонетско-фонолошког нивоа коју је спровео Б. Ћорић заснива се највећи део курса из *Историјске фонетике српскога језика* и *Историјске грамаџије српскога језика* 1.

3.3.2.1. Тако, на пример, анализа предлога *ѡ*² (тачка 3.1) полази од претпостављеног псл. **vъn*, с кратким коментаром о гудљењу полугласника у слабом положају у 10/11. веку и преношењу његове вокалности на тада билабијално /w/, које последично прелази у орални вокал /u/. Конкретна последица гудљења полугласника у слабом положају користи се као повод за разговор о другим различитим последицама гудљења полугласника, што студентима помаже да увиде сложеност каузалних веза језичке промене. Само једна фуснота у анализи Б. Ћорића даје врло исцрпне податке о предлошким и беспредлошким облицима анафорске заменице **јь* и улогом финалнога предлошког -*n* (**vъn*, **kъn*, **sъn*) у фонетско-фонолошкој реинтерпретацији одговарајућих заменичких облика. Једна релативно сложена наставна јединица с лакоћом се презентује читаоцу у свега неколико редова.

3.3.2.2. У тачки 3.3. анализира се пример *ѡца*³, од претпостављеног **otъka* до посведоченога облика, са извршеном трећом прогресивном палатализацијом, гудљењем полугласника у слабом положају и потоњим гудљењем /t/ испред африкате /tʃ/. Овакви примери су за рад са студентима нарочито значајни јер се баве узрочно-последичним односима језичких промена, које се у школи махом доживљавају као релативно формулаична правила неподложна каузалној интерпретацији. Са увидом у историјску фонетику српскога језика, студентима се отвара перспектива у којој каузална веза више не важи само за, на пример, једначење сугласника по звучности (где је очита) већ и за остале гласовне промене. Студенти даље закључују да не може нестати полугласник у слабом положају пре него што узрокује

2 У Повељи бана Кулина /u/ се доследно бележи лигатуром ѡ.

3 У Оригиналну – Санктпетербуршком примерку (и Старијем препису) титла је натписана изнад именице вероватно као резултат ортографске традиције са обзиром на чињеницу да се ради о споменику рукописаном народним језиком (реч је крајем 12. века имала фонетски облик /otʃa/, уп. и Пецо 1989: 71).

палатализацију, чак и без увида у хронологију гласовних промена. Оваква перспектива омогућава будућим филолозима да сагледају сву сложеност различитих процеса, узроке и услове њихове реализације, и да, на крају, стекну свеобухватни увид у последице тих процеса у оквиру језичкога система.

3.3.2.3. Књига даје и врло значајне податке о статусу јерија крајем 12. века, који се посебно разматра у анализи придева *правы* (тачка 3.21). На основу различитих потврда у тексту, а са обзиром на непотврђено јери у придеву *восьньски*, али и потврда јерија иза уснених сугласника (*быти, правыиь, придысла*), Б. Ћорић подсећа на хипотезу Р. Бошковића, према којој се /y/ у српскоме језику најдуже чувало иза уснених сугласника, комплементарну хипотези А. Белића, који закључује да се опозиција /y/ : /i/ укидала прво иза велара. Аутор се осврће се и на хипотезу А. Младеновића, према којем је писање јерија у 12. веку само писарски манир. Вредност ове анализе из наставне перспективе лежи управо у томе што се на пријемчив начин на свега једној страници текста сумирају запажања значајних лингвиста о статусу јерија у 12. веку, а студент тиме уводи у научни дијалог у којем ће промишљати сучељену научну аргументацију у вези са одговарајућом појавом. Подстиче се критичко размишљање у свету историје језика у којем понуђени одговори у интерпретацији језичких појава некада не могу бити посматрани бинарно.

3.3.3. МОРФЕМСКО-МОРФОЛОШКИ ПЛАН

3.3.3.1. У тачки 2.2. помиње се *грамаць* као драгоцен морфолошки архаизам (тачка 3.19. у књизи). Он сведочи о архаичној псл. развојној линији множинске парадигме именица консонантске промене, која подразумева директно наслањање наставка за облик на морфолошку основу, без посредства тематскога вокала – **gordjan-* + **-mъ* > **gordjanmъ*. Након одговарајућих гласовних промена до 12. века овај архаизам ће добити старосрпски фонетски облик *īraђam*. Осим што представља ретку потврду дате линије морфолошкога развоја, посведочени датив користимо као увод у други сегмент морфемско-морфолошке анализе, којом треба објаснити савремено *īraђанима*. Наведени облик је последица иновативне линије развоја консонантске промене на псл. плану – аналошког ширења тематскога вокала *-ь* (*-ї*- промена), али, за студенте који стичу знања о развоју морфемско-морфолошког система у историји српскога језика, важније, дата потврда говори о упливу некадашњих двојинских наставака у парадигму множине. Управо зато се облик *грамаць* користи као повод за разматрање двојинског система у историји српскога језика, узрокâ и начинâ његова повлачења, формалне интерференције с множинском парадигмом, као и коначне интеграције наставачких морфема у систем множине.

3.3.3.2. Тачка 3.46. у књизи Б. Ђорића подразумева релативно кратак коментар о развоју презента у српскоме језику – анализира се 3. лице мн. презента гл. *ходиши*, у Повељи посведочено *ходѣ*. Развој презента је добро обрађен у србистици (Белић 1932), но сложена разматрања која претходе формирању категорије глаголскога вида у псл. језику студентима су унеколико апстрактна. Б. Ђорић уопштавање наставачке парадигме свршенога глаголског вида представља табеларно у фусноти која се на тачку односи, а из тога табеларног приказа, који увек исписујемо на табли и потом коментаришемо, студентима се с лакоћом разјашњава постанак сваког наставка за облик у оквиру презентске парадигме.

3.3.3.3. На крају, коментарише се и творбени аспект примера у којима за тим има потребе, па се тако студентима отварају врата историјске дериватологије коментарима о девербативу *пријатељ*, у чијој је етимолошкој интерпретацији пријатељ онај ко нам прија – *prijatelj* < **prijatelj*’ < **prija*- + *-tel*’ (тачка 3.22), или о присвојноме придеву *бањ* изведеном сада застарелим суфиксом *-јь* – **ban*’ < **ban*’ < **ban*- + **јь*, који твори топоним *Бања Лука* (тачка 3.118).

3.4. „Закључак” (113–132) сумира спроведено истраживање и доноси синтезу значајну за сагледавање историје анализираног текста и његовог граfiјско-ортографског, фонетско-фонолошког и морфемско-морфолошког система. Резултати истраживања представљени су систематично и прегледно, анализирана грађа дата је у одговарајућим табелама, а читаоцима се омогућава увид у еволуцију не само појединачних појава већ и језичкога система у целини, нарочито фонетско-фонолошког, с пресецима у позном псл. периоду и 12. веку.

3.5. На самоме крају, након резимеа и литературе, аутор доноси поглавље „Додатак” (149–189), у којем даје 20 штампаних ћириличких повеља с пратећим фотографијама, насталих у периоду од 12. до 14. века. Те су повеље, према речима аутора, већ објављене у *Старим српским повељама и писмима* Љ. Стојановића, но, у овоме издању исправљене су постојеће грешке, а хронолошки оквир који текстове спаја омогућава поређење датих повеља с Повељом бана Кулина и ширење знања о позносредњовековној српској писмености и језику те писмености на конкретним материјалима. Припрема за полагање испита и савладавање непознатог текста по правилу се ради на корпусу ових повеља.

4. МЕСТО *ПОВЕЉЕ БАНА КУЛИНА Б. ЋОРИЋА* У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ

Повеља бана Кулина (2011) може се дефинисати као свеобухватно лингвистичко истраживање које сумира ауторов научно-истраживачки рад на једном од најзначајнијих рукописа старосрпске писмености. Одлично је осмишљена, садржи врло информативан историјат питања с неопходним основама текстологије и палеографије, темељну анализу граfiјско-ортографскога плана текста и лингвистичку анализу фонетско-фонолошког и морфемско-морфолошког нивоа језичке структуре, као и пратеће текстове других српских повеља датога периода, који омогућавају филолошку и културноисторијску контекстуализацију *Повеље бана Кулина*.

Поред наведеног, књига има изузетну улогу у наставном процесу и у томе се огледа њен посебан значај. Према њеноме садржају конциповани су часови вежбања на предметима на којима се изучава историја српскога народног језика на Филолошком факултету у Београду. Ауторово богато искуство у научно-истраживачком, али и наставном раду резултирало је књигом која је незаменљив приручник свакоме историчару језика чији се предавачки рад заснива на анализи конкретног материјала, али и литература без које ће се студент много теже изборити с основним принципима граfiјско-ортографске, фонетско-фонолошке и морфемско-морфолошке анализе старих српских текстова. *Повеља бана Кулина Б. Ћорића* је незаобилазна литература у истраживањима старосрпске писмености, но, промишљеним методичко-дидактичким приступом материји, она је постала и незаменљив приручник у учионици и најчитанија књига историје српскога језика на Универзитету у Београду.

ИЗВОРИ

ЋОРИЋ, Божо. *Повеља бана Кулина (графемика, фонемика, морфемика)*. Београд: Чигоја штампа, 2011.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕЛИЋ**, Александар. Словенски ињунктив у вези са постанком словенског глаголског вида. *Глас СКА СXLVIII* (1932).
- БЕЛИЋ**, Александар. *Историја српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006 [1960, 1962].
- ВУКОМАНОВИЋ**, Славко. Лексика и граматичка значења у *Повељи Кулина бана*. Асим Пецо (ур.). *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1989, 77–98.
- ЋОРИЋ**, Петар. *Историја српске ћирилице, Палеографско-филолошки ћирилози*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1971.
- ИВИЋ**, Павле. *Из историје српскохрватског језика*. Ниш: Просвета, 1991.
- ЈЕРКОВИЋ**, Вера. Средњовековне ортографске школе код Срба. *Југословенски семинар за сјране славистице* 31 (1980): 19–28.

- Матић**, Томислав. О синтаксичкој структури Повеље бана Кулина. *Српски језик: студије српске и словенске* 19 (2014): 709–726.
- Милановић**, Александар. *Крајња историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Пецо**, Асим. Повеља Кулина бана у свјетлости штокавских говора XII и XIII вијека. Асим Пецо (ур.). *Осамсто година Повеље босанског бана Кулина*. Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, 1989, 61–76.
- Вуковић**, Јован. *Istorija srpskohrvatskog jezika, I dio, Uvod i fonetika*. Београд: Научна knjiga, 1974.

Katarina V. Begović

THE SIGNIFICANCE OF BOŽO ĆORIĆ'S CHARTER OF BAN KULIN IN UNIVERSITY TEACHING

Summary

The decades-long work of B. Ćorić has left a mark not only in science but also in his extensive teaching activities. *The Charter of Ban Kulin* (2011) is the result of years of investment in both scientific research and the teaching process. It can be defined as a comprehensive linguistic study that synthesizes the author's research on one of the most significant manuscripts of Old Serbian literacy. The content of the book has shaped the exercise sessions in courses on the history of the Serbian Language at the Faculty of Philology in Belgrade. *The Charter of Ban Kulin* (2011) is an indispensable source in the study of Old Serbian literacy. However, thanks to its well-thought-out methodological and didactic approach to the subject matter, it has also become an irreplaceable classroom manual and the most widely read book on the history of the Serbian Language at the University of Belgrade.

Keywords: Božo Ćorić, *The Charter of Ban Kulin*, history of the Serbian Language, teaching.

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

ДЕРИВАТОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Аляксандр А. Лукашанец*
Национальная академия наук Беларусі

СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫЯ ГНЁЗДЫ ЛІЧЭБНІКАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ: СТРУКТУРА І СКЛАД

Артыкул прысвечаны даследаванню словаўтваральных гнёзд лічэбнікаў у беларускай мове. Мэтай даследавання з’яўляецца ўстанаўленне корпусу словаўтваральных гнёзд лічэбнікаў, аналіз іх структуры і часцінамоўных мадэлей утварэння матываваных слоў у складзе лічэбніковых гнёзд, характарыстыка колькаснага складу гнёзд і суадноснасці афіксальных і складаных слоў у гнёздах. У ходзе даследавання выкарыстаны метады словаўтваральнага аналізу, мадэліравання і квантытатыўны. У выніку даследавання ўстаноўлены асаблівасці складу і структуры словаўтваральных гнёзд уласна лічэбнікаў (колькасных), лічэбнікаў-прыметнікаў і лічэбнікаў-назоўнікаў.

Ключавыя словы: лічэбнік, словаўтваральнае гняздо, граматычная мадэль, афіксальнае слова, складанае слова.

1. Уводзіны. Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў у беларускай мове ўяўляюць сабой нешматлікую і фактычна закрытую, але вельмі неаднародную як па складзе, так і па структуры групу гнёзд. Лічэбнікі, якія выступаюць вяршынямі адпаведных словаўтваральных гнёзд, таксама з’яўляюцца дастаткова разнастайнымі па семантыцы і па граматычных асаблівасцях.

Ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве найбольш пашыранымі класіфікацыямі лічэбнікаў з’яўляюцца наступныя.

“Лічэбнік – часціна мовы, да якой адносяцца словы, што абазначаюць абстрактныя лікі, колькасць або парадкавае месца прадметаў пры лічэнні...

У адпаведнасці са значэннем вылучаюцца лічэбнікі колькасныя (*два, тры, пяць*), зборныя (*двое, трое, пяцёра*) і парадкавыя (*другі, трэці, пяты*), а ў адпаведнасці са структурай – простыя (выражаюцца словам з адным коранем: *два, трое, адзінаццаць, дваццаць, трыццаты*), складаныя (выражаюцца словам з двума ці больш каранямі: *пяцьдзесят, двесце, двухсоты, стасаракапяцітысячны*) і састаўныя (выражаюцца спалучэннямі некалькіх простых ці складаных слоў, якія называюць адзін лік ці пэўнае

.....
* alukashanets2021@gmail.com

месца ў парадкавым радзе пры лічэнні: *сто сорок пяць, трыста шэсцьдзясят сёмы*)...

Пэўна-колькасныя лічэбнікі цесна звязаны з дзесяцічнай сістэмай злічэння. У склад першага дзясятка ўваходзяць словы *адзін* (у лічбавым радзе яно выконвае ролю лічэбніка)..., простыя лічэбнікі *два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць, дзесяць*” (ШУБА 1994: 316).

“**ЧИСЛІВНИК** – частіна мовы, клас слів зі значенням колькасці. Традыцыйно до числівників. зароховують і слова, що визначають стосунок предмета до числа під час лічбы: *перший, другий, третій, четвертий* і т. д. Відповідно до цього розмежують кількісні й порядкові числівники, вказують на їхні регулярні лексико-словотвірні зв’язки, пор.: *три – третій, чотири – четвертий, п’ять – п’ятий* і т. д.” (ГОРОДЕНСЬКА 2007: 826).

“**Числительное**, имя числительное, – часть речи, обозначающая количество и порядок предметов при счёте и выражающая эти значения в морфологических категориях падежа, отчасти рода и числа.

Числительные делятся на два основных разряда – количественные и порядковые. Количественные числительные в свою очередь подразделяются на собственно количественные и собирательные ...

Количественные числительные по структуре делятся на простые (*два, пять, тринадцать, сорок*), сложные (*пятьдесят, двести, пятьсот*) и составные (*двадцать пять, триста шестьдесят девять*)” (ЛОПАТИН 2003: 626).

Такім чынам, зыходзячы з прыведзеных вышэй азначэнняў і характарыстык лічэбніка як часціны мовы, рад беларускіх нематываванах лічэбнікаў, якія фарміруюць словаўтваральныя гнёзды, уключае:

а) уласна лічэбнікі (Num):

- колькасныя: *два, тры, чатыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць, дзесяць, сорок і сто*;
- зборныя: *абое*;

б) лічэбнікі-назоўнікі (Num-N): *нуль, тысяча, мільён, мільярд, трыльён*;

в) лічэбнікі-прыметнікі (Num-Adj):

- колькасныя: *адзін*;
- парадкавыя: *першы, другі*.

Менавіта гнёзды гэтых слоў фарміруюць поўны лічбавы раз у беларускай мове.

Структура і склад словаўтваральных гнёзд лічэбнікаў у беларускай мове даследуюцца ў артыкуле на матэрыяле нарматыўнага арфаграфічнага Слоўніка беларускай мовы (Лукашанец – Русак 2012).

2. Словаўтваральныя гнёзды ўласна лічэбнікаў

2.1. Колькасныя лічэбнікі. Гэтая група налічвае 11 словаўтваральных гнёзд, якія характарызуюцца даволі разгалінаванай структурай і вялікай колькасцю кампанентаў. Пры гэтым з павелічэннем колькаснага значэння лічэбніка структурная і колькасная складанасць словаўтваральнага гнязда змяншаецца. Так, словаўтваральнае гняздо “два” мае найбольш разгалінаваную структуру і найбольшую колькасць кампанентаў. Так, словаўтваральнае гняздо “два” ўключае ў свой склад больш за 300 лексічных адзінак, словаўтваральнае гняздо “тры” – больш за 250, а словаўтваральнае гняздо “дзесяць” – толькі 25. Структура словаўтваральнага гнязда “два” налічвае 42 часцінамоўныя мадэлі (гл. мал. 1), а гнязда “дзесяць” – толькі 14 (гл. мал. 2).

2.1.1. Словаўтваральнае гняздо “два”

Num → **Num**: *два* → двое, дванаццаць, дваццаць;

Num → **Num** → **N**: *два* → двое → двойня, дваінік, двойка;

Num → **Num** → **N** → **N**: *два* → двое → двойка → двоечнік;

Num → **Num** → **N** → **N** → **N**: *два* → двое → двойка → двоечнік → двоечніца;

Num → **Num** → **Adj**: *два* → двое → дваіны, дваікі;

Num → **Num** → **Adj** → **Adj**: *два* → двое → дваіны → падвойны;

Num → **Num** → **Adj** → **Adv**: *два* → двое → дваіны → удваіне;

Num → **Num** → **Adj** → **Adv** → **Adj+**: *два* → двое → дваікі → дваяка → дваякавыпуклы;

Num → **Num** → **Adj** → **Adv** → **N+**: *два* → двое → дваякі → дваяка → дваякадыхаючыя (наз.);

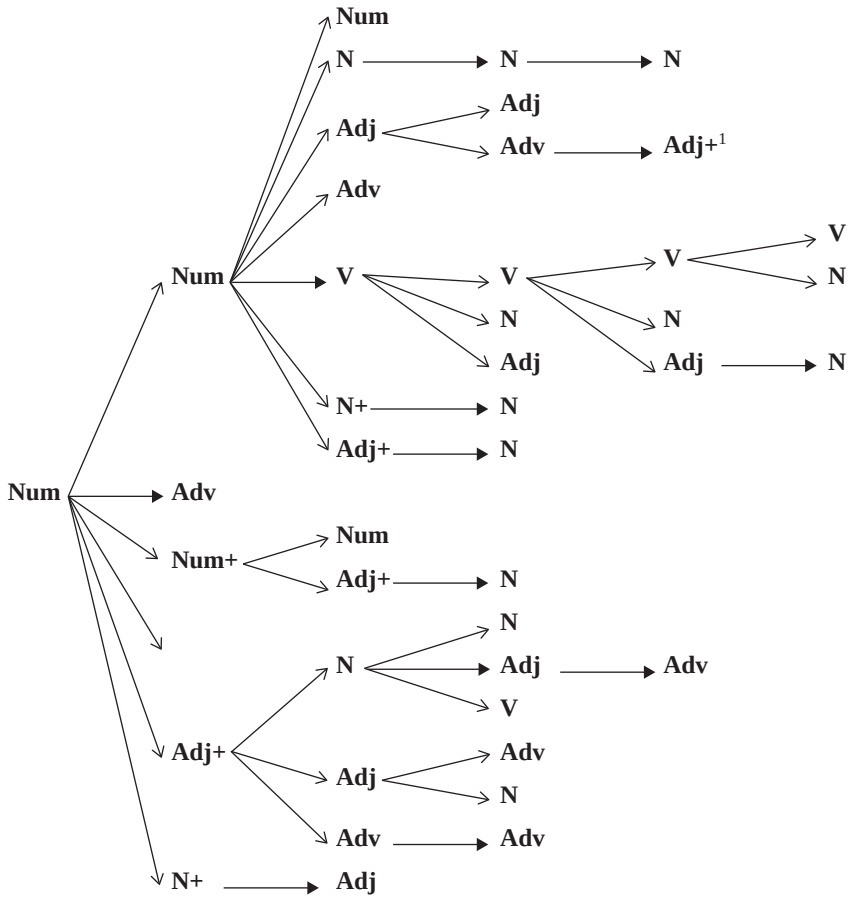
Num → **Num** → **Adv**: *два* → двое → двойчы, надвае, удваіх;

Num → **Num** → **V**: *два* → двое → дваіць;

Num → **Num** → **V** → **V**: *два* → двое → дваіць → дваіцца, здвоіць, раздвоіць, удвоіць;

Num → **Num** → **V** → **V** → **V**: *два* → двое → дваіць → здвоіць → здвоіваць, здвоіцца;

Num → **Num** → **V** → **V** → **N**: *два* → двое → дваіць → здвоіць → здаенне;

Мал. 1 Мадэль словаўтваральнага гнязда “два”

Num → **Num** → **V** → **V** → **V** → **V**: **два** → двое → дваіць → здвоіць → здвойваць → здвойвацца;

Num → **Num** → **V** → **V** → **V** → **N**: **два** → двое → дваіць → здвоіць → здвойваць → здвойванне;

Num → **Num** → **V** → **V** → **Adj**: **два** → двое → дваіць → здвоіць → здвоены;

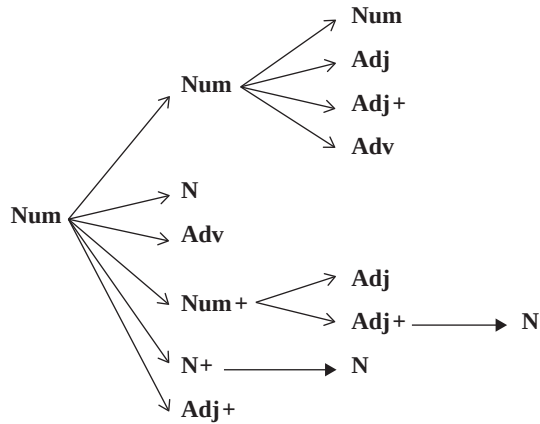
Num → **Num** → **V** → **V** → **Adj** → **N**: **два** → двое → дваіць → здвоіць → здвоены → здвоенасць;

Num → **Num** → **V** → **N**: **два** → двое → дваіць → дваенне;

Num → **Num** → **V** → **Adj**: **два** → двое → дваіць → дваільны;

¹ Знак “+” указвае, што ў дадзенай пазіцыі словаўтваральнага гнязда знаходзіцца слова, утворанае спосабам складання.

- Num** → **Num** → **N+**: **два** → двое → дваяборства, дваяверац, дваяжэнец;
Num → **Num** → **N+** → **N**: **два** → двое → дваяборства → дваяборац;
Num → **Num** → **Adj+**: **два** → двое → дваюрадны, дваяшлюбны;
Num → **Num** → **Adj+** → **N**: **два** → двое → дваяшлюбны → дваяшлюбнасць;
Num → **Num** → **Num**: **два** → дванаццаць → дванаццацера;
Num → **Adv**: **два** → удвух;
Num → **Num+**: **два** → дзвесце, дванадзесаты;
Num → **Num+** → **Num**: **два** → дзвесце → двухсоты;
Num → **Num+** → **Adj+**: **два** → дзвесце → двухсотгадовы, двухсоткілаграмовы;
Num → **Num+** → **Adj+** → **N**: **два** → дзвесце → двухсотгадовы → двухсотгоддзе;
Num → **N+**: **два** → двухкоссе, двухтонка, двуххвостка, двухчлен;
Num → **N+** → **Adj**: **два** → двухчлен → двухчленны;
Num → **Adj+**: **два** → двухбаковы, двухвёславы, двухгадзінны, двухзменны;
Num → **Adj+** → **N**: **два** → двухгадовы → двухгодка, **два** → двухгалосы → двухгалоссе;
Num → **Adj+** → **Adj**: **два** → двухсэнсавы → недвухсэнсавы;
Num → **Adj+** → **N** → **N**: **два** → двухсэнсавы → двухсэнсавасць → недвухсэнсавасць;
Num → **Adj+** → **Adv** → **Adv**: **два** → двухсэнсавы → двухсэнсава → недвухсэнсава;
Num → **Adj+** → **Adj** → **N**: **два** → двухсэнсавы → недвухсэнсавы → недвухсэнсавасць;
Num → **Adj+** → **N** → **Adj**: **два** → двурушны → двурушнік → двурушніцкі;
Num → **Adj+** → **N** → **Adj** → **Adv**: **два** → двурушны → двурушнік → двурушніцкі → па-двурушніцку;
Num → **Adj+** → **V**: **два** → двудушны → двудушнічаць;
Num → **Adj+** → **N** → **V**: **два** → двурушны → двурушнік → двудушнічаць.
- 2.1.2. Словаўтваральнае гняздо “дзевяць”
- Num** → **Num** (3): **дзевяць** → дзевятнаццаць, дзевяцера, дзвяты,
Num → **Num** → **Num** (1): **дзевяць** → дзевятнаццаць → дзевятнаццаты;
Num → **Num** → **Adj** (1): **дзевяць** → дзвяцера → дзвяцярны;

Мал. 2 Мадэль словаўтваральнага гнязда “дзевяць”

Num → **Num** → **Adj+** (1): **дзевяць** → дзевятнаццаць → дзевятнаццацігадовы;

Num → **Num** → **Adv** (2): **дзевяць** → дзвяты → па-дзвятае; **дзевяць** → дзевяцера → удзевяцярых;

Num → **N** (1): **дзевяць** → дзвятка;

Num → **Adv** (1): **дзевяць** → удзевяцёх;

Num → **Num+** (2): **дзевяць** → дзевяноста, дзевяцьсот;

Num → **Num+** → **Num** (2): **дзевяць** → дзевяноста → дзевяносты; **дзевяць** → дзевяцьсот → дзевяцісоты;

Num → **Num+** → **Adj+** (1): **дзевяць** → дзевяноста → дзевяностагадовы;

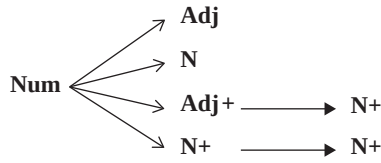
Num → **Num+** → **Adj+** → **N** (1): **дзевяць** → дзевяноста → дзевяностагадовы → дзевяностагоддзе;

Num → **N+** (1): **дзевяць** → дзевяцікласнік;

Num → **N+** → **N**: (1): **дзевяць** → дзевяцікласнік → дзевяцікласніца;

Num → **Adj+** (7): **дзевяць** → дзевяцігадовы, дзевяцідзённы, дзевяцікратны, дзевяцімесячны, дзевяціпавярховы, дзевяціпольны, дзевяціразовы.

2.1.3. Словаўтваральныя гнёзды “сорак” і “сто”. Словаўтваральныя гнёзды колькасных лічэбнікаў, якія абазначаюць дзясяткі (сорак) і сотні (сто), таксама мяюць простыя мадэлі і з’яўляюцца нешматлікімі па колькасці кампанентаў.

Мал. 3 Мадэль словаўтваральнага гнязда “сорак”

Num → **Adj** (1): *сорак* → *саракавы*;

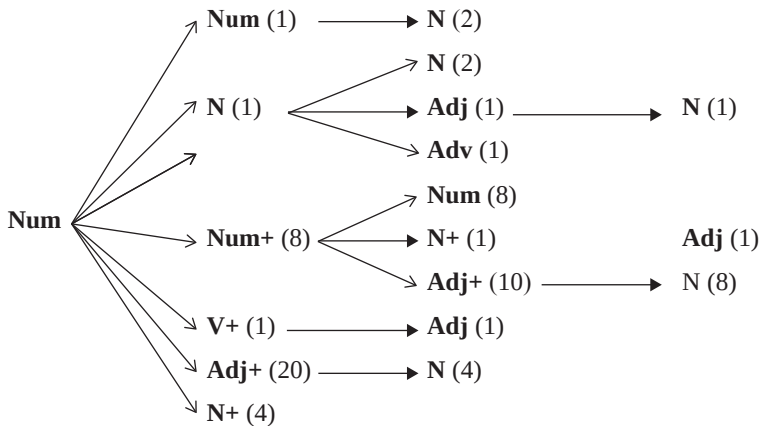
Num → **N** (1): *сорак* → *саракоўка*;

Num → **Adj+** (16): *сорак* → *саракавёдзерны, саракагадзінны, саракагадовы, саракаградусны, саракадзённы, саракакапеечны, саракакілаграмовы, саракакіламетровы, саракалітровы, саракаметровы, саракамінутны, саракапудовы, саракапяцігадовы, саракарублёвы, саракатонны, саракахвілінны*;

Num → **Adj+** **N+** (2): *сорак* → *саракагадовы* → *саракагоддзе*;

Num → **N+** (2): *сорак* → *сараканожка, саракапятка*;

Num → **N+** → **N** (1): *сорак* → *саракапятка* → *саракапятчык*.

Мал. 4 Мадэль словаўтваральнага гнязда “сто”

Даследаваны матэрыял паказвае, што словаўтваральныя гнёзды колькасных лічэбнікаў характарызуюцца наступнымі асаблівасцямі структурнай арганізацыі і лексічнага складу.

1. Наяўнасць паралельных лічэбнікавых структурных блокаў (напрыклад, **Num** → **Num** → ...).

У складзе аднаго гнязда:

<i>Дзесяць</i> →	<i>пяцьдзясят</i> →	<i>пяцідзясяты</i>	
		<i>пяцідзесяцігадовы</i> →	<i>пяцідзесяцігоддзе</i>
<i>Дзесяць</i> →	<i>шэсцьдзясят</i> →	<i>шасцідзясяты</i>	
		<i>шасцідзесяцігадовы</i> →	<i>шасцідзесяцігоддзе</i>
<i>Дзесяць</i> →	<i>семдзясят</i> →	<i>сямідзясяты</i>	
		<i>сямідзесяцігадовы</i> →	<i>сямідзесяцігоддзе</i>
<i>Дзесяць</i> →	<i>восемдзясят</i> →	<i>васьмідзясяты</i>	
		<i>васьмідзесяцігадовы</i> →	<i>васьмідзесяцігоддзе</i>

У складзе розных гнёзд:

<i>Тры</i> →	<i>трое</i> →	<i>тройка</i> →	<i>троечнік</i> →	<i>троечніца</i>
<i>Чатыры</i> →	<i>чацвёрра</i> →	<i>чацвёрка</i> →	<i>чацвёрчнік</i> →	<i>чацвёрчніца</i>
<i>Пяць</i> →	<i>пяцёра</i> →	<i>пяцёрка</i> →	<i>пяцёрачнік</i> →	<i>пяцёрачніца</i>
<i>Шэсць</i> →	<i>шасцёра</i> →	<i>шасцёрка</i>		
<i>Сем</i> →	<i>сямёра</i> →	<i>сямёрка</i>		
<i>Восем</i> →	<i>васцёмёра</i> →	<i>васьмёрка</i>		

Заўвага. Улічваючы сучасную 10-бальную сістэму ацэнкі ведаў вучняў можна дапусціць выкарыстанне ў маўленні такіх утварэнняў, як *шасцёрачнік* і *шасцёрачніца*, *сямёрачнік* і *сямёрачніца*, *васьмёрачнік* і *васьмёрачніца*.

2. Паўтаральнасць словаўтваральных ланцужкоў у розных гнёздах, напрыклад:

1. <i>Дзесяць</i> →	<i>пяцьдзясят</i> →	<i>пяцідзясяты</i>	
		<i>пяцідзесяцігадовы</i> →	<i>пяцідзесяцігоддзе</i>
2. <i>Пяць</i> →	<i>пяцьдзясят</i> →	<i>пяцідзясяты</i>	
		<i>пяцідзесяцігадовы</i> →	<i>пяцідзесяцігоддзе</i>
1. <i>Дзесяць</i> →	<i>шэсцьдзясят</i> →	<i>шасцідзясяты</i>	
		<i>шасцідзесяцігадовы</i> →	<i>шасцідзесяцігоддзе</i>
2. <i>Шэсць</i> →	<i>шэсцьдзясят</i> →	<i>шасцідзясяты</i>	
		<i>шасцідзесяцігадовы</i> →	<i>шасцідзесяцігоддзе</i>

3. Наяўнасць вялікай колькасці складаных лексічных адзінак у структуры словаўтваральных гнёзд, што апраўдае выдзяленне асобных структурных мадэлей, паводле якіх утвараюцца такія адзінкі (у прыведзеных мадэлях словаўтваральных гнёзд яны пазначаны знакам “+”). Так, з 304 матываваных слоў у словаўтваральным гняздзе “два” 186 слоў з’яўляюцца складанымі, пераважная большасць якіх утворана па мадэлях **Num** → **N+** (*двухкоссе*, *двухкроп’е*, *двухтонка*, *двуххвостка* і інш.) і **Num** → **Adj+** (*двухбаковы*, *двухвёславы*, *двухвокі*, *двухгадзінны*, *двухдзённы*, *двухжыльны* і г.д.). Параўн.

таксама: **Num** → **Num** → **Adj**+ (дванаццацігадзінны, дванаццацігадовы, дваццаціградусны, дваццаціметровы і інш.). У словаўтваральным гняздзе “дзеяць” з 25 слоў 12 з’яўляюцца складанымі: **Num** → **Num**+ (дзеяноста, дзвяхсот), **Num** → **Num** → **Adj**+ (дзеятнаццацігадовы), **Num** → **Num**+ → **Adj**+ (дзеяностагадовы), **Num** → **Adj**+ (дзеяцігадовы, дзеяціпавярховы і інш.), **Num** → **N**+ (дзеяцікласнік).

4. Фактычна неабмежаваны колькасны склад гнёздаў і неабмежаваная прадуктыўнасць асобных структурных мадэлей. Так, у межах выдзеленых структурных мадэлей лічэбнікавых гнёзд рэальна існуе і актыўна ўжываецца значна больш матываваных адзінак, якія, аднак, традыцыйна не фіксуюцца нарматыўнымі слоўнікамі беларускай мовы. Напрыклад, побач з адзначанымі ў слоўніках адзінкамі *дваццацігадовы, дваццацігоддзе, двухсотгадовы, двухсотгоддзе, пятнаццацігадовы, пятнаццацігоддзе, пяцідзесяцігадовы, пяцідзесяцігоддзе* і пад., у маўленні шырока ўжываюцца *дваццацідвухгадовы і дваццацідвухгоддзе, саракапяцігадовы і саракапяцігоддзе, трыццацітрохгадовы і трыццацітрохгоддзе* і г.д. Практычна неабмежаваным з’яўляецца рад матываваных прыметнікаў, утвораных па мадэлі **Num** → **Adj**+ (прыклады гл. вышэй).

3. Словаўтваральныя гнёзды зборных лічэбнікаў

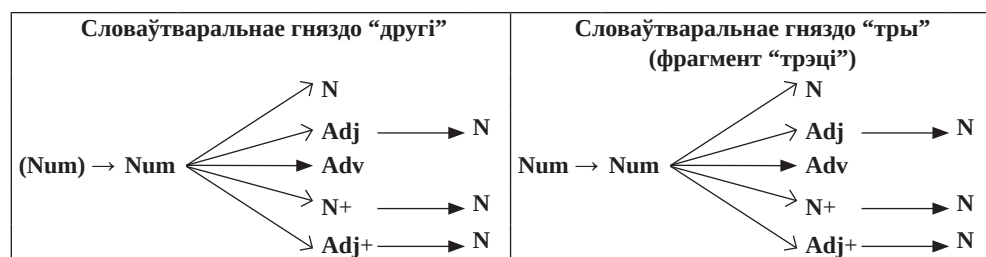
Да невытворных колькасных лічэбнікаў у сучаснай беларускай мове, безумоўна, адносіцца такі зборны лічэбнік, як *абое* (параўн.: *двое, трое, чацвёрта*). Зборны лічэбнік *абодва* павінен разглядацца адпаведна як утвораны шляхам складання ад зборнага лічэбніка *абое* і колькаснага лічэбніка *два*: *абое + два* → *абодва*. Такім чынам, лічэбнік *абодва* ўваходзіць у склад двух словаўтваральных гнёзд: *два* → *абодва* і *абое* → *абодва*. Параўн.: **АБОЕ**. ліч. зб. Як той, так і другі; **АБОДВА**. ліч. зб. Як той, так і другі (Капылоў 2016).

4. Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў-прыметнікаў

У гэтую групу ўваходзяць лічэбнік з колькасным значэннем (*адзін*) і два парадкавыя лічэбнікі (*першы і другі*). Словаўтваральнае гняздо “адзін” па сваёй структуры і колькасным складзе выразна суадносіцца з гнёздамі ўласна колькасных лічэбнікаў *два, тры* і г.д. Як першае слова першага дзясятка найменняў лічбавага раду *адзін* фарміруе самае вялікае па колькасці кампанентаў словаўтваральнае гняздо (306 адзінак). Параўн. словаўтваральныя гнёзды “два” (304 адзінкі), “тры” (260 адзінак) і г.д. Таксама ў складзе словаўтваральнага гнязда “адзін” прадстаўлены матываваныя адзінкі, якія ўласцівы толькі гнёздам колькасных лічэбнікаў: *адзін* → *адзінаццаць* → *адзінаццаты*; *адзін* → *аднабаковы, аднадзённы, адназначны,*

аднакратны, аднамесячны, аднапавярховы, аднаразовы і г.д. Параўн.: **два** → дванаццаць → дванаццаты; **два** → двухбаковы, двухдзённы, двухзначны, двухкратны, двухмесячны, двухпавярховы, двухразовы і г.д.; **тры** → трынаццаць → трынаццаты; **тры** → трохбаковы, трохдзённы, трохзначны, трохкратны, трохмесячны, трохпавярховы, трохразовы і г.д. Такім чынам, словаўтваральны патэнцыял лічэбніка-прыметніка адзін збліжае яго з уласна колькаснымі лічэбнікамі два, тры, чатыры і г.д.

Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў-прыметнікаў *першы* і *другі* ўяўляюць сабой разгорнутыя фрагменты адпаведных колькасных лічэбнікаў. Параўн.:

Мал. 5 Мадэль словаўтваральных гнёзд “другі” і “тры” (фрагмент “трэці”)

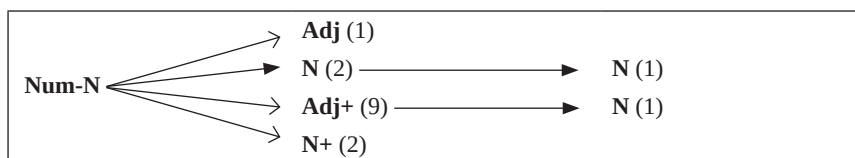
З прыведзеных ніжэй прыкладаў рэальнага запаўнення часцінамоўных мадэлей у названых словаўтваральных гнёздах можна заўважыць, што большасць кампанентаў словаўтваральнага гнязда “другі” і адпаведнага фрагмента “трэці” словаўтваральнага гнязда “тры” фактычна супадаюць.

<p>(Два) → други</p> <p>другасны другаснасць па-другое па-другому другагоднік другагодніца другагодніцтва другакласнік другакласніца другакласны другакласнасць другакурснік другакурсніца другакурсны другарадны другаразовы другаразрадны другачарговы другашлюбны другашлюбнасць</p>	<p>Тры → трэці</p> <p>траціна трацяк трацячка трэць трэцяе наз. трацейскі трацічны па-трэцяе трэцеразрадны трэцеразраднік трэцеразрадніца трэцеступенны трэцечарговы трэцякласны трэцякласнік трэцякласніца трэцякурснік трэцякурсніца трэцярадны трэцясортны</p>
---	---

5. Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў-назоўнікаў

Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў-нахоўнікаў (*тысяча, мільён, мільярд і нуль*), якія займаюць адпаведнае месца ў лічбавым радзе, з’яўляюцца простымі па сваёй будове і нешматлікімі паводле нападзення. У адрозненне ад гнёзд колькасных лічэбнікаў і лічэбнікаў-прыметнікаў (колькаснага *адзін* і парадкавых *першы і два*) яны абмяжоўваюцца толькі дзвюма ступенямі словаўтварэння і ўключаюць вельмі абмежаваную колькасць часцінамоўных мадэлей, якія прадстаўлены толькі адзінкавымі прыкладамі.

5.1. Словаўтваральнае гняздо “тысяча”

Мал. 6. Мадэль словаўтваральнага гнязда “тысяча”

Словаўтваральнае гняздо “тысяча” ўключае 16 матываваных адзінак, з якіх 13 знаходзяцца на першай ступені словаўтварэння, і толькі адно – на другой. Усе словы размяркоўваюцца па наступных мадэлях:

Num-N → **Adj** (*тысяча* → *тысячны*);

Num-N → **N** (*тысяча* → *тысячнік*, *тысяцкі*);

Num-N → **N** → **N** (*тысяча* → *тысячнік* → *тысячніца*);

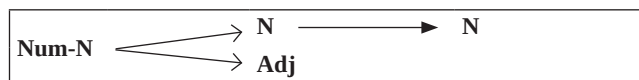
Num-N → **N**+ (*тысяча* → *тысячагалоў*, *тысячаметроўка*);

Num-N → **Adj**+ (*тысяча* → *тысячаварсовы*, *тысячагадовы*, *тысячагодні*, *тысячагалосы*, *тысячакіламетровы*, *тысячакратны*, *тысячаразовы*, *тысячатонны*);

Num → **Adj**+ → **N** (*тысяча* → *тысячагадовы* → *тысячагоддзе*).

Пры гэтым мадэль Num → Adj+ істотна папаўняецца складанымі адзінкамі, у якіх слова тысяча з’яўляецца другім або трэцім кампанентам (*аднатысячны*, *двухтысячны*, *трохтысячны*, *дваццацітысячны*, *саракапяцітысячны* і інш.), а таксама пашыранымі ў маўленні, але не адзначанымі ў слоўніках адзінкамі, утворанымі па мадэлях Num-N → N+ і Num-N → Adj+ (*дзесяцітысячны*, *дваццацітысячны*, *трыццацітысячны*, *трыціпяцітысячны*, *саракатысячны* і г.д.).

5.2. Словаўтваральныя гнёзды “мільён”, “мільярд”

Мал. 6. Мадэль словаўтваральнага гнязда “мільён”, “мільярд”

Словаўтваральныя гнёзды “мільён” і “мільярд” таксама з’яўляюцца мінімальнымі.

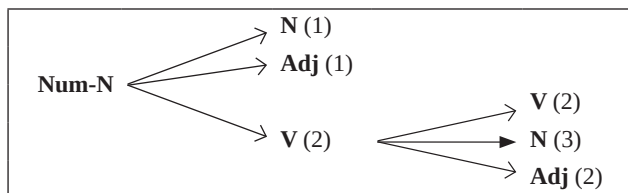
Num. → **N** (*мільён* → *мільян-ер*, *мільён-шчык*; *мільярд* → *мільярд-эр*);

Num. → **N** → **N** (*мільён* → *мільян-ер* → *мільянер-к-а*; *мільярд* → *мільярд-эр* → *мільярдэр-к-а*);

Num. → **Adj.** (*мільён* → *мільён-ны*; *мільярд* → *мільярд-ны*).

Безумоўна, гэтыя гнёзды таксама могуць істотна пашырацца за кошт матываваных адзінак, якія рэальна функцыянуюць у маўленні і пісьмовых тэкстах, але не фіксуюцца слоўнікамі, напрыклад, *дв-ух-мільён-ны*, *шмат-мільён-ны*, *паў-мільён-ны*, *паў-мільён-а*, *дв-ух-мільярд-ны*, *паў-мільярд-ны* і інш.), а таксама за кошт неалагізмаў, напрыклад, *мультымільянер* (Капылоў 2016).

5.3. Словаўтваральнае гняздо “нуль”

Мал. 7 Мадэль словаўтваральнага гнязда “нуль”

Назоўнік нуль, які ўключаны ў лічбавы рад, таксама можа разглядацца як лічэбнік. Словаўтваральнае гняздо “нуль”, як і іншыя гнёзды лічэбнікаў-назоўнікаў, таксама мае двухступеньчатую структуру і аб’ядноўвае абмежаваную колькасць кампанентаў, якія размяркоўваюцца па шасці часцінамоўных мадэлях:

Num-N → **Adj**: **нуль** → нулявы;

Num-N → **N**: **нуль** → нулёўка;

Num-N → **V**: **нуль** → нуліфікаваць, ануляваць;

Num-N → **V** → **V**: **нуль** → ануляваць → анулявацца);

Num-N → **N** → **N**: **нуль** → ануляваць → ануляцыя, ануляванне);

Num-N → **V** → **Adj**: **нуль** → нуліфікаваць → нуліфікаваны).

Такім чынам, разгледжаны матэрыял дазваляе зрабіць наступныя высновы. Словаўтваральныя гнёзды лічэбнікаў у беларускай мове ўяўляюць сабой фактычна замкнутае кола гнёзд, якія характарызуюцца разнастайнасцю сваёй структуры і колькаснага складу, а таксама асаблівасцямі суадносін паміж аднатыпнымі структурнымі кампанентамі як унутры аднаго, так і розных гнёзд.

ЛІТАРАТУРА

- Шуба, П. П. Лічэбнік. А. Я. Міхневіч (рэд.). *Беларуская мова: Энцыклапедыя*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 1994, 316–317.
- Городенська, К. Г. Числительное. О.О. Тараненко та ін. (редкол.). *Українська мова. Енциклопедія. 3-е вид.* Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007, 826.
- Лопатин, В. В. Числительное. Ю.Н. Караулов (ред.). *Русский язык: Энциклопедия*. Москва: Научное издательство “Большая Российская энциклопедия”, 2003, 626–628.

Крыніцы

- Лукашанец, А. А., Русак, В. П. (рэд.). *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск: Беларуская навука, 2012.
- Капылоў, І. Л. (рэд.). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016.

Александр А. Лукашанец

ТВОРБЕНА ГНЕЗДА БРОЈЕВА У БЕЛОРУСКОМ ЈЕЗИКУ: СТРУКТУРА И САСТАВ

Резиме

Творбена гнезда бројева у белоруском језику представљају веома компактну, али прилично разнолику групу и по структури и по саставу. У ову групу спада: 11 гнезда основних бројева (*два, тры, чарыры, пяць, шэсць, сем, восем, дзевяць, дзесяць, сорак и сто*) и збирног броја *абое*; три гнезда бројних придева (бројни придев *адзін* и редни придеви *першы* и *другі*); четири гнезда бројних именица (*нуль, тысяча, мільён, мільярд*). У оквиру ових гнезда формирају се све речи у чијим су основама бројеви.

Највећу разноврсност структурних модела и броја компонената показују творбена гнезда основних бројева. При томе, како се повећава бројна вредност изворне бројне речи, структура творбеног гнезда се поједностављује, а број компонената смањује. На пример, творбено гнездо броја „два” укључује више од 300 компоненти (мотивисаних речи), распоређених у 42 творбена модела, док творбено гнездо броја „дзевяць” укључује само 25 компоненти, распоређених у 14 творбених модела.

Такође, постоје и следеће одлике творбених гнезда бројева: а) присуство паралелних структурних блокова како унутар једног гнезда (*дзесяць → пяцьдзясят → пяцідзесяцігадовы → пяцідзесяцігоддзе и дзесяць → шэсцьдзясят → шасцідзесяцігадовы → шасцідзесяцігоддзе*), тако и код различитих творбених гнезда (*тры → трое → тройка → троечник → троечница и чатыры → чацвёрра → чацвёррка → чацвёррачник → чацвёррачница*); б) понављање творбених низова у различитим гнездима (*дзесяць → шэсцьдзясят → шасцідзясаты и шэсць → шэсцьдзясят → шасцідзясаты*); в) велики број речи у гнездима које су настале различитим методама слагања (у гнезду „два” од укупно 304 речи, 186 су сложене), због чега је оправдано издвајање појединачних модела творбе сложених речи у структури творбених гнезда, на пример: Num → Num → Adj (*дзевяць → дзевяцера → дзевяцярны*) и Num → Num → Adj+ (*дзевяць → дзевятнаццаць → дзевятнаццацігадовы*); г) могућност проширења састава гнезда сложеницама које се често користе у говору, али их речници не бележе, на пример: *дваццацідвухгадовы і дваццацідвухгоддзе, саракапяцігадовы і саракапяцігоддзе*.

Творбена гнезда бројних придева *трэці* и *другі* су, у суштини, проширени фрагменти гнезда „три”, „два” итд. (*тры → трэці ...; (два) → другі...*). Творбено гнездо бројног придева *адзін* по својој структури и саставу слично је гнезду основног броја: само основни бројеви формирају називе друге десетице бројевног низа (*адзін → адзінаццаць, два → дванаццаць, тры → трынаццаць*).

Најзад, творбена гнезда бројних именица (*тысяча, мільён, мільярд* и *нуль*) одликују се изузетно једноставном структуром и минималним квантитативним саставом.

Кључне речи: број, творбено гнездо, граматички модел, афиксална реч, сложеница.

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK*

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovanske jezike in književnosti

BESEDOTVORNE ZADREGE PRI TVORBI ŽENSKOSPOLSKIH VZPOREDNIC V SLOVENŠČINI**

V prispevku predstavljamo aktualna vprašanja, ki jih uporabniki zastavljajo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na portalu Fran.si. Pri tem smo se omejili na besedotvorna poizvedovanja, vezana na tvorbo samostalnikov, in znotraj nje na posebno skupino feminativov. S predstavljeno analizo zastavljenih vprašanj o ženskospolskih ustrezninah k moškospolskim oblikam lahko dobimo vpogled, kateri primeri in zakaj predstavljajo večje zadrege za govorce slovenščine.

Ključne besede: slovenščina, jezikovno svetovanje, besedotvorje, samostalnik, tvorba feminativov.

1. Uvod

1.1. Po nastanku *Slovenskega pravopisa* (2001) in *Slovenske slovnice* (TOPORIŠIČ 2000) kot temeljnih priročnikov slovenskega jezika so se pokazale precejšnje vrzeli med normativnimi usmeritvami in sodobno jezikovno rabo ter potrebami jezikovnih uporabnikov. Zato je z razmahom spletne komunikacije pobuda za jezikovno svetovanje prešla v roke posameznikov. Potreba po strokovnih odgovorih in svetovanju ob pripravi novega pravopisa sta bili temeljni vodili, ki sta vodili Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, da je leta 2012 ustanovil Jezikovno svetovalnico, v katero pošiljajo vprašanja večinoma anonimni uporabniki. Uredniki svetovalnice na leto v povprečju podajo več kot 300 odgovorov, zato sta bili za ustrezen pregled nad področji svetovanj vzpostavljeni posebna struktura in sistem oznak, ki vprašanja in odgovore uvrščata v krovne kategorije (besediloslovje, besedotvorje, etimologija, glasoslovje, leksika, leksikografija, narečjeslovje, oblikoslovje, pomenoslovje, pravopis, prevodoslovje, skladnja, sociolingvistika, stilistika, terminologija in razno). Vsaka od kategorij ima svoje podkategorije, npr. pravopis vključuje ločila, deljenje besed, mala in velika začetnica itd., znotraj podkategorije pa se nahajajo posamezna vprašanja z odgovori (DOBROVOLJIC IDR. 2020: 7–23).

* irena.stramljic@um.si

** Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2025) vodja programa akad. prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1.2. Jezikovna svetovalnica je koristna na dva načina. Po eni strani spodbuja jezikovno občutljivost govorcev. Le-ti so po podatkih opravljene ankete v dobri polovici vzorca večinoma osebe z visokošolsko izobrazbo, opazen je delež tudi takih z znanstvenim magisterijem in doktoratom, najmanj pa je takih z osnovno- in srednješolsko izobrazbo. Motivacija za uporabo so jim največkrat poklicne potrebe. Način zastavljenih vprašanj je velikokrat vezan na odnos prav – narobe, pri čemer uporabniki pogosto prepoznavajo v odgovorih podano možno variantno rabo kot motečo ali nezaželeno. Prav tako niso naklonjeni ohlapnim in nedokončnim odgovorom ter od svetovalca kot avtoritete pričakujejo jasno odločitev, kaj je boljša oz. pravilnejša možnost. Le manjši delež uporabnikov pa razume, da je treba spremljati in komentirati jezik v procesu normiranja ter da so odgovori v tem procesu težko vselej enoumni.

Po drugi strani pa so z Jezikovno svetovalnico zaznana tudi najbolj pereča ali novih normativnih usmeritev potrebna področja jezikovne rabe, na katera trenutni priročniki zaradi razvoja jezika ne morejo ali več ne prinašajo konkretnih odgovorov.

Največ vprašanj je s področja pravopisa, sledijo jim oblikoslovno, skladenjsko, besedotvorno in pomenoslovno področje. Vedno več vprašanj je vezanih tudi na stil in stilistiko (DOBROVOLJC IDR. 2020: 7–23).

2. OMEJITEV NA IZBRANI SKLOP VPRAŠANJ JEZIKOVNE SVETOVALNICE

2.1. V prispevku bomo opazovali le ozko skupino vprašanj o feminativih, ki se pojavljajo znotraj sklopa, vezanega na besedotvorje samostalnika. Razloga za to sta dva. Prvi izhaja iz dejstva, da je število vprašanj o tvorbi ženskih oblik k moškim v tej kategoriji največje. Drugi pomemben razloga pa je, da je cenjeni profesor dr. Božo Ćorić, ki mu ob jubileju namenjamo ta zapis, znaten del svoje raziskovalne pozornosti namenil prav mocijski tvorbi v srbskem jeziku (ĆORIĆ 1982, 2008: 197–201, 202–208)¹ ter tako usmeril pozornost na besedotvorno in pomensko zanimivo skupino izpeljank, ki je tvorbeno usistemljena v vseh slovanskih jezikih, a v njihovih jezikovnih praksah različno sprejeta.

2.2. Ne gre prezreti njegovega prvega in temeljnega dela z naslovom *Mocijski sufiksi u srpskohravtskom jeziku* (ĆORIĆ 1982), v katerem je imenska mocija definirana kot sposobnost jezika, da s pomočjo obrazil ustvari poimenovanja oseb ženskega spola h korelativnim oblikam moškega spola, pri čemer ne pride do kategorialnih sprememb, saj iz samostalnika nastane nov samostalnik.

Iz njegovih navedenih teoretičnih postavk izhaja, da je v primeru obstoja moško-ženske parne oblike vselej smiselno govoriti o modifikacijski tvorbi, in to ne glede na integralni ali supletivni tvorbeni način feminativov. Feminativna obrazila

¹ Zaradi obsega prispevka so upoštevana le tri dela iz sicer njegove obsežne bibliografije tega področja s 14 bibliografskimi enotami, nastalimi v času 1975–2011.

imajo specifično tvorbeno-morfološko vlogo, feminativi pa tesno semantično zvezo z moškospolskimi korelativi.

2.3. K svojemu lingvističnemu razumevanju feminativov se je znova povrnil ob novejših sociolingvističnih razpravah (ČORIĆ 2008: 197–201), v katerih je bila generična vloga moškega spola, nanašajoča se tako na ženske kot moške, zlasti pri poklicih in nazivih, interpretirana kot odraz jezikovnega seksizma in družbene diskriminacije žensk. V javnem diskurzu je zagovarjal tri možne rabe: (a) uporabo poimenovanj moškega spola kot nevtralizacijske oblike (*docent, urednik*); (b) uporabo feminativa, ki eksplicitno kaže na ženski spol (*docentkinja, urednica*), in (c) analitično, opisno obliko (*žena guverner, žena dobitnik*). S primeri konkretnih rab v časopisu pa je posebej izpostavil dvoumja in nejasnosti, ki jih lahko sproža nespretna raba opisnih oblik.

2.4. Kot odličen poznavalec samostalniške mocijske tvorbe se je še večkrat postavil v bran moški spolski obliki kot generični (ČORIĆ 2008: 202–208). Navedel je nekaj tehtnih razlogov, zakaj feminativna oblika ni vselej mogoča ali najboljša izbira. Med vzroki so pogosto: (1) Leksikalizacija generične moške oblike, ki izhaja iz pomenske asimetrije moško-ženskega para, zaradi česar nista zamenljiva v vseh kontekstih. (2) Semantični obseg generične oblike: moška oblika vključuje osebe moškega in ženskega spola, ženska oblika le ženske. (3) Izgovor feminativa ali neobičajna kombinacija obrazil. (4) Pojav homonimije. (5) Dvojna pomenskost feminativa glede na družbeno vlogo ženske, npr. *ministarka* nekoč 'ministra žena', danes 'ženska, ki je nosilka ministrske funkcije'. (6) Neekonomičnost doslednega zapisa obeh daljših oblik v besedilih.

2.5. V duhu podobnega jezikovnosistemskega razumevanja tvorbene parnosti moških in ženskih oblik, kjer te obstajajo, so bile tudi v slovenščini raziskane značilnosti feminativov (MARKEŽIČ – STRAMLJIČ BREZNIK 2021). Glede rabe slovničnih spolov že *Slovenska slovnica* (Toporišič 2000: 266) navaja, da je »moški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu, zato se v primerih, ko je jasno, za kateri spol gre, samostalniške besede in oblike moškega spola lahko rabijo namesto ženskih«. Dejstvo, da se namesto ženskih poimenovanj za osebe lahko uporabljajo moška, ki da so nezaznamovana, lahko razložimo s tem, da ima slovnični spol možnost posploševanja; tako poimenovanje za moško ne referira več na naravni spol, temveč izraža pomensko sestavino »spolsko nevtralno«.

3. BESEDOTVORNE KATEGORIJE JEZIKOVNE SVETOVALNICE

3.1. Jezikovna svetovalnica na portalu Fran je postala prepoznan in zelo uporabljan jezikovni servis za pišoče. Hkrati pa se pri svetovanju dobro zavedajo nevarne dvotirne kodifikacije, ki se pojavlja zaradi razlik med podanim novejšim videnjem pojava in stanjem v trenutnih priročnikih, zato to dvojnost vedno poudarijo

kot napotilo uporabnikom, da se ravnajo po trenutno veljavnih priročnikih, a s tem napovedujejo, do bo to vprašanje v novonastajajočem pravopisu zelo verjetno rešeno drugače (DOBROVOLJC idr. 2020: 22).

Znotraj podkategorije Tvorba samostalnika najdemo kot ključno besedno zvezo tudi »ženska poimenovanja« s 23 vprašanji in odgovori, ki so nastajali v času od leta 2013 do 2024. Zaradi omejenega obsega prispevka bomo predstavili le izbrane kategorije ter po potrebi dodali komentar glede na trenutno jezikovno rabo, kot jo je mogoče razbrati iz novejšega referenčnega korpusa slovenščine *Gigafida 2.0*.

3.2. Ustrezna raba ženskih oblik pri strokovnih in akademskih nazivih. V vsakdanji rabi se pogosto uporablja moška oblika strokovnega ali akademskega imena kot npr.: *gospa profesor Novak*, *gospa magister Novak*, *gospa doktor Novak*.

Svetovano je, da je naslavljanje oseb ženskega spola primernejše z uporabo ženskih oblik nazivov, torej: *gospa profesorica Novak*, *gospa magistrica Novak*, *gospa doktorica Novak*, saj že *Slovenski pravopis* (v nadaljevanju SP 2001) uporabo moških oblik v predstavljenih nazivih okvalificira kot neknjižno.

3.3. IZBIRA USTREZNEGA FEMINATIVNEGA OBRAZILA. V slovenščini se pojavljajo možnost konkurenčnih obrazil pri *-ka* in *-inja* (*kandidatka* – *kandidatinja*), pri čemer je raba za konkretni primer podkrepljena tudi korpusno v korist najznačilnejšega obrazila *-ka*. Enako tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) in SP 2001 usmerjata od manj navadne oblike *kandidatinja* h *kandidatki*.

Med konkurenčni obrazili sodita tudi *-ica* in *-ka* pri tipu *organizatorica* – *organizatorica*. Tako uporabnika zanima, kako naj razume zapis v SP 2001 in SSKJ, ki jima ob iztočničnem zapisu sledi ležeče zapisana oblika *organizatorica*. Pri tem se pokaže, da nekateri uporabniki ne znajo funkcionalno uporabljati priročnikov. Moderatorica v odgovoru najprej prikaže še druge podobne dvojnice (*demonstratorica* – *demonstratorica*, *diktatorica* – *diktatorica*), poleg mogoče uporabe domače pomenske ustreznice, kadar ta obstaja (npr. *donatorica* – *darovalka*, *klasifikatorica* – *razvrščevalka*, *koordinatorica* – *usklajevalka*). Včasih je opaženo, da veljavni pravopisni priročnik ni vselej tako dosleden kot v primeru *organizatorica* → *organizatorica*, ampak ponuja le obliko s prevzeto podstavo na *-ica* (*koordinatorica*, kot nadrejeno pa domačo besedo *usklajevalka*).

KOMENTAR. V prvi izdaji SSKJ se še ne pojavlja danes v referenčnem korpusu *Gigafida 2.0* in drugi izdaji SSKJ že vključena oblika *koordinatorka* (2598 pojavitev), ki ima prednost pred variantama *koordinatorica* (1382) ali *usklajevalka* (74).

Kar dve vprašanji sta namenjeni obliki za poimenovanje pripadnice *Romov*. Prvi uporabnik ugotavlja, da sta poimenovanju ženske oblike od *Rom* v knjižni izdaji SP 2001 predlagani obliki *Romka* in *Rominja*, v elektronski pa le oblika *Rominja*.

Zanima ga, ali *Romka* ni več pravilno. Drugega jezikovnega uporabnika je zanimalo, zakaj priročniki ne navajajo tudi oblike *Romkinja* po analogiji *računovodkinja*. Ista moderatorka v obeh odgovorih izpostavlja zelo različno korpusno rabo za *Romkinja* (329), *Romka* (192) in *Rominja* (138), pri čemer niso jasni razlogi za črtanje oblike *Romka*, ki je v rabi zelo izenačena z *Rominja*. Predvideva pa, da bi bil lahko razlog sistemski, da so oblike feminativa s *-ka* pogosteje parne k moškimi na *-ec* (*Flamec*–*Flamka*), moška oblika na *-ec* (**Romec*) pa v tem primeru ne obstaja. S povezavo do intervjuja romske pripadnice pa podpre dejstvo, da so po mnenju intervjuvanke prav vse tri oblike sprejete tudi med Romi.

V drugem odgovoru uporabniku, ki sprašuje po ustreznosti oblike *Rom(k)-inja* po analogiji *računovod(k)inja*, moderatorka najprej pojasni, da je slovenščini bližja oblika *Rominja* pred *Romkinjo*, čeprav tudi slednja ni napačna. Nato pa se posveti korpusnemu pregledu rabe ženskih k moškim oblikam s sestavino *-vodja*, pri katerih prihaja do oblike obrazila *-kinja*. V nekaterih primerih je za žensko potrjena raba vseh treh oblik: *četovodkinja* – *četovodja* – *četovodinja*, v drugih primerih se uveljavljajo oblike z *-vod-kinja* in uporabo *-vod-ja* tudi za žensko obliko (*pevovodkinja* – *pevovodja*, *poslovodkinja* – *poslovodja*, *računovodkinja* – *računovodja*, *zborovodkinja* – *zborovodja*; medtem ko se samo s *-kinja* pojavljajo oblike *delovodkinja*, *obratovodkinja*, *stegovodkinja*, *strojevodkinja*, *taborovodkinja*.

KOMENTAR. Kot kaže trenutna korpusna raba, je za žensko pripadnico *Romov* pogostost oblik v naslednjem zaporedju: *Rominja* (459), *Romkinja* (224) in *Romka* (185).

3.4. Poimenovanja redkejših in tvorbeno zahtevnejših ženskih vzporednic k pogosteje rabljenim moškim oblikam. V tej skupini so zbrana vprašanja jezikovnih uporabnikov, ki jih zanimajo redkejše ženskospolske vzporednice. Pogosto niso uslovarjene parne ženske oblike k moškim oblikam iz literarnih besedil, kadar gre za zloženske, katerih sestavine so telesni deli (*-rok-*, *-pet-*, *-nog-*, *-lic-*, *-ok-*) ipd. Moderatorka pojasnjuje, da je veliko takih tvorjenk sistemsko predvidljivih, vendar ne tudi uveljavljenih ali potrjenih, saj gre za redkejša poimenovanja že za moški spol, ki so navadno zaznamovana, kot npr. *golorokec*, pri kateri ni mogoče najti oblike **goloročka* in se zato lahko uporabi besednozvezni opis za žensko (*goloroka ženska*). V nasprotnem primeru sta k obliki *bosonogec*, *bosopetec* potrjeni tudi *bosonožka* in *bosonogica* ali *bosopetka*, medtem ko so sestavine z drugimi deli telesa, kot so *lasje* ali *lice* lahko že povsem ustaljene tudi za ženski spol (*belolaska*, *debeloličnica*).

Na vprašanje, ali je k moški obliki *duh* primernejša oblika *duhica* ali *duhinja*, je moderatorka s primeri konkretne rabe utemeljila odgovor *duhinja*, saj je *duhica* ekspresivna.

KOMENTAR: V nekaterih raziskavah je bilo že potrjeno, da se obrazilo *-inja* druží z moškospolskimi podstavami, ki se končujejo na mehkonebnike (velare) *-k* (*prerokinja*), *-g* (*drozginja*), *-h* (*varuhinja*), zobnike (dentale) *-t* (*baptistinja*), *-d* (*Švedinja*), *-z* (*Francozinja*) ali zadlesničnike (postalveolare) *-ž* (*Angležinja*) (Stramljič Breznik 1994/95: 289; MARKEŽIČ 2012: 127–142; MARKEŽIČ – STRAMLJIČ BREZNIK 2021: 105–106, 121–123).

Drugega uporabnika je zanimalo, ali ima *modrec* svojo žensko obliko. Svetovalci ugotavljajo, da imata največ možnosti, da se uveljavita oblika *modrica* in *modrinja*, z obrazilom *-ka* (*modrka*) je tvorba malo verjetna, z *-ulja* (*modrulja*) pa preveč zaznamovana. Med varianto z *-ica*, ki lahko pomeni 'muza' ali 'modra lisa na koži', in *-inja* je večja verjetnost, da se bo ob ubesedovalni potrebi uveljavila *modrinja*.

Odgovor je bil v preteklosti že podan na podobno vprašanje o nekaterih redkih ali še nerabljenih parnih ženskih imenih, vendar še v smeri, da v primeru, ko ni ustrezne ženske oblike, je mogoče moško obliko uporabljati za oba spola (*Mogoče je bila tudi ona angel ...*), enako kot v določenih primerih tudi ženske (*Jože je odlična stranka*).

Zanimivo je tudi vprašanje, kako poimenovati samice k nekaterim živalim (npr. *morski pes*, *pav*, *komar*) oz. kako narediti moško obliko, če je poimenovanje živali izhodiščno poimenovano z žensko obliko (*veščca*, *morska krava*, *mačka*). Moderator usmerja na rešitve SP 2001, ki so že predvidele oblike (*pav – pavica*, *pavinja*), ali na napredno iskanje po splošnih in terminoloških slovarjih Fran.si s ključnima besedama samica ali samec ali uporabo korpusa *Gigafida*, v katerem je mogoče s podrobnejšim pregledom rezultatov ugotoviti, da bi bila h *komarju* najustreznejša oblika *komarka*.

V to skupino vprašanj sodi tudi primer, ko uporabnik poizveduje o ženski vzporednici, ki je izrazno zahtevna, saj uporabniki oblike velikokrat tvorijo po posluhu oz. se izogibajo glasovno premenjenim oblikam. Tak primer je beseda *svizec* in vprašanje, ali je ženska oblika *svižčevka* ali *sviščevka* (slednje po izgovoru). Morfemsko gre za zahtevnejšo kombinacijo (*sviz-* + *-ec* + *-ev* + *-ka*), rezultat katere je lahko le oblika *svižčevka*. Moderator ki lepo pojasnita zaporedne glasovne zakonitosti, kot so palatalizacija *c v č* (*svizč-*), prilikovanje ali asimilacija *z v ž* zaradi *č* (*svižč-*) in nato še preglas *o v e* pred *č* (*svižčev-ka*). Oblika *sviščevka* (iz oblike *svišč*) sicer obstaja, a je rastlinsko ime.

3.5. ŽENSKÉ OBLIKE IZ ZAZNAMOVANIH MOŠKIH OBLIK. Uporabnika je zanimalo, kakšna je ženska oblika k žargonski rabi poimenovanja *netopirec* kot člana društva, ki raziskuje netopirje. Je to *netopirkinja*, *netopirjevka*, *netopirica*? Moderatorica je podala terminološko ustrezen izraz za področne strokovnjake, in sicer so to *kiropterologi* ali slovensko *netopiroslovci* oz. *netopiroslovke*. V žargonski rabi

je dovoljena oblika *netopirka*, in to ne glede na enakoizrazno obliko za samico *netopirja*. Od oblike *netopirjevec* je ustrezna ženska tvorjenka *netopirjevka*.

KOMENTAR. *Netopirica* in *netopirkinja* sicer nista pokomentirani, vendar vsaj z obrazilnega stališča je za moškospolsko podstavo na *-r* v dvojnicah navadno prednostna tista s *-ka*, zato se oblika z *-ica* ne zdi najbolj tipična (obrazilo *-ica* je npr. prevladujoče feminativno obrazilo v hrvaščini). Obrazilo *-kinja* je v slovenščini zelo redko in se pojavlja v izloženskih feminativih, katerih jedrna sestavina je *-vodja*, kot je bilo že pojasnjeno v enem izmed odgovorov.

Jezikovna uporabnica je iskala izraz za umirjeno posameznico, ki najraje izbira dobro poznane, preverjene oz. klasične stvari ali aktivnosti, saj ne mara tveganja in adrenalina. Pa jo zanima, ali bi bil ustrezne izraz *neadrenalinka*. Moderatorka ji ponudi širši nabor besed, ki bi jih lahko uporabila. Najprej pa ji ponudi žensko obliko iz predlagane domače moške oblike *tvegavec* k prevzeti besedi *hazarder*. *Tvegavec* je okvalificiran kot knjižni izraz, zanj bi bila ustrezna vzporednica *tvegavka*, čeprav je označena kot sopomenka k prevzeti obliki *hazarderka*, ki je pomensko ožja in se nanaša le na igralce iger na srečo. Moderatorka zato predlaga za njen konkreten primer še druge ustrežnejše izraze, kot so *previdnež*, *opreznež* in pog. *ziheraš*, ki jim ustrezajo ženske oblike *previdnica*, *opreznica* in pog. *ziherašica*.

3.6. OBRAZILNO SPECIFIČNE ŽENSKO OBLIKE IZ MOŠKIH OBLIK NA *-KT-IK*, NPR. PRAKTIK. Pri prevzetih besedah, kot je *praktik*, v priročnikih najdemo oblike na *-arka* (*praktičarka*), čeprav ni potrjene oblike **praktičar* oz. je zelo redko. Moderatorja svetujeta, da bi bila mogoča oblika *praktikinja*, ki pa v rabi ni potrjena. Hkrati ponudita še več podobnih primerov na *-arka*, kot so oblike *apoplektičarka*, *dialektičarka*, *eklektičarka*, *sintaktičarka*, *kiropraktičarka*, ki redkeje nastopa z obrazilom *-inja* (*kiropraktik – kiropraktik-inja*).

KOMENTAR. Vzrok za obrazilo *-arka* je lahko pomenska diferenciacija, npr. *keramik* 'izdelovalec predmetov iz žgane gline', ki ima par v *keramikinja*, proti *keramičar* 1. 'izdelovalec predmetov iz žgane gline, ki ima nadrejeni sinonim *keramik*, v drugem pomenu 2. 'polagalec keramičnih ploščic' pa ima ženski par v obliki *keramičarka*. Tako je v slovenščini obrazilo *-arka* posplošeno zaradi primerov, iz katerih je razvidno, da za tvorbo feminativa ni ustrezne moškospolske oblike na *-ar* (**dramatič-ar*).²

3.7. ENAKOIZRAZNOST ŽENSKO VZPOREDNIČE S POIMENOVANJEM ZA NEŽIVO. Pogosto zadrego imajo uporabniki v primerih ženskih oblik za osebe, ki so enake za živo in neživo.

Tako svetovalci za žensko vzporedno obliko k *mislec* predlagajo *mislica*, ki je sicer enakoizrazna besedi s pomenom 'bistroumna misel', vendar so taki primeri

² Obliki *dramatičar-ka* v hrvaščini ali *драматичар-ка* v srbsščini sta povsem regularni in tvorjeni iz moških oblik *dramatičar* oz. *драматичар* (STRAMLJIČ BREZNIK 2025 v tisku).

s pomenom za živo ali neživo že uveljavljeni tudi v drugih primerih, npr. *lovka*² 'ženska, ki lovi' in *lovka*¹ 'organ živali', podobno še *drsalka*, *varovalka* ipd.

Podoben primer je ženska oblika *kupka* kot parna ustreznica h *kupec*, za katero jezikovni uporabnik ni našel ustrezne uslovarjene oblike, ampak le druge oblike, kot sta *kupovalka* ali *nakupovalka*, ki nista parni h *kupec*. Svetovalci pojasnijo, da je ustrezna oblika le *kupka*, vendar bo uporaba te besede v prihodnje odvisna od poimenovalne potrebe govorečih oz. pišočih. Ker se beseda ne uporablja (pogosto), tudi ni našla mesta v slovarju.

KOMENTAR. Obliko *kupka* najdemo s 7 pojavitvami v referenčnem korpusu Gigafida 2.0,³ vendar je frekvenca nizka in trenutno še ni uslovarjena, niti sprejeta v *Sprotni slovar slovenskega jezika*.

Po mnenju svetovalcev ima podobno usodo k besedi *pešec* še *peška*, ki je že uvedena v SSKJ ob pogosteje uporabljeni besedi *pešakinja*, ki bi ustrezala starinski besedi *pešak*.

KOMENTAR. Oblika *peška* je v korpusu zelo pogosta (3222 pojavitve), vendar se prepletata enakopisnici *pěška*¹ 'ženska, ki hodi peš' in *peškà*², ki ima nadrejen sinonim v *pečkà*² 'seme jabolka, hruška, jagod'.⁴

Uporabnika je zanimala ženska oblika k *piscu*, ki je lahko po mnenju svetovalke samo *piska*, a v času odgovora še ni imela veliko pojavitve, saj je vse odvisno od potrebe po njeni uporabi.⁵

KOMENTAR. Pričakovati je mogoče, da se bo tudi k *piscu* uveljavila *piska*, ki je sicer enakoizraznica za starinsko ali narečno poimenovanje za glasbilo, ki ga danes poimenujemo *piščal* 'preprosto glasbilo v obliki cevi, v katero se piha'. V novejšem korpusu *Gigafida 2.0* je razvidno, da je *piska* k moški obliki *pisec* v homonimnem razmerju s samostalnikom *piska* 'glasbilo', hkrati pa prihaja še do besedilno pogojene enakoizraznosti oblik med oblikami glagola *piskati* in samostalnikom *pisk*.

Podobno zanimivo je tudi vprašanje, kakšna je ustrezna ženska oblika k *plemenitež* 'plemenit človek'. Besedotvornosistemski izraz bi bila po nasvetu jezikovne svetovalke *plemenitnica*, ki je sicer redkejši izraz in pomensko zaseden za neživo v pomenu 'plemenita trta'. Zato je ustrezno tudi opisno poimenovanje *plemenita ženska*.

³ Gigafida 2.0: V resnici sem kar racionalna *kupka* /.../. Leta 2004 sem posestvo odkupil od vnukinje takratne *kupke* /.../.

⁴ Gigafida 2.0: Po do zdaj zbranih obvestilih je voznik renaulta megana trčil v *peško* /.../ ali Lepotilno mleko za telo Beauty Milk je obogateno z biološkim sokom grozdja, oljem grozdnih *pešk* in izvlečkom trtnih listov.

⁵ Svetovalka navaja dve potrditvi iz korpusa Gigafida do leta 2011: Da pa ne bomo naštevali dela predvsem tujih avtorjev, naj izpostavimo rusko *pisko* Aleksandro Marinino in *Pisec* ali *piska* teh besed ima očitno zgodovinski spomin zlate ribice.

4. SKLEP

V prispevku smo predstavili aktualna vprašanja, ki jih uporabniki zastavljajo v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša na portalu Fran.si. Pri tem smo se omejili na besedotvorna poizvedovanja, vezana na tvorbo samostalnikov, in znotraj nje na posebno skupino feminativov, ki jim je namenjenih 23 vprašanj.

Omejili smo se le na izbrana in ugotovili, da pri tvorbi feminativov za govorce slovenščine predstavlja zadrego ali jih zgolj zanima naslednjih 6 kategorij: (1) ustrežna raba ženskih oblik pri strokovnih in akademskih nazivih, (2) izbira ustrežnejšega feminativnega obrazila pri več obstoječih variantah, (3) poimenovanja redkejših in tvorbeno zahtevnejših ženskospolskih vzporednic k moškimi poimenovanjem, (4) ženske oblike k stilno zaznamovanim moškimi poimenovanjem, (5) distribucija obrazilno specifičnega feminativnega obrazila *-arka*, (6) enakoizraznost ženskospolskih vzporednic za živo in neživo.

Temeljna ugotovitev je, da sprememba družbenih razmerij med spoloma vpliva na porast izpeljanih feminativnih tvorjenk. Uporabniki so pogosto v zadregi pri obrazilnovariantnih feminativih, zanima jih ustreznost takih tvorbenih neologizmov, še posebej, če prihaja do enakoizraznosti.

Jezikovna svetovalnica ima pomembno usmerjevalno in jezikovnokulturna vlogo, saj jezikovne uporabnike uzavešča o možnih rabah v jeziku, hkrati pa pridobiva usmeritve, kje so potrebne spremembe aktualnih pravopisnih pravil. Pri tem je pomembno, da uvidi tudi potrebo po čim jasnejših jezikovnosistemsko utemeljenih napotilih piščim, saj jih množstvo variant in alternativ prej bega kot dela samozavestne uporabnike slovenskega jezika.

VIRI

- ČERNIVEC, M., DOBROVOLJC, H., LENGAR VEROVNIK, T. Pogovorno poimenovanje za preučevalce in preučevalke. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H., BIZJAK KONČAR, A. Ženska oblika besede *mislec*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H. *Pisec* ženskega spola je... *piska*? <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H. Kako se imenuje pripadnica Romov? <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H., SNOJ, M. Ženska oblika samostalnika *praktik*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H. Ženska oblika besede *plemenitež*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H. *Rom(k)inja* in *računovod(k)inja*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H., KRIVINA, D. Kako poimenujemo samice/samce nekaterih živali? <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H., MICHELIZZA, M. Ženska oblike besede *mislec* je *mislica*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H., LENGAR VEROVNIK, T., WEISS, P. Ženska oblika besede *modrec*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.

- DOBROVOLJC, H.** Slovarska napotila: *organizatorka* ali *organizatorica*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- DOBROVOLJC, H.** Jezikovne izbire: *kandidatka* ali *kandidatinja*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- FRAN,** slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0, <<https://www.fran.si>> 25. 3. 2025.
- GIGAFIDA 2.0.** <<https://viri.cjvt.si/gigafida/>> 25. 3. 2025.
- GLIHA KOMAC, N.** Ženska različica besede *duh*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- MICHELIZZA, M.** Posameznica, ki nerada tvega, je... <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- MICHELIZZA, M.** Ženska oblika samostalnikov moškega spola. ...<<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- RACE, D.** Raba ženskih oblik pri strokovnih in akademskih nazivih. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- VRANJEK OŠLAK, U., DOBROVOLJC, H.** Poimenovanje za samico *svizca*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25. 3. 2025.
- WEISS, P., DOBROVOLJC, H., MICHELIZZA, M.** Ženska oblika besede *kupec* je *kupka*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>> 25.32. 2025.

CITIRANA LITERATURA

- ĆORIĆ, B.** *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Monografije, knj. LIII, 1982.
- ĆORIĆ, B.** *Tvorba imenica u srpskom jeziku: odabrane teme*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, 2008.
- DOBROVOLJC, H., LENGAR VEROVNIK, T., VRANJEK OŠLAK, U., MICHELIZZA, M., WEISS, P., GLIHA KOMAC, N.** (ur.) *Kje pa vas jezik žuli?: prva pomoč iz Jezikovne svetovalnice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2020.
- MARKEŽIČ, T.** Distribucija priponskih obrazil *-ica* in *-ka* s poudarkom na feminativni tvorbi. *Jezikoslovni zapiski* 18/1(2012): 127–142.
- MARKEŽIČ, T., STRAMLJIČ BREZNIK, I.** *Feminativi v slovenskem jeziku*. (Zora, 143). Maribor: Univerzitetna založba Univerze, 2021.
- STRAMLJIČ BREZNIK, I.** Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40/8 (1994/95): 285–291.
- TOPORIŠIČ, J.** *Slovenska slovnica*. Četrta pregledana in dopolnjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja, 2000.

Ирена Страмљич Брезник

ИЗАЗОВИ ТВОРБЕ РЕЧИ У ГРАЂЕЊУ СОЦИЈАЛНИХ ФЕМИНИНАТИВА У СЛОВЕНАЧКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

У овом раду су представљена питања која су говорници словеначког језика постављали Језичкој саветодавној служби Института за словеначки језик Fran Ramovš на порталу Fran.si. Питања одабрана за студију фокусирају се на грађење именица, посебно социјалних феминатива. Разматрају се укупно 23 питања која се односе на творбу социјалних феминатива у словеначком језику.

Ова питања су категоризована и подељена у осам кључних области: (1) употреба облика женског рода у стручним и академским титулама, (2) избор најприкладнијег суфикса женског рода када постоји више варијаната, (3) именовање ређих и структурно сложенијих парњака женског рода мушким образовањима, (4) пандани женског рода стилски обележених појмова мушког рода, (5) распрострањеност суфикса женског рода *-arka* у социјалним феминативима, (6) хомонимија у творби именица женског рода за жива и нежива бића, (7) примереност употребе двородних термина у облицима и текстовима и (8) специфичности при грађењу социјалних феминатива.

Питања су разматрана током протекле деценије (2013–2024) и пружају увид у развој употребе ових облика. На основу спроведеног истраживања, закључено је да су промене у друштвеном положају жена довеле до повећања стварања социјалних феминатива. Говорници словеначког језика се често суочавају са несигурношћу у погледу одговарајуће употребе различитих морфолошких варијаната, неологизама и потенцијалне хомонимије. У неким случајевима, проблеми се јављају на ортографском нивоу приликом писања родних облика, где нови облици представљају предмет дебате.

Кључне речи: словеначки језик, језичко саветовање, творба речи, именице, грађење социјалних феминатива.

Универзитет у Марибору

Филозофски факултет

Одсек за словеначки језик и књижевност

JERZY SIEROCIUK*

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ZRÓŻNICOWANIE SŁOWOTWÓRCZE GWAROWYCH NAZW EKSPRESYWNYCH – NA PRZYKŁADZIE OKREŚLEŃ ‘TEGO, KTÓRY WSZYSTKO ROBI LEWĄ RĘKĄ’

W artykule podejmowana jest próba oglądu różnicowania słowotwórczego gwarowych nazw ‘tego, kto wszystko robi lewą ręką’. Oglądowi poddano materiał z trzeciej ćwierci ubiegłego wieku zaprezentowany na dostępnych mapach dialektologicznych skonfrontowany z kolei z dokumentacją początku wieku XXI. Przytoczone przykłady jednoznacznie wskazują na dużą dysproporcję między elementami leksykalnymi a pełniącymi funkcję elementów słowotwórczych, gdzie obserwujemy bardzo dużą różnorodność. Uwaga zwrócona została także na zmiany powodowane czynnikiem pokoleniowym.

Słowa kluczowe: gwary polskie, słowotwórstwo, ekspresywa, *mańkut*.

Zanim jednak przejdziemy do oglądu gwarowego procesu słowotwórczego poświadczanego w nazewnictwie wskazanego w tytule desygnatu musimy przywołać rozumienie dwu podstawowych dla tych rozważań pojęć: *gwary* oraz *słowotwórstwa*.

Gwarę pojmuję jako mowę środowiska oralnego opartą na przekazie pokoleniowym przy dominującej tradycji ustnej. Tu należy podkreślić, że w interesującym nas środowisku językowym mamy do czynienia z wyraźnym ograniczeniem perspektywy historycznej. Na osi czasu – determinowanej obecnością pokoleniową – obserwujemy jedynie trzy poziomy historii języka: JA – RODZICE i DZIADKOWIE. Poza tak nakreśloną triadę pamięć użytkowników gwary nie sięga. Jest też oczywiste, że tak zarysowana klamra czasowa gwar podlega przesunięciu na osi historycznej. Niedawne pokolenie RODZICÓW staje się pokoleniem DZIADKÓW, a pozyskiwany w terenie około 40 lat temu materiał w bardzo wielu wypadkach nie odzwierciedla już stanu współczesnego. Zmiany w obrębie systemu lingwistycznego gwar są ewidentne. Analizy dialektologiczne powinny zatem uwzględniać determinanty opisu synchronicznego.

Z kolei o słowotwórstwie możemy mówić w sytuacji żywotności funkcjonowania pary derywacyjnej zawierającej jednostkę derywowaną ale i podstawę tegoż procesu. Podstawowym warunkiem opisu gwarowego słowotwórstwa jest w tej sytuacji dysponowanie oboma elementami procesu

*
jasier@amu.edu.pl

słowotwórczego poświadczanego w konkretnej gwarze. Dobrym przykładem ilustrującym powyższe założenie są chociażby wielkopolskie notaty nazywające ‘tego, który kosą ścina trawę lub zboże’. Na przeważającym obszarze tego dialektu dominuje typ **kosiarz**, który jednak nie może być tu uznawany za derywat słowotwórczy, gdyż czasownik nazywający wykonywaną przezeń czynność dla większości użytkowników gwary to **siec** (*kosiarz siecze zboże*). Tym samym jednoznaczny z punktu widzenia słowotwórstwa języka ogólnego derywat nie jest nim w kontekście gwar wielkopolskich (SIEROCIUK 2023a). Przykładów podobnej zależności można podawać wiele.

Z powyższego punktu widzenia będzie oczywiste, że analizie – nie tylko słowotwórczej – poddawane tu będą gwary polskie.

Pojmowanie podstawowych dla tych rozważań pojęć przedstawiłem niedawno w odrębnych opracowaniach. O *gwarze* traktuje tekst opublikowany w wersji rosyjskiej (СЕРОЧУК 2021), natomiast o specyfice gwarowego słowotwórstwa szerzej pisałem w artykule udostępnionym w ubiegłym roku w Belgradzie (SIEROCIUK 2023a).

Najobszerniejsze informacje – obejmujące cały polski obszar dialektalny – dotyczące nazw ‘człowieka, który wszystko robi lewą ręką’ ponad pół wieku temu podał Zenon Leszczyński w znanym artykule „Kilka słów o *mańkucie*” [LESZCZYŃSKI 1968].

O najczęściej spotykanych nazwach tego desygnatu Z. Leszczyński pisał:

Majkut (*mańkut*) występuje na Śląsku Opolskim, w Małopolsce bez znacznej części Kieleccyzny i na Mazowszu (głównie wschodnim). Sporadyczne dane o *mańkucie* spoza tego obszaru mogą być wynikiem doraźnego przeniesienia wyrazu do lokalnej gwary z języka literackiego. *Majkus* (*mańkus*) panuje w Kieleccyznie (poczynając mniej więcej od Buska) wraz z Rawskiem i częściowo Grójeckiem na północy i na prawym brzegu Wisły od ujścia Wieprza po Łuków, Sokołów Podlaski, Węgrowskie, Pułtuskie [LESZCZYŃSKI 1968: 198–199].

Sporadycznie wystąpiły *mejkacz*, *majkuś*, *mańkita*, *majkuta*, *mańkuta*, *mańkula*, *mańkuszka*, *majkieta*, *mankietnik*, w południowej Małopolsce kilkakrotnie *majkuciarz* [LESZCZYŃSKI 1968: 199].

Szmaja, *szmania* i pochodne (np. *szmajda*, *szmnańda*, *szmajdyga*, *szmańdyga*, *szmajdziaty*) charakterystyczne są dla Wielkopolski z Sieradzkiem, Łowickiem, Kujawami, ziemiami dobrzyńską i chełmińską, Kociewiem, Krajną i pograniczem kaszubskim oraz dla zachodniej części Mazowsza (w *Słowniku gwary warszawskiej* B. Wiczorkiewicz notuje uczniowskie *szmaja*) [LESZCZYŃSKI 1968: 199].

Ponieważ poddany dalej analizie materiał potwierdza ponadto obecność rzeczowników pochodnych od *lewy*, przywołajmy jeszcze i spostrzeżenie następujące:

Nie zostały jeszcze wymienione wyrazy utworzone od **lěv-*. Są one w polszczyźnie tylko gwarowe, i to zaświadczone sporadycznie: *lewacz*, *lewada*, *lewajdka*, *lewajdkarz*, *lewak*, *lewica*, *lewiczak*, *lewita*, *lewkarz*, *lewos*, *lewus*, *lewuta*, *lewy*. Znane są z samego południa (Cieszyńskie z Zaolziem, Orawa, Podhale, Gorlickie), Poza tym ze Śląska Opolskiego, z Tarnowa, spod Lublina, spod Kolna, z Krajny i Kaszub. Możliwy w języku literackim wyraz *leworęki* nie ma charakteru nazwy, jest raczej doraźnym, definiującym określeniem [LESZCZYŃSKI 1968: 199–200]

I wreszcie uwaga ogólna:

Wśród nazw ‘mańkuta’ występują wyrazy nacechowane emocjonalnie. Widać to w sufiksach pejoratywnych, jak np. *-ora*, *-yga* [...]. Także wśród gwarowych nazw innoślōwiańskich są wyrazy określone jako nacechowane emocjonalnie [LESZCZYŃSKI 1968: 202].

Nieco wcześniej – bo w roku 1963 – ukazała się monografia Wandy Pomianowskiej *Klasyfikacja rzeczowników odrzeczownikowych. Studium ze słowotwórstwa i geografii lingwistycznej* [POMIANOWSKA 1963], gdzie przywołane są także inne określenia:

Niewielkie kompleksy terenowe tworzą nazwy *wardak*, *maja*, *maniak*, *mandak*, *lewak*, *lewica*, *lewszun*, *lewszan* i *leworuk* (por. mapę) [POMIANOWSKA 1963: 29].

Ponad dekadę później przedstawiając obraz zróżnicowania słowotwórczego gwar Mazowsza i Podlasia Anna Kowalska pisała:

Także na Mazowszu i Podlasiu nazwy ‘mańkuta’ są wyjątkowo liczne. Przeważają zdecydowanie formacje związane genetycznie z włoskim rzeczownikiem *manca*, z najróżniejszymi przekształceniami fonetycznymi samej podstawy (...).

Znacznie bardziej skomplikowany jest obraz geograficznego zróżnicowania nazw ‘mańkuta’ w skali ogólnopolskiej (por. PomKlas, m. 6, s. 28-30) – Pomianowska notuje kilkadziesiąt formacji współrzecznych pochodzących od *manca*. (...)

Wszystkie niemal formacje określające ‘mańkuta’ są nacechowane ekspresywnie ujemnie, co stwierdza także Pomianowska (por. PomKlas, s. 28).

Nie notowałam żadnej z wymienionych formacji w zn. ‘lewa ręka’ (por. PomKlas, s. 28). [ZSGMP, cz. 2, s. 68].

Uwagi te poczynione zostały pod koniec lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku (publikacja: 1979). Współcześnie mamy możliwość śledzić rozprzestrzenienie tych nazw na mapach kilku atlasów regionalnych. Przywołajmy tu: rok 1968 i

Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich [AJK, z. 5, m. 241], z roku 1989 *Atlas gwar mazowieckich* [AGM, t. IX, m.431], z 1979 r. *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik* [ZSGMP, t. II, m.156], z 1974 r. *Atlas językowy Śląska* [AJŚ, t. IV, m.662], z r. 1966 *Atlas gwarowy województwa kieleckiego* [AGWK, z. 5, m. 598]. Uzupełnieniem jest też stosowna mapa ze *Słownika gwar Lubelszczyzny* [rok 2020 – SGL, t. VIII, m. 16] czy obfity materiał terenowy prezentowany w *Słowniku gwar śląskich* [rok 2024 – SGŚ, t. XVIII].

W powyższym kontekście szczególne miejsce zajmuje materiał wielkopolski, zarówno przechowywany w kartotece AJKLW jak i pozyskiwany współcześnie. Te zbiorcze dane stanowiły podstawę analizy rozprzestrzenienia nazw ‘człowieka, który wszystko robi lewą ręką’ w gwarach Wielkopolski [SIEROCIUK 2023b].

Ogląd poświadczeń prezentowanych na przywołanych mapach pozwala przyjrzeć się słowotwórstwu interesujących tu nas określeń w aspekcie ogólnopolskim.

Na marginesie zastrzeżenie: nie używam tu stosowanego w opisach słowotwórczych terminu *derywat*, gdyż w odniesieniu do materiału gwarowego w wielu wypadkach – o czym wspominałem wyżej oraz będzie to podejmowane dalej – o takich relacjach trudno mówić.

Biorąc pod uwagę właściwości leksykalne cały materiał grupuje się wokół niewielu elementów. Mamy więc pochodne od obcego – ale poświadczanego w niektórych gwarach polskich – typu *manka* ‘ręka’, odprzymiotnikowe nazwy motywowane typem *lewy*, oraz o niejasnej z punktu widzenia leksyki gwarowej etymologii typu *szmaja*. Ich układ geograficzny jest w zasadzie wyrazisty: gwary zachodniej Polski wraz z częścią Mazowsza opanowane są przez typ *szmaja*//*szmania*; wąski pas gwar Polski wschodniej to z kolei przewaga nazw z elementem *lew-*. Obie struktury z niewielkim natężeniem notowane były także na innych obszarach. Rozprzestrzenienie to nie jest porównywalne z typem *mańkut*, który – jak wskazują współczesne eksploracje terenowe – zyskuje coraz większą popularność zwłaszcza jako zapożyczenie z języka potocznego¹. Koncentracją typu *mankut* obserwowana jest na Śląsku oraz wschodniej części Mazowsza i Podlasia praktycznie w widłach Wisły i Narwi i z przedłużeniem na wschodzie Lubelszczyzny.

Zaprezentowany na mapach materiał głównie leksykalny – i specyficzny słowotwórczy w ujęciu w kilku punktach A.Kowalskiej [ZSGMP] – daje podstawy do oglądu zróżnicowania słowotwórczego nazw tego desygnatu w kontekście ogólnopolskim. W większości wypadków podstawa prezentacji pozyskiwana była w terenie głównie w drugiej i trzeciej ćwierci ubiegłego wieku. Zastrzeżenie to o

¹ Jako *pot.* charakteryzuje tę nazwę St.Dubisz w elektronicznej wersji *Uniwersalnego słownika języka polskiego: mańkut pot.* «osoba posługująca się lewą ręką (mańką) przy wykonywaniu czynności, które zwykle wykonuje się ręką prawą; leworęczny».

tyle jest istotne, że – jak wskazują współczesne eksploracje terenowe – elementy nacechowane emocjonalnie stosunkowo szybko ulegają ewolucji semantycznej.

Przejdźmy zatem do konkretów:

Gwary kaszubskie – mapa z roku 1968 – to praktycznie specyficzny typ *soja* powszechny powyżej linii Chojnice – Kwidzyń. Wyjątkowo na północy – powyżej Wejherowa – notowany był typ *mania* [AJK, m. 241]. Południowa część prezentowanego na mapie obszaru dokumentuje żywotność wielkopolskiego typu *szmania*, *szmaja*, *szmianaty* oraz pochodnych od *lewy* z typem *lewica*. Na północy – oraz w kilku punktach na południu, głównie w okolicy Złotowa – dokumentowano specyficzną formę typu *linkpót*. Sporadycznie pojawiały się: *sajpóta*, *sajapóta*.

Dodajmy, że poza południowym obszarem z typem *szmania*, *szmaja* są to nazwy spotykane jedynie na tej mapie; można zatem chyba widzieć tu osobliwości kaszubskie.

Południowa część obszaru zaprezentowanego na mapie AJK nawiązuje wyraźnie do gwar wielkopolskich, gdzie z kolei dominują dwie nazwy: *szmania* to praktycznie północna i zachodnia Wielkopolska, z kolei *szmaja* to obszar wschodni, głównie obejmujący tereny dawnego zaboru rosyjskiego (Sierociuk 2023b). W tych materiałach z połowy lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku zaskakują dwa zjawiska: sporadycznie notowany w różnych częściach Wielkopolski *mańkut* (w tej postaci zapisany tylko 4 razy) oraz poświadczany w odosobnionych punktach zasadniczo północnej części Wielkopolski typ *lewica* (8 razy).

Pozostałe dane kwestionariuszowe są rzadkie. Poza typem z -yga [19x]: *szmańdyga*, *szmańtyga*, *szmajdyga*, *szmajtyga* i -yka: *szmańtyka* [6x], są to praktycznie poświadczenia pojedyncze:

- z podstawową częstką *zman-*: *szmianaty*, *szmianiatyj*, *szmanicha*, *szmanioch*, *szmaniorz*, *szmaniucha*, *szmaniuga*, *szmańda*, *szmańdrok*, *szmańdura*, *szmańdyla*, *szmańtyla*. Tu należy też widzieć także jednorazowo potwierdzony typ *śmania* i ewentualnie *szmuonia*, *szmuoniak*;
- z podstawową częstką *szmaj-*: *szmaicha*, *szmajda*, *szmajdorz*, *szmajdziaty*, *szmajka*, także *śmaja*, *śmajda*, ponadto: *szmajdłapa*, *szmatka*, *szmajnka*, *szmajntyk*, *szmajntyra*, *szmajtykorz*.

Typ *lewica* uzupełniają: *lewek*, *lewicha*, *lewizna*, *lewkorz*, *lewus*.

Na południe od linii (Krotoszyn-) Syców – Wieluń mamy wyraźne nawiązanie do gwar śląskich. To tu notowane były:

- *majnkut*, *mania*, *maniaty*, *maniok*, *maniouk*, *maniuch*, *maniuca*, *maniura*. Tu także należałoby włączyć: *majcol*, *manjouc*, *majntyka*, *majtyka*, *mantyka*.

To specyficzne pogranicze wielkopolsko-śląskie potwierdzone jest niejako na mapie *Atlasu językowego Śląska*, gdzie z kolei nazwy typowe dla gwar wielkopolskich (typ *śmajda*) notowane były jedynie na północnym obszarze identyfikowanym z gwarami wielkopolskimi – są to poświadczenia z okolic Ostrowa Wielkopolskiego, Rawicza i Leszna [AJS, z. 5, m. 662].

Gwary śląskie (w świetle materiałów AJS) praktycznie nie dokumentują szerszej żywotności typu *szmaja*. Typ *mańkut* – oraz pochodne – notowany był rzadko i bez wyraźnie zaznaczonego obszaru dominacji [AJŚ, z. 5, m. 662]. W tej sytuacji trudno wskazać jakikolwiek typ morfologiczny jako charakterystyczny dla danego obszaru.

Zaprezentowany przegląd danych kartograficznych jednoznacznie dowodzi niewielkiego różnicowania typów leksykalnych, przy czym istnieją podstawy do mówienia o konkretnych dominantach leksykalnych charakterystycznych dla poszczególnych dialektów (np. Kaszuby, Wielkopolska i przeciwstawiający się jej Śląsk).

O wiele większe zróżnicowanie dokumentowane jest po stronie elementów wyróżniających, o charakterze formantu. Zależność ta potwierdza się także w podczas eksploracji współczesnych. W pierwszym dwudziestoleciu obecnego wieku w gwarach wielkopolskich potwierdzane były:

- stosunkowo często²: *szmaja* [7x], *szmania* [7x] i zaliczona do tej grupy *szmajdyga* [3x]:
- jednorazowo potwierdzana była żywotność form: *szmianiok*, *szmaniorz*, *szmajcha*, *szmajda*, *szmajok*, *szmajorz*, *szmajtyla*, *szmyndyga*, *śmyndyga*.
- derywaty od *lew-* z liczniejszymi poświadczeniem: *lewica* [8x] i *lewus* [8x] oraz jednorazowe: *lewaka*, *lewka*, *lewajda*.

Największy przyrost terenowych poświadczeń wykazuje typ *mańkut*. Materiał dwudziestego pierwszego wieku potwierdza znaczną popularność w gwarach Wielkopolski (nie tylko na pograniczu ze Śląskiem) formy *mańkut* [18x]. Zestaw ten uzupełniają pojedynczymi poświadczeniami: *mańkus*, *mania*, *mantyka*, *majkut*, *majńkut*. Zaskakujące są dwie rejestracje o odmiennym nagłosie: *chmania* i *czmajda*.

Dane z AJKLW i z eksploracji współczesnych – prowadzonych po ok. 40-tu latach, zatem prawie dwa pokolenia później – dowodzą, że obszar dominacji tradycyjnego wielkopolskiego typu *szmaja* // *szmania* praktycznie nie uległ zmianie.

² Kwalifikator *często* tym miejscu (w odniesieniu do współczesnych materiałów terenowych z Wielkopolski) wskazuje proporcję w stosunku do mniejszej (49 miejscowości) liczby poświadczeń niż wedle danych AJKLW (tu: 105 punktów). -

Obocznie pojawiają się formy rzadziej notowane w materiałach AJKLW – chodzi tu nie tylko o typ *mańkut* ale i derywaty od *lewy*;

Pamiętając jednak o proporcji liczby uwzględnionych punktów badawczych - 105 AJKLW wobec 49 z badań współczesnych – zauważa się znaczny przyrost poświadczeń zarówno samej postaci *mańkut* (4x AJKLW wobec 18x współcześnie) oraz 8x *lewica*, której towarzyszą pojedynczo poświadczane: *lewek*, *lewicha*, *lewizna*, *lewkorz*, *lewus*. W materiałach współczesnych jest to odpowiednio: *lewica* [8x], oraz nieobecne w danych AJKLW *lewus* [8x] oraz *lewaka*, *lewka*, *lewajda*.

Opublikowany niedawno kolejny tom *Słownika gwar śląskich* przynosi między innymi nazwy interesującego nas desygnatu. Podobnie – jak i w innych wypadkach tak i tu – mamy poświadczenia rzadkie, są to: *mania*, *maniacz*, *maniak*, *maniarz*, *maniaty*, *manieta*, *maniura*, *maniuurka*, *mańczasty* (rzecz.), *mańczaty* (rzecz.), *mańda* (r.m.), *mańdak*, *mańdawy*, *mańduch*, *mańduk*, *mańdyk*, *mańka*, *mańkarz*, *mańkaty* (rzecz.), *mańkaciarsz*, *mańkut*, *mańka*, *mańkat*, *mantawy*, *mańtek*, *mańtka*, *mańtyczka*, *mańtyk*, *mańtyka*, *mańtykarz*.

Atlas językowy Śląska jest jedynym opracowaniem ukazującym jednocześnie występowanie nazwy ‘lewej ręki’. Podobnie jak w wypadku ‘mańkuta’ trudno tu mówić o obszarach dominacji jakiegokolwiek leksemu [AJŚ, z. 5, m. 661]. W *Słowniku gwar śląskich* – podobnie jak w AJŚ z poświadczeniami jednostkowymi – zanotowano między innymi: *mania*, *mańdaczka*, *mańdula*, *mańdyczka*, *mańdyka*, *mańkuta*, *mańdak*, *mańka*, *mańta*, *mańtka*, *mańtyczka*, *mańtyka*.

Materiał śląski zasługuje na przywołanie zwłaszcza w kontekście jednoznacznych stwierdzeń o braku nazw ‘lewej ręki’ w innych dialektach, np. jednoznacznie potwierdza to A.Kowalska dla gwar mazowieckich³; nie ma takich określeń w *Słowniku gwar Lubelszczyzny* [SGL, t. VIII], nie słyszałem też takiego określenia w gwarach wielkopolskich.

Dokładnie 10 lat po charakterystyce słowotwórczej gwar Mazowsza i Podlasia – zob. cytata na początku artykułu – A. Kowalska w komentarzu do mapy 431. *Atlasu gwar mazowieckich* pisze:

Mazowieckie nawy ‘człowieka leworęcznego’ są bardzo liczne i zróżnicowane fonetycznie, jak i słowotwórczo i leksykalnie.

Zasadniczy podział geograficzny Mazowsze na część zachodnią i wschodnią tworzą współrdzenne formacje (pochodzące od włoskiego *manca* ‘lewa ręka’ (...)) z nagłosowym *szm-* (*szmaja* i pokrewne (...)), obejmujące część zachodnią badanego terenu niemal do linii Orzyc–Narew–Wisła, oraz *mańkut* i formy pokrewne dominujące na wschodzie Jest to podział najogólniejszy; ten wyrazisty obraz geograficzny powstał w wyniku pewnych uproszczeń (...) [AGM, t.IX, cz. 2, s. 98].

³ Zob. wyżej przywołaną uwagę: Nie notowałam żadnej z wymienionych formacji w zn. ‘lewa ręka’ [ZSGMP, cz. 2, s. 68].

Zamieszczone we wcześniejszym opracowaniu mapa potwierdza powyższe konstatacje. Z racji innego założenia metodologicznego mamy tam więcej informacji słowotwórczych. Do uwag ogólnych należy dodać, że na zachodzie obok dominującego typu *szmaja* sporadycznie notowane były: *szmańda*, *szmajda*, *szmajak* i *szmajdak*.

Obszar ograniczony linią Narwi i Wisły to dominacja typu *mańkut* i pochodnych. To tu pojawiają się zatem: *majkus*, *mańkuta* (masc.), *mańtyga*, *mańkus*.

Na słowotwórczej mapie Mazowsza i Podlasia wyraźnie zarysowuje się teren powyżej linii Narwi z dominacją pochodnych od *lewy*. Są to: *lewacz*, *lewar*, *lewsza*, *lewszak*, *lewszun*, oraz *lewak*.

Z nienotowanych na północnym Podlasiu przez A.Kowalską form warto przywołać typ *leworuk* pojawiający się w okolicy Suwałk na mapie W. Pomianowskiej [POMIANOWSKA 1963, m. 6], którą to nazwę miałem okazję zanotować w 2023 roku jako *leworuk* (w Suwałkach) oraz dwukrotnie ze specyficznym akcentem: *lewo'ruk* (Szypliszki, pow. Suwałki).

Z analizy mapy A.Kowalskiej ukazującej słowotwórstwo 'człowieka leworęcznego' w gwarach Mazowsza i Podlasia wyłania się jeszcze jedna zależność. Wskazany teren wyznaczony linią Narwi i Wisły będący dominacją typu *mańkut* jest jednocześnie pozbawiony pochodnych od *lewy*. Jest to o tyle interesujące, że na mapie w *Słowniku gwar Lubelszczyzny* w gwarach na wschód od linii Łuków-Parczew-Zamość-Tomaszów Lubelski typ *lewak* jest bardzo częsty. Poza tym z rzadka notowany był też *lewus*, *leworóg* i *lewczan*.

Cały obszar gwar Lubelszczyzny to dominacja typu *majkut*, zaś na ziemi łukowskiej (z przedłużeniem na wschód) mamy kontynuację cechy mazowieckiej, jako obocznik funkcjonuje tu *mańkut*.

Swoistym przedłużeniem mazowiecko-lubelskiej żywotności typu *mańkut* są dane zaprezentowane przez Karola Dejnę w jego *Atlasie gwarowym województwa kieleckiego*; tu dominuje *majkus*, z wariantem *majkut* na pograniczu z Lubelszczyzną, oraz z typem *majkus* w gwarach sąsiadujących z obszarem ziemi łukowskiej [AGWK z. 5, m. 598].

Mimo ograniczonego repertuaru leksykalnego nazywającego interesujący nas desygnat przedstawiony wyżej materiał jednoznacznie wskazuje na bogactwo morfologiczne form pochodnych. Jednakże wobec poświadczanego braku w wielu gwarach jednowyrazowej nazwy 'lewej ręki' trudno typ *mańkut* uznawać za derywat na gruncie gwarowym; jednak – jako obecny w polszczyźnie potocznej – może on oddziaływać jako swoisty wzór słowotwórczy. Przegląd bogatych mimo wszystko form nazywających w gwarach polskich 'tego, który wszystko robi lewą

ręką' jednoznacznie dowodzi braku jednej, dominującej części spełniającej funkcję formantu słowotwórczego.

Pośród części poświadczonych w innych przykładach gwarowych w wyraźnej funkcji formantu słowotwórczego uwagę zwracają w nieco częstszych, kilkakrotnych poświadczeniach:

- *-us*: w leksemach *mańkus*, *majkus* sporadycznie notowany na południu Mazowsza. Inne rejestracje to coraz częstszy we współczesnych gwarach wielkopolskich *lewus*;
- *-ut*: poza coraz częściej pojawiającym się typem *mańkut* praktycznie nieobecny. Zaskakują poświadczenia wschodniego Mazowsza i Podlasia (widły Narwi i Wisły), gdzie był stwierdzany brak pochodnych od *lew-*. Częśćka *-ut* praktycznie – poza rzadkim *mańkut* – nieobecna jest też w gwarach Śląska;
- *-arz*: to śląski typ *maniarz*, *mańtykarz*, *mańkuciarz*. W gwarach Wielkopolski notowany był wariant *-orz*: *szmaniorz*, *szmajdorz*, *szmajdykorz*;
- *-yga* / *-yka*: stosunkowo często poświadczane w gwarach wielkopolskich: *szmańdyga*, *szmajtyga*, *szmańtyka*.

ŹRÓDŁA

- AGM**: Anna Kowalska, Alina Strzyżewska-Zaremba, *Atlas gwar mazowieckich*, t. IX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1989.
- AGWK**: Karol Dejna, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, z. 5, Łódź 1966.
- AJK**: *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, opracowany przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN, pod kierunkiem Zdzisława Stiebera, z. V, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.
- AJŚ**: Alfred Zaręba, *Atlas językowy Śląska*, t. IV, Warszawa-Kraków 1974.
- KWEAJKLW**: Sobierajski Zenon, *Kwestionariusz do Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski*, cz. III: Etnographica, uzupełnienie T. Wróblewski, Poznań 1972.
- SGL**: Halina Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VIII, Lublin 2020.
- SGŚ**: *Słownik gwar śląskich*. T. XVIII (MACAĆ (SIĘ) – MASYWNY), Zespół autorski: Agata Haas, Małgorzata Iżykowska i in., Opole 2024.
- ZSGMP**: Anna Kowalska, *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979.

LITERATURA

- LESZCZYŃSKI, Zenon. *Kilka słów o mańkucie*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968, 197–202.
- POMIANOWSKA, Wanda., *Klasyfikacja rzeczowników odrzeczownikowych. Studium ze słowotwórstwa i geografii lingwistycznej*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963.
- SIEROCIUK, Jerzy. Specyfika słowotwórstwa gwarowego – uwagi nie tylko metodologiczne, *Южно-словенски филолоџ* LXXIX (2023a), 9–27. [DOI: <https://doi.org/10.2298/JFI2301009S>]
- SIEROCIUK, Jerzy. *Szmania, szmaja i inne wielkopolskie nazwy 'człowieka, który (wszystko) robi lewą ręką'*, „Poradnik Językowy”, *Horyzont polszczyzny. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Dubiszowi w pięćdziesiątolecie Jego pracy naukowej i dydaktycznej*. Pod

red. Marty Piaseckiej i Mileny Wojtyńskiej-Nowotki. Wolumen okolicznościowy. Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, 2023b, 486–497.

СЕРОЧУК, Ежи. Говор — речь устного сообщества. [w:] Исследования по славянской диалектологии. Выпуск 23. Памяти Людмилы Эдуардовны Калынь, отв. ред. Серии А.Ф. Журавлев, отв. ред. Выпуска М.М. Алексеева, М.Н. Толстая. М.: Ин-т славяноведения РАН, Москва, 2021, 37–52.

Jeжи Сјероћук

ТВОРБЕНА ВАРИЈАНТНОСТ ДИЈАЛЕКАТСКИХ ЕКСПРЕСИВНИХ НАЗИВА – НА ПРИМЕРУ НАЗИВА ЗА ‘ОНОГА, КОЈИ СВЕ РАДИ ЛЕВОМ РУКОМ’

Резиме

У раду је дат преглед творбене варијантности дијалекатских назива, који се односе на ‘онога, који све ради левом руком’. Анализирани су подаци из треће четвртине прошлог века, доступни на дијалектолошким картама, и упоређени су са потврдама с почетка XXI века. Наведени примери јасно указују на велику диспропорцију између лексичких елемената и оних елемената који имају творбену функцију, при чему се запажа веома велика разноликост. Пажња је такође усмерена на промене проузроковане генерацијским фактором.

Кључне речи: пољски дијалекти, творба, експресивни назив, *mańkut*.

Универзитет „Адам Мицкјевич” у Познању
Институт за пољску филологију

ЄВГЕНІЯ А. КАРПІЛОВСЬКА*

Інститут української мови
Національної академії наук України

ТИПОЛОГІЯ СУФІКСАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ У СЛОВАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті подано типологію суфіксальних одиниць у словах сучасної української мови за ознаками їх форми, значення та функцією. За функцією в слові виділено: 1) суфікси з дериваційною функцією, 2) суфіксоїди з категоризувальною функцією та 3) суфіксальні зв'язки-асемантими з конструктивною функцією. Залежно від здатності суфіксальних одиниць до зміни своєї форми розмежовано прості та складені одиниці. Для позначення одиниць, здатних утворювати варіанти-омоніми, використано термін суфіксема. Для уточнення цієї типології застосовано низку додаткових ознак.

Ключові слова: суфіксальна одиниця, суфікс, суфіксоїд, суфіксальна зв'язка-асемантима, суфіксема.

У 2012 році в Белграді відбулася XIV Міжнародна наукова конференція Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів на тему «Словотворення та його ресурси у слов'янських мовах». За матеріалами доповідей, виголошених на цій конференції, опубліковано однойменний том, науковими редакторами якого виступили члени Комісії-представники Сербії професори Божо Чорич і Райна Драгічевич. Актуальність проблеми, яку сербські колеги запропонували обговорити на цій конференції, зайве доводити, адже без знання реального сучасного стану ресурсів словотворення як одного з провідних способів слов'янської номінації неможливо з'ясувати тенденції розвитку слов'янських мов для задоволення нових когнітивних і комунікативних потреб мовців. У цьому томі професор Божо Чорич подав статтю «Про дериваційне значення *продуктів тваринного походження* в сербській мові» (Торій 2012). Ретельний аналіз формально-семантичної структури цього типу дериватів, який здійснив учений, беззаперечно довів активність у їхньому творенні суфіксів. Саме суфіксальний ресурс словотворення незмінно привертав увагу шановного Ювіляра, наскільки можу судити за приступними мені його публікаціями в томах конференцій Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів.

.....
* karpilovska@gmail.com

У томі «Відображення історії та культури народу в словотворенні», виданому за матеріалами XII Міжнародної конференції Комісії, яка відбулася в Києві в 2010 році, про це свідчить стаття професора Б. Чорича «Турецькі суфікси в південнослов'янських мовах (з особливим акцентом на можливостях у сербській мові)» (Ђорич 2010). Центральне місце суфіксальних ресурсів у сучасній слов'янській номінації переконливо доводять і реєстри словотвірних та морфемних словників, зокрема сербської (СДР 1 2003; СДР 2 2006) та української мов (САМУМ 1998). Саме кількість і розмаїття складників суфіксальної частини слів у слов'янських мовах доводять широкий спектр їхніх формальних і семантичних варіантів, а також функцій у побудові формально-семантичної структури слова. Крім того, висока продуктивність низки кінцевих основ складних слів – композитів – спричинює граматиалізацію їхніх значень, а отже, наближає їх до суфіксальних одиниць, сприяє появі різного роду перехідних явищ у слов'янському словотворенні. Таким чином, суфіксальні одиниці у словах сучасних слов'янських мов з огляду на свою вагу в їх лексиконах і роль в їхньому поповненні потребують постійного всебічного вивчення дериватологами.

У монографії «Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація» (Карпіловська 1999) на основі матеріалів «Словника афіксальних морфем української мови» (САМУМ) для опрацювання суфіксальних одиниць я запропонувала класифікацію за ознаками їхніх форми, значення та за їхньою функцією у словах сучасної української мови. У дальшому викладі спиратимуся саме на ці джерела. «Словник афіксальних морфем української мови» (далі – САМУМ) було укладено за матеріалами комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови Інституту української мови НАН України в Києві¹. Його реєстр, зведений за 5 авторитетними словниками різних типів (тлумачним, орфографічним, словником іншомовних слів і частотним) становить понад 171 тис. слів. Для укладання САМУМ було дібрано понад 130 тис. простих (з одним коренем) слів, оскільки саме вони дають основу для творення складних слів (композитів та юкстапозитів), а отже, й для побутування в них афіксів, насамперед суфіксальних морфів. Цей представницький реєстр дає достатньо надійне уявлення про сучасну українську лексику різного походження і сфер уживання. Він уможливив виділення показового реєстру афіксальних морфів у складі слів сучасної української мови – префіксальних (докореневих) і суфіксальних (післякореневих). Зіставлення реєстрів цих афіксів переконливо засвідчує перевагу у структурі українського слова післякореневих складників над докореневими, тобто асиметрію афіксального оточення кореня простого слова: префіксальних морфів у САМУМ виділено 145, а суфіксальних – 672. Морфемний аналіз

¹ Докладніше про історію його створення і його сучасний стан див.: Карпіловська 2020.

слів у САМУМ здійснено на засадах їх синхронного стану в системі української мови. Для слів іншомовного походження запроваджено поняття *український мовний ґрунт* як систему формальних, семантичних і функціональних відношень певного слова з іншими спільнокореневими або спільноструктурними словами в системі сучасної української мови (Карпіловська 1999: 184). Перевага післякореневих морфем над докореневими у структурі простого українського слова доводить властиве українській однослівній номінації зосередження інформації про граматичну й словотвірну семантику в кінці слова після кореня як виразника його лексичного значення.

Для аналізу виділених суфіксальних морфів важливо було насамперед відокремити їхнє впорядкування в системі мови (у статичності) від їхньої реалізації в конкретних словах мови (у динамічності). Розгляд окремих морфів довів необхідність розмежування в них омонімів перш ніж зводити такі морфи в системні одиниці – морфеми. Установлено 50 значень, які можуть виражати омонімічні суфіксальні одиниці - суфіксеми. Як словотвірне виділено значення, наявне принаймні в одній словотвірній парі. Цей індекс значень суфіксем упорядковано від найбільш граматикизованих до найбільш лексикалізованих, тобто від значень структурних компонентів-асемантем, категорій слів (частин мови, граматичних і словотвірних категорій) до значень, властивих парам слів, пор. асемантему **-ант-** *сем-ант-ик-а* і суфікс **-ант-** зі значенням «тип звука» у слої *вібр-ант-0²* (від *вібр-ува-ти*).

На наступному етапі аналізу необхідно було з'ясувати функцію, яку суфіксальні морфи здатні виконувати в слові. Зауважу принагідно, що як гіперонім я використовувала терміни *суфіксальні морфи*, або *суфіксальні одиниці*, підкреслюючи ними лише місце таких складників у структурі слова після кореня. Це відповідало й значенню латинського етимона терміна *суфікс*, пор. *suffixum* «прикріплений, підставлений». За функціями, виконуваними у формально-семантичній структурі слова, і типом значення виділено 3 групи суфіксальних одиниць: 1) суфікси з дериваційною функцією в похідних словах: **-ець** *мудр-ець-0* від *мудр-ий*, **-и-** *доц-и-ти* від *доц-0*; 2) суфіксоїди з категоризувальною функцією в непохідних морфемно подільних словах: **-аріус** *архів-аріус-0*, пор. *архів-0*, **-альн-** *брут-альн-ий*, пор. *брутто* і 3) суфіксальні зв'язки-асемантеми з конструктивною функцією: **-ат-** *схем-ат-ич-н-ий*, пор. *схем-ат-изм-0*, але *схем-н-ий*, *схем-к-а*. При уналежненні суфіксальних морфів до певної групи, крім функції та характеру значення (значущості), до уваги бралася також їхня здатність сполучатися з іншими морфами в слові, ступінь їхньої свободи. Прикметно, що омонімічні морфи могли потрапляти до всіх цих груп: **-аль-** *ков-аль-0* від *ков-а-ти* (суфікс), *екстрем-аль-0*, пор.

² Знаком 0 (нуль) позначає формально не виражену (нульову) флексію в структурі слова.

екстрем-ум-0, екстрем-ізм-0 (суфіксоїд), *глоб-аль-н-ий*, пор. *глоб-ус, глоб-ал-із-ац-іj-а* (суфіксальна зв'язка-асемантема).

Окрему проблему і розбіжності в підходах до вивчення таких одиниць у слов'янській дериватології становить трактування високопродуктивних та активних кінцевих основ композитів як суфіксоїдів, або напівсуфіксів (КО-ВАЛИК 1958: 48). Ідеться про такі одиниці, як **-пад** *цін-о-пад-0*, **-нет** *бот-нет-0*, **-залеж-н-ий** *інтернет-залеж-н-ий*. Збереження ними значення основ-прототипів, а також спосіб сполучуваності в структурі слова, властивий композитам, дає мені підстави стверджувати, що вони зберігають свій статус основ. Свого часу я звернула увагу на певну шкалу їхнього наближення до суфіксоїдів і навіть суфіксів на підставі аналізу позиційно-комбінаторних властивостей таких одиниць. Така шкала пролягає від основ, що займають фіксовану кінцеву позицію в слові, через основи, що функціонувати як у кінці, так і на початку слова, до основ, що повністю змінюють свою форму в післякореневій позиції, набувають спеціального регулярного значення і виступають в структурі слова, відмінній від властивої композитам. Наприклад, основа **-завр** (грец. *σᾶυρα* «ящірка»), яка в композитах на позначення викопних тварин займає лише кінцеву позицію (*брахі-о-завр-0*, *бронт-о-завр-0*), Натомість основа **-птер-** (грец. *πτέρουξ* «крило») функціонує у тій же формі і з тим же значенням як у кінці слів, так і на їх початку: *гелік-о-птер-0*, *коле-о-птер-0*, і *птер-о-дактиль-0*, *птер-о-завр-0*, однак *архео-птерикс-0* з неусіченим варіантом основи грецького етимона лише в кінці слова. Часом у кінцевій позиції основа виступає в іншій формі, ніж на початку слова. Це знаменує дальше просування кінцевих основ на шляху до суфіксоїдів: *гліпт-ик(а)*, *гліпт-одонт(и)*, *гліпт-о-тек(а)*, але *ієр-о-гліф-0*, *петр-о-гліф-0*, *три-гліф-0* (грец. *υλύφω* «вирізую, висікаю (з каменя)»). Завершення процесу суфіксалізації кінцевої основи композитів можна вважати закріплення основи в кінцевій позиції у формі, що відрізняється від форми її етимона, зі спеціалізованим значенням, повторюваним до того ж у складі слів без сполучного голосного **-о-**, властивого структурі композитів. Наприклад, основа **онк-** (грец. *ὄγκος* «об'єм, маса»; *ὄγκωμα* «опуклість, пухлина») вживана в початковій позиції (*онк-о-сфер-а*, *онк-о-лог-іj-а*). У кінцевій позиції ця основа трансформувалася в суфіксоїд **-ом-а** зі значенням «різновид пухлини» (*аден-ом-а*, *ліп-ом-а*, *сарк-ом-а*). Прикметно, що такі суфіксальні одиниці як словотворчі форманти подають українські словники іншомовних слів: **...ома** – кінцева частина складних слів у назвах пухлин, напр., *панілома* (ССІС: 497).

Встановлення функціональних груп суфіксальних одиниць, відмежування неомонімічних морфів від омонімічних (суфіксем) і визначення для останніх спектрів варіантів уможливило й визначення спектрів варіантів

їхньої форми і на цій підставі ототожнення аломорфів однієї морфеми. Наскільки це важливо, доводить поліфункціональність переважної більшості суфіксальних одиниць. Я вже це частково продемонструвала на прикладі здатності одиниці з певною формою виконувати три типи функцій – дериваційну, категоризувальну та конструктивну: *азі-ат-0* від *Азій-а*, *нітр-ат-0* (пор. *нітр-ит-0*, *нітр-о-глицер-ин-0*), *проблем-ат-ич-н-ий* (пор. *проблем-а*, *проблем-н-ий*). Зауважу, що в українських словах можлива поліфункціональність одиниць спільної форми не лише в межах одного класу морфем, зокрема суфіксальних, а й між морфемними класами, коли ті самі морфеми можуть виступати в ролі кореня і суфікса, щоправда, здебільшого, як у випадку з морфами **онк-** і **-ом-а**, змінюючи свою форму. Наприклад, наслідки адаптування в системі української мови грецького іменника *ὄλη* «речовина, матерія» у формі **гіл-** виступають як корінь в основі композита *гіл-о-зој-ізм-0* і як суфіксоїд у формі **-ил-/іл** у назвах речовин на зразок *ет-ил-0*, *глицер-ил-0*, *карбон-іл-0*, *уран-іл-0*.

Аналіз суфіксальних одиниць дав змогу також встановити їхню здатність в одних значеннях виступати в ролі доміанти морфних рядів (сукупностей аломорфів), а в інших – у ролі аломорфів. У цьому теж виявлено, на моє переконання, поліфункціональність цього класу морфем і їхню вагу в українській морфеміці та словотворенні. Потреби конструювання морфемної структури слова спричинюють багаторазове використання тієї самої форми для вираження різного змісту. Не можу не зауважити принагідно, що такі риси української суфіксальної підсистеми і властивості морфемної будови українського слова зайвий раз підтверджують одну із засадничих аксіом лінгвосеміотики – дуалізм мовного знака, асиметрію між його планом змісту і планом вираження (Скаліска 1935). Спектр значень таких одиниць як у статусі доміанти, так і в статусі аломорфа може бути досить розлогим. Так, суфіксальна одиниця **-ат-** може мати графічний варіант на письмі **-ят-** після пом'якшених приголосних і **ј** (на письмі передаваного знаком апострофа ´, *близн-ят-а*, *кип'ят-ок-0*). Утім, ці варіанти-дублети виявляють різну продуктивність й активність у морфемній і словотвірній системі української мови: якщо для суфіксеми **-ат-** встановлено 18 значень, то для суфіксеми **-ят-** лише 4.. Варіант **-ат-** у сполуках з іншими післякореневими одиницями може мати аломорф **-ач-**, зокрема в статусі суфіксальної зв'язки-асемантеми (*кип'-ат-ити* → *кип'-ач-ен-ий*). Водночас цей же варіант у статусі суфіксальної зв'язки становить аломорф і морфа-домінанти **-ац-**: *деклам-ац-іј-а* → *деклам-ат-ор-0*. На одному такті деривації морф-домінанта твірного слова може мати до 5 різних аломорфів, як-от у парадигмі від іменника *паруб-ок-0* → *паруб-к-ува-ти*, *паруб-оч-ий*, *паруб-оц-тв-о*, *паруб-ч-ак-0*, *паруб-оць-к-ий*.

Пропонована трипараметрова класифікація суфіксальних одиниць ґрунтована на їхніх властивостях як різновиду мовних знаків: формі, значенні і функції. Це засадничі, або діагностичні параметри для побудови типології суфіксальних одиниць сучасної української мови. Кожен з цих параметрів має низку додаткових, уточнювальних ознак. Перша ознака, яка стосується суфіксальних одиниць в цілому, пов'язана з їхнім походженням, тобто розмежуванням складників питомих та запозичених слів. За цією ознакою можна виділити опозиції морфів у кожній з розглянутих вище функціональних груп: 1) суфікси: **-ач** (*чит-ач-0* від *чит-а-ти*, питомий) і **-ер** (*ліфт-ер-0* від *ліфт-0*, запозичений); 2) суфіксоїди: **-ок** (*паруб-ок-0*, питомий) і **-із** (*вокал-із-0*, запозичений); 3) суфіксальні зв'язки-асеманти: **-ер-** (*брат-ер-ськ-ий*, питомий) і **-ар-** (*планет-ар-н-ий*, запозичений). За функціональною ознакою відокремлюємо в кожній групі морфи, повторювані, регулярні за своєю формою або значенням, від морфів унікальних (уніфіксів) на зразок суфікса **-агель** у слові *мудр-агель-0*, пор. з його словотвірними синонімами з регулярними суфіксами *мудр-ець-0*, *мудр-ак-0* або *мудр-ій-0*.

Додаткові ознаки можна запропонувати до параметру форми суфіксальних одиниць. Вони можуть бути прості, тобто неподільні, або складені, такі які становлять поєднання кількох простих морфів. Залежно від того, як їх уживають у певних словах, за характером їхнього сполучення з іншими післякореневими одиницями вдалося виділити опозиції конструйованих та інвентарних суфіксальних одиниць. Перші можуть виступати в одних словах як неподільні складені словотворчі форманти, а в інших – становити комплекси морфів, належних до різних тактів деривації в словотвірному ланцюжку. Другі ж завжди виступають як неподільні засоби словотворення. Наприклад, складений суфікс **-івнитцв-** в іменниках *сад-ів-ниц-тв-0* (від *садів-ник-0* ← *сад-ов-ий* ← *сад-0*) становить конструйований складений суфікс, натомість цей же комплекс у слові *кач-к-івництв-0* (від *кач-к-а*) виступає як інвентарний складений суфікс. Так само за своїм статусом можуть відрізнятися суфіксальні одиниці у формальній структурі омонімічних прикметників, пор. сполучення суфікса-аломорфа твірного іменника *функціон-ал-0* і суфікса прикметника **-н-** у прикметнику *функці-он-аль-н-ий*¹ з інвентарним складеним суфіксом **-ональн-** у прикметнику *функці-ональн-ий*², похідному від іменника *функці-а*.

За ознаками регулярності-унікальності варто розрізняти і значення суфіксальних одиниць. Причому, унікальне значення може втілюватися як в унікальну, так і в регулярну форму. Наприклад, суфіксоїд **-аж** у значенні «невеликий виріб з картону» у слові *картон-аж-0* (пор. з *картон-0*) є унікальним в українській мові на відміну від омонімічних суфіксоїдів **-аж** у словах

метр-аж-0, *літр-аж-0* зі значенням «об'єм, розмір, кількість чого-небудь» або *дрен-аж-0*, *монт-аж-0* зі значенням «дія, процес». На протипагу цим суфіксоїдам суфіксоїд **-таш-** зі значенням «сумка для патронів» у слові *патрон-таш-0* (пор. з *патрон-0*) має унікальне значення в унікальній формі.

Запропонована типологія суфіксальних одиниць у словах сучасної української мови знову довела справедливність універсальних законів мови як знакової системи та мисленневої діяльності людини, зокрема обсягу її оперативної пам'яті. Щодо законів лінгвосеміотики, доведено дію в суфіксальній підсистемі української мови закону семіотичної переваги, згідно з яким невелика кількість знаків (суфіксальних морфів) активно використана в побудові морфемної та словотвірної структури переважною більшістю слів. Це підтверджує активне варіювання форми та значення суфіксальних морфів, а також широкий спектр їхньої сполучуваності з іншими суфіксальними одиницями. Щодо законів взаємодії мови та мислення, то перевага простих суфіксальних морфів над складеними, їхнє активне використання переконливо доводять вплив показника оптимального обсягу оперативної пам'яті людини, який дорівнює 7 ± 2 одиниці. Для суфіксальних одиниць як несамостійних мовних знаків у складі слова цей параметр менший – 3 ± 2 одиниці. Саме таку форму мають найчастотніші з них, пор. суфікс-категоризатор інфінітива українських дієслів **-ти** (*жи-ти*), суфікси зі значенням родів дієслівної дії: **-і-** «ставати якимсь» (*біл-і-ти*) і **-и-** «робити якимсь» (*біл-и-ти*) або суфікси зі значенням особи: **-ень** *уч-ень-0*, **-тêль** *уч-и-тель-0* від *уч-и-ти*. Всебічне вивчення нової української лексики дає змогу уточнити таку типологію, хоча в цілому підтверджує дієвість її засадничих параметрів.

ДЖЕРАЛ

САМУМ: *Словник афіксальних морфем української мови* (ред. Ніна Клименко). Київ: Інститут мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України, 1998.

СДР 1: *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови шела*, ур. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љильана Недељков. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2003.

СДР 2: *Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унуїрашњи орїани и їкива, їсофизиолошка сїања и радње, їсихофизичке особине, спродсїво*, ур. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku, 2006.

ССІС: *Сучасний словник іношомовних слів*, ред. Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006.

ЦИТОВАНА ЛІТЕРАТУРА

КАРПІЛОВСЬКА, Євгенія. Комп'ютерний морфемно-словотвірний фонд української мови: підсумки та перспективи. Карпіловська, Євгенія, Пономарів, Олександр, Савенко, Андрій (ред.). У пошуках гармонії мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020, 264–273.

- КАРПІЛОВСЬКА, Євгенія. *Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація*. Київ: Інститут мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України, 1999.
- КОВАЛИК, Іван. *Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1958. Ч. 1.
- ЇОРИЇ, Божо. О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику. Божо Їорић и Рајна Драгићевић (ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет, 2012, 367–385.
- ЇОРИЇ, Божо. Турски суфикси у јужнословенским језицима (се посебним освртом на прилике у српском). Н.Ф. Клименко і Є.А. Карпіловська (ред.). *Відображення історії та культури народу в словотворенні*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010, 317–328.
- СКАЛІСЬКА, Vladimír. *Asymetrický dualismus jazykových jednotek, Naše řeč XIX (1935): 138–145.*

Євгенія Карпіловська

ТИПОЛОГІЯ СУФИКСАЛНИХ ЈЕДИНИЦА У РЕЧИМА САВРЕМЕНОГ УКРАЇНСКОГ ЈЕЗИКА

Резиме

У раду је представљена класификација суфиксалних јединица у речима савременог украјинског језика према њиховом облику, значењу и функцији. Према функцији у речи издвајају се: 1) суфикси са деривационом функцијом, 2) суфиксоиди са категоризујућом функцијом и 3) суфиксалне везе –асемантема са конструктивном функцијом. У зависности од способности суфиксалних јединица да мењају свој облик, разликују се просте и сложене јединице. За означавање јединица које могу стварати варијанте – хомониме, коришћен је термин суфиксема. За прецизирање ове типологије примењен је низ додатних ознака.

Кључне речи: суфиксална јединица, суфикс, суфиксоид, суфиксална веза – асемантема, суфиксема.

Институт за украјински језик Националне академије наука Украјине

KRYSTYNA KLESZCZOWA*

Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

PRZEMIANY W KLASIE POLSKICH DEMINUTYWÓW

Deminutywnym formantem przez całą historię języka polskiego był przyrostek *-k-* w postaci zróżnicowanej ze względu na rodzaj (*-ek, -ik, -ka, -ko*). W przeszłości funkcjonowały też deminutywa o miękkiej postaci: *-ec, -ica*. Mały rozmiar obiektu może być wyrażony deminutywum, ale też scharakteryzowany przymiotnikiem, także porównaniem do obiektu traktowanego jako symbol małości. W tekstach środki te mogą współwystępować. Słowotwórczym środkiem są zdrobnienia drugiego stopnia z formantami: *-(ecz)ek, -(icz)ek, -(ecz)ek, -(qt)ko, -(usz)ek, -(usz)ka, -(usz)ko, -(asz)ek, -(ysz)ek*. Cechą historycznie ciągłą jest neutralizacja wartości deminutywnej oraz leksykalizacja.

Słowa kluczowe: deminutywność, neutralizacja kategorii, polisemia, zmiany znaczeń, dynamika języka.

W słowiańskiej literaturze słowotwórczej funkcjonuje termin deminutywum¹, przy czym zakres tego terminu jest bardzo szeroki, co dobitnie obrazują artykuły pomieszczone w tomie pokonferencyjnym *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga* (2015)². Analizy pokazały krzyżowanie się kategorii deminutywności z klasami nazw odnoszących się do istot niedorosłych, do hierarchii społecznej, zmniejszone rozmiary dotyczyły zarówno nazw obiektów konkretnych, jak i abstraktów, w kategorię deminutywności wpisywane były różne części mowy – rzeczowniki, przymiotniki, przysłówki, czasowniki. Dodatkowo problem komplikuje ekspresywność, ta w językach słowiańskich ma podobne wykładniki formalne, często towarzyszy deminutywności, zazwyczaj wnosząc pozytywne nacechowanie emocjonalne, choć – nie zawsze. Tę szeroką przestrzeń dopełniają konstrukcje spoza dziedziny słowotwórstwa, mam tu na uwadze środki syntaktyczne.

W swoich studiach lingwistycznych skupiam uwagę na zmianach języka, zwłaszcza tych, które wpisują się w szerokie płaszczyzny czasowe. Kategoria deminutywności podlegała zmianom na przestrzeni całej historii języka polskiego. Bogactwo materiału i zarazem zakres problemów zmuszają do ograniczenia

.....
* krystyna.kleszcz@us.edu.pl

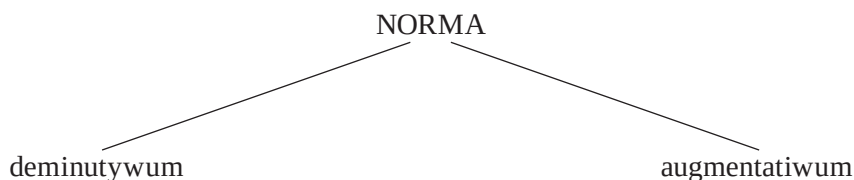
¹ Termin ten, z łac. *dēminūtivum*, na gruncie polskim po raz pierwszy został odnotowany w roku 1809: Tomasz Szumski, *Dokładna nauka języka i stylu polskiego w dwóch częściach*, cz. 1, polona.pl (WSJP).

² Sprawozdanie z konferencji, zatem również streszczenie tomu pokonferencyjnego czytelnik znajdzie w: KLESZCZOWA–PASTUCHOWA 2016.

problematyki. W dalszym ciągu artykułu mowa będzie o deminutywnych rzeczownikach odnoszących się do obiektów konkretnych.

SPOSOBY MÓWIENIA O MAŁYM ROZMIARZE OBIEKTU

1. Deminutivum to wyraz oznaczający coś mniejszego od tego, co jest nazywane przez podstawę słowotwórczą. Mamy tu zatem odniesienie do pojęcia wielkość, w którym normą jest baza słowotwórcza, po obu zaś jej stronach stoją derywaty modyfikacyjne:

Frekwencyjnie deminutywa należą do kategorii bardzo silnej, choć formalnie ubogiej. Podstawowym formantem przez całą historię języka polskiego był przyrostek *-k-* w postaci zróżnicowanej ze względu na rodzaj:

męski *-ek* (*brodek* 'mały bród') oraz *-ik* (*goździk* 'mały gozd ('las)'),
 żeński: *-ka* (*sosnka* 'mała sosna'),
 nijaki *-ko* (*liczko* 'małe lico')³.

Obok deminutywów na *-k* funkcjonowały w wiekach przeszłych deminutywa o miękkiej postaci: *brożec* 'mały bróg', *głowica* 'główka'. We współczesnej polszczyźnie mamy ledwie ślady takich formacji, np. w zleksykalizowanych wyrazach *palec*, *chłopiec*, *kopiec*, *stolica*. Dodać tu warto, że w tekstach wieków przeszłych spotykamy liczne warianty derywatów: z tematem twardym i tematem miękkim: *jajko/jajce*; *kółko/kolce*; *drzewko/drzewce*; *żelazko/żelażce* itd.

Mała wielkość to również cecha niedorosłych osobników świata ludzkiego i zwierzęcego. I właśnie na tej bazie ukształtowały się deminutywne sufiksy *-ę*, *-ątko*. Ich źródło leży w prasłowiańskiej deklinacji *-ę*, *-ęte* – **tele*, **telete*. Początkowo te fleksyjne typy leżały poza obrębem słowotwórstwa, bo nazwami dorosłych osobników były leksemy o innym rdzeniu: *cielę* – *krowa*, *prosię* – *świnia*, *źrebię* – *kobyła*. Ale już u progu polszczyzny pisanej pojawiają się pary jednordzenne: *kocię* ← *kot*, *osię* ← *osioł*, *gołębię* ← *gołąb*. I w tym miejscu warto odnieść się do propozycji przypisania istotom młodym statusu osobnej kategorii słowotwórczej. O tym, że chodzi o deminutywa, świadczy fakt, że w historii polszczyzny wzór na *-ę* wykraczał poza nazwy istot młodych. I pojawiały się derywaty typu: *drzewię* ←

³ Podaję tu przykłady ze SStp. Słownik ten mieści prawie 150 nazw deminutywnych z *-k-* KLESZCZOWA 1998: 81–83.

drzewo, pączę ← pąk. Na bazie typu fleksyjnego *-ę, -ęte* już w staropolszczyźnie pojawiają się deminutywa z formantem *-ątko*: *źrebiątko, jagniątko, bliźniętko, prosiątko, kurzątko, niebożątko*, dodać tu warto XVI-wieczny derywat od rzeczownika *bagno*: *bagniątko* 'gałązka wierzby' (SXVI) czy *czapczątko* 'mała czapka' (SDor).

2. Język naturalny jest tworem redundantnym, zatem nie dziwi, że dla mówienia o obiekcie o małym rozmiarze dysponujemy innymi sposobami niż słowotwórcza kategoria deminutywów.

2.1. Wyrażenie *mały pokój* jest synonimiczne względem *pokoik*, mamy tu zatem do czynienia z dodatkowym sposobem mówienia o obiektach mniejszych niż norma. Jest to sposób podstawowy w językach, w których brak kategorii deminutywności, np. w angielskim: *little dog, a very little dog, little book*; niemieckie: *kleines Zimmer, kleiner Hund, kleines Haus*; francuskie: *petite pièce, petit chien, petite maison*; włoskie: *piccola stanza, piccolo cane, piccola casa, piccolo gatto*.

2.2. W niektórych ujęciach lingwistycznych do klasy deminutywów włącza się nie tylko rzeczowniki, ale również przymiotniki typu: *malutki, maleńki, drobniutki, tyciuteńki*. Próba wpisania tych derywatów w zaprezentowany wyżej model nie jest możliwa. Chodzi tu o przymiotniki powstałe od *mały, drobny, tyci*, jako bazy słowotwórcze pełniłyby one funkcję normy (?). Bez wskazania obiektu trudno uznać je za normę. Z drugiej strony – czy o małym obiekcie można mówić bez odniesienia do obiektu, o którym nie można powiedzieć, że jest mały bądź duży?

Wielkość, jak i ilość są stopniowalne, co nie zmienia faktu, że te różne stopnie odnoszą się do normy wskazanej określanym rzeczownikiem: *malutki, maleńki, mały* KOT. Tworzą się zatem dwa obiekty porównywane ze względu na wielkość: obiekt mieszczący się w normie oraz obiekt mniejszy albo jeszcze mniejszy od obiektu stanowiącego normę. I tu widzimy różnicę w stosunku do gramatycznej kategorii stopnia. W komparatywie mamy odniesienie do dwóch różnych obiektów (np. *Kot jest mniejszy od tygrysa*)⁴. Superlativus sytuuje obiekt w odniesieniu do klasy innych obiektów (por. *Mój syn jest najmniejszy wśród innych chłopców w klasie*). Widzimy zatem, że kategoria stopnia, choć zasadza się na komparacji, różni się od zestawiania deminutywnych obiektów z normą.

2.3. Wielkość możemy też określić przez porównanie do obiektu uznawanego w danej społeczności za symbol małości, jak np. *okruszek, ziarnko grochu, źdźbło, odprysk, szczypta, kropla*. I zdarza się, że małość charakteryzowana jest strukturą porównawczą:

⁴ Możliwa jest sytuacja, że obiekt jest ten sam, choć obserwowany w dwu różnych sytuacjach, np. *Ta rana jest mniejsza niż przed miesiącem* – wprawdzie chodzi o jeden obiekt (*rana*), ale porównywany w dwóch różnych stanach po upływie miesiąca.

- *Bo tak naprawdę, w każdym jest dobro, w każdym jest piękno, w każdym jest miłość. Czasem tylko jak kropla rosy, jak promyk słońca – ale jest.* NKJP;
- *A taki samolot na Saharze to jak ziarnko piasku na ogromnym placu.* NKJP;
- *Od czasu do czasu i my dajemy sensację, ale to jest jak szczypta pieprzu poprawiająca smak potrawy, (...) NKJP.*

Jak wynika z powyższych rozważań, deminutywa jako językowy sposób sygnalizowania małego rozmiaru obiektu współfunkcjonują z innymi środkami – wskazany obiekt może być scharakteryzowany pod względem wielkości przymiotnikiem: *mały, nieduży, niewielki, miniaturowy, mini, tyci, niepokaźny*, lista synonimów jest długa. Tak w deminutywach, jak i w wyrażeniach typu *mały kot* mamy do czynienia z porównywaniem – obiekt mniejszy przyrównywany jest z obiektem stanowiącym odniesienie, tzn. normę. Całkiem wyraźnie widać procedurę porównawczą w konstrukcjach: X jest jak Y, gdzie Y to symbol małego rozmiaru.

DUBLOWANIE WYKŁADNIKÓW MAŁEGO ROZMIARU

Redundancja jest jednym z czynników determinujących zmiany językowe. Obserwujemy również przewartościowanie w kategorii deminutywów. Pokazane w poprzednim fragmencie sposoby sygnalizowania mniejszego rozmiaru obiektu nie wykluczają się wzajemnie. Dwa, trzy, a nawet cztery sygnały wskazywania małego rozmiaru mogą funkcjonować łącznie, por.

- *Przy metalowym łóżku stał mały stolik, na nim egzemplarz Biblii.* NKJP (2 sposoby);
- (...) *cała oblepiona cekinami i nic poza tymi cekinami nie miała, tylko pióropusz na głowie i malutki paseczek, że ledwo co zasłaniał.* NKJP (3 sposoby);
- (...) *chłop leżał w poprzek wozu, a na ustach palił mu się taki niewielki niebieski płomyk, malutki jak ognik na bagnie, pojawiał się i znikał.* NKJP (4 sposoby).

Dodać tu warto dodawanie do przymiotników określających wielkość intensyfikatorów typu *bardzo, nadzwyczaj, niespotykane, zadziwiająco (mały, maleńki)* (Bałabaniak, Mitrenga 2015), por.

- *Wszechświat Gźdaczy był tak mały, że kiedy spotkał się z naszym normalnym wszechświatem, to zrobiła się bardzo maleńka Dziurka Kosmiczna, (...) NKJP.*

Dla naszych rozważań istotne jest dublowanie słowotwórczych wykładników, mówi się w literaturze o zdrobnieniach drugiego stopnia⁵:

pokój → *poko+ik* → *poko+icz+ek*

⁵ Choć rzadko, zdarzają się zdrobnienia trzeciego stopnia, np. *wianuszczyk, dziewcząteczko, drobinczka*. Sygnalizowanie zjawiska wielokrotnej deminutywności i pierwsze próby opisu tego zagadnienia w literaturze sławistycznej prezentuje, z położeniem nacisku na język serbski, Božo Topić (2015). O polskich deminutywach drugiego stopnia pisała Natalia Reczek (2006).

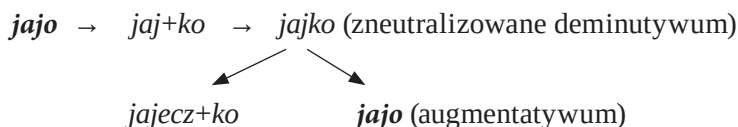
most → *most+ek* → *most+ecz+ek*
wiór → *wiór+ek* → *wiór+ecz+ek*
kwiat → *kwiat+ek* → *kwiat+usz+ek*.

Już w 1969 roku Bogusław Kreja (s. 85–117) opisał polskie derywaty z dublowanymi przyrostkami *-k-*, dodać warto, że brał pod uwagę ich występowanie w całej historii polszczyzny pisanej. W grę wchodzi zakończenia: *-(ecz)ek*, *-(icz)ek*, *-(ecz)ka*, *-(qt)ko*, *-(usz)ek*, *-(usz)ka*, *-(usz)ko*, *-(asz)ek*, *-(ysz)ek*. W pięciu ostatnich pojawia się *-usz-*, *-asz-*, *-ysz-*, które Bogusław Kreja interpretuje jako efekt fonetycznego przekształcenia *č* pochodzącego z *k* w *š* (KREJA 1969: 113–117). Derywaty z formantami *-uszek*, *-uszka*, *-uszko* tworzone są nieraz na bazie zdrobnień z formantami pochodnymi od *-k-*: *garn+ek* → *garn+uszek*, *dzban+ek* → *dzban+uszek*, *kacz+ka* → *kacz+uszka*; *jabl+ko* → *jabl+uszko*, co potwierdza fonetyczną genezę wykładników zdrobnień drugiego stopnia.

POZORNE DEMINUTYWA

Prostota reguł słowotwórczych nie gwarantuje funkcjonowania derywatu w pierwotnej, wyjściowej kategorii. Odrębne życie podstawy słowotwórczej i powstałego na jej bazie leksemu mogą zburzyć genetyczną relację.

1. Zdarza się, że w derywacie dochodzi do neutralizacji sensu 'mały'. Deminutywum zaczyna być rozumiane jako norma dla następnego zdrobnienia, z drugiej zaś strony – jako norma dla augmentatiwum, wówczas może dojść do homonimii między bazą pierwotnego zdrobnienia a powstałego drogą derywacji ujemnej augmentatiwum:

Sprawdzianem dla neutralizacji może być gniazdo słowotwórcze, bowiem deminutywa mogą być podstawami słowotwórczymi tylko dla następnych deminutywów, tych drugiego stopnia, np. *jajko* – *jajeczko*⁶. Tymczasem od *jajko* mamy derywaty: *jajecznicza*, *jajeczny*, *jajkowy* (*kształt*).

- Wyrazy gniazdko – *gniazdeczko* mieszczą się w gnieździe słowotwórczym GNIAZDO 'pomieszczenie ptaków do wylęgu i wychowania potomstwa', poza nimi nie spotkamy derywatów z *-k-* przy rdzeniu, natomiast od *gniazdo* mamy cały szereg wyrazów pochodnych: *gniazdownik*, *gniazdownisko*, *gniazdować*, *gnieździć się*, *zagnieździć się*, *gniazdowaty*, *gniazdowy*. Jedynie GNIAZDO w znaczeniu 'urządzenie do włączania (...) prądu' obok *gniazdko*

⁶ Reguła dotyczy również derywatów augmentatywnych, choć, jak pokazałam, postać niektórych derywatów w gnieździe pozornie przeczy temu. Różnica leży w semantyce.

ma derywat *gniazdkowy* (SGS). Ale tu *gniazdko* nie jest zdrobnieniem od *gniazdo* 'pomieszczenie ptaków'. To derywat, w którym *-k-* ma funkcję symilatywną – *gniazdko do prądu* jedynie przypomina ptasie *gniazdo*.

- Najprawdopodobniej *ciastko* to pierwotne deminutywum od *ciasto* 'wypiek ze słodkiej masy', był to 'mały kawałek ciasta'. Ale dziś *ciastko* jest podstawą słowotwórczą derywatów: *ciastkarnia*, *ciastkarz*, *ciastkarstwo*, *ciastkowy* (SGS). Powstawały derywaty, bo *ciastko* nie funkcjonuje jako zdrobnienie, funkcję deminutywum pierwszego stopnia pełni *ciasteczko*.

2. Poruszony tu problem neutralizacji deminutywów wiąże się z zagadnieniem podwójnej deminutywności. Z derywatami drugiego stopnia mamy do czynienia wtedy, gdy zdrobnienie drugiego stopnia powstaje na bazie zdrobnienia stopnia pierwszego:

głowa → *głów-ka* → *głów-ecz-ka*,

noga → *nóż-ka* → *nóż-ecz-ka*,

ptak → *ptasz-ek* → *ptasz-ecz-ek*.

Gdy uważnie przyjrzeć się derywatom mającym ilustrować podwójną deminutywność, okaże się, że wiele z nich powstało na bazie zneutralizowanej formacji deminutywnej, morfem *-k-* (czasami w postaci *-c-*, *-č-*, *-š-*) należy do podstawy słowotwórczej, nie jest elementem deminutywum drugiego stopnia:

snop → *snopek* → *snopecz-ek*,

guz → *guzik* → *guzicz-ek*,

gar → *garnek* → *garnusz-ek*,

wstęga → *wstążka* → *wstążecz-ka*,

(*pępek* ← **pōpъ*) → *pępek* → *pępusz-ek*.

3. Omawiane dotąd problemy, wynikające z neutralizacji deminutywów, wpisać można w nadrzędne zjawisko, jakim jest leksykalizacja derywatów, ta w przypadku deminutywów daje efekt uchylenia sensu 'mały'. O przyczynach i zarazem różnych interpretacjach wtórnych znaczeń zdrobnień traktuje artykuł Rajny Dragijewicz (2015). Ich wachlarz jest duży, historie poszczególnych derywatów skomplikowane, czasami sięgać trzeba do czasów prasłowiańskich.

- *trzewik* 'but' to deminutywum (*červikъ*) od **červo* 'skóra zwierząt, z brzucha' (stąd *trzewia!*) (SBor). Dla Polaka *trzewik* nie jest deminutywum, rolę tę pełni *trzewiczek*.
- leksem *łóże* jest już w polszczyźnie archaizmem. Meblem do spania jest *łóżko*, od tego można utworzyć deminutywum *łóżeczko*.

Efektem podobnych leksykalizacji jest powstanie klas leksemów podobnie zbudowanych i o podobnym znaczeniu (GRZEGORCZYKOWA–PUZYNINA 1974: 114–203):

- nazwy przedmiotów podobnych, por. *młynek (do kawy)*, *rączka (walizki)*, *torebka (damska)*, *siatka (na zakupy)*, *chusteczka (do nosa)*;
- syngulatywa: *słomka*, *trawka*, *pyłek*, *schodek*;
- związki chemiczne: *tlenek*, *chlerek*, *siarczek*;
- derywaty materiałowe: *cukierek*, *ciastko*, *sukienka*, *żelazko*, *ołówek*.

Niektóre z przytoczonych derywatów mają u swych podstaw deminutywa, jak np. *chusteczka*, *słomka*, *ciastko*, są i takie, które powstały na wzór funkcjonujących już derywatów, jak np. *młynek (do kawy)*, *schodek*, *ołówek*. Dzieje każdego z tych wyrazów są zwykle skorelowane ze zmianami w rzeczywistości pozajęzykowej.

Jak widać, prosta budowa rzeczownikowych deminutywów nie ułatwia ich interpretacji, głównie z powodu krzyżowania się z ekspresywnością, o tym często się pisze. Ale sufiks *-k-* ma nie tylko funkcję deminutywną i ekspresywną, nie tylko znaczenia wskazane we fragmencie 3. Zdarza się i tak, że jest elementem pustym pod względem semantycznym, że jego rola polega na adaptacji pożyczek, np. *tabletki* z fr. *tablette*, *kamizelka* z fr. *camisole*, *kozetka* z fr. *causette*, *mycka* z nm. *Mütze*, *menażka* z niem. *Menage*, *manatki* z włos. *manata*, *menzurka* z łac. *mēnsūra*.

ZAKOŃCZENIE

Powyższe rozważania nasuwają myśl o wzajemnym splataniu się przyczyny ze skutkiem. Z jednej strony powstają deminutywa (przyczyna), te neutralizują się i leksykalizują, a wtedy leksemy z *-k-* przybierają inne funkcje (skutek). Z drugiej strony *-k-* ma inne funkcje niż zdrobnienia (przyczyna), zatem i neutralizację, i leksykalizację deminutywów mają ułatwiony przebieg (skutek). Wielofunkcyjność morfemu *-k-* rodzi nieustające przemiany, przejawiają się to przez całą historię polszczyzny.

WYKAZ ŹRÓDEŁ WRAZ ZE SKRÓTAMI

SDOR Słownik języka polskiego (red. W. Doroszewski), Warszawa, 1958–1969.

SGS: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda odrzeczownikowe. T. 2, red. Hanna Jadacka. Kraków 2001.

SSTP: Słownik staropolski, t. 1–11, red. S. Urbańczyk i in., Wrocław–Kraków 1953–2002.

SXVI: Słownik polszczyzny XVI wieku, red. M. R. Mayenowa i in., t. 1–37, Wrocław–Warszawa 1956–2016.

WSJP: Wielki słownik języka polskiego PAN, red. P. Źmigrodzki. <https://www.żwsjp.pl/>

BORYŚ, Wiesław. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków 2005.

Narodowy Korpus Języka Polskiego (NKJP): <http://nkjp.pl>

LITERATURA

- BAŁABANIAK**, Dagmara, Barbara **MITRENGA**. *Polskie intensyfikatory w ujęciu historycznym*, Katowice, 2015.
- GRZEGORCZYKOWA**, Renata, Jadwiga **PUZYNINA**. *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa, 1974.
- KLESZCZOWA**, Krystyna. Neutralizacja deminutywności w polskich derywatach. W: *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga. Деминутивы в слованских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila / Editor Irena Stramljič Breznik. Maribor, Bielsko-Biała, Budapeszt, Kamas Praha, 2015, 159–169.
- KLESZCZOWA**, Krystyna, Magdalena **PASTUCHOWA**. Deminutywność w słowiańskich badaniach słowotwórczych. *Sprawozdanie z konferencji Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów (Słowenia, Maribor, 25–29 maja 2015)*. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, Tom 51, 2016, 330–339.
- KLESZCZOWA**, Krystyna. *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*. Katowice, 1998.
- KREJA**, Bogusław. *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim. Formacje na -ik, -k-, -isko i -ina*. Gdańsk, 1969.
- Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga. Деминутивы в слованских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila / Editor Irena Stramljič Breznik. Maribor, Bielsko-Biała, Budapeszt, Kamas Praha, 2015.
- RECZEK**, Natalia. Derywacja rzeczownikowych formacji deminutywnych drugiego stopnia w języku polskim i w języku bułgarskim. w: *Znane i nieznanne przestrzenie w języku i kulturze Bułgarii*, red. M. Walczak-Mikołajczakowa, K. Chichikowa, Łódź, 2006, s81–88.

- ДРАГИЧЕВИЧ**, Райна. Недеминутивные значения деминутивов. В: *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga. Деминутивы в слованских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila / Editor Irena Stramljič Breznik. Maribor, Bielsko-Biała, Budapeszt, Kamas Praha 2015, 88–101.
- БОРИЋ**, Божо. О даљој деминуцији у српском језику. В: *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga. Деминутивы в слованских языках: форма и роль / Diminutives in Slavic Languages: Form and Role*. Uredila / Editor Irena Stramljič Breznik. Maribor, Bielsko-Biała, Budapeszt, Kamas Praha 2015, 74–87.

Кристина Клешцова

ПРОМЕНЕ У КЛАСИ ПОЉСКИХ ДЕМИНУТИВА

Резиме

Кроз читаву историју пољског језика основни формант категорије деминутивности био је суфикс/афикс *-k-*, чији је облик варирао према граматичком роду (*-ek, -ik, -ka, -ko* У прошлости су постојали и деминутиви који су представљали такозвани меки облик: *-ec, -ica*. На основу дефлекције **tele, *telete* развили су се суфикси *-e* и *-qtko*.

Мала величина предмета може се изразити деминутивом (*maleńki, maluteńki* 'мален'), али може бити и изражена придевом, као и интензификаторима као што су *bardzo* 'веома', *wyjątkowo* 'изузетно', *nadzwyczaj* 'претерано' (*mały, maleńki* 'мален'), уп. *bardzo maleńka dziurka* 'веома малена рупа'. Ова средства се могу истовремено појавити

у текстовима. Творбена средства су деминутиви другог степена са формантима: *-(ecz)ek*, *-(icz)ek*, *-(ecz)ek*, *-(qt)ko*, *-(usz)ek*, *-(usz)ka*, *-(usz)ko*, *-(asz)ek*, *-(ysz)ek*.

Историјски континуирани облик има везе са неутрализацијом деминутивне вредности (*jabko* 'јаје', *guzik* 'дугме') и лексикализацијом (*trzewik* 'врста ципела', *ciastko* 'кекс, колач'). Способност прављења творбеног гнезда указује на опадање функције деминутива, јер деминутив може бити само основа деминутива другог степена.

Кључне речи: деминутиви, неутрализација творбене категорије, полисемија, промена семантике, динамичне промене у језику.

Шлески универзитет у Катовицама

ЦВЕТАНКА АВРАМОВА*

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по славянски филологии

Катедра по славянско езиковзнание

**ПО ВЪПРОСА ЗА СУФИКС $-(E)CTB(O)//-STV(I)/-(C)TV(I)$ В
БЪЛГАРСКИЯ И ЧЕШКИЯ ЕЗИК (С ОГЛЕД И НА ДРУГИ
СЛАВЯНСКИ ЕЗИЦИ)**

Статията обръща внимание на необходимостта от уточняване на фонемния състав на суфиксалния формант $-(e)ctb(o)//-stv(i)/-(c)tv(i)$, с който се образуват абстрактни съществителни, традиционно отнасяни към категориите *nomina essendi* и *nomina actionis* в българския и чешкия език. Посочва се липсата на единство сред изследователите по отношение на изписването на суфикса (суфиксите) и определянето на неговия (техния) фонемен състав и варианти. Изразява се мнението, че решаването на въпроса за словообразователния формант зависи от това как се определя произвеждащата / мотивиращата дума, влизаща в структурата на деривата като негова словообразователна основа.

Ключови думи: суфикс, суфиксален вариант, абстрактни съществителни.

0.1. В една своя статия Б. Чорич (Ѓорић 2010) изтъква необходимостта от инвентаризация и допълване на типовете афикси в сръбския език, като аргументира наличието в него на още един тип¹ – постфикс. На необходимостта от преглед и допълване на инвентара от афикси в българския език обръща внимание Ю. Балтова (1999). Смятам, че горната констатация, направена за сръбския и българския език, може да бъде отнесена и към чешкия (както и към други славянски езици, напр. словашки). Основания за това ми дават разнообразните начини, по които в изследванията на двата езика се разглежда суфиксалният формант, съдържащ фонемната редица $-ctb-//-stv-/--(c)tv-$ за образуване на абстрактни съществителни, традиционно отнасяни към категориите *nomina essendi* и *nomina actionis* като: бълг. *адвокатство*, *лукавство*, *майчинство*, *обуцарство*; чеш. *hornictví*, *ožralství*, *pedantství*, *rodičovství* и под.

0.2. Различията се отнасят както до начина на изписване на суфикса (суфиксите), така и до определянето на неговия (техния) фонемен състав и варианти. Липса на единство по този въпрос се наблюдава не само между изследователите на отделните езици, но и на един и същ език, в трудовете на

* avramova.cv@slav.uni-sofia.bg

¹ Наред с префикс, интерфикс, суфикс.

един и същ автор, дори в едно и също изследване. Забелязва се също така, че в много български, чешки и други славистични трудове флексията не навсякъде се отделя от суфикса чрез поставянето ѝ в скоби².

1.0. В българската езиковедска литература звуковият комплекс **-ств** се разглежда като суфикс с един или два разширени варианта, обикновено изписвани в скоби: **-ство (-ество)** (Андрейчин 1978: 98; Стоянов 1984: 184), **-ство (-овство, -ество)** (Стоянов и др. 1983: 64). В. Радева характеризира **-ств(о), -еств(о)** нееднозначно – от една страна, говори за наставка **-ств(о)**, от друга – за наставка **-ств(о)/-еств(о)** (очевидно се има предвид един суфикс в два фонетични варианта, отделени с наклонена черта) (РАДЕВА 1991: 147; 2007: 140), от трета, представя **-ств(о)** и **-еств(о)** като отделни наставки (суфикси):

„Предимно за книжовния език са характерни съществителните, образувани с наставката **-ств(о)**, която се съчетава с основи на съгласен звук: *богат – богатство, достоен – достойнство, свършен – свършенство* (...) С основи, които завършват на [ж], [ч], [ш], се свързва наставката **-еств(о)**: *водач – водачество, мъж – мъжество, тъкач – тъкачество, юноша – юношество* (...) Дериватите с наставка **-ство/-ество** се обособяват в две подгрупи в зависимост от значението си“ (РАДЕВА 1991: 146–147; аналогично в: РАДЕВА 2007: 139–140). Разглежданите съществителни са включени в раздел, озаглавен „**Наставка -ств(о)**“.

1.1. *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения* (СТРБЕ 2008³) посочва суфикс **-ство**² като наставка за образуване на съществителни имена със следните значения: 1. Название на признак / качество: *богатство* (< *богат*). 2. Название на дейност / занятие на лице: *градинарство* (< *градинар*). 3. Название на особеност / качество на лице: *геройство* (< *герой*). Като омонимни наставки са представени **-ство**¹ за образуване на съществителни със значение „място / учреждение според професията / длъжността на лице“: *издателство* (< *издател*) и „**-ство**³ (**-ество**) за назоваване на „събирателно множество от лица“: *студентство* (< *студент*), *беднячество* (< *бедняк*) (СТРБЕ 2008³: 1076). За отбелязване е, че само на суфикс **-ство**³ в скоби е представен негов вариант.

2.0. В словообразователните изследвания на чешкия език обикновено се посочва един суфиксален формант в две фонетични разновидности, изписвани съответно: **-ství/-ctví** (HAUSER 1980: 128; KARLÍK et al. 1995: 213; LAMPRECHT et al. 1986: 278–279), **-stv(í)/-ctv(í)** (PETR, red. 1986: 297–298; DOKULIL 1996: 93), **-stv(í)/-(c)tv(í)** (SLOVNÍK AFIKŮ 2016: 557).

2.1. Според *Slovník afixů* (2016) става дума за „два формални варианта на словообразователния суфикс с една и съща функция: основният вариант **-stv(í)**

² На този факт в сръбското езикознание обръща внимание Б. Чорич. Авторът изтъква, че „в сръбската лингвистична практика по правило *суфиксът* се представя *кумулятивно*, т.е. заедно с флексивния елемент, но само с онзи, който характеризира формата за именителен падеж единствено число при имената (при прилагателните – в мъжки род) или инфинитива при глаголите“ (Ђорић 2010: 322).

се свързва с основите на преобладаващата част от съществителните имена (*člen* → *člen-ství*, *soused* → *soused-ství*, *vítěz* → *vítěz-ství*, *malíř* → *malíř-ství*, *dít-ě* → *dět-ství*, *škol-a* → *škol-ství*), вариант **-tví**, респ. **-ctví** (в който *c* образува морфемна възел (*morfematický uzел*), тъй като принадлежи едновременно към основата и суфикса), се свързва с основи на съществителни, завършващи на *k* или *s* (*vlastník* → *vlastnic-tví*, *dědic* → *dědic-tví*). Според авторите в механично отделение вариант **-tví** може да се види произносително опростеният основен суфиксален вариант **-ství**: **vlastnic-ství* → *vlastnic-tví*, **dědic-ství* → *dědic-tví*“ (SLOVNÍK AFIXŮ 2016: 557).

2.2. В своята граматика Фр. Травничек обаче определя два отделни суфикса (наставки): **-ství**, **-tví** (TRÁVNÍČEK 1951: 285). По същия начин новата еднотомна академична граматика на чешкия език посочва два суфикса – **-ství** и **-ctví** – за образуване на имена на качества (ŠTÍČNA 2013: 140–142), и **-ství** и **-(i)(c)tví** за образуване на названия, изразяващи най-общото абстрактно значение „комплексни институционализирани явления“ (ŠTÍČNA 2013: 147–148). В издадената само пет години по-късно многотомна академична граматика от същия авторски колектив обаче отново се споменава за един суфикс в три варианта (**-ství/-tví/-ovství**), от които **-ství** и **-tví** морфологично зависими (ŠTÍČNA, ed. 2018: 417); при названията на занаяти, отрасли, професии и др. суфиксът е представен в два варианта – **-ství/-(c)tví** (ŠTÍČNA, ed. 2018: 499) или **-ství/-ctví** (ŠTÍČNA, ed. 2018: 500). Независимо от това в изложението ту се говори за суфиксални варианти (това е характерно за съществителните, включени към групата „Названия на качества/свойства и състоятия“ (Názvy vlastností a stavů) – вж. ŠTÍČNA, ed. 2018: 417–425, ту за суфикси – при останалите названия (Názvy ostatatních abstrakt) – вж. ŠTÍČNA, ed. 2018: 499–504. Срв. напр.:

„Názvy se sufixem *-ství/-(c)tví*“³

Názvy s tímto sufixem (v jeho několika variantách) označující vlastnosti osob nebo společenské stavy jsou popsány v oddílu Názvy vlastností a stavů. Tato kapitola je věnována popisu těch významů derivátů se sufixálními variantami *-ství/-(c)tví*, které jsme nezařadili do kategorie názvů vlastnosti a stavů“ (ŠTÍČNA, ed. 2018: 499).

„Jen malá menšina názvů se sufixem *-ství* nebo *-ctví* v běžném úzu označuje...“ (цит. съч., стр. 501).

При анализа на отделни деривати се допуска също така разширен вариант **-iánství**, напр. в *klausíánství*⁴.

³ Подчертаното тук навсякъде мое, Ц.А.

⁴ При съществителното *klausíánství* (както и при *klausovství*) се предполага двойна паралелна мотивация, както от собственото име *Klaus*, така и от съществителното *klausíán* (съответно *klausovec*); в първия случай формант е разширеният суфиксален вариант **-iánství** (съотв. **-ovství**), във втория – основният вариант **-ství** (ŠTÍČNA, ed. 2018: 425).

При съществителни от типа *hotelnictví* се определя разширен суфиксален вариант **-nictví** (ŠTÍСНА, ed. 2018: 503–503)⁵. При деривати като *sladovnictví* се предполагат поне три „постепенни и паралелни възможности за деривация“: „celkově se tu tedy nabízejí nejméně tři postupné i paralelní možnosti fundace: *slad* → *slad-ov-ý* → *slad-ov-n-a* → *slad-ov-n-i-ctví* / *slad-0*: *slad-ov-ý*: *slad-ov-n-a* → *slad* [(*ov*)(*n*)]*ictví*“ (цит. съч., стр. 503).

От представената схема на деривационните отношения следва, че в първия случай би трябвало да се отдели суфиксален вариант **-ictví**, срв. *sladovna* → *sladovnictví*, във втория – **-ovnictví**, срв. *slad* → *sladovnictví*, а в третия – **-nictví**, срв.: *sladový* → *sladovnictví*. Влиянието на произвеждащите основи върху значението на дериватите не се коментира. Не става ясно например как ще се обясни словообразователното значение на *sladovnictví*, ако то се приеме за дериват от *slad*, ако се приеме за дериват от *sladový* и ако се приеме за дериват от *sladovna*. И това съвсем не се отнася само за разглеждания случай. В многотомната граматика семантичната и формалната страна на дериватите се представят в отделни раздели („Aspekty významové“; „Aspekty formální“ – вж. ŠTÍСНА, ed. 2018: 417–425; 499–504). Такова автономно разглеждане на двете страни на деривацията / мотивацията – формалната и семантичната изводи-мост, се забелязва и в други изследвания.

2.3. Справката с *Обратния морфематичен речник на чешкия език – Retrográdní morfématický slovník češtiny* (Rmsč 1975) показва наличието на две ядрени суфиксални морфемати – **-tv(i)** и **-stv(i)** – с десетки варианти, съответно: **-tv(i)** с варианти: *-c-tv(i)*, *-ác-tv(i)*, *-ič-ác-tv(i)*, *-er-ác-tv(i)*, *-iv-ác-tv(i)*, *-ec-tv(i)*, *-e-c-tv(i)*, *-a-l-ec-tv(i)*, *-ova-l-ec-tv(i)*, *-a-n-ec-tv(i)*, *-e-n-ec-tv(i)*, *-en-ec-tv(i)*, *-t-ec-tv(i)*, *-ic-tv(i)*, *-l-ic-tv(i)*, *-n-ic-tv(i)*, *-nic-tv(i)*, *-eb-n-ic-tv(i)*, *-eč-n-ic-tv(i)*, *-t-eč-n-ic-tv(i)*, *-ed-nic-tv(i)*, *-en-ic-tv(i)*, *-em-n-ic-tv(i)*, *-ár-n-ic-tv(i)*, *-er-nic-tv(i)*, *-yr-nic-tv(i)*, *-et-n-ic-tv(i)*, *-ot-n-ic-tv(i)*, *-v-n-ic-tv(i)*, *-t-ev-n-i-c-tv(i)*, *-stev-n-ic-tv(i)*, *-ov-n-ic-tv(i)*, *-ov-nic-tv(i)*, *-áž-n-ic-tv(i)*, *-ež-nic-tv(i)*, *-ež-n-ic-tv(i)*, *-ev-ic-tv(i)*;

-stv(i) с варианти: *-a-č-stv(i)*, *-a-v-a-č-stv(i)*, *-ova-č-stv(i)*, *-e-č-stv(i)*, *-i-č-stv(i)*, *-í-č-stv(i)*, *-l-stv(i)*, *-a-l-stv(i)*, *-tel-stv(i)*, *-a-tel-stv(i)*, *-v-a-tel-stv(i)*, *-a-v-a-tel-stv(i)*, *-ova-tel-stv(i)*, *-i-tel-stv(i)*, *-i-l-stv(i)*, *-em-stv(i)*, *-om-stv(i)*, *-a-n-stv(i)*, *-an-stv(i)*, *-k-av-an-stv(i)*, *-án-stv(i)*, *-i-án-stv(i)*, *-it-án-stv(i)*, *-e-n-stv(i)*, *-en-stv(i)*, *-eč-en-stv(i)*, *-ár-en-stv(i)*, *-v-ár-en-stv(i)*, *-ír-en-stv(i)*, *-ot-en-stv(i)*, *-ost-en-stv(i)*, *-in-stv(i)*, *-eš-in-stv(i)*, *-ín-stv(i)*, *-on-stv(i)*, *-oun-stv(i)*, *-ér-stv(i)*, *-at-ér-stv(i)*, *-ír-stv(i)*, *-or-stv(i)*, *-ýr-stv(i)*, *-ař-stv(i)*, *-k-ař-stv(i)*, *-l-ař-stv(i)*, *-ář-stv(i)*, *-b-ář-stv(i)*, *-ich-ář-stv(i)*, *-k-ář-stv(i)*, *-č-k-ář-stv(i)*, *-ič-k-ář-stv(i)*, *-av-ič-k-ář-stv(i)*, *-ič-k-ář-stv(i)*, *-ik-ář-stv(i)*, *-ík-ář-stv(i)*, *-lík-ář-stv(i)*, *-ník-ář-stv(i)*, *-n-ík-ář-stv(i)*, *-en-k-ář-stv(i)*, *-in-k-ář-stv(i)*, *-t-k-ář-stv(i)*, *-n-úst-k-ář-stv(i)*, *-l-iv-úst-k-ář-stv(i)*,

⁵ Тук също се допуска двойна мотивация – от съществителното *hotel* и от прилагателното *hotelový*, която в случая не оказва влияние на словообразователната структура на деривата.

-av-k-ář-stv(i), -l-ář-stv(i), -n-ář-stv(i), -en-ář-stv(i), -in-ář-stv(i), -ion-ář-stv(i), -or-it-ář-stv(i), -ot-ář-stv(i), n-ost-ář-stv(i), -v-ář-stv(i), -eř-stv(i), -ěř-stv(i), -n-ěř-stv(i), -iř-stv(i), -č-iř-stv(i), -ik-áš-stv(i), -oš-stv(i), -ouš-stv(i), -at-stv(i), -it-stv(i), -ant-stv(i), -i-ant-stv(i), -l-ant-stv(i), -ent-stv(i), -out-stv(i), -ov-stv(i), -c-ov-stv(i), -a-l-c-ov-stv(i), -k-ov-stv(i), -ouš-k-ov-stv(i), -a-taj-stv(i), -ej-stv(i), -ěj-stv(i) (RMSČ 1975: 571–572).

Трябва да имаме предвид, че речникът представя морфемната, а не словообразователната структура на думите, съответно на суфиксите⁶. Все пак за словообразуването е важно, че в речника двете морфеме **-tv(i)** и **-stv(i)** се определят като ядрени суфиксални морфеме, т.е. като отделни суфикси; **-ctv(i)**, **-nictv(i)** са характеризирани като варианти на ядрения суфикс **-tv(i)**, а **-iánstv(i)**, **-ovstv(i)** – като варианти на ядрения суфикс **-stv(i)**.

3.0. От кратката съпоставка между българските и чешките езиковедски трудове се вижда, че отделните автори (понякога дори в едни и същи изследвания) дават различен отговор на въпроса колко и кои са суфиксите и суфиксалните варианти за образуване на абстрактните съществителни, традиционно отнасяни към категориите *nomina essendi* и *nomina actionis* в българския и чешкия език.

3.1. Бегият поглед върху словашкия език показва, че и в него картината не е по-различна.

Така например в *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine* (Ssps 2021) в речникова статия, озаглавена „**-stvo**, **-tvo**“ са представени общо 37 суфиксални варианта, включително посочените в заглавието **-stvo**, **-tvo**:

„**-stvo**, **-tvo**

Тип: суфикс.

Varianty: *-stvo (-stv-o), -tvo (-tv-o), -áctvo (-ác:tv-o), ánstvo (-án:stv-o), -antstvo (-ant:stv-o), -arenstvo (-ar:en:stv-o), -árenstvo (-ár:en:stv-o), -arstvo (-ar-stv-o), -árstvo (-ár:stv-o), -atérstvo (-at:ér:stv-o), -átorstvo (-át:or:stv-o), -atstvo (-at:stv-o), -covstvo (-c:ov:stv-o), -čstvo (-č:stv-o), -ectvo (-ec:tv-o), -enárstvo (-en:ár:stv-o), -enkárstvo (-en:k:ár:stv-o), -enstvo (-en:stv-o), -éristvo (-ér:stv-o), -iarenstvo (-iar:en:stv-o), -iarstvo (-iar:stv-o), -ierstvo (-ier:stv-o), -íctvo (-ic:tv-o), -ictvo (-ic:tv-o), -kárstvo (-k:ár:stv-o), -lstvo (-l:stv-o), -nictvo (-nic:tv-o, -n:ic:tv-o), -níctvo (-nic:tv-o, -n:íc:tv-o), -obnictvo (-ob:n:ic:tv-o), -onárstvo (-on:ár:stv-o), -orstvo (-or:stv-o), -ošstvo (-oš:stv-o), -ovníctvo (-ov:níc:tv-o), -ovstvo (-ov:stv-o), -tel'stvo (-tel':stv-o), -úststvo (-ún:stv-o), -ústvo (-út:stv-o)“ (Ssps 2021: 542).*

Както бе показано, първите два варианта (**-stvo**, **-tvo**) фигурират в заглавието, което предполага тяхната надредност спрямо останалите. Съще-

⁶ Както е известно, морфемната структура на думата е линейна, а словообразователната (на производната дума) – бинарна.

временно малко по-надолу в текста следва изречение, в което **-stvo** е определен като честотен *формант*, а *останалите – като (?негови) варианти*, срв.: „Formant **-stvo** je frekventovaný, početné varianty sú dôsledkom viacnásobnej motivácie“ (SSPS 2021: 543).

В речниковата статия са описани множество случаи на полимотивация (двойна и тройна мотивация), често водещи до различна словообразователна структура на дериватите, т.е. до определянето на различни звукови отрязъци като словообразователни форманти (вж. по-подробно SSPS 2021: 546–549).

3.2. В сръбския език суфикс **-ство** се определя като основен суфикс за образуване на абстрактни съществителни (Клајн 2003). Според Ив. Клайн в някои съществителни се отделят също така сложните суфикси **-анство** (в: *достојанство, пијанство, држављанство, пророчанство, супружанство, месијанство* и др.) и **-инство** (в: *мајчинство, материнство, маћехинство, оћинство, сестринство* и др.), получени чрез свързване на суфикси **-ан**, респ. **-ин** и **-ство** (Клајн 2003: 189). Същевременно съществителните от типа *мајчинство* се разглеждат от автора като деривати от прилагателни на **-ин**⁷, а това означава, че в структурата на дериватите би трябвало да се отдели не сложен суфикс **-инство**, а само **-ство**.

За разлика от други автори, Ив. Клайн не смята, че „сегментите“ **-тељство, -лаштво, -арство** в сръбския език са същински сложни суфикси:

„Тачно је да и та три сегмента показају извесну аутономију, али ипак још нису постали прави сложени суфикси. Наспрам њих, наимае, као основа увек постоји помен *agentis* на **тељ**, на **-лац** односно на **-ар**“ (Клајн 2003: 185).

Представеното мнение на сръбския дериватолог провокира поставянето на още един въпрос – за това как трябва да се дефинират понятията като *сложен суфикс* и *разширен суфикс*. Срв. напр. мнението на словашката изследователка Кл. Бузашиова, че в съществителното *otcovstvo* в значение „stav toho, kto je otcem“ може да се отдели *разширен формант -ovstvo*, в който сегмент **-ov-** е десемантизиран (Bosák–Buzášyová 1985: 112)⁸. Отнесено към темата на настоящото изследване, това означава да се определи има ли и кои са слож-

⁷ „Речи од придева на **-ин** означавају породичне односе: *мајчинсџво, мајтеринсџво, маћехинсџво, оћинсџво, сесџринсџво*“ (Клајн 2003: 188).

⁸ Според Кл. Бузашиова при деривата *otcovstvo* в това значение става дума за разцепване на структурната и семантичната мотивация – структурно дериватът е мотивиран от относителното прилагателно *otcovský*, а семантично – от съществителното *otec*. Определянето на разширен формант с десемантизиран компонент **-ov-** обаче противоречи на горното твърдение, защото както структурно, така и семантично *otcovstvo* би се мотивирало от *otec*. Смятам, че приемането на тезата за разцепване на структурната (формалната) и семантичната мотивация (теза на О.П. Ермакова) е в противоречие с дефиницията на производната дума (дериват) в синхронен план като лексема, която по форма и значение се извежда от друга свободнофункционираща в езика лексема, т.е. *от една и съща произвеждаща / мотивираща лексема (дума)*.

ните и кои – разширените суфикси / суфиксални варианти за образуване на *nomina essendi* и *nomina actionis*.

4.0. Кой е суфиксът (кои са суфиксите) за образуване на абстрактни съществителни от посочените категории в българския и чешкия език, колко и кои са неговите (техните) варианти и каква е тяхната структура, какви са критериите за дефинирането им, остава да се реши в бъдещи задълбочени изследвания. Това обаче е възможно само при решаването на проблемите, свързани с установяването на деривационните / мотивационните отношения, т.е. с определянето на произвеждащата / мотивиращата дума, влизаща в структурата на деривата като негова словообразователна основа – въпрос, който до този момент не е получил общоприето решение в славистиката⁹.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВА, Цветанка. „Словообразователна и семантична структура на абстрактните съществителни с формант *-(e)ств(о)//-ств(і)/-(с)тв(і)* в българския и чешкия език (дискуссионни въпроси)“. Ivana Bozděchová, Božana Niševa, Karolína Skwarska, eds. *Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy*. Praha: Academia, 2024, 201–212.
- АНДРЕЙЧИН, Любомир. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство, 1978.
- БАЛТОВА, Юлия. За отношението между морфем и словообразователен анализ. *Prace filologiczne XLIV* (1999): 35–40.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Други део, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- РАДЕВА, Василка. *Словообразуването в българския книжовен език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1991.
- РАДЕВА, Василка. *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2007.
- СТОЯНОВ, Стоян и др. *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: БАН, 1983.
- СТОЯНОВ, Стоян. *Грамматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство, 1984.
- СТРБЕ *Съвременен тълковен речник на българския език с приложения* (Стоян БУРОВ и др.). Велико Търново: Габеров, 2008³.
- ЂОРИЌ, Божо. Инвентар на афиксите в сръбския език. Лилия Крумова-Цветкова и др., съст. *Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова*. София: ИК „Емас“, 2010, 322–328.

* * *

- BOSÁK, Ján, Klára BUZÁSSYOVÁ. *Východiská morfémovej analýzy. Jazykovedné štúdie XIX*. Bratislava: Veda, 1985.
- DOKULIL, Miloš. *Tvoření slov. Marie Čechová a kol. Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, 1996: 76–132.
- HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ, eds. *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakladatelství Lidové noviny, 1995.
- LAMPRECHT, Arnošt, Dušan ŠLOSAR, Jaroslav BAUER. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

⁹ По този въпрос вж. напр. АВРАМОВА 2024.

- РЕТР, Jan, red. *Mluvnice češtiny. 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov.* Praha: Academia, 1986.
- RMSČ: *Retrográdní morfemický slovník češtiny* (Eleonora Slavičková). Praha: Academia, 1975.
- Slovník afixů užívaných v češtině* (ed. Josef Šimandl). Praha: Karolinum, 2016.
- ŠPS *Slovník slovotvorných prostředků v slovenčine* (eds. Martin Ološtiak, Martina Ivanová). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2021.
- ŠTÍČNA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013.
- ŠTÍČNA, František, ed. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov. Část 1, 2.* Praha: Academia, 2018.
- TRÁVNÍČEK, František. *Mluvnice spisovné češtiny. I.* Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.

Цветанка Аврамова

О ПРОБЛЕМАТИЦИ СУФИКСА *-(E)CTB(O)//-STV(Í)/-(C)TV(Í)* У БУГАРСКОМ И ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ (С ОСВРТОМ И НА ДРУГЕ СЛОВЕНСКЕ ЈЕЗИКЕ)

Резиме

Рад се фокусира на потребу да се утврди тачни састав суфиксалног форманта који садржи фонемски низ *-ctv-//stv-/(c)tv-* за творбу апстрактних именица у бугарском и чешком језику, које се традиционално сврставају у категорије *nomina essendi* и *nomina actionis*. Скреће се пажња на изостанак јединственог мишљења међу истраживачима у погледу правописа суфикса и одређивања њиховог фонемског састава и варијанти. У бугарској лингвистичкој литератури звучни комплекс *-ctv-* разматра се као један суфикс са једном или две проширене варијанте, које се обично наводе у градама: *-ctvo (-ectvo)*; *-ctvo (-ovctvo, -ectvo)*, или као два посебна суфикса *-ctv(o)* и *-ectv(o)*.

У дериватолошким истраживањима чешког језика наводи се један суфиксални формант који се остварује у две фонетске варијанте, односно: *-ství/-ctví*; *-stv(í)/-ctv(í)* и *-stv(í)/-(c)tv(í)*, а ређе – у три варијанте (*-ství/-tví/-ovství*), при чему се у истраживањима спомињу и друге варијанте. Међутим, није реткост да се говори и о два одвојена суфикса: *-ství* и *-tví*, *-ství* и *-ctví* или *-ství* и *-(i)(c)tví*.

Који су то суфикси за творбу именица попут буг. *адвокатство, лукавство, мајчинство, обуцарство*; чеш. *hornictví, ožralství, pedantství, rodičovství* итд. у бугарском и чешком језику, колике су и какве њихове варијанте, каква је њихова структура, који су критеријуми за њихово дефинисање, у чему је разлика између сложеног и проширеног суфикса – све су то питања за будућа темељита истраживања. Међутим, то би било могуће једино када би се решили проблеми одређивања мотивне речи која улази у састав изведенице као њена творбена основа. По том питању у славистици још увек нема јединственог решења.

Кључне речи: суфикс, варијанте суфикса, апстрактне именице.

Универзитет у Софији „Св. Климент Охридски”

Факултет словенских филологија

Катедра за славистику

ГОРАН Б. МИЛАШИН*
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
Катедра за србистику

О ПРЕФИКСАЛНО-СУФИКСАЛНОЈ ТВОРБИ РИЈЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ

У раду се говори о префиксално-суфиксалној творби ријечи у српском језику и њеном дериватолошком опису. Основни циљ јесте да се укаже на различите приступе грађењу ријечи које се могу мотивисати приједлошко-падежном везом (нпр. *пошкровље*) и ријечи образованих тако што су основи истовремено додати префикс и суфикс (нпр. *разгодље*). На основу анализе твореница из ових двију група предлаже се да се примјери из прве скупине интерпретирају двојачо – и као ријечи настале комбинованом, синтаксичко-суфиксалном творбом, и као префиксално-суфиксалне творенице, а да се примјери из друге скупине сврстају у ријечи настале префиксално-суфиксалном творбом.

Кључне ријечи: српски језик, дериватологија, префиксално-суфиксална творба ријечи, комбинована творба ријечи.

1. Уводне напомене. Предмет рада јесте префиксално-суфиксална творба ријечи у српском језику, односно начин на који се она представља у српској дериватолошкој литератури. Ради се о творбеном поступку којим се основи истовремено додају префикс и суфикс и који је у србистици одавно уочен и описан, али се, упркос томе, стиче утисак да су критеријуми за његово диференцирање и даље прилично неодређени. С тим у вези, у овом раду биће понуђен унеколико друкчији модел анализе ријечи које већина аутора сврстава у групу префиксално-суфиксалних твореница, и то тако што ће се узети у обзир њихова морфемска (творбена) структура, мотивација и начин грађења. Пошто се не претендује на исцрпност и коначност, примјери којима ће се илустровати релевантне чињенице о префиксално-суфиксалном грађењу ријечи биће преузети из граматика и чланака посвећених овом питању.

2. ПРЕФИКСАЛНО-СУФИКСАЛНА ТВОРБА РИЈЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Недовољна дефинисаност статуса префиксално-суфиксалне творбе ријечи у савременој српској дериватологији у великој је мјери условљена тиме што се и

.....
* goran.milasin@flf.unibl.org

префиксација у србистици, славистици, па и у лингвистици уопште, различито посматрала: а) као врста слагања (композиције); б) као врста извођења (деривације); в) као засебан начин грађења ријечи (о томе в. Драгићевић 2015). Увјерење да је префиксација врста слагања, укоријењено у српској науци о грађењу ријечи, а засновано на чињеници да су многи префикси по поријеклу приједлози, ријечце или прилози, дакле самосталне ријечи, утицало је на то да се у неким граматикама српског језика префиксално-суфиксална творба третира као вид комбиноване творбе, тј. комбинације композиције и деривације (в. нпр. Станолчић–Поповић 1995⁵: 125; Кликовац 2012²: 134–135). Овоме је, свакако, допринијело и традиционално нераздвајање синтаксичке творбе (срастања) од слагања, иако се ради о суштински различитим начинима грађења ријечи (о томе в. нпр. Ћорић 2008: 17; Марковић 2018³: 65). Аргументи аутора који се залажу за аутономију префиксације, односно њено дефинитивно искључивање из композиције (Клајн 2002; Драгићевић 2015), иду у прилог томе да се префиксално-суфиксална творба ипак не треба сматрати врстом традиционално схваћене комбиноване творбе, а на истом су трагу и истраживачи који овај творбени начин називају циркумфиксацијом (Ћирка 2003; Матијашевић 2009; Ћорић 2016: 3026–3027).

2.1. Р. Маројевић (2000: 186–187, 192; 2005) префиксацију и префиксално-суфиксалну творбу ријечи одређује као подврсте деривације, али притом прави јасну разлику између префиксално-суфиксалних твореница, које су, посматрано из синхронијског аспекта, настале тако што су основи истовремено прикључени префикс и суфикс (нпр. *раздобље*), и твореница које су настале суфиксацијом приједлошко-падежних веза (нпр. *јошкровље*). У *Нормативној граматици српског језика* (Пипер et al. 2022⁴: 285–288) наводи се да је префиксално-суфиксални тип творбе раније представљан као извођење суфиксом из синтагме, што и јесте, историјски гледано, начин на који су многе од тих ријечи настале, али да има и ријечи које се не могу изводити из синтагме, па их је из синхронијске перспективе оправданије сматрати префиксално-суфиксалним твореницама. Тако су се у истој групи нашли и примјери типа *јогнедље*, код којих је уочљива формално-семантичка веза с приједлошко-падежном конструкцијом, и примјери типа *раздобље*, код којих такве везе нема. Овакав приступ може се објаснити тиме што граматичка литература настоји да што сажетије и прегледније опише језички систем, али је чињеница да се њиме занемарује могућност друкчије интерпретације и класификације.

2.2. Како је уочио И. Клајн (2002: 177–178, 203–204), у српском језику постоје двије врсте префикса: они који се према основи односе као приједлог према именици (*безболан* – ‘који је без бола’), због чега се таква твореница

може мотивисати приједлошко-падежном везом, и они који, слично прилозима, модификују или ограничавају значење основе (*убацѝи* – ‘бацити унутра’). У првом случају, дакле, он допушта мотивацију синтаксичком конструкцијом, али ипак овакве лексеме сврстава у префиксално-суфиксалне творенице, јер сматра да се оне могу мотивисати и ријечју чији се коријен налази у њиховој структури. Р. Маројевић, за разлику од Клајна, не оставља могућност двојаког дериватолошког тумачења примјера као што је лексема *безболан*. Према његовом мишљењу, у ријечима тог типа може се говорити „о окамењеном предлогу, а о префиксу само условно (и то само у морфемској анализи)” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 752). Будући да је твореница *безболан* мотивисана приједлошко-падежном конструкцијом *без бола*, компонента *без-* у њеној структури није творбени формант, већ је дио творбене базе, па се самим тим ту не може говорити о префиксацији. Његова интерпретација прихватљива је не само са дијахронијског него и са синхронијског становишта. Међутим, не смије се одбацити чињеница да префикси настали од приједлога данас функционално представљају битно друкчије језичке јединице – афиксе, а не ријечи, што потврђују творенице без директне мотивационе везе с приједлошко-падежним конструкцијама, нпр. *ѝоднаслов*, чија је мотивна ријеч *наслов*, а префикс *ѝод-*, у служби творбеног форманта, има дословно спацијално значење. Исти овај префикс савремено језичко осјећање могло би препознати у структури именице *ѝоѝкровље*. У складу с тим, из синхронијске перспективе оправдано је говорити о двострукој мотивацији¹ – приједлошко-падежном везом *ѝод кров(ом)* и именицом *кров*. У првом случају, компонента с лијеве стране коријена представља дио творбене основе, а у другом творбени формант, што условљава и одређивање начина творбе ријечи *ѝоѝкровље*.

2.3. Уколико се творенице типа *ѝоѝкровље* мотивишу ријечју чији се коријен налази у њиховој структури, за њих се мора рећи да су настале префиксално-суфиксалном творбом. С друге стране, проблем се јавља када треба одредити начин грађења оваквих ријечи ако се оне мотивишу приједлошко-падежном везом. Маројевићева тврдња да су оне настале само суфиксацијом не звучи сасвим убједљиво јер се тако занемарује срастање првих двију компоненти. На једном мјесту, додуше, критикујући Клајнова тумачења, овај аутор каже: „Из суфиксације је неприродно издвојио примере суфиксације предлошко-падежне везе и укључио их у префиксацију иако они с префиксацијом немају никакве везе: у њима је основни творбени поступак морфемска творба помоћу суфикса а допунски – синтаксичка творба” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 778), што је у супротности с његовим претходним тврдњама

¹ Важно је напоменути да у неким примјерима постоји још сложенија мрежа мотивационих односа. Тако се, нпр., именица *низдрѝица* може довести у формално-семантичку везу с приједлошко-падежном конструкцијом *низ дрѝ(о)*, именицом *дрѝо*, али и прилогом *низдрѝо*.

да се ту ради о чистој суфиксацији приједлошко-падежних веза. Чини се како се Маројевићев приступ може оквалификовати као суфиксоцентричан, будући да он, између осталог, и у сложено-изведеним ријечима типа *ћослогавац*, и у ријечима насталим суфиксацијом синтаксичке конструкције типа *соићлебник*, суфиксацију види као основни творбени поступак, а синтаксичку творбу као допунски. Сличан став има и према грађењу префиксално-суфиксалних твореница, за које каже да је у њима „важнији онај сложенији творбени поступак (творба суфиксом удруженим с наставком) којим се не само завршава творба рѣчй него се она њиме укључује у морфологију и синтаксу” (МАРОЈЕВИЋ 2005: 778). Према суфиксација заиста има велики значај у грађењу ријечи српског језика, нема разлога да се творбени поступци који се догађају истовремено с њом третирају као допунски. Чини се како је најисправније и најпрецизније овдје говорити о комбинованој, синтаксичко-морфемској творби, тачније комбинацији сростања и суфиксације. Тако посматрано, именица *ћоћкровоље* може се третирати као ријеч настала синтаксичко-суфиксалном творбом од приједлошко падежне везе *ћод кров(ом)* или префиксално-суфиксалном творбом од именице *кров*.

3. ТЕРМИНОЛОШКА ПИТАЊА. Префиксално-суфиксалну творбу ријечи, како је већ речено, неки наши аутори називају *циркумфиксацијом* (ЅИРКА 2003; МАТИЈАШЕВИЋ 2009; ЋОРИЋ 2016: 3026–3027). Увођење циркумфикса као посебне врсте афикса Д. Шипка образлаже на сљедећи начин: „Razlog tome nije samo upotreba već ustaljenog naziva u globalnoj lingvistici nego prvenstveno to što prvi i drugi deo cirkumfiksa imaju nerazloživo značenje, tako onda *do-...-an* u *doživotan* znači 'koji se odnosi na period do kraja X' i to značenje nije prost zbir značenja sufiksa i prefiksa. Ovo je još očiglednije u slučaju cirkumfiksa koji koristi diskontinuirani sufiks *se*. U primeru: *naspavati se* (= *na-* + *spavati* + *se*) cirkumfiks je *na-... se* (ne postoje oblici **naspavati* i *spavati se**) i njegovo je značenje 'učiniti X u dovoljnoj meri', što ne proizilazi iz značenja sastavnih delova” (ЅИРКА 2003: 6–7). Ј. Матијашевић (2009) сматра да је назив *циркумфиксација* одговарајући јер се њиме истиче линеарни положај афикса који учествују у грађењу ријечи, а уз то је, као једночлани термин, погоднији од термина префиксално-суфиксална творба.

3.1. С друге стране, И. Марковић термину *циркумфикс* даје уже значење. Према његовој дефиницији, то је „složen i diskontinuiran afiks kojega dijelovi dolaze s lijeve i s desne strane baze (osnove) i ne mogu doći jedan bez drugoga. Riječ je dakle o afiksu koji se na neki način sastoji od prefiksa i sufiksa koji istovremeno okružuju korijen, a da se na korijen nikad ne pričvršćuju sami, barem ne u značenju koje imaju kad dolaze spareni” (МАРКОВИЋ 2018³: 58). Правим циркумфиксом овај аутор сматра творбени формант *јо-...-њ* (*јо-...-ћ*), којим

се у загревачком сленгу, у комбинацији с метатезом, граде ријечи као што су: *јогалабуњ* ('будала'), *јодџрањ* ('град'), *јокабањ* ('бака'), *јокџордоњ* ('доктор'), *јонобаркоњ* ('конобар') *јочњаваџиуњ* ('тучњава') и др. (MARKOVIĆ 2016). Он не мисли да су сативни повратни глаголи типа *насијавати се* и *најесити се* резултат циркумфиксације, како их, осим Д. Шипке, тумаче Б. Тафра и П. Кошутар (ТАФРА–КОШУТАР 2009), будући да, према његовом мишљењу, се није афикс него клитика,² а није сагласан ни с тумачењем да су циркумфиксацијом грађени придјеви *бесмислен*, *беспослен* итд., „jer se i bez- i -en mogu pojaviti jedan bez drugoga (bez- će doći i sa -ø, -n, -aš, npr. u bezimen, besan, bezbolan, bestidan, bezemljaš i sl., -en posve normalno u staklen, drven, limen i sl.)” (MARKOVIĆ 2018³: 60).

3.2. Комбинација префикса и суфикса који у исто вријеме окружују коријен у литератури се, осим циркумфиксом, назива и *конфиксом* (в. нпр. МАТИЈАШЕВИЋ 2009: 318–319; ПИПЕР et al. 2022⁴: 286), с тим да неки аутори њиме означавају и афиксоиде страног поријекла (в. MARTINET 1982: 88), што значи да он није једнозначан. У употреби су још и термини *дификс* (в. МАТИЈАШЕВИЋ 2009: 318–319) и *амдификс* (CRYSTAL 2008⁶: 16), али се посљедњи понекад користи и за означавање афикса који, у зависности од дистрибуцијских правила, може доћи или лијево или десно од коријена, „kao kad bi se latinski prijedlog *cum* tretirao kao afiks – *cum patre* ('s ocem') ~ *tecum* ('sa mnom')” (MARKOVIĆ 2018³: 60). Творбени начин који се састоји од синхроног додавања префикса и суфикса творбеној бази, ако се имају у виду сви поменути термини, може се именовати и као *конфиксација*, *дификсација* и *амдификсација*, а у литератури се среће и назив *парасинџеза* (MATTHEWS 2007²: 286; MARKOVIĆ 2018³: 52), мада он може имати и друго значење, када се под њим подразумевају различите комбинације слагања односно срастања са афиксацијом.

3.3. На основу овог кратког прегледа може се закључити да је терминологија у вези са поступком истовременог додавања префикса и суфикса творбеној основи прилично неуједначена, што иде у прилог тврдњи Б. Ћорића (2008: 7) да дериватологију, као и лингвистику у цјелини, одликује несистематска, повремено произвољна и хаотична употреба термина. Ј. А. Земска (ЗЕМСКАЈА 2011³: 32–33) одлучила је да се држи традиционалног назива

² Како овај аутор примјећује, ни поређење с руским језиком не помаже јер је ондје компонента *ся/сь* срасла с глаголом (MARKOVIĆ 2018³: 60). Ово његово запажање треба пропатити и напоменом да у руском тај афикс има статус постфикса, морфеме која долази после је наставка, па би и у српском језику, по истом принципу, вјероватно било оправданије сматрати се постфиксом него „дисконтинуираним суфиксом”, како га одређује Д. Шипка (ШИПКА 2003: 7). Ипак, чини се да се, које неки аутори називају морфемом сателитом (ПОРОВИЋ–ТРОСТИНСКА 1993), не треба, бар засад, убрајати у афиксе, као што то не чини ни И. Клајн (2003). Он, наиме, само указује на то да у појединим случајевима „додавање префикса подразумева и претварање прелазног или непрелазног глагола у повратни: *јесити – најесити се*, *сијавати – насијавати се*, *јићи – јићи се*, *шрчати – расшрчати се* и слично” (Клајн 2002: 242). У прилог мишљењу да није ријеч о суфиксу или постфиксу иде и то што се не мора увијек стајати иза глагола којем припада (*Најела се* и *Она се најела*).

префиксално-суфиксална творба ријечи, истичући како издвајање конфикса као посебне врсте морфема у руском језику није сврсисходно јер у том језику, према њеном мишљењу, не постоји дисконтинуирана морфема, а, осим тога, иницијалне и финалне компоненте подударају се значењски са одговарајућим префиксима и суфиксима. Ова образложења могла би се, по аутоматизму, прихватити и кад је ријеч о систему стандардног српског језика. Нема потребе, наиме, да се, нпр., у вези са структуром ријечи *неопротив* говори о циркумфиксу *не-...-ив*, будући да се те компоненте појављују и одвојено, а ради се, заправо, о префиксу *не-* који учествује и у грађењу придјева типа *неоштен*, односно о суфиксу *-ив* који учествује у грађењу придјева типа *обрадив*. У таквим случајевима није оправдано говорити о неразложивом заједничком значењу пошто оба форманта независно један од другог у твореницу уносе своју семантику. Иако су термини као што су *циркумфиксација* и *конфиксација* већ одомаћени у глобалној лингвистичкој литератури, а практични су зато што су једночлани, чини се како је исправније, у складу с традицијом, остати при термину *префиксално-суфиксална творба ријечи* када се одређује начин грађења твореница *неопротив*, *прољеће*, *раздобље* и сл. Семантички опсег назива *циркумфикс/конфикс*, *циркумфиксација/конфиксација*, с друге стране, боље је ограничити онако како су то учинили И. Марковић и, имплицитно, Ј. А. Земска.

4. Закључак. Ставови језикословаца према префиксално-суфиксалној творби ријечи у српском језику, како је показано у овом раду, прилично су неусаглашени. На основу анализе литературе и језичке грађе може се закључити да је приликом синхронијског дериватолошког описа ријечи које се сврставају у групу префиксално-суфиксалних твореница потребно са становишта савременог језичког осјећања сасвим прецизно утврдити њихову морфемску структуру, мотивацију, а затим и начин грађења. Уколико се установи да између творенице и одговарајуће приједлошко-падежне конструкције постоји формално-семантичка веза, то се у анализи не смије занемарити, него се мора говорити о вишеструкој мотивацији. У складу с тим, творенице типа *пошкровље*, које се могу из синхронијске перспективе мотивисати и приједлошко-падежном везом, треба да се интерпретирају двојачко – и као ријечи настале комбинованом, синтаксичко-суфиксалном творбом, и као префиксално-суфиксалне творенице, а творенице као што је *раздобље* треба сврставати само у ријечи настале префиксално-суфиксалном творбом. Разматрање терминолошких питања указало је на то да нема потребе за увођењем вишезначних термина *циркумфикс/конфикс*, *циркумфиксација/конфиксација* и др. у српску дериватологију када се говори о префиксално-суфиксалној творби јер су традиционални називи за овај начин грађења ријечи и средства која у њему учествују сасвим адекватни.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. Префиксација у србистици и славистици. Људмила Поповић, Дојчил Војводић, Мотоки Номаћи (ур.). *У просјору лингвистичке славистике: Зборник научних радова поводом 65 година животоа академика Предраја Пићера*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2015, 353–367.
- ЗЕМСКАЈА, Елена Андреевна. *Современный русский язык: Словообразование*. Москва: Флинта–Наука, 2011³.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слањање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- КЛИКОВАЦ, Душка. *Грамађика српског језика за основну школу*. Београд: Креативни центар, 2012².
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. *Српски језик данас*. Београд: СРС–ЗИПС, 2000.
- МАРОЈЕВИЋ, Радмило. Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1). *Српски језик – студије српске и словенске* 10/1–2 (2005): 685–779.
- МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка. Циркумфикс као творбени формант. *Славистика* 13 (2009): 316–326.
- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевевић. *Нормативна грамађика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022⁴.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамађика српског језика: Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1997⁵.
- ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

- CRYSTAL, David. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishing, 2008⁶.
- ЋОРИЋ, Вођо. Serbian. Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (eds.). *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe, Volume 4 [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft]*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 2016, 3017–3037.
- МАРКОВИЋ, Иван. Hrvatski cirkumfiks *jo-...-ń*. *Suvremena lingvistika* 42/82 (2016): 191–217.
- МАРКОВИЋ, Иван. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput, 2018³.
- MARTINET, André. *Osnove opće lingvistike*. Prev. August Kovačec. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1982.
- MATTHEWS, Peter Hugoe. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007².
- РОПОВИЋ, Milenko, Rajisa TROSTINSKA. Hrvatsko-rusko-ukrajinske jezične paralele – o morfemu-satelitu i morfemoidu-satelitu. *Croatica* 37/38/39 (1993): 303–309.
- ЅИРКА, Danko. *Rečnik tvorbenih formanata: početne leksičke liste*. Београд: Alma, 2003.
- ТАФРА, Branka, Petra KOŠUTAR. Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika* 35/67 (2009): 87–107.

Goran B. Milašin

**ON PREFIXAL-SUFFIXAL WORD FORMATION IN THE SERBIAN LANGUAGE:
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS**

Summary

This paper is dedicated to prefixal-suffixal word formation in the Serbian language and its description in Serbian derivatology. The main goal was to point out different approaches to the formation of words which can be motivated by the prepositional-case construction (e.g., *potkrovlje* 'attic') and words formed by adding a prefix and a suffix to the root at the same time (e.g., *razdoblje* 'period'). Based on the analysis of word formations from these two groups, it is proposed that the examples from the first group be interpreted in two ways – both as words formed by combined, syntactic-suffixal formation, and as prefixal-suffixal formations, and that the examples from the second group be classified as words formed by prefixal-suffixal formation.

Keywords: Serbian language, derivatology, prefixal-suffixal word formation, combined word formation.

University of Banja Luka
Faculty of Philology
Department of Serbian Language and Literature

РАДМИЛО Н. МАРОЈЕВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

СРПСКИ АНТРОПОНИМСКИ ИМЕНОСЛОВ С ДЕРИВАТОЛОШКОГ СТАНОВИШТА

У раду се разматрају српске антропонимске категорије у њиховом историјском развоју с аспекта генезе и морфемске структуре. Посебна пажња поклања се примарном значењу мушких и женских личних имена, преображају патронима (и матронима) у презимена, као и племенским именима насталим на бази посесива и патронима. Поред презимена патронимског поријекла, у раду се разматрају презимена етнотонимског и адјектонимског поријекла, презимена настала од надимака и начини именовања жена и дјевојака по роду и дому (женска презимена).

Кључне ријечи: лична имена, имена по мужу, патроними/матроними, презимена, етнотопоними.

1. Полазиште. За опис српског антропонимског именослова са сваког, па и са најважнијег, дериватолошког становишта, кључни појам (и термин) јесте „антропонимска категорија“. Поред класификације антропонима или именâ лица према антропонимским категоријама, важна је њихова подјела по роду, односно по полу и узрасту.

1.1. У својим радовима ми смо увели термин „антропонимска категорија“, а то је скуп именовања лица који има своја формалнограматичка (превасходно деривациона) обиљежја, и своје специфично оноματοлошко значење: издвојили смо лична имена (мушка и женска), имена по мужу (наравно, само женска), мушке патрониме (и матрониме), женске патрониме (као категорију у формирању, у староруском језику) и презимена. Овој теми посвећена је расправа „Антропонимске категорије у староруском језику. (Прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система)“, објављена у часопису *Ономајолошки њрилози* (МАРОЈЕВИЋ 1983: 137–177) и други радови [види податке о збирној библиографији до 2018. године у т. 5.4].

Од новијих радова о антропонимским категоријама поменућемо одредницу „Име и презиме“ у *Енциклопедији Републике Српске* (4: 274–276) (МАРОЈЕВИЋ 2022) и чланак „Владика Василије (Јовановић) – Свети Василије

* radmilo@mail.ru; ORCID: 0009-0002-4828-4375

Острошки: Етнонимска, топонимска и антропонимска преплитања на тремеђи Херцеговине, Црне Горе и Седморо Брда” у зборнику *Свети Василије Острошки – 350 година од пресјављења* (МАРОЈЕВИЋ 2023: 373–387), којима смо се у овом раду користили.

1.2. Основна подјела антропонима је према полу лица која се њима именују, али у погледу односа природног пола и антропонимске категорије владала су извјесна ограничења. Лична имена су мушка и женска, и она су се само изузетно употребљавала у множини (некимa је и та изузетна множина била блокирана), мушки патроними су имали једнину, двојину и множину (данас само једнину и множину), а имена по мужу – само једнину, што је одговарало моногамном типу брачне заједнице код Словена у свим фазама њиховог културног постојања. Презимена су опет мушка, женска и колективна (уз извјесна ограничења за ове посљедње двије групе).

1.3. Да ли се женско лице може називати именицом мушког рода? Одговор на ово питање је потврдан. Сви се сјећамо серије Живка Николића „Ђекна још није умрла, а кад ће не знамо” и Милијане коју зову „Мишур”. Надимак *Мишур* је именица мушког рода (рекло би се: наш Мишур; је ли дошао Мишур?). У мом селу Моракову била су два братства Ковачевића; једном од њих припадала је удовица коју су сви звали *Маџур*, с два сина. Моја покојна мајка би говорила „код куће Маџурове”.

Антропоними овога типа несумњиво су резултат турског утицаја. Султанија Сулејмана Величанственог руског поријекла звала се *Хурем*. Од тог женског имена (а именице мушког рода) образовано је презиме матронимског поријекла у Републици Српској *Ћремовић*.

1.4. Да ли се мушко лице може називати именицом средњег рода? Одговор на ово питање, историјски потврдан, издвајамо у посебно поглавље овога рада [види т. 4.1].

2. Мушки антропоними. У току своје словенске историје Срби су користили за именовање мушких лица три оформљене антропонимске категорије – лична имена, патрониме и презимена. Стари српски и словенски именослов био је прозиран: све категорије и њихове творбене базе имале су јасно и лексичко и граматичко значење. Преузимањем грчких (и грцизираних) хришћанских имена, а касније и оријенталних муслиманских имена, прозирност је била нарушена – значења су чували само суфикси ако их је антропоним имао.

2.1. Најстарија словенска лична имена била су двотематска. Старији тип је формиран срастањем императива 3.л. једнине и посесива са значењем посједовања по обрасцу *Будислав* ‘нека (новорођени дјечак) буде славан’, *Борислав* ‘нека се бори да буде славан’, *Сѣројимјер* ‘нека гради с мјером’ (име

забиљежено на чувеном печату из IX вијека прије доласка Ђирила и Методија у Велику Моравску).

У млађем типу императив 3.л. егзистенцијалног глагола *буди* (бѣди) 'нека буде' подразумијева се (елидира се), па се посесиву прикључује уз помоћ интерфикса допунска одредба: *Јарослав* '(нека буде) рано славан', *Милослав* '(нека буде) и мио и славан'.

Од двотематских грађена су скраћена имена типа *Борис* (< Борислав) и хипокотистичка имена (имена одмила) са суфиксима *-*j* (јотоване), *-а*, *-о*, *-ан* и др. типа *Дрѣѡш*, *Дрѣѡа*, *Дрѣѡо*, *Дрѣѡан* (< Драгослав).

Императивни облик *буди* (бѣди) 'нека буде' елидира се и у именима типа *Вук* '(нека буде) храбар као вук', *Паун* '(нека буде) лијеп као паун'.

Специфични српски антропоними типа *Милоје* настали су пак као хипокористици супстантивизацијом описног придјева у средњем роду уз елипсу именице *чѣдо* (чадо), која је и сама уз промјену акцента транспонована у лично име *Чѣдо* [види подробније у т. 4.1].

Спорадично су се придјеви и партиципи супстантивизирали и служили као лична имена: *Дрѣѡи* (ген. *Дрѣѡѡи*), *Млѣђен* (и *Млѣђен*).

Лична имена су први пут научно описана, на српском језику, у расправи објављеној у нашем часопису *Српски језик* (МАРОЛЕВИЋ 1998), а затим, на руском језику у украјинском зборнику (МАРОЕВИЧ 1998) и у московском научном часопису *Этимология* (МАРОЕВИЧ 2000). Кад кажемо: научно, мислимо на то да се тек у тим радовима доказало да прва компонента двотематских имена није облик императива другог него трећег лица једине оптативног значења (прасловенски императив је и настао од праиндоевропског оптатива).

2.2. Прасловенска антропонимска категорија су и мушки патроними (имена по оцу, или очинства, како их је називао Митар Пешикан). Градила су се помоћу суфикса *-ић* (у руском *-ич*, у лужичкосрпском *-иц* итд.) од основе посесива (присвојног придјева) са значењем припадања. Све до краја XIV вијека Срби имају лично име и име по оцу (немају презиме): Стефан *Лѣзѣревић* (= Лазарев син), Вук *Брѣнковић* (= Бранков син). То у неким крајевима траје све до средине XIX вијека, па је Његошев учитељ Симеон *Милуѡиновић* (= Милутинов син) без презимена (*Сарајлија* је нека врста пјесничког псеудонима). Значење патронима могао је имати и посесив од очевог имена (али је у том случају обавезна употреба личног имена): Марко *Милѣанов* (презиме му је Поповић), Лука *Милѡѡанов* (презиме му је Георгијевић). Овај, описни начин изражавања патронимског значења све више истискује патрониме на *-ић* од XVIII вијека, па на сјеверу и истоку српске језичке територије посесиви на *-ов/-ев*, *-љев* и *-ин* прерастају у презимена (а не патроними на *-ић*).

Матроними (имена по мајци) имала су исту формалну и семантичку структуру: *Миличић* (= Миличин син), али су се користили кад би син рано остао без оца.

У патронимима (и матронимима) од личних имена на *-а* посесивни суфикс *-ин* хаплоглијом се губио из формалне творбене структуре: *Тѡмић* (< *Томинић).

Женски патроними су први пут описани, а мушки патроними први пут објашњени као посесивне изведенице од личних имена, на материјалу староруског језика а на руском језику у раду „Патронимы в системе категорий принадлежности древнерусского языка“ у зборнику *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1988–1990* (МАРОЈЕВИЋ 1993: 103–116), претходно и на српском у ширем контексту (МАРОЈЕВИЋ 1983).

2.3. Српска презимена се формирају од XV до XIX вијека (руска – у XVI и XVII вијеку, бугарска – административно, тек после ослобођења од Турака, крајем XIX вијека).

Основни тип српских презимена настао је преношењем патронима са суфиксом *-ић* на унуке и даље потомке. То се десило прво у старој Херцеговини, већ у првој половини XV вијека: облик *Хрѡнић* (< Хранислав) пренесен је на унуке. У дубровачким архивима из тог периода појављују се антропоними са два облика на *-ић* – први је патроним, други презиме. Да су се презимена у XV вијеку појавила у западним српским земљама свједочи тамо распрострањено презиме *Иванић*: то није по поријеклу матроним од *Ивана него патроним од *Иван* – још се на више мјеста чува изворни лик *Ивањић*, са старим посесивним суфиксом *-*ј* (јтовање), који се употребљавао закључно до XV вијека. Родоначелници братстава (и презимена) у старој Црној Гори и околним Брдима живјели су почетком XVIII вијека (изузетак су досељеници из Херцеговине, међу којима су Петровићи, од владике Данила Шћепчевића (= патроним) Петровића (= презиме) владари Црне Горе.

Други тип српских презимена су супстантивизирани посесиви на *-ов/-ев*, *-љев*, *-ин*, који су настали сингуларизовањем облика типа *Бошкови* у значењу ‘Бошко и његова породица’.

Трећи тип српских презимена по поријеклу су етноними и (ријетко) адјектоними (= придјиви од топонимâ, ктетици). Ови други изведени су суфиксом *-ск-*, на примјер *Мушицки*, *Секѡцки* (примарно у значењу ‘досељеник из Мушића/Секића’), а ови први имају различите синонимичне суфиксе – *-ац*, *-анин*, *-ица*: *Грѡвоац*, *Гламѡчанин*, *Крѡдлица* (примарно у значењу ‘досељеник из Грахова/Гламоча/Кртола’). И шири етноними прерастали су у презимена: *Шекуларац*, *Дробњак*, *Пијер*, *Бошњак*, *Босанац*, *Црноѡрац* (два пре-

зимена код Гацка, једно су потомци досељеника из Цуца, други досељеника из Марковине).

Четврти тип српских презимена надимачког је поријекла; таква су она са суфиксом *-ило/-ало* (типа *Чуџурило*, *Слајало*), с интерфиксом *-и-* (типа *Ђулибрк*) и многа друга.

О српским и словенским презименима, мушким и женским, писали смо у ширем контексту у часопису *Ономајолошки њрилози* (МАРОЈЕВИЋ 1984).

2.4. Посебан тип именâ која се прикључују антропонимима јесу етнотопоними (племенска имена), двају типова. Једни од њих су архаични посесиви, о којима смо писали:

„Да су по имену главе породичне задруге могли бити именовани њени чланови као колектив указао је Радосав Бошковић. Од двотематског имена *Берислав* настало је скраћено име *Бер*, а супстантивизацијом посесива у множини, образованог помоћу архаичног нултог суфикса *-ø*, настао је топоним *Бери*, првобитно као етнотопоним (Бошковић 1978; Бошковић 2015а; Бошковић 2015а). На исти начин, ми додајемо, настало је племенско име *Њеџоши*: од личног имена *Њеџослав* помоћу хипокористичког суфикса *-*јь¹¹*, хомонимичног с посесивним суфиксом *-*јь¹*, настало је име одмила *Њеџош*. Даљом суфиксацијом, али помоћу нултог посесивног суфикса *-ø*, настао је етнотопоним *Њеџоши* у значењу ‘Његошеви’, али и име планине *Њеџош*, елипсом номенклатурног назива *врх*” (МАРОЈЕВИЋ 2023: 383).

Друго су патроними преображени у племенска имена типа *Никшићи* ‘синови и племенаци војводе Никше, родоначелника племена’, прије него што су транспозицијом патроними почели да прелазе у презимена. И о њима смо писали:

„У Старој Црној Гори, а исто тако у сусједној Зети и Брдима презимена се формирају тек од почетка XVIII вијека. Прије него што су формирана презимена, облици на *-ић* могли су, првобитно само у множини, добити значење племенских имена. Патроними од именâ родоначелника племенâ (*Никшићи*, *Бјелојавлићи*, *Дрекаловићи*, *Васојевевићи*, *Брајџоножићи*) прерастали су у етнотопониме, а не у презимена. / Првобитно је облик (мн.) *Никшићи* имао само значење ‘Никшини синови’, али је он прерастао у етнотопоним, па су припадници сусједних племена говорили, а и данас понекад говоре: *идем у Ни(к)шиће*. У самом племену, на примјер у Жупи Никшићкој, говори се: *идем у Ни(к)шић*, али само кад се има у виду сам град. Ојконим (име насељеног мјеста) настао је помоћу нултог суфикса *-ø* уз елипс номенклатурног назива:

Никшић (град), с првобитним значењем '(град) Никшиних синова'. Само су се Никшини синови, на примјер Гојак који је населио Ровца, могли именовати патронимским обликом *Никшићу*, а тај облик тада није трансформисан у презиме. Ни Гојак није постао родоначелник братства: то су постали његови синови" (МАРОЈЕВИЋ 2023: 378).

3. **ЖЕНСКИ АНТРОПОНИМИ.** У току своје словенске историје Срби су за именовање женских лица користили три оформљене антропонимске категорије – лична имена, имена по мужу и презимена. Женски именослов, као и мушки, дио је прозиран: све категорије и њихове творбене базе имале су јасно и лексичко и граматичко значење (то су имена која и звуче и значе). Преузимањем грчких (и грцизираних) хришћанских имена и оријенталних муслиманских та прозирност бивала је нарушена – значења су чували само суфикси.

3.1. Женска лична имена грађена су моционом творбом (промјеном рода) од мушких двотематских имена. Старији тип, с императивом 3.л. јединине као првом компонентом, имао је двије основе, и формално и семантички: *Будислава* 'нека новорођена дјевојчица буде славна' (< Будислав), *Борислава* 'нека се новорођена дјевојчица бори да буде славна' (< Борислав).

Млађи тип, с елидираним императивом 3.л. егзистенцијалног глагола *буди* (бџди) 'нека буде' (он се подразумијева): *Драгослава* '(нека буде) и драга и славна' (< Драгослав), формално је имао двије компоненте, а семантички – три (прва се изражава само семантички).

Хипокористички облици творе се од скраћене основе додавањем суфикса или промјеном акцента: *Бџрка*, *Драџа*.

Императивни облик 3.л. *буди* (бџди) 'нека буде' елидира се и у именима типа *Вишња* '(нека буде) лијепа и једра као вишња', понекад уз алтернативну преакцентуацију *Дуња/Дуња* 'нека буде миришљава као дуња'.

Спорадично супстантивизиране придјевске ријечи служиле су као женска лична имена: *Тихана* > *Тијана*, *Драџа* (дат. *Драџџа*), уз превођење у именичку деклинацију: *Драџа*, дат. *Драџи*.

Преакцентуацијом диференцирала су се женска имена од мушких: она је *Драџа* а он *Драџа*, она је *Пека* (< Петрана) а он *Пека* (< Петар), она је *Милија* а он *Милија*, што се преносило и на муслиманска имена – она је *Хуснија* а он *Хуснија*.

3.2. Имена по мужу у прасловенском језику имала су форму посесива (тзв. присвојног придјева) сложене придјевске деклинације: *Владислављаја* ('она Владислављева, Владислављевица'), *Десимир'аја* ('она Десиминова, Десимировица'). У српском је рано дошло до сажимања вокала па су се

имена по мужу изједначила с обичним посесивима, тако да се ова категорија сачувала само у остацима: *краљица Владиславља*, (помени) *Пављу*, (помени) *Десимир’у*. Облици су зато функционално појачани додавањем суфикса *-ица* по обрасцу *Гојковица*, *Асан-ајиница*.

Имена по мужу су први пут научно описана на грађи староруског језика у водећем руском научном часопису *Вопросы языкознания* (МАРОЕВИЧ 1981), затим је анализа проширена на грађи српских (МАРОЈЕВИЋ 1982/1983), староукрајинских (МАРОЈЕВИЋ 1986) и старославенских (МАРОЈЕВИЋ 1997) споменика писмености.

3.3. Специфична суженска презимена српска. Књишког словенског поријекла је био тип *Марковићева* ‘Марковићева кћи’, српског народног карактера – тип *Марковићка* ‘Марковићева жена’. Ова семантичка диференцијација у савременој употреби је поремећена. Презимена типа (Милица) *Стијојадиновића* настала су од архаичних посесива извођених од братовог патронима: *Коса Смиљанића* [сестра], *Зилка* (сестра) *Кајовића*. Ово посљедње везује се за лично име *Зирка* и *Зилка*, истраживач српских народних пјесама Љубомир Милутиновић указује да је историјској личности ипак било име *Зилка*.

3.4. Секундарни женски антропоними у централној Херцеговини, који би се могли издвојити као имена по роду, изводе се суфиксом *-уша* од дјевојачког презимена, а понекад и од имена мјеста у којем живи род удате жене. Описана су у посебном раду (МАРОЈЕВИЋ–ЛАЛОВИЋ 2001: 197–203). Овај антропонимски тип пропратићемо са три посебне напомене.

Имена по роду изузетно се користе и за неудате жене (дјевојке). Тако се од презимена *Тијанић*, кад је случај *Зорке Тијанић* био актуелан („*Зорка буца, а Деклева шије, / о Пивљани, боље да вас није!*”), користио се антропоним *Тијануша*. То уједно говори да је овај тип именовања на истоку достигао Пиву (у другим дјеловима данашње Црне Горе као да се данас ријетко чује).

Нека имена по роду су двозначна. Тако се облик *Ковачуша* користи и од дјевојачког презимена *Ковачевић*, и од дјевојачког презимена *Ковач*, а облик *Мандуша* – и од дјевојачког презимена *Мандић*, и од дјевојачког презимена *Мандић* (прво је изведено од личног имена *Манда*, а друго вјероватно од хипо-користика *Манда*).

Од овог посљедњег антропонима изведен је матроним *Вука Мандушића*, и оног из *Горској вијенца*, и оног из Далмације. Друго објашњење које би се могло понудити (да је творбена база матронима лично име *Мандуша*) мање је вјероватно. Позната су имена тог типа од словенских основа (*Милуша*, *Радуша*, *Сидануша*), мање су распрострањена од грчких и грцизираних основа (*Пејруша*), а од западноевропских позајмица још су мање вјероватна.

4. **ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА ТРАНСПОНОВАНЕ У АНТРОПНИМЕ.** Издвојићемо антропониме који су настали од именица средњег рода. Неки од њих су генетски српски, а други – генетски словенски.

4.1. О првима писали смо у 1. фрагменту („Постанак словенског придевског вида“) екавски писане тродјелне расправе „Александар Белић као компаративиста и палеослависта“ (МАРОЈЕВИЋ 2000: 60–66). Основне поставке прва два пасуса одјељка посвећеног траговима супстантивне фазе у развоју придјевског вида у антропонији (МАРОЈЕВИЋ 2000: 65) оvdје ћемо парафразирати. Ријеч је о мушким именима (данас именицама мушког рода, а по поријеклу хипокористицима средњег рода) типа *Милоје* < *miło* је ‘оно мило/умиљато (мушко дијете, чедо)’. При том је у облицима наведеног типа дошло до преинтеграције – први дио наставка сложене придјевске деклинације прикључен је основи (**mil*-оје → *Милој-е*). / Супстантивна фаза у именима типа *Милоје* окамењена је зато што су се облици и у својој апелативној фази користили само у једном значењу: *miłoје* се увијек односило на (мушко) дијете те није било потребе да се значење конкретизује додавањем апозиције *děte* или *čędo*. При том се анафорско значење компоненте *је* губило: није то ‘оно мило (дијете) о којем смо говорили’ него ‘ово мило’ као стално хипокористичко именовање конкретне особе.

У наставку, у наредна два пасуса одјељка, говори се о томе како је прва, апелативна фаза прерасла у другу, ономастичку, и да је и именица *čędo* преживјела обје те фазе док није прерасла у мушко име *Чего* (прозодијски се прилагођавајући хипокористицима типа *Перо*).

4.2. О прасловенским антропонимима који су настали од именица средњег рода први пут пишемо у овом раду са овог аспекта. То јест, писали смо о личним именима изведеним суфиксима *-zko*, *-ilo*, *-chno* на грађи староруских споменика с аспекта творбених база посесива (они нису изводили посесиве као хибридную врсту ријечи помоћу суфикса **ј* него само помоћу суфикса *-ovъ*, што говори о њиховој релативној хронологији: та имена су формирана релативно касно).

Лична имена типа *Milzko* нису настала од скраћених двотематских имена типа *Miloslavъ*, као остали мушки хипокористици, него од апелатива типа *miłoје* [види т. 4.1]. Прводитно су и они били апелативи средњег рода типа *milzko*. Тиме се објашњава њихов номинативни наставак *-*o*, карактеристичан за средњи род, а не наставак *-*ǫs*, који су имале именице мушког рода (послије мијешања с основама на **ǫ* оне су примиле наставак из ових основа: **ǫs* > *-ǫ*).

5. **Исходиште.** Професор Божо Ћорић, којему је посвећен овај рад и читав зборник, припадао је групи српских лингвиста која се у посљедњој деценији прошлог вијека борила за српски језик и правопис, посебно за

очување ијекавице у српском књижевном језику. Та је група, између осталог, припремила зборник у част професора Живојина Станојчића, а ја сам предложио да то буде први број часописа *Studia slavica et serbica*. Серија I. *Српски језик*. На предлог професора Ћорића латински дио наслова замијењен је српским: *Студије српске и словенске*. Тако смо нас двојица ученика професора Бошковића били и кумови данас водећег научног гласила у области националне филологије, чији је XXX том управо објављен. Часопис се нама (и историјско-дериватолошкој школи којој припадамо) одужио и одужује.

5.1. Претеча историјско-дериватолошке школе професора Бошковића и његових ученика дио је Александар Белић. Њему је посвећена V књига *Српског језика* (2000). У њој је, послје иновираних Белићевих библиографија, објављен историјски чланак Радосава Бошковића о свом професору, а онда и моја студија „Александар Белић као компаративиста и палеослависта” (Маројевић 2000: 59–80), чији је један аспект ушао у историју питања овога рада [види т. 4.1].

5.2. Утемељивачу наше историјско-дериватолошке школе, професору Бошковићу, посветили смо XXVII књигу *Српског језика* (2022). Ја сам у том издању редиговао „Библиографију Радосава Бошковића” (стр. 12–16), а уз уводни текст „Радосав Бошковић” (стр. 7–11) објавио и студију „Радосав Бошковић као његошолог (Увод. Фрагменти 1–3)” (стр. 43–76).

5.3. Професору Ћорићу посвећена је XIX књига *Српског језика* (2014), и у њој је објављена „Биографија и библиографија проф. др Боже Ћорића” (стр. 5–19). За тематику овог мог рада релевантна су Ћорићева испитивања моционе творбе, па на ту библиографију упућујем читаоце као на допуну историје питања (која ће у овом зборнику бити и сама допуњена).

Али има један куриозитет. Због великог обима приспјелих радова, главни уредник Радоје Симић је свој и мој прилог оставио за сљедећу, XX књигу *Српског језика* (2015), и у њој је објављена моја студија „Субјекатско-објекатска инверзија и поетика ‘тамних мјеста’. (Тумачење 25. стиха Његошеве оде *Нек се овај вијек торди над свијема вјековима...*, посвећене ‘Праху Оца Србије’, а објављене уз прво издање *Горског вијенца*)” (стр. 17–31), писана колеги Ћорићу у част.

5.4. У мени посвећеној XXIII књизи *Српског језика* (2018) објављен је „Животопис Радмила Маројевића” (стр. 3–5), који је написао Љубомир И. Милутиновић, и „Библиографија Радмила Маројевића” (стр. 5–90), коју је саставила Јелена В. Јањић. Ту ће читаоци наћи и друге шире податке из персоналне историје питања овога рада.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошкович, Радосав.** *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1978.
- Бошкович, Радосав.** *Изабрана дјела*. Том I: *Сѣрукѣура словенских језика. Узјајмни односи*. Подгорица: ЦИД, 2015а.
- Бошкович, Радосав.** *Изабрана дјела*. Том II. *Чланци и расправе*. Подгорица: ЦИД, 2015б.
- Мароевич, Р.** Оппозиция определенных и неопределенных форм притяжательных прилагательных. (К вопросу о природе имен типа *Vъsevoložaja* в древнерусском языке). *Вопросы языкознания* 5 (1981): 106–118.
- Мароевич, Р.** Патронимы в системе категорий принадлежности древнерусского языка. *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования. 1988–1990*. Москва: Наука, 1993: 103–116.
- Мароевич, Р.** Личные имена в системе антропонимических категорий праславянского языка. *Проблеми слов'янської ономастики: Збірник наукових праць*. Ужгород, 1999: 105–112.
- Мароевич, Р.** Личные имена в системе антропонимических категорий праславянского языка. *Этимология: 1997–1999*. Москва, 2000: 96–102.
- Маројевич, Радмило.** Антропонимске категорије у староруском језику. (Прилог питању реконструкције прасловенског антропонимског система). *Ономајолошки ѓрилози IV* (1983): 137–177.
- Маројевич, Радмило.** Словенски антропоними. *Ономајолошки ѓрилози V* (1984): 183–195.
- Маројевич, Радмило.** Прасловенска имена по мужу, њихови трагови и судбина у српскохрватском језику. *Књижевности и језик XXIX/3–4* (1982): 231–234; *XXX/1–2* (1983): 134.
- Маројевич, Радмило.** Имена по мужу у староукрајинском језику. *Ономајолошки ѓрилози VII* (1986): 125–139.
- Маројевич, Радмило.** Имена по мужу у старословенском језику. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XL/2* (1997): 179–183.
- Маројевич, Радмило.** Лична имена у систему антропонимских категорија прасловенског језика. *Сѣудије српске и словенске*. Серија I. *Српски језик III/1–2* (1998): 5–12.
- Маројевич, Радмило.** Александар Белић као компаративиста и палеослависта. (Увод. Фрагменти 1–3). *Сѣудије српске и словенске*. Серија I. *Српски језик V/1–2* (2000): 59–80.
- Маројевич, Радмило, Раде Р. Лаловић.** Секундарни женски антропоними на подручју источне и старе Херцеговине. *Сѣудије српске и словенске*. Серија I. *Српски језик VI/1–2* (2001): 197–203.
- Маројевич, Радмило.** Име и презиме. *Енциклопедија Републике Српске*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске 4 (2022): 274–276 [двостубачно].
- Маројевич, Радмило Н.** Владика Василије (Јовановић) – Свети Василије Острошки: Етнонимска, топонимска и антропонимска преплитања на тремеђи Херцеговине, Црне Горе и Седморо Брда. Васиљ Јововић (ур.). *Свети Василије Острошки – 350 година од ѓресѣављења*. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Никшићу, Острогу и Требињу 9. и 10. маја 2021. године. Цетиње: Митрополија црногорска и приморска – Никшић: Епархија дудимљанско-никшићка – Требиње: Епархија захумско-херцеговачка и приморска, 2023: 373–387.

Р. Н. Мароевич

**СЕРБСКАЯ АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА
В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ**

Резюме

В настоящей работе рассматриваются сербские антропонимические категории в их историческом развитии в аспекте генезиса и морфемной структуры: личные имена (мужские и женские), имена по мужу, мужские отчества, фамилии (женские отчества в сербском отсутствуют). Особое внимание уделяется вопросам первичного значения мужских и женских личных имен, а также вопросам транспозиции мужских патронимов в фамилии.

Статья состоит из четырех разделов: (1) Введение, (2) Мужские антропонимы, (3) Женские антропонимы, (4) Имена существительные среднего рода в роли мужских антропонимов, (5) Выводы. Особое место в статье занимают три этюда: первый касается вопроса о существовании антропонимов среднего рода (см. п. 4.1), второй – династических и племенных имен, возникших в результате транспозиции мужских патронимов (см. п. 2.4), третий – возникновения имен по мужу в связи с процессом формирования категории определенности/неопределенности имен прилагательных (см. п. 3.4).

Ключевые слова: личные имена, имена по мужу, патронимы/матронимы, фамилии, этнопонимы.

Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра славистики

Бранко Ђ. Тошовић*
Karl-Franzens-Universität Graz
Institut für Slawistik

ВИРТУЕЛНИ ДЕРИВАТОР

У раду се разматра увођење вјештачке интелигенције у творбу ријечи у функцији дериватора (генератора творбених јединица различите врсте) и дериватолога (анализатора деривационих облика, значења, функција, категорија и односа) са циљем да се утврди колико је виртуелни ум у стању да креира нове дериватеме у оним врстама ријечи које представљају затворену категорију (као што су бројеви, замјенице, везници и ријечце), понуди нова творбена средства, предложи нове деривационе термине, претвори стране ријечи у домаће, преобликује синтагме у појединачне ријечи (универбизација), трансформише реченице у виртуелне монолексеми итд.

Кључне ријечи: вјештачка интелигенција, биолошки разум, творба ријечи, деривација, афикси, врсте ријечи.

0. Донедавно човјек је имао потпуни монопол над творбом ријечи. Развојем вјештачке интелигенције (AI, од енгл. *artificial intelligence*), посебно појавом њене друге генерације – ГРТ-технологије (2023), та доминантна позиција почиње да се доводи у питање, урушава на два подручја: [А] у генерисању нових деривационих категорија, начина, поступака и средстава, [Б] у анализи творбе ријечи. Агенс на нивоу [А] јесте дериватор – онај који креира неку дериватему (категорију, средство, јединицу и сл.), а на нивоу [Б] дериватолог – онај који анализира, истражује све оно што обухвата творба ријечи. Први је поступак креативан у томе смислу што нуди иновације у генерисању творбене грађе, други је аналитички јер не уводи нове творбене јединице (дериватеме), већ их само проучава.

1. Вјештачка интелигенција може да врши обје функције: да као дериватор аутоматски производи дериватеме којих нема у стандардном језику и да као дериватолог аутоматски анализира све оно што постоји у творби ријечи.

2. Пошто се ради о комплексној природи [А] и [Б], што захтијева шире истраживање, у раду ћемо пажњу посветити само првом ([А]) – виртуелном разуму као дериватору, односно као креатору виртуелне деривационе грађе (оне која не постоји у језику, али која може да послужи, мање или више, за

.....
* Merangasse 70, 8010 Graz, Österreich/Austria, branko.tosovic@uni-graz.at.

проширивање и иновирање деривационог потенцијала). То је посебно значајно ако се узме у обзир чињеница да аутоматска творба ријечи не признаје блокаду природне деривације (Тошовић 2010) и слободно образује јединице које не постоје у књижевном језику. Она се не обазире (тачније не мора да се обазире) на етичке, моралне, естетске и друге узусе, не поштује нормативна ограничења, пуристичку оријентацију, нема само човјеку својствен осјећај „кочења”: ништа је априори не спутава у генерисању и употреби твореница. У природном језику неки вјештачки створени деривати могу се користити, други дјелују превише егзотично и необично. Вјештачка интелигенција у стању је не само да генерише нове ријечи већ и да им измишља значења, а такође да их конкретно примјењује. Генератори виртуелности проширују творбене моделе природне деривације новим, необичним и оригиналним дериватима, које могу остати на нивоу индивидуалних околишних околности (са једнократном употребом, за једну употребу), могу прећи у категорију обичних околности, а затим ући у ширу функционалну сферу и постати саставни дио лексичког фонда књижевног језика.

3. У анализи смо покушали да утврдимо колико је АИ у стању да (1) креира нове деривате у оним врстама ријечи које представљају затворену категорију (немају могућност, односно потребу образовања нових ријечи – такви су бројеви, замјенице, везници, ријечце, па и узвици), (2) понуди нова творбена средства (афиксе: префиксе, суфиксе, инфиксе, постфиксе и сл.), (3) предложи нове деривационе термине, (4) претвори стране ријечи у виртуелне домаће, (5) преобликује синтагме у хипотетичке појединачне ријечи (универбизација), (6) трансформише реченице у виртуелне монолексеми, (7) генерише нове скраћенице, (8) производи деминутиве, хипокористике, аугментативе итд., (9) оживљава застарјеле ријечи (архаизме и историзме) у облику семантичке деривације (актуелизације), (10) образује графодеривате у којима невербални знакови долазе као елеменат (слово) или као више елемената (морфема, слог), (11) креира књижевне текстове у којима деривате постају главни јунаци, (12) итд.

4. Можда је у томе најинтересантније оно што је најспорније: образовање виртуелних деривата у врстама ријечи које представљају затворену категорију (без потребе увођења нових ријечи) – у систему бројева, замјеница, везника, ријечци, па и узвика.

5. Као што знамо, бројеви се не попуњавају новим јединицама јер у тој категорији нема нових квантитативних појмова који би захтијевали увођење додатних твореница – постоји око двеста главних, редних, збирних бројева, разломака те бројних именица, прилога и придјева (без њихове комбинације) са једном функционалном закономјерношћу: што се цифра

повећава, употреба се смањује (изузев *сто/стоина*, *хиљада*, *милион*, *билион*, *трилион*, *милијарда*). Међутим, ова врста ријечи ипак има творбене „рупице” које настају у колизији квантитативног појма који није вербализован, експлициран у облику једне ријечи. С тим у вези упитали смо ChatGPT да ли може предложити неке нове бројеве.¹ Он обично не коментарише питања, али је за ово рекао: *Занимљиво ишћање!* што значи да је „необично”, па је додао: „Српски и хрватски језик већ имају прилично развијен систем бројева, али могуће је креативно осмислити неколико хипотетских бројева којима би се прецизније изразиле неке специфичне количине или појмови за које тренутно немамо јединствене ријечи.” (ChatGPT в. 4.0, 12. 3. 2025). Као резултат добили смо *деснећ* у значењу ‘10,5: десет и по’, конкретно: *пола корака трије десеч* или *иачно пола иућа између десеч и јеганаесч*. AI предложила је исто тако хипотетичке деривате *полагесеч*: ‘девет и по’, рецимо *пола корака трије десеч*, *стоошак* ‘око сто, отприлике стотину’, *хиљадак* ‘око хиљаду, приближно хиљаду’, *десечница* ‘скуп од десет јединица нечега’ (прецизније је од алтернативне ријечи *десечак*), *дездројка* ‘изразито велик број који није могуће једноставно изразити ријечима или бројкама’ (алтернатива за *дездрој*), *нушћак* – број близу нуле, израз који би означавао веома малу количину, готово занемариву вриједност), *велеброј* – општи израз за било који врло велики број (алтернативан ријечима *мноо*, *милиони*, *милијарде*). Неке изведенице које генерише виртуелни ум већ постоје, нпр. *међуброј* – број који означава вриједност између било која два цијела броја, нпр. у одијевању (као посебан израз за децимални број који није прецизно одређен). AI види сљедеће позитивне ствари у креирању нових нумералија: прецизност (боље се изражавају децималне или непрецизне количине), економичност (једна ријеч долази умјесто сложених синтагми типа *око десеч и пол*, *врло велик број*, *између иећ и шеч* итд.), занимљивост и креативност, обогаћивање свакодневне комуникације новим језичним нијансама и могућностима изражавања. Премда ови бројеви, сматра виртуелни ум, нису стандардни, њихово коришћење могло би креативно проширити могућности комуникације, посебно у неформалним, математичким или хумористичним контекстима.

6. Иако српски језик већ има добро развијен систем замјеница, AI предлаже нове, хипотетичке које би могле додатно обогатити језик и економичније се изражавати. Мада се може рећи *Урадићу шо сам.*, ChatGPT нуди нову замјеницу *седом* ‘сам, без ичије помоћи’ (која би означавала искључиво властиту особу, са посебним наглашавањем самосталности или самодовољности): *Урадићу шо седом*. Друга предложена замјеница јесте *никошћа* – одрична за ствари (‘ништа’, још израженије: ‘апсолутно ништа’),

¹ Исто питање поставили смо касније у односу на друге „зтворене” врсте ријечи – замјенице (параграф 6), везнике (7) и ријечце (8).

рецимо: *Имам никошѿа!* (‘апсолутно ништа, баш ништа’). AI види могућност увођења замјенице *свашѿашѿа* за означавање мноштва различитих ствари (што је још наглашеније у односу на постојећу замјеницу *свашѿа*), рецимо: *Тамо сам видио свашѿашѿа!* (‘видио сам претјерано, неуобичајено пуно различитости’). Виртуелни ум нуди такође неодређену замјеницу *иком* за означавање било које особе (‘било коме’), нпр. *Можеш гаѿи ѿо икошѿи?* (‘дати ма којој особи, није битно којој’). Постоји још неколико приједлога за проширивање ове затворене врсте ријечи новим јединицама: (1) *свико* ‘сви људи, баш свако, без изузетка’ (још је наглашеније од *свако* или *сви*): *Свико зна да ѿо није ѿачно*; (2) *онак* – ознака треће особе или предмета који је познат говорницима, али није присутан (налази се између *онај* и *ѿај*, али са посебном нијансом): *Донеси ми онакоѿ с ѿолице* (‘донеси ми тачно одређено, оно што већ добро знаш’); (3) *ичему* – замјеница за изражавање минималне важности (супротно од *ничему*): ‘било чему или барем мало значајном’: *Не ѿридајем важностѿ ичему шѿо ѿовори*; (4) *самој* – наглашава нешто што је искључиво за личне потребе говорнице или говорника (овај виртуелни женски род, сматра AI, израженији је од постојећег *себи*: *Куйѿила сам ѿо самој!* ‘искључиво за себе’). Вјештачка интелигенција навела је четири разлога за увођење тих новина: 1. економичност (значања су изразито прецизна, кратка и једноставна; нове замјенице тачније изражавају нијансе мисли), 3. креативност (проширује се језички потенцијал ради већег стилског и комуникативног богатства), 4. експресивност (повећава се емотивна и реторичка снага израза). AI свјесна је чињенице да ове виртуеме (виртуелне јединице) нису стандардне, али да би могле бити корисне, занимљиве или „хумористичне” у свакодневной комуникацији, могле би да пружају додатну могућност нијансирања у говору и писању.

7. Што се тиче везника, највећу творбену празнину („рупицу”) вјештачка интелигенција налази у систему узрочних везника и предлаже нове копулатеме које би могле додатно обогатити језик, пружајући економичнију и изражајнију повезаност реченица. За њих се уводи двојна (комполитна) номинацијска квалификација: 1. „супротно-узрочни” везник *алијер* (*али* + *јер*) за истовремено изражавање супротности и узрока: *Нисам дошао, алијер нисам ни ѿозван*. ‘нисам дошао управо зато што ме нису позвали, а очекивао сам да будем позван’; 2. „узрочно-наглашени” везник *јердо* (који већ постоји у језику, али има дијалектални карактер) за означавање наглашеног облика узрочне везе, врло јаког узрока (јачег од *јер*), па се умјесто *Морам сѿаваѿи, јер сам уморан*. може рећи: *Морам сѿаваѿи, јердо сам баш исцрѿљен*; 3. „временско-узрочни” везник *каго* за указивање на узрочно-временску повезаност (‘кад’ + ‘јер’), па се умјесто *Зашѿо ѿа ниси заусѿавио, кага ѿа већ ѿознајеш?* може казати: *Зашѿо ѿа ниси заусѿавио, каго ѿа већ ѿознајеш?*. Предлажу се два везника за

категорију условности (двојно детерминисану): 1. „супротно-условни” везник **аколи** (*ако + али*) за услов с одређеном резервом или несигурношћу: *Можеш доћи, аколи ћеш морати рано оићи*; 2. „условно-искључни” везник **аконе** за услов који укључује и могући изузетак (спој *ако + не*): *Видимо се суиџра, аконе буде кише*. (‘само ако не буде кише’). За друга значења нуди се по један виртуелни везник: 1. „последично-наставни” везник **онда и** (дакле двочлани) за истицање последице, уз наставак радње (‘и тада’, ‘због тога даље’): *Сиила је олуја, онда и несиде срује*; 2. „допусно-искључни” везник **макада** за комбиновање значење допусног (‘макар’) и временског/условног (‘када’) значења: *Доћи ћу, макада каснио.*, којим се дозвољава могућност кашњења или доласка (примјер се не наводи); 3. „наглашено-саставни” везник **џеи** за истицање додатног наглашеног значења ‘и такође’ (што је јаче од обичног ‘и’): *Идем у прогавницу ђо хљеб, џеи млијеко*. AI сматра да ове везнике треба уводити ради економичности, прецизнијег повезивања идеја у краћем облику, изражајнијег спајања реченица, бољег нијансирања односа између њих, занимљивости, експресивности, лакшег изражавања једном ријечју комплекснијих међусобних односа међу исказима. Иако ови хипотетички везници нису дио стандардног језика, њихово би увођење, сматра ChatGPT, могло обогатити изражајне могућности и прецизност у свакодневној употреби.

8. Виртуелни разум налази празнине и у систему ријечца (које изражавају нијансе осјећаја, ставова или односа према садржају реченице), те предлаже неколико хипотетичких твореница („креативних могућности”) које би могле обогатити изражајне могућности језика. Неки од тих приједлога представљају праве иновације. Такви су: 1. **илииџа** (изражава минималну могућност, сумњу или неизвјесност): *Разумијеш ли ме илииџа?* (‘барем мало, или уопште ништа?’); 2. **маш** (указује на умјерено одбацивање или потцјењивање неке тврдње или информације у облику благог скептицизма): *Ма џо није џако лоше, маш*. (‘није баш тако како тврдиш’); 3. **барне** (означава наду или жељу за остварењем минималног услова или барем најмањег очекивања): *Доћи, барне, на џола саџа!* (‘барем на кратко вријеме’). Други приједлози долазе у колизију са ријечима које већ постоје у језику, али у другом значењу. То се односи на сљедеће хипотетичке ријечце: 1. **џа** за ознаку увјерење да је нешто очито или само по себи јасно (појачава се увјерење): *Па знаш џа!* (‘па то знаш, јасно ти је, нема смисла питати!’) – постојећа значења: а) узвик за плашење при изненадном доласку, б) узречица посебно типична за бошњачки језик (скраћено од *џолан, односно џолан не џио*); 2. **џак** за ознаку појачаног супротстављања (што је интензивније од *иџак* или *али*): *Рекао сам џи џак да не можеш џо учиниџи!* (врло снажно противљење) – постојеће значење: а) ријечца за појачавање питања, чуђења, изазивања и сл., б) постпозитивни супротни везник; 3. **џелге** (скраћено од *је ли џа*) за означавање снажне

претпоставке, потврде од стране суговорника: *Добро сам ѿо најравио, јелге?* (‘сигуран сам да ћеш се сложити’) – постојеће значење ‘зар н(и)је, је ли тако’; 4. *шии* као израз фрустрације, благог незадовољства или иритације (врло колоквијално): *Касни ауиобус, шии!* – постојећа значења: 1. ‘повезивање двају комада тканине, обично у циљу израде дијелова одјеће од њих’, 2. ‘нешто што не задовољава основне критеријуме квалитета’ (енгл. *shit*), 3. у жаргону, сленгу ‘дрога: марихуана, хашиш...’; 5. *доме* за појачано наглашавање тврдње, изражавање чврстог увјерења или изненађења: *То је, доме, скуио!* – постојеће прилошко значење: ‘заиста, вала, баш’; ChatGPT истиче да ова ријеч постоји дијалектално, али да се предлаже за стандардну употребу. И за ове иновације AI нуди разлоге увођења: економичност (скраћују се дужи изрази у једну ријечцу), експресивност и нијансирање казивања (олакшава се емоционално прецизирање), колоквијална функционалност (обогаћује се говорни језик): „Премда ове партикуле тренутно нису стандардне, њихово увођење могло би обогатити и поједноставити свакодневну комуникацију, додајући нове емоционалне и значењске нијансе говору.” (ChatGPT 4.5, 12. 3. 2025).

9. У српском језику постоји довољан број афикса за образовање именица, придјева, прилога и глагола. Највише има суфикса (по нашим подацима око 700, ако се узму у обзир различите варијације основног суфикса), а много мање префикса (око 80). Највише је именских суфикса (око 490), мање придјевских (око 150), а најмање глаголских (око 60). Али и на овоме плану вјештачка интелигенција налази творбене празнине („рупице”) за поједине семантичке нијансе па предлаже неке хипотетичке форманте.²

10. AI нуди неколико нових, хипотетичких суфикса који би могли бити корисни (тренутно не постоје, али би могли бити употребљиви за творбу нових лексема јер би обогатили језик): (1) **-ивост** за апстрактне именице које покривају својство исказано придјевом, и то израженије од постојећег **-ост**: *слаииковивоси* ‘екстремна сладуњавост’, *сиоривоси* ‘претјерана спорост’, (2) **-аона** за ознаку простора намијењеног одређеној активности (алтернатива суфиксу **-ониц-а** или **-ан-а**) – *ипраона* ‘простор за игре’ (алтернатива ријечи *ипраоница*), *радаона* ‘простор за рад или coworking’, (3) **-изор**: за именовање предмета или направе која врши одређену радњу (алтернатива за суфикс **-ач** или **-ица**) – *хлагизор* ‘направа за хлађење’ (алтернатива за *хлагњак*), *сушизор* ‘направа за сушење’ (алтернатива за *сушилицу*), (4) **-отка** за аугментативе (увећанице) женског рода, шаљивог или експресивног призвука – *иордойка* ‘огромна торба’, *чизмойке* ‘огромне, неспретне чизме’, (5) **-ец** за образовање умањенице које се односе на предмете мушког рода (у значењу мањег од постојећих **-чић** или **-ић**) – *сиолец* ‘изразито мали столчић’, *мобийшелец*

² Резултате смо добили на основу питања да ли може предложити нове суфиксе (параграф 10) и нове префиксе (11).

‘минијатурни мобител’, (6) **-кало** за именовање мање направе, алата или уређаја (алтернатива за суфикс **-ало**) – **брискало** ‘мали уређај за брисање (гумица, брисач екрана)’, **црткало** ‘уређај за цртање или писање’, (7) **-паш** за творбу именица које се односе на особе изразито склоне некој појави, радњи или навици (често пејоративно) – **лежипаш** ‘лијена особа склона сталном лежању’, **једипаш** ‘особа која стално једе, која је неумјерена у јелу’. У једном случају предлаже се суфикс који већ постоји: **-ничар** / **-ничарка**, и то за образовање ријечи од назива особе која има претјерану навику или склоност некој радњи: **кликничар** ‘особа овисна о кликању’, **кафеничарка** ‘жена овисна о испијању кафе’. Предности увођења нових суфикса АИ види у проширивању изражајности језика (могућности прецизнијег описивања стварности), креативној флексибилности (отварају се врата за креативност у језику, олакшава се обликовање нових израза), економичности (омогућава се лакша и краћа творба нових ријечи јасних значења). „Ови суфикси могу служити као креативни језични алати, посебно у колоквијалном или хумористичном изражавању, али и у озбиљној комуникацији тамо гдје постојећи суфикси нису довољно прецизни или практични.” (ChatGPT 4.5, 12. 3. 2025).

11. Виртуелни ум нуди неколико хипотетских префикса који би могли бити корисни за проширење изражајности језика: (1) **све-**: ‘потпуно’, ‘до краја’, ‘цијели’ – **свеїлегати** ‘погледати нешто у цијелости’, **свечиїаїи** ‘прочитати нешто у потпуности (све до задње ријечи)’, (2) **међи-**: ‘међусобно, узајамно, интерактивно’ – **међиїовориїи** ‘међусобно разговарати’, **међувигјейи** ‘узајамно размјењивати информације, примијетити један другог’, (3) **предо-**: ‘радња извршена унапријед или прије него што је потребно’ – **їредоїлаїиїи** ‘платити много прије него што је потребно’, **їредоїисаїи** ‘написати нешто прије времена’, (4) **мало-**: ‘учинити нешто дјеломично или само мало, недовољно’ – **малоучиїи** ‘научити нешто површно или недовољно’, **малонаїравии** ‘направити нешто непотпуно, тек површно’, (5) **су-**: ‘радња извршена заједнички или истовремено с другима’ (алтернатива за постојеће **са-, су-**) – **суїлегати** ‘заједнички гледати’, **суїуїовати** ‘заједно путовати’, (6) **унутра-**: ‘радња извршена према унутра’ – **унуїпраїлегати** ‘гледати према унутра, дубоко размишљати’, **унуїпрачиїаїи** ‘пажљиво ишчитавати с намјером дубинског разумијевања’. Наведени префикси, сматра виртуелни ум, били би корисни за прецизност изражавања (омогућавају тачније нијансирање значења глагола), креативност (дају говорницима додатне начине изражавања мисли), економичност (омогућују преношење сложенијих мисли помоћу једне ријечи). „Ови префикси нису тренутно стандардни, али би хипотетички могли обогатити хрватски и српски језик, посебно у колоквијалном, књижевном или хумористичном изражавању.” (ChatGPT 4.5, 12. 3. 2025).

12. У систему афикса виртуелни ум налази неке творбене празнине које би се могле попунити новим ријечима. Ево неколико потенцијалних именица са суфиксом **-ач** које, по мишљењу AI,³ не постоје или се врло ријетко користе а које би могле бити изведене према творбеним правилима: **кликач** 'особа која стално нешто кликће (мишем или тастатуром)', **џијкач** 'онај ко често или стално типка (на тастатури)', **скролач** 'неко ко непрестано скрола по монитору', **лајкач** 'особа која често нуди „лајкове” на друштвеним мрежама', **шалвач** 'онај који стално упућује поруке или садржаје', **зумирач** 'неко ко често зумира фотографије или текстове на монитору', **џрчач** 'особа која стално трчи (разликовало би се од постојећег **џрчкач**)', **џричач** 'неко ко непрестано прича (претјерано причљив)', **фојкач** 'особа која често фотографише' (неформална, шаллива верзија настала од **фојоџраф**), **џрицкач** 'особа која стално нешто грицка'. Виртуелни ум сматра да су ове именице могуће јер суфикс **-ач** углавном означава особу која обавља радњу изражену глаголском основом. „Међутим, важно је нагласити да већина наведених ријечи нема формалну потврду у стандардним рјечницима, него су настале за потребе креативне игре с језиком или хуморног израза.” (ChatGPT 4.5, 11. 3. 2025).

Слична је ситуација са суфиксом **-ица**. ChatGPT нуди низ нових (хипотетичких) твореница, које се, како каже, не користе или нису стандардне, али су могуће према правилима творбе: **лајкица** (деминутив од **лајк**) 'мала похвала или знак одобравања на друштвеним мрежама', **џијкица** 'малена типка или минијатурна типковница', **кликица** 'лагани или њежни клик (умиљато од **клик**)', **фојкица** (умањеница од **фојка**) 'мала фотографија, сличица', **џледалица** 'особа која воли пуно гледати или мала направа за гледање', **брзалица** (хипотетска изведеница од **брзати**) 'особа или ствар која стално убрзава', **мобиџелица** (умањеница од **мобиџел**) 'минијатурни мобител или играчка-мобител', **слајалица** (већ постоји у значењу слагалице-пузле, али хипотетички би могла означити и особу која стално нешто слаже или измишља приче), **џугљивица/џуџљивица** (изведеница од придјева **џуџљив/џуџљив**, али не у стандардној употреби) 'изразито тиха особа', **чекалица** 'особа која увијек дуго чека или нешто што служи за чекање (нпр. клупа)'. ГПТ истиче да ове потенцијалне именице са суфиксом **-ица** често имају функцију деминутива (умањенице), али могу указивати и на особе према њиховим навикама или особинама те додаје: „Премда нису стандардне, ове ријечи су занимљиве за креативне игре језиком или стварање нових, често хумористичних израза.” (ChatGPT 4.5, 11. 3. 2025).

И за суфкс **-рка** даје се низ потенцијалних твореница. Овај се формант углавном користи за творбу именица женскога рода које означавају вршиоца

³ Питање је гласило да ли може ChatGPT помоћу суфикса **-ач**, **-ица** и **-рка** образовати именице које не постоје.

радње (агенса) или особу повезану с одређеном активношћу или својством. За тај суфикс каже се да је релативно риједак (није увијек уобичајен), али је могуће креативно образовати нове именице према постојећим творбеним обрасцима. Ево неколико примјера који, истиче АИ, не постоје у стандардном језику, али који би се могли образовати: **кликaркa** ‘жена која често кликће по рачунару или мобителу’, **џиџкаркa** ‘жена која врло често типка (могуће постојеће значење ‘дактилографкиња’, иако би се могло добити ново значење ‘жена која стално користи тастатуру у свакодневном животу’), **џирчaркa** ‘жена која редовито трчи (као женски парњак ријечи *џиркaч*, која већ постоји у облику *џиркaчицa* и која је неуобичајена), **џливаркa** – алтернативни облик за пливачицу (облик постоји као *џливачицa*; *џливаркa* је могућа, али не као стандардна ријеч), **фоџкаркa** ‘жена која стално фотографише (неформална верзија *фоџографкиње*)’, **џлесаркa** – алтернативни облик за *џлесачицу* (стандардни облик је *џлесачицa*), **џуџоваркa** ‘жена која много путује’ (од *џуџоваџи*, алтернативно стандардној *џуџници* или *џуџници-аванџуристџкињи*), **џрaркa** ‘жена која се стално игра или воли игре’ (стандардни облик је *џрaчицa*), **лајкаркa** ‘жена која непрестано лајка објаве (на друштвеним мрежама)’, **шеџкаркa** ‘жена која стално воли шетати, врло често *шеџачицa*. „Иако ове ријечи тренутно не постоје у стандардној употреби, њихова творба одговара принципима српске и хрватске морфологије. Неке би од њих лако могле бити прихваћене у разговорном језику или неформалном контексту.” (ChatGPT 4.5, 11. 3. 2025).

13. АИ толико се развила у посљедњих неколико година да може вршити двије функције на творбеном плану: да буде дериватор – онај који креира деривате (категорије, средства, јединице и сл.) и дериватолог – онај који анализира, истражује све оно што обухвата творбa ријечи. Виртуелни уму стању је да генерише творенице у оним врстама ријечи које представљају затворену категорију (такви су бројеви, замјенице, везници, ријечце па и узвици), понуди нова творбена средства (афиксе), предложи своје деривационе термине, претвори стране ријечи у домаће, преобликује синтагме у појединачне ријечи, трансформише реченице у монолексеми, измисли нове скраћенице, образује деминутиве, хипокористике, аугментативе, оживи застарјеле ријечи, створи графодеривате итд. Резултати аутоматске творбе ријечи доста су разноврсни: у једном случају они се могу употриједити у стандардном језику, у другом могу само указивати на деривационе празнине, у трећем њихова практична примјена није могућа због низа екстралингвистичких и интралингвистичких фактора, у четвртог могу се користити у стилистичке сврхе – за јачање експресивности, оригинално изражавање и експериментисање. У раду, због ограничености простора, размотрени су само неки случајеви виртуелне деривације. Због истог ограничења није било могуће упоредити резултате које

дају други AI (рецимо, DeepSpeak, Gemini, YandexСаht), али је прелиминарна анализа (на бази одговора на једно од наведених питања) показала да су резултати ChatGPT бољи (тачније мање необични) па је то одлучило избор AI.

ИЗВОРИ

ChatGPT, v. 4.5, 11. 3. 2025: <https://chatgpt.com>.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 1: Слањање. Префиксација.* Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2: Суфиксација. Конверзија.* Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

* * *

ВАВИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.

Тошовић, Branko. Interakcijske tvorbene blokade u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku. In: Тошовић, Branko; Wonisch, Arno (Hg./Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika.* Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. Knjiga I/2. 2010. S. 95–106.

Тошовић, Branko. *Generatorska lingvistika.* Beograd: Svet knjige, 2018.

Branko Đ. Tošović

VIRTUAL „DERIVATOR”

Summary

The paper discusses the introduction of artificial intelligence in the creation of words in the function of a „derivator” (generator of creative units of different types) and a „derivatolog” (analyzer of derivational forms, meanings, functions, categories and relationships) with the aim of determining the extent to which the virtual mind is able to create new derivations in those types of words that represent a closed category (such as numbers, pronouns, conjunctions and particles), offer new creative means, propose new derivational terms, convert foreign words into domestic ones, reshape syntagms into individual words (univerbation), transforms sentences into virtual monolexemes, etc.

Keywords: artificial intelligence, biological reason, word formation, derivation, affixes, types of words.

University of Graz
Department of Slavic Studies

Владан З. Јовановић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ТВОРБЕНИ КРИТЕРИЈУМИ ПРИ САСТАВЉАЊУ ЛЕКСИКОГРАФСКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ У СРПСКОЈ ОПИСНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ**

У раду се разматра примена творбених критеријума при састављању лексикографских дефиниција у опису значења твореница у описним речницима српског језика. Резултати анализе показују да у описним речницима српског језика творенице настале одређеним начином творбе повезује не само конкретан процес грађења речи и постојање општег значења унутар одговарајућег творбеног типа већ и примена утврђених поступака приликом њиховог дефинисања. У раду се разматрају и анализирају неки од најчешће заступљених типова лексикографских дефиниција.

Кључне речи: твореница, творбени тип, описни речник, лексикографија, творба речи, српски језик.

1. У описним речницима обрађују се речи које се, у начелу, у азбучном поретку дају на левој страни речничког чланка, с функцијом његовог наслова датог у основном граматичком облику, у форми акцентоване речи истакнуте масним слогом. Тако издвојене речи у лексикографском метајезику уобичајено се називају одредницама. Оне се уздучено наводе без прављења разлике у погледу њихове структуре, тј. поделе на просте речи и творенице (изведенице, сложенице, полусложенице). Десна страна речничког чланка има сложенију структуру, при чему се њена сложеност појачава сразмерно обиму и комплексности самог описног речника. Ако погледамо наш највећи описни речник српског (односно „српскохрватског”) језика чија је израда још увек у току – у питању је Речник САНУ – у њему уочавамо наглашену сложеност у погледу пружања граматичких, стилских, нормативних и других обавештења, укључујући потврде и информације о употребљеним изворима, што све скупа овај речник издваја од осталих описних речника у домаћој савременој лексикографији. Међу информацијама које се налазе у речницима описног типа нас у овом раду занимају оне које се односе на питања творбе речи, пре свега питања из домена лексикографског описа, односно представљања творбене

* vladjovanovic@hotmail.com

** Рад је настао као резултат финансирања Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, према уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ.

мотивације, донекле и појмовно-терминолошког апарата у лексикографским дефиницијама у речницима поменутог типа. Полазећи од начина грађења или творбе речи у српском језику, од којих се као основни и најчешћи издвајају морфемска творба, синтаксичка творба, конверзија и акценатска (прозодијска) творба, покушаћемо дана основу издвојених примера из Речника САНУ и анализе лексикографских поступака у речнику анализирамо и прокоментаришемо примену творбених критеријума при састављању лексикографске дефиниције. Наглашавамо да нису посредни питања о којима се пише први пут. Писано је превасходно о лексикографском опису изведеница, нарочито о оним именичке категорије, док су други типови твореница и остале категорије речи махом биле по страни истраживача у овој области.

2. У досадашњој литератури о теми која се тиче анализе твореница у речнику писано је из угла творбе речи и лексикографске праксе, дакле из угла дериватолога и лексикографа (в. нпр. Гортан Премк 1980; 1997: 9–15; Јовановић 2008; 2013; Ћорић 1994). Део речничког чланка у којем се читује творбени аспект јесте лексикографска дефиниција, тј. домен описа значења речи односно њена семантика. Овај сегмент речника дио је предмет интересовања професора Боже Ћорића (1994) у раду у којем је, поред осталог, циљ анализе био одговор на питање „има ли у семантичкој дефиницији речи поред строго лексичког значења и таквих компонената које би на одређен начин укључивале семантику оних речи у којима се чувају значењске везе са речима које их творбено мотивишу“ (1994: 257). Стога су предмет истраживања биле изведенице настале суфиксацијом и њихове дефиниције у речницима. Обрађивана су значајна питања из творбене семантике као што су „семантичка корелација изведене и основинске речи (речи чији се део налази у изведеници чинећи њену творбену основу)“, издвајање „творбених категорија“, одређивање специфичности творбеног значења према граматичком и лексичком значењу,¹ потом питања везана за синонимију и хомонимију творбених средстава итд. У раду Јовановић 2008 истраживање је било усмерено на анализу лексикографских поступака при обради твореница насталих најчешћим начинима творбе у српском језику.

¹ Појам творбеног значења потиче из семантичких језичких истраживања у чијем је фокусу било разграничење лексичког и граматичког значења, па тек онда и творбеног (Ћорић 1994: 258, у напомени). Указано је да су ова истраживања започета у страним славистичким центрима, нарочито у руској лингвистици, док се за српску лингвистику може рећи да је проблем творбеног значења запажен у практичној лексикографији, док је његова теоријска разрада уследила нешто касније, пре свега у радовима дериватолога и лексикографа. У руском енциклопедијском речнику лингвистичких термина и појмова (Тихонов–Хашимов 2008) творбено значење деривата је објашњено под одредницом *Словообразовательное значение производной слова*, на коју се упућују одреднице *Деривативное значение производной слова* и *Деривативная семантика производной слова*. Творбено значење се одређује као формално-семантички однос мотивне речи према твореници, нпр. у руском *белый–белеть, синий–синеть* итд. Примери илуструју однос к једном глаголском творбеном типу у којем све глаголе повезује значење „учинити да нешто добије квалитет доје означене придевом у основи“, а које се изражава формантом *-е-*.

Фокус је стављен на следеће лексикографске аспекте: формирање одреднице, граматичку односно творбену анализу, те анализу лексичког значења. У раду истог аутора (2013) анализирани су речи са становишта лексичког и творбеног значења, као и са становишта лексикографске обраде у описним речницима српског језика. Проблем везаних основа посматран је у смислу појмовног одређења и терминолошког именовања, будући да се овај појам у домаћој литератури различито интерпретира и именује различитим терминима. У раду је лексикографска дефиниција речи са ликом везаних основа страног порекла узета као модел творбене парафразе помоћу које се утврђује да ли је елемент у одређеном морфемском лику везана или окрњена основа. Поглавље књиге посвећено месту речи у језичком систему у књизи Д. Гортан Премк (1997: 9–18) пружа значајна обавештења и погледе на морфемску структуру речи и начине грађења у категорији изведеница на фону лексикологије.

3. Лексикографија је домен у којем је дериватолошки угао посматрања језичког материјала, изнет у радовима професора Б. Ћорића, пружио значајне резултате на практичном и теоријском пољу ове дисциплине. Тако је професор Ћорић *творбено значење* једне речи (*копач*), илустрације ради, представио као семантичку (=творбену) дефиницију „онај који копа“, еквивалентну лексикографској (в. Ћорић 1994: 259). Пажње је вредно истицање гледишта о двојној референцији изведеница – према реалном свету (ванјезичкој стварности) и према свету речи, што није одлика простих речи (в. Гортан Премк 1987: 126; Кубрякова 1981: 9–10; Ћорић 1994: 259). Одрас те карактеристике налази се у лексикографској дефиницији која „ствара основе за тумачење значења речи путем диференцијалних ознака. То значи да се у лексикографији протумачи код изведенице онај део њеног значења изражен формантом (суфиксом), а онај део значења изражен основом се не тумачи већ се само упућује на основинску реч. Наравно, од састављача речника зависи у којој ће се мери користити аналогни начини тумачења у односу на речи истог творбеног типа, односно исте творбене структуре“ (Ћорић 1994: 259). Представљени начин лексикографског описа изведеница у начелу изгледа тако како је овде описан, с тим што се, када је реч о речницима савременог српског књижевног језика у искуству београдске лексикографске школе, од начелног правила одступа када се ради о твореницама чије су творбене основе постале од функционалностилски маркираних речи.

На пример, глагол *попишманиџи се*, изведен префиксацијом од глагола несвршеног вида *пишманиџи се*, у РСАНУ је дефинисан тако да се у дефиницији значења не унесе речи његове творбене структуре будући да су оне покрајинског карактера, већ се реч која је у основи морфемске структуре наводи само као испоређење после дефиниције: **попишманити се** свр.

изненада ѓромениѓи мишљење или ѓонашање; ѓокајаѓи се, ѓредомислиѓи се, одусѓаѓи; исп. пишман (1). Сличан пример је са глаголом *ѓиризиѓи се*, у чијој је основи *ѓиризи*. Пошто се ради о покрајинизму, у описној дефиницији се не може користити реч у творбеној основи *ѓиризи*, већ ће се ова реч навести само као испоређеница после дефиниције: **пиризити се** несвр. покр. „уздржавати се од јела“; исп. пириз [в. клис (1)] (Бања Лука, Скок 2, 487). У тим случајевима, лексикографска дефиниција се није могла уклопити у модел творбене парафразе изведених глагола.

Методи који се примењују у дефинисању изведеница описани су у уводним деловима и напоменама описних речника. Прегледајући у описним речницима начине дефинисања изведених речи, Божо Ћорић је истакао да је позиција изведених речи у описним речницима детаљно представљена још у „Огледној свесци Речника САНУ“ из 1944. године, наводећи следећи цитат из његовог Увода: „Значења су одређивана како код које категорије: на један начин код простих, неизведених речи, на други – код једне групе изведених речи, а на трећи, код друге групе изведених речи“ (Ћорић 1994: 260). На основу реченог видимо да су састављачи Огледне свеске уочили неопходност истицања разлике у дефинисању речи у зависности од сложености њиховог творбеног састава. Илустрације ради, тамо се наводи посебна група речи, тј. изведеница као што су деминутив, аугментатив, пејоратив или хипокористикон, које се дефинишу стављањем посебних ознака (квалификатора) уз основну реч коју одређују.

Позивајући се на Бошковићево тумачење изведених речи изнето у поменутој Огледној свесци, Божо Ћорић закључује да се у нашим најпознатијим једнојезичним речницима (в. Московљевић 2000; РМС; РСАНУ) „у лексикографској дефиницији изведенице налази у овом или оном виду компонента значења основинске речи, што је битно за творбено значење“² (Ћорић 1994: 261). У начелу у дефиницији се јасно назначује и разграничава семантичка компонента основе од семантичке компоненте суфикса.

Творбени однос између деривата и основе у лексикографској дефиницији уочава се и на релацији глагол–именица у случајевима када се глагол сматра мотивном речју, па се, сходно томе, опис значења мотивне речи не даје преко мотивисане речи, уп. нпр. дефиницију глагола **победити** свр. I. 1. а. савладати, надвладати у рату, борби (РСАНУ).³

² Вредна је пажње ауторова суптилна анализа лексикографских поступака у творбеном типу *nomina agentis* у трима описним речницима (в. Московљевић; РМС; РСАНУ).

³ На конкретне случајеве обраде у лексикографској пракси у току стручних састанака ауторског колектива који израђује РСАНУ пажњу је скренула проф. др Даринка Гортан Премк, инсистирајући на важности да се постојање творбеног односа на правилан начин покаже у лексикографској дефиницији. Због тога се ова дефиниција значења глагола *ѓобедити* у погледу приказа творбеног односа разликује од дефиниције дате у РМС, у којој је мотивна реч дефинисана помоћу мотивисане речи: „бити победник, однети победу (у рату, у надметању и сл.)“ (РМС).

4. У српском језику постоји неколико начина грађења речи или творбе речи, који се, према једној од, мање-више устаљених, класификација, издвајају: морфемска творба, синтаксичка творба, конверзија и акценатска (прозодијска) творба. У описним речницима српског језика творенице настале одређеним начином творбе, које повезује не само конкретан процес творбе него и случај постојања неког општег значења, обједињене су нарочито утврђеним поступцима приликом њиховог дефинисања. Размотрићемо неке од најчешће заступљених типова.

АПСТРАКТНЕ ИМЕНИЦЕ НА -ОСТ, -ОЉА, -ОТА, -СТВО И СЛ.

Реч је о изведеницама насталим суфиксацијом за које се у описним речницима усталила типска дефиниција: „особина или стање, или стање и особина, или својство онога који (је) ... онога што (је) ... окарактерисан(о) придевом исказаним у основи апстрактне именице“ (гордост, младост), а потом се додају и синоними ради допуне дефиниције: нпр. *бескућништво* „стање бескућника, убоштво, сиромаштво“, *младосћ* „2. а. особине својствене младој особи 1) неискуство, незрелост, лакомисленост сл.; 2) младалачка снага, бујност, свежина, лепота и сл.“ (РСАНУ) (Јовановић 2008: 44).

ИМЕНИЦЕ КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈУ ЗВАЊА, ЗАНИМАЊА И СЛ. КАД СЕ ОДНОСЕ НА ОСОБЕ ЖЕНСКОГ ПОЛА

Реч је о именичким изведеницама насталим најчешће додавањем суфикса *-ица* и *-ка* на основу именица мушког граматичког рода, као што су: *кошаркашица* (< кошаркаш), *чистијачица* (< чистач) и сл., од којих се поједине, према норми, употребљавају само у разговорној или референцијалној функцији, нпр.: *докторка* (< доктор), *професорка* (< професор) и сл. У описним речницима српског језика оне се обично дефинишу на мање-више устаљене начине: а) према именици граматичког мушког рода у основи (*чистијачица* „жена чистач“ (РМС), *чуvariца* „жена чувар“ (РМС)), а такође и чуварева жена ако то по значењу одговара (Упутства, чл. 261). Лексикографска пракса налаже опрезност при дефинисању наизглед сличних случајева када овај тип дефиниције не треба користити, а односи се на именице које означавају женску особу и притом се не изводе од именица које означавају мушког вршиоца неке радње, нпр. *вероломница* не би требало дефинисати као „жена вероломник“ јер ова именица није изведена од *вероломник* него је настала комбинацијом слагања и суфиксације према синтагми „вероломна жена“ (в. Јовановић 2008: 44).

РЕЧИ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

Деминутиви и аугментативи, али и неки хипокористици и пејоративи мотивисани именицама, представљени су у Речнику САНУ типским

дефиницијама, тј. употребом одговарајућих квалификатора којима се дефинише семантички однос између мотивне речи (именица у основном облику) и мотивисане речи (изведеница). На пример, именице типа *ноћешчић*, *барина*, *мајчица* и *бадешина* дефинишу се на следећи начин: „дем. од нотес“, „аугм. од бара“, „хип. од мајка“ и „пеј. од баба“. Употребом квалификатора дем., аугм., хип. и пеј., који чине део дефиниције именичких деминутива, аугментатива, хипокористика и пејоратива, представљен је детерминативни (атрибутски) део значења изражен суфиксом, док се део значења који је садржан у основи не тумачи, него се само упућује на основинску реч: *ноћес*, *бара*, *мајка*, *баба*. Овим типом дефиниције одређена је лексичко-категоријална вредност лексеме (деминутив, аугментатив, хипокористик, пејоратив), а упућивањем на основу од које је именица изведена (*ноћес*, *бара*, *мајка*, *баба*) описано је и њено лексичко значење.

Уколико деминутиви и аугментативи, поред квантитативног значења умањења, односно увећања, реализују и додатна квалитативна значења, најчешће хипокористичног односно пејоративног карактера, у лексикографској дефиницији се квалификаторима дем., односно аугм. додају и квалификатори хип., односно пеј. Дакле, ознаке аугм. и пеј. могу стајати заједно уколико именица с одговарајућим суфиксом може да има и обично аугментативно, али и пејоративно значење, што значи да, у зависности од употребе, таква именица може функционисати и као аугментатив и као пејоратив (нпр. *лавуша*, *кућешина*, *ручурга*). На другој страни, велики број именичких деминутива, поред умањења, може реализовати хипокористично значење, које у појединим случајевима може преовладати над деминутивним значењем. Стога за велики број именица кажемо да су и деминутиви и хипокористици (нпр. *кућица*, *ножица*, *ручица*, *сѿанчић*) (в. Јовановић 2010: 28–29).

Сличност поменутих деминутива и хипокористика, на једној страни, као и аугментатива и пејоратива, на другој страни, огледа се у њиховом творбеном значењу. Наиме, именице типа *кућица*, *ножица*, *сѿанчић*, које могу функционисати као деминутиви и као хипокористици, с једне стране, односно именице као *лавуца*, *кућешина*, *ручурга*, које могу функционисати као аугментативи и као пејоративи, с друге стране, представљају модификационе изведенице, пошто је суфикс само модификовао садржај основне именице, тј. суфикс је у садржај основе унео само одговарајуће придевско значење које је резултат говорникове оцене. Међутим, изведенице мотивисане придевима или глаголима добијају ново, измењено лексичко значење и прелазе у другу граматичку категорију, што се одражава и на начин лексикографске дефиниције. Тако, на пример, семантичка функција

суфикса *-ко* и *-ло* код хипокористика (1) *несџашко* и пејоратива (2) *длебетало* није детерминативног карактера, као што је то случај са суфиксима помоћу којих се творе именичке изведенице модификационог значења, него управног карактера. Код изведеница овога типа прво се дефинише управни део значења изражен суфиксом (1) „онај који је ...“, односно (2) „онај који ...“, а део значења изражен основом се не тумачи већ се само упућује на основну реч: придев (1) „... несташан“, односно глагол длебетати (2) „... много длебеће“ (Јовановић 2010: 34).

При обради изведеница које су издвојене као изведенице високе продуктивности (глаголске именице, деминутиви и аугментативи, придеви са значењем односа и припадања и др.) прибегава се разним методама економисања у њиховом представљању. За такве речи значења се дају у форми граматичке дефиниције са представљањем свих релевантних компонената значења употребом одговарајућих квалификатора уз упућивање на основну, мотивну реч (нпр. *иџрање* се дефинише „гл. им. од играти (се)“, *ручица* се дефинише „дем. и хип. од рука“ итд.).

Придеви с префиксом *џре-* су „чисти префиксали, који готово увек имају карактер субјективне оцене, градације или квантитета, у том смислу што појачавају, ограничавају, слабе или негирају особину изражену основним придевом“ (Клалн 2002: 213). Суперлативно значење префикса *нај-* (нпр. најпрви, најгорњи, најдоњи, најпоследњи, најзадњи и сл.) веома је блиско појачаном значењу префикса *џре-*. О придевима с префиксом *џре-* из угла њихове лексикографске обраде, те анализе лексичког и творбеног значења самог префикса у творби придева писано је у раду Јовановић 2022. Као посебну врсту елатива Р. Стијовић (1983) је издвојила оне с „куртоазном суперлативношћу“ кад се придеви употребљавају као стални епитети уз речи које означавају дожанства или предмете религиозног култа, односно као атрибуту у титулисању световних и црквених достојанственика: *џресвеџи*, *џресв(и)џеџили*, *џречасни*, *џреузвишени* и сл. Када је реч о обради овог префикса, у РМС префикс *џре-* је описан према врстама речи на које се додаје, а онда је унутар издвојене категорије описано творбено и лексичко значење префикса на основу твореница које се њиме граде. У творби придева њиме се исказује „највећи или највиши степен својства или мере: *џредобар*, *џредраџ*, *џрелеџ*, *џремио*, *џредуџ*, *џредедео*“ (РМС). Префикс *џре-* поред српског имају и други словенски језици. Најчешћи модел лексикографске дефиниције придева с префиксом *џре-* подразумева дефиницију с прилогом (један или два синонимна интензификатора) у значењу појачане особине, својства, количине нечега и придевом који је у основи префиксиране речи: *џредео* „веома, сувише, одвећ део“ (предели зуди) (РМС; РСЈ); *џредлаџ* „одвећ, сувише благ: ~ поступак“

(РМС; РСЈ); *ӯреблед* „одвећ, сувише блед: ~ лице” (РМС); *ӯреважан* „веома, изузетно важан” (уп. РМС; РСЈ); *ӯревелик* „необично, одвећ велик” (РМС); *ӯрелей* „врло леп, прекрасан” (РМС); *ӯревелик* „необично, одвећ велики” (РМС; РСЈ); *ӯрежив* „необично, сувише, превише жив” (РМС); *ӯрезанимљив* „необично занимљив” (РМС); *ӯремудар* „одвећ мудар” (РМС; РСЈ) итд.

ТВОРБЕНЕ МОРФЕМЕ У РЕЧНИЦИМА

У Речнику САНУ се обрађују и саме творбене морфеме као носиоци одређеног творбеног значења (суфикси, префикси), а у неким случајевима и као носиоци лексичког значења (делови сложеница и полусложеница, префиксоиди, суфиксоиди); уп. обраде а) префикса: а-, без-, за-, по- (РСАНУ); б) префиксоида: аеро-, ино-, квази (РСАНУ); в) суфикса: -изам (РСАНУ); г) суфиксоида: -лог, -логија, -манија (РСАНУ); д) делова сложеница: благо-, -годишњица, добро-, ново- (РСАНУ).⁴

Обрада творбених морфема у Речнику САНУ подразумева навођење основних информација према којима се конкретна језичка јединица издваја у творбеном и лексичком систему српског језика. Стога се у њиховој обради у начелу издвајају следећи елементи дефиниције: назив језичке (творбене) јединице (суфикс или префикс), дистрибуција (којим се основама додаје, нпр. домаћим, страним, домаћим именичким и сл.), творбено значење односно улога афикса у формирању лексичког значења творенице (нпр. за префикс а- значење одрицања, одсуства онога што значи основна реч), навођење синонима. У поређењу са префиксима и суфиксима као несамосталним јединицама са извесном семантичком функцијом, префиксоиди и суфиксоиди у Речнику САНУ представљени су као делови сложеница, и то као први део (префиксоиди) и као други део (суфиксоиди). Наиме, творбени елементи као *аеро-*, *ауџо-*, *квази-*, *аниџи-*, *йсеуго-* и сл., с једне стране, и *-лој*, *-лојија*, *-манија* и сл., с друге стране, имају пре свега лексичко значење, а не творбено значење какво имају суфикси и префикси (Јовановић 2013: 305).

ПРИМЕРИ СИНТАКСИЧКЕ ТВОРБЕ (СРАСЛИЦЕ)

Синтаксичка творба је, у поређењу са морфемском творбом, мање продуктиван тип творбе којим настају изведенице као лексикализована језичка средства од синтаксичких конституената. Овим начином творбе настале су следеће творенице: *дугидокснама* у основном прилошком значењу „чудно, наопако“, затим *кућевласник* је настала синтаксичком творбом од синтагме *куће власник*, а у овај тип творбе спадају и примери као *данџудиџи*,

⁴ У књизи С. Ристић (2012) анализирани су сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *јолу-*, *ӯре-* и *средње-*, са циљем установљавања нових појава и у овом сегменту развоја лексике српског језика.

акобоџа, *доџазно*, *вуцибаџина*, *домазеџ*, *злурад*, *сџармали*, *бабагевојка* и др. Већина сраслица скоро потпуно сраста тако да оне добијају ново значење као семантичку „надградњу“ значења саставних делова. Разлика између твореница насталих синтаксичком творбом, с једне стране, и већине оних добијених посредством префиксације, суфиксације, слагањем или комбинацијом ових процеса очитује се у лексикографским дефиницијама тако што код твореница насталих синтаксичком творбом у већој мери одсуствује уобичајени метод дефинисања – метод творбене парафразе. Већина сраслица у Речнику САНУ дефинисана је као нов и јединствен појам без навођења речи садржаних у њиховим основама: *вуцибаџина* „пробисвет, пропалица, протува“, *акобоџа* „по свој прилици, вероватно, ако буде доџа воља, надам се“, *домазеџ* „мушкарац који после женидбе живи у кући родитеља своје жене“. Творбена парафраза присутна је, рекли бисмо, у мањем броју дефиниција: нпр. *кућевласник* „власник куће“, *бабагевојка* „баба а девојка“ итд.

ПРИМЕРИ КОНВЕРЗИЈЕ

Конверзија је начин творбе по којем реч из једне граматичке врсте прелази у другу без промене њеног морфемског и фонетског састава. У описним речницима се речи настале конверзијом обрађују двојачко: 1) као посебне лексеме, нпр. *млада* у значењу „женска особа у приступању у брак, невеста“, „жена прве године у браку, недавно удата жена“, *добро* у значењу „оно што је у нечијој својини, посед, имање, економија“ и др.; 2) гранични случајеви конверзије (обично схваћени као елиптични и редундантни) у речнику се описују под засебном тачком у оквиру исте одреднице, уз назнаку да се реч у датој позицији употребљава у служби неке друге врсте речи; тако је, на пример, под одредницом *млад* обрађено под посебном тачком именичко значење придева одређеног вида у облику множине „млађи нараштај, омладина, младеж (често као заступници нових тенденција у политичком и културном животу)“ или код придева *зао* обрађено је значење у именичкој служби „ђаво, демон. — Људи злога као Бога“ (НПосл Вук, РСАНУ) итд. У једном случају ради се о заиста новом издиференцираном лексичком значењу у односу на значење мотивне речи (промена је често праћена и акценатском променом) па је сасвим оправдано издвајање таквог значења у виду посебне лексеме и речничке одреднице (исп. *млада*, *добро*). У другом случају поименичавање придева веома је блиско обичном изостављању именице (*млади* = „млади људи“, *зао* = „зла особа, диће“), па стога не можемо све такве речи прогласити за именице, а у лексикографском опису им дати статус лексеме или посебне одреднице (Јовановић 2008: 50). Веома је продуктивна конверзија начинских прилога од придева, о чему је из угла лексикографије писано у књизи С. Ристић (1990).

РЕЧИ НАСТАЛЕ АКЦЕНАТСКОМ ТВОРБОМ

Акценатска творба је такође један од начина творбе у српском језику, а огледа се у томе да се променом акцента у истој речи промени значење, али не и врста речи нити њен морфемски лик. Поред општепознатих случајева када промена акцента неке речи сигнализира неку промену граматичке категорије или класе (нпр. промена глаголског вида у примерима типа: погледати и поглéдати или рáзгледати и разглéдати), акценатском творбом настају творенице са неком новом лексичко-семантичком вредношћу, уп. именицу *крáва* као реч у основном, неутралном значењу „одрасло женско говече, женка говечета“ према речи *кравá*, која добија нову лексичко-категоријалну вредност „хип(окористик) од крава“; мајка у основном значењу „жена у односу на дете, децу коју је родила“ и мајка у хипокористичним значењима „свекрва“ и „баба, бака“; лóза „вишегодишња дрвенаста биљка *Vitis vinifera* из ф. лозица (*Vitaceae*), чије се многобројне сорте гаје ради слатког и сочног плода (грожђа) који се употребљава у људској исхрани као воће (свеже или сушено – грожђице) или се прерађује у вино, стабљике, пруже те биљке“ и лóза „ракија од грожђа, комовица, лозовача“ итд. (Јовановић 2008: 51). Нова лексичка јединица, која је настала извесном изменом значења основне речи, а чија је промена значења праћена и променом акцента, у Речнику САНУ се региструје као посебна одредница и дефинише као засебна лексема.

5. Начелна нормативна правила о лексикографском опису твореница у домаћој лексикографији разрађена су у уводним деловима речника односно, када је реч о Речнику САНУ, у интерним упутствима за његову израду (в. Упутства). Принципи на основама којих су заснована решења обраде твореница уткани су и у друге наше описне речнике (в. нпр. РМС, РСЈ), међу чијим су се састављачима и писцима налазили некадашњи и садашњи обрађивачи и уредници Речника САНУ. У поменутих интерним упутствима, у деловима текста који се односе на обраду твореница, највише је пажње посвећено опису изведених речи. Драгоцени аналитички научни коментари о овом проблему изнети су и у радовима професора Ђорића, у којима је истакнуто да лексикографска дефиниција изведеница треба да поред лексичког опише и њихово творбено значење. Ова и слична теоријска истраживања започета су у страним славистичким центрима, нарочито у руској лингвистици, док се за српску лингвистику може рећи да је проблем творбеног значења запажен у практичној лексикографији, док је његова теоријска разрада уследила нешто касније, пре свега у радовима дериватолога и лексикографа и да је до данас дала запажене резултате у домену практичне описне лексикографије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV (1980): 107–114.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. О семантичком односу деривата према творбеној основи. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 16/1 (1987): 101–107.
- ГОРТАН ПРЕМК, Даринка. *Полисечија и орђанизација лексичкој сисџема у срџскоме језику*. Библиотека Јужнословенског филолога. Нова серија, књ. 14. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. О неким поступцима лексикографске обраде твореница. *Наш језик* XXXIX/1–4 (2008): 43–52.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. *Деминуџивне и ауџментџаџивне именице у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 42/1 (2013): 295–308.
- ЈОВАНОВИЋ, Владан. Придеви с префиксом *џре-* у савременом српском језику (из угла српске описне лексикографије). *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 51/1 (2022): 433–443.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срџском језику*. Књ. 1 (слагање и префиксација). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- КУБРЈАКОВА, Е. С. *Тџџы языковых значений. Семанџџика џроизводноџ слова*, Москва 1981.
- МОСКОВЉЕВИЋ, Милош. *Речник савременоџ срџскоџ језика с језичким савешником*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2000.
- РИСТИЋ, С. *Начински џрилози у савременом срџскохрваџском књижевном језику (лексичко-џрамаџџички џрисиџџуџ)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1990.
- РИСТИЋ, Стана. *О речима у срџском језику (џтворбени и лексикоџрафско-лексиколошки асџекџџи)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012.
- РМС: *Речник срџскохрваџскоџ књижевноџ језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска Матица хрватска, I–III, 1967–1969; Нови Сад: Матица српска, IV–VI, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник срџскохрваџскоџ књижевноџ и народноџ језика*. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1959–.
- СТИЈОВИЋ, Рада. Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику, *Зборник Маџџице срџске за филолоџију и линџвистиџику* 36/1 (1983), 99–130.
- ТИХОНОВ, А. Н., Р. И. ХАШИМОВ. *Энциклоџедический словарь сџравочник линџвистиџических џерминов и џоняџџий*. А. Н. Тихонов и Р. И. Хашимов (ур). I–II. Москва: Флинта – Наука, 2008.
- ЉОРИЋ, Божо. Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса). *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 22/2 (1994): 325–334.
- ЉОРИЋ, Божо. Граматички род и питање полне дискриминације у језику. *Срџски језик* 11/1–2 (2006): 51–63.
- УПУТСТВА: Упутства за израду *Речника срџскохрваџскоџ књижевноџ и народноџ језика* Института за српски језик САНУ [неоџјављен спис].

Владан З. Йованович

ТВОРЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО ОПРЕДЕЛЕНИЯ В СЕРБСКОЙ ОПИСАТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Резюме

В статье рассматривается применение словообразовательных критериев при составлении лексикографических определений для описания значения творческих слов в описательных словарях сербского языка. Результаты анализа показывают, что в описательных словарях сербского языка словообразования, созданные по определенному способу словообразования, связаны не только спецификой процесса словообразования и наличием общего значения в рамках соответствующего типа словообразования, но и применением устоявшихся процедур при их определении. В статье рассматриваются и критически анализируются некоторые наиболее часто используемые типы лексикографических определений. Принципы, на которых основаны решения по обработке произведений в Большом словаре Сербской академии наук и искусств, вплетены и в наши другие описательные словари, среди составителей и авторов которых были его бывшие и нынешние обработчики и редакторы.

Ключевые слова: слово, творческая категория, творческий тип, описательный словарь, лексикография, словообразование, сербский язык.

Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств

Соња В. Ненезић*
 Универзитет Црне Горе
 Филолошки факултет, Никшић

ТВОРБЕНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПОВРАТНО-ПРИСВОЈНЕ ЗАМЈЕНИЦЕ СВОЈ

Циљ рада је творбено-семантичка анализа лексема у чијој се структури препознаје повратно-присвојна замјеница *свој*. Највећи дио анализиране грађе чине суфиксалне творенице, док их је много мање насталих сложено-суфиксалном или префиксално-суфиксалном творбом, те префиксацијом или конверзијом. Иако се лексема *свој*, захваљујући прије свега својим незамјеничким значењима, истиче међу замјеницама својим творбеним потенцијалом, највећи број деривата у њеном гнијезду није више у употреби или је ограничене употребне вриједности.

Кључне ријечи: замјеница *свој*, мотиватор, творба, дериват, значење.

1. Замјенице нијесу пунозначне (аутосемантичне) ријечи, какве су именице, глаголи и придјевци, али нијесу ни потпуно празне (синсемантичне или асемантичне), каквим се обично представљају у граматичкој литератури, или боље речено – нијесу све такве. То најбоље потврђују двије повратне замјенице: именичка *себе* и придјевска *свој*, чији је творбени потенцијал, захваљујући њиховој вишезначности, доста јак. Како смо о првој у том смислу већ писали (в. Ненезић 2015), у овом раду ћемо испитати мотивну функцију друге замјенице. Циљ нам је анализа творбено-семантичке структуре њених деривата, које смо ексцерпирани из *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС) и *Рјечника хрватскога или српскога језика* (РЈАЗУ)¹.

П. Скок (1973), с етимолошког аспекта, лексеми *свој* дефинише као балтославенски, свеславенски и праславенски посвојни рефлексивни придјев. Но, придјевско значење је једно од њених неколико значења, које наводи РМС: **1.** који припада и 1. и 2. и 3. лицу јд. и мн. **2.** (у придевском значењу) **а.** сопствени, властити, рођени. **б.** непр. обично у нар. песамама: његов, њен. **в.** слободан, независан; оригиналан, нарочит. **3. а.** близак, присан, сродан. **б.** који припада истој заједници (државној, породичној, друштвеној). **4.** (у именичкој служби) рођак, сродник, укућанин, члан породице. **5.** (у прилошком значењу)

* sonjan@ucg.ac.me

¹ У *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–) још нијесу обрађене лексеме на слово С.

уз бројеве: отприлике, приближно. Иако има невелик број семантичких реализација, лексема *свој* има веома разгранато творбено гнијездо, које броји 198 деривата. Претпостављамо да су јој управо секундарна, незамјеничка значења омогућила да развије толики творбени потенцијал. У литератури се углавном указује на творбу замјеница од замјеница (Стевановић 1986: 571–572), али *свој* функционише као мотиватор других врста ријечи. Међутим, очигледно је да многи њени деривати данас немају општеупотребну вриједност, премда су у коришћеним рјечницима само ријетки обиљежени рестриктивним квалификатором. Творбена основа лексеме *свој*, носиоца богатог творбеног гнијезда, поклапа се с њеним основним обликом, што је једнина мушког рода. При творбено-семантичком опису ексцерпираних деривата указаћемо на њихову степенасту хијерархију.

2.1. Суфиксацијом од мотивне ријечи *свој* и њених првостепених суфиксалних деривата гради се 68 нових ријечи. Најприје настају општеупотребни првостепени именички деривати који су у вези с њеним секундарним придјевским значењима: *свој-ина* са предметним значењем (оно што неко има, поседује или држи као своје, сопственост, власништво, посед), *свој-џа* са јединачним суфиксом *-џа* (Клајн 2003: 16) и збирним значењем (род, родбина, сродници, рођаци), *свој-сџво*² са апстрактним значењем (оно што је (коме, чему) својствено, обележје, одлика нечега). Поред наведеног примарног, *својина* има и значења лексема *својџа* и *својсџво*. Остале ексцерпираних именице много су уже употребе од лексема *својџа*, *својина* и *својсџво*. Осим творенице *својџа*, у истом значењу забиљежене су *свој-бина*, *свој-аг*, *свој-аџ*, *свој-ка*. *Свој-ин* значи 'онај који је свој'. *Свој-ко* је 'онај који је постао као својта, род, рођак', али и лично мушко име, *свој-ица* је 'родица', док *свој-ак* има специфично значање 'зет, свак, пашеног'. *Свој-ић* је село у Хрватској. Будући да није евидентиран придјев *својни*, творенице *свој-ник* (посједник, својак) и *свој-носџ* (особина онога који је свој, својина) сматраћемо првостепеним дериватима лексеме *свој*. Исто ћемо третирати твореницу *свој-еник* (власник), с обзиром на то да не постоји трпни придјев **својен*, премда постоји *усвојеник*.

Од првостепених именичких деривата највеће микрогнијездо развија лексема *својина*. Мотивисала је именицу *својин-сџво*, која јој је синонимна, затим именице из категорије лица *својин-ар* и *својин-ик*, које значе 'сопственик, власник', те име села *Својин-ово* у Србији, као и односни придјев *својински*. Од лексеме *својџа*, односно од њене творбене основе *својџ-*, добијају се именичке творенице *својџ-ак* у значењу 'рођак' и *својџ-ар* са специфичним

² Архаични множински облик *својсџва* (својина) преузет је из Стулићевог *Рјечника* у РЈАЗУ.

значањем 'жупник, парох'. Деривати *својѣи-ина* и *својѣи-лук* имају значење своје мотивне ријечи. Први је и име села у Босни.

Именица *својѣа* мотивисала је истозначну маркирану твореницу *својѣ-ба* (покр. в. својта), а налази се и у основи придјева *својѣи-љив* са два значења: 1. који воли своје, који мари за своје, за своју родбину; присан. 2. који воли друштво, друштвен. Као његов дериват егзистира именица *својѣи-љив-осѣи*, те конверзирани прилог *својѣи-љиво*. Форма *својѣи-љив* може се довести у творбену везу са лексемом *својѣи*. Забиљежена је и форма *својѣи-љив*, којом се упућује на *својѣи-љив*, и њој одговарајући прилог *својѣи-љиво*. Преко присвојног придјева од именице *својѣа* вјероватно је настало презиме *Својѣин-ић*.

Именица *својѣиво* јавља се као мотиватор придјева *својѣив-ен*, а он именицама *својѣивен-осѣи* и *својѣивен-ик* (сродник), који представљају трећестепенне деривате лексеме *свој*³. Конверзијом облика придјева средњег рода настаје прилог *својѣивено*.

Евидентирани су и присвојни придјев *својѣак-ов* и односни *својѣач-ки*, који су у вези са првостепеним дериватом *својѣак*.

2.2. Најуобичајенији првостепени деривати лексеме *свој* из категорије глагола јесу: *свој-ѣкаѣи/свој-ѣкаѣи*, са значењем 'звати, називати (кога) својим, својтом, родбином', а са морфемом *се* 'сматрати једно друго својтом, родбином' и *свој-ѣиѣи*, са два значења: 1. примати (кога) као свог, као блиског, као сродника, односити се (према коме) као према своме. 2. сматрати кога или што својим, полагати право на што, присвајати, а као повратни значи исто што и *својѣкаѣи се*. У значењу глагола *својѣкаѣи (се)* забиљежена је варијанта *свој-ѣчиѣи (се)*, као и *свој-ѣиѣи* с квалификатором *ѣоѣрајински*. Значење глагола *својѣиѣи* дијели и дериват *свој-ѣиѣиѣи*, а његове повратне форме дериват *свој-ѣиѣи се*. Глагол *свој-ѣиѣи*, маркиран квалификатором *ѣјеснички*, има више значења: 'чинити, називати својим, присвајати, својатати, својакати, освајати', као и глагол *свој-ѣваѣи* 'својити, присвајати; посједовати, имати', који је мотивисао именицу *својѣв-ина*.

Други степен деривације од првостепених глаголских деривата лексеме *свој* чине именице са значењем мушких и женских лица, те колектива: *својѣи-лац* (онај који полаже право на што), *својѣи-ѣиљ* (освојитељ) и моциона форма *својѣи-ѣиљѣица*, *својѣач-ница* (свастика), *својѣи-њѣак* (духовник, својта), *својѣи-ѣи-ѣи* (својбина). Евидентиране су и глаголске именице: *својѣиѣа-ње*, *својѣака-ње*, *својѣач-ење*, *својѣење*. Иако се суфикс *-ски*, па и *-ѣчки*, као један од његових деривата, не додају на глаголске основе, лексикографска дефиниција придјева *својѣиѣачки* (који хоће нешто да присваја, својата) упућује на такву основу.

³ РЈАЗУ биљежи и варијанте *својѣѣивен* и *својѣѣивеносѣи*.

Тим прије што не постоји одговарајућа именица на *-ак* или *-ац* са којом бисмо га довели у творбenu везу и оправдали завршетак *-чки*.

2.3. Од лексеме *свој* суфиксацијом настаје придјев *свој-ски*, са врло разуђеним значењем (*свој*, који је како треба, ваљан, умјешан, способан; *јак*, *жесток*), а *забиљежен* је и као прилог који значи 'добро, ваљано, како ваља, као што треба, од свег срца, искрено'. Додавањем суфикса *-ина* на основу овог придјева, што изазива више гласовних промјена, настају колективне именице *својшћина* (родбина, својта) и *својчина* (својина, власништво). Са *својшћином* је у мотивној вези именица *својшћак* (рођак). Поред придјева *својски*, ексцерпирани смо и *својан* (*свој*, *властити*).

3. Само префиксацијом настаје 10 твореница с префиксом *не-*, који се, осим на саму лексему *свој*, додаје на њене суфиксалне, али и префиксално-суфиксалне деривате. Овај префикс је један од ријетких који није приједлошког поријекла, а у своје творенице уноси значење негације и супротности. У нашој грађи, осим са замјеницом *свој*, комбинује се са именицама, придјевима и прилозима: *несвој* (који се не осећа као *свој*, *туђ*, *стран*), *несвојша* (они који нису *своји*, који нису никакав род; *стране особе*, *туђинци*), *несвојбина* (в. *несвојта*), *несвојсџивен* (1. који не лежи у нечијој природи, који не одговара чему; *далек*, *туђ*. 2. који је без самопоуздања, *неспособан*), *несвојљив*, *неосвојив* (који се не може освојити) и његов дериват *неосвојивосћ*, *несвојски* и *несвојшћо* (онако како не ваља, *рђаво*). Евидентирана је и архаична варијанта *неосвојим* (в. *неосвојив*). Глагола нема у овој групи, а они се и иначе врло ријетко комбинују с префиксом *не-* (Радовић-Тешит 2002: 36). Наведени деривати реализују се од првог до четвртог степена, с тим што су најбројнији другостепени и трећестепени.

Ексцерпирани смо и твореницу *сусвојина* (заједничко власништво, сувласништво) као усамљени примјер са префиксом *су-*, који има социјативно значење.

4. Знатан дио творбено-семантичког гнијезда лексеме *свој* чине префиксално-суфиксалне творенице са својим суфиксалним дериватима, укупно 60. Иако је *забиљежен* глагол *својити*, будући да је маркиран квалификатором *ијеснички* у РМС и потврђен само примјерима из преддуковских рјечника у РЈАЗУ, односно да у данашње вријеме нема општеупотребну вриједност⁴, деривате *освојити*, *иприсвојити* и сл. ипак не третирамо као префиксалне него префиксално-суфиксалне творенице. Ријеч је о групи фактивних глагола који значе претварање у оно што значи замјеница у основи.

⁴ Осим тога, можда је у питању депревербација, односно депрефиксација глагола, о којој Клајн говори у случају неких других глагола (2002: 292).

Глагол *ѿо-свој-иѿи* са полисемантичком структуром: 1. самовољно учинити својим власништвом, присвојити. 2. прихватити као своје. 3. узети под своје; усвојити: ~ дете – има најразгранатије гнијездо од свих префиксално-суфиксалних првостепених деривата лексеме *свој*. Чине га именице мотивисане трећенаведеним значењем, које обиљежавају лица *ѿосвоји-ѿељ* и *ѿосвоји-ѿељица*, *ѿосвојен-ик* и *ѿосвојен-ица*, *ѿосвој-ак*, *ѿосвој-киња* и *ѿосвој-че*, те колективна именица *ѿосвојч-аг*. Придружује им се и глаголска именица *ѿосвој-ење*. У вези са првим значењем мотивног глагола регистрована је именица *ѿосвој-ник* (посједник). Овом гнијезду припадају и придјеву *ѿосвој-ан* (који изриче припадање коме или чему, присвојан: ~ заменица, ~ придев, ~ значење), са предметном именицом *ѿосвојн-осѿи* (посјед, власништво, својина), *ѿосвојѿељ-ан* (који се има посвојити) и *ѿосвој-ив* (који посваја), те глаголски имперфективни и итеративни деривати *ѿосвој-аѿи*, *ѿосвој-аваѿи* и *ѿосвој-иваѿи*.

У значењу глагола *ѿосвојѿи* забиљежена је и варијанта *ѿод-свој-иѿи* са именичким дериватима *ѿодсвој-ак*, *ѿодсвој-киња*, *ѿодсвој-че* и *ѿодсвојч-аг*.

Префикс *ѿо-* имамо и у усамљеном примјеру *ѿо-свој-е-вољ-ник* (човјек који живи по својој вољи), који је врло уникатан јер је мотивисан фразеологизмом и образован комбинацијом чак три творбена начина: префиксације, суфиксације и композиције.

Глагол *о-свој-иѿи* има веома разуђену семантичку структуру: **1. а.** заузети војном силом. **б.** присвојити, отети; уграбити. **в.** задобити нечију љубав (пријатељство, наклоност и сл.): ~ публику, ~ читаоце. **2. а.** заузети неко место, неки положај, степен у такмичењу, стећи награду, задобити. **б.** превагнути, надјачати; привући, примамити, задобити. **3. а.** обузети, опхрвати, савладати. **б.** прекрити, притиснути. **4.** узети маха, овладати. **5. а.** свршити, урадити, постићи. **б.** разг. савладати тешкоће у производњи новог продукта, обогатити производњу новом творевином. ~ се ородити се. У свом микрогнијезду има номина агентис *освоји-ѿељ* и *освоји-ѿељица*, *освоји-лац* и *освоји-лица*, именице са значењем радње и/или предметним значењем *освој-ење* и *освој-да*, *освој-ѿ*, *освој-сѿиво*, придјеве *освој-ив/освој-љив* (1. који се може освојити, заузети. 2. који осваја, придобија, заносан), те имперфективне и итеративне парњаке *освај-аѿи*, *освој-аваѿи* и *освој-иваѿи*. Глагол *освајаѿи* мотивише попен агентис *освај-ач*, са придјевом *осваја-чки* (који се односи на освајаче, који тежи освајањима: ~ рат, ~ политика, ~ поход), четворостепеним дериватом лексеме *свој*, и глаголску именицу *осваја-ње*. Придјев *освајал-ачки*, са истим значењима као *освајачки*, вјероватно је настао преко именице *освајалац*, која није забиљежена у нашем корпусу. Према глаголу *освојиваѿи*

евидентирана је глаголска именица *освојивање*. Ексерцирали смо и усамљени префиксал глагола *освојити*: *пре-освојити* (опет, поново освојити; преотети).

Са префиксом *о* забиљежен је и рефлексивни глагол *о-свој-ити се* (постати својта, ородити се), само што је овдје ријеч о суфиксу *-ити*.

У микрогнијезду глагола *у-свој-ити* са полисемантичком структуром: **1.** прихватити, примити, одобрити, **2.** схватити, научити, **3.** узети туђе дијете под своје, посвојити, најбројније су именице које су у вези с његовим трећенаведеним значењем: *усвоју-лац* и *усвоју-шељ* (онај који усваја туђе дијете), *усвојен-ик* (онај кога су туђи људи усвојили, прихватили као своје дијете) и *усвојен-ица* (женска особа усвојеник), *усвој-ење* (правни акт, којим се између усвојоца и усвојеника заснива однос сличан односу родитеља и деце, посињење, адопција), придјев *усвој-ив* (који се може усвојити, прихватљив) и имперфективни парњак *усвај-аји*.

Глагол *при-свој-ити*, са значењем: **1. а.** бесправно узети, учинити својим **б.** усвојити. **в.** дати коме могућност, учинити да ко поседује што, да тим располаже, да се тим служи. **2.** освојити, превладати, у свом микрогнијезду садржи неколико суфиксалних деривата: именице *при-своју-лац*, *при-своју-шељ* и *при-својен-ица*, придјев *при-свој-ан* и имперфективни, итеративни глагол *при-свој-аваји*.

Глагол *на-свој-ити*, с квалификатором *покрајински* и значењем 'надвладати, победити', једини је примјер с префиксом *на-* и лексемом *свој* у основи.

5. Један број твореница из творбено-семантичког гнијезда лексеме *свој* настаје композицијом и, много чешће, њеном комбинацијом са суфиксацијом. У вези су са значењем ове лексеме датим под 2. в. и а. у дефиницији из РМС, а у неким случајевима и са њеним изразима. Основа јој се може јавити у првом или у другом сложеничком дијелу.

5.1. Много су бројније творенице с лексемом *свој* у првом и различитим именицама у другом дијелу. Има их 51. Композицијом су образоване именице *својезнање* (свијест), *својейисмо* (аутограф)⁵ и *својеволја*⁶ (самоволја, својеглавост). Прве двије немају деривата, док је с трећом у творбено-семантичкој вези придјев *својеволјан* (а. који је по својој вољи, добровољан. б. самоволјан, својеглав, тврдоглав), који се, осим као сложеничка, може посматрати и као сложеничко-изведена твореница, глагол *својеволјити* и именица *својеволјитина* (својеволјство). Судајући према њиховим

⁵ Творенице *својезнање* и *својейисмо* могле би се тумачити и као сраслице, али због других деривата и овдје издвајамо основу *свој* са спојним вокалом. Иначе, иако се у новије вријеме слагање одваја од срастања, још увијек нијесу до краја изграђени јасни критеријуми за диференцирање ових творбених начина, односно сложеница од сраслица (Ђорђевић 2008: 17).

⁶ РЈАЗУ још бележи *својеволје* и *својволја*.

лексикографским дефиницијама, творенице *својевољац* (1. заст. добровољац, 2. својевољан човјек, својеглавац), *својевољник*, *својевољница*, *својевољност*⁷, *својевољство* и *својевољно* настале су од придјева *својевољан*. *Својевољачки* је у мотивној вези са *својевољац*. Форма без спојног вокала мотивише придјев *својевољан*, од ког се изводи апстрактна именица *својевољност*, и глагол *својевољити*.

Осим творбене основе именице *воља*, у другом сложеничком дијелу ексцерпираних деривата јављају се и основе сљедећих именица:

- *глава*: придјев *својеглав* (тврдоглав, самовољан), а из њега изведене именице *својеглавац*, *својеглавица*, *својеглавост*, *својеглавство* и *својеглавље*; конверзијом добијени прилог *својеглаво*; изведени придјев *својеглаван*;
- *врста*: придјев *својеврстан* (који је своје врсте, особит, нарочит) и од њега настали прилог *својеврсно* и именица *својеврсност*;
- *власит*: именица *својевласит* (самосталност, слобода; располагање имовином) и придјев *својевласитан* са апстрактном именицом *својевласност*;
- *право*: *својејраван* и *својејравност* синонимни су са *својевласитан* и *својевласност*;
- *закон*: придјев с нултим суфиксом *својезакон* (аутономан) и његови именички деривати *својезаконост* и *својезаконство*;
- *вјера*: именички деривати *својевјерац* и *својевјерка* (онај/она који/која је исте вере);
- *вријеме*: придјев *својевремен* (који се догађа у своје, право, одређено време) и од њега конверзијом настали прилог *својевремено*;
- *рука*: придјев *својеручан* (који је својом руком учињен, написан и сл.) и од њега конверзијом настали прилог *својеручно*.

Изван наведених група остају појединачни примјери: *својејис* и *својјис* (аутограф), *својеобразан* (својеврстан, нарочит), *својејлемен* (који је с ким истога племена), *својемисалан* (својеглав), *својељудље* (себичност, егоизам), *своједобно* (својевремено).

5.2. Код осам деривата *свој* се налази у основи другог сложеничког дијела, а у првом је замјеничка основа *сам* са спојним вокалом *о*. Наводимо прво придјеве *самосвој* и *самосвојствен*. Именица *самосвојственост* могла је постати такође само композицијом, али и извођењем од сложеног придјева *самосвојствен*, што је примјер двоструке мотивације. С обзиром на то да не постоје лексеме *својан* и *својац*, творенице *самосвој-ан* (који има своје посебно

⁷ Забиљежена у РЈАЗУ и у форми *својовољност*.

обележје, што некога обележава, својствен, посебан, карактеристичан, специфичан; самосталан, независан) и *самосвој-ац* (саможивац, егоист) тумачимо као суфиксалне изведенице сложенице *самосвој*. Прва је у мотивној вези са прилогом *самосвојно* и апстрактном именицом *самосвојношћ*, а друга са деминутивом *самосвој-чић*.

6. Анализирајући творбено-семантичке везе и односе међу члановима деривационог гнијезда лексеме *свој*, утврђујемо да је оно, у погледу броја деривата, њихове степенасте хијерархије, семантике и творбених начина којима настају, веома разгранато и богато. Повратно-присвојна замјеница, захваљујући највише својим придјевским значењима, реализује деривате до четвртог степена деривације. Они се најчешће граде суфиксацијом, а много рјеђе њеном комбинацијом са префиксацијом и композицијом, те само префиксацијом и конверзијом. Иако по броју ексцерпираних деривата, којих има близу двјеста, закључујемо да је творбени потенцијал носиоца анализираног гнијезда изузетно јак, морамо истаћи да многи, поготово они забиљежени у РЈАЗУ, нијесу више у употреби или су ограничене употребе, што је највише проузроковала конкуренција међу фонетским варијантама и творбеним синонимима.

ИЗВОРИ

РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: JAZU, 1880–1976.

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слањање и њрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.

КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Дрући део, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.

НЕНЕЗИЋ, Соња. Творбени потенцијал повратне замјенице „себе“. *Српски језик: сџудије српске и словенске* 20 (2015): 525–535.

РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, Милица. *Именице с њрефиксима у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1986.

ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране њеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

СКОК, Петар. *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика. Књига трећа*. Zagreb: JAZU, 1973.

Sonja V. Nenezic

DERIVATIONAL POTENTIAL OF THE REFLEXIVE POSSESSIVE PRONOUN *SVOJ*

Summary

In the article, the derivatives of the reflexive-possessive pronoun *svoj* are analyzed from the derivative-semantic aspect. Thanks to its adjectival meanings, it realizes derivatives up to the fourth degree of derivation. They are most often built by suffixation, and much less often by its combination with prefixation and composition, and by prefixation and conversion. Based on the number of analyzed derivatives, of which there are close to two hundred, it can be concluded that the derivational potential of the lexeme is extremely large. However, many of its derivatives are no longer in use or have limited use. Competition among phonetic variants and created synonyms contributed most to this.

Keywords: pronoun *svoj*, motivator, derivation, derivative, meaning.

University of Montenegro
Faculty of Philology

НАТАША М. МИЛАНОВ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ПРИЛОГ ОПИСУ СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНОГ ПОТЕНЦИЈАЛА ПРИДЕВА *ПРИВАТАН***

У раду ћемо представити семантичку и творбену структуру двају деривата придева *приваџан*, глаголâ *приваџизоваџи* и *приваџизираџи*, као лексема које су ушле у језик током 19. века и чије се значење у савременом језику променило, те указати на статус творбених форманата који их граде. Осврнућемо се и на друге семантички блиске лексема из овог творбеног гнезда.

Кључне речи: придев *приваџан*, глагол, суфикс, дериват, значење, српски језик.

1. Предмет овог рада биће да се представе семантичке и деривационе особености глаголâ *приваџизоваџи* и *приваџизираџи*, као јединих глаголских деривата придева *приваџан* забележених само у речницима страних речи, али и да се укаже на промену у њиховој семантици, која је настала под утицајем измењених друштвених околности. Један од циљева истраживања биће да се прикаже употреба ових глагола у српском језику, полазећи од њихове етимологије и деривационих карактеристика, како би се нагласиле промене у њиховој семантичкој структури. Форманти који граде поменути глаголе имају различит статус у савременом српском језику, на шта ћемо се такође осврнути. Примери употребе ексцерпирани су из грађе за РСАНУ, а статус ових глагола у савременом језику проверен је прегледом СрпКор и примера са интернета. Поменућемо и друге одабране деривате придева *приваџан* који су семантички повезани са анализираним глаголима.

2.1. Придев *приваџан* је лексема стране етимологије, која се у српском језику први пут бележи почетком 19. века.¹ РЈАЗУ наводи латинско (*privatus*) и немачко порекло (*privat*), уз напомену да је забележен у речницима Ћ. Поповића и Б. Шулека и упућивањем на одредницу *приваџ* „на *privat* је исто

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Рад је финансирано Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Грађа за РСАНУ показује да је овај придев у употреби од друге деценије 19. века наомамо – Арџида би кадшто звали, да *приваџине* распре и процесе пресућује и распраля (Живк. С. 2, 306); Даде се као приватни чљовек на путь (Иванов. 1, 302); Ако ми Обштина плату повиси, учительоваћу и далџ, ако пакъ нехтене, или немогне то учинити, а јћу отворити *приваџину* Школу (Вук 17, 41).

što adv. privatno”. У Вуковом Рјечнику нема овог придева, већ се бележи само именица *приваџ*, „учи децу на приват, er ist Privatlehrer, gibt Privatstunden, privatim docet”, уз напомену да се употребљава на простору данашње Војводине, тада дела Аустроугарске. Речник П. Скока овај придев даје под одредницом *privati se*. Осим придева *приваџан* (> *privātus*), Скок наводи и прилоге *приваџ* и *приваџно*, те именицу *приваџисџ(а)* (Скок 3, под *privati se*). Овај придев наводе и речници савременог српског језика, РМС и РСЈ. Такође, бележе га и речници страних речи.

2.2. Иако страног порекла и новијег постанка, придев *приваџан* у РМС има шест семантичких реализација: а. „који нема службени карактер, незваничан: ~ ђак, ~ школа”; б. „лични, особни; поверљив: ~ иницијатива, приватни односи; ~ разговор”; в. „кућни, домаћи: ~ живот”; г. „који није јаван, затворен: ~ друштво, ~ забава”; д. „који припада одређеном појединцу; лични: ~ власништво, ~ својина”; ђ. „који сопственим средствима за рад производи за себе, а не за друштво, недруштвен: ~ занатство, ~ угоститељство”. Последња два наведена значења повезана су са глаголима који су предмет нашег истраживања.

2.3. Са друге стране, глаголи о којима ћемо говорити нотирају се само у речницима страних речи. У речнику Вујаклија 1996⁴ глагол *приваџизоваџи* (нл. *privatisare*) има значење „живети као слободан човек, тј. без службе, без некога сталног занимања; схватати своју јавну функцију као приватну ствар, својатати, присвајати”. Клаић 1974⁶ бележи оба глагола у истом значењу: „živjeti bez službe, bez stalnog zanimanja, biti 'privatan' čovjek; isto i *privatizovati*”. У К–Ш наведен је двовидски глагол *приваџизоваџи* друкчијег значења од оног датог у старијим речницима страних речи – „претворити, претварати нешто у приватно власништво”. Ово значење је у савременом језику актуелно, што показује новија *Грађа за РСАНУ* (први примери употребе су из последњих деценија 20. века), као и СрпКор. Дакле, глагол *приваџизоваџи* бележе сви побројани речници страних речи, док је глагол *приваџизираџи* нотиран само у Клаић 1974⁶.

2.4. За нашу анализу важно је да су оба значења ових глагола и њихове дефиниције забележени у речницима. Говорећи о глаголу *приваџизираџи*, И. Клајн наводи да је он код Клаића „дефинисан сасвим неадекватно ‘живјети без службе, без сталног занимања’, што је пренето и код М. Вујаклије, а додато је и ‘схватати своју јавну функцију као приватну ствар, својатати, присвајати’”, те да ни у једном речнику није дато данас најчешће, економско значење „превести у приватно власништво” (Клајн 2003: 359, у фусноти). *Грађа за РСАНУ* уверила нас је да значење дато у старијим речницима страних речи није неадекватно, већ је са данашњег аспекта застарело, те да се односи на овај

глагол у несвршеном облику, као и да је суфикс *-изира̑и̑и* у склопу деривата придева *̑рива̑и̑ан* био у употреби током 19. века у српском језику.

3.1. Пре него што дамо примере употребе ових глагола у српском језику и представимо њихову семантику, поменућемо ставове лингвиста о односу суфикса *-ова̑и̑и* и *-ира̑и̑и* (односно њихових проширених варијаната *-изова̑и̑и* и *-изира̑и̑и*). У раду Ј. Јернеја (1959) наводи се да је наставак *-ира̑и̑и* „hibridne paravi, jer sadrži dva elementa: l. njemacki infiks *-ier-*, grafički adaptiran na *-ir-* i naš infinitivni nastavak *-a-ti*. Analogno je tome i njemacki sufiks *-ieren* hibridna adaptacija francuskoga infinitivnog nastavka *-ier*, odnosno *-ir*” (ЈЕРНЕЈ 1959: 31). Ту се такође износи и да је он на српској језичкој територији у употреби од 17. века. М. Јоцић (1969: 122) каже да је суфикс *-ира̑и̑и* настао од латинског инфинитива на *-āre*, *-īre*, односно француског на *-er*, *-ir*. Такође, ова ауторка наводи 17. век као време када је ушао у српски језик посредством немачког језика (инфинитив на *-ieren*). Проширење *-из* (*-изира̑и̑и*) потиче од грчког *-izo*, односно француског *-iser*, односно немачког *-isieren*. М. Јоцић напомиње да суфикс *-изира̑и̑и* у 20. веку постаје веома фреквентан у српском језику, што потврђују бројни глаголи (нпр. *̑ака̑и̑изира̑и̑и*, *̑ара̑афразира̑и̑и*, *̑рцизира̑и̑и*).

3.2. Други суфикс који је значајан за наше истраживање, *-ова̑и̑и*, наслеђен је из прасловенског (Јосић 1969: 122), такође је продуктиван у српском језику (КЛАЈН 2003: 349) и он глаголима може приписивати несвршену или двовидску вредност (КЛАЈН 2003: 349; СПАСОЈЕВИЋ 2015: 229).

3.3. Аутори се у радовима дотичу и фреквентности и конкурентности ових суфикса. М. Павловић (1940: 81) наводи да је још половином прошлог века „завршетак *-ира̑и̑и* добио врло широку примену, нарочито код глагола страног порекла, или изведених од туђих речи, обично немачких или у немачкој форми примљених”, док се однос овог суфикса са конкурентским *-ива̑и̑и* и *-иса̑и̑и* може пратити географски, на источном и западном српском језичком подручју. М. Стевановић такође помиње територијалну ограниченост ових форманата, те каже да је наставак *-ира̑и̑и* резервисан за хрватске писце и хрватску културну средину, док се у језику српских писаца и српских културних средина употребљавају три наставка – *-ира̑и̑и*, *-иса̑и̑и* и *-ова̑и̑и* (СТЕВАНОВИЋ 1970: 13). Према најновијим увидима, разлику међу овим суфиксима „су изазвале и неједнаке културне и историјске прилике за истоку и западу. Међутим, грађа показује да се суфикс *-и(зи)ра̑и̑и* једнако јавља код писаца који данас чине српски књижевни корпус”, те да суфикси страног порекла *-ира̑и̑и* и *-иса̑и̑и* имају улогу „глаголског творбено-морфолошког адаптационог средства” (СПАСОЈЕВИЋ 2015: 230), док је суфикс *-ова̑и̑и* најзаступљенији код двовидских глагола домаћег порекла, али се тај потенцијал пренео и на глаголе страног порекла (СПАСОЈЕВИЋ 2015: 229).

М. Јоцић (1969: 167) кроз инвентар глагола творених суфиксима *-изовајџи* и *-изирајџи* нашла је да је чешћа паралелна употреба ових форманата (Јоцић 1969: 168).

3.4. Ако погледамо статус глагола *џривајџизовајџи* и *џривајџизирајџи* у савременом српском језику у последњих педесетак година, закључујемо да је суфикс *-(из)овајџи* готово једини у употреби, док се *-(из)ирајџи* јавља по изузетку. Чињеница да у прошлости није било тако навела нас је да овим прилогом осветлимо и глагол *џривајџизирајџи*.

4.1. Глаголи *џривајџизовајџи* и *џривајџизирајџи* изведени су од придевске основе *џривајџ-* (уп. Клајн 2003: 359), а морфеме које учествују у творби ових глагола, *-изовајџи* и *-изирајџи*, према Клајну, „у великој већини случајева [су] у слободној алтернацији” и треба их третирати као један формант (2003: 357). Овако успостављен опис може навести на закључак да се и два поменута глагола могу сматрати дублетима. Међутим, то у нашем случају не можемо прихватити будући да међу њима постоји разлика у употреби. Б. Ћорић наводи примере глагола *анализовајџи*, *аналисајџи* и *анализирајџи*, који су различитог нормативног ранга, од којих се предност даје облику *анализирајџи*, а потпору за такав став даје му начин дефинисања у речнику РМС, али и број потврда у електронском корпусу (Ћорић 2009: 93).

4.2. Будући да глаголи које посматрамо нису нотирани у дескриптивним речницима српског језика њихово значење и актуелност могу се установити на основу примера употребе забележених у грађи за РСАНУ, као и у електронским изворима. Стога можемо рећи да су они у савременом језику моносемантични са значењем „превести/преводити у приватно власништво”. ГРАЂА ЗА РСАНУ² даје нам свега два примера³ употребе глагола *џривајџизовајџи*, и то у умереном значењу:

Олако заузимамо став према најкрупнијим проблемима, али одмах те исте проблеме на неки начин *џривајџизујемо* ... и спуштамо их на нижи ниво (Глигор. М. 1, 25); Гледана са Балкана ... западна цивилизација се чини лакоумна и површна, огрезла у плитки позитивизам, *џривајџизована* (Даној. М. 1, 131).

4.3. За разлику од поменутог извора, СрпКор наводи 1557 потврда глагола *џривајџизовајџи*, са готово свим примерима из информативних медија, и најчешће из 21. века. Овај глагол се углавном користи за описивање промене статуса објеката у којима се обавља каква производна делатност, различитих

² ГРАЂА ЗА РСАНУ рашчитава се према изворима који су публиковани у 19. књизи овог речника, док се за примере са интернета наводи извор.

³ Овакво стање резултат је чињенице да је ГРАЂА ЗА РСАНУ најчешће освежавана примерима из књижевности у којој се овај тип лексике ретко употребљава, али нпр. савремени законски прописи, који не чине грађу РСАНУ, садрже и овај глагол. У законима из прве половине 20. века, који јесу корпус РСАНУ, појам превођења нечега у приватно власништво није био актуелан.

институција, територија и сл., док су веома ретки примери у којима се указује на какве друге појмове и у којима је овај глагол фигуративно употребљен:

Mnogi od njih u međuvremenu su *privatizovali* odnosno prisvojili te dućane u kojima sada rade (СрпКор); Kroz četiri godine biće *privatizovan* sav društveni kapital u Srbiji (СрпКор); Pošto je ostalo još malo imovine koja se može *privatizovati* (prodati) ... teško je dobiti značajnije iznose novih kredita (СрпКор); Koliko puta su oni koji su *privatizovali* „Magnohrom” pobedili iskušenje da krađu (СрпКор); Ove godine *privatizovana* su 232 preduzeća i od njihove prodaje je ostvaren prihod od 250 miliona evra (СрпКор); Buljanda najavio je da će „Azovstal”, specijalizovani proizvođač ravnih čeličnih proizvoda biti *privatizovan* do septembra 1996 (СрпКор); Jer, da živi znao bi da je gospodin Vlahović već *privatizovan* (u prevodu na dešifrovani srpski: otet!) (СрпКор); Izborni proces u državi je *privatizovan*, država služi interesima partije (Данас, 27. 1. 2025, www.danas.rs); Треба ли *приватизоваићи* ЕПС (Политика, 5. 11. 2022, www.politika.rs); Vlada Srbije odobrila povezivanje radnog staža radnicima *privatizovanih* firmi (Време, 14. 3. 2024, www.vreme.com); Umetnička i druga dobra ostala [su] van svake kontrole i postoji opasnost da ona budu otuđena, *privatizovana* ili opljačkana (Време, 19. 12. 2001, www.vreme.com); Privatizovana je i „Energija“, najveća kompanija ruske svemirske industrije (Време, 20. 6. 2012, www.vreme.com).

4.4. Други глагол којим се давимо, *приватизираићи* и његова повратна варијанта *приватизираићи се*, почео је да се употребљава у поменутом значењу после Другог светског рата, о чему сведочи невелики број примера са интернета.⁴ У СрпКор глагол *приватизираићи* има свега две потврде.

Друштвена својина није у потпуности заштићена од могућности њеног девалвирања, а затим тако девалвирана да се *приватизира* (Стенографске белешке 1954–1965, 48, интернет); У свакодневной пракси има примера ... да се *приватизира* друштвена имовина (Општина, том 25, 45, интернет); Тенденција [је] да се човек тако образује да је образовање његова лична својина коју он *приватизира* према друштву (Арх. 1964, 268); Правом професионалцу, тзв. „библиотекару од каријере” остаје да се *приватизира*, да се претвара у некаквог колекционара (Библиотекар 22, 407, интернет); Radio 101 ostao je slobodan i nezavisan, da bi s vremenom, dvijehiljaditih, bio *privatiziran* tako da je dijelom poklonjen, a dijelom prodan zaposlenima (СрпКор); Podatak da se u *privatiziranim* poduzećima drastično smanjuje broj zaposlenika sigurno nije povoljan pokazatelj (СрпКор).

4.5. Наведено стање у савременом српском језику показује да се у значењу „превести/преводити у приватно власништво” издвојио двовидски глагол *приватизоваићи*, као и да се његова употреба махом везује за последње деценије 20. века и 21. век. Ретки примери употребе глагола *приватизираићи* у овом значењу више су последица дублетности која се јавила у једном моменту. Она, према речима Б. Ћорића, представља само карикатуру у развоју језика, будући

⁴ На интернету је забележен велики број примера из хрватских извора које нисмо ни узимали у обзир.

да дублети нису постојана категорија, „након периода напоредне употребе долази време њиховог семантичког разлаза и функционалне специјализације, па и уклањања једног од њих (при чему продуктивнији побеђује)” (Ђорић 2009: 85). Тако је глагол *приватизирати* у наведеном значењу истиснут у корист доминантнијег глагола *приватизовати*.

4.6. Међутим, глагол *приватизирати* је био активан у српском језику током 19. века, али у другом значењу. *Грађа за РСАНУ*, али и примери из текстова доступни на интернету показују да је његово значење „живети без сталног запослења; издржавати се из сопствених средстава”, на које је указано у старијим речницима страних речи, било потврђено у језику:

Оно што ми је Адам наговестио да је Јово прошеније за службу дао, оно ће бити лаж. Он јошт у Београду *приватизира* (Михаиловић Ј., Вук 17, 322); Од неког времена [Гаван] неради ништа, већ *приватизира*. Ожењен никад није био, те с тога безбрижнији живот проводи (Ристић Ј., Даница 1869, 241); То је [Нона Пурило] један старац слабог памтења, који *приватизира*, ваљда и што је стекао доста, да може бити без рада (Позор. 1872, 350); Био је [Рикерт] доцент у Јени, али ускоро је оставио Јену, *приватизирао* по разним местима и, најзад, задржао се у Стутгарту (Мијалк. 1, 204); Др. Теодоровић да је овде привидно оставку и као родом из Трста изражаваше жељу као бајаги да би рад због здравља да онде *приватизира* (Николић А., Мешовита грађа, књига 7, 184, интернет); Глигорије Рибакон ... „*приватизира*“, али уверивши се да без плате није могуће живети у Србији, он се поново враћа у државну службу (Поседна издања, СКА, 295, 263, интернет).

4.7. О актуелности овог глагола у том периоду говоре и деривати *приватције*, *приватијер* и *приватијерка* које са глаголом повезује сема ‘без сталне службе, запослења’. Поменуте именице такође су биле у употреби у 19. веку. Овим се лексемама именују људи који немају стално занимање, одн. живе од своје приватне имовине. Сложени суфикс *-ијер* је, према Клајну (2003: 229–230), пореклом из романских језика, те иако је финално *р* у речима из француског немо, у нашем језику се изговара или је пак усвојено по угледу на неке друге речи које имају завршетак *-ер*. Овај навод важи за именице *приватције* и *приватијер* (фр. *privatier*). Суфикс *-ка* је моциони суфикс додат на именицу мушког рода и овај тип формирања деривата Б. Ђорић назива интегрална именичка моција,⁵ када „цео мушки назив улази у састав женској назива” (Ђорић 1982: 8) – именица *приватијерка*.

Остали болесници који несу рубиковани у занате били су: деца ... старци, и по гдекоји „*приватције*”, јер и у нас се почиње по мало живети од – „ренте” (Ђорђ. Вл. 7, 66); Наизменице био је [Иван Вазов] *приватције*, чиновник код губернатора, председник окружног суда (БК 1898, 1438); Пописујем

⁵ Б. Ђорић наводи да је овакав тип творбе посебно заступљен код именица са завршетком на *-ор*, *-ер* и *-ир*, и то посебно код именица страног порекла (Ђорић 1982: 111), у шта се уклапа и наш пример.

београдско становништво ... У листи број 17 записан муж, жена и некакав *приватније* (Нуш. 13, 101); Причало се о силним новцима које је [директор] згрнуо а неће да им да; о кући коју намерава купити, и како ће се повући и постати *приватнијер* и рентијер (Срем. 14, 34); Друга двојица [код 'Ајдучке чесме] беху беспослени богати масароши, рентијери и *приватнијери* без икаква занимања (Срем. 16, 19); Поп Коста, венчаће се у недељу 22 ов. мес. са госпођицом Софијом, *приватнијерком* овдашњом (Нуш. 13, 194).

4.8. Поменути начин живота номинован овим именицама везује се за период до Другог светског рата, када су богаташи махом живели од ренте. У том смислу се и глагол *приватизираџи* из савременог угла може заменити описном, стилски неутралном конструкцијом „живети/издржавати се од ренте”, али се, на основу примера употребе, може унеколико повезати и са стилски обележеним глаголима *џабаледариџи*, *бадаваџисаџи*, *бесџосличариџи*.

4.9. Наведене лексеме могу се довести у синонимску везу и са именицом *приватник* која у РСМ има значење „човек који није ни у каквој служби него живи од своје имовине”, актуелно до Другог светског рата, а потом се, услед промењених друштвених околности, изгубило, а заменило га ново, опет настало из потребе да се опише ново објективно стање у друштву, што потврђују дефиниције ове именице у РСЈ: а. „онај који има регистровану приватну фирму”. б. занатлија који обавља своју делатност приватним средствима за производњу”.

5. Преглед употребе глагола *приватизоваџи* и *приватизираџи* показује да се у речницима могу пратити промене у лексичком и граматичком систему, али и да њихова употреба осликава друштвене промене. Тако сазнајемо од када се ове лексеме употребљавају и како се њихова семантика мењала, у складу са измењеним друштвеним околностима. Двовидски глагол *приватизоваџи* издвојио се као доминантан у српском језику да означи данас актуелну појаву мењања власништва над капиталом, док је несвршени глагол *приватизираџи* застарео.

ИЗВОРИ

- Вук Рј.:** Стефановић Караџић, Вук. *Српски рјечник исџумачен њемачкијем и лаџинскијем ријечима*. Беч 1852.
- Вуџаклија 1996⁴:** Вуџаклија, Милан. *Лексикон сџраних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Грађа за РСАНУ:** Грађа за *Речник срџскохрваџској књижевној и народној језика САНУ* (в. списак извора у XIX тому РСАНУ).
- Клаиџ 1974⁶:** Klaić, Bratoljub. *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb: Zora.
- К–Ш:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2006.
- СрпКор:** *Korpus savremenog srpskog jezika*. <<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>> 08.02.2025.

- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*. I–VI, Нови Сад (I–III и Загреб), Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.
- РСЈ:** *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Скок 3:** Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КЛАЈН, Иван.** *Творба речи у савременом српском језику, Друји гео, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ПАВЛОВИЋ, Миливоје.** Ширење инфинитива типа *-ирајџи*. *Наш језик* VII/2–3 (1939): 81–82.
- СПАСОЈЕВИЋ, Марина.** *Двовидски глаголи у савременом српском језику* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2015.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило.** Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрвата и данашње стање тог јединства. *Наш језик* XVIII/1–2 (1970): 1–79.
- ЂОРИЋ, Божо.** *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет, 1982.
- ЂОРИЋ, Божо.** *Линџомарџиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009.

- ЈЕРНЕЈ, Josip.** Glagoli na *-irati* u XVII. i XVIII. stoljeću. *Filologija* 2 (1959), 31–40.
- ЈОСИЋ, Mirjana.** Glagoli sa sufiksima *-isa, -ira, -ova* u savremenom srpskohrvatskom književnom језику. *Prilozi proučavanju језика* 5 (1969): 121–175.

Nataša Milanov

AN ADDITION TO THE DESCRIPTION OF THE SEMANTIC-DERIVATIVE POTENTIAL OF THE ADJECTIVE PRIVATAN

Summary

The paper presents the semantic and word-formation structure of the derivatives of the adjective *privatan*, the verbs *privatizovati* and *privatizirati*, whose semantics have changed over time, so that the verb *privatizovati* stands out as dominant in the meaning “to transfer into private ownership”, while the verb *privatizirati* was frequent in the 19th century meaning “to live without permanent employment”. It also points out the differences introduced into the meaning through formative elements. We have also investigated lexemes belonging to this derivational nest which are semantically close to the verbs under examination.

Keywords: adjective *privatan*, verb, suffix, derivative, meaning, Serbian language.

Institute for the Serbian language of SASA

Милица Љ. Стојановић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ИЗВЕДЕНИЦЕ СА СУФИКСОМ -АВИНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду се представљају творбене и семантичке особности именица изведених помоћу суфикса *-авина* у српском језику, као и однос овог суфикса према другим сродним творбеним морфемама, те могућност постојања његове фонетске варијанте *-јавина*.

Кључне речи: суфикс, суфикс *-авина*, конкуренција суфикса, творба речи, српски језик.

1. Увод. Суфикс *-авина* у савременом српском језику не спада у продуктивне и фреквентне суфиксе, те га можемо посматрати као периферну појаву у језичком систему, али која ипак чини његов интегрални део и осликава начин на који тај систем функционише. Због тога смо као тему прилога изабрали управо да прикажемо употребу овог суфикса у српском језику, а наш циљ је да именице у чијој деривацији он учествује творбено и семантички анализирамо, те да представимо однос суфикса *-авина* са њему сродним суфиксима као и лексикографски статус именица изведених наведеним суфиксом.

2. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ. Будући да не улази у групу продуктивних суфикса¹, у лингвистичкој литератури се о суфиксу *-авина* говори врло мало. М. Стевановић (1986) га ни не спомиње. С. Бабић (2002: 271–272) пише о два суфикса: *-авина* и *-јавина*, први препознаје у „*nekoliko odglagolnih izvedenica: mješavina, petljavina, pišavina, vladavina*”. Он сматра да је овај суфикс настао од суфикса *-ава* и *-ина* и то поткрепљује чињеницом да уз *шуйњава* постоји и *шуйњавина* (Вавић 2002: 271). За суфикс *-јавина* само су набројани примери – *јрмљавина, ломљавина, јџрубљавина* (Вавић 2002: 271). Суфикс *-авина* у Клајновој монографији представљен је као сложени суфикс²

* milica.stojanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174.

¹ Продуктивност творбеног типа или подтипа схватамо као његову способност да буде модел за творбу нових речи (Ђорић 2008: 31). Према том критеријуму, суфикс *-авина* није продуктиван, јер нема нових речи са овим суфиксом.

² Према речима Б. Ђорића (1999: 64), током развоја језика долази до промена у структури форманата, што значи „да се на бази примарних (основних, већ познатих) форманата развијају њихове сложеније

постао од суфикса *-ина* (2003: 100). Као илустративне примере лексема у чијој творби овај суфикс учествује, Клајн наводи именице *владавина*, *м(ј)ешавина*, *йеџљавина*, *џрушавина*, и као „ретке изразе” *с(ј)екавина*, *државина*. Још о овом суфиксу наводи да га речници бележе и као дужу варијанту суфикса *-ава*, нпр. у *џуџињавина*, *звоњавина*, *ломљавина*, *мељавина*. У монографији о творби именица од придева В. Копривица (2006: 95) спомиње *-авина* као дериват суфикса *-ина*, и то у примерима *бељавина*, *љуђавина* и *црњавина*.

3. Грађа. Као извор грађе за истраживање послужио нам је *Обрајни речник* М. Николића (2000), у ком је забележено 27 речи³ са овим суфиксом. Том списку прикључили смо и лексему *бељавина*, према Копривица (2006: 95), и лексему *државина*, према Клајн (2003: 100). Дефиниције ексцерпираних лексема навешћемо према описним речницима савременог српског језика, РСАНУ (речи од А до *йишијавина*) и РМС (од *йишијавина* до Ш).

- *бељавина* ијек. *ђељавина* 1. (само ијек.) ‘од ветра запењено море’. 2. (само ијек.) ‘разводњено млеко; исп. *ђејавина* (1а)’. 3. покр. ‘грожђе или воће кад попада испод чокота или воћке’.
- *владавина* 1. ‘в. влада (1–4)’. 2. ‘област којом неко влада’.
- *врџљавина* ‘збрка, замршеност; исп. *вртлог* (2)’.
- *џрмљавина* 1. а. ‘тресак и одјек громава’. б. ‘непогода праћена севањем и громовима’. 2. а. ‘снажни звукови, тресак, тутњава уопште; хука, граја, бука’. б. мед. ‘буђање, зујање у ушима’. 3. ‘оштро, гневно нападање на некога или нешто, грдња’.
- *џрушавина* 1. ‘в. *грушевина*’¹ 2. ‘јело од млека и јаја’. 3. фиг. ‘гужва, збрка, лом, кркланац’.
- *дерљавина* покр. ‘надошла вода која тече плахо, великом снагом, бујица’.
- *дрџљавина* (дијал. *дрктавина*) ‘в. *дрктавица* (1а, б)’.
- *државина* заст. 1. ‘држава (2а, б)’. 2. а. ‘држава (3)’. б. ‘поседовање без права својине, без документа о својини’. 3. покр. ‘приврженост (некоме), велико пријатељство’.
- *звоњавина* ‘в. *звоњава*’.
- *кајавина* покр. ‘маст што капље с прасета или бравчета приликом печења’.
- *крџљавина* ‘крпарија, крпеж’.

варијанте, односно – секундарни суфикси. Тако у српском можемо издвојити парове простих и секундарних суфикса типа *-ић* и *-чић*, *-ина* и *-чина*, *-ик* и *-ник*, *-ура* и *-урина*, *-це* и *-енце*² и сл.”

³ Ексцерпирани нашег најрепрезентативнијег лексикографског дела, РСАНУ као и других лексикографских приручника, омогућило би обимнију грађу и бољи увид у њено функционисање у систему, али би захтевало и више простора за анализу.

- *лиџавина* покр. 1. погрд. 'млитава, трома, безвольна, лена особа (која све ради као од беде), ленштина, мрцина, цркотина'. 2. 'месо мршаве животиње, лоше, мршаво месо; исп. липсотина (1б)'.
- *ломљавина* 'в. ломљава'.
- *ломњавина* 'в. ломљава'.
- *љућавина* мед. нар. 'љутина, горушица'.
- *мељавина* 'в. мељава (1)'.
- *мешавина* ијек. *мјешавина* 1. а. 'оно што је настало мешањем, спајањем разноврсних материја (гасовитих, течних, житких, растреситих и сл.) које у таквом споју, саставу задржавају своја специфична својства, смеша'. б. 'оно што је резултирало из узајамних додира, утицаја (језичких, културних и сл.), што је производ узајамног прожимања, преплитања; уопште спој нечега различитог, разноврсног, конгломерат'. в. 'стање спарености, укрштености (биолошке)'. г. 'оно што се меша са основним саставом, структуром, примеса, нанос'. 2. а. 'мешање, спајање (с нечим, с неким); укрштање, спаривање'. б. 'веза која се успоставља с неким (у родбинским, пријатељским и сл. односима), долажење у додир, саобраћање, комуницирање с неким'. в. 'дркање, замењивање, мешање (категирија, појмова, представа и др.)'. 3. 'гужва, метеж, збрка, пометња; граја, врева'. 4. заст. 'уплитање у туђе ствари, у послове који су ван оквира нечије делатности, надлежности и сл., мешање'. 5. нераспр. 'састав, склоп'. 6. покр. 'измрвљен, издробљен сир (обично од невареног млека), каткада помешан с кајмаком или павлаком'.
- *млечавина* ијек. *мљечавина* 'в. млаћеница (1а)'.
- *моџавина* 'гужва, гунгула, метеж; општи неред, хаос; исп. мотњава'.
- *муџавина* 1. а. 'мутна течност, мутљаг'. б. 'лоше, рђаво пиће, бућкуриш'. 2. а. 'мутно, тмурно време'. б. 'зло, рђаво време кад пада киша (или снег) праћена ветром, невреме, олуја'. 3. 'кретање, померање тамо-амо, мутљање; комешање; исп. мутљава'. 4. 'потајан, смишљен поступак ради извлачења неке користи одн. наношења штете некоме, сплетка, смутња'. 5. а. 'хаотично, несређено стање, неред, збрка; немирно стање, метеж, смутња; немир, буна'. б. 'заплетеност, замршеност, компликованост чега'.
- *окојавина* 1. (обично у мн.) агр. 'усев који се обрађује окопавањем, пригртањем'. 2. покр. 'земљиште на коме је обављено окопавање усева; исп. окопина (1)'. 3. необ. 'рупа, душотина'.
- *орљавина* а. 'в. орљава (а)'. б. 'крчање, круљење (црева); исп. орљати (1б)'.

- *йеѝљавина* 1. ‘замршен, компликован посао, нејасна, закомпликована, замршена ситуација, појава, догађај и сл.; исп. петљанија (2а), петљаница’. 2. ‘в. петљанац’. 3. необ. ‘набор, превој на одећи’.
- *йишиѝавина* 1. ‘животињска мокраћа помешана са другом нечистоћом која се цеди из стајског ђубрета, осока’. 2. ‘в. пишталина (1)’. 3. а. ‘земља која садржи доста лапорца, лапорача’. б. ‘мочварно земљиште са кога се повукла и пресушила вода’.
- *йршиѝавина* ‘прштање’.
- *сасѝавина* ‘сваки саставни део једне целине, саставница, компонента’.
- *секавина* ‘оштар, краткотрајан бол у неком делу тела који се обично понавља, жигање, севање’.
- *слузавина* ‘слуз (биљна)’.
- *сукљавина* ‘оно што сукља, осећање које се нагло шири и обузима некога’.
- *ѝињавина* ‘оно што тиња, што је тињаво, место на коме нешто тиња’.
- *ѝуѝињавина* ‘тутњава’.
- *црњавина* 1. ‘црни, тмурни облаци, олујно, лоше време, невреме’. 2. ‘в. црњевина’.

4. ТВОРБЕНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ -АВИНА. Овај суфикс додаје се увек основама домаћег порекла и све наведене именице су женског рода са краткоузлазним акцентом на слогу пре суфикса.⁴ Доминантно долази на глаголску творбenu основу: *владавина, врѝљавина, ѝрмљавина, звоњавина, крѝљавина, лиѝсавина, ломљавина, ломњавина, мељавина, мешавина, моѝљавина, муѝљавина, окоѝавина, орљавина, йеѝљавина, сасѝавина, секавина, ѝуѝињавина*. Три именице су изведене од придевске основе, *бељавина, црњавина, љућавина*, и исто толико од именичке – *слузавина, млечавина, йишиѝавина*. Постапак одређених лексема изазива творбене дилеме. В. Копривица именицу *ѝрушавина* изводи од девербативног придева и суфикса *-ина* (2006: 93). Будући да се ова именица може једнако везати и за глагол *ѝрушаѝи* као и за придевски појам *ѝрушав*, уврстили смо је у грађу. Слична је ситуација и са лексемама *дрхѝавина, кайавина, йршиѝавина, сукљавина, ѝињавина* које могу имати двоструку мотивацију⁵ – и придевску и глаголску, будући да речници, уз глаголе (*дрхѝаѝи, кайаѝи, йршиѝаѝи, сукљаѝи, ѝињаѝи*), дележе и одговарајуће придеве (*дрхѝав, кайав, йршиѝав, сукљав, ѝињав*). За именицу *дерљавина* нисмо могли наћи мотивацију, иако глагол *дераѝи* има значење 4. а. ‘тећи снажно, у великој количини, пробијати

⁴ Код малог броја именица забележени су акценатски дублети.

⁵ О вишеструкој мотивацији в. Ћорић (2008: 27).

се, продирати текући; снажно извирати, шикљати’, али би се у том случају поставило питање порекла гласа љ.

5. КОНКУРЕНЦИЈА СУФИКСА. Изведенице са суфиксом *-авина* неретко улазе у однос творбене и лексичке конкуренције са другим изведеницама.⁶ Лексикографски описи ових именица показују да су оне често дефинисане упућивачки или да имају синонимну лексему обично истог корена насталу уз помоћ неког другог суфикса, што ћемо показати у даљем тексту.⁷ На постојање таквих семантички идентичних образовања, која имају исту основу а различите суфиксе указао је Б. Ћорић и навео да „међу тим суфиксима (генетски сродним, а структурно различитим, односно и генетски и структурно различитим), владају конкурентски односи” (2008: 225).

5.1. КОНКУРЕНЦИЈА СУФИКСА *-АВИНА* И *-АВА*. Има подоста примера именица са суфиксима *-авина* и *-ава* грађених од исте основе. Уколико у речничком материјалу ове именице иду једна за другом, оне су дате под аколадом, што указује на њихов потпуно исти статус у језичком систему. Тако имамо парове лексема обједињених у истом лексикографском чланку: *дерљава/дерљавина; мойљава/мойљавина*. Под аколадом су и *ломњава/ломњавина* које су упућене на фонетску, односно творбenu, варијанту *ломљава*. Значење лексеме са суфиксом *-авина* често је упућено на лексему са суфиксом *-ава*, будући да оне долазе раније по азбучном редоследу: *мељавина* ‘в. мељава (1)’; *ломљавина* ‘в. ломљава’; *орљавина* а. ‘в. орљава (а)’; *звоњавина* ‘в. звоњава’; *ишљавина* ‘тутњава’. На семантичку сродност ових лексема указује и лексикографски поступак испоређивања након дефиниције, нпр. *муљавина* З. ‘исп. мутљава’.

Дакле, речи творене помоћу суфикса *-авина*, који је настао спајањем суфикса *-ава* и *-ина*, могу стајати у односу лексичке и творбене синонимије са речима изведеним суфиксом *-ава*, али ни у једном случају не можемо говорити о томе да је млађа форма доминантнија и да преовладава над старијом формом.⁸

5.2. КОНКУРЕНЦИЈА СУФИКСА *-АВИНА* И *-ЕВИНА*. У два забележена примера из наше грађе иста семантика реализује се код именица изведених уз помоћ суфикса *-авина* и *-евина* – *црњавина* ‘в. црњевина’; *тпрушавина* ‘в. грушевина’,

⁶ Према речима Б. Ћорића (2007: 59): „На први поглед присуство разноврсних варијација у језику у директној је супротности са законом језичке економије и представља, на одређен начин, својеврсно оптерећење ... Апсолутна поклапања у значењу двају језичких средстава, међутим, сасвим су ретка: пре се може говорити о већој или мањој семантичкој блискости“.

⁷ Будући да, нажалост, нисмо имали простора за детаљну анализу стања у речницима, не знамо да ли су речи са неким другим суфиксом приликом лексикографске обраде упућиване на речи са суфиксом *-авина*, нпр. *йешљава* в. *йешљавина* (1). На тај начин бисмо добили ширу слику о односу овог суфикса са другим суфиксима.

⁸ Б. Ћорић је указао на то да током развоја језика суфикси добијају своје деривате, што доводи до њихове међусобне конкуренције, те „покаткада млађа форма у неким употребним сферама може превладати и потиснути генетски старију форму” (2008: 223).

те и овде можемо говорити о идентичности творбене основе и о истовременом постојању творбене и лексичке синонимије (в. Ћорић 2008: 228).

5.3. КОНКУРЕНЦИЈА СУФИКСА *-авина* и *-ина*. Међу алтернативним суфиксима јавља се и суфикс *-ина*, са којим је суфикс *-авина* и у генетској вези, али свега у једном примеру са истом основом, *љућавина* 'љутина' (горушица), док се у дефиницији примарног значења лексеме *лијсавина* 'ленштина, мрцина, цркотина' као синонимске лексеме јављају оне са суфиксом *-ина* или са његовим проширеним варијантама. У другом случају имамо различите творбене основе, а исти суфикс. Тада говоримо о творбеној синонимији јер суфикси учествују у творби исте семантичке скупине, те „суфиксна се синонимија везује за припадност суфикса одређеном семантичком пољу изведенице” (Ћорић 2008: 228).

5.4. КОНКУРЕНЦИЈА СУФИКСА *-авина* и *-ње*. Уколико је семантика именице на *-авина* глаголска, као конкурентски суфикс јавља се суфикс *-ње*, *јршјавина* 'прштање'; *мешавина* 2. 'мешање, спајање; укрштање, спаривање'.

6. ОДНОС СУФИКСА *-авина* и *-лавина*. И. Клајн (2003) и В. Копривица (2006) у својим монографијама нотирају само суфикс *-авина*. Представљајући овај суфикс Клајн (2003: 100) наводи да је у именици *јрмљавина* сигурно извршено јотовање, док В. Копривица (2006: 95) примећује да све именице изведене од придева „имају умекшавање сугласника на крају основе” (*бељавина*, *љућавина*, *црњавина*). Дакле, наведени аутори су забележили и примере са јотовањем, али му не утврђују порекло. Код лексема које чине грађу за овај рад, услови за вршење јотовања постоје и код именица *звоњавина*, *крљавина*, *ломљавина*, *љућавина*, *муљавина*. Иако Бабић говори о два посебна суфикса (2002: 271), можда је боље претпоставити да се у овом случају ради само о фонетској варијанти *-јавина* будући да нема семантичке диференцијације међу изведеницама, нити се запажа тежња једног суфикса ка одређеном творбеном типу.⁹

7. СЕМАНТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ *-авина*. Према семантичком критеријуму, именице са суфиксом *-авина* припадају различитим категоријама, али се по бројности издваја група именица које означавају јак звук, *јрмљавина*, *звоњавина*, *ломљавина*, *ломњавина*, *орљавина*, *шјушњавина*. Такође, неколико именица означава неку замршену, запетљану, хаотичну радњу – *врљавина*, *мољавина*, *муљавина* (4), *јељавина*. Именице *бељавина*, *љућавина*, *црњавина*, условно можемо сврстати у категорију носиоца особине (исп. Копривица 2006: 90). Именице *крљавина* и *мељавина* означавају резултат неког процеса, док се лексеме *секавина* и *сукљавина* односе на осећај,

⁹ Коначан суд о односу морфема *-авина* и *-јавина* захтева пре свега ширу грађу и детаљнију анализу њихове етимологије и употребе, како на плану синхроније тако и на плану дијахроније.

односно осећање. Остале речи припадају мотивисаним изведеним именицама које означавају разноврсне појмове и не могу се сврстати у заједничку групу.

Већина ових именица има само једно значење, док полисемантичка структура карактерише следеће лексема: *мешавина* (11), *муљавина* (8), *џрмљавина* (5), *џишџавина* (4), *бељавина* (3), *џрушавина* (3), *окојавина* (3), *џејљавина* (3), *лијсавина* (2), *црњавина* (2).¹⁰

8. НОРМАТИВНЕ И ФУНКЦИОНАЛНО-СТИЛСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ -АВИНА. Већина анализираних именица припада општем језичком фонду и не носи никакав квалификатор стилске или употребне вредности, али има и оних лексема или њихових семантичких реализација које су у речницима маркиране на одговарајући начин. Тако су квалификатором покр. (ајинско), који упућује на територијалну ограниченост, обележене следеће именице или нека од њихових значења: *џрушавина* (2),¹¹ *дерљавина*, *кајавина*, *лијсавина*, *мешавина* (6), *млечавина*, *мојљавина*, *окојавина* (2), *орљавина* (8), *џишџавина* (2, 3). Временским квалификатором заст.(арело) маркиране су семантичке реализације следећих именица: *мешавина* (4), *џишџавина* (1). Квалификатором мед.(ицински), који упућује на припадност одређеном терминосистему означене су *џрмљавина* (28) и *љуђавина*, која још носи и квалификатор нар.(одски или народно), а терминолошки квалификатор агр.(икултура) има лексема *окојавина* (1). Као оном.(атопеја) обележена је именица *орљавина*. Квалификатором неод.(ично), који упућује на одступања од правила у творби, маркирана су значења *окојавина* (3) и *џејљавина* (3). *Лијсавина* још носи и употребни маркер погр.(дно). Као нераспр.(острађено) обележено је значење *мешавина* (5), а *џрушавина* (3) фиг.(уративно).

9. ЗАКЉУЧАК. У раду смо представили творбене карактеристике изведеница са суфиксом -авина као и њихов статус у савременом српском језику. Анализа је показала да овај суфикс првенствено долази на глаголску творбenu основу, али да се може додавати и придевској основи, а да неке именице могу имати и двоструку мотивацију – глаголску и придевску. Осврнули смо се и на однос суфикса -авина према другим сродним суфиксима (-ава, -евина, -ина, -ње). У раду смо истакли могућност постојања фонетске варијанте, суфикса -јавина. На крају смо груписали именице са суфиксом -авина према семантичком критеријуму и закључили да се по бројности издваја група именица које означавају јак звук. У речницима су ове именице или њихове семантичке реализације маркиране одговарајућим квалификаторима, а најчешће је то квалификатор покр.(ајинско). Овим кратким прилогом скренута

¹⁰ Број у загради односи се на то колико је семантичких реализација приказано у речнику.

¹¹ Број или слово у загради упућује на семантичку реализацију на коју се квалификатор односи.

је пажња на једну малу групу творбено повезаних именица које су у ранијој литератури остале слабо запажене.

ИЗВОРИ

- Николић**, Мирослав. *Обраћени речник српскога језика*. Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Плачић (извршни издавач), 2008.
- РМС**: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ**: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватски) језик, 1959–.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Клајн**, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, групи гео: суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2003.
- Копривица**, Верица. *Творба именица од њригева: у чешком и српском језику*. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- Стевановић**, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1986.
- Ђорић**, Божо. О једном нерегистрованом, а продуктивном суфиксу (суфикс -изација). *Четврти лингвистички скуп „Бошковићеве дани”*. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1999, 63–71.
- Ђорић**, Божо. Синоними и дублети. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане 35/3* (2007): 59–68.
- Ђорић**, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране шеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

- Вавић**, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, treće, poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, HAZU, 2002.

Milica Stojanović

NOUNS DERIVED WITH SUFFIX -AVINA IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper, we presented the semantic and morphological characteristics of nouns derived with the suffix *-avina*, as well as the relationship of this suffix to other related suffixes, and highlighted the possibility of the existence of its phonetic variant, the suffix *-javina*. The corpus was excerpted from the *Obratni rečnik srpskoga jezika* by M. Nikolić and it consists of 29 lexemes. In this way, this short contribution addresses a small group of morphologically related nouns that have not been previously noticed.

Keywords: suffix, suffix *-avina*, word formation, Serbian language.

Institute for the Serbian Language of SASA

ДРАГАНА Ј. ЦВИЈОВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА НА -СТВО У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет интересовања у овом раду су збирне именице деривирани суфиксом *-сiво* и њихова творбено-семантичка анализа. Суфикс *-сiво* је веома продуктиван у српском језику, а особито при творби збирних именица. Циљ рада је да се размотри семантика деривата изведених суфиксом *-сiво* на основу ексцерпираних грађе из Речника САНУ и Речника Матице српске, док контролни корпус за проверу контекстуалних реализација чини Корпус савремене српске језика (даље SrpKor21) Друштва за језичке ресурсе и технологије – ЈеРТех. Издвојиће се и описати лексичко-семантичке групе посматраних збирних именица.

Кључне речи: творба именица, творбено-семантичка анализа, збирне именице, суфикс *-сiво*, српски језик.

1. Увод. Збирне именице „означавају збир, скуп, мноштво, колектив живих или неживих референата који се поимају као неразделива целина” (Цвијовић 2023: 257). У српској граматичкој литератури¹ издвајају се најпродуктивнији суфикси којима се деривирају збирне именице, и то су *-ag*, *-је* и *-сiво*, а истраживањем на обимнијој грађи (Цвијовић 2023) бележимо шири списак суфикса – уз већ поменуте и следеће: *-еж*, *-ија*, *-ина* и њихове проширене варијанте.²

2. Предмет, циљ и корпус истраживања. У истраживању које је пред нама анализираће се збирне именице деривирани суфиксом *-сiво*, као и њихова творбено-семантичка структура. Циљ рада је да се размотри семантика деривата изведених суфиксом *-сiво* издвајањем и описом лексичко-семантичких група ексцерпираних збирних именица. Посматраће се само збирне именице којима се именује скуп, мноштво људи, колектив особа. Грађа је прикупљена из Речника САНУ (даље РСАНУ) и Речника Матице

* cvijovicdragana@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ О збирним именицама в. Стевановић (1986); Станољчић-Поповић (2014); Пипер-Клајн (2014) и др.

² У монографској студији Цвијовић (2003) анализирали смо детаљно продуктивне и мање продуктивне суфиксе при деривацији збирних именица, бавећи се њиховом творбеном структуром и семантичким описом.

српске (даље РСМ), а за проверу контекстуалних реализација коришћен је *Корпус савременој српској језика* (даље SrpKor21).

3. Извод из ЛИТЕРАТУРЕ О СУФИКСУ -СТВО. Суфикс *-сїво* је изразито продуктиван у српском језику и има широку примену³.

3.1. Говорећи о врстама именица према значењу, М. Стевановић (1986: 184) наводи збирне именице деривирание суфиксом *-сїво*, наглашавајући како су то праве колективне именице јер именују скупове бића, односно колективе, нпр. *браїсїво*, *їрађансїво* и др. Стјепан Бабић истиче да је код суфикса *-сїво* „plodna – sufiksalna tvorba od imeničkih osnova – a ostale su tvorbe slabo plodne ili su neplodne” (1986: 266– 267).

3.2. Како су збирне именице деривирание суфиксом *-сїво* предмет истраживања овог рада, у грађи се несумњиво нашао значајан број изведеница насталих суфиксацијом управо од именичких основа, о чему ће бити више речи у наставку. М. Стакић наводи да „међу мотивним именицама највише је оних које означавају особу, и то првенствено особу мушког рода” (2019: 360). И. Клајн (2003: 146) такође разматра суфикс *-сїво* и наводи значења која имају именице деривирание њиме: карактерне и друге особине (нпр. *вишешїво*, *їосїодсїво*, *їунашїво*), потом разна привремена стања (*заробљенишїво*, *роїсїво*), звања и чинове (*власїелинсїво*, *војводсїво*), именице које значе некакву активност (попут *злочинсїво*, *сїваралашїво*), одређену привредну грану (*вођарсїво*, *рибарсїво*, *сїочарсїво*), као и изведене именице са значењем колектива (попут *људсїво*, *їоїїомсїво*, *свешїенсїво*), истичући да због палатализације суфикс *-сїво* често прелази у *-шїво*, а као потврду наводи именице *грушїво*, *издавашїво*, *рођашїво*, *їушилашїво* и сл. Међутим, М. Стакић (2019: 357–373) износи неслагање са констатацијом И. Клајна у вези са односом суфикса *-сїво* и *-шїво*. Аутор на основу примера које И. Клајн издваја, наводи следеће: „У свим овим и многим другим сличним изведеницама аломорф је *-їво*, а *ш* је део творбене основе” (Стакић 2019: 362)⁴, а „именице њиме изведене имају исто значење као и именице са основним суфиксом *-сїво*” (И.: 363). Надаље, М. Стакић разматра и суфиксне деривате наводећи да „настају перинтеграцијом као последица унутрашњег богађења значења изведеница са суфиксом *-сїво*. И никад не значе исто што и изведенице са основним суфиксом” (И.)⁵.

³ И у осталим јужнословенским језицима бележи се висока продуктивност овог суфикса. О ситуацији у македонском језику в. Марков (1973: 399–400), Конески (2003: 61–63) и сл., а у бугарском Петров (2015: 264). Такође, и у другим словенским језицима, нпр. у руском и словачком, региструје се одређен број збирних именица деривираних суфиксом *-сїво* (в. Петров 2015: 341).

⁴ Више о овоме код наведеног аутора.

⁵ Аутор наводи бројне потврде за то, те ћемо издвојити једну као илустрацију: „кад је *їовегарсїво* значило чување говеда, посао говедара, могло је бити само у деривационом односу са *їовегар* 'онај који чува говеда', међутим, у значењу 'гајење говеда као привредна грана', изведеница *їовегарсїво* не доводи се у везу са *їовегар* него са *їовег(а)* и суфикс није *-сїво* него *-арсїво*” ... „Два су, дакле,

4. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА НА -СТВО.

„Основно значење изведених именица суфиксом *-ствo* од именичких основа је особина појма означеног мотивном речи” ... „с обзиром на порекло суфикса *-ствo* (од односних придева на *-skъ* и именичког суфикса *-tvo*)” (Стакић 2019: 368), а касније су именице на *-ствo* развиле бројна конкретна и апстрактна значења.

Збирне именице деривирани наведеним суфиксом припадају групи именица са конкретним значењем. Та конкретност најчешће се тиче особе⁶, односно уједињеног скупа, мноштва људи, колектива, док, како Б. Ћорић истиче, „то основно значење прати читав низ побочних значења каква су, на пример: *ѝрисиѝлица* (следбеник), *сиѝручњак* (сиѝеѝијалисиѝа), *уживалац*, *вршилац радње*, *ѝворац*, *носилац особине*, *члан* (*ѝриѝадник*), *учесник*, *ѝрималац*” (2008: 90), о чему сведочи и наша грађа. У том смислу, збирне именице на *-ствo* поделићемо у неколико група⁷.

4.1. Збирном именицом номинују се особе према звању, професији, ангажовању и учествовању у неком послу:

вођствo с 1. „вођење; предвођење, руковођење; предводништво, старешинство” → 2. зб. „скуп оних који управљају нечим, руководство; управа”; *државништво* с 1. „схватање значаја државе и смисао за државничке послове; руковођење државом” → 2. „руководство државе; зб. државници; дипломатија”; *ђашиштво* с 1. зб. „скуп ђака, ђаци” → 2. „ђаковање, ђачки живот”; *земљаштво* с зб. „земљорадници, пољопривредници”; *научништво* с 1. „учење, изучавање неке научне области, бављење науком, научна делатност” → 2. зб. „они који се баве науком, научници”; *обртништво* с 1. а. „обављање обрта, заната, делатност коју обављају обртници, занатлије, занатство” → 2. зб. „они који се баве обртом, занатом, обртници, занатлије”; *одборништво* с 1. „вршење дужности одборника, одборничка делатност” → 2. зб. „чланови одбора, одборници, одбор”; *одветништво* с 1. „одветнички посао, одветничка служба, одветничко занимање, адвокатура” → 2. зб.

.....
по нама, услова неопходна да би се издвојио и осамосталио суфиксни дериват: један је да дође до промене значења изведенице и да то ново значење захтева нови деривациони однос, а други је да је мотивна реч изведенице такође, за наше језичко осећање, изведена реч. Тако се дериват *-арствo* могао издвојити из *бродарствo*, *коњарствo*, *шумарствo* и сл., али не из *ѝосѝодарствo*, *жангарствo* и сл. Притом ништа не смета што у језику постоје именице *бродар*, *коњар*, *шумар*, важно је само да ново значење не доводи изведенице *бродарствo*, *коњарствo*, *шумарствo* у деривациони однос са њима него са основним речима *брод*, *коњ*, *шума*” (Стакић 2019: 364, 366–367).

⁶ У нашој монографији (Цвиловић 2023) регистроване су и збирне именице које се односе на скуп животиња или биљака, као и именице са апстрактним значењем, међутим, изузете су из материјала јер не представљају предмет овог проматрања.

⁷ Будући да имамо у виду ограничен обим рада, узели смо у обзир најбројније лексичко-семантичке групе и њихове представнике. Изузели смо покрајинску и дијалекатску лексику, као и збирне именице које се ретко употребљавају јер су застареле, потом неуобичајене, или пак представљају индивидуализме. Број збирних именица на *-ствo* свакако је већи од броја који је приказан у раду.

„одветници, адвокати”; *їравнишїво* с 1. „правна наука, наука о праву” → 2. зб. „правници”; *руководсїво* с 1. „руковођење, предвођење, управљање ким или чим; предводништво” → 2. зб. „скуп оних који руководе, управљају ким или чим, руководиоци, руководеће тело, вођство”; *сїручњаашїво* с 1. „особина стручњака” → 2. зб. стручњаци; *сїуденїсїво* с 1. зб. „студенти” → 2. „време студирања, студентовање”; *часнишїво* с зб. 1. „управни одбор; председништво каквог збора, конгреса и сл.” → 2. „скуп часника, официрски кор, збор, официри” → 3. „чиновници, чиновништво”; *чиновнишїво* с 1. „чиновничка служба” → 2. зб. „чиновнички сталеж, чиновници”.

Представљени примери из грађе показују да изведеница може имати примарно збирно значење, попут *ђашїво*, *земљаашїво*, *сїуденїсїво*, док је чешћи случај да се из примарног значења путем механизма полисемије⁸, понајпре метонимијом, реализује секундарно збирно значење, нпр. *вођсїво*, *државнишїво*, *научнишїво*, *обрїнишїво*, *одборнишїво*, *руководсїво*, *сїручњаашїво*, *чиновнишїво*. Регистроване су и изведенице које нису маркиране квалификатором зб. за збирно значење, а испољавају га – реч је о лексичкој збирности која се препознаје у самој дефиницији лексеме употребом метајезичких показатеља.⁹

У дескриптивним речницима српског језика (РСАНУ, РМС) збирне именице деривирани суфиксом *-сїво* описане су на основу неколико лексикографских модела. Када читава лексема има збирно значење, маркирана је квалификатором зб., нпр. *часнишїво*, а ако је примарно или неко од секундарних значења збирно, испред тог значења ставља се квалификатор зб.: *ђашїво*, *їравнишїво* и сл. (в. Цвијовић 2023).

4.2. Збирном именицом номинују се особе према друштвеном статусу, сталежу, припадности одређеној партији, покрету, удружењу и сл.:

їаздашїво с 1. „велико богатство” → 2. зб. „сталеж газда, богаташа”; *їрађансїво* с 1. зб. а. „становништво града, грађани”; *избеїлишїво* с 1. а. „пребивање ван земље или у земљи ван места сталног боравка до кога је дошло услед склањања испред какве опасности” → 2. зб. „групе избеглица, избеглице”; *исељенишїво* с 1. „дуже или трајно пребивање ван домовине, обично из економских разлога (као социјална појава или као стање исељеника), исељенички живот” → 2. зб. „групе исељеника, исељеници”; *кметсїво* с 1. „положај, звање и служба кмета; време проведено у тој служби, кметовање”; → 2. б. зб. „кметови”; *малоїрађансїво* с 1. зб. „малограђани, малограђански сталеж (ситни чиновници, трговци, занатлије и сл.)”; *наїредњаашїво* с 1. „напредњачка политика, идеологија,

⁸ Механизми полисемије детаљно су описани у Гортан-Премк 1997 и Драгићевић 2007.

⁹ О томе в. Ивановић 2013; Цвијовић 2023.

свест, напредњачки дух, напредњачко схватање, напредњачке тежње” → 2. зб. „напредњаци, напредњачка странка”; *ѿлемсѿво* с а. „привилеговани сталеж из феудалног друштвеног уређења који своје привилегије заснива на пореклу” → д. зб. „племићи”; *раднишиѿво* с зб. „радници, радничка класа”; *сѿиановнишиѿво* с зб. „народ који стално живи у некој земљи, крају, граду или селу”; *суседсѿво* с 1. „близина с неким или нечим по месту становања, по месту седења или налажења” → 2. зб. „суседи”; *укућансѿво* с 1. зб. „укућани”; *фрамасонсѿво* с а. „масонство” → д. зб. „фрамасони”; *чейнишиѿво* с 1. „својство или стање четника, четничка припадност” → 2. зб. „четници”; *чиновнишиѿво* с 1. „чиновничка служба” → 2. зб. „чиновнички сталеж, чиновници”; *члансѿво* с 1. „припадање неком друштву или организацији у својству члана” → 2. зб. „скуп чланова једнога друштва”; *човечансѿво* с „сви људи, људски род, свет”.

Изведенице које чине наведену лексичко-семантичку групу одликују се најпре примарним апстрактним значењем из којег се такође метонимијом реализовало секундарно збирно значење, и то конкретно – њима се именује скуп, колектив људи. „Међутим, не можемо тврдити да је апстрактно значење примарно и по старини” (Цвијовић 2023: 150).

Лексикографски поступак је доследно спроведен, те су наведене изведенице у описним речницима унифициране и уједначено представљене. Б. Ћорић, говорећи о изведеним речима и поступцима примењеним у једнојезичним речницима, сматра да се „у свима њима, генерално узевши, у лексикографској дефиницији изведенице налази, у овом или оном виду, компонента значења основинске речи, што је битно из перспективе деривационе семантике” (2008: 215)¹⁰.

4.3. Збирном именицом номинују се особе према етничкој, националној и верској припадности:

каѿоличансѿво с „хришћанска вероисповест западне, римске цркве и припадност тој вероисповести; организација, устројство католичке цркве; католицизам”; *лаѿинсѿво* с (и Латинство) зб. „Латини (латини); латинске земље и народи, латински свет”; *мађарсѿво* с „оно што карактерише Мађаре као нацију, мађарско национално обележје, мађарски национални дух; мађарски национализам; приврженост, оданост Мађарима и ономе што је мађарско, мађаронство”; *муслимансѿво* с „муслиманска вероисповест и припадност тој вероисповести, ислам; народи муслиманске вере, муслимански свет, муслимани”; *немсѿво* с 1. „скуп особина који карактеришу немачки народ, Немце” → 2. „немачки народ, Немци; *словенсѿво* с а. „особина словенских

¹⁰ В. и Ћорић 1994: 257–263; Ћорић 1997: 343–351.

народа” → б. „(Словенство) сви Словени”; *срїсїво*¹¹ с а. „карактеристичне особине српског народа” → б. (Српство) „српски народ, сви Срби”; *хришћансїво* с 1. „једнобожачка вера која је настала у првом столећу н. е. и која се оснива на култу Исуса Христа као богочовека” → 2. зб. „хришћани, хришћански свет, заједница хришћана”.

Лексеме из наведене лексичко-семантичке групе одликују се општим значењем „својство, одлика” које се може применити и на припаднике других народа, попут *бујарсїво*, *ишалијансїво*, *румунсїво* и сл. Дакле, на мотивациону основу додаје се суфикс *-сїво*, чиме се номинује својство, особина припадника тог народа, а потом се из апстрактног значења метонимијом реализује секундарно значење које се односи на носиоце датих народа.

4.4. Збирном именицом номинују се особе из црквене сфере:

брајсїво с 1. „сродство између браће, међу браћом и сестрама; осећање које проистиче из таквог сродства” → б. „калуђери истог манастира или истог калуђерског реда, манастирска браћа, братија”; *калуђерсїво* с 1. а. „калуђерски живот, статус, позив” → 2. „у зб. значењу: калуђери”; *монашїво* с 1. „монашки однос према животу, монашки начин живота; стварање монашких заједница; монашки ред и учење” → 2. „у зб. значењу: монаси”; *свешћенсїво* с 1. „свештенички чин, свештеничко достојанство” → 2. „свештенички сталеж; свештеници”; *сесїринсїво* с 2. „склапање посестримства, сестримљење; пријатељска веза међу посестримама или блиским женским особама уопште” → 3. зб. „монахиње једног, ређе више манастира; монахиње уопште”.

Збирне именице на *-сїво* које припадају црквеном дискурсу изражавају јединство, колектив особа уједињених у Богу и најчешће настају метонимијом као секундарне семантичке реализације.

5. ТВОРБЕНА СИНОНИМИЈА. О творбеној синонимији или о конкуренцији међу творбеним средствима постоји бројна литература, како у славистици, тако и код нас.¹²

5.1. Према наводима Б. Ћорића на основу Докулилових запажања, постоји пуна конкуренција – „када она обухвата сва значења активних творбених средстава” и делимична – „када обухвата само нека од значења” (Докулић 1962: 87–89, према Ћорић 2008: 221–225)¹³.

¹¹ У поглављу о збирним именицама на *-сїво* разматрали смо и лексеме *албансїво*, *бошњашїво*, *хрвајсїво*, *црногорсїво*, *ишїјарсїво*, које су услед актуелних друштвених и политичких превирања заживеле у језику (Цвиловић 2023: 141–159). Регистроване лексеме потврђују наново велику продуктивност суфикса *-сїво*, настале у одређеном историјском и друштвеном моменту.

¹² В. ДОКУЛИЋ 1962; Стојановић 2000; Ћорић 2008; Стакић 2019: 367–368.

¹³ О конкурентности појединачних суфикса у српском језику в. Ћорић 2008.

5.2. Код појединих збирних именица деривираних суфиксом *-сїво* региструју се конкурентне форме, односно изведенице настале од исте основе, а од различитих суфикса. Издвојићемо следеће суфиксе: *-шїїна* код изведеница са пејоративним и погрдним значењем: балканство – балканштина (Балкан), грађанство – грађанштина (грађанин), калуђерство – калуђерштина (калуђер), малограђанство – малограђанштина (малограђанин), муслиманство – муслиманштина (муслиман), словенство – словенштина (Словен), хрватство – хрватштина (Хрват), црногорство – црногорштина (Црногорац), потом *-аїї*: епископство – епископат (епископ), *-лук*: хришћанство – хришћанлук (хришћанин), *-арија*: студентство – студентарија.

Интересантно је да суфикс *-сїво* углавном испољава неутралан збирни карактер, док суфикс *-шїїна*, који учествује у деривацији одређеног броја збирних именица, исказује веома пејоративан и негативан садржај, као и суфикс *-арија*.¹⁴

СрпКор21: Само на тај начин може се uticati на *građanstvo* i на народ Србије; Stradavalo је i само *građanstvo*; Moramo priznati да се највећи број популације навукао на технолошки развој i да нам то svakako паће, посебно комуникација, исхрана, помодарство, потрошачка култура, *građanština*, mnoge povoljnosti за које нисмо доскора ни знали да постоје, чак се i илузије pretvaraju у стварност, јавља се једно „ново нормално” i занемарује традиционално; Sistem има užасно јаку заштиту против тога, али *studentarija* све провали; У прошлом веку, кад сам ја била студент, у градском превозу само се švercovala *studentarija*.

Томе у прилог иде чињеница да у језику постоје бројне могућности, а од става или расположења говорника према предмету пажње зависи који ће од именичких деривата одабрати и употребити.

6. Закључак. Кратким освртом на поједина запажања лингвиста о суфиксацији и суфиксу *-сїво* у српском језику, а потом и анализом и описом на основу нашег материјала, могу се извући одређена запажања о збирним именицама деривираним овим суфиксом.

Мотивациона основа је именичка и примарно значење је „особина својствена мотивној именици” (Стакић 2019: 371), из којег се касније развио читав низ различитих значења.

Код изведеница са суфиксом *-сїво* збирни карактер најчешће се испољава у секундарном значењу механизмима полисемије (најпре метонимијом), попут *избеїлишїво*, *їравнишїво*, *руководсїво*, *сесїринсїво*, *хришћансїво* и сл. Поред секундарних семантичких реализација, збирност се

¹⁴ Б. Ђорић указао је на нешто већу продуктивност појединих секундарних суфикса у односу на примарне: суфикс *-чина* у односу на *-ина*, *-чић* и *-ић*, *-лац* у односу на *-ац*, а присутна је и конкуренција између страних и домаћих суфикса (2008: 223–224).

испољава и у примарном значењу, нпр. *ђашѿво*, *малоѿрађансѿво*, а поједине изведенице су у целости збирне, као што је *земљашиѿво*.

У раду су анализиране лексеме које означавају скуп, мноштво, колектив особа, и у односу на ту целовитост, издвојиле су се најбројније лексичко-семантичке групе: 1) збирне именице којима се именују особе према звању, професији, ангажовању и учествовању у неком послу (*државнишиѿво*, *руководсѿво*, *сиѿуденисѿво*); 2) збирне именице којима се означавају особе према друштвеном статусу, сталежу, припадности одређеној партији, покрету, удружењу (*ѿрађансѿво*, *ѿлемсѿво*, *суседсѿво*); 3) збирне именице којима се номинују особе према етничкој, националној и верској припадности (*каѿѿоличансѿво*, *муслимансѿво*, *словенсѿво*, *срѿисѿво*); 4) збирне именице којима се означавају особе из црквеног дискурса (*браѿисѿво*, *калуђерсѿво*, *сесѿѿринсѿво*).

Регистрована је и творбена синонимија, те се као један од најконкурентнијих суфикса јавља *-шиѿина*, који за разлику од *-сѿво* најчешће има ироничан призвук.

И да резимирамо – збирним именицама деривираним суфиксом *-сѿво* означава се заједница, колектив особа који перципирамо као нерашчлањиво мноштво јединки, односно као дато јединство.

ИЗВОРИ

- SRPКОR21.** *Корѿус савременоѿ срѿискоѿ језика*. Друштво за језичке ресурсе и технологије – ЈеРТех.
- РМС.** *Речник срѿискохрваѿскоѿ књижевноѿ језика*. Књ. 1–6. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ.** *Речник срѿискохрваѿскоѿ књижевноѿ и народноѿ језика*. Књ. 1–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ГОРТАН-ПРЕМК,** Даринка. *Полисемеја и орѿанизација лексичкоѿ сисѿема у срѿском језику*. Београд: Институт за српски језик, 1997.
- ДРАГИБЕВИЋ,** Рајна. *Лексиколоѿија срѿискоѿ језика*. Београд: Завод за уѿбенике, 2007.
- ИВАНОВИЋ,** Ненад. *Речник САНУ и њеѿова улоѿа у лексичкоѿ сѿѿандардизацији срѿискоѿ језика (са исѿѿоријскоѿ и лексикоѿрафскоѿ асѿекѿѿа)* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет, 2013.
- КЛАЈН,** Иван. *Творба речи у савременом срѿском језику, груѿи гео, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уѿбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.
- КОНЕСКИ,** Кирил. *Зборообразувањеѿѿо во современиоѿ македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2003.
- МАРКОВ,** Борис. *Nomina singulativa и collectiva во современиот македонски јазик. Јужнословенски филолоѿ XXX/1–2 (1973): 391–402.*
- ПЕТРОВ,** Велин. *Сѿбирателните имена в бѿлгарскиј език, в сѿпоставка с други балкански езици*. Пловдив: Жанет 45, 2015.

- ПИПЕР, Предраг, Иван Клајн. *Нормативна грамаџика српског језика*, друго, измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- СТАКИЋ, Милан. Именички суфикс *-ствo* у српском језику. *Српски језик XXIV* (2019): 357–373.
- СТАНОЈЧИЋ, Живојин, Љубомир Поповић. *Грамаџика српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2014.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига, 1986.
- СТОЈАНОВИЋ, Смиљка. Конкуренција афиксалних морфема у српском језику у поређењу са енглеским. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 29/1 (2000): 203–213.
- ЂОРИЋ, Божо. Творбено и лексичко значење (наша лексикографска пракса). *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 22/2 (1994): 257–263.
- ЂОРИЋ, Божо. Варијације у тумачењу изведених речи у једнојезичким речницима српског језика. *Научни сасџанак славистиа у Вукове дане* 26/2 (1997): 343–351.
- ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2008.
- ЏВИЛОВИЋ, Драгана. *Збирне именице у савременом српском језику (лексичко-грамаџичка и лексичко-семантичка анализа)*. Монографије 35. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.

- ВАВИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskome književnome jeziku*, треће побољшано издање, Velika hrvatska gramatika, knjiga druga. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Globus, 2002.
- ДОКУЛИ, Милош. *Tvořeni slov v češtině. Teorie odvozováni slov*. Praha, 1962.

Dragana J. Cvijović

FORMATIVE-SEMANTIC ANALYSIS OF COLLECTIVE NOUNS IN -STVO IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of the paper was collective nouns derived with the suffix *-stvo* and their morphological-semantic analysis. The suffix *-stvo* is highly productive in the Serbian language, especially in the formation of collective nouns. The aim of this paper was to analyze the semantics of derivatives formed with the suffix *-stvo* based on material from descriptive dictionaries of the Serbian language. The study considered only collective nouns ending in *-stvo* that center around a human being or person. The most numerous lexical-semantic groups of collective nouns were identified and described, their representation in descriptive dictionaries was examined.

Keywords: noun formation, formative-semantic analysis, collective nouns, suffix *-stvo*, Serbian language.

Institute for the Serbian Language of SASA

Слободан Б. Новокмет*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ЛЕКСЕМА *СЕЛФИ* КАО ИЗВОР НОВИХ НЕОЛОШКИХ И ТВОРБЕНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет нашег рада је интеграција лексеме *селфи* у српски језик, са фокусом на творбене моделе и неолошке тенденције које је покренула. Посебну пажњу посвећујемо семантичкој и творбеној анализи нових изведеница од ове основинске речи насталим у српском језику, као што су *селфијаш*, *селфисџа*, *селфијарка*, *селфизам* и др., уз разматрање њихових културолошких и друштвених импликација. У раду се ослањамо на лексикографске изворе, као и корпусе PDRS 1.0 и CLASSLA-web.sr, који садрже значајан број докумената са српског веба.

Кључне речи: селфи, творбени процеси, деривација, неологија, српски језик.

1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ РАДА. У овом раду желимо да истражимо како је лексема *селфи* интегрисана у српски језик, какве је творбене моделе покренула и који се неолошки трендови могу уочити на основу њеног присуства у српском језику. Посебан акценат биће стављен на семантичку и творбену анализу деривата насталих од ове лексеме (*селфијаш*, *селфисџа*, *селфијарка*, *селфизам* и др.), као и на културолошке и друштвене аспекте њихове употребе. Истраживање заснивамо како на лексикографским изворима, тако и на грађи сакупљеној преко два корпуса српскога језика – PDRS 1.0 и CLASSLA-web.sr (Serbian Web).

2. Уводна разматрања. Лексема *селфи* представља један од најупечатљивијих примера глобалног ширења нових технологија и њиховог утицаја на језик. Ова реч, која означава аутопортретску фотографију направљену помоћу мобилног телефона или камере, постала је део свакодневне комуникације широм света. Њен значај потврђује и чињеница да је 2013. године проглашена за реч године у оквиру избора који организује *Оксфордски речник енглеског језика*. Тада је утврђено је да је употреба ове речи у 2013. порасла за чак 17.000 процената.¹ Социјално-културолошки значај селфија огледа се у

* slobodan.novokmet@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ

¹ Иако је реч званично први пут употребљена још 2002. године, у активан вокабулар енглеског, па и других светских језика, ушла је 2012. и тада је изборила место у Оксфордском речнику.

промени начина на који појединци представљају себе у дигиталној ери, као и у широј популаризацији визуелне комуникације. Осим што је постао важан део савремене интернет културе, селфи је инспирисао и нове комуникативне обрасце, а његова језичка адаптација у српском језику указује на динамику савремених лексичких иновација (в. Драгићевић 2015). „Било у свом основном или унапређеном облику, спонтан или направљен да тако делује, селфи [...] доминира Инстаграм профилима као основни показатељ нарцистичке природе савремене културе у којој је постало незамисливо не забележити на овај начин неку друштвену (али и изразито приватну) активност” (Ђурђевић 2018: 127).² „Велика распрострањеност селфија чини овај феномен својеврсним ’термометром’ скривених стремљења, жеља и потреба великих друштвених група. Стога проучавање овог феномена омогућава сагледавање психолошких промена у друштву и код појединца које настају услед савремене технолошке револуције” (Цветкова–Демидов 2018: 1).

2.1. Лексема *селфи* инспирисала је настанак низа сличних сливеница у енглеском језику које означавају специфичне врсте селфија, као што су нпр. *делфи* (енгл. butt + selfie, фотографија задњице, популаризирана у фитнес и инфлуенсерској култури); *велфи* (workout + selfie, селфи снимљен током или након вежбања); *хелфи* (hair + selfie, фотографија косе или нове фризуре); *шелфи* (shelf + selfie, фотографија полица са књигама, козметиком или другим предметима, уместо лица); *аси* (енгл. Usie или Ussie – групна фотографија). Ови неологизми показују продуктивност лексеме *селфи*, која функционише као основа за стварање нових речи. Овакав тип морфолошке продуктивности чест је у интернет жаргону и указује на различите креативности у језику. Различите врсте селфија одражавају вредности и трендове у друштву, фитнес, лепоту, пиће, љубав према књигама итд., а корисници употребљавају ове термине као начин да истакну свој онлајн идентитет.

2.2. Широка распрострањеност селфија потврђена је и тиме што је реч (уз речи *грон* и *шаблеј*) ушла у друго издање *Речника српскога језика* (Драгићевић 2020: 112). Реч је такође ушла и у *Српски речник новијих анлицизама* (СРНА 2021), као и у прву свеску *Речника нових речи* који се израђује у оквиру пројекта *Јавни дискурс у Рејублици Србији*. Одредница *селфи* у поменутих лексикографским изворима дефинисана је на следећи начин:

² У САД је чак основана и „Национална галерија селфија”, с обзиром на то да готово сваки корисник друштвене мреже има бар један селфи. У Русији је, према статистици претраживача „Јандекс”, 2015. године реч селфи по броју претрага надмашила реч љубав (Цветкова–Демидов 2018: 1).

РСЈ 2018	<i>фотографија на којој је нека особа фотографисала себе или себе са другим особама, држећи сама фотоапарат или мобилни телефон са уграђеном камером</i>
СРНА 2021	<i>autoportret neke osobe, same ili u društvu, snimljen mobilnim telefonom ili digitalnim foto-aparatom</i>
РНР 2022	<i>фотографија на којој је особа фотографисала саму себе или себе с другим особама, обично мобилним телефоном или дигиталном камером и коју најчешће пошавља на друштвене мреже</i>

2.2.1. У овим речницима бележимо и друге речи из овог творбеног гнезда, у чијој се творбеној основи налази лексема *селфи* – именице *селфаћ* (СРНА) и *селфијаш* (РНР, прва свеска); глаголе *селфовати се* (СРНА) и *селфијати се* (РНР, прва свеска), и глаголску именицу *селфовање* (СРНА), док у другој свесци *Речника нових речи* (2023) налазимо *велфи*, као 'врсту селфија који подразумева фотографију самога себе током физичког вежбања' и *видеоселфи*, као 'видео-снимак самога себе, најчешће снимљен властитим мобилним телефоном. Поред ових примера, у *Глосару новијих речи* Ћ. Оташевића (2022) бележимо и: *селфсџик* и глагол *селфовати се*.

3. Анализа примера. На основу сакупљене грађе из извора, нове речи са лексемом *селфи* као творбеном основном можемо семантички интерпретирати на основу појава и појмова који се именују. Неки од ових примера имају статус потенцијалних речи које „по свему лице на постојеће – потичу од општепознате мотивне речи, садрже продуктивну творбenu основу и суфикс, али нису регистроване и за њих нема више од једне потврде или малог броја њих” (Драгићевић 2020: 109), тј. имају релативну фреквенцију < 0.01, што значи мање од 10 примера на милион речи у корпусу.

3.1. То су пре свега именице *potina agentis*, односно речи које именују особе које се даве прављењем селфија, мушког и женског пола: *селфијаш*, *селфијарка*, *селфиста*, *селфикуша*. *Селфијаш* су они који често праве селфије, док би *селфисти* били присталице селфија које промовишу или преувеличавају значај селфија у свакодневном животу. Контекст коришћења у медијима и на интернету одређује да ли се ове речи користе неутрално, хумористично или пејоративно, док се та пејоративност посебно огледа у примерима *селфијарка* и *селфикуша*, који упућују на негативну конотацију:

(1) Jesi li „selfista” ili „šelfista”? Kačiš li na instagram fotografije sebe ili onog oko sebe, fotografije svojih polica, njihovog kulturnog sadržaja? (iskra2014.weebly.com); (2) Pa baš jer nisam „selfijaš”, onda mi je svejedno za tu selfi kameru (forum.hardwarebase.net, 11. 11. 2019, РНР); (3) Po svojim telesnim karakteristikama, selfiljarke su gotovo identične sa običnim devojkama ili odraslim ženama, ali se u

nekoliko sitnih detalja od njih razlikuju (marginalac.org); (4) Pozadinske kamere dolaze u konfiguraciji 13 MP + 2 MP, dok su selfisti dobili 16 MP kameru (ideja.serbianforum.info); (5) Ne znam šta misle ove današnje starletice, sve neke selfikuše, više vole telefon od mame i tate (mondo.rs).

3.2. У корпусима налазимо и речи које именују различита стања и друштвене феномене на неки начин повезане са културом прављења селфија. То су, нпр.: *селфизам* (стање друштва или феномен у коме су селфији кључан део идентитета, комуникације и самопрезентације); *селфиџис* (шљаво именовано опсесивно прављење селфија, забележено и у медицинским истраживањима); *селфиманија* (друштвена појава учесталог и опсесивног прављења селфија);³ *селфикрајџија* (реч којом се сугерише да живимо у време „владавине селфија”), као и придев *селфицентричан* (што би се односило или на особе које су фокусиране на селфије, било у смислу њиховог прављења или дељења на друштвеним мрежама или уређаје који су својим перформансама прилагођени прављењу селфија):

(6) Iako se većina stručnjaka za ljudsku psihu slaže da “selfizam” baš i nije nešto što je odraz zrelosti, jer osoba koja neprestano “kači” ovakve slike vrlo verovatno pati od manjka samopoštovanja (telegraf.rs); (7) Lekari dokazali postojanje “selfitisa”. Britanski istraživači utvrdili su postojanje stanja opsesivnog snimanja selfija, što je nazvano selfitis (novaenergija.net); (8) Sve je popularnije fotkati samog sebe u poslednje vreme. Ceo svet zahvatila je selfimanija (arhiva.alo.rs); (9) Zbunjeni pristajemo i smeјemo se svoјoj ničim opravdanoј popularnosti i ludom vremenu selfikratije koje je uhvatilo ovaj svet u Apsurdistanu (pancevo.city); (10) Lenovo Vibe S1 lite je „selficentrični” uređaj, jer od svih testiranih aparata ima najkvalitetniju prednju kameru (sc.co.rs).

Такође, у оквиру Филолошког друштва „Речи” и његовог избора за реч године од самог оснивања ради се на новом дигиталном речнику нових речи на основу примера који на тај конкурс стижу, као и истраживања његових уредника и сарадника. Један од тих примера је и *селфиџино* [енгл. selfieccino; селфи + капуџино], реч која се односи на ’капуџино или кафу са селфијем, одштампаним ликом особе која га поручује, на пени од млека’:

(11) Eto nove zanimljive lokacije na Oksford Stritu! „The Tea Terrace u House of Fraser“ nudi zanimljivu kaficu koju su nazvali „selfićino“ – kapučino sa vašim selfijem (prva.rs); (12) Restoran Tea Terrace u Ulici Oksford u Londonu osmislio je „selfićino“: kapučino sa iscrtanim likom poručioца (021.rs).

Овај бленд, усвојен из енглеског директним позајмљивањем, са дозом хумора и креативне игре речима, сведочи о продору лексеме *селфи* у сферу гастрономије, али и о њеном прилагођавању дигиталној култури, у

³ Као једну од речи са општим значењем нових процеса и појава која би могла да уђе у нови вишетошни Речник савременог српског језика Магице српске, Р. Драгићевић наводи и реч *селфиманија* (Драгићевић 2020: 111).

којој визуелна атрактивност и могућност дељења садржаја на друштвеним мрежама постају кључни фактори друштвене интеракције.

3.3. Такође, у корпусима евидентирамо и глаголе који номинују радњу прављења селфија, као што су: *селфирајући (се)*, *селфијајући (се)*, *селфисајући (се)*, *селфовати (се)*. Присуство чак четири глагола у корпусу говори нам да још увек није дошло до јасне стабилизације једног глаголског облика. Индивидуални корисници стварају различите деривате, испитујући који најбоље „звучи” и најлакше се прилагођава систему глагола у српском, што је типично за позајмљенице које улазе у систем језика, потребно је време да се утврди који облик ће постати доминантан. Такође, бележимо и глаголске именице *селфирање*, *селфијање* и *селфисање*, што би могли да буду и погрдни или шаливи називи за претерано прављење селфија, као и *селфичарење*, што означава учестало, опсесивно фотографисање самог себе:

- (13) Manite me selfisanja/selfičarenja, kako god. Mogu i ja sad da se slikam na terasi i stavim bilo koju lokaciju, jer sam samo ja na fotografiji (vulpes.blog.rs); (14) Jeremić došao u Banjaluku da svađa Srbe! Vuk Jeremić se selfira u Banjaluci (alo.rs); (15) Zato što dođeš na trening da se selfijaš u ogledalu, zato si i sama (twitter.com, 19. 4. 2014, PHP); (16) A i na sud bih ih, ako je ikako moguće [...] A onda naletiш na sudiju koji se u toku suđenja ‘selfiше’ i postavlja sličke na fejs (blog.b92.ha.rs); (17) Susreti starih prijatelja obavezno se završavaju selfiranjima, pa se vi mrštite dok vas slikaju i ostadoste namćor za sva vremena (pasarela.rs); (18) E to se traži, estetika i etika neposlušnih. Ključne reči: Selfi, selfovača 40 vol.%, festivalsko selfijanje (jugmedia.rs); (19) Vode zaludne razgovore, razmenjuju SMS poruke, skladište podatke, četuju, šeruju, lajkuju, hejtuju, vajberišu, selfuju (balkanin.com).

3.4. Као синоним селфију јављају се именице *селфаћ* и *селфић*, док посебне типове селфија показују примери *велфи*, *делфи* и *видеоселфи*. Реч настала од енглеског „selfie stick” у српском се понекад адаптира у једну реч – *селфистик*, а у питању је предмет који се користи за држање мобилног телефона на удаљености како би се направила боља фотографија себе или групе људи:

- (21) Ajde sad da napravimo jedan selfač sa mamom (CPHA, 496); (22) Prilikom izrade selfića javljaju se neke nuzpojave koje neumoljivo ukazuju na karakter osobe koja se selfira (konkretno.co.rs); (23) Da je selfi globalni fenomen i globalni “socijalni poremećaj”, govori i činjenica da postoji i rečnik selfija u kom su spomenuti termini poput: “velfi ” – kada se slikamo tokom treninga (psiholjub.com); (24) Naime, kad se našla u javnom toaletu, Nina se zadovoljno pogledala u ogledalo i odlučila da snimi videosef (espresso.co.rs, 14. 2. 2019, PHP); (25) To je sestra firma one firme koja ih angažuje da idu okolo i prodaju selfistikove, narukvice i FeMdi cvikere za sunce (blog.b92.ha.rs); (26) Reklo bi se da je Ljupka inspiraciju za “belfi” pronašla upravo u Dobrojevićevoj, a da li će je u ovome i nadmašiti, ostaje da vidimo (pink.rs).

Облици *селфаћ* и *селфић* представљају две различите творбене тенденције које, у суштини, показују извесну дозу субјективне оцене према овом појму и његово превредновање у раван неформалних, колоквијалних токова. Обе речи имају емотивно обојену употребу и постижу ефекат пријемчивости и фамилијаризације у неформалном говору. С друге стране, *велфи*, *белфи* и *видеоселфи* показују да лексема селфи може еволуирати у специјализована значења кроз нове сложенице/сливенице, што је карактеристика динамичних и продуктивних лексема.

3.5. Иако формално нису речи, у корпусу налазимо читав низ колокација у којима именица *селфи* врши атрибутску функцију спрема неке друге именице. Б. Ћорић истиче да стварање нових лексичких јединица не зависи искључиво од творбене номинације, већ да је и синтагматска номинација веома распрострањена (Ћорић 1991: 329). Неке од ових синтагми могу у будућности прећи пут пуне лексикализације, тј. постати оно што Т. Прћић назива хибридни јединицама или фразним именицама (Прћић 2011: 59), типа *ћак њрвак*, *вршилац дужности* сл. (И.: 65–66). Неке од њих односе се на културу прављена селфија, као нпр.: *селфи феномен*, *селфи култура*; док су друге повезане са предметима и технологијом прављења селфија, као што су: *селфи шпай*, *селфи камера*, *селфи грон*, *селфи филтери*, тј. алатима/локацијама за прављење селфија као што је *селфи зиг* или *селфи зона*. Одређени изрази укључују уметничке или медијске изразе типа *селфи фојографија*, *селфи едиторијал*, *селфи изложба*, *селфи карикатура* или потенцијални књижевни жанр инспирисан селфи културом – *селфи књижевност*. Тип селфија илуструју *селфи дуеј* или *селфи разледница*, а у вези са опсесијом прављена селфија повезан је и израз *селфи зависници*. Примери као што су *стопало-селфи* (фотографија стопала, популарна на плажама и путовањима), *панорама-селфи* (селфи направљен у ширем пејзажном окружењу) или *сафари-селфи* (селфи снимљен током сафарија, често са животињама у позадини) занимљиви су са два аспекта – структурног (у питању су конструкције у којима именица *селфи* врши функцију постмодификације) и правописног (у корпусу су забележене као полусложенице). С друге стране, придев *френдли* (енгл. friendly, „пријатељски, погодан”) такође показује тенденцију ка постмодификаторској употреби у примеру *селфи френдли* који упућује на то да су неки простор, предмет или окружење погодни за прављење селфи фотографија.

4. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА. На основу примера из лексикографских извора, као и оних које проналазимо у двама корпусима српскога језика, породица речи заснованих на основинској речи *селфи* показује неколико различитих творбених процеса, од којих је деривација са формантима страног и домаћег

порекла најзаступљенија. Суфиксима интернационалног порекла *-ис̄и/а/* и *-из/а/м* изведене су именице *селфис̄иа* и *селфизам*. Творбено-семантички тип са суфиксом *-ис̄и/а/* у случају именице *селфис̄иа* близак је групи десупстантивних изведеница „чија основа упућује на предмет који је настао као резултат радње” (Ђорић 2000: 227). Општа семантичка формула ових деривата би била: ’творца онога што је именовано основинском речи’ и одговарала би примерима типа *акварелис̄иа*, *анејдоис̄иа*, *карикаис̄иурист̄иа* и сл. (И.: 227), али и примерима који именују ’присталицу (следбеника, поборника, приврженика) неког учења (теорије, правца...)’ (И.: 223). С друге стране, *селфизам*, изведена суфиксом *-из/а/м*, који у српском језику има значајну деривациону улогу, и продуктивна је творбена морфема (Ђорић 2008: 93), могао би да означава ’интелектуални став, склоност, приврженост нечему, увереност у нешто, емоционално стање’, слично речима *идеализам*, *монархизам*, односно ’склоност ка вршењу какве радње’, слично именици *алкохолизам* (И.: 103–105). Иначе „значањски однос између именица на *-изам* и ових на *-ис̄и/а/* јесте [...] склоност к чему и имаоца те склоности” (Ђорић 2000: 214, према Стевановић 1975), што значи да ове две именице и у српском језику чине један устаљени пар у процесу творбе речи.

4.1. Именице као што су *селфиис̄ис* и *селфиманија*, као и придев *селфицент̄ирчан* нису образоване у српском језику и дошле су позајмљивањем, али њихово порекло у вези је са творбеним процесима у којима учествују суфиксиди. Суфиксоиде препознајемо по поседовању значења, али по семантичкој и формалној несамосталности (Драгићевић 2009: 465). *Селфиис̄ис* тако можемо повезати са суфиксоидом *-иис̄ис* (који учествује у извођењу назива за различите запаљенске процесе), али и шaljивим хибридниm облициm типа *фестивалиис̄ис*, *ноћомеиис̄ис*, *фудбалиис̄ис*, *шиијуниис̄ис* и сл. (Вавић 1991: 334). Реч *селфиманија*, која означава опсесивно прављење селфија, односно прекомерну склоност ка фотографисању самог себе, прозирне је мотивације и значења јер одговара моделу речи творених суфиксоидом *-манија* (од грчког *μανία* (*mánia*), што значи „луда страст, занесеност, опседнутост”). Он се користи за означавање претеране склоности, зависности или опсесије нечим, слично речима типа *ишвиоманија*, *нолеманија*, *сиприоманија*, *бишлсоманија*, које налазимо у корпусу. Придев *селфицент̄ирчан*, који се најчешће односи на уређаје чије су компетенције погодне за прављење селфија, одговара моделу именица типа *теоцент̄ирчан*, *хелиоцент̄ирчан* и сл. Под утицајем суфиксоида *-цент̄ирчан*, који означава да је нешто усмерено, фокусирано или центрирано око одређеног појма, више одговара неформално употребљеним оказионалним придевима типа *деојрадоцент̄ирчан* или *човекоцент̄ирчан* (које налазимо у корпусу). У српском језику могла је настати реч *селфикраиш̄ија*, и то суфиксоидом *-краиш̄ија*, који означава облик власти, доминацију или

друштвени поредак (од грчког -κράτῖα (kratia)), што значи „моћ, власт” и присутна је у политичким и друштвеним терминима попут *демократија*, *аристократија*, *илуократија*. „Владавина селфија” могла је настати аналогијом према другим окационалним речима које настају по истом моделу, као што су *СНС-кратија*, *џорнократија*, *охолократија* и др., и које се могу активирати у сатиричном или критичком тону посебно у публицистичком дискурсу.

4.2. Домаћим суфиксима изведене су именице *potina agentis селфијарка*, *селфикуша* и *селфијаш*. Прва је изведена суфиксом *-ка*, тј. *-арка* (Ђорић 1979: 35–37), с обзиром на то да не налазимо именицу *селфијар*⁴ која би потенцијално била основинска, а друга продуктивним суфиксом *-аш* за извођење назива људи различитих особина или вршилаца радње (типа *баџинаш*, *комјјуџераш*, *кајуџаш* и др.). У оба примера епентеза гласа *ј* могла је да дође као покушај раздијања хијата. Реч *селфикуша* изведена је продуктивним суфиксом *-уша*, који у овом моделу има моциону улогу, а свој пејоративни призвук остварује аналогијом према именицама типа *џросџакуша*, *дивљакуша* и др., или новијим типа *ликуша*, *џорокуша*, *сељакуша* и сл. Једним од основних суфикса за извођење деминуције *-ић* творена је именица *селфић*, док је именица *салфаћ* изведена суфиксом *-аћ*, који је „доживео неочекиван узлет у данашњем жаргону” (Клајн 2003: 42), што сведоче именице типа *дискаћ*, *џрџаћ*, *сџораћ*. Овим суфиксом уноси се елемент хумора, као и приснијег и колоквијалнијег односа према тим појмовима. Гл. именица *селфирање* добијена је од глагола *селфираџи* (*се*) суфиксом *-ње* (*-је*), а *селфијање* од глагола *селфијаџи* (*се*). Занимљив је пример гл. именице *селфичарење*, која нема свој глаголски пандан и која је вероватно настала аналогијом према именицама типа *ленчарење*, *џолиџичарење*, *сиџичарење*, *левичарење*, *бесџосличарење*, *вешџичарење*. Овај тип именица означава дужу, понављану или карактеристичну радњу, често са негативном или пејоративном конотацијом, са нијансом претеривања или неозбиљног бављења нечим, чиме се у разговорном стилу може изразити критика или омаловажавање према овој активности.

4.3. Иако су се сливенице или бленде већ увелико усталиле и друштвено афирмисале, а интернет је вишеструко убрзао њихов настанак и дисеминацију (Bugarski 2019: 151), у случају лексема *селфи* корпус нам показује само оне позајмљене из енглеског језика – *селфиџино* (*селфи* + *капуџино*), *делфи* (*butt* + *selfie*) и *велфи* (*workout* + *selfie*), што не значи да нас ове тенденције не могу довести и до нових бленди које ће настати у српском језику.

5. Закључак. Можемо закључити да је лексема *селфи* у српском језику стекла широку употребу и стабилан статус у лексичком систему, што је

⁴ Суфикс *-арка* јавља се у одређеним речима типа *хиљагарка*, *сабљарка*, *џоџочарка*, *камењарка* и сл., али не и као моциони (што је ипак једна од функција суфикса *-ка*).

потврђено њеним укључивањем у значајне речнике као што су *Речник српскога језика*, *Српски речник новијих анлицизама* и *Речник нових речи*. Селфи се као појам даље развија кроз нове неологизме као што су *селфијаш*, *селфијарка*, *селфовати* (*се*), *селфизам* и др., са значењима и особа, и радњи, и процеса, и појава. Ове нове форме указују на распрострањеност феномена селфија у савременом друштву, који је постао део свакодневне комуникације, посебно у контексту друштвених мрежа и дигиталне самопромоције. Поред тога, овај појам се у српском језику проширује и на нове концепте (као што је *велфи* или *делфи*), што указује на динамику и прилагодљивост српског језика у усвајању и прилагођавању нових дигиталних трендова и речи које га именују.

ИЗВОРИ

- Оташевић** 2022: Ћ. Оташевић, *Глосар новијих речи*, Алма: Београд, 2022.
- РНР** 2022: Ћ. Оташевић и др., *Речник нових речи у српском језику 1*, Институт за српски језик САНУ.
- РНР** 2023: Ћ. Оташевић и др., *Речник нових речи у српском језику 2*, Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ** 2018: *Речник српскога језика* (редиговао и уредио Мирослав Николић), Нови Сад: Матица српска.
- СРНА** 2021: Т. Прћић, Ј. Дражић, М. Милић и сар., *Српски речник новијих анлицизама* (прво, електронско издање), Нови Сад: Филозофски факултет.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић**, Рајна. Иновације у творби речи у словенским језицима. *Јужнословенски филолоџ* LХV (2009): 461–468.
- Драгићевић**, Рајна. Прилог лексичком нормирању (на примеру неологизма селфи). *Језик данас*, бр. 3/4 (2015): 1–4.
- Драгићевић**, Рајна. О неологизмима у српском језику из угла припреме корпуса за израду вишетомног речника савременог српског језика Матице српске. *Јужнословенски филолоџ* LXXVI, св. 1 (2020): 107–121.
- Клајн**, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Друџи гео, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.
- Прћић**, Твртко. Фразне именице: и синтагме и речи. Владислава Ружић и др. (ур.). *Лексиколоџија, ономасијика, синтакса*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2011, 59–71.
- Ђорић**, Божо. Творба назива за женска бића у јужнословенским језицима. *Књижевни језик* VIII, бр. 3 (1979): 31–41.
- Ђорић**, Божо. О неким творбеним моделима са становишта језичке економије. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане, Реферати и саопишења* 20/2. Београд: Међународни славистички центар, 1991, 325–334.
- Ђорић**, Божо. Суфикс -ист/а/ у српском стандардном језику. *Наш језик* 33, 3-4 (2000): 211–235.
- Ђорић**, Божо. *Творба именица у српском језику: огаброне шеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Цветкова**, Наталја Афанасьева, Дмитрий Леонидович **Демидов**: 2018: *Феномен селфи и символическое мышление* (2018): доступно на: <https://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-selfi-i-simvolicheskoe-myshlenie>

BABIĆ, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku, drugo izdanje*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1991.

BUGARSKI, Ranko. *Srpske slivenice: Monografija sa rečnikom*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.

ĐURĐEVIĆ, Marija. Instaself: Kreiranje identiteta na društvenim mrežama, slučaj Instagrama, *Zbornik radova - StES 2018 - Humanističke nauke - Post-identiteti* (2018):122–135.

Slobodan Novokmet

THE LEXEME SELFIE AS A SOURCE OF NEW NEOLOGICAL AND WORD-FORMATION TENDENCIES IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of our study is the integration of the lexeme selfie into the Serbian language, with a focus on the word-formation patterns and neological tendencies it has initiated. Special attention is given to the semantic and morphological analysis of newly derived words in Serbian based on this core lexeme, such as *selfijaš*, *selfista*, *selfijarka*, *selfizam*, etc., along with considerations of their cultural and social implications. The study relies on lexicographic sources and the corpora PDRS 1.0 and CLASSLA-web.sr, which contain a significant number of documents from the Serbian web.

Keywords: selfie, word-formation processes, derivation, neology, Serbian language.

Institute for the Serbian Language of SASA

ВЕСНА Н. ЋОРЋЕВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ИМЕНИЦЕ НА *-ИЈАДА* У ЈЕЗИКУ МЕДИЈА**

Предмет овог рада јесу именице на *-ијага*, којима приступамо с циљем одређивања њихове фреквентности и творбено-семантичких карактеристика. Фреквентност именица на *-ијага* биће утврђена на основу њихове фреквенције у корпусу Serbian Web Corpus PDRS 1.0, док ће творбено-семантичка анализа посматраних јединица, која ће пружити и квалитативни опис грађе, бити спроведена у складу с поставкама датим у студији Б. Ћорића (2008). Анализа је показала да су именице на *-ијага* генерално ретко присутне у лексикону коришћеног корпуса, односно да нису фреквентне у језику медија. Именице на *-ијага* могу се уврстити у неколико семантичких скупина према значењу основинске речи и претежно се користе да означе какво такмичење, манифестацију или скуп, што је назначено у ранијим истраживањима а потврђено и на нашој грађи.

Кључне речи: суфикс *-ијага*, именице на *-ијага*, фреквентност, творба речи, веб-корпус Serbian Web Corpus PDRS 1.0.

1. Увод. У дериватологији се завршетак *-ага* и завршетак *-ијага* понекад сматрају варијантама творбеног форманта истог порекла (Ћорић 2008: 52). Будући да се приликом творбеног рашчлањивања речи које се завршавају на *-ијага* издвајају сегменти *-ага* (*маслинага*) и *-ијага* (*кујусијага*), из савремене перспективе сегмент *-ијага* посматра се као самостални суфикс. Реч је о суфиксу грчког порекла (Клалн 2003: 221), којем је посвећивана извесна пажња у домаћим лингвистичким радовима – уврштен је у више дериватолошких студија (Бабич 1986: 79–80; Клалн 2003: 221; Ћорић 2008: 57–61) и описан и из социолингвистичког угла (в. Бугарски 2006: 83–85).

Деривати на *-ијага*, који су предмет овог рада, махом припадају новој лексици¹ (Ћорић 2008: 57), а суфикс *-ијага* се уврштава у жаргонизоване суфиксе (Бугарски 2006: 83–85; Бугарски 2013: 169–177). Сфера употребе именица на *-ијага* је ограничена – припадају уским семантичким скупинама и творене су за једнократну и повремену употребу (Ћорић 2008: 53). Реч је о претежно стилски обележеним јединицама које се користе у разговорном

* v.djordjevic84@gmail.com

** Овај рад је финансирало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Под новом лексиком подразумевају се неологизми и индивидуализми (оказионализми и потенцијалне речи) (Пипер, Клалн и Драгићевић 2022: 314).

и новинарском функционалном стилу, а стилска маркираност ових именица произилази и из спајања домаће или одомаћене творбене основе и страног форманта (И.: 57).

1.1. Главни циљеви овог рада јесу одређивање фреквентности и пружање творбено-семантичког описа именица на *-ијага*. Један од циљева јесте и указивање на веб-корпусе као могући извор за прикупљање јединица изведених одређеним суфиксом, што ћемо показати на примеру именица на *-ијага* коришћењем веб-корпуса Serbian Web Corpus PDRS 1.0.

2. Корпус и методологија. За потребе овог истраживања грађу смо ексцерпирали помоћу веб-корпуса Serbian Web Corpus PDRS 1.0.² Веб-корпус PDRS 1.0³ садржи грађу са .rs домена, а како највећи део његових извора чине текстови из медија,⁴ овај корпус представља референтан извор за изучавање медијског дискурса. С обзиром на то да корпус омогућава аутоматску ексцерпцију језичких јединица одређене структуре, могуће је било из корпуса издвојити све именице са завршетком на *-ијага*, коришћењем CQL⁵ упита [lemma="*ијага" & tag="N.*"]. На овај начин издвојено је 510 именица на *-ијага*, које у корпусу имају укупно 14.131 појављивања (токена)⁶, након чега је извршена детаљна ручна филтрација. Процес ручног „чишћења” грађе обухватио је неколико корака: 1. идентификација и уклањање лексема нерелевантних за наше истраживање – овај корак подразумевао је анализу свих јединица с аспекта творбене валидности и одстрањивање из грађе именица које у основи садрже сегмент *-ија-*, па припадају дериватима на *-ага* (нпр. *дуреџијага*, *џимназијага*, *ракијага* и сл.), немотивисаних речи, те речи чије је значење било непрозирно на основу примера (*џуџлеријага*, *сџуџињиковијага* и др.), као и погрешно лематизованих и аотираних речи; 2. стандардизација варијантних облика – пошто је уочено да се одређен број издвојених јединица јавља у више варијаната (именице су бележене и великим и малим почетним словом: *Рошџиљијага* и *рошџиљијага*, или су забележене у више ортографских варијаната услед типографске грешке: *рошџиљијага* и *росџиљијага*, *рошџилијага* и сл.), све такве варијанте сведене су на основну форму, а њихове фреквенције су сабране и представљене као једна ставка; 3. провера учесталости – издвојене су појединачне фреквенције свих именица.

² У даљем тексту веб-корпус PDRS 1.0.

³ Корпус је креиран у оквиру пројекта *Јавни дискурс у Републици Србији* (акроним ПДРС) и доступан на адреси <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>.

⁴ Више о структури корпуса види у опису корпуса, у оквиру одељка *Corpus info*.

⁵ Corpus Query Language.

⁶ Другим речима, све издвојене јединице се збирно у корпусу појављују 14.131 пут.

На описани начин, након филтрације и тзв. нормализације грађе, прикупљено је 220 именица на *-ијага*, са укупно 7.764 појављивања (токена).⁷

2.1. У истраживању ћемо применити квантитативну и квалитативну анализу посматраних јединица, односно анализираћемо фреквентност именица на *-ијага*, а потом ћемо спровести и творбено-семантичку анализу. Фреквентност именица на *-ијага* биће процењена на основу њихове фреквенције у корпусу PDRS 1.0. Творбено-семантичка анализа посматраних јединица, која ће пружити и квалитативни опис грађе, биће спроведена у складу с теоријским поставкама и методологијом датом у студији Б. Ђорића (2008): именице ће бити груписане у уже семантичке скупине према значењу основинске речи, биће одређена категоријална припадност основинске речи посматраних јединица, као и њихово творбено значење.

За потврду значења изведеница користили смо примере у корпусу, а по потреби смо значење додатно проверавали и преко интернета. У раду ћемо за илустрацију значења појединих именица наводити примере њихове употребе забележене у корпусу (када нећемо наводити извор иза примера). Уколико смо пример преузели накнадно са интернета навешћемо одговарајући извор у загради.

3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА. Фреквенцију именица на *-ијага* израчунаћемо на основу филтриране листе од 220 именица на *-ијага*, са укупно 7.764 појављивања у веб-корпусу PDRS 1.0.

3.1. Пошто је грађа ручно уређивана, податак о релативној фреквенцији именица на *-ијага* не можемо добити аутоматски из веб-корпуса, већ ћемо је ручно израчунати помоћу формуле за израчунавање релативне фреквенције, и то тако што ћемо број појављивања именица на *-ијага* поделити с укупним бројем токена у веб-корпусу, те помножити са милион:

$$\text{Релативна фреквенција} = (7.764 / 715.405.341) \times 1.000.000 \approx 10,85.$$

Овај податак нам говори да се именице на *-ијага* појављују приближно 10,85 пута на милион токена у датом корпусу. Дакле, у односу на укупан број токена који садржи веб-корпус PDRS 1.0, број примера именица на *-ијага* је мали (10,85 на милион), што је ниска учесталост – мања од 0,0011% свих речи у корпусу, која указује на њихову веома ниску фреквенцију у укупном лексикону посматраног корпуса.

⁷ Напомињемо да грађу нисмо ограничили бројем појављивања одређене јединице у корпусу, односно да су у грађу уврштене и јединице које се у корпусу појављују само једном. Можемо претпоставити да су овакве јединице индивидуализми, а управо је карактеристика именица на *-ијага* да припадају новој лексици. Додатне потврде за ове јединице могуће је наћи преко интернетских претраживача.

Интересантно је да неколицина именица на *-ијага* има апсолутну фреквенцију (број појављивања у веб-корпусу) преко 100: *нушићијага* (891)⁸, *џишаријага* (807), *кобасицијага* (792), *универзијага* (563), *роштиљијага* (527), *ролеријага* (214), *балканијага* (110), *кујусијага* (106).⁹

Наведени податак указује на типичну неравномерну расподелу фреквентности, у којој мали број лексема остварује високу учесталост, док већина има ограничену или маргиналну употребу. Издвојене високо фреквентне именице означавају одређену манифестацију која је постала традиционална и представљају најфреквентније представнике именица на *-ијага*.

3.2. У наредном делу рада прикупљене јединице сврстаћемо у уже значењске скупине према значењу основинске речи.

3.2.1. Најбројнију групу чине изведенице које у основи имају реч са значењем врсте јела, и то најчешће именицу: *белмужијага* (белмуж), *буџицијага* (буткица), *вурдијага* (вурда), *џиданицијага* (џиданица), *џулашијага* (гулаш), *ђевеницијага* (ђевеница), *зимницијага* (зимница), *јеџуријага* (јепур), *качамакијага* (качамак), *кобасицијага* (кобасица), *крофнијага* (крофна), *куленијага* (кулен), *џаџрикаишијага* (паприкаш), *џечењијага* (печење), *џечуркијага* (печурка), *џиџијага* (пита), *џихџијага* (пихтије), *џљескавицијага* (пљескавица), *џоџачијага* (погача), *џршуџијага* (пршута), *роштиљијага* (роштиљ), *сармијага* (сарма), *сиријага* (сир), *сланинијага* (сланина),¹⁰ *сџрџијага* (спрџа), *џесџијага* (тесто), *џорџијага* (торта), *чваркијага* (чварак),¹¹ *чорџијага* (чорба), *шварџлијага* (шваргла), *шкџмџијага* (шкџмџе), *шџџрудлијага* (шџџрудла), *шџџруклијага* (шџџрукле) и др. У основи може бити и именица која означава суд помоћу кога се јело спрема, па метонимијски означава само јело: *сачијага* (сач),¹² *коџлијага* (котао) и *коџлићијага* (котлић).¹³ Основинске именице могу означавати и домаће животиње: *јаџњијага* (јаџње),¹⁴ *јаџријага* (јаре), *џрасићијага* (у основи је суплетивни множински облик *џрасићи*), а нарочито је експресивна изведеница *џицијага* (од хипокористика *џица*). С придевом у основи је именица *џушчијага*, која означава сајам где се осим продаје гушчијег меса и гушчије

⁸ У загради се даје податак о броју појављивања конкретне именице, односно о њеној апсолутној фреквенцији у веб-корпусу.

⁹ Напомињемо да нисмо ручно филтрирали појављивања прикупљених именица на *-ијага*, односно примере којима су репрезентоване у корпусу.

¹⁰ Поред *сланинијага* забележена је и именица *сланијага*, са више потврда на интернету, којом се, такође, означава сајам сланине.

¹¹ Забележена је и именица *чварџијага*, али нешто другачијег значења – означава такмичење у брзом једењу чварака.

¹² Такмичење у припремању јела испод сача.

¹³ Такмичење у припремању јела у котлићу.

¹⁴ Такмичење у печењу јаџњића на ражњу или спремању јела од јаџнетине.

масти, одржава и такмичење у припреми хране од гушчијег меса.¹⁵ Забележена је и изведеница у чијој је основи синтагма: *рибљочордијага* (рибља чорба). Са скраћеном осномом је изведеница *шесћенијага* (тестенина).¹⁶

3.2.1.1. У основи може бити и именица која означава воће или поврће, а такве изведенице означавају пољопривредне сајмове и сајмове прерађевина од воћа и поврћа, или пак могу имати такмичарски карактер (такмичења у припремању јела од поврћа, избори најуспешнијих поврћара или воћара): *достанијага* (достан), *јаџодијага* (јагода), *јабукијага* (јабука), *малинијага* (малина), *шљивијага* (шљива); *дундевијага* (дундева), *красјавијага* (краставац), *кромјиријага* (кромпир), *кујусијага* (купус), *маслинијага* (маслина), *паприкијага* (паприка), *пасуљијага* (пасуљ), *прокулијага* (прокула), *рашјанијага* (раштан), *срмушијага* (срмуш), *тиквијага* (тиква).

3.2.2. Са основинском именицом која означава васпитно-образовну установу ексцерпирани су следеће формације: *врћићијага* (вртић), *домијага* (дом) и *универзијага* (универзитет).¹⁷ *Сјруковнијага* означава окупљања такмичарског карактера студената струковних студија и има придевску мотивацију, као и *вишијага* – окупљање студената виших школа и *савременијага* – окупљање ученика Савремене гимназије у Београду. Овој групи припадају и именице које у основи имају назив одређеног факултета: *агрономијага*, *архитектуријага*, *георударијага*, *тражевнијага*, *економијага*, *електријага*, *заштитијијага*, *машинијага*, *медицинијага*, *менаџеријага*, *правнијага*, *саобраћнијага*, *туризмијага*, *учитељијага*, *филозофијага*. Како Ћорић (2008: 59) истиче, мотивација ових именица је двострука, именичко-придевска, односно долази до краћења придевског дела у синтагми: нпр. *агрономијага* (агрономски факултет) и сл., или се може поћи од тога да је именица мотиватор: *агрономијага* (агрономија) и сл.¹⁸ У појединим случајевима мотивација је само именичка: *заштитијијага* (факултет заштите животне средине или факултет заштите на раду), *туризмијага* (факултет за туризам). *Менаџеријага* у основи има именицу *менаџер*, а означава такмичење или окупљање студената менаџмента.¹⁹ У грађи је забележен и дериват

¹⁵ „Guščijada u Šatrinicama/ [...] Miladinka Sabo iz Šatrinaca je ove godine odnela prvu nagradu u takmičenju za najukusniji paprikaš od guščijeg mesa” (agrokлуб.rs).

¹⁶ Семантички блиска наведеним дериватима је и *џурманијага* – надметање у припреми гурманских специјалитета, где у основи може бити и придев (*џурмански*) и именица (*џурман*), будући да је манифестација намењена гурманима.

¹⁷ Блиска наведеној групи је именица *болоњијага* (Болоња), која се односи на студирање по болоњском концепту, а употребљена је 2009. године када су студенти након протеста одржали „Болоњијаду”, спортско такмичење у малом фудбалу.

¹⁸ У случају именичке мотивације именице *агрономијага*, *економијага* и *филозофијага* спадају у именице на -ага.

¹⁹ Поменућемо да изведенице на -ијага које имају назив факултета у основи означавају манифестације у којима учествују студенти факултета чији је назив у основи или су студенти тог факултета (или сама институција) организатори догађаја отвореног и за студенте других профила.

їримаїијага, где је у основи скраћени облик првог члана синтагме *їрїродно-маїемаїички факулїейї*.

3.2.3. Има и деривата чија основинска именица означава средство, а сам дериват такмичење у употреби средства означеног именицом у основи, ређе изложбу без надметања: *далонијага* (балон), *дициклијага* (дицикл), *дубијага* (дуба),²⁰ *їиїаријага* (гитара), *ерїомейїријага* (ергометар),²¹ *моїоријага* (мотор), *ролеријага* (ролер), *саксофонијага* (саксофон), *їтракїоријага* (трактор), *фијакеријага* (фијакер), *фиїијага* (фића), *фрезиијага* (фреза), *циїијага* (цип), *шеширијага* (шешир). У ову групу спада и *минијага*, којом се означава изложба мини мориса, а у чијој је основи препозитивна компонента *мини*.²² Именица *лончаријага*, којом се именује сајам грнчарије, као мотиватор може имати именицу *лончарија* (када ће припадати именицама на *-ага*), али и *лончар*, као и придев *лончарски*.

3.2.4. Основинска реч може означавати место, односно географски појам: *африкијага* (Африка), *балканијага* (Балкан),²³ *бразилијага* (Бразил),²⁴ *дорћолијага* (Дорћол), *звездаријага* (Звездара), *їарковијага* (паркови), *раїаријага* (Ратаре). Наведеној групи блиска је и именица *србијага*, којом се означава такмичење Срба у иностранству, а уколико се именица *Србија* посматра као мотиватор, онда ће припадати групи именица на *-ага*.

3.2.5. Такође, у основи могу бити и речи којима се означава носилац занимања, друштвеног положаја или припадник какве друштвене групе (издвојене по узрасту или некој особини): *їробаријага* (гробар),²⁵ *їусларијага* (гуслар), *їтрудацијага* (трудач) и *їензионеријага* (пензионер), *друцошијага* (друцош), *сїуденїијага* (студент), *школаријага* (школар/школарац), те *клинцијага* (клинац), *дедијага* (деба) и *друїаријага* (другар). Да се у основи изведеница *їекаријага* и *цреваријага* налазе именице којима се означава носилац занимања, наводе нас примери из корпуса:

„Najbolji primer je skorašnja kampanja za veliko nacionalno takmičenje pekara i mladih pekara Srbije – *Pekarijada*”.

„*Crevarijada* [...] Proglašenje najuspešnijeg crevara uvek je praćeno koncertom nekog od eminentnih muzičkih izvođača narodne muzike” (turizam.cuprija.rs).

²⁰ Реч је о фолксвагеновом аутомобилу – „дуба”.

²¹ Такмичење веслача на ергометрима.

²² Аутомобили овог типа колоквјално се називају *минијевци*, а забележен је и множински облик *минији*.

²³ Балканијада је такмичење које окупља учеснике из балканских земаља, па мотивација може бити и придевска (*балкански*) (Ћорић 2008: 53).

²⁴ Назив емисије посвећене такмичењу у Бразилу.

²⁵ Реч је о окупљању власника погребних радњи.

Могуће је и да су именице *њекарњјага* и *цреварњјага* мотивисане придевом *њекарски* (производи) и *цреварски* (производи), у ком случају би спадале у групу именица с називом *јела* у основи.

3.2.6. Као основинска реч може доћи и лично име: *нушићњјага* је манифестација посвећена Нушићу, *шоњенињјага* и *шуберњњјага* су приредбе на којима се изводе дела уметника означених речју у основи. Забележена је и именица *ђокињјага* (Ђока), такмичење мушкараца који носе име Ђорђе. Именица *дегамразињјага*, којом се означава окупљање људи у костимима Деда Мраза, могла би се такође сврстати у ову групу.

3.2.7. Све до сада наведене групе именица означавају какво такмичење, изложбу, уопште скуп, што је доминантно творбено значење именица на *-њјага* ('скуп у вези с појмом означеним мотивном речју'), односно творбена функција суфикса *-њјага* је „ограничена на образовање назива приредби спортско-забавног карактера” (Ђорњ 2008: 54). Међутим, један број именица на *-њјага* у основи има лично име (најчешће име писца) а по узору на *Илињагу*, означава причу о неком догађају или јунаку, или пак дело с елементима карактеристичним за стил писца означеног основинском именицом: *алексангрињјага* (приче о Александру Великом), *њоњољњјага* (дело које по стилу, мотивима или сл. подсећа на Гогољева остварења), *кањорињјага* (дело с елементима карактеристичним за стил Моме Капора), *њенелоњњјага* (роман о Пенелопи), *робинзонињјага* (прича или роман инспирисан доживљајима Робинсона Крусое), *рињлињјага* (романескни циклус о јунаку Риплију) и сл. Клајн (2003: 221) наводи именице овог типа као илустрацију другог значења суфикса *-њјага*, које „приказује неки низ догађаја, у шаљиво-хиперболичном тону, као класичну епопеју”.

3.2.8. Забележене су и изведенице на *-њјага* које у основи имају лично име или назив за припадника одређене друштвене групе или имаоца особине а означавају појаву (догађај или понашање) с карактеристикама појма означеног речју у основи. Ове именице су негативно конотиране и изражавају ироничан и подругљив однос према означеном: *доњовињјага*, *њебелсињјага*, *демонињјага*, *ђаволињјага*, *кловнињјага*, *клошарињјага*, *олошињјага*, *орвелињјага*, *сељоберињјага*, *сорошињјага*, *усњашњјага*, *чобанињјага*, *шабанињјага*, *шешелњјага*, *шињњњарињјага* и др. Регистрована је и именица *geekњјага*, где је у основи енглеска реч *geek* (штребер). Именица *доњовињјага* мотивисана је множинским обликом неологизма *доњњ*²⁶.

²⁶ Ова реч је забележена у речницима нових речи, а у *Речнику нових речи у српском језику* дефинисана је на следећи начин: 'д. особа која ради за интересе најчешће неке политичке партије, ретко јавне личности, фирме или институције, тако што брани њихове одлуке и потезе путем јавних форума, телефонских укључења у емисије, коментара у онлајн новинским чланцима, велича достигнућа, или напада и куди поступке и лидере противничких партија или конкуренције без критичких погледа на свет’.

3.2.9. Велика већина именица на *-ијага* има именичку мотивацију, а у малом броју примера, што је назначено у раду, придевску или именичко-придевску. Глаголске основе су ретке и потврђене код именица *џуцанијага* и *џуцијага* (такмичење у туцању ускршњим јајима), *џишијага* (означава смешну или апсурдну ситуацију),²⁷ *џузијага* (трка беба) и *џуријага* (такмичење у једењу љutih паприка). У основи именице *џуријага* је глагол *џуриџи се*, чије је значење 'осећати болни надражај коже на устима срчући врућу течност' метонимијски утемељено и метафорички актуализовано у именовању такмичарске смотре у једењу љutih паприка будући да љутина паприка изазива бол у устима. Уп. и новински наслов „Прва Шурџада – такмичење на коме се плаче” (b92.net).

4. Закључак. Корпусном претрагом издвојено је 220 именица на *-ијага*. Број ових именица, наравно, није коначан, о чему сведочи и грађа дата у Бугарски 2013 и Ђорић 2008. Анализа је показала да именице на *-ијага* имају веома ниску учесталост у односу на укупан број речи у корпусу – фреквенција мања од 0,0011% показатељ је да су именице на *-ијага* генерално ретко присутне у лексикону коришћеног корпуса, а с обзиром на величину и структуру корпуса, верујемо да се овај закључак може и генерализовати – нису фреквентне у медијском дискурсу. Ипак, приметна је неравномерна расподела у фреквенцији појединих лексема. Неке јединице као што су *нушићџага* (891 појављивање), *џиџаријага* (807 појављивања) и *кобасџијага* (792 појављивања) имају значајно веће учесталости, што указује на доминантнију употребу ових именица у језику медија. Ове високо фреквентне именице означавају одређене традиционалне манифестације које су чешће предмет медијског извештавања, те заузимају значајан део укупне употребе именица на *-ијага*. Анализа је такође потврдила да већина именица на *-ијага* има ограничену или маргиналну употребу, о чему сведоче и ниске фреквенције већине именица, што је очекивано јер су стилски маркиране и ограничене на уске семантичке скупине, како је и истакнуто у истраживању Б. Ђорића (2008: 53–54). Наиме, у овом раду именице на *-ијага* које означавају такмичење, изложбу, уопште неки вид окупљања, сврстали смо у неколико семантичких група према значењу основинске речи (јело, васпитно-образовна установа, средство, место, носилац занимања или друштвеног положаја, лично име). Мањи број именица с личним именом у основи развија и значење 'прича о неком јунаку, догађају', односно 'дело с елементима карактеристичним за стил аутора означеног речју у основи'. У оквиру овог значења развија се и подзначење 'појава (догађај или понашање) с карактеристикама појма означеног речју у основи', а именице у којима је актуализовано носе негативну конотацију (таква је, на пример, именица *џебелџага*, којом се означава догађај или понашање

²⁷ Ђорић (2008: 61) за ову именицу бележи значење 'смех у великим количинама'.

које подсећа на нацистичку пропаганду, односно доводи се у везу с методама које је примењивао Гебелс). Именице на *-ијага* имају претежно именичку мотивацију, а мали број примера придевску или именичко-придевску, док је глаголска мотивација још ређа, што је назначено у ранијим истраживањима (Ђорић 2008: 61), а потврђено и на нашој грађи.

Суфикс *-ијага* заузима место на лексичкој периферији, и чини се да је ту и даље стабилан – деривати на *-ијага* опстају у језику али нису фреквентни, а закључци о њиховим творбено-семантичким карактеристикама изнесени у раду Ђорић 2008 потврђени су и овим истраживањем.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- КЛАЈН**, Иван. *Творба речи у савременом српском језику, Друји гео, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- ПИПЕР**, Предраг, Клајн, Иван, Драгићевић Рајна. *Нормативна граматика српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- РМС**: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (Михаило Стевановић и др.), I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.
- РНРСЈ**: *Речник нових речи у српском језику I* (Ђорђе Оташевић и др.), Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022.
- ЂОРИЋ**, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

- ВАВИЋ**, Stjepan. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, 1986.
- БУГАРСКИ**, Ranko. *Žargon – lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.
- БУГАРСКИ**, Ranko. *Jedan agresivni srpski sufiks: -ijada*. Milivoj Alanović i dr. (ur.). *Zbornik u čast Veri Vasić. Leksika – gramatika – diskurs*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2013, 169–177.
- WASSERSCHIEDT**, Philipp. *Serbian Web Corpus PDRS 1.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, <http://hdl.handle.net/11356/1752>, 2023.

Vesna N. Đorđević

NOUNS WITH THE SUFFIX -IJADA IN THE LANGUAGE OF THE MEDIA

Summary

In this paper, we examined nouns with the suffix *-ijada*, with the aim of determining their frequency and describing their morphological and semantic structure. The frequency of nouns with the suffix *-ijada* will be determined based on their occurrence in the Serbian Web Corpus PDRS 1.0, while the morphological-semantic analysis of the observed units, which will include a qualitative description of the collected data, will be conducted in accordance with the theoretical framework presented in B. Ćorić's (2008) study. The analysis showed that nouns with *-ijada* are generally rare in the lexicon of the corpus used, meaning they are

not frequent in media discourse. Nouns with *-ijada* can be classified into several semantic groups according to the meaning of the base word and are primarily used to denote a type of competition, manifestation, or gathering, as indicated in previous studies and confirmed by our data.

Keywords: suffix *-ijada*, nouns with *-ijada*, frequency, word formation, web corpus Serbian Web Corpus PDRS 1.0.

Institute for the Serbian Language of SASA

Јована Б. Јовановић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ПЕЈОРАТИВИ СА СУФИКСОМ -УША У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИ И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ ОСВРТ)**

У раду се са творбеног-семантичког и лингвокултуролошког аспекта анализирају изведенице са суфиксом *-уша* којима се у савременом српском језику именују и квалификују жене. Циљ је да се представе уобичајени творбени модели и најпродуктивнији творбени типови ових суфиксалних деривата, као и да се укаже на њихове лексичко-семантичке карактеристике, уз посебан осврт на културолошки нанос, тачније на језичку слику света и колективни систем вредности српске лингвокултурне заједнице, које ове лексеме показују, преваходно у домену родних стереотипа и перцепције жена у патријархалном друштву.

Кључне речи: суфикс *-уша*, пејоратив, творбени тип, језичка слика света, стереотип.

1. Предмет, корпус и циљеви истраживања. Предмет истраживања у овом раду представљају лексеме погрдног значења којима се у савременом српском језику именују и квалификују жене, а које су добијене у творбеном процесу суфиксације, додавањем моционог, односно експресивно-пејоративног суфикса *-уша* на основу мотивне речи. Циљ нам је да, полазећи од дериватолошке и лексичко-семантичке анализе изведеница са суфиксом *-уша* у стандардном језику и жаргону, представимо сегмент језичке слике света коју репрезентује ова скупина пејоратива у српском језику. Отуда ће увиди о творбено-семантичким карактеристикама посматраних лексема бити прожети лингвокултуролошким запажањима, уз посебан осврт на показатеље родних стереотипа у српској лингвокултури, тачније на опис неких колективних уверења и елемената вредносног система друштвено-језичке заједнице у домену перцепције жена, који имају одраз у јединицама лексикона.

Грађу за потребе овог рада ексцерпирани смо из: (1) трију дескриптивних речника српског језика – РСАНУ, РМС, РСЈ; (2) двају речника жаргона – Д.

* j.jovanovic85@gmail.com

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

Андрића и Б. Герзића; (3) *Речника ојсцених речи и израза* Д. Шипке, као и (4) из електронских корпуса српског језика PDRS.1.0 и SrWas. Из описних речника ексцерпирани су све именице на *-уша* којима се барем у једној (најчешће и јединој) семантичкој реализацији упућује на женску особу, и то са експресивном конотацијом која може бити погрдна, презрива, подругљива. Већина ових лексема у РСАНУ, РМС и РСЈ маркирана је квалификаторима негативне оцене *њј.*, *њњрг.*, *њрезр.*, *њогр.*, али су у корпус уврштене и лексема код којих изостаје квалификатор, а о пејоративној номинацији жене несумњиво сведочи описна дефиниција, као и примери у речничком чланку. Андрићев, Герзићев и Шипкин речник доносе богату грађу експресивних номинационих јединица на *-уша* карактеристичних за жаргон и колоквијални стил, а бележили смо их на основу нежаргонске семантичке парафраза која указује на погрдно именовање или квалификовање жене. Коначно, веб-корпуси PDRS.1.0 и SrWas послужили су и као контролни и као допунски извори, превсаходно у погледу текстова који припадају нижим регистрима. Будући да је лексика жаргона и разговорног језика најподложнија иновирању и појави неологизама, претраживали смо електронске корпусе полазећи од претпоставке да ексцерпирани специјални речници, објављени пре једне и по, односно две деценије – не региструју најновије експресиве са суфиксом *-уша*, али и да неки жаргонизми забележени у њима можда нису актуелни у савременом језику. На основу напредне аутоматске претраге корпуса PDRS.1.0 и SrWas према финалном сегменту речи (**уша*), те елиминације добијених жаргонизама другог творбеног типа (попут *сачекуша*, *сикњеруша*, *њедеруша*), корпус за потребе овог истраживања допуњен је са око 30 нових лексема којима се именује жена.

Ексцерпцијом и селекцијом грађе из свих извора, за потребе овог истраживања уобличен је корпус од 109 лексема са суфиксом *-уша*, које се међу собом разликују у степену пејоративности коју реализују, као и у погледу тога колико су стилски маркиране и резервисане за разговорну комуникацију.

2. Суфикс *-уша* у дериватолошкој литератури. У синтетској студији о грађењу речи у својој граматици, М. Стевановић (1986⁵: 536) запажа да се наставком *-уша* творе моционе изведенице женског рода према одговарајућим именицама мушког рода, као и да се „њиме граде имена жена супругâ”. Проучавајући моционе суфиксе у српскохрватском језику, Б. Ћорић дотакао се и изведеница деривираних суфиксом *-уша*, истакавши да је овај суфикс имао двојаку функцију: прва је моциона, што значи да се суфикс *-уша* у творбеном процесу „наслањао на корелативни мушки суфикс”, док је друга самостална творбена функција, што значи да је овај наставак дио продуктиван у образовању назива за женска лица „самостално, непосредно од основе” (Ћорић 1982: 149).

Наша грађа доноси лексеме погрдног значења изведене суфиксом *-уша* које потврђују обе наведене функције овог творбеног форманта.

У вези са моцијом, а посебно имајући у виду пејоративност овог типа изведеница, занимљива је напомена С. Бабића да се суфиксом *-уша* творе „*imenice* које означају *žene* које су се *ljubakale*, *spavale* с ројтом у изведеничкој основи” (Вавић 1986: 312), што аутор поткрепљује примерима од којих су неки забележени и у нашем корпусу, нпр. *кайеџануша*, *официруша*, *солдаџуша*. Међутим, не бисмо се могли у потпуности сложити са наведеном Бабићевом констатацијом, пре свега због чињенице да оваква погрдна квалификација жена није једина могућа семантичка реализација изведеница на *-уша*. Уобичајеније значење моционих изведеница од именица мушког рода из сфера ’занимање/професија’, ’друштвени статус’ јесте значење супруге (ретко ћерке) мушког лица именованог мотивном лексемом, што потврђује лексикографски опис овог типа твореница у дескриптивним речницима српског језика: нпр. *жандаруша* ’(обично пеј.) жандарева жена или девојка’ (РСАНУ), *кайеџануша* ’пеј. капетанова кћи или жена’ (РСАНУ), *мајсџоруша* ’пеј. мајсторова жена’ (РМС), *официруша* ’пеј. официрова жена’ (РМС, РСАНУ).¹

А. Пецо, у раду посвећеном вишезначности лексема са суфиксом *-уша* у српскохрватском језику, објашњава у једној тачки да изведенице овог творбеног типа „*stoje kao imenice ženskog roda prema imenicama muškog roda za imenovanje vrste zanimanja, bilo da je riječ o zanimanju obaju rodova, bilo da je u pitanju određivanje supruge prema muževljevom zanimanju*” и наводи парове примера за оба случаја – опанчар : опанчаруша, односно мајстор : мајсторуша (Пецо 1995: 153). Даље у раду аутор се позива на поменути Бабићев закључак и додаје да је посреди жена „*koja ima nastranih moralnih osobina, ona se ’ljubaka s drugima’* (Вавић)” (И.: 154).

Конечно, у монографији о творби речи И. Клајн (2003: 198) констатује да је *-уша* веома плодан и експресиван суфикс, који готово увек има пејоративан призвук, посебно изражен у моционим изведеницама од именица мушког рода.

Имајући у виду запажања сербокroatистичких дериватолога и граматичара о значењу изведеница са суфиксом *-уша*, а полазећи од грађе коју доноси наш корпус, значајним делом заснован на речницима жаргона и електронским корпусима, циљ нам је, између осталог, да покажемо да је моциона функција суфикса *-уша* у савременом језику у другом плану у односу на експресивно-квалитативну. Суфикс *-уша* ређе се у новијим изведеницама додаје на корелативни мушки суфикс (исп. *најредњакуша*, *џерверзњакуша*, *џросџакуша*), а уобичајеније је образовање изведенице директно од основе,

¹ У раду се дефиниције значења наводе само на местима где је, на основу семантичке парафразе, неопходно утврдити творбено значење и припадност изведенице одређеном творбеном типу, као и када је потребно образложити њену класификацију у одговарајућу лексичко-семантичку групу.

при чему се добијају номинационе јединице високог степена пејорације² (исп. *асфалџуша*, *силиконуша*, *сѣрмуша*, *сѣлавуша*, *ѣорокуша*, *усѣијуша*). Будући да су посреди лексеме резервисане за погрдну номинацију жене које немају ни творбене ни семантичке корелативе у мушким облицима, оне представљају релевантну грађу за лингвокултуролошка разматрања у домену родних стереотипа.

3. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА. Творбена анализа изведеница на *-уша* указује на постојање три општа творбена модела, међу којима се уочава далеко већи број творбених типова, у зависности од нијансе творбеног значења изведенице. Под творбеним моделом овде подразумевамо образац стварања погрдног назива за жену додавањем суфикса *-уша* на творбену основу речи исте категоријалне припадности, и то именице, глагола или придева. Од именичких основа деривирани су 62 изведенице од 109 анализираних, што творбени модел *Ио + -уша* чини најпродуктивнијим у посматраној грађи, а творбено значење деривата врло је семантички нијансирано: нпр. *адвокаџуша*, *асфалџуша*, *дангеруша*, *безвезњакуша*, *доѣлауша*, *наѣредњакуша*, *ѣеваљкуша*, *ѣерверзњакуша*, *смадуша*, *сѣлавуша*, *сѣонзоруша*, *шалѣеруша* итд. Глагол као мотивна реч учествује у творби 27 изведеница, те творбеном моделу *Го + -уша* припадају нпр. пејоративи *бледеѣуша*, *извируша*, *клеѣѣуша*, *намиѣуша*, *ѣоѣркуша*, *ринѣуша*, *ѣорокуша*, *усѣијуша* итд. Коначно, најмање је продуктиван творбени модел *По + -уша* и припада му 16 изведеница у анализираној грађи, међу којима су: *аљкавуша*, *балавуша*, *лудуша*, *ѣлавуша*, *ѣрљавуша*, *смадуша*, *ѣраѣавуша*, *ћелавуша*. У корпусу је регистрована само једна изведеница суфиксом *-уша* од прилошке основе, а то је опсцена лексема *осѣраѣуша* (< *осѣраѣа*, прил.), којом се погрдно именује 'жена која упражњава анални секс' (Шипка). За неколико изведеница остајемо у недоумици у погледу мотивације, а самим тим и категоријалне припадности основе, будући да је могућа двојака творбена анализа. Тако је, на пример, једнако могуће да је жаргонска лексема *блемуша* добијена додавањем суфикса *-уша* на творбену основу глагола *блемураѣи се*, као и да је мотивисана именицом *блему*, а ни на основу семантичке парафразе у Андрићевом речнику ('неспретна девојка; девојка која се често брука') не можемо поуздано утврдити мотивацију. Слично је и са изведеницом *флерѣуша*, која је забележена у Герзићевом речнику у значењу 'кокета, жена склона завођењу (али без интимног контакта)', што оставља могућност двојаке мотивације – суфиксације творбене основе

² Диференцијација лексема погрдног значења према степену пејоративности коју реализују у овом и нашим ранијим истраживањима мотивисана је класификацијом именица негативне експресивности коју у својој студији о експресивној лексици предлаже С. Ристић. Ауторка издваја јединице високог, повишеног и сниженог степена експресивности (Ристић 2004: 60). Имајући у виду пејоративно-експресивну компоненту значења коју у изведенице уноси суфикс *-уша*, све се могу сврстати у прве две ауторкине скупине.

именице *флерѿ*, односно глагола *флерѿоваѿи* наставком -уша. Овакве случајеве, где је могућа припадност изведенице двама творбеним моделима (обично Ио + -уша или Го + -уша) нисмо узимали у обзир у датој бројчаној заступљености лексема.

Дубља дериватолошка анализа суфиксалних изведеница на -уша показује да се међу посматраним лексмама ипак може диференцирати далеко већи број творбених типова (исп. Ћорић 2008: 32–33), тачније скупина твореница за које је карактеристично јединство форманта (суфикс -уша), јединство категоријалне припадности основинске речи (именица, придев, глагол) и јединствено специфично творбено значење. Управо имајући у виду овакво појмовно-терминолошко одређење *ѿворбеноѿ ѿѿиѿа*, које у српској дериватологији успоставља Б. Ћорић, закључујемо да није могуће све изведенице на -уша којима је заједничка категоријална припадност основе класификовати у исти творбени тип, јер се међу изведеницама у оквиру творбеног модела Ио + -уша издваја неколико типова са различитим специфичним творбеним значењем.

Као најфреквентнији творбени типови издвајају се: 1) а) изведенице на -уша од именичке основе које представљају корелатив мушког облика са значењем занимања / друштвеног положаја / етничке припадности, и прототипичне су моционе творенице: нпр. *адвокаѿѿуша* (SrWas, у пеј. значењу 'женска особа адвокат'), *Бошњакуша* ('пеј. Босанка', према *Бошњак*, РМС), *докѿѿоруша* (SrWas, у пеј. значењу 'жена доктор, докторка')³, *ѿекаруша* ('(обично подр.) в. пекарка (а)' [ѿекарка 'а. она која се бави пекарским занатом, жена пекар'], РСАНУ) итд.; б) изведенице на -уша од именичких основа које представљају корелативе мушких облика, али означавају жену која је у брачном/интимном односу са мушкарцем означеним лексемом у основи: нпр. *жандаруша*, *официруша*, *сѿонзоруша*; 2) а) изведенице на -уша од именичких основа којима се погрдно именује жена на основу неке духовне (ређе физичке) особине или начина понашања који се колективно оцењују као непожељни, а које немају мушке корелативе: нпр. *асфалѿѿуша*, *дангеруша*, *кабинеѿуша*, *силиконуша*; б) изведенице на -уша од именичких основа којима се погрдно именује жена на основу неке духовне особине или начина понашања, а које имају мушки корелатив и добијене су моционом творбом: нпр. *безвезњакуша*, *дивљакуша*, *манијакуша*, *ѿерверзњакуша*, *ѿрофѿѿеруша*; 3) изведенице на -уша од глаголске основе којима се погрдно именује жена на основу непожељног понашања (промискуитетног или неморалног у ширем смислу): нпр. *бледиѿуша*, *извируша*, *кокеѿуша*, *маниѿулуша*, *оѿоваруша*, *ѿолеѿуша*, *усѿѿѿуша*; 4) изведенице на -уша од придевске основе којима се погрдно именује жена

³ Дефиниције изведеница регистрованих само у веб-корпусима су наше, а семантички опис успостављен је на основу значења и којима се реализују у прегледаним контекстима.

на основу неке физичке или духовне особине: *аљкавуша*, *йејавуша*, *йлавуша*, *йрљавуша*, *йрайавуша*, *ћелавуша*. Овим нису исцрпљени сви творбени типови који су уочени у анализираној грађи, али су представљени најфреквентнији у оквиру трију ширих творбених модела, са циљем да се истакне дисперзивност значења пејоративних твореница на *-уша* и творбено-семантички потенцијал овог суфикса.

4. ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА И ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА. Полазећи од семантичке класификације пејоратива у сфери човек коју предлагемо у својим истраживањима (Јовановић Ј. 2018: 232–233; Јовановић Ј. 2021: 137–150), и изведенице на *-уша* класификовали смо према диференцијалним денотативним компонентама које, уз архисему 'жена', чине семантичко језгро дате лексеме. Оваквом анализом уочили смо пет лексичко-семантичких група пејоратива са суфиксом *-уша* у савременом српском језику, чије се лексичко значење може представити компонентама: 1. 'жена' + 'етничка/верска припадност': нпр. *балинкуша*, *Бошњакуша*, *Цијануша*; 2. 'жена' + 'друштвени статус' / 'занимање': нпр. *банкројџуша*, *јеакуша*, *мајсџоруша*, *миразуша*, *йекаруша*, *сељакуша*; 3. 'жена' + 'физичка особина': нпр. *бангеруша*, *йрљавуша*, *йлавуша*, *смеђуша*, *ћелавуша*; 4. 'жена' + 'духовна особина' / 'начин понашања': нпр. *длебејџуша*, *извируша*, *кревельуша*, *ојоваруша*, *смадуша*, *хисџеруша*; и 5. 'жена' + 'сексуалност', при чему се под 'сексуалношћу' најчешће подразумева промискуитет или начин опхођења у односу са мушкарцима: нпр. *асфалџуша*, *кокејџуша*, *намијџуша*, *йолејџуша*, *йојрџуша*, *исџаљенуша*, *флерџуша*. Премда се 5. скупина изведеница, начелно, може сматрати подрупом 4. скупине, региструјемо их засебно, желећи да истакнемо бројност твореница којима се реферише не на понашање уопште, већ на промискуитетно владање и одступање од пожељног модела смерне, чедне жене, какав је потврђен у језичкој слици света говорника српског језика (исп. Јовановић В. 2010; Јовановић Ј. 2018, 2021). Оваква класификација проистиче из једног од циљева рада, а то је да кроз анализу изведеница на *-уша* покушамо да представимо неке уобичајене родне стереотипе који су карактеристични за српску лингвокултурну заједницу.

4.1. Као што је у уводу напоменуто, а што прегледана грађа налаже, творбена и семантичка анализа лексема са суфиксом *-уша* у овом раду захтева и ширу лингвокултуролошку перспективу и осврт. Употреба оваквих изведеница у именовању жена вредна је пажње не само са ужег лингвистичког, дериватолошког и лексиколошког, становишта, већ превасходно са културолошког и социолошког аспекта, будући да је, с једне стране, свезана са питањима родне равноправности и положаја жене у друштву, али, с друге стране и на ширем плану, такође указује на став културно-језичке заједнице према одре-

ђеним типовима занимања/професије. С тим у вези, посебно су интересантне именице типа *жандаруша*, *мајсѿоруша*, *ојанчаруша*, *официруша* и сл., јер се њима заправо постиже двострука пејорација. Прво, учачамо да се жена именовањем према мужевљевој професији или чину већ иницијално индиректно унижава, јер се посматра кроз призму брачног статуса и супружничке улоге, а затим се и директно извргава погрди, због брака са човеком чије се занимање / чин / статус сматрају непожељним или достојним презира из перспективе субјекта именовања. Дакле, изведеницама са суфиксом *-уша* овде се сугерише презрив став говорне заједнице према представницима одређене, обично не-престижне професије, односно социјалног и/или материјалног статуса – како према жени, која се директно погрдно именује, тако и према мушкарцу као представнику неког друштвеног слоја.

Када је посреди номинација жене на основу супружничке улоге, посебну пажњу завређује лексема *ѿовраѿуша*, којом се погрдно назива 'жена која напушта мужа и враћа се у родитељску кућу' (РМС). Оваква твореница недвосмислено указује на презрив став колектива и осуду жене која није успела да се оствари у улози супруге и погрдним именом имплицира се да је она виновник раздора брачне заједнице.

4.2. Анализирана грађа показује да се изведеницама на *-уша* неретко изражавају осуда и прекор, односно негативан став говорне заједнице према женама чије се понашање у односу са мушкарцима оцењује као недолично, неморално, промискуитетно. С тим у вези, занимљива је именица *сѿонзоруша*, која је релативно одскора распрострањена у употреби, те је од описних речника бележи само РСЈ и дефинише као 'жарг. еуфемистички назив за добро плаћену, отмену проститутку'.⁴ Нешто сликовитије (и прецизније) дефиниције овог појма налазимо у двама речницима жаргона – Андрићевом: 'девојка, жена (обично изазовније одевена, накићена и јаче нашминкана) која се заваља са имућнијим мушкарцем из материјалних разлога; љубавница коју (бар делимично) издржава имућнији, а обично знатно старији мушкарац' и Герзићевом: 'девојка која је заинтересована искључиво за богате мушкарце, спонзоре'.

Женска неморалност и промискуитетно понашање мотивишу творбу више десетина лексема са суфиксом *-уша* из наше грађе: у РСАНУ – *кокеѿуша* 'пеј. од кокета' [кокета = женска особа која настоји да се својом спољашношћу, држањем и понашањем допадне, нарочито мушкарцима; каћиперка, намигуша]; *намиѿуша* '(обично погрд.) она која намигивањем скреће на себе пажњу, намигљива женска особа; кокета, каћиперка; жена

⁴ На основу великог броја примера које налазимо у електронским корпусима, запажамо да се ова лексема много уобичајеније реализује у погрдном него у еуфемистичком значењу, будући да њен денотат није 'проститутка', како сугерише РСЈ, већ 'женска особа/девојка која је заинтересована искључиво за богате мушкарце, спонзоре', како је дефинише Герзић.

слободног понашања, жена лаког морала'; у РСЈ и РМС: *ајџируша* 'фиг. пеј. похотљива, путена женска особа'; *ѿоѿркуша* 'пеј. 1. жена сумњивог морала склона скитњи'; у речницима жаргона: *ѿолеѿуша* 'жена која радо пристаје на сексуални однос'; *сѿермуша* 'жена склона сексуалним контактима', *усѿаљенуша* 'девојка или жена слободног сексуалног понашања' (Герзит), *флерѿуша* 'девојка или жена склона флертовању, намигуша, кокета' (Андрић). Исто тако, језичка слика света показује да је негативан став патријархалне заједнице усмерен и према женама које рађају ванбрачну децу (нпр. *коѿилуша*), будући да је овај друштвени статус тесно повезан са колективним уверењем о женском промискуитету и неморалном владању.

Највећи број лексема изведених суфиксом *-уша* којима се именују или апострофирају неморалне, промискуитетне жене региструју жаргонски речници, а потенцијал за настајање деривата овог творбеног типа у жаргону нарочито долази до изражаја. То у својој студији запажа и Р. Бугарски, истичући да је суфикс *-уша* „већ и по звуку предодређен за негативну експресивност”, као и да је посреди један од наставака „који се одскора наглашенје *жаргонизују*” (Бугарски 2006: 92), а као главну област његове примене аутор наводи негативно именовање одбојних или неморалних жена.

4.3. Међу изведеницама на *-уша* налазимо и немали број оних којима се изражава негативна оцена жене као носиоца одређене духовне особине или репрезентанта одређеног облика понашања. Сваки вид владања који одступа од модела нежне, чедне, смерне и у сваком смислу морално исправне жене може наићи на осуду и неодобравање, услед чега говорна заједница посеже за одговорајућим творбеним средствима, креирајући пејоративне лексеме којима се таква особа експлицитно критикује. Овде су, како је напред утврђено, најчешће посреди изведенице на *-уша* од глаголских основа, при чему је већ у семској структури мотивног глагола уочљива компонента негативне конотације: нпр. *ѿакуша* '2. пеј. торокуша, дрбљивица' (РМС), *извируша* 'пеј. женска особа која често извирује, која воли све да види' (РСАНУ), *кревељуша* 'презр. она која се кривељи, пренемаже, понаша извештачено, неприродно и сл.' (РСАНУ), *крекеѿуша* 'б. фиг. пеј. врло причљива, дрбљива жена' (РСЈ), *ѿорокуша* 'причалица, дрбљивица, жена која прегласно или пребрзо празнослови, трућа' (Андрић).

На основу језичке слике света коју одражавају ове изведенице на *-уша* и контексти у којима се реализују, запажамо да се жене веома често критикују и погрдно именују због своје превелике говорљивости,⁵ што сугерише да

⁵ То потврђује низ лексема за погрдно именовање жена које припадају другим творбеним моделима, али су из исте ЛСГ 'жена' + 'духовна особина / начин понашања': нпр. *алаѿача*, *арлакача* (РСАНУ, РМС), *језичара* (РСЈ), *ѿафѿара* (РМС). Више о претераној говорљивости као непожељној особини која мотивише настанак пејоратива у сфери ЧОВЕК в. Јовановић 2018: 410–415.

српска културно-језичка заједница као пожељно женско понашање види уздржаност од претераног причања. Претпостављамо да је овакав став у вези са традиционалним схватањем жене у српској култури, а оно је пак повезано са принципом гендерне идеологије, који се састоји у томе да друштво кроз језик уграђује представу „о пуновредном мушкарцу или жени” (Поповић 2006: 71–72). Проучавајући разлике у концептуализацији стереотипа мушкарца и жене на материјалу српског и украјинског језика, Љ. Поповић (И.: 73) истиче да су нежност и кроткост главна обележја „пуновредне жене” у нашој култури. Полазећи од овог ауторкиног запажања, можемо закључити да српска патријархална заједница тумачи превелику говорљивост као карактерну особину која одступа од идеалног модела кротке жене.

Међу особинама које наилазе на осуду колектива јесте и недостатак интелигенције, тј. женска плиткоумност, непромишљеност и сваки вид понашања који указује на ограниченост когнитивних способности. У анализираној грађи о томе махом сведоче жаргонизми: *безвезњакуша* ’девојка, жена која је никаква, незанимљива, безначајна, безвредна, глупа; неупућена; неспособна, неумешна, неспретна; досадна, нетактична; незналица’, *блемуша* ’девојка која се често друка’, *болидуша* ’блесавица, глупача; лудача’, *дилберуша* ’глупача’, *лудуша* ’блесавица, шизоидна девојка’, док је у описним речницима у овој семантичкој скупини регистрована само лексема *безјакуша* ’погрд. глупача, сакалуда; простакуша’.

Анализа пејоратива у сфери човек на корпусу од више хиљада лексема (Јовановић Ј. 2018) показала је да се у српској култури веома високо цени понашање које је у складу са етичким принципом, односно духовне вредности попут племенитости, доброте, искрености, оданости. Свако одступање од таквог узора третира се као лоше и непожељно, независно од пола, а погрдни називи за жене са суфиксом *-уша* у овој ЛСГ реализују повишен степен пејоративности и неретко залазе у вулгаризме, опсцену лексику: *џовнаруша* ’зла жена, жена на лошем гласу’ (Бугарски 2006), *џовнуша* ’лоша жена’ (Шипка), *џиздуша* ’покварена девојка односно жена, гадурa’ (Андрић), *џокваренуша* ’покварена девојка односно жена’ (Андрић), *смрдуша/смрадуша* ’бескарактерна, лоша жена’ (Герзић).

4.4. Имајући у виду да су за концепт жене у српској култури најрелевантнији етички и естетски параметри,⁶ не чуди што су се међу изведеницама са суфиксом *-уша* нашле и поједине лексеме којима се експлицитно критикује физички изглед жене. Негативној оцени колективног субјекта именовања подлежу не само жене неморалног владања или

⁶ Како запажа В. Јовановић, према актуелним стереотипима, у којима се рефлектује језичка слика света, „жену одликују лепота, нежност и чедност, па се свако одступање од ових особина реализује као негативна оцена” (Јовановић В. 2010: 100).

непожељних духовних особина већ и жене којима се не може приписати пожељни атрибут 'лепа'. Притом, пејорација није усмерена само према естетским карактеристикама, где се женски изглед процењује у оквиру антонимског пара *лепа*–*ружна*, већ и према физичким карактеристикама које су у вези са каквим хендикепом, маном, недостатком и, било урођени било стечени, обично се не могу кориговати. О томе сведоче лексеме *дангеруша* 'висока мршава девојка' (Герзић), *дољауша* 'пеј. догаљаста женска особа' (РМС) и 'пеј. а. ситна, неугледна жена' (РСАНУ), *јаборуша* 'ружна девојка, жена', *скрнавуша* 'ружна девојка, жена' (Андрић).

У вези са естетским параметрима по којима се у српској култури вреднује жена, примећујемо да је говорна заједница склона да осуди свако одступање од пожељне имплицитне норме коју жена треба да следи када је реч о физичком изгледу и понашању које га прати.⁷ Грађа показује да је негативна оцена усмерена како према жени која не обраћа пажњу на своју спољашност и хигијену (нпр. у РМС *аљкуша* и *аљкавуша* 'пеј. в. аљкавица' [= аљкава женска особа]), тако и према оној која одвећ потенцира женствен изглед, те се прекомерно посвећује дотеривању (нпр. код Герзића *југеруша* 'превише нашминкана девојка, жена' или у РСАНУ *јиздуша* 'обично у пеј. значењу: гиздавица (1)' [= она која воли да се гизда, каћиперка, помодарка] или пак својим понашањем настоји да остави утисак лепе и пожељне, односно да привуче пажњу мушкарца, што се посредно доводи у везу са неморалношћу и промискуитетом (нпр. у РМС и РСЈ *усијуша* 'женска особа која често успија (уснама, устима)').

Премда лингвокултуролошка истраживања показују да се жене уобичајено вреднују према етичким и естетским квалитетима (Јовановић В. 2010; Поповић 2006), међу изведеницама на *-уша* налазимо и позамашан број оних које означавају жену као представника одређеног занимања, те жену као репрезентанта друштвеног слоја, односно материјалног статуса. Неке од њих већ смо поменули приликом анализе моционих изведеница са овим суфиксом (нпр. *мајсторуша*, *официруша*, *кајетануша*), утврдивши да се особа женског пола у језику квалификује са социолошког аспекта углавном кроз улогу супруге, при чему јој се приписује/додељује друштвени статус на основу кога се вреднује и оцењује. Међутим, у грађи су регистроване и лексеме са суфиксом *-уша* којима се жене погрдно именују и/или квалификују уколико нису еманциповане, друштвено активне, затим, уколико обављају послове које културно-језичка заједница процењује као непрестижне или

⁷ Грађа, дакле, потврђује оно што у вези са експресивима типа 'особа + спољашња особина' констатује С. Ристић (2004: 89) – њима се увек именује особа „која по спољашњем изгледу или по изгледу неког дела тела одступа од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, што је, као што се зна, углавном лоше [...] и што се, с обзиром на пол (мушки/женски), сматра [...] ружним или [...] непожељним”.

онда када припадају нижем друштвеном статусу.⁸ То су лексеме: *џакуша* 'погрд. сељанка, сељанчур; простакуша' (PMS), *кромџируша* 'необразована девојка са села; простакуша' (Андрић), *џекаруша*, '(обично подр.) в. пекарка (а)', *ринџуша* 'пеј. она која ринта' (PMS), *сељакуша* 'пеј. сељанка' [сељанка = а. становница села. б. она којој је основно занимање земљорадња, земљорадница, тежакиња. в. невоспитана жена, простакуша] (PCJ), *шалџеруша* 'шалтерска службеница' (Герзић), *џџорейуша* 'домаћица' (SrWac). Такође, осуда може бити усмерена и према женама чији материјални статус умногоме одступа од уобичајеног, просечног, те постоје погрдни називи за жене које су превише високо на друштвеној лествици (нпр. *арисџокраџуша*), као и за оне које су веома сиромашне (нпр. *банкроџуша*).

5. Закључна разматрања. У раду су са дериватолошког, лексичко-семантичког и лингвокултуролошког аспекта анализирани изведенице са суфиксом -уша којима се у савременом српском језику погрдно именују жене. Циљ је био (1) да се представе уобичајени творбени модели по којима се ове творенице образују, као и најпродуктивнији творбени типови, међусобно диференцирани специфичним творбеним значењем деривата, као и (2) да се укаже на лексичко-семантичке карактеристике изведеница на -уша, уз посебан осврт на лингвокултуролошке информације које су садржане у овим јединицама лексикона, а које су показатељи одређених родних стереотипа и патријархалних колективних уверења када је посредни перцепција жене. Уочена су три општа творбена модела, одређена различитом категоријалном припадношћу мотивне лексеме (именичка/глаголска/придевска основа + -уша), као и већи број творбених типова, условљених специфичном семантиком добијених деривата. Потврђена је полазна претпоставка да је моциона функција суфикса -уша, обично истицана као примарна у дериватолошкој литератури, донекле у повлачењу у творбеном систему савременог језика, где уступа место експресивно-квалификативној функцији. Примећено је да се у творби новијих жаргонизама суфикс -уша ређе додаје на мушки корелатив, а уобичајеније је образовање изведенице директно од основе, при чему су продукти деривације лексеме високог степена пејоративности, којима се реферише на жену на основу негативне физичке или духовне особине, начина понашања, занимања или позиције на друштвеној лествици. Будући да изведенице на -уша у више од 50% ексцерпирани грађе немају

⁸ Љ. Поповић (2006: 79) запажа да се, дијакронички гледано, стереотип жене у српској језичкој слици света у извесној мери променио. Раније се изразито позитивно вредновао концепт мајке-домаћице, док су се социјална еманципација жене и тежња ка доминацији углавном негативно оцењивале. На овакав став, сматра ауторка, недвосмислено указује постојање речи *мушкарача* „за жену која преузима гендерну улогу мушкараца”. Временом је, ипак, слика социјално ангажоване жене почела да губи негативну конотацију, што је условило и слабљење апсолутно позитивног вредновања концепта домаћице. Да представа о жени-домаћици у модерно доба неретко наилази на презир, те да се овај концепт негативно вреднује, у нашој грађи показују лексеме *џџорейуша*, *сџлачинуша*, *ринџуша*.

мушке корелативе, показале су се као репрезентативни лексички материјал за лингвокултуролшку анализу и испитивање стереотипне перцепције полова у српској културно-језичкој заједници. Уочено је више десетина изведеница погрдног значења на *-уша* којима се именује промискуитетна жена или она чије се понашање у односу према мушкарцима оцењује као одвећ слободно. Језичка слика света коју репрезентују лексеме са суфиксом *-уша* потврђује да се жена у српској култури позитивно вреднује према одговарајућим етичким и естетским параметрима, те да се негативно евалуира и погрдно именује уколико у домену сексуалности одступа од пожељног патријархалног модела и традиционално прихваћеног идеала смерне, чедне, кротке жене.

ИЗВОРИ

- Андрић:** Д. Андрић, *Двосмерни речник српској жаргону и жаргону сродних речи и израза*. 2. изд. Београд: Zepher Book World, 2005.
- Герзић:** В. Gerzić, N. Gerzić, *Речник савременог београдског жаргона*, Београд: Istar, 2002.
- РМС:** *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XXI, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Шипка:** Д. Шипка, *Речник ојсцених речи и израза*, Београд – Нови Сад: Корнет – Прометеј, 2011.

- PDRS 1.0.** *Веб-корпус Serbian Web Corpus PDRS 1.0*, креиран у оквиру пројекта *Јавни дискурс у Републици Србији*. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>.
- SrWac:** *Serbian Web Corpus*, Slovenian language resource repository CLARIN. SI. https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac&struct_attr_stats=1&subcorpora=1

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић,** Владан. *Деминутивне и ауџентивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Јовановић,** Јована. *Лексика појрдној значења у именовану човека у српском језику*. Неодјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, 2018.
- Јовановић,** Јована. Пејоративи у номинацији човека у српском језику, *Јужнословенски филолоџ* LXXVII/1 (2021), 127–162.
- Клајн,** Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друџи гео, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- Поповић,** Људмила. Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба, *Славистика* X (2006), 68–85.
- Ристић,** Стана. *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- Стевановић,** Михаило. *Савремени српскохрватски језик (Грамаџички системи и књижевнोजезичка норма)* I, Пето издање, Београд: Научна књига, 19865.
- Ђорић,** Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет, 1982.

ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику (огабране шеме)*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2008.

ВАВИЋ, Стјепан. *Творба riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Nacrt za gramatiku, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1986.

БУГАРСКИ, Ranko. *Žargon – lingvistička studija*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2006.

РЕСО, Asim. Višeznačnost izvedenica sufiksom -uša u srpskohrvatskom jeziku, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 38/2 (1995), 149–156.

Jovana B. Jovanović

PEJORATIVES WITH THE SUFFIX -UŠA IN CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE (A WORD-FORMATION, SEMANTIC, AND LINGUOCULTURAL PERSPECTIVE)

Summary

The paper analyzes derivatives with the suffix *-uša* from a derivatological, lexical-semantic, and linguocultural perspective, focusing on how they are used to name and describe women in contemporary Serbian. The aim is to present common word formation patterns and the most productive derivational types of these suffixal derivatives, as well as to highlight their lexical-semantic characteristics. Special attention is given to their cultural implications, specifically the linguistic image of the world that these lexemes reflect and the collective value system of the Serbian linguocultural community, particularly in the domain of gender stereotypes and the perception of women in a patriarchal society.

Keywords: suffix *-uša*, pejorative, word formation type, linguistic image of the world, stereotype.

Institute for the Serbian Language of SASA

Данијела М. Радоњић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ТВОРБА ИМЕНИЦА У СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ НАЗИВА ЗА ЈЕЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет истраживања у овом раду представља творба именица које припадају семантичком пољу назива за јела у савременом српском језику. Семантичком пољу назива за јела припадају именице које означавају разноврсна слана јела (јела од меса, од поврћа, од теста, пите, хлебови, супе, месне прерађевине). У раду је извршена творбена анализа ових именица како би се испитао репертоар творбених средстава која учествују у њиховом настанку и испитали творбени механизми заступљени у деривацији именица које означавају јела.

Кључне речи: творбена анализа, именица, суфикс, мотивна реч, називи за јела.

1. Досадашња истраживања кулинарске лексике којима је указано на знатан удео речи насталих домаћим творбеним средствима, као и на релативну продуктивност појединих творбених типова и творбених средстава у лексичко-семантичкој групи назива за пите (Радоњић 2017; 2014), наставићемо разматрањем најважнијих аспеката именичке творбе код назива за јела.

Творбена анализа именица у семантичком пољу назива за јела у савременом српском језику извршена је на грађи ексцерпираној из лексикографског извора, дескриптивног *Речника српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС).¹ Појмовно-теоријски оквир анализе представљају резултати досадашњих испитивања у српској дериватологији (Ђорић 2002; 2008; Клајн 2002; 2003; Радовић-Тешић 2002), тачније термилошки апарат дат у уводном поглављу *Творбе именица у српском језику* (Ђорић 2008: 7–35).

Интересовале су нас мотивисане лексичке јединице, дакле оне које према себи имају одговарајућу основинску реч. Са дериватолошког аспекта покушаћемо да утврдимо који су творбени начини продуктивни у деривацији именичких образовања у анализираном семантичком пољу. Испитаћемо

* danijela.radonjic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136//2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ у Београду.

¹ Истраживање се заснива на деловима корпуса и појединим елементима анализе из необјављене докторске тезе *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику* (Радоњић 2017).

који типови творбених форманата учествују у грађењу назива јела, који су суфикси заступљенији, а који не, и јесу ли називи јела мотивисани другом кулинарском лексиком.

2.1. Грађа ексцерпирана из дескриптивног речника (РМС) понудила је релативно богат материјал за истраживање.² Семантичко поље назива за јела обухвата више семантичких скупина (као што су јела од меса, јела од поврћа, јела од теста, пите, хлеб), па смо према том семантичком критеријуму груписали именице и даље их анализирали.

Именице домаћег порекла које означавају јело по правилу су изведене. Забележено је свега неколико простих, неизведених речи (нпр. *дроб*, *баба*, *хлеб*, *крух*, *јроја*, *кора*), при чему напомињемо да смо се држали синхроне перспективе при посматрању порекла и творбеног састава.

2.2. Међу мотивисаним лексемама које именују јела са месом (*ваљци*, *ђувече*, *засмочак*, *зайој*, *јейрица*, *јушад*, *џајрикаш*, *џајучак*, *џашејица*, *џлућица*, *џљескавица*, *џодварак*, *џодробак*, *џодробац*, *џодробица*, *џокркља*, *џржење*, *џржолица*, *џрчор*, *ражњић*, *сјучка*, *шријице*, *ћевајчић*, *ћевајче*, *ћуфјица*, *увар*, *цревца*, *чобанац*, *шкемдићи*)³ највише је деривата од мотивне речи која именује главни састојак од кога се јело припрема (именице које именују животињске изнутрице: *дроб*, *јетра*, *плућа*, *црева*, *трипе*, *шкембе*, или неке друге састојке: *смок*, *паприка*) или од мотивне речи која именује начин на који се јело припрема (нпр. глаголи *ваљати*, *(за)топити*, *пљескати*, *варити*, *пржити* налазе се у мотивационом односу са називима јела *ваљци*, *зайој*, *џљескавица*, *џодварак*, *џржење*, *џржолица*, *увар*), али мотивна реч може бити и именица која означава прибор, посуђе за припремање јела (*ражањ* → *ражњић*⁴). Код готово свих деривата мотивна реч припада терминологији кулинарства (називи састојка, намирнице, јела, затим начина припреме, посуђа).

Именице *џодробак*, *џодробац*, *џодробица* представљају творбене дублете и илуструју употребу најзаступљенијих суфикса у овој групи лексема: *-ак*, *-ац*, *-ица*.

Лексема *џајрикаш* (о чијем су пореклу понуђена различита тумачења у литератури⁵) наведена је у *Творби речи у савременом српском језику* као пример

² У обзир су узети само једночлани називи за јело (не и бројна сложена, двочлана образовања).

³ Речима домаћег порекла прикључили смо лексеме које представљају деривате позајмљеница (*ђувече*, *џајучак*, *џашејица*, *шријице*, *ћевајчић*, *ћевајче*, *ћуфјица*, *чобанац*, *шкемдићи*) јер се у србистици оне традиционално посматрају (с творбеног становишта) као домаће изведенице (Ђорић 2008: 69). Међу ексцерпираним речима домаћег порекла које именују јела од меса наша се само једна проста, неизведена реч (*дроб*), док су остале изведене.

⁴ Смер мотивације означавамо стрелицом.

⁵ Осврнимо се само на лексикографске изворе: РМС не даје квалификатор порекла, што упућује на реч домаћег порекла, док је у КШ означена као реч позајмљена из мађарског језика, настала према нашој

употребе суфикса *-аш*, који И. Клајн сматра једним од најпродуктивнијих домаћих суфикса (Клајн 2003: 68). У нашој грађи, међутим, овај суфикс није се показао заступљенијим.

2.3. Међу ексцерпираним називима за разноврсна јела од поврћа / од јаја / од брашна (нпр. *варење*, *вариво*, *каша*, *кашица*, *кувано*, *кување*, *мрс*, *обара*, *обарак*, *смок*, *ћоћка*, *чешњача*) највише је изведеница јасне семантичке везе са мотивном речи (коју представља глагол који именује начин припремања или именица која именује главни састојак). Наведене речи именују врсте јела према начину припреме (*варење*, *кување*, *бареење* → *варење*, *вариво*, *кувано*, *кување*, *обара*, *обарак*), према битном састојку, зачину (*чешњак* → *чешњача*) или према физичким особинама (*кашасто*, *житко* → *каша*, *кашица*).

Лексеме *маићеница* и *маићенка* представљају творбене варијанте добијене од исте творбене основе помоћу различитог суфикса (*-ица*, односно *-ка*).⁶ Лексеме *маићеница*, *маићенка*, *моча* имају исто значење (врста једноставног јела од хлеба који је присут, натопљен, преливен машћу или каквом масном течностју) и мотивисане су именицом која означава битан састојак, оно чиме је хлеб натопљен: маст, односно придевом који именује битну особину јела: мокар (исп. *маст*² и *мокар*, ЕР).

Споменућемо само лексеме *цицвара*, *мангара* и *ћоћка*, које имају непрозирно порекло што се тиче своје мотивације, али наизглед препознатљив суфикс: *-ара*, суфикс иначе заступљен у називима јела (под *цицвара*, *-ар*, ЕР), односно суфикс *-а* или *-ка*.

Лексема *мрс* је именица изведена нултом морфемом од глагола, поствербал од *мрсити* (као термин из религијске сфере употребе у значењу: *јести месо*, *прекинути пост*) (под *мрс*, ЕР), а лексема *жћанац* изведена је од старог словенског (тачније свесловенског и прасловенског) глагола *жећи* (преко облика трпног придева) суфиксом *-ац* (под *жећи*, *-ац*, ЕР), а *јошовац* од придева *готов* (док глагол *готовити* Скок сматра деноминалом (под *готов*, ЕР)).

Остале лексеме изведене су:

- 1) од именица које означавају намирницу од које се јело припрема (*грах*, *кромпир*, *чешњак*, *купус*), односно придева изведеног од те именице, а помоћу суфикса *-ача* или *-ик*: *тракача*, *кромпирача*, *чешњача*, *купусник*;
- 2) од глагола који именује начин припремања јела, односно придева (најчешће трпног) од њега изведеног:
 - а) суфиксом *-ица*: *квашеница*, *јрженица*, *јријаница*, *фријаница*;

речи паприка.

⁶ РСАНУ као синонимски део дефиниције лексеме *маићеница* наводи и лексему *јошљеница*, истог творбеног типа.

- б) суфиксом *-а*: *куља, прга, пура, обара*;
- в) суфиксом *-ик*: *меџаник, туџаник*, односно суфиксом *-ац*: *пребранац, трганци/тргањци*;
- г) суфиксом *-ак* (*обарак*), суфиксом *-ина* (*грушавина*), суфиксом *-ача* (*улевача/уљевача*), суфиксом *-иво*⁷ (*вариво*) (који су присутни и у другим семантичким скупинама које обухватају називе јела).

Споменимо и забележене називе за јела који представљају облик глаголске именице (нпр. *варење, кување*) или поименичен придев (*кувано*), код којих се нова значења развијају механизмом метонимије (а процес номинације преноси се са полазног појма: 'начин припремања' на циљни појам: 'јело добијено тим начином').

2.4. Мања семантичка скупина назива течних јела (супе и чорбе) обухвата изведенице мотивисане називом састојка са којим је јело припремљено (именица мекиње): *мекињара*, или битном особином јела – укусом (придев кисело): *киселица*, док су изведенице *шљивовац, шљивовик* могле бити мотивисане именицом шљива као називом састојка, али и придевом шљивов, односно саставом као битном особином. Остале ексцерпирани речи представљају (једнореферентне) деривате лексема *јуха, чорба* – деминутиве, аугментативе, пејоративе (*јушина, јушица, чорбетина, чорбина, чорбица, чорбуљак, чорбуљина, чорбурина*).

2.5. Међу речима које именују месне прерађевине с обзиром на мотивну реч можемо издвојити две групе:

- а) лексеме мотивисане глаголом који означава начин припреме именованог јела. Изведене су од глагола или облика трпног придева (који је изведен од тог глагола): *девеница, надевеница, затоп, печеница, тлаченица*;
- б) лексеме мотивисане именицом која означава главни (или важан) састојак или прилог⁸, или придевом изведеним од такве именице: *јетреница, крвавица, месњача/мешњача, хреновка, чешњовка, џигерњача*.

Изведене су употребом суфикса *-ица, -(j)ача, -овка* (а именица *зайоѝ* изведена је нултом морфемом од глагола *затопити*). Творбени модели заступљени у деривацији назива за кобасице слични су као код назива за пите. Пре свега, то је деривација употребом творбених форманата: *-јача (месњача, мешњача, сланињача, џиџерњача), -ица (девеница, куленица, надевеница, тлаченица, јетреница, крвавица)*.

⁷ Данас непродуктиван суфикс, који се сачувао у малом броју именица старијег постања, међутим, међу њима су кулинарски термини *пеџиво, шесџиво* (док се *кољиво*, грчког порекла, данас више не може сматрати изведеном речју (Клајн 2003: 79–80)), па и *јесџиво* и *иџиво*, који би спадали у шире схваћену кулинарску терминологију.

⁸ У случају лексеме *хреновка*, тај састојак је прилог који се уз јело служи и једе.

Осврнимо се још и на лексеме *оцвирак*, *цкврла*, *чварак*, које представљају давнашње изведенице од глагола цкврити (растопити маст, сало, восак), односно цкврлити (који је оноματοпејског порекла (под цкврити, ЕР)), лексему *џека*, поствербал од глагола пећи (под пећи, ЕР), и *сланина*, поименичење придева слан које се догодило још у прасловенском периоду (под сол, ЕР). Без обзира на синхронијску или дијахронијску перспективу, творбени форманти које овде можемо уочити су: *-а*, *-ак*, *-ина*, који су активни у творбеном систему српског језика, и заступљени су у творби именица које именују јела.

Називи за пихтије обухватају изведенице мотивисане семама које се односе на важну физичку особину/квалитет: *грхџалина*, *грхџалица*, *грче*, *(х)ладеџина*.⁹ Лексеме *грхџалица* и *грхџалина* добијене су од исте творбене основе различитим суфиксима (*-ица* и *-ина*), те представљају творбене дублете.

2.6. Називи за печено месо. Као мотивне речи за извођење деривата који припадају овој семантичкој скупини јављају се: 1) именице које означавају комад животињског меса (*враџина*, *џоредрина*, *риџица*), 2) глаголи који именују начин припреме, и то механичку обраду, резање, сечење (и сродни префиксирани глаголи) (*исек*, *исечак*, *нарезак*, *одрезак*, *џосек*), или термичку обраду, печење (*џециво*, *џечак*, *џеченица*, *џеченка*, *џечење*). Дакле, лексеме су мотивисане називом комада меса или начином припреме јела, уз употребу различитих творбених модела. Заступљенији творбени форманти су *-ина*, *-ица*, *-ак*.

2.7. Називи за јела од теста: хлеб. Називи за хлеб представљају именице изведене од мотивне речи која именује основни састојак (брашно, голокуд, зоб, јечам, кукуруз, оvas, паље, просо, раж, сирак/сијерак). Наведене мотивне именице означавају врсте житарица, и углавном припадају најстаријем слоју словенске лексике. Мотивне именице могу означавати и млечни производ (сир), односно поврће (лук), као састојак са којим се хлеб припрема. Именице које представљају називе за хлеб изведене су од придевске основе (од придева изведеног од именице која именује намирницу) или именичке основе, а помоћу суфикса:

- *-ица*: *брашаница*, *брашеница*/*брашљеница*/*брашненица*/*брашњеница*, *џолокудница*, *зобаница*, *зобеница*, *јечменица*, *кукурузница*, *кукурузовница*, *овсеница*, *џросеница*, *раженица*, *ражовница*, *ржаница*, *сирчаница*/*сјерчаница*; *зобица*;
- *-ик*: *брашненик*/*брашљеник*/*брашњеник*, *сирник*;
- *-(ј)ак*: *јечменак*, *јечмењак*, *кукурузњак*, *куружњак*, *просењак*;
- *-(ј)ача*: *кукурузњача*, *луковача*; *кукурузача*, *хлебача*/*хљебача*;

⁹ П. Скок наводи да је у питању поименичен парт. перф. акт. на *-ице*, чији су синоними: *паче*, *питије*, а у истом значењу је и изведеница на *-ча* (као *пача*, *дрхча*) (под *дрхтати*, ЕР).

- *-ац*: *паљавац*¹⁰.

Творбени модел који је најпродуктивнији јесте: придевска основа и суфикс *-ица*. Примећујемо да се у случају постојања дублетних творбених облика предност најчешће даје управо овако твореном облику, што се у лексикографији обележава упућивачким дефиницијама (нпр. код лексеме *брашненица*).

Мањи број именица мотивисан је придевом који означава битну физичку особину реалије (бухав, сув, крњ, танак, трушан), а изведене су од придевске основе помоћу суфикса *-ац* (*духавац*), *-уша* (*сувуша*), *-ача* (*крњача*), *-ица* (*шанчица*, *шрушница*¹¹), односно од именичке основе (деадјективна именица) помоћу суфикса *-ак* (*суварак*).

Забележени су и девербативи добијени од мотивне речи која именује начин припреме јела (глаголи опарити, натрти, полежати), а изведени су од облика трпног придева помоћу суфикса *-ица* (*ошарница*)¹², суфикса *-ик* (*нашреник*), односно од глаголске основе помоћу суфикса *-ка* (*шолежака*).

Прокоментарисаћемо с творбеног становишта још неке забележене лексеме. Стара (словенска) изведеница (од именице, помоћу суфикса *-ач*) *колач*¹³ има творбени модел који у овој семантичкој скупу назива за хлеб остаје усамљен. Поименичени придев *шанка* јесте лексема добијена у процесу конверзије, при чему прелази из једне граматичке врсте речи у другу, задржавајући семантичку везу, а именица *двојек* представља сложеницу, насталу могуће калкирањем.

На основу наведеног, о продуктивности забележених творбених модела међу називима за хлеб можемо закључити да су осим модела: придевска основа и суфикс *-ица*, остали слабо продуктивни и непродуктивни.

2.8. НАЗИВИ ЗА ЈЕЛА ОД ТЕСТА: ПЕЦИВА И ПИТЕ

2.8.1. Лексема *пециво* мотивисана је глаголом који именује начин припреме јела (пећи), а лексема *шлешеница* мотивисана је глаголом који именује поступак при припреми (пести) и изведена је од трпног придева као основе и суфикса *-ица*. Лексема *шолачица* представља облик деминутивног

¹⁰ Лексема *паљавац* мотивисана је називом основног састојка 'паље', мекиње, а изведена је од придевске основе (под паље, ЕР). Творбени формант који се не јавља код других лексема ове групе, осим у другом творбеном моделу код кога је мотивна реч придев (придевска основа и суфикс *-ац*).

¹¹ У *Етимолошјском рјечнику* налазимо објашњење да је ова лексема изведена од придевске основе помоћу суфикса *-ица*, док је постојање именичког облика *трух* неизвесно и потврђено само у једној пословици (под *трух*, ЕР). Стога ћемо у овој класификацији остати при наведеном творбеном моделу (придевска основа и придев као мотивна реч).

¹² Претпостављамо да је у вези са глаголом опарити. ЕР не бележи ову лексему, али бележи називе јела: *попара*, *распара*, *попареница* (под *пара*⁴, ЕР).

¹³ У *Етимолошјском рјечнику* означена као свесловенска и прасловенска изведеница на *-ач* у значењу „тесто у облику кола“ (под *коло*, ЕР).

постања (лексеме *йоїача*, која такође припада кулинарском терминосистему и именује јело од теста) који развија самостално значење и именује ново јело (уз морфолошке особености специфичне за ову семантичку реализацију, облик множине).

И други деривати мотивисани су глаголом (који именује начин припремања јела или поступак при припреми): *кљукуша*, *надиїач*, *йриїаница*, или именицом (која често именује основни састојак од кога се јело прави): *колачић*, *йиїуїица*, *сирница*, *сирњача*, *йесїенина*, *йесїењача*, *йесїиво*. Изведени су суфиксима *-уша*, *-ица*, *-ача*, заступљеним и код других назива за јело. Наведене лексеме мотивисане именицама представљају (првостепене и другостепене) деривате именица које припадају терминологији кулинарства (колач, пита, сир, тесто), као и неки од деривата глагола (надигнути, пригати).

Даље, именице мотивисане глаголом који именује начин припреме теста изведене су помоћу суфикса *-ак* (*ваљушак*, *дроњак*, *ушїиїак*) и *-ац* (*љеванац*), а мотивисане именицом која означава кухињско посуђе изведене су, такође, помоћу суфикса *-(j)ак*, *-ац* (*жличњак*¹⁴, *млинац*). Лексема *окруїлица* мотивисана је придевом (који именује физичку особину, облик) и изведена је помоћу суфикса *-ица*.

Слични су творбени модели и код назива за тестенине: 1) мотивна реч је глагол (који именује радњу којом се добија производ, а може се схватити и као начин припремања јела¹⁵), а дериват је изведен од творбене основе добијене од трпног придева таквог глагола, а помоћу суфикса *-ац* (*резанац*, *йрїїанац*); 2) мотивна реч је придев, односно глагол, а изведеница је добијена помоћу суфикса *-ица* (*окруїлица*, односно *саїрица*¹⁶), или (од глагола) помоћу суфикса *-(j)ак* (*сврчак*¹⁷).

2.8.2. НАЗИВИ ЗА ПИТЕ.¹⁸ Лексеме домаћег порекла које именују пите по правилу су изведенице. Добијене су суфиксацијом, творбеним начином карактеристичним за српски језик, а мотивисане су глаголом који именује начин припреме јела, тачније начин рада са корама од теста (гидати, гужвати, повити, разварити, сабирати, савијати, увијати, уљевати¹⁹ → *йибаница*, *йужвара*,

¹⁴ Веза са мотивном речи показана је и у лексикографској дефиницији: „врста јела од теста које се вади жлицом“ (РСЈ).

¹⁵ Као што од глагола резати имамо *огрезак*, *нарезак*, *резанци*.

¹⁶ Значење ове лексеме наведено у *Ейимолоїјском рјечнику* гласи: „јело које се на ситно сатре“ (под трти, ЕР).

¹⁷ ЕР наводи да је (порекло) ч у овом деривату нејасно, и пореди је са лексемом свртак (под вртети, ЕР). Свакако је у питању дериват глагола изведен помоћу суфикса *-(j)ак*, уз пратећу гласовну промену на творбеном шаву изведенице.

¹⁸ Интересантно је приметити да се у радовима који се баве творбом речи, па и у основним приручницима из творбе који дају преглед суфикса уз навођење различитих одговарајућих семантичких категорија, често посебно издвајају и пите (поред значења јела, пића, ракије и сл.) (нпр. Бабић 2002: 101).

¹⁹ Слично као и у другим анализираним групама, глаголи су често префиксирани.

Ћужвача, ѿовиѿица, разваруша, сабирача, савијача, увијача, уљевуша) или именицом која означава главни састојак јела, односно надев за коре од теста (као што су дундева, буча, дулек, зеље, јабука, јаје, кромпир, мак, масло, маст, орех, пекмез, сир, тиква, уље). У питању су различите врсте воћа и поврћа, које представља надев за питу, али и друге намирнице (јаје, маст, уље) које се користе при припреми, као и млечни производи (сир, масло) и производи од воћа (пекмез), који представљају надев за коре.

Навешћемо заступљене творбене моделе код ових деривата:

1. Деривати мотивисани глаголом изведени су од глаголске основе, а помоћу суфикса: *-ара* (Ћужвара), *-ача* (Ћужвача, сабирача, савијача, увијача), *-ица* (Ћибаница, ѿовиѿица), *-уша* (разваруша, уљевуша).
2. Деривати мотивисани именицом изведени су од:
 - а) именичке основе, а помоћу суфикса: *-ара* (дундевара), *-ача* (кромѿирача/крумѿирача), *-уша* (јајуша, ѿиквуша);
 - б) придевске основе (придева изведеног од споменуте мотивне именице која означава главни састојак, намирницу), а помоћу суфикса: *-ак* (уљенак) и *-јак* (дулечњак), *-ача* (јабуковача, маковача), *-јача* (јабучњача, маковњача, орехњача, ѿекмежњача, сировњача, ѿиквењача), *-ик* (зељаник, ѿиквеник), *-ица* (бучница, зељаница, масленица, масница).

Међу наведеним образовањима јављају се конкурентни суфикси, нпр. *-ик* : *-ица* (зељаник : зељаница), *-ара* : *-ача* (Ћужвара : Ћужвача), и конкурентни творбени модели (исте творбене основе са различитим суфиксима).

Творбени синоними образују творбена гнезда, бинарна или вишекомпонентна (ѿиквуша, ѿиквењача, ѿиквеник; маковача, маковњача; масленица, маслењача; ѿиквеник, ѿиквењача, ѿиквуша). Да ли је у питању пуна конкуренција или само делимична конкуренција творбених форманата, односно творбених модела,²⁰ зависи од тога да ли су лексеме у тим лексичким паровима не само истозначне целокупном семантичком структуром већ имају ли и исти положај (маркираност, односно неутралност) у лексичком систему књижевног језика (нпр. лексема *зељаник* маркирана је територијално, као покрајинска реч, док је *зељаница* неутрална лексема, што значи да су ови облици, као и њихови суфикси, само делимично конкурентни). Постојање

²⁰ О конкуренцији у творби речи, потпуној и делимичној конкуренцији творбених форманата (према тумачењу Докулила), као и конкурентским односима међу речима исп. Ћорић 2008: 221–225. Семантички идентична образовања карактеристична по томе што имају исту основу, а различите суфиксе означавали смо као творбене дублете (И.: 225). Теми конкуренције језичких средстава у српском језику био је посвећен један од скупова посвећених Радосаву Бошковићу, а у зборнику са тог скупа објављени су радови значајних српских лингвиста (Бошковићеви дани 2003).

конкурентних облика и синонимних лексема није у складу са правилом језичке економије, која временом тежи да редувантност смањи.

3. У творбеној анализи у овом раду служили смо се резултатима србистичке науке у области дериватологије, а пре свега студијом о творби именица у српском језику Б. Ђорића (Ђорић 2008), која је представљала како теоријски основ тако и инспирацију за промишљање и испитивање ове теме.

Да закључимо. Именице у семантичком пољу назива за јела (које су домаћег порекла) по правилу су изведене (евидентирано је свега неколико простих, неизведених речи). Изведене именице су суфиксалне изведенице (у питању је начин творбе који се и даље сматра једним од најчешћих у творби нових речи у српском језику). Мотивациона база углавном је лако уочљива, а деривати су мотивисани најчешће начином припреме јела или главним састојком, а знатно ређе јавља се мотивација семама физичке особине (изгледа, облика). Према категоријалној припадности, основинска реч (мотивна реч) може бити глагол, именица, придев. Заступљенији творбени форманти у творбеним моделима су суфикси *-ица*, *-(j)ача*, *-ара*, *-уша*, који су били нарочито продуктивни у извођењу назива печеног меса, хлеба и пита. У анализираним семантичким скупинама покушали смо да издвојимо неки заступљенији творбени модел, али нисмо установили значајнију продуктивност код неког од њих. Узевши у обзир речничко порекло полазног корпуса за анализу, остаје отворено питање да ли би проучавањем нешто разноврсније и савременије грађе анализирана проблематика била другачије осветљена.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошковићеви дани.** *Пејџи линџивџички скуџ* Бошковићеви дани. Подгорица: ЦАНУ, 2003.
- ЕР:** *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Petar Skok), I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971.
- БАБИЋ,** Стјепан. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, треће, poboljšano izdanje. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nakladni zavod – Globus, 2002.
- КЛАЈН,** Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први гео, Слањање и ѓрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2002.
- КЛАЈН,** Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Друџи гео, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- РАДОВИЋ-ТЕШИЋ,** Милица. *Именице с ѓрефиксима у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- РАДОВИЋ,** Данијела. „Како се зове пита од кокоса?“ (О продуктивности неких творбених модела у називима пита). *Свеџ речи*, часопис за српски језик и књижевност 37–38 (2014), 25–30.
- РАДОВИЋ,** Данијела. *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику*, необјављена докторска дисертација, 2017.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XXII. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.

Ђорић, Божо. Деривациони појмовни апарат у српском језику. *Српски језик: сјудује српске и словенске VII* (2002), 195–204.

Ђорић, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране шеме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Danijela M. Radonjić

NOUN FORMATION IN THE SEMANTIC FIELD OF THE NAMES OF THE DISHES IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The research subject in this paper is the formation of nouns belonging to the semantic field of names of the dishes in the contemporary Serbian language. The semantic field of names of the dishes includes nouns that denote various types of dishes (meat dishes, vegetable dishes, pastry dishes, pies, breads, soups, meat products). The paper carries out a word-formation analysis of these nouns in order to examine the repertoire of derivational means involved in their formation and to explore the derivational mechanisms that are productive in the formation of nouns denoting dishes.

Keywords: word formation, noun, suffix, motive word, names of dishes.

Institute for the Serbian Language of SASA

АНЕТА А. СПАСОЈЕВИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

СТОЈАН НОВАКОВИЋ КАО ДЕРИВАТОЛОГ**

Предмет рада чини анализа појмовно-терминолошког апарата и методолошких поступака у поглављу *Наука о основама* из другог издања *Српске граматике* Стојана Новаковића, једног од наших најзначајнијих филолога друге половине XIX века. Циљ је да се утврде особености овог поглавља као једног од првих синтетичких описа творбе речи на материјалу српског језика. Уједно, ово је и покушај да се допринесе опису шире слике наше традиционалне дериватологије, односно њених почетака.

Кључне речи: Стојан Новаковић, дериватологија, морфологија, основа, наставак.

1.0. У раду ће бити представљен појмовно-терминолошки апарат Стојана Новаковића коришћен у *Науци о основама*, једном од четири поглавља, који представљају четири издвојене граматичке области српског језика у другом издању Новаковићеве *Српске граматике*¹. Циљ је да се утврди колико се ово поглавље, конципирано као синтетички опис творбе основа у српском језику, поклапа са савременом творбом речи као самосталном граматичком дисциплином. Уједно, осврт на творбу основа С. Новаковића представља и покушај да се допринесе опису шире слике наше традиционалне дериватологије, односно њених почетака.

1.1. О Стојану Новаковићу као дериватологу могуће је говорити само на основу поменутог поглавља његове *Српске граматике*, будући да се питањима творбе на другим местима није посебно давио (в. Новаковић 1911). То, међутим, не умањује његов удео у развоју српске дериватолошке нити, па се ни у хронолошким приказима различитих дериватолошких тема поглавље

* aneta.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је финансирао Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Прво издање *Српске граматике* Стојана Новаковића објављено је 1894. године и резултат је Новаковићевог 25-годишњег рада у просвети. Како сам Новаковић каже, то је најпре био збир „табачића“ за гимназијалце којима је предавао, да би временом, следећи школске потребе и задирући све више у науку о језику, та скрипта постала једно, „целокупно издање“ (Новаковић 1902²: VI). Године 1902. излази друго издање *Српске граматике*, које доноси два нова одељка – о правопису и о интерпункцији, и у мањој мери измене у постојећим поглављима у односу на прво издање.

*Наука о основама*² из граматике Стојана Новаковића не изоставља (в. нпр. Стакић 1988; Штасни 2008). У досадашњим освртима на Новаковићеву *Науку о основама* посебно се истичу целовитост, приступачност у излагању материјала и његова прегледна организација (Ђупић 1995: 337; Штасни 2008: 34), што је вредна оцена будући да је Новаковић *Науку о основама* писао с циљем да употпуни прво издање своје *Српске граматике*, уџбеника који је већ био у употреби у српским школама.³

1.2.1. Ради стицања комплетније слике о Новаковићу као дериватологу, значајно је истаћи две чињенице. Прво, узор за концепцију *Науке о основама* били су *Основе српскога или хрватскога језика* (1876) Ђуре Даничића и *Vergleichende Stammbildungslehre der Slavischen Sprachen* (1875) Франца Миклошича. На њих се Новаковић ослањао издвајањем *основе* као централног термина, што је у складу са интересовањем оновремених компаратиста да се компаративно-историјским методама утврђује грађење основа – *Stammbildung*, а не *Wortbildung* (Стакић 1998: 84)⁴. Систематизацију основа и распоређивање целокупне грађе према заједничком наставку Новаковић је такође извршио по угледу на Даничића и Миклошича. Главна разлика између Новаковићевог поглавља о основама и делâ његових непосредних узора заснива се на чињеници да *Наука о основама* обухвата искључиво српски савремени језички материјал, због чега компарације са другим словенским језицима нема, а сам дијакхронијски и етимолошки приступ у анализи грађе доста је сведенији него код његових претходника. Са фокусом на основама српског језика, Новаковићева *Наука о основама* представљала је прилику да се изнесу нова запажања и јаснији увиди у описе творбених процеса у српском језику у односу на описе творбе основа поменутих узора.

1.2.2. Друга чињеница, значајна за концепцију *Српске граматике*, тиче се оновремених подела граматике српског језика на поддисциплине, које карактеришу појмовно-терминолошка преплитања не само назива за граматичке области већ и њихових специјалних јединица и појмова (више о томе у Мацановић 2018: 48–66).

² Одељак *Наука о основама* први пут је штампан 1880. г., као део Новаковићеве граматике за школску употребу (Новаковић 1902²: V). Потом је 1894. г., за потребе штампања првог издања *Српске граматике*, као и остали одељци, и овај одељак доживео неколико измена. Према Новаковићевим записима, вест о изненадном штампању другог издања ове граматике га је изненадила, те није било времена да „други део, науку о основама, за популарно обрађивање најсухопарнији” још једном преради (И.: XIV).

³ О значају ове граматике сведочи следећа Белићева констатација: „Цело савремено поколење које се књигом дави, одрасло је са Новаковићевом граматиком у рукама [...]” (Белић 1999: 454). И баш је та књига, како Белић каже, „у нашем народу пронела највише име Новаковићево као филолога”, иако се он системски и синтетички бавио другим дисциплинама пре него лингвистиком (И.: 448).

⁴ Поред Даничића, Миклошича и Новаковића, термин *основа* као централни термин тадашње науке о творби речи („основа”) употребљавао је и А. Лескин у својој граматичкој на немачком језику *Grammatik der serbo-kroatischen sprache* из 1914. г., у одељку *Stammbildung der Nomina*. Са Белићем, израз *грађење основа* (*Stammbildung*) замењен је изразом *грађење речи* (Стакић 1988: 85).

1.2.3. Новаковићева *Српска грамаџика* конципирана је тако да поглавље које је у фокусу овог рада, *Наука о основама*, следи након поглавља *Наука о гласовима*, а претходи поглављима *Наука о облицима* и *Наука о реченицама*. Овакав распоред одражава логички, природни поредак – да се речи прво творе, а да им се потом мења облик, односно назначавача да се поглавље *Наука о основама* тиче дериватологије, данас самосталне лингвистичке дисциплине. Ипак, појам *основа* из наслова поглавља, као и други појмови који чине Новаковићеву дефиницију науке о основама – то је део граматике који „учи како основе постају, било од корена, било једна од друге, и како им се, према томе, значење мења и грана” (Новаковић 1902²: 23) – са становишта савремене лингвистике не припадају само дериватолошком терминосистему. Ово није необично ако се има у виду предочени временски контекст у коме је настајала *Наука о основама*, а који карактерише испреплетеност творбе речи са другим, осамостаљеним граматичким дисциплинама, посебно са морфологијом (Ђорић 1988: 75).

2.0. У наставку овог рада, сведеним приказом употребе кључних термина – *основа* и *наставак*, али и других јединица номинације у творбеном терминосистему *Науке о основама*, покушаћемо представити дериватологију Стојана Новаковића.

2.1.1. Са становишта савремених граматичких дисциплина, термин *основа*⁵ Новаковић употребљава вишезначно – и као морфолошки и као дериватолошки појам. Новаковићева дефиниција основе и пратећи примери одређују основу најпре као морфолошки (а не творбени) појам, тј. као *грамаџичку основу*:

„Основа је онај део у речи, уз који пристају наставци за облик (суфикси) један или више њих. Основом се држи главно значење речи. Тако нпр. у речи *џи-џи* и *ли-џи* други слог *џи* наставак је за облик, а основе су *џи* и *ли*; у речи *џвори-х* данас је наставак за облик *х*, а основа је *џвори* [...]; у речи *семен-а* наставак је за облик *а*, а основа *семен*” (Новаковић 1902²: 60).⁶

2.1.2. Премда поглавље *Наука о основама* започиње морфолошким одређењем термина *основа*, у њему ипак доминирају два дериватолошка значења овог термина. Једном одговара значење *џворбене основе*, а другом значење *моџивисане речи*. Речено ћемо илустровати цитатом преузетим из одељка *Именичке основе*, под наставком *-осџ (-осџь)*:

⁵ Употреба термина *основа*, као и термина *наставак*, *корен* и *облик*, забележена је и код Даничића. Ови називи актуелни су и данас и функционишу унутар више лингвистичких терминосистема.

⁶ И објашњење термина *основа* из уводног дела *Српске грамаџике* одговара значењу граматичке основе: „Оне речи у којих се мењају облици, имају, као што се види, један део променљив, а други непроменљив. Непроменљиви део ових речи што мењају облике зове се *основа*” (Новаковић 1902²: 8).

„Њиме [наставком *-ос̄и*] се, као и мало час поменути ота-наставком, од придевских основа изводе именичке основе које су име својству или каквоћи, означеној употребљеном придевском основом. *Примери*. Безазлен-ост, безбожн-ост, безгрешн-ост, бесмртн-ост, благ-ост, верн-ост, готов-ост, дужн-ост, могућн-ост, немарн-ост, честит-ост” (Новаковић 1902²: 98).

Придевској основи из цитата одговара значење придевске творбене основе, док се под именичком основом подразумева реч настала у процесу суфиксације.

2.2.1. Термин *наст̄авак* такође се користи вишезначно. Новаковићеве „наставке” чине критеријално различито издвајани завршеци речи. Већина издвојених завршетака јесу, у савременом смислу, творбени наставци, тј. суфикси, под којима Новаковић редовно извештава о категоријалној припадности основа на које се такви наставци додају и о творбеном значењу изведеница. Навешћемо као пример наставке *-ач*, *-ача* из одељка *Именичке основе*, за које, између осталог, каже:

„Када се ови наставци употребе за извођење именичких од глаголских основа, онда нове именичке основе значе извршника или извршницу оне радње коју значи употребљена глаголска основа. У женских именичких основа место извршника или извршнице долази често оруђе којим се радња глаголска врши. *Примери*. а. *Наст̄авак* ач: Бук-ач, вез-ач, вук-ач, коп-ач, кос-ач [...]. б. *Наст̄авак* ача: Греб-ача, дрљ-ача, задав-ача, удав-ача, потпир-ача [...].” (Новаковић 1902²: 109).

2.2.2. Међу Новаковићевим наставцима није мали број оних који су етимолошки или дијахроно засновани завршеци речи. Најчешће је то онда када се „основе непосредно од корена изводе”, на пример, у случајевима именичких основа изведених од наставака *-јъ/-је(-јо)/-ја*: плач (плак-јъ), лице (лик-је), душа (дух-ја) и др. (Новаковић 1902²: 84). Један део овако издвојених завршетака данас припада области морфологије, тј. односи се на граматичке (флективне) наставке⁷, док је други део, са становишта синхроније, неосновано издвојен као наставак, попут, на пример, наставка *-рѣ/-ро/-ра* у: дар (да-рѣ), ребро (ред-ро), мера (ме-ра) и др. (И.: 87), где је реч о простим, неизведеним речима.

2.3. Новаковић се служи и термином *корен*, дефинишући га као „неопходно језгро у основама” (Новаковић 1902²: 63–64), односно као „онај слог о којем се држи опште значење речи” (И.: 8). Када одваја корен речи

⁷ У уводном делу *Српске граматике*, Новаковић изводи извесну диференцијацију између творбеног и флективног наставка: творбени наставци, каже, дају неко „ново и различито значење, и зову се *наст̄авци за основу*” (Новаковић 1902²: 9), док „они гласови што се основи на крају додају и којима она разне облике добива, зову се *наст̄авци за облик*” (И.: 8). Ипак, и поред коректних уводних објашњења термина *наст̄авак*, у Новаковићевој појмовно-терминолошкој примени постоје недоследности и непрецизности на целокупном материјалу *Науке о основама*. Запажања о постојању разлике у контекстуалној употреби термина наставак код Новаковића изнео је и А. Милановић (2008: 210).

у својој конкретној анализи, то је обично коренска морфема у данашњем смислу, тј. најмања несамостална језичка јединица која има своје лексичко значење, као у примерима *зуб-ић*, *зуб-оња*, *зуб-ац*, *зуб-ат* (И.: 9), с тим да постоје одступања у оваквом рашлањавању речи онда када је етимолошки принцип изразитији, што се може илустровати примерима у којима издваја корене у именичким основама насталим од наставака *-љ/-о/-а*, који су први „по простоти и по старини својој” и који су „у исти мах свагда обележје првога падежа у сва три рода” (И.: 78), попут: *дах* (*гљх-љ*), *плева* (*љле-в-а*), *дрво* (*гр-в-о*) и др. (И.: 79–80), или пак у издвајању корена у бројним основама, попут: *седам* (*сег-мљ*), *пет* (*ље-гљ*) и сл. (И.: 129), у заменичким основама: *ја* (*а-зљ*), *он* (*о-нљ*) (И.: 132), односно у прилошким основама: *где* (*кљ-дљ*) итд. (И.: 133).

2.4. Када описује творбену структуру речи, Новаковић се служи и термином *облик*, који назива „готова реч” што учествује у образовању друге речи. Илустроваћемо то следећим цитатима:

„Не само да основе постају једна од друге, него многе постају и од *облика* (тј. од основа које су већ и наставком за облик постале готова реч). Тако је нпр. основа *рањен-ик* наставком *ик* постала од облика *рањен* [...]; тако је основа *љроклељсљво* наставком *сљво* постала од облика *љроклељ* [...]” (Новаковић 1902²: 62).

Облик је, дакле, „готова реч” када се говори о постанку неких простих основа, као њихов конститутивни део, али и када се говори о сложеним основама – оним чију структуру чине „два готова облика, управо две речи, од којих ниједна свога првашњег облика не промени, него се само једна с другом у једну реч склопе [...], као што су нпр.: *Шар-љланина*, *клин-чорба* [...]” (И.: 135).

3.0. Са описаним појмовним одређењима термина *основа*, *настљавак*, *корен* и *облик* срећемо се на материјалу оба поглавља *Науке о основама*, који носе назив *Наука о љросљим основама* (Новаковић 1902²: 66–134), односно *Наука о сложеним основама* (И.: 134–145).⁸ За ову прилику, на основу Новаковићевих класификација, анализа и појмовно-терминолошких одређења из оба одељка, изнећемо још неколико коментара у вези са дериватологијом С. Новаковића.

3.1.1. У складу са централним термином, у одељку *Наука о љросљим основама*, процесе које описује Новаковић назива „извођење или образовање основа”, премда се среће и израз „грађење нових речи”. Новаковић је „основе” груписао према категоријалној припадности у шест врста (глаголске, именичке, придевске, заменичке, бројне и прилошке) и распоредио их према

⁸ Због ограниченог обима овог рада, нећемо изложити Новаковићеве класификације основа, већ ћемо упутити на њихов детаљан приказ који је, свеобухватно и прегледно, у неколико табела дала Г. Штасни (2008: 277–283).

начину „извођења”, тј. постанку, у: „основе непосредно од корена изведене”, „основе од већ изведених основа изведене” и „основе од облика изведене” (И.: 66).

3.1.2. Систематизацију свих примера извршио је према заједничком „наставку”, издвојивши преко 80 именичких наставака, преко 30 придевских, приближно 20 глаголских, близу 10 наставака за бројеве, око 10 за заменице и око 10 за прилоге. Премда у оквирима савремених терминосистема један број ових завршетака припада флективној морфологији, тј. има статус данашњих наставака за облик, највећи број издвојених наставака има појмовно-терминолошки статус творбених морфема (суфикса) у смислу савремене дериватологије.

3.1.3. Издвојене наставке увек прате информације о семантици наставка и о типу основе на који наставак долази, као и податак о значењу добијене творенице, те је тако у одељку о простим основама именован велики број творбено-семантичких категорија, попут *вршилац радње*, *посленик* или *посленица онога што значи именичка основа*, потом *лица названа по народности* или *по постојбини њиховој*, затим *чин*, *илаћање*, *занимање* или *какава год радња*, затим *предмет* или *оруђе*, те *стање*, *својство* или *особина*, потом *место*, те *значење умањено од онога што значи основа*, као и *од мила* и *у шећању*, *значење мало* или *младо*, *значење увеличавања*, *понекад презирања* или *појрде* итд.

3.1.4. Новаковић је уочио више дериватолошких појава познатих савременој дериватологији, с тим да те појаве није именовано, већ је о њима описно извештавао. На пример, значајно је Новаковићево регистровање суфиксне синонимије (*кос-ач* : *кос-ац*), суфиксне хомонимије (*крсџина* : *врбовина*), постојање суфиксних варијанти (*жалосџив* : *традљив*) и нултог суфикса (*џаг*).

3.1.5. Занимљиво је да је, у потреби за што детаљнијим диференцирањем „наставака за извођење нове основе”, тј. суфикса, у рашчлањавању глаголских основа узимао у обзир морфемску структуру, раздвајајући на тај начин суфикс од наставка за облик. Тако је, на пример, морфемском анализом издвојио осам глаголских суфикса „деминутивног значења”: -к-, -ак-, -ук-, -ц-, -ар-, -ут-, -ц-к-, -к-ар- (*говор-к-а-џи*, *дац-ак-а-џи*, *звизг-ук-а-џи*, *скак-уџ-а-џи* итд.) (Новаковић 1902²: 75). Овај поступак није, међутим, примењивао код именичких и других суфикса (што се може видети и под тачком 2.2.1, на примеру наставака -ач, -ача).

3.1.6. Значајно је Новаковићево запажање да се речи истог корена могу окупити у „породицу” (данас творбено гнездо), и да њихова бројност зависи

од „родности” корена (односно од продуктивности), „јер је у једнога обиље, а у другога је само мали број изданака“ (И.: 65).

3.1.7. Предмет поглавља о простим основама махом су речи настале у процесу суфиксације, с тим да морфемском рашчлањавању Новаковић подвргава, како смо показали, и речи које су, са синхронијског аспекта, творбено немотивисане. Оваква методологија изостаје када говори о „туђим, позајмљеним речима”, за које каже да им је „тешко распознати корен и наставак”, а које је често „од домаћих речи тешко разликовати” (попут речи *бресква* из латинског језика, *џршун* из италијанског, *калуђер* из грчког итд.) (И.: 65).

3.2.1. У другом одељку под називом *Наука о сложеним основама*, Новаковић представља структуру сложених речи („основа”), дајући поделу сложених основа у „две главне гомиле”: 1. сложене основе настале од две основе „на особит начин повезане”, и са „особитим наставком” који друга добије (*цело-кућ-ан*, *Бојо-рог-ица*, *Љаво-бољ-а* итд.), и 2. сложене основе настале од „два готова облика, управо две речи”, које никако нису измениле свој пређашњи облик (*Шар-љанина*, *клин-чорба*, *не-брија*, *јо-кисео*, *јамши-век* итд.) (И.: 135). Новаковић коментарише и акценат сложених основа, нарочито у вези с тим издвајајући полусложенице, за које не употребљава посебан назив, али их издваја од осталих сложеница на основу писања „везице” између две основе и на основу непроменљивости првог члана.

3.2.2. И у *Науци о сложеним основама* класификација је изложена детаљно и систематично: сложене основе су разврстане према категоријалној вредности њихових чланова и према њиховом међусобном односу, а у опису структуре сложених основа Новаковић се служи термилолошким синтагмама: *основа одредник*, *љавна основа*, *љавни члан*, *зависни члан*. У овом поглављу, он наводи и 40-ак префикса, које зове *једносложима*, доносећи њихова појединачна значења у комбинацијама са именским и глаголским „основама” (*на-рамак*, *о-грлица*, *за-друга*, односно *на-лити*, *о-писати*, *за-маћи* итд.).

3.2.3. Са савременог становишта посматрано, у делу о сложеним основама представљени су производи слагања, срastaња, комбиноване творбе и префиксације. Сви ти процеси стварања речи могу се препознати у Новаковићевој грађи, премда он за њих не успоставља појединачне термилолошке јединице.

4.1. Све што би се, са становишта данашњице, могло подвести под недостатке Новаковићеве дериватологије садржане у *Науци о основама*, махом се односи на преплитање морфолошке и творбене деривације, односно на изједначавање творбе основа и творбе речи, као и на оптерећеност дијахронијом и етимологијом у рашчлањавању речи. Ово дакако треба

разумети у контексту стања у тадашњој науци о језику, као једну фазу у развоју творбе речи као граматичке поддисциплине. Из те перспективе, за Новаковићево поимање кључног термина *основа* као базе која служи и за морфолошку и за творбену деривацију можемо рећи да је изразито актуелно и да одговара тренутку.

4.2. Без обзира на терминолошка преклапања и појмовна и методолошка преплитања двеју граматичких дисциплина – морфологије и творбе речи, као и на присутну дијакхронијску и етимолошку заснованост Новаковићеве практичне анализе, концепцијски оквир његове *Науке о основама* у највећем јесте дериватолошки. *Наука о основама*, заснована на исцрпном и системски обрађеном савременом материјалу српског језика, са свим детаљима у запажањима, са јасно уоченим и описаним различитим дериватолошким појавама, особито са својим минуциозно датим категоријално одређеним и семантички описаним деловима твореница у изведеним класификацијама, представља незаобилазну тачку у праћењу развоја српске науке о творби речи и значајан искорак од Даничићеве дериватологије ка дериватологији новијег времена.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић**, Александар. *О великим ствараоцима, Изабрана дела Александра Белића*. 6. том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- Мацановић**, Ана. *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Монографије 26. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Милановић**, Александар. Дериватолошка методологија у првим монографијама о језику писаца предвуковске епохе. *Научни састајник слависта у Вукове дане* 36/3 (2008): 203–212.
- Новаковић**, Стојан. *Српска граматика*. Београд: Државна штампарија, 1902².
- Новаковић**, Стојан. *Библиографија 1858–1911, засебице штампано из Годишњака XXIV Српске Краљевске Академије*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1911.
- Стакић**, Милан. Деривациона терминологија у српскохрватском језику (основни појмови). *Научни састајник слависта у Вукове дане* 18/1 (1988): 83–88.
- Ђорић**, Божо. О терминологији у нашој творби речи. *Научни састајник слависта у Вукове дане* 18/1 (1988): 75–82.
- Ђупић**, Драго. „Српска граматика” Стојана Новаковића. Владимир Стојанчевић (ур.). *Стојан Новаковић: личности и дело поводом 150-годишњице рођења (1842–1992)*. Београд: САНУ, 1995, 337–343.
- Штасни**, Гордана. *Творба речи у настави српског језика*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

Aneta A. Spasojević

STOJAN NOVAKOVIĆ AS A DERIVATOLOGIST

Summary

The subject of this paper is the analysis of the conceptual and terminological apparatus and methodological procedures in the chapter *The Science of word bases* from the second edition of *The Serbian Grammar* by Stojan Novaković, one of the most important Serbian philologists of the 19th century. This section represents one of the first comprehensive descriptions of word formation on the material of the Serbian language. The analysis has shown that the key terms *base*, *suffix*, *root* and *form* are used both as morphological and derivational concepts, i.e. that in Novaković's practical consideration of the material the principles of morphological and word-formation derivation are intertwined. This should be understood in the context in which derivation in the 19th century did not exist as an independent linguistic discipline, but appeared intertwined with other disciplines, especially morphology. Hence, the central concept in Novaković's *The Science of word bases* is the *base*, and the dominant task – the determination of bases and their word formation. Regardless of the terminological overlaps and conceptual and methodological intertwining between morphology and word formation – in this chapter, the conceptual framework of Novaković's *The Science of word bases* is largely derivational. Based on exhaustive and systematically processed contemporary material of the Serbian language, with clearly observed and described various derivational phenomena, especially with its meticulously given categorically determined and semantically described parts of word formations in the derived classifications, his *Science of word bases* represents an indispensable point in monitoring the development of the Serbian science of word formation and a significant step forward from the first, classical derivational studies of the Serbian language, towards contemporary derivational studies.

Keywords: Stojan Novaković, derivation, morphology, base, suffix.

Institute for the Serbian Language of SASA

ВЕСНА С. НИКОЛИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

НОВЕ РЕЧИ СА СУФИКСОМ *-аш* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду творбено-семантички су анализиране нове лексеме са суфиксом *-аш* које се односе на људе. Указано је на најважније творбене моделе, доминантне тематске групе којима нова образовања припадају, као и на конотацију ексцерпираних лексема. Поред тога, на прикупљеној грађи разматране су и опште творбене тенденције у савременом српском језику.

Кључне речи: творба речи, нове речи, неологизам, суфикс *-аш*, конотација.

1. МОТИВАЦИЈА ЗА ИЗБОР ТЕМЕ. Професор Божо Ђорић је као дериватолог веома често покретао сасвим нова или шире теоријски осветљавао поједина маргинализована, а суштински важна дериватолошка питања, па је тако први или међу првима у српској средини писао о *муџационој*, *модификационој* и *трансопозиционој катјеторији*, хибридизацији и стилогености хибридних твореница, језичкој економији из угла творбе речи, универбизацији, тенденцији ка феминизацији, конкуренцији и синонимији у творби речи (Ђорић 2008), али и о лингвоалхемичарима, дублетима и језичкој правилности, различитим супстандардним појавама у савременом српском језику, постфиксу *тог* и многим другим значајним дериватолошким питањима (в. Ђорић 2009). Много пре појаве електронских корпуса, проф. Ђорић је стрпљиво и студиозно из различитих извора ексцерпирао нове речи (нпр. грађене суфиксима *-ага*, *-џија*, *-ист̄(а)*, *-изам*, *-изација*, в. Ђорић 2008) и кроз њихову анализу указивао на бројне важне тенденције када је творба речи у савременом српском језику посреди. Професорова стална запитаност над различитим појавама у грађењу нових лексема и неуморно трагање за творбеним и лексичким иновацијама инспирисали су овај рад, који за циљ има осветљавање статуса нових речи творених суфиксом *-аш* у савременом српском језику. Због ограниченог обима рада, за ову прилику фокусираћемо се само на оне творенице које реферишу на човека.

.....
* vesna.nikolic@fil.bg.ac.rs

2. Корпус и методологија. Када је реч о обухвату корпуса, морамо најпре истаћи да ће се у овом раду под одређењем *нове речи* подразумевати заједно неологизми, околионализми и индивидуализми, иако међу лексемама именованим наведеним терминима свакако постоје битне разлике (в. Драгићевић 2018: 228–247). Што се методологије тиче, први методолошки проблем који се при ексцерпцији јавио јесте давно постављено (а нерешено) питање – шта су то заправо нове речи. Р. Драгићевић наводи да је „готово немогуће навести довољно убедљиве разлоге за прецизно одређени временски оквир као критеријум разликовања неологизама од лексема које то нису” и закључује да би се могло рећи „да су неологизми речи које су ушле у језик у новије време, а не би се прецизно могло одредити шта се подразумева под тим новијим временом” (Драгићевић 2018: 238). Са истим питањем суочавају се и аутори неолошких речника, попут Ђ. Оташевића. Како овај аутор истиче, при избору лексема које ће ући у речник неологизама важна су три критеријума: хронолошки (време појављивања речи), функционални (раширеност у језику у датом тренутку, односно означавање нове или актуелне појаве) и лексикографски (незабележеност у постојећи речницима) (Оташевић 2008: 19). Ми смо се у овом истраживању водили превасходно лексикографским критеријумом, али смо у одређеној мери, односно на изванредан начин укључили и хронолошки.

Наиме, како бисмо дошли до што релевантнијег материјала за анализу, ексцерпирана грађа морала је проћи неколико кругова селекције и филтрирања. Најпре смо помоћу регуларног израза¹ из ел. корпуса PDRS добили листу од преко седам хиљада погодака. Са добијеног списка уклонили смо најпре све речи које нису именице, затим именице које у себи садрже сегмент *аш* који није суфикс, потом именице са суфиксом *-аш* које се не односе на човека и, најзад, све оне именице са предметним суфиксом које су већ регистроване у нашим дескриптивним речницима (РСАНУ, РМС, РСЈ), *Обрајном речнику* М. Николића, старијим речницима нових и страних речи (Клајн 1992; Клајн – Шипка 2008³; Оташевић 2008), као и у старијој литератури у којој је суфикс *-аш* обрађен (Вавић 1980; Стевановић 1986⁵; Терзић 1994; Вугарски 1997; Вавић 2002³; Клајн 2003; Вугарски 2009).² С друге стране, грађа добијена из ел. корпуса допуњена је лексемама из додатних извора – речника објављених после 2011.

¹ За креирање регуларног израза захвалност дугујемо доц. др Данилу Алексићу. Иако је упит прилично детаљно формулисан, вероватно има и лексема које су остале њиме необухваћене, будући да се на интернету, на којем се корпус PDRS заснива, често користи тзв. „ошишана латиница”, да има доста словних грешака и сл.

² Иако с обзиром на друштвено-политичке околности могу деловати посве нове, лексеме попут *афераш*, *бајинаш*, *бојкојаш*, *корупционаш*, *лишчијаш*, *мишиниаш*, *сиоразумах* и сл. забележене су у нашим дескриптивним речницима, чак и у првим томовима РСАНУ и РМС. Осим тога, многе лексеме већ регистроване у нашим једнојезичницима, иако су остале ван оквира овог истраживања, занимљиве су за анализу јер су у међувремену промениле своје значење или су добиле неку нову семантичку реализацију (нпр. *акцијаш*, *бункераш*, *заставаш*, *колонаш*, *лиџаш*, *лишчијаш* итд.).

године – године издања најрецентнијег коришћеног дескриптивног речника (Оташевић 2022, 2023, 2024; Оташевић и др. 2022, 2023, 2024; Рrčić i др. 2021; Слилепчевић Бјеливук – Николић 2022), као и са сајта reci.org.rs. На крају је наш списак бројао 375 лексема. Ипак, и поред овако описаног поступка до доласка нових речи са суфиксом *-аш*, не можемо гарантовати да нам нека нова реч није промакла или да се међу грађом није нашла нека стара, само незабележена лексема, што само показује колико је процес одређивања шта је то нова реч и њиховог прикупљања сложен.

3. Досадашња истраживања суфикса *-аш*. Иако нема много радова у потпуности посвећених предметном суфиксу (в. Вавић 1980; Терзић 1994), опис његовог места у репертоару творбених средстава и улоге у грађењу нових речи може се наћи у литератури посвећеној творби речи генерално (Стевановић 1986⁵; Вавић 2002³; Клајн 2003) или оној посвећеној жаргонској творби (Бугарски 1997; 2009). Сви истраживачи се слажу да суфикс *-аш* спада у продуктивне,³ да се најчешће додаје на именичке основе, ређе на придевске и глаголске, а само изузетно на дрoјеве и прилоге,⁴ као и да именице са овим суфиксом припадају различитим тематским скупинама (нпр. онај који се дави оним што значи лексема у основи, носилац одређене особине, онај који има одређену болест, свира одређени инструмент, припадник, члан, присталица или сарадник појма у основи, онај који ради у некој фабрици итд., при чему увек велики број лексема измиче категоризацији и спада у *осишала значења*). И. Клајн наводи да се суфикс *-аш* јавља у извесном броју сложеница, с бројем или придевом у првом делу, као и у префиксално-суфиксалној творби (2003: 70), а исто потврђује и С. Бабић (1980: 41–42). Иако поједини аутори (нпр. М. Стевановић и И. Клајн) не осветљавају конотативну вредност лексема творених суфиксом *-аш*, други ипак скрећу пажњу на негативну маркираност ових изведеница. С. Бабић наводи да је значајна већина изведеница са *-аш* стилски обележена већ тиме што је таква основна реч или тиме што припадају одређеном семантичком, вредносном или друштвеном кругу нижег ранга (1980: 44). И Р. Бугарски препознаје негативну конотираност деривата на *-аш* и истиче да су „dominantna semantička obeležja ovog sufiksa familijarnost, naročito omladinskog tipa, a često i ironija, omalovažavanje i podrugljivost”, као и да „ova grupa reči kao celina u mnogome oslikava deo naše današnje društvene stvarnosti, što kao da daje posebnu boju sufiksu pomoću kojeg su izgrađene” (1997: 122). Важно је напоменути да Р. Бугарски као стилско обележје суфикса *-аш* наводи и актуелност. И један рецентнији крoатистички чланак, који се дави

³ С. Бабић наводи да се на *-аш* завршава пет суфикса: *-аш*, *-ионаш*, *-јаш*, *-каш* и *-њаш*, али да је само *-аш* плодан, док су остали веома слабо плодни или неплодни (1980: 33). У наше истраживање, које потврђује Бабићеву тврдњу, ушле су све наведене варијанте.

⁴ М. Стевановић помиње само именице, придеве и глаголе (1986⁵: 533–534).

полисемијом суфикса *-ач* и *-аш*, наводи да већина именица са суфиксом *-аш* реферише на негативне друштвене појаве и да управо у жељи да се људи у друштвено-политичком контексту негативно категоризују треба тражити разлог за тако велики број изведеница са формантом *-аш* (Микић Џолић 2019: 154–155).⁵

4. НОВЕ РЕЧИ СА СУФИКСОМ *-аш* У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Грађа ексцерпирана за потребе овог истраживања потврдила је већину досадашњих закључака о твореницама са суфиксом *-аш*, неке тврдње довела у питање, али је указала и на поједине иновације везане за овај суфикс. Пре свега, убедљиво највећи број прикупљених лексема мотивисан је, како се и у литератури наводи, именицама (нпр. *дијџиталнаш*, *вакцинаш*, *теноцидаш*, *лајтшоуаш*, *лиџијумаш*, *џленумаш*, *селфијаш*, *џтројинеташ*, *форумаш*, *џендераш* итд.), при чему су мотивне именице веома често страног порекла (најчешће из енглеског језика), због чега огроман део наше грађе чине хибридне творенице, што само доказује да једна од главних творбених тенденција у савременом српском језику јесте *хибридизација* и да се наш језик све више креће у правцу *англосрпског језика*.⁶ У улози мотивних речи знатно су ређе све остале врсте: глаголи (нпр. *дропираш*, *клеветаш*, *лујешаш*),⁷ придеви (нпр. *аутохтонаш* 'онај који припада аутохтоном становништву', *доконаш* 'докон човек', *осредњааш* 'онај који је осредњи у нечему', *сировааш* 'онај који једе само сирову храну'), а још ређе прилози (нпр. *дојодинаш* 'онај који често користи паролау Дојодине у Призрену').⁸ Поред тога, иако И. Клајн наводи да се суфикс *-аш* јавља у *извесном* броју сложеница, наша грађа показује велики број сложених образовања, насталих било слагањем било комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом (нпр. *великосрбијаш*, *врлодобраш*, *двојисменаш*, *десносектораш*, *јужнојруаш*, *крујодвојкаш*, *људскојпраш*, *окрујлоземљаш*, *ојшћемесјаш*, *ојшокојробраш*, *ојсебнојојредаш*, *равноземљаш*, *рускоколонаш*, *џврдолинјаш*, *џрећесјешенаш*, *црномајјаш*, *црноберзаш*, *шестјоколонаш*, итд.) или префиксално-суфиксалном творбом, коју ћемо – у складу са терминологијом Б. Ћорића (2014) – називати циркумфиксацијом (нпр. *анџидојкојаш*, *анџивакцинаш*, *анџимозташ*, *анџисисћемаш*, *бесјараш*, *бескошуљаш*, *џровакцинаш* и сл.). Иако се у литератури истиче да постоји свега неколико примера овог типа, наша грађа

⁵ У датом раду се наводи да је суфикс *-аш* други по продуктивности у грађењу нових речи на подручју Хрватске.

⁶ О стилској маркираности хибрида в. у Ћорић 2008: 157, 194–195. У нашој грађи забележени су примери са очуваном страном графијом позајмљеница у основи: *answersaš*, *exitaš*, *linuxaš*, *twitteraš*, *wikipediaš* и сл.

⁷ Постоје и они примери где можемо говорити о потенцијалној вишеструкој мотивацији (нпр. *џулаш* → 'онај који гугла' или 'онај који користи Гугл') или они код којих мотивација зависи од значења (нпр. *џодземљаш* → 'онај који ради под земљом, рудар' или 'онај који је члан подземља').

⁸ У нашој грађи нема примера нових лексема на *-аш* мотивисаних бројевима.

то оповргава. Најзад, у нашој грађи постоје и лексеме мотивисане читавим реченицама: *косовојесрбџиаш* и *їдесунашейџараш*.

У нашем корпусу нашле су се бројне лексеме које су у некој врсти хипонимијске везе са већ постојећим и устаљеним образовањима на -аш (*доїаїаш* → *квазидоїаїаш*, *криїїодоїаїаш*, *меїадоїаїаш*, *їїурдодоїаїаш*; *мафијаш* → *ауїомафијаш*, *їолумафијаш*; *кошаркаш* → *їаракосаркаш*; *удбаш* → *суїерудбаш* и сл.). Као што се на основу датих примера може видети, у творби оваквих твореница врло често учествују префиксоиди. Поред тога, поједине нове речи из наше грађе настале су као антоними старијих лексема на -аш (*скијаш* → *нескијаш* и сл.). Све ово нам потврђује да настанак једне лексеме отвара у систему место за настанак других нових речи, које до своје реализације постоје само као потенцијалне (в. Драгићевић 2018: 223).

У вези са новим лексемама на -аш морамо приметити још и то да оне често настају као синоними већ постојећих – истокоренских или разнокоренских – лексема, што говори о потреби да се употребом предметног суфикса унесе додатна експресија, додатно стилско обележје (нпр. *банкроїтер* → *банкроїаш*, *блоїтер* → *блоїтераш*, *каријерисї(а)* → *каријераш*, *либерал* → *либераш*, *їрофїїтер* → *їрофїїаш*, *швалер* → *швалераш*, *комунисї(а)* → *їеїїокракаш* итд.), због чега бисмо могли закључити да један део наше грађе (који није занемарљив) не спада у *деноїаїашивне неолоїизме* (оне који настају како би се именовали нови појмови и појаве), већ у *коноїаїашивне* (који само уносе одређену конотацију), што није у складу са принципима језичке економије.⁹ Најзад, морамо додати и то да приликом стварања нових речи са суфиксом -аш долази до успостављања паронимијских веза (нпр. *финансијер* → *финансијаш* 'финансијски стручњак', *уїоварач* → *уїовораш* 'онај који ради на уговор, на одређено').

Што се тематске поделе нових речи са суфиксом -аш тиче, у нашем корпусу издвојиле су се две главне групе. У првој су лексеме које се односе на актуелну друштвено-политичку ситуацију, односно различите појаве из ове сфере (присталице, поборници, заговорници различитих покрета, идеологија, странака, учења, личности, друштвених трендова и сл.): *анїїауїїономаш*, *анїїивакцинаш*, *анїїилиїїјумаш*, *аренаш* 'онај који често одлази на митинге у Арени', *барикадаш*, *бреїзиїаш*, *вакцинаш*, *великосрбџиаш*, *вирусаш*, *војводинаш*, *їеноцидаш*, *двераш*, *десесїоїроценїаш* 'онај који узима 10 процената, обично као мито', *диїломаш* 'онај који је купио диплому', *заразаш*, *камаїаш*, *коверїаш* 'онај који прима новац у коверти као мито', *лиїїјумаш*, *људскоїраваш*, *меїаїтрендаш*, *окруїлоземљаш*, *окїїобраш*, *їлакаїаш* 'онај који лепи политичке плакате', *їленумаш*, *їровизијаш* 'онај који узима

⁹ Поделу на *деноїаїашивне* и *коноїаїашивне* неологизме преузели смо од В. Мухвић Димановски (2005: 7) према Драгићевић (2018: 239).

провизију за обавезени посао', *џуџинаш*, *референдумаш*, *сџаваш* 'припадник организације Став', *сџаљинаш*, *џврдосџрујаш*, *џробојкаш*, *џројрсџаш* 'онај који стално диже три прста', *џирилаш*, *фамилијаш* 'онај који све завршава преко фамилијарних веза', *џендераш*, *џуџљоземљаш* итд. Иако је ова тематска група препозната у литератури, чињеница је да се она у међувремену прилично проширила и обогатила новим члановима, који веома верно одражавају време у којем живимо – од времена пандемије вируса корона, преко друштвених аномалија као што су мито, корупција, куповина диплома и сл., тренутне ситуације у вези са литијумом, па све до актуелних политичких превирања (*џленумаш*, *сџаваш*, *џајџораши*), што потврђује констатацију Р. Бугарског о актуелности као једној од стилских одлика суфикса *-аш*. Такође, важно је напоменути и да су све лексеме које припадају овој тематској скупу негативно маркиране и исказују подругљив однос према означеном појму.

Другу велику групу чине лексеме које су у вези са савременим технологијама (интернет, телефони, рачунари, апликације, видео-игре и сл.) и обично означавају особе које их користе или особе које се бава одређеним ИТ занимањима: *андроидаш*, *бекендаш*, *блоџераш*, *википедијаш*, *џуџлаш*, *инсџаџрамаш*, *канџераш*, *коменџаријаш*, *конзолаш*, *лајкаш*, *линуксаш*, *џисџијаш*, *селџијаш*, *џвџџераш*, *фејсџукаш*, *форумаши*, *фронџендаш* итд. Иако се неке од наведених лексема помињу у појединим радовима посвећеним новим речима генерално, ова тематска група у контексту суфикса *-аш* до сада није посебно издвојена у литератури, што је и разумљиво с обзиром на време писања последњих чланака који су му посвећени и брзину развоја дигиталних технологија. Велики део изведеница и из ове групе негативно је обележен, посебно када има везе са друштвеним мрежама, због чега можемо закључити да се оне негативно доживљавају, посебно ако је реч о њиховом претераном коришћењу.

Још једна – доста мања група – која у литератури није препозната јесте она која припада домену риболова: *џасџрмкаш*, *џлајџформаши* 'риболовац који пеца са платформе', *скоџаљаш*, *џаранаши*, *џкоџаљаш* итд. За остале лексеме можемо рећи да се, мање-више, уклапају у скупине које се у литератури већ издвајају: нпр. који се бава одређеним спортом или навија за одређени спортски клуб (*џаљаш*, *џелџинаш*, *кајџаш*, *лејџираш*, *џаракајакаш*, *џаракошаркаш*, *џрсаши*, *џнукераш*, *софџџболаш*, *џорџидаш*, *фирмаши* итд.), који носи одређени одевни предмет (*кајџуљаш*, *кравајџаш*, *мајџицаши*, *сандалаши*, *џреџераш*, *фанџџомаши*, *чалмаши*, *чизмаши* и сл.), који вози одређено превозно средство или посебну марку аутомобила (*весџаш*, *камионаши*, *лајџунаши*, *скуџџераш*, *џројџџинејџаш*, *хондаши* итд.), који има одређену болест (*канџџераши*, *ковидаш*, *коронаши*) итд.

Када је реч о стилској маркираности и конотативности нових речи са суфиксом *-аш*, ако изузмемо један број неутралних твореница – посебно оних које означавају спортисте и риболовце – видимо да је највећи број лексема негативно обележен и у себи садржи призивак омаловажавања и подругљивости, што је у литератури већ истакнуто. Такође, тако велики број лексема које имају негативно значење не изненађује јер је и на процесе експресивизације и данализације лексичког фонда у литератури већ указано (в. Драгићевић 2019). Како ауторка наводи, највећи број нових речи у српским медијима има експресивну вредност, а та експресивност има улогу пејоративизације, при чему један од начина обезвређивања јесте обележавање људи према безначајним активностима које обављају (Драгићевић 2019: 77). Такве лексеме у великом броју присутне су и у нашој грађи: нпр. *блицаш* 'читалац *Блица*', *инстаграмаш*, *лајкаш*, *минусаш* 'онај који стално ставља минусе поред коментара', *фејсбукаш*, *џинкаш* 'онај који стално гледа *Пинк*', *хормонаш* 'особа која користи hormone, посебно при тренингу', *шкљоцаш* и многе друге.

С друге стране, оно што у литератури, чини нам се, није препознато јесте значење претераности, одн. претеране загрижености за нешто или пак значење репетитивности, константности, које суфикс *-аш* уноси у творенице, због чега чак и лексеме мотивисане глаголима имају израженије значење квалификативности него агентивности. Слична одлика пак запажена је код именица са суфиксом *-ло*, за које се наводи да заправо означавају 'претераног вршиоца радње', тако да код њих имамо квалификацију преко глаголске радње, што их приближава категорији *nomina attributiva* (Бабић 1967: 90). Чини нам се да се тврдња у вези са претераним вршиоцем радње може применити и на лексеме са суфиксом *-аш*, која год да им је врста речи у основи, и да та претераност обично прераста негативну квалификативност, чак и када је мотивна реч сама по себи неутрална. Осим тога, негативна конотација потиче и од саме чињенице да највећи број лексема припада друштвено-политичкој сфери, према којој углавном имамо негативне ставове, као и од чињенице да се суфикс *-аш* и у прошлости често везивао за лексеме са пејоративним значењем (нпр. *безмозџаш*, *лакрдџаш*, *секџаш*, *удбаш*, *фошељаш* и сл.), због чега се негативна семантика прелила и у сам формант *-аш*.

5. Закључци. Најважније закључке у вези са новим лексемама са суфиксом *-аш* сумираћемо у неколико кључних тачака:

- 1) Након неколико кругова селекције, у наше истраживање ушло је 375 нових лексема са суфиксом *-аш*.¹⁰ Међу њима има неологизама,

¹⁰ С. Бабић даје занимљив преглед продуктивности суфикса *-аш* пре и после 1860. године. Пре 1860. забележено је 89 лексема, а након ове године 279. Дакле, укупно забележених до тренутка писања рада (1980) – 368, мање него што је ушло у наше истраживање. Све ово сведочи о експанзији образовања са суфиксом *-аш*.

индивидуализама и околионализама, односно и лексема које су веома фреквентне и донекле устаљене (нпр. *форумаши* – 2.619, *твитераши* – 780, *антивакцинаши* – 143, *фењераши* – 115, *равноземљаши* – 89, *геноцидаши* – 78, *тврдолинијаши* – 37, *каматаши* – 35 итд.), али и 157 лексема са фреквенцијом 1 (нпр. *дијеташи*, *зејтинаши*, *кластераши*, *кокардаши*, *наркотикаши*, *некретнинаши*, *ћелијаши*, *шерпаши* итд.).¹¹ Дакле, иако је суфикс *-аши* веома продуктиван, само је један део нових твореница њиме грађен заиста фреквентан и у реалној употреби. Поред тога, највећи проценат наше грађе припада супстандардној лексици.

- 2) Највећи број нових лексема са суфиксом *-аши* припада домену друштвено-политичких односа или сфери савремених технологија. Да се ове две скупине и генерално најбрже богате, потврђују и речници нових речи Ћ. Оташевића, у којима се дају поделе одредница према областима којима припадају (Оташевић 2024).
- 3) Највећи број нових образовања са суфиксом *-аши* негативно је маркиран, односно ове лексеме стилски су обележене као пејоративне и подругљиве и њима се људи на различите начине омаловажавају. Слично је и са лексемама које су већ обрађене у нашим дескриптивним речницима, с тим што њихова обрада није увек доследна. Иако су многе лексеме добиле одређене квалификаторе (пеј., подр., ир., жарг., разг., фам.), код бројних су они ипак изостали (нпр. у РСЈ: *афераши*, *зеленаши*, *капуташ*, *секташи*, *фотељаши*, у РМС: *мантијаши* и сл.).
- 4) У досадашњој литератури посвећеној овом суфиксу није препозната семантичка компонента 'претераности', било да је реч о претераној загрижености за нешто или склоности ка нечему, претераној заслепљености одређеном идејом, личношћу, производом или пак о претераном вршењу неке радње, коју суфикс *-аши* уноси у творенице. Некада се претераност или репетитивност могу ишчитати из речничких дефиниција (нпр. *митингаш* 'који често учествује на митинзима', *ракијаш* 'онај који много пије ракију', *карташ* 'онај којему је страст играње карата', *селфијаш* 'особа која често прави селфи' итд.), али често ова важна квалитативна компонента у потпуности изостаје.
- 5) Наше истраживање потврђује да су у савременом српском језику веома активни процеси *хибридизације*, *експресивизације*, *пејоративизације* и *банализације* лексичког фонда.

¹¹ Податке о фреквенцији треба узети с резервом. Прво, у електронском корпусу се текстови веома често понављају (нпр. једна иста вест објављена је на већем броју портала), а друго – због тога што за лексеме забележене само у речницима нових речи немамо податке о фреквентности.

- б) Најзад, приметили смо да се нове лексеме са суфиксом *-аш* знатно чешће јављају у множини него у једнини, док нека нова образовања нису ни потврђена у ел. корпусу у једнинском облику. Оваква множинска употреба појачава пејоративност ових лексема јер особе њима означене претвара у безличну масу, групу, у којој се сва индивидуалност у потпуности губи.

ИЗВОРИ

- КЛАЈН, Иван. *Речник нових речи*. Нови Сад: Матица српска, 1992.
- КЛАЈН, Иван, Милан Шипка. *Велики речник сѝраних речи и израза*. Треће допуњено и исправљено издање. Нови Сад: Прометеј, 2008.
- НИКОЛИЋ, Мирослав. *Обрајни речник срѝскоја језика*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Палчић, 2000.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Велики речник нових речи 1*. Београд: Алма, 2008.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе, Марина Николић и Весна Ђорђевић. *Речник нових речи у срѝском језику 1, 2 и 3*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 2023, 2024.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Глосар новијих речи*. Београд: Алма, 2022.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Обрајни глосар новијих речи*. Београд: Алма, 2022.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Речник нових и незабележених речи (сажејто издање)*. Београд: Алма, 2008.
- ОТАШЕВИЋ, Ђорђе. *Речник нових речи 1 и 2*. Београд: Алма, 2024.
- РМС: *Речник срѝскохрвајскоја књижевној језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник срѝскохрвајскоја књижевној и народној језика*, I–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник срѝскоја језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИКВУК, Светлана, Марина Николић. *Речник ковида (ѝемајски и асоцијативни)*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик, Прометеј.

- РРЋИЋ, Tvrtko, Jasmina Dražić, Mira Milić i saradnici. *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Prvo, elektronsko izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2021.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БАБИЋ, Милица. *Nomina agentis* изведена суфиксом *-ло*. *Наш језик XVI* (1967): 84–92.
- ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. *Срѝска лексика у ѝрошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. Допринос глобализације данализацији лексичког фонда српског језика. А. А. Лукашанец (ур.). *Глобализација и славјанскае словајѝварэнне*. Минск: Права и еканоміка, 2018.
- КЛАЈН, Иван. *Творба речи у савременом срѝском језику*. Други део: суфиксација и конверзија. Београд – Нови Сад: Завод за уѝбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик, 2003.
- СТЕВАНОВИЋ, Михајло. *Савремени срѝскохрвајски језик (ѝрамајички сисѝеми и књижевнојезичка норма)*. Пето издање. Београд: Научна књига, 1986.
- ТЕРЗИЋ, Богдан. Наше изведенице на *-аш* и ѝихови руски структурно-семантички еквиваленти. *Научни сасѝанак славистја у Вукове дане 22/2* (1994): 243–250.
- ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

ЂОРИЋ, Божо. *Линџомарџиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009.

ЂОРИЋ, Божо. О циркумфиксима и циркумфиксацији у српској творби речи. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 43/3 (2014): 235–240.

ВАВИЋ, Стјебан. Творба именика суфиксима на -аџ. *Језик* 28/2 (1980): 33–44.

ВАВИЋ, Стјебан. *Творба ријеџи у хрватском књижевном језику*. Треће, побољшано издање. Загреб: Хрватска академија знаности и умјетности, Наклади завод Globus, 2002.

ВУГАРСКИ, Ранко. *Језик у контексту*. Београд: XX век, 1997.

ВУГАРСКИ, Ранко. *Нова лица језика*. Београд: XX век, 2009.

МИКИЋ ЉОЛИЋ, Ана. Полисемја суфикса -аџ и -аџ у хрватском језику. *Slavica Wratislaviensia* CLXX (2019): 147–158.

Vesna S. Nikolić

NEW WORDS WITH THE SUFFIX -AŠ IN THE MODERN SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyzes the formation and semantics of new lexemes with the suffix -aš that refer to people. The most important formation models, dominant thematic groups to which the new formations belong, as well as the connotation of the excerpted lexemes are indicated. In addition, the excerpted material also discusses general word-formation tendencies in the modern Serbian language.

Keywords: Serbian language, word-formation, new words, neologism, suffix -aš, connotation.

University of Belgrade

Faculty of Philology

Department of Serbian Language with South Slavic Languages

Ана Љ. Петровић Дакић*

Универзитет у Београду

Факултет за образовање учитеља и васпитача

Катедра за српски језик, књижевност и методику српског језика и књижевности

МОВИРАНИ ФЕМИНИНУМИ У ЈАВНОМ ДИСКУРСУ У СРБИЈИ И КОРПУСНА ИСТРАЖИВАЊА ТВОРБЕ РЕЧИ

Предмет овог рада јесу мовирани фемининуми у корпусу Serbian Web Corpus PDRS 1.0, креираном у оквиру пројекта *Јавни дискурс у Рејублицу Србији*. Из њега су ексцерпирани поткорпуси везани за завршетке *-(к)иња*, *-ка* и *-ица* како би се на основу њих могао истражити квалитативни и квантитативни статус изведеница за женска лица које су творене таквим суфиксима, што бисмо упоредили с ранијим истраживањима сличног усмерења. Током истраживања су се пак јавили одређени практични проблеми везани за рад с корпусима, те ће овај рад на примеру мовираних фемининума експлицити неке од њих како би будућа истраживања била једноставнија за спровођење, али и како би добијени резултати били међусобно самерљиви и репликабилни.

Кључне речи: *pomina feminativa*, корпусна лингвистика, узорак, извођење, дериватологија.

1.1. У деценијама након објављивања монографије *Моциони суфикси у српскохрватском језику* проф. Боже Ђорића (1982) теми мовираних фемининума, којима је друштвени развој с годинама све више отварао простор за настанак, посвећени су многи радови, а у вези с њиховим развојем препоруке је давао и Одбор за стандардизацију српског језика (ОССЈ, *Како именовати...* 2018). Продукцију ових радова последњих година, било из пера заступника овог закона (Цветинчанин Кнежевић – Лалатовић 2021; Томić 2021), било из пера његових противника (Ковачевић 2021, у име ОССЈ), појачала је појава *Закона о родној равнојправности* (2021). Осим ових, појавили су се и бројни интервјуи, уноси на блоговима, али и шире институционалне реакције (Закључци са скупа Положај српскога језика... Матице српске 2021, Саопштење Матице српске 2021). Доста детаљни прегледи новијих научних радова посвећених овој теми се, уз додатне коментаре, могу наћи код Алексића (2023) и ауторки Ђорђевић, Јанковић и Николић (2022). Историјски посматрано, занимљиво је да се током скоро четири деценије неки аргументи

.....
* ana.petrovic@uf.bg.ac.rs

понављају, те Еугенија Барић још 1989. године у свом чланку пролази кроз списак аргумената врло сличан оном које дају поменуте три ауторке.

Као тачке спотицања у вези са Законом најчешће су истицани следећи моменти: прописана обавезна употреба одређених облика, као и необичност творбених модела у настајању, попут оних у паровима *психолог* : *психолошкиња*, *драматург* : *драматуршкиња*. У њима је, насупрот ономе на шта је говорник српског језика био навикао – а то је да се женски облици изводе од мушких било интегралном, било суплетивном моцијом (Ђорић 1982), тј. као прави и као неправи моциони парови (BARIĆ 1988) – творба, чини се, деловала било тако што је женске облике изводила устаљеним суфиксима, али од придева, било тако што је доводила до стварања нових суфикса, дотад непознатих српск(охрватском)ом језику: *психолошк-иња*, *психолог-ькиња*¹ (исп. МАЦАНОВИЋ 2021а: 120, МАЦАНОВИЋ 2021б: 362–363, РАДИЋ 2021: 73). Њих и Ђорић (2008: 206) оцењује као необичне.

1.2. Требало је да Закон почне да се примењује тек после неколико година, но одлуком Уставног суда његово важење је обустављено (Саопштење Уставног суда 2024). Нас је занимало шта се у међувремену догодило. „У међувремену“ се не односи само на појаву и повлачење Закона о родној равноправности већ и на, у случају србистике, појаву корпусно заснованих истраживања о овом предмету. Тако Драгићевић и Утвић објављују рад о мовираним фемининума заснован на корпусу из новина *Време*, *Данас* и *Вечерње новости* у 2017. години (Драгићевић–Утвић 2019). У оквиру њега, издвојени су поткорпуси за суфиксе *-(к)иња*, *-ица* и *-ка*, с укупном количином од око 14.100.000 речи (2019: 188). Након тога је, због обима, испитивање усмерено на 135 примера изведених суфиксом *-киња* (2019: 191). Аутори примећују (2019: 197–198) да се број мовираних фемининума увећава, али и да је инвентар ових именица нестабилан. Њихов већи број везан је за хуманистику, што аутори везују за снажнију потребу за еманципацијом унутар те области. Региструју да се ове именице понекад јављају у низу, а може постојати, по оцени аутора, идеолошки маркиран или немаркиран контекст² у ком се овакве речи јављају. Због сложеног творбеног или гласовног склопа, некима од ових појава прогнозирају отежан улаз у општу лексичку српског језика.

Нама је био циљ видети шта се с овим суфиксима дешава неколико година након усвајања раније помињаног Закона о родној равноправности, али и након анализе коју су Драгићевић и Утвић спровели и која би нам

¹ Полугласник, наравно, у 21. веку не постоји, већ је ово пре скраћена ознака за аналогију на примере с гласовним променама које је полугласник узроковао док је био ту. Ту се опет враћамо на облике придева са *-ьски*.

² По нашем мишљењу, све је идеолошки обојено, само постоје појаве које делују неутралним јер је идеологија која их подржава општеусвојена у друштву те делује као неутрални фон.

служила као полазиште за поређење. Одлучили смо се да испитамо исте суфиксе – *-(к)иња*, *-ица* и *-ка*, које Ћорић пописује (1979: 40) и издваја као продуктивне (2008: 200). Као извор послужио нам је корпус јавног дискурса у Републици Србији Serbian Web Corpus PDRS 1.0. Будући да је објављен 2022, настао је после објаве Закона, али пре његовог повлачења, а с пола деценије удаљености од узорка у Драгићевић–Утвић (2019). Као основа за поређење послужили би нам налази о суфиксу *-киња*, који је специјализован за моцију (Ћорић 2008: 200). Проширили бисмо, притом, захват анализе тако да обухвати и друге суфиксе.

1.3. Но, приликом суочавања с корпусом у пракси, јавиле су се одређене препреке и неодумице које су нам деловале битно за ширу дискусију о корпусним истраживањима, те ћемо даљи текст водити у два смера. Један ће представљати општи налази засновани на корпусу PDRS 1.0, а други напомене везане за методолошке изазове с којима се у раду с корпусима истраживачи сусрећу. Сматрамо да је у светлу рада проф. Ћорића на творби речи, али и све већег развоја корпуса и на њима заснованих истраживања, битно – поред конкретних налаза везаних за одређену ужу тему – скренути пажњу и на опште, а опет за србистику и творбу речи специфичне проблеме с новијим ресурсима како би се успоставила заједничка полазна основа за даљи рад.

Ове две нити се преплићу – на пример, величина узорка на *-ица* је онемогућавала да му се директно приступи и приморала нас да то учинимо путем различитих поткорпуса – но, покушаћемо да налазе и општа питања рада с корпусима изложимо у два одељка како би се лакше стекла слика о резултатима, односно практичним проблемима у целини. Ипак, треба стално имати на уму међусобни утицај једног елемента на други. С обзиром на просторно ограничење и одличан рад претходника, овде ћемо наглашавати само тачке у којима се наши налази разликују од оних у Драгићевић–Утвић (2019). Из разлога који ће бити јасни из одељка посвећеног поменутиим практичним проблемима, бројке наведене у првом делу треба узимати с одређеном оградом.

2.1. Приступили смо корпусу PDRS 1.0, са 715.405.341 различитих речи – из, пре свега, текстова из медија, државних и научних сајтова, портала, форума, база података и сл. – тражећи завршетке који би се формално поклапали са суфиксима *-(к)иња*, *-ка* и *-ица*. Користимо *завршећак* у овом контексту, а не *суфикс*, јер се корпус претражује на основу формалних одлика, те тако, на пример, тражимо **kinja*, што ће нам као резултат дати именице *вулканолошкиња*, *губернаникиња*, *Ромкиња*, али и *мекиња*, *чекиња*, тј. неће на упит враћати само очекивани суфикс, макар он и био специјализован за функцију која нас занима. Ово је још приметније код завршетака *-ка* и *-ица*, те

се тако тамо јављају и *оловка*, *диљка*, *немањићка*, *вршићка*, *бушељка*, *йеишељка*, *Мићка* (од Мићко), *Хелсинки*; *йосишељца*, *несишашица*, *машице*, *крзнашица* итд.

2.2. Код именица на *-ица* морали смо, због количине података³, тражити поткорпусе по моделима интегралне творбе с овим суфиксом које је дао Ћорић (1982: 19). Ипак, упркос томе што је овај суфикс изузетно продуктиван, он није произвео толико нов(и)јих мовираних фемининума. Ту су се могле наћи *баскейшашица*, *кецељашица*, *конирамитинишашица*, *коронашица*, *стирељашица*, *йвишерашица*, *йроскокашица*, *усишашица*. Фемининуми изведени од именица на *-аш* са значењем спортисте могуће је да су и дуже у употреби, као и да их има више, али да нису познати ван спортских кругова. Суфикс *-ка* је такође релативно слабо заступљен међу новијим мовираним фемининумима, посебно у односу на остале облике с тим завршетком.

2.3. Суфикси *-иња* и *-ица* занимљиви су пак као наставци који творе облике конкурентне онима на *-шкиња*, који су оцењени као необични. Јављају се: *археолоиња*, *аспиролоиња*, *биологиња*, *вир(ус)олоиња*, *йнеколоиња*, *драмайурџиња*, *еколоиња*, *зоолоиња*, *неуролоиња*, *йсихијаириња*, *йсихолоиња*, *фармаколоиња*, *хирурџиња*; *йнеколоица*, *йсихолоица*. Иако малобројни, показују потенцијал да се направе и облици који би били ближи језичком осећају.

2.4. Ипак, може се приметити да је суфикс *-киња* заиста продуктиван, и то за моцију. За њега имамо 67.045 примера (укључујући малобројне *мекиње* и *чекиње*), од којих уклањањем дупликата добијамо 3097 уникатних облика⁴. Од оних на Р, рецимо: *рајдисџикиња*, *радиолошкиња*, *рачуновоџикиња*, *рејенџикиња*, *референџикиња*, *ривалкиња*, *робоџикиња*, *ровокојачкиња*. Иако међу њима примећујемо, заиста, доста примера везаних за хуманистичке науке, као што су приметили Драгићевић и Утвић, по наведеним примерима се види да они нису ограничени само на ту област.

3. Овде бисмо скренули пажњу на опште одлике узорка. У оба случаја, то су били медијски или, мањим делом, јавни текстови другог типа. Шта би то конкретно могло значити, можемо видети на примеру двеју речи: *рударка* и *вир(ус)олошкиња*, укључујући и њој семантички сличне творевине. У текстовима обичних новина чешће се помињу музички наступи но специфични вируси, те се чешће могу јавити *флауџисџикиња*, *виолинисџикиња* и *йијанисџикиња* но *вир(ус)олоиња/вир(ус)олоица/вир(ус)олошкиња*. Ове друге су чешће биле присутне у медијима у време пандемије, па су у нашем узорку на *-иња* сви примери ових речи били везани за пандемију ковида.

³ На *-ица* се завршава око 5 милиона речи, а сви покушаји да се преузму табеле с овим подацима завршавале би се вишесатним обарањем сервера.

⁴ Не и речи или лема – 133 *анџројолошкиња*, 17 *анџројолошкиње*, 1 *анџројолошкињи* и 3 *анџројолошкињом* биће сведено на четири облика речи *анџројолошкиња* (*-а*, *-е*, *-и*, *-ом*).

Такође, да дају изјаве, посебно у вези са „женским питањима“ (какво би оно везано за мовиране фемининуме било), чешће се зову *анџројолошкиње*, *линџисџикиње*, *џолиџикоолошкиње*, *џравнице* но што се у новинама помињу *рударке*. На пример, када се претраже вести о рударкама, јавља се неколико чланака о „јединим“ (међусобно различитим) рударкама у Србији (JEDINA RUDARKA 1, JEDINA RUDARKA 2). Даљом претрагом повезаних тагова на порталима на којима су ове вести објављене долази се до тога да су ово једине вести везане за #rudarka или су уз њих ту евентуално текстови који маме кликове, о страним рударкама које су постале фото-модел⁵. О ограниченој и типској заступљености овог позива говори и то што је с тагом #rudar повезан низ вести о рударским несрећама, пре свега погиб*и*јама: од 25 њих на 24sedam.rs само 4 нису биле о томе, а од 39 на Srpska info само 2 су имале другу тему; код оба медија, од не-смртних текстова, пола су били таблоидни чланци копирани из страних медија.

Иако је то теже остварити, било би добро кад би се узорак могао црпети из говорног језика или с друштвених мрежа. У коришћеном корпусу има коментара „обичних“ људи, али они нису обавезан део текста и понекад се појаве, а понекад не. Уз то, на многим од поменутих сајтова коментари морају проћи одобрење, тако да не представљају реалну слику чак ни читалаца одређеног портала, а притом читаоци одређеног портала већ јесу субпопулација неке шире популације, тј. постоји неколико нивоа смањене репрезентативности. Везано за мовиране фемининуме, говорни језик би био посебно занимљив за изучавање јер би ту говорници чешће наилазили на конструкције попут „То ми је препоручила моја дерматоло...“, „Рекла ми је она фина психоло...“, које би у писаном облику, посебно ако је у питању професионални текст, могли избећи.

4.1. Као што је већ поменуто, сама величина узорка може узроковати проблеме при раду, јер ако сервер падне под притиском великих захтева, то за истраживаче значи сате, па и дане током којих не могу радити чак ни на мањим упитима. Један од приступа којима би се ово могло разрешити јесте онај са специфичнијим поткорпусима, али то може довести до губитка дела података из корпуса. Када до овога дође, треба добро проценити аргументе за и против, тј. хоће ли добијени мањи поткорпуси довољно добро представљати тражену појаву и гуде ли се битни примери.

4.2. Током рада с преузетим табелама, приметили смо да су се јављале неке системске грешке у кодирању одређених карактера. Увек се може очекивати да се негде јави нека правописна или грешка у куцању (*џукариџка*, *Америћка*), али оно што смо уочили захватало је читаве домене. На пример,

⁵ О чијој таблоидној природи говоре и други тагови уз њих: #Kija Lin Tik Tok #Devojka rudar #Radi u rudniku #Rudarska uniforma #Striptizeta #Plesačica oko šipke #Podrška kolega #Donji veš #Obline #Društvene mreže #Komentari.

с портала *rastko.rs*, доста битног за српску културу, текстови су долазили у облику који би сугерисао да је кодна шема „померена“ за једну вредност што се тиче карактера којих нема у енглеској латиници: *мрђња, нишеја се не сежа, безаљшйиша и наивна, изићран од најјоренијеј, реиено, йривайном ољшеженику, лакље мало, лакље, Лука Жулуме, ћалосна ти мајка, од иеја људи около йрейрнуље, изйубиле дах, ойворио шелька оловно-бейонска врайша*. Као што се види, Ш је доследно замењено словом Љ, Ч је И, Ж је Ћ итд. Приликом претраге ово би, у зависности од онога што се тражи, могло и озбиљно утицати на величину и квалитет узорка, било додајући му доста примера који му не припадају, било одузимајући од њега доста примера који му припадају. С обзиром на то да на поменутом порталу има много текстова који би лингвистима и књижевницима могли бити важни за претрагу, а да се у конкорданцама с њега јављају још и потпуно нечитљиви знаци, вероватно би вредело погледати може ли се нешто рекодирати за верзију PDRS 2.0.

4.3. Ипак, чини нам се да је најважније поменути питање дупликата у корпусу, јер то утиче не само на закључке који се доносе у оквиру једног истраживања већ и на могућност самеравања између различитих истраживања, посебно ако су рађена на различитим корпусима. Иако је број дупликата – и ту не мислимо на поновљене појединачне речи, већ на потпуно идентичне читаве конкорданце – варирао између различитих поткорпуса, био је приметан у сваком: код **шелька* смо, тако, отклонили 9442 од 23.931 примера, односно 39%⁶. Чак 500 примера је заузимала иста конкорданца око *шужийшельке* с Новости. Делује да је понављање најчешће постојало код поменутог портала и Блица, те претпостављамо да је кролер који је прикупљао податке опетовано узорковао исти наслов или лид сваки пут кад би се јавио као повезана вест. Ово води ка томе да ће неке ствари бити презаступљене, што ће умањити релативну вредност других.

Исто то утиче и на поређење с другим корпусима. Оно је могуће ако су њихови кролери на исти начин прикупљали узорак, али често о томе немамо довољно података. То онда ставља одговорност на истраживача да оваквих питања буде свестан и да их, при евентуалном поређењу, разреши како би што је могуће више изједначио корпусе који се пореде. То даље значи да треба, и због себе, и због других, водити детаљне белешке о истраживачком процесу и потом их учинити доступним у одређеном раду или у пропратном материјалу, ако је сам рад ограничен простором.

5. Ово истраживање нас је довело до два сета закључака. Први, који се тиче мовираних фемининума, јесте тај да у односу на стање о којем су нас известили Драгићевић и Утвић (2019) има више речи овог типа изведених

⁶ Притом, ово није уклонило све дупликате: различит формат интерпункције (интерпункција с размацама или без њих, обични и закривљени наводници) људски је једнак, али машински различит.

суфиксом *-киња*, те да су разноврсније, што може бити и резултат већег узорка. Суфикси *-ка* и *-ица* нису продуктивни колико би се можда могло очекивати, али *-ица* и *-иња* нуде алтернативе твореницама на *-(и)киња* које се перципирају као необичне.

Други сет закључака тиче се рада с корпусима уопште, што је посебно важно будући да они постају све заступљенији у србистичким истраживањима, те да истраживачи састављају и сопствене корпусе. Битно је добро познавати корпус, одлике његовог узорка и кодирања, те их детаљно описати од настанка до засебних радова. Ако се не експлицира да је постојала нека недоумица и како је она решена, наредном истраживачу неће бити познато – кад се сам нађе пред неком сличном одлуком – у ком правцу да крене ако му је циљ, на пример, поређење. Освестити ово код будућих корпусних лингвиста помогло би упоредљивости резултата, као и њиховој репликабилности, све битнијој у друштвеним наукама.

ИЗВОРИ

SERBIAN WEB CORPUS PDRS 1.0 <<https://www.clarin.si/ske/#concordance?corpname=pdrs10>> 01.02.2025.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексић, Данило.** Неки „родно осетљиви“ деривати на *-киња* и творбени систем српског језика. *Јужнословенски филолоџ* 79/2 (2023): 211–238.
- Бошковић Марковић, Валентина.** Утицај медијског дискурса на употребу родно осетљивог језика у Републици Србији. Весна Ђорђевић, Јована Јовановић, Марина Николић, Слободан Новокмет (ур.). *Српски јавни дискурс*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2025, 11–23.
- Драгићевић, Рајна, Милош Утвић.** Умножавање мовираних фемининума на *-киња* у савременом српском језику. *Српски језик: сјудује српске и словенске* 24 (2019): 187–200.
- Закључци са скупа Положај српскога језика... Матице српске.** Положај српскога језика у савременом друштву: изазови, проблеми, решења. Закључци са скупа. *Наш језик* LII/2 (2021): 131–148.
- Закон о родној равноправности.** *Службени гласник Републике Србије* 52/2021. <<https://pravno-informacioni-sistem.rs/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2021/52/3/reg>> 01.02.2025.
- Како именовати...** Како именовати занимања и титуле женских особа. *Одбор за сјандардизацију српског језика* 27.12.2018. <<https://www.ossj.rs/odluke-i-saopštenja/kako-imenovati-zanimanja-i-titule-zenskih-osoba/>> 01.02.2025.
- Ковачевић, Милош.** Одлука Одбора за стандардизацију српског језика. Закон о родној равноправности је закон против српског језика. *Наш језик* LII/1 (2021): 133–136.
- Мацановић, Ана.** Творба мовираних фемининума у *Приручнику за ујошреду родно осетљивој језика* (2019). Драган Станић, Срето Танасић (ур.). *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2021а: 117–121.
- Мацановић, Ана.** Језик наш родно осетљиви у приручној литератури. Драган Станић, Срето Танасић (ур.). *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2021б: 357–369.

- РАДИЋ**, Јованка. Сврха и последице „уродњавања“ српског језика. Драган Станић, Срето Танасић (ур.). *Положај српскога језика у савременом друштву. Изазови, проблеми, решења*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Одбор за стандардизацију српског језика, 2021: 65–79.
- САОПШТЕЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ**. *Матица српска* 27.05.2021. <<https://www.maticasrpska.org.rs/saopshtee-matitse-srpske-povodom-pitaa-o-rodno-ravnopravnosti/>> 01.02.2025.
- САОПШТЕЊЕ УСТАВНОГ СУДА**. *Уставни суд* 27.06.2024. <<https://ustavni.sud.rs/sednice-suda/saopstenja-sa-sednice-suda/saopstenje-sa-8-sednice-ustavnog-suda-odrzane>> 01.02.2025.
- ЂОРИЋ**, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Монографије, књ. LIII. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1982.
- ЂОРИЋ**, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- ЦВЕТИНЧАНИН КНЕЖЕВИЋ**, Христина, Јелена Лалатовић. *Приручник за ујошребу родно осељивој језика*. <<https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije?page=1>> 01.02.2025.
- ***
- ВАРИЋ**, Eugenija. Tvorbeni status ženskog mocijskog parnjaka. *Rasprave Zavoda za jezik* 14 (1988): 43–49.
- ВАРИЋ**, Eugenija. Ženski mocijski parnjak kao funkcionalna komunikacijska kategorija. *Jezik* 37/1 (1989): 12–21.
- ЋОРИЋ**, Božo. Tvorba naziva za ženska bića u južnoslovenskim jezicima. *Književni jezik* 3 (1979): 31–41.
- ЂОРЂЕВИЋ**, Vesna, Jelena JANKOVIĆ, Marina NIKOLIĆ. New words and gender equality in Serbian – does discrimination exist? *Jazykovedný časopis* 73/3 (2022): 421–450.
- JEDINA RUDARKA 1**. Mira Krdžić iz Ušća jedina rudarka u Srbiji. *Studenica info* 20.01.2019. <<https://studenica.info.rs/mira-krdzic-iz-usca-jedina-rudarka-u-srbiji/?pismo=cir>> 01.02.2025.
- JEDINA RUDARKA 2**. MILENA JE JEDINA ŽENA U SRPSKIM RUDNICIMA Kolege je paze, a evo ko je kriv za njenu ljubav prema poslu pod zemljom VIDEO. *Kurir* 02.01.2020. <<https://www.kurir.rs/vesti/srbija/3386301/milena-je-jedina-zena-u-srpskim-rudnicima-kolege-je-paze-a-evo-ko-je-odgovoran-za-njenu-ljubav-prema-poslu-pod-zemljom>> 01.02.2025.
- ТОМИЋ**, Svetlana. Neki metodološki problemi u savremenom istraživanju socijalnih femininativa u srpskom језику. *Poznańskie studia slawistyczne* 20 (2021): 323–346.

Ana Lj. Petrović Đakić

SOCIAL FEMININE TITLES IN PUBLIC DISCOURSE IN REPUBLIC OF SERBIA AND CORPUS-BASED RESEARCH OF WORD FORMATION

Summary

The subject of this paper are the social feminine titles in the Serbian Web Corpus PDRS 1.0 corpus, created within the framework of the *Public Discourse in the Republic of Serbia* project. Subcorpora related to the endings *-(k)inja*, *-ka* and *-ica* were excerpted in order to investigate the qualitative and quantitative status of derivatives for social feminine titles formed with such suffixes, which we would compare with the results of previous research. In accordance to previous results, *-(k)inja* suffix was productive in forming new words of this type. Surprisingly, even though the *-ica* and *-ka* suffixes are more productive in general, that was not the case with newer social feminine titles. Nevertheless, *-ica* and *-inja* offered an alternative to the *-(š)kinja* ending some people find strange. However, certain practical

problems related to working with corpora arose, and this presented an opportunity to bring attention to some of them in order to make future research easier to conduct. The main problems concerned the size of the (sub)corpus, the mistakes in recoding specific Serbian letters, and multiple duplicates of concordances. Checking to see that the different corpora match on relevant characteristics would make them mutually comparable. Keeping detailed research logs and making them available to the public would make the results verifiable and replicable.

Keywords: nomina feminativa, corpus linguistics, sample, suffixation, derivatology.

University of Belgrade
Faculty of Education

ВАЛЕНТИНА М. ИЛИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

НОВИЈЕ (СУП)СТАНДАРДНЕ ЕЛАТИВНЕ ТВОРЕНИЦЕ СА ПРЕФИКСОМ ПРЕ- У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада је творбено-семантичка анализа речи с префиксом *пре-* које имају елативно (или ексцесивно) значење на електронском корпусу српских твитова. Циљ рада јесте установити продуктивност творбених начина са префиксом *пре-* и упоредити их са стањем у стандардном језику. Резултати показују да потреба за интензификацијом утиче на висок степен продуктивности и фреквентности употребе како узуралних, тако и потенцијалних и околиналних речи, међу којима је, за разлику од стања у стандардном језику, све већи број именица.

Кључне речи: префикс *пре-*, елатив, твореница, супстандард, Твитер.

1. Увод. Језик друштвених мрежа на интернету, који је Д. Кристал именован као *нејџсџик*, у основи је различит од традиционално схваћене усмене или писмене комуникације (2004: 238). Будући да представља посебан медијум, одликују га специфичне језичко-стилске карактеристике, на које утичу и социолингвистички фактори. Тако је, на пример, језик младих на Твитеру постао привлачан корпус за бројна истраживања, у којима се закључује да се у њему проналазе многе одлике разговорног стила српског језика уопште, као и лексичке специфичности омладинског жаргона (Милашин 2016). Имајући у виду да ограничени број карактера утиче на потребу за економичношћу, а да, са друге стране, млади у жаргону испољавају креативност, као и да је, истовремено, у словенским језицима у усменој комуникацији уочена тенденција за експресивним и економичним изражавањем (Драгићевић 2009: 463), одлучили смо да предмет овог истраживања буду новије елативне творенице са префиксом *пре-* на корпусу српских твитова. Реч је о појави која је у литератури на неким местима већ узгредно запажена (Ашић и Станојевић 2009: 298; Милашин 2016: 245). Творенице су означене као *новије*, јер је корпус заснован на твитовима насталих у периоду 2008–2014. године (в. т. 3).

2. О ПРЕФИКСУ ПРЕ-. У монографијама посвећеним творби речи И. Клајна и С. Бабића налазимо да је префикс *пре-* са значењем „превелике мере” врло

*.....
valentina.ilic@fil.bg.ac.rs

продуктиван са глаголима¹ и придевима, док се у творби именица јавља врло ретко (КЛАЈН 2001: 174, 200, 252; ВАВИЋ 2002: 379, 500, 546). Ослањајући се на РМС, Клајн наводи да се у њему поред именица *преодиле*, *премоћ* и *превласћ*, јављају „још две-три ретке речи као што су *прејамећ* ’сувише велика памет’, *прејријатељ* ’врло велики пријатељ’, *пресјај* ’превелик, врло велик сјај’” (2001: 174).² У *Нормативној граматици* наводи се да префикс *пре-* у творби глагола у аугментативној употреби има ексцесивно значење („превише”),³ у творби придева ексцесивно и елативно значење, док се у одељку о префиксалним именицама овај префикс уопште не помиње (ПИПЕР, КЛАЈН и ДРАГИЋЕВИЋ 2022: 291–298). Није регистрован ни у монографији *Именице с префиксима у српском језику* М. Радовић Тешић (2002).

Будући да овај префикс уноси значење веома високог или прекомерног *сћејена* особине или мере, о њему се говори у одељку о компарацији придева *Gramatike srpskohrvatskog jezika za strance* П. Мразовић и З. Вукадиновић. Ауторке наводе могућност поређења помоћу творбених средстава и као једини афикс издвајају управо префикс *пре-* (1990: 274). Са друге стране, у литератури се јасно семантички диференцирају суперлатив и надсуперлатив (елатив) по томе што први увек укључује поређење са свим осталим елементима скупа (били они експлицирани или не), док се другим обележава веома висок, максимални степен неке особине *без икаквој поређења* (Куљанин 2017: 181; ПИПЕР, КЛАЈН и ДРАГИЋЕВИЋ 2022: 143).⁴ Елатив, или надсуперлатив, може се изразити синтетички кроз процес префиксације (*пре-* + позитив > *прелеј*) или пак перифрастички (*превише леј*) (Ковачевић 2003: 26). С. Куљанин потврђује запажања да форма са префиксом *пре-* поред елативног може имати

¹ Реч је о глаголима чије се значење разуме као „прекорачење узуса, тј. уобичајене границе до које се процес врши” (*пренајунити*, *прејети*, *преојтерити*). Када се префикс *пре-* дода тзв. теличним глаголима, који означавају радњу која је инхерентно ограничена, добијамо нову глаголску лексему са значењем транслимитативности (Ашић и Станојевић 2009: 290–291).

² У шестотомном речнику МС за именичке сложенице са префиксом *пре-* истиче се: „*начињене су јонајвише према глаголима*: предег, преклоп, преградак, прекупац, прецена и сл.” (РМС 1967–1976; подвлачење је наше, В. И.). Међу примерима нема деноминативних именица са наведеним префиксом, премда се оне у њему јављају као одреднице. Деноминативне именице са префиксом *пре-* су у речничком чланку посвећеном овом префиксу остале у сенци девербативних именичких деривата због своје малобројности у књижевном језику.

³ Исто потврђује и М. Стојановић у монографији *Глаголи са више префикса у српском језику* (2023). Ауторка показује да префикс *пре-* остварује значење „суфицитне ексцесивности” као први и једини префикс са глаголима (нпр. *прејунити*), али и као други, у двопрефиксираним глаголима (нпр. *преувеличати*), док се у тропрефиксираним глаголима у овом значењу префикс *пре-* не јавља (2023: 140–147, 272–273).

⁴ Иако је појам степеновања у филозофији и лингвистици веома стар, он је као посебна семантичка категорија у славистици издвојен тек крајем прошлог века у радовима С. Колесникове, док је у србистици он теоријски разрађен кроз теорију семантичких локализација П. Пипера (Ивановић 2022: 354). „Садржај семантичке категорије степена овде се схвата [...] као апстрактно локализовање извесног обележја неког ентитета на вертикално схваћеној скали могуће изражености тог обележја” (Пипер 2009: 66). О категорији степена у српском језику, превасходно на плану сложене реченице, писала је М. Николић (2014).

и ексцесивно значење (сувишности, претераности) и додаје да се у њему „семантичка категорија градуелности пресијеца с категоријом модалности, јер се осим интензитета дате особине изражава и оцјена о појави која се степенује” (2017: 183). Сходно томе, елативи, као творенице са обележјем интензификације, и ексцесиви, који уз обележје високог интензитета имају и негативну вредносну компоненту, припадају експресивном слоју лексике. Отуда их најпре можемо очекивати у жаргону и разговорном језику уопште.

Пишући о новим речима са препозитивном компонентом која уноси значење квантификације, С. Ристић запажа да је морфем *пре-* као интензификатор у придевским и прилошким твореницама врло продуктиван и представља отворен систем који се трајно може попуњавати. Када је реч о споју овог префиксалног интензификатора са именицама и глаголима, ауторка констатује да се у корпусу нових речи „јавља ограничен број апстрактних именица: *премеканосӣ, пренормираносӣ, пренормирање*”, као и да је забележен само један глагол – *преинвестираӣти се* (2009: 136–137).

Из свега наведеног јасно излази да се аугментативни префикс *пре-* превасходно јавља уз описне придеве и прилоге. Разлог томе је што они примарно означавају квалитет, који се може реализовати у различитој мери. Могућа мера се разуме као градуална скала датог квалитета. Префиксом *пре-* се мера квалитета измешта преко крајње границе скале. У том случају реч је о елативу или ексцесиву. У споју са глаголима, морфем *пре-* претежно уноси ексцесивно значење, којим се истиче извршење радње преко границе очекиваног. Када је о именицама реч, елативни префикс *пре-* ретко се употребљава, највероватније зато што се њима типично означава ентитет, који сам по себи није скаларна категорија. Ограничен број примера тиче се глаголских или именица на *-осӣ*, којима се изражава *особина*, што отвара могућност за транслимитативност, скаларизацију и максимализацију, односно реализацију творбеног типа са елативним или ексцесивним префиксом *пре-*.

3. Циљ и методологија истраживања. Будући да се у савременом разговорном језику млађе популације све више могу чути елативне творенице са префиксом *пре-*, рад за основни циљ има њихов творбено-семантички опис, с поређењем статуса ових лексема у стандардном језику. Грађа је ексцерпирана из доступног електронског корпуса твитова на српском језику (*Tweet-sr*) писаних у распону од шест година (2008–2014),⁵ који садржи више од 170 милиона речи.⁶ С обзиром на то да експресиви најпре настају у жаргону као околионалне речи, а када у њему потврде функционалност, постају

⁵ Иако је корпус базиран на твитовима од пре десетак година, прегледом грађе могли смо установити да би се слични резултати добили и анализом актуелних твитова. Ову хипотезу требало би проверити у будућим истраживањима.

⁶ Корпус је доступан на платформи *Sketch Engine* (<https://app.sketchengine.eu/>).

врло фреквентни, па се лако шире на општи разговорни језик, одакле могу продрети и у стандард, требало је за почетак ексцерпирати примере којих нема у речнику савременог стандардног језика. Као контролни корпус послужио нам је *Речник српскога језика* Матице српске (РСЈ 2018).

У поље за претрагу корпуса твитова тражили смо листу свих лексема које почињу на *пре-* и које се у корпусу јављају са апсолутном фреквенцијом 5 и више.⁷ Тако смо добили 6.272 резултата, али је међу њима био велики број лексема код којих почетно *пре-* или није префикс или нема елативно значење. Први круг пречишћавања грађе значио је одстрањивање наведених „уљеза”, чиме смо добили листу од око 1.500 резултата. Многе лексеме јављале су се (због грешака у аутоматској лематизацији) кроз више погодака (нпр. придев *прелеј* имао их је чак 36: *prelep, prelepa, preljep, preleparaаа*, итд.), па смо у другом кругу све такве случајеве обједињавали под једну лексему, уз сабирање фреквенција њиховог јављања. У трећем кругу, коначно, издвојили смо само оне лексеме са елативним (и ексцесивним) префиксом *пре-* које РСЈ не дележи. Разврстали смо их условно у четири групе: глаголи, придеви (са трпним придевима), прилози и именице. Представљамо их у Табели 1.⁸

Глаголи	преобожавати (1179), преволети (116), преготовити (10), пресморити (9), премрзети (8), пресвиђати се (6).
Придеви⁹ (са трпним придевима)¹⁰	пресавршен* (1404), презанимљив (305), предосадан* (259), пресеки (238), прејадан* (237), предуховит (227), препоштен (225), предруталан* (191), прелуд* (186), престахан (143), прегенијалан* (126), преболестан* (101), пребитан* (91), препијан (83), преготиван* (83), пресимпатичан (67), прекомпликован (64), пресјајан* (63), преодвратан* (54), предуван (54), преурбан (52), преогроман (49), пренадуван (45), прелош* (45), препушен (37), препуцан (35), пребедан (30), премеден (30), презаљубљен (28), преретардиран (28), прерасположен (28), преодличан (28), пренапуцан (26), прејезив* (24), преодушевљен (23), преврх (22), префантастичан (21), препопуларан (20), преузбудљив (19), прехепи (18), пререалан (18), преискрен (17), преочајан (16), преспособан (15), премодеран (14), престрава (14), преинтересантан (14), прегрозан* (13), префеноменалан (12), предебилан (11), предепресиван (11), преваспитан (10), преспремен (10), преобожаван (10), пренормалан (10), преогаван (10), преписмен (10), пренафуран (9), пребезобразан (8), пребожанствен (8), преложан (8), преморалан (6), предоступан (6), пресамоуверен (6), презаступљен (6), пребљак (5), преомиљен (5), препоседан (5).

⁷ Оказионалне речи које се јављају са фреквенцијом 1–4 могле би бити предмет посебног истраживања.

⁸ У грађи је забележено више високофреквентних речи са вулгаризмом у основи које овом приликом нећемо наводити. Они би могли бити предмет посебног истраживања.

⁹ Звездица поред примера означава да се исти пример у одговарајућој форми јавља и у пољу са прилозима.

¹⁰ Трпне придеве придружили смо придевима, будући да се углавном сви јављају само у том (трпном) облику. У ретким случајевима (нпр. *преобожаваш*, *преобожаван*) јављају се и друге глаголске форме, па је тада наведен и облик инфинитива у поље глагола.

Прилози¹¹	прекул (958), пресавршено (151), прејадно (122), предосадно (65), прегенијално (38), пресупер (37), пресјајно (31), прелудо (26), предрутално (25), прелоше (24), преболесно (23), преготивно (20), префул (19), предовратно (15), предуквално (10), прецарски (10), прежао (10), пресмор (9), пребитно (7), прагадно (7), прегрозно (6), прејезиво (6).
Именице	пресекс (4539), прелепота (4343), прељубав (1323), прелепотица (691), преслаткоћа (488), предивноћа (444), прелепост (430), пресавршенство (197), предозирање (156), предивност (124), пресећа (84), прељубавчина (75), прелепотан (71), пресавршеност (59), преодбожавање (53), препаметница (43), презгодноћа (43), прериба (38), прехит (34), прелепица (31), пресексоћа (23), предуховитост (22), прејадност (21), преумор (21), преружноћа (20), преслаткост (20), преслаткица (19), пресећност (19), предивота (18), пребитност (16), препамет (15), пресмех (14), прелепотиња (10), претеризам (10), прекраљ (8), препаметност (8), презгодница (8), предоброта (7), прељубавштина (7), пресексчина (7), претуга (7), презгодност (7), пребогиња (6), преглупост (6), препонос (6), преукусност (6), преутицај (6), прекекс (5), прелепоћа (5), прелепотост (5), прешмекер (5), пресрамота (5), преврућина (5).

Табела 1: Елативне творенице са префиксом пре- у електронском корпусу Tweet-sr (нерегистроване у РСЈ)

4. АНАЛИЗА ГРАЂЕ. Ограниченост простора у овом раду допушта нам само осветљавање основних тенденција у творби и семантици ексцерпираних лексике.

4.1. Глаголи. Иако аугментативни префикс *пре-* у споју са глаголима у стандардном језику претежно уноси значење „прекорачења узуса” било због инхерентне ограничености глаголске радње или неповољности прекомерног вршења радње по агенса (*пренајунити*, *прерадији се*), као и мајоративно значење „постизања преваге” (*прерасити*) (Ашић и Станојевић 2009: 290–292), у нашем корпусу запажају се врло фреквентни примери у којима се префикс *пре-* додаје ателичним глаголима, чиме се постиже елативно значење, односно појачава интензитет вршења глаголске радње, нпр. *преволећи* („превише волети”):

Ne razumem ljude koji ne jedu ribu. Uh, PREvolim. • Prevolim kišu. • Prevolim njen glas.

Чак и у случају када постоји лексема у језику која ће се по значењу разликовати само јачим степеном интензитета: *волећи–обожавати*, у жаргону постоји потреба за експлицитном употребом интензификатора, што ствара релативно синонимне релације са лексемом из стандарда: *преволећи* и

¹¹ Поред звездицом истакнутих речи из поља придева које се у форми средњег рода хомоморфно прилозима јављају с вредношћу прилога, поједини примери у овој групи јавиће се у истој форми и као придеви (нпр. *прекул*).

обожаваићи, тим пре што су лексеме са префиксом *̄пре-* конотативно обојене. Иако у семантици глагола *обожаваићи* постоји сема интензитета, у жаргону се она додатно максимализује, а то за последицу има изразиту експресивност:

Koliko preobožavam novogodišnje praznike • S' nekim ljudima preobozavam da pricam • Koliko preobožavam Nevenu i Lanu, pa to nije normalno.

4.2. Придеви. Префикс *̄пре-* уз придеве у стандардном језику има функцију максимализатора (*̄предиван*) или уноси значење „прекорачења узуса” (*̄преузак*) (Ашић и Станојевић 2009: 292–299). Ипак, код појединих придева употреба префикса *̄пре-* није могућа. У случају када придев означава неградабилну особину, он својом семантиком блоkira укључивање семе интензитета. Реч је о комплементарним антонимима попут *жив–мр̄шав*, *о̄творен–за̄творен*, *ис̄т̄инӣћ–лажан*, којима се означава особина која се у основном значењу не може компарирати. У нашем корпусу јављају се примери са префиксом *̄пре-* који максимализује у основи неградабилно својство: *̄преболес̄тан*, *̄пренормалан*, *̄прес̄преман*. Потврђени су и случајеви када придев према чијем значењу имамо афирмативан однос са интензификацијом поприма, из прагматичких разлога, непожељно значење: *̄пре̄иош̄тен*, *̄преискрен*, *̄пре̄исмен*.¹²

[N]aivni i prepošteni Čović [...] otišao je da lepo porazgovara sa novinarom, a ovaj ga napade • Izvini ako sam bila malo preiskrena prema tebi... • Prepismen si za moj ukus.

Поседно су занимљиви примери *̄преодличан*, *̄прелош* или *̄пресим̄ӣа̄ӣчан*. У основи ових лексема су придеви који на скалама особина које именују не заузимају крајње тачке, а истовремено постоје лексеме које би тим тачкама одговарале, премда су са становишта жаргона недовољно експресивне: *одличан–извр̄с̄тан*; *лош–ужасан*; *сим̄ӣа̄ӣчан–диван*. Неодабирањем лексеме са значењем јачег интензитета, већ експлицитним интензивирањем „блаже” варијанте носилац жаргона чини израз необичнијим и експресивнијим.

И летимичним прегледом грађе дâ се уочити достатан број примера чија мотивна реч већ својим значењем заузима крајњи део скале интензитета, а који се овим префиксом додатно појачава: *̄предожанс̄т̄ивен*, *̄предрӯшалан*, *̄пре̄тенијалан*, *̄пре̄језив*, *̄прео̄таван*, *̄прео̄тroman*, *̄преодвра̄шан*, *̄преодушев̄љен*, *̄преомиљен*, *̄пресавршен*, *̄префан̄ӣас̄ӣчан*. Њима се илуструје потреба не само за максимализацијом него за интензификацијом максималног, па тако плеонастично удвајање „највишег степена” индукује изразиту стилску маркираност.¹³

¹² Овај случај Т. Ашић и В. Станојевић називају „сужавањем перспективе”. Наиме, у контексту се наводи параметар у односу на који се дата позитивна особина сматра претераном и непожељном (2009: 299).

¹³ У грађи су регистровани и примери у којима се префикс *̄пре-* мултипликује како би се такође постигао ефекат изразите интензификације: *̄пре̄ре̄пре̄рел̄ей*, *̄пре̄ре̄пре̄редиван*, *̄пре̄ре̄пре̄ресла̄гак*.

У ову групу сврстали смо и лексеме попут *џребљак* и *џресџрава*. Прва у основи има експресивни узвик, којим се исказује гађење, док друга има именицу којом се у жаргону исказује изузетно позитивна квалификација. Обе ове међусобно антонимичне речи-основе добијају префикс *џре-*, којим се интензивира афективни однос говорника према појмовима којима их одређује. Употребљавају се најчешће у улози придевских, ређе прилошких речи. Исту функцију имају и експресивни српско-енглески спојеви, попут: *џрекул*, *џрехеи*, *џрефул*.

4.3. Именице. Стандардном језику, како је наведено у прегледу литературе, елативни префикс *џре-* уз именицу није својствено обележје. У жаргону, и све више у разговорном језику уопште, он је, напротив, врло продуктиван, а поједине творенице су високофреквентне. Највећи број припада категорији апстрактних именица на *-осџ* и *-оћа*, при чему се мотивна реч јавља у речницима стандардног језика (*џреџлујосџ*, *џредуховиџосџ*, *џресавршеносџ*¹⁴; *џрејагносџ*, *џрелејосџ*, *џреслајкосџ*)¹⁵, понекад као застарела (*џредивносџ*, *џредивноћа*)¹⁶, или се пак у њима не јавља (*џрелејоћа*, *џресрећносџ*)¹⁷. Мотивне речи забележених апстрактура на *-оџа* претежно су део стандарда (*џрелејоџа*, *џредивоџа*, *џредогроџа*, *џресрамоџа*). Забележене су и апстрактне именице типа *џрељубав* (и с додатном аугментизацијом: *џрељубавчина*, *џрељубавиџина*), *џреумор*, *џрејамеџ*, *џресмех*, *џрејонос*, *џреуџицај*, *џреврућина*, итд. Прилично велики број примера припада класи *nomina attributiva*, при чему је већи број оних које се односе на особу женског пола (*џрелејоџица*, *џрелејица*, *џрејамеџница*, *џрериџа*, *џреслајкица*, *џрезџодница*, *џребоџиња*) него мушког (*џрелејоџан*, *џрекраљ*, *џресекс*, *џрешмекер*), а има и оних којима се може реферирати на оба пола (*џрелејоџиња*). Префикс *џре-* јавља се и уз понеке заједничке именице, попут *џрекекс*. Уочили смо да у овој групи има примера који поред именичке, могу имати и придевску или прилошку вредност – нпр. *џрехиџ*:¹⁸

Ivo pustas spotove nasih zvezda? One prehitove? • fotke su prehit • Prehit je kad se prepozna neko u statusu/tvitu.

¹⁴ Аналогно наведеним придевима са интензификацијом максималног (нпр. *џресавршен*). Тако и: *џресавршенсџво*.

¹⁵ Мотивне речи последње три нису забележене у РСЈ, али су регистроване у РМС, као и у *Обрајном речнику* М. Николића.

¹⁶ Забележене су само у РСАНУ, и то са квалификатором *засџ*. У разговорном језику се оне, дакле, поново активирају и укључују у творбене процесе, доприносећи експресивности.

¹⁷ Лексема **лејоћа* није забележена ни у једном речнику савременог српског стандардног језика (РСЈ, РМС, РСАНУ), а не региструје је ни један од највећих доступних електронских интернетских корпуса српског језика CLASSLA-web.sr (доступно на: <https://app.sketchengine.eu/>). Када је у питању лексема *срећносџ*, не бележе је доступни речници стандардног језика (РСЈ, РМС), али ће се у поменутом електронском корпусу јавити, мада са ниском фреквенцијом (16).

¹⁸ Тако и лексема *џресекс*. Као именица, односи се углавном на мушку особу, али се употребљава и као придев или прилог.

Прегледом примера може се закључити да се елативни префикс *пре-* у жаргону младих придружује именицама претежно у три случаја: 1. када је сема особине, као скаларна категорија, у именици *експлицитна* (обично је реч о људској особини која је у основи), и то у случајевима: а) *nomina essendi* (*прељубоси*, *преружноћа*) и б) *nomina attributiva* (*прељубица*, *прејамејница*); 2. када је сема особине и/или интензитета инхерентно садржана у семантици именице (*прериба*, *прешмекер*), при чему та особина, начин или квалитет може већ по себи досезати највиши степен (*преобожавање*, *пресавршенство*); 3. када у семантици апстрактне или заједничке именице нема сема интензитета ни квалитета (*прејамеј*, *прекекс*). Префикс *пре-* се у прва два случаја, као интензификатор особине, може парафразирати као *превише* (*прељубица*; „лејна девојка“ [риба]) > *прељубоси*, *прериба*. У трећем случају овај префикс се парафразира као *превелик* или *предобар* (*превелика јамеј*, *предобар кекс*), чиме се уз интензификацију (*пре-*) уноси и квалитет (*велик/добар*), који се у поступку синтетизације укида из експлицитне, површинске структуре, али остаје имплициран у значењу нове, компресоване речи.

Иако се, према нашим сазнањима, случај синтетичке форме именичких елатива у литератури не сматра универбацијом (исп. нпр. Оташевић 1997; Ристић 2004: 189–196; Пипер, Клајн и Драгићевић 2022: 323–324), можда не би било неистинито рећи да су анализирани примери настали својеврсном универбалном мотивацијом, будући да синтагматски спој (који врши улогу мотиватора) утиче на стварање именичке изведенице (*превелика јамеј* – *прејамеј*), при чему „синтагматске формације припадају официјелној, неутралној сфери употребе, а универбизоване формације су одлика разговорне [...] сфере” (Ђорић 2008: 30).

5. Закључак. Увид у бројност, структуру и семантику елативних (и ексцесивних) твореница са префиксом *пре-* у корпусу *Tweet-sr*, као репрезентативном корпусу језика млађег дела популације, показује да се творбени типови којима се постиже експресивизација језика преносе у жаргон, у коме постају еластични и врло продуктивни. Забележен је велики број глагола, придева и именица нерегистрованих у РСЈ. Посебан помак у односу на стандард чине бројне елативне именице. Продуктивност наведених творбених типова објашњава се потребом за експресивизацијом, интензификацијом, онеобичавањем, уношењем емоционално-вредносних компонената у израз и *прејеризимом*, што ову лексику чини изразито стилски маркираном. Потреба за језичком економијом огледа се и у овој врсти синтетизације синтагматских спојева којом настају компресоване, конотативно обogaћене, експресивне јединице. Потреба за максималном експресивношћу са лексичког прелива се и на синтаксички план, па се у корпусу анализиране лексеме неретко јављају

акумулиране у истом синтагматском ланцу. Бројни и високофреквентни жаргонски експресиви лако се интегришу у општи разговорни језик, у коме подстичу продуктивност постојећег творбеног модела, чиме настају потенцијалне речи, а забележеним, узуалним елативима истовремено се повећава фреквенција употребе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ашић**, Тијана, Веран Станојевић. *Мој драј је ђреверан* – семантичка и прагматичка анализа префикса *ђе* у српском језику и његови преводни еквиваленти у француском. М. Ковачевић (ред.). *Српски језик у ујошреби*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 289–303.
- Драгићевић**, Рајна. Иновације у творби речи у словенским језицима. *Јужнословенски филолоџ* LXV (2009): 461–468.
- Ивановић**, Милена. Селективно степеновање обележја процесуалне ситуације у српском језику у поређењу са украјинским. *Славистика* XXVI/1 (2022): 354–368.
- Клајн**, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Први део – Слањање и ђрефиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2001.
- Ковачевић**, Милош. Перифрастичка компарација у српском књижевном језику. У: *Грамаџичке и стилстичке џеме*. Бања Лука: Књижевна задруга, 2003.
- Куљанин**, Сања. Однос суперлатива и надсуперлатива у савременом српском језику. *Српски језик* XXII (2017): 177–191.
- Милашин**, Горан. О језику Твитера са дериватолошког становишта. В. Тошковић, А. Wonisch (Hg.). *Wortbildung und Internet*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Kommission für Wortbildung beim Internationalen Slawisteinkomitee, 2016, 225–253.
- Николић**, Марина. *Каџеџорија сџејена у српском језику – сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.
- Николић**, Мирослав. *Обрајни речник српскоја језика*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић, 2000.
- Оташевић**, Ђорђе. Универзација. *Наш језик* XXXII/1–2 (1997): 52–63.
- Пипер**, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. *Нормајвна џрамаџика српскоја језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022.
- Пипер**, Предраг. О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици. *Јужнословенски филолоџ* LXV (2009): 65–87.
- Радовић-Тешић**, Милица. *Именице с ђрефиксима у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2002.
- Ристић**, Стана. *Ексџресивна лексика у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- Ристић**, Стана. Сложенице у корпусу нових речи са творбеним елементима у значењу квантификације. М. Ковачевић (ред.). *Српски језик у ујошреби*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009, 125–139.
- РСМ**: *Речник српскохрвајскоја књижевноја језика* (ур. Михаило Стевановић и др.), I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ**: *Речник српскохрвајскоја књижевноја и народноја језика*, I–XXII. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ**: *Речник српскоја језика* (ред. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Стојановић**, Милица. *Глаџоли са више ђрефикса у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023.

ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

ВАВИЋ, Стјепан. *Творба ријечи у хрватској књижевности*. Загреб: Хрватска академија зnanosti и умјетности – Накладни завод Globus, 2002.

CRYSTAL, David. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

МРАЗОВИЋ, Павлица, Зора Вукadinović. *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића – Добра вест, 1990.

Valentina M. Ilić

NEWER (SUB)STANDARD ELATIVE DERIVATIVES WITH THE PREFIX *PRE-* IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is a derivational-semantic analysis of words formed with the prefix *pre-*, expressing elative (or excessive) meaning, based on an electronic corpus of Serbian tweets. The aim of the paper is to determine the productivity of derivational patterns involving the prefix *pre-* and to compare them with their usage in the standard language. The results show that the need for intensification contributes to a high level of productivity and frequency of use, not only of common words but also of potential and occasional formations. Among these, in contrast to the standard language, there is a growing number of nouns.

Keywords: prefix *pre-*, elative, derivative, substandard, Twitter.

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

**ДИЈАХРОНИЈСКА
ИСТРАЖИВАЊА**

УДК: 811.163.41'35:929 Караџић В. С.
811.163.2(091):81'35
DOI: https://doi.org/10.18485/ssds_tpn_bcoric.2025.ch31

Диана П. Иванова*

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по български език

КНИЖОВНОЕЗИКОВАТА РЕФОРМА НА ВУК КАРАДЖИЧ И ОТГЛАСЪТ Й В БЪЛГАРСКАТА ПРАВОПИСНА ПРАКТИКА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

*С уважение към видния учен проф. Божо Чорич –
и с пожелание да продължава изследователската си
дейност с вдъхновение и нови научни постижения.*

Исследование направлено на книжноязыковую и орфографическую реформу Вука Караджича и ее влияние на взгляды языковых строителей и на созданные ими модели правописания во время Болгарского возрождения. Цель работы – на фоне сложной книжноязыковой ситуации анализировать те проявления, которые связываются с концепцией Караджича о литературном языке, созданном на основе на разговорной речи. Как отзвук орфографической реформы Вука Караджича и в качестве катализатора под эмблемой „для каждого звука буква“ рассматривается также тенденция к модернизации болгарских азбуки и правописания в созданных новых, более легких для усвоения моделях.

Ключевые слова: Возрождение, книжный язык, орфографические модели, реформа Вука Караджича

1. Докосвайки се до въпроса за сръбско-българските културни връзки през XIX в., не можем да отминем името на Вук Караджич, ярка фигура на южнославянското Възраждане и един от най-видните представители на сръбската филологическа мисъл и култура. Неговата активна дейност, както е отбелязано в оценките на изследователите, надхвърля националните граници и заслужено получава признание в европейските научни среди. Не е отминато колосалното му дело и от българите, посочили големите му заслуги за съставения от него „Додатак к Санктпетербургским сравнительным рјечницима свију језика и нарјечија: с особитим огледима бугарског језика“¹, 1822, в който представя за първи път българския фолклор и българския като

* dpivanova@uni-plovdiv.bg; dpetiva1207@gmail.com

¹ Преди това е издадена първата част на речника през 1787 г., в която липсва българският език.

самостоятелен славянски език, и с това насочва вниманието на европейската филологическа общност като обект за изследване.

Вуковото реформаторско дело намира отзвук сред българите и съвпада с периода на формирането на новобългарския книжовен език (НБКЕ), когато се търсят пътища за нормативното му изграждане. За неговите проучвания се изказват положително мнозина видни възрожденци, а след Освобождението до днес интересът към Вуковото дело се задълбочава и изследва многоаспектно, в резултат на което в българската наука възникна цяло направление „Българско вукознание“ (Конев 2007: 137). По въпроса за правописната му реформа и нейното отражение в практиката на българските книжовници през XIX в. също има многобройни изследвания (вж. обзора по тези въпроси в: Конев 2007: 16–210). В тях единодушно се посочва, че под влияние на Вуковите идеи съществуват опити за въвеждане на фонологичния правопис², но те не намират достатъчна подкрепа сред възрожденските книжовници (Попова 1988: 60). Без да се отрича общата валидност на направените изводи, те по-скоро се отнасят за първата половина на XIX в., докато в следващите десетилетия ситуацията се променя.

Наред с направените досега изследвания, въпросът стои все още отворен и към него могат да се добавят нови данни, сочещи увеличаване на привържениците на осъвременен правопис, регионалното му разширяване и разпространяване – знак за консолидация и опит за унификация на нормите на местно равнище (предимно в училищна среда), тема, която е предмет на тази статия.

2. Въпреки бурните дискусии и различията във възгледите на книжовниците за основата на НБКЕ надделява концепцията на новобългарското направление това да бъде говоримата реч. Проблемът, който остава нерешен, е правописният³, той е и най-дискутираният в книжовните кръгове. Единични опити за азбучно и правописно осъвременяване се наблюдават още през 20–30-те години на XIX в.⁴, когато се правят неуспешни опити за въвеждане на гражданското писмо (Ан. Кипиловски, 1825, Хр. Павлович, 1835) и за съкращаване на азбучния състав (Русинов 1981: 14). Пример за това е букварът Г. Бусилин, който си служи с азбука от 30 букви, с опростен правопис и език, „съгласен⁵ с естественото наше произношение“ („Български буквар“, 1844, Предговор).

² При назоваването на правописа на българските възрожденци като фонологичен се създава впечатлението, че той изцяло е такъв, което не отговаря на неговата същност, и по-правилно е да се определя като частично фонологичен.

³ За разлика от В. Карджич, който започва реформата си с уточняване на азбуката и правописа.

⁴ Това съвпада с Вуковия кодификационен период в развитието на сръбския книжовен език след отпечатване на граматиката му в 1818 г. (вж. класификацията на Велько Брборић (Брборић 2008: 44)).

⁵ Примерите от XIX в. се дават с нормализиран правопис.

2.1. Макар че книжовноезиковите школи, възникнали през 50–60-те години на XIX век, по тип са новобългарски, една част от тях, при това най-авторитетните (Пловдивска и Търновска), въвеждат етимологичен правопис с усложнена азбучна система и правила. Като техен коректив в писмената практика се появяват и модели, отчасти изградени на фонологичен принцип. Опитите за въвеждане на съвременен правопис са очаквани и може логично да се свържат с трудността да се усвояват нормите на етимологичния правопис, а мотивацията за промяна идва и от външния пример, който книжовниците виждат в реформирания сръбски правопис след 1818 г.

Възрожденските ни книжовници са познавали Вуковите идеи и на ученика му Дж. Даничич⁶ и тяхното влияние може да се търси както в по-широк, общофилологически план, така и с оглед на въпроса за книжовноезиковото устройство и за правописа. При обсъжданията и споровете относно концепцията за говорната основа на НБКЕ прозират идеи, сходни с Вуковите. От 50-те години на XIX в. се застъпва новаторското виждане за предимствата на говоримия майчин език, с който се постига грамотност в по-кратък срок. Така напр. Ив. Богоров⁷ се изказва в полза на „селските говори“ (диалектите) и коментира ползите от това: „не е добре да учим умрял език (църковнославянския – бел. Д. И.) и да губим за него няколко години“ (Богоров, сп. „Читалище“, 1870, г. I, № 21: 644).

Вуковият реформаторски почин се възприема и от Петко. Р. Славейков, нещо повече, той го използва при записването на фолклорните материали, като е предпочел „да са напишат тъй както народът ги изговаря и затуй по наръчно ми са видя естественото правописание, или *правописание по фонетическо начало*“ („Български книжици“, 1858, част III, № 20: 656). В дискусиите продължават да се поставят въпроси, свързани с българската азбука и правопис. В задълбочена разработка⁸ в същото списание Тодор Шишков предлага азбучният състав да се опрости на 34 букви, но той не игнорира и фонетичните въпроси, разглеждайки редукцията при широките гласни, като предлага (подкрепен и от Славейков) и нейното регламентиране (сп. „Български книжици“, 1859, № 21: 680).

Пряка връзка с Вуковата реформа се наблюдава и в статията „Мнение за правописанието българско“ (г. I, № 1) на Ив. Добровски в сп. „Мирозрение“

⁶ Излязлата през 1847 г. книга на Дж. Даничич „Рат за српски језик и правопис“ утвърждава книжовноезиковата реформа на В. Караджич, а неговата „Мала српска граматика“ (1850) е съставена върху материали от Вуковия речник.

⁷ Интересът между двамата е бил взаимен, както отбелязва Петър Динеков: „Он [Вук] се интересује за граматикү Богорова [...] јер је била написана народним језиком и одговарала Вуковим граматичарским погледима“. <<https://liternet.bg/publish8/pdinekov/vuk.htm>>

⁸ „За българската книга или за Азбуката и равнописанието на новобългарският език“ (сп. „Български книжици“, 1859, № 21: 680; № 22: 724–730; № 23: 782–793; № 24: 820–827).

(Виена, 1850–1851). В нея той изтъква, че най-доброто правописание е фонетичното и използва правопис, основан на принципа: „за всяко произношение само един знак да имат“ (с. 2). Той е един от първите книжовници, който замества ю с диграфа *iу*; отказва се от старобългарските (стб.) букви ж и ъж, като на тяхно място пише ъ; от трите синонимни букви *и*, *ы*, *і* оставя само *і*; изхвърля краесловната буква ъ, но запазва ь, отразяваща историческата мекост на съгласните. С някои различия това е образецът, с който си служат и други привърженици на осъвременен правопис.

2.2. Тенденцията за демократизиране на азбуката и правописа се засилва през 60-те–70-те години на XIX в. с появата на списания с филологическа тематика. Отчасти това се дължи в някаква степен и на книжовници, учили или пребивавали в Сърбия. Един от тях е Л. Каравелов, виден общественик и писател, който се изказва с уважение към реформаторското дело на Вук. В статията „За българския език“ са отразени възгледите му, сходни с Вуковите: „Който иска да напише граматика на българския език, той трябва да тури за основа живият български език“ (в. „Свобода“, 1870, №16). В правописния си модел Каравелов оставя по една от синонимните букви и предлага азбука от 32 букви: „За един глас не трябва да се пишат три гласни букви“.

Никола Първанов, ученик на Дж. Даничич и негов последовател, също взема отношение по правописния въпрос в полза на фонологичния принцип, но споделя с етимологичния, който прилага като сътрудник на българския в. „Въсток“, издаван в Белград (1865)⁹, а по-късно и в граматиката си¹⁰. В нея той заявява: „Наши-ат іезик има 29 гласове, та затова има и 29 словіа“ ‘букви’ + Ъ (т.е. 30) (Първанов 1870: 3), отделя буквите *и*, *і*, за да означа две отделни фонемни, а *я*, *ю*, *џ* замества с диграфите *іа*, *іу*, *шт*¹¹. Не използва и краесловните букви ъ, ь, които в тази позиция са загубили звуковата си стойност.

Съществуват и редица други правописни модели, които, въпреки че имат сходство с Първановия, не се дублират, което показва, че Вуковите идеи идват по различни пътища и многократно пречупени през призмата на филологическото мислене, асимилирани и приспособени към българската книжовноезикова ситуация. Такъв модел с опростен правопис, изложен теоретично¹² и приложен в практиката, е на сръбския възпитаник Йосиф Ковачев. Той предлага азбука от 25 основни букви (+ няколко допълнителни), отговарящи на 25 фонемни. Интересното в неговата концепция е предложението

⁹ За правописната практика на вестника вж. Ц. Иванова 2003: 208–210.

¹⁰ „Извод из българската граматика“. Русчук, 1870.

¹¹ Самият В. Караджич при подготовка на българските материали за „Додатък-а“ прилага собствения си правописен модел от 32 букви и вм. българските букви *џ*, *ю*, *я* пише *шт*, *ји*, *ја* – вж. Добавък, фототипно изд. 1822: 48 (Желязков 2015: 144).

¹² „Едно мнение върху общи език и правописание у нас“, в. „Ден“, Цариград, г. I, № 16 и 17, 1875.

родният му кюстендилски говор да се приеме за основа на НБКЕ с мотива, че е средишно по територия наречие, в което съжителстват норми от източен и от западен тип (сходно с избора на Вук, който също е търсел общо наречие).

В обзора си „Нещо за българското правописание“¹³ Георги Миркович отбелязва, че основните неблагоприятия идват от присъствието на букви от стб. азбука, които не отразяват съвременното произношение, и дава пример с буква *ы*, която в говоримата реч е загубила гласежа си. Смята за излишна и употребата на три букви (*ж, ъ, ъ*) за отразяване на фонемата [ъ]. В сп. „Читалище“ (1875) е поместена статия¹⁴ и на свищовския учител Стефан Ил. Попов, в която е представен правописен проект с общо 10 правописни указания и с азбука от 29 букви: безгласни ‘съгласни’, гласни, двугласни и полугласна *i*. Премахнатите букви *я, ю, щ*, са заменени с диграфите: *ia, iу, ит*, а с буквите *ц, і* се означават отделни фонемни. Този отчасти унифициран модел се приема и прилага от свищовските учители, както се отбелязва в посочената статия, за да се поддържа единен правопис в училищата в Свищов, а и извън тях. Проект, синхронизиран със свищовския и Първановия предлага и Никола П. Попов (чешки възпитаник), учител в Лом и съратник на Н. Първанов.

3. Разгледаните модели показват близост с правописа на Н. Първанов, което подсказва, че той е разпространен не само в училищата в Лом, а и на други места, както се потвърждава и от публикациите с подобни правила, внесени от една част от елита на възрожденската интелигенция, сътрудници на периодичния печат: Партений Зографски, П. Р. Славейков, Стефан Бобчев, Павел Бобеков, Атанас Илиев, Михаил Тенев, Кръстьо Маринов, Богдан Горанов, Димитър Маринов и др. (Иванова 1998: 72).

Опитите за консолидация по отношение на буквения състав и правописните правила въпреки тяхното разпространение чрез книгопечатането и периодичния печат остават на регионално равнище и като индивидуални модели. До унификация на нормите не се стига и така желаната всеобща писмена практика не се осъществява¹⁵. Липсата на държавност и на централизирано управление, диалектното многообразие, полицентризмът на книжовните школи водят до сложна културна ситуация, а издадените над 20 възрожденски граматика също не са в полза на унификацията на правописните норми. Рано създадената (още през 40-те години) концепция на Гаврил Кръстевич, уповаваща се на стб. наследство, приета и разработена от Н. Геров, се прилага в училищната практика и ляга в основите на Пловдивската

¹³ Сп. „Читалище“, 1872, № 2, 176–183.

¹⁴ „По правописанието“, 1875, № 4, 210–212.

¹⁵ На проведените учителски събори в различни градове са обсъждани учебни програми и методически въпроси, но не и правописните (Вачкова 2003: 34).

етимологична школа с утвърдените в граматиката на Йоаким Груев¹⁶ норми. Етимологичният принцип се запазва и в приетия през 1899 г. официален правопис (Дриново-Иванчевски).

В заключение може да отбележим, че фонологичният принцип не се е прилагал по образеца на В. Караджич в пълнота, а само частично. Възрожденската ни интелигенция не е искала да пристъпи онази граница на „святая светих“, зад която се къса нишката със старото писмено наследство. В писмената практика се наблюдават компромисни варианти между трите принципа: етимологичен, морфологичен и фонематичен, което е израз на умерен традиционализъм, но и реакция срещу крайната архаизация на правописа през Възраждането.

Опосредствано, а в отделни случаи и пряко кореспондиране с Вуковите възгледи и с протичащите реформаторски процеси в Сърбия, могат да се отбележат в следните насоки: намаляване на азбучния състав; отмяна на синонимните букви за означаване на една и съща фонема, спазване на принципа за всяка фонема – буква; премахване на краесловните ерове. Различната социолингвистична ситуация в Сърбия и България води и до избора на различни пътища за осъществяването на националноезиковите програми на двата народа (Иванова, Н. 1983: 177–178). Наред с частичната демократизация на правописа, сред българите е съществувала културна и професионална мотивираност за запазването на графемите, свързани със стб. правописна традиция и придобили символно значение в исторически план. Затова българските варианти на фонематичен правопис запазват най-често графемите ъ, ж¹⁷, за разлика от Вук Караджич, който има за цел да примири диалектния полицентризъм и професионалните различия и да ги спои в едно цяло, избягвайки книжовната традиция.

Въпреки че моделите, използвали отчасти фонематичния принцип, са по-лесни за усвояване, те не печелят достатъчно привърженици сред българите. По-широкото им представяне през 60-те–70-те години на XIX в., когато се търси консолидация и правописно общобългарско уеднаквяване, те са доста закъснели; в правописните борби е извървян дълъг път с доминирането на етимологичния правопис, съчетан с морфологичния, а създаденият във времето пиетет към писмената традиция е давал нов смисъл, съдържание и

¹⁶ *Основа за българска граматика*. Белград, 1858.

¹⁷ Осъзнаването на факта, че наследниците на ж в диалектите са многобройни [ъ, а, у, о, ѓ] и това би затруднило избора на норма, книжовниците се спират на стб. буква, която би внесла единство в правописа; консолидация има и при внасянето на ъ в азбуката, която се произнася различно в отделните региони [а, е, ѓ].

приоритет на онзи правопис и букви, завещани от Първоучителите, техните ученици и последователи.

Източници

- Желязков, Деян.** *Додатак-ът на Вук Караджич от 1822 г.* Фототипно представен и преведен от Деян Желязков. Бургас: Информа принт, 2015.
- Русинов, Русин, Милена Гърбева.** *За българския род и език. Възрожденските книжовници за българския книжовен език.* Велико Търново: УИ „Св. Св. Кирил и Методий“, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Брбориџ, Вељко.** Српски правопис у двадесетом веку. *Зборник Матице српске за славистику* 73 (2008): 43–55.
- Вачкова, Кина.** Документите от Шуменския учителски събор (1873 г.) с оглед историята на българския книжовен език. *Първият учителски събор в Шумен (1873 г.) и новобългарското образование – история и съвременност.* София, 2006, 31–36.
- Динев, Петър.** Дело Вука Караџића и бугарска филолошка култура у другој половини XIX века. <<https://litenet.bg/publish8/pdinekov/vuk.htm>>
- Иванова, Диана.** *Езиковите въпроси в българския периодичен печат през Възраждането.* Пловдив: Макрос 2001, 1998.
- Иванова, Найда.** Типологическа характеристика на нормализационните и кодификационните тенденции при формирането на българския, сръбския и хърватския книжовен език през Възраждането. *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“.* Езикознание, т. 77 (1983): 124–178.
- Иванова, Ценка.** *Щрихи към балканския Вавилон. Българо-сръбски книжовноезикови отношения XVIII -XIX век.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003.
- Конев, Илия.** *Ние сред другите и те сред нас.* София: Наука и изкуство, 1972.
- Конев, Илия.** *Вук Караджич за българите и европейската българистика.* София: Пропилер, 2007.
- Попова, Венче.** Основни сходства и различия във филологическата концепция на новобългарската школа и Вук Караджич. *Език и литература*, №1 (1988): 56–63.
- Русинов, Русин.** История на българския правопис. София: Народна просвета, 1981.

Диана П. Иванова

РЕФОРМА ВУКА КАРАЦИЋА И ЊЕН ОДЈЕК У БУГАРСКОЈ ПРАВОПИСНОЈ ПРАКСИ У ЕПОСИ ПРЕПОРОДА

Резиме

У уводном делу рада скреће се пажња на дело Вука Караџића, које га чини светлом фигуром у европском научном простору. Истакнуте су његове заслуге у делу „*Додатак к Санкџијешербурским сравнијељним рјечницима свију језика и нарјечија: с осодијшим оїледима буїарскої језика*“ (1822), где се бугарски језик представља као самосталан словенски језик. Двовековно интересовање за његове студије дало је добре резултате и допринело настанку целог правца у бугарској филолошкој науци: „Бугарско вукознаније“. Предмет овог рада јесте прецизирање утицаја језичке и правописне реформе В. Караџића на ставове творца језика и ортографске моделе које су створили у епоси бугарског препорода. Анализирају се искази писаца из доба

препорада о Вуковим реформаторским настојањима, као и њихови резултати, који су концепцијски блиски и поклапају се са Вуковим ставовима о изградњи књижевног језика на основу народног говора (И. Богоров, П. Р. Славејков, Љ. Каравелов и др.). Представљени су модели књижевника, већином српских васпитаника, добро уједињени у Вуковој реформи, из које су преузели, додуше делимично, фонолошки правописни принцип. Директан утицај Вукових идеја огледа се у схватањима и пракси великог броја писаца. И. Добровски, уредник часописа „Мирозреније“ (Беч, 1850–1851), један је од првих који је смањивши словни састав азбуке издацивши стсл. слова *ж*, *џ*, а такође, по угледу на Вука, и двофонемско слово *ю*, које замењује са *ју*. Највећи успех у покушају унапређивања правописа постигао је Н. Прванов, који је успео да објави и граматику: *Извод из дујарске грамаџике* (1870). Пажња се посвећује и неистраженим правописним моделима из 60-их и 70-их година XIX века, који показују пораст присталица осавремењавања правописа и повећања његове доступности: Ј. Ковачев, Н. Попов, С. Попов и други.

Из дате анализе можемо закључити: у појединачним моделима делимично се примењује фонолошки принцип; користи се редуковани словни састав уз укидање синонимних слова; уклањају се двофонемски словни знакови и поштује се принцип једна фонема – једно слово; уклањају се јерови на крају речи – што су правила која олакшавају правопис.

У закључку се објашњавају разлози због којих фонолошки принцип уступа место етимолошком у правописним борбама.

Кључне речи: препород, Вукова реформа, књижевни језик, правописни образци, фонолошки принцип.

Пловдивски универзитет „Пајсије Хиландарски“
Филолошки факултет
Катедра за бугарски језик

УДК: 811.163.41'373.2:641.5"1700/1750"
81'42(091)"1700/1750"
DOI: https://doi.org/10.18485/ssds_tpn_bcoric.2025.ch32

Љиљана Суботић и Исидора Г. Бјелаковић*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

Живої је њрекраїак. Прво њојегу гесерї!

Ernestine Ulmer

КУЛИНАРСКЕ ПОСЛАСТИЦЕ НА СРПСКОМ МИТРОПОЛИТСКОМ ДВОРУ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 18. ВЕКА (лингвокултуролошки кроки)**

У овом раду анализирана је посластичарска лексика посведочена у кухињским дневницима, тефтерима, евиденцијама о приходима и расходима, који су вођени у периоду од 1720. до 1735. године на двору Београдско-карловачке митрополије, а чувају се у Архиву САНУ у Сремским Карловцима. Истраживање је засновано на методолошким поставкама историје језика, лингвокултурологије и контактне лингвистике, а спроведено је из жеље да се утврди у којој мери регистрована грађа може послужити у реконструкцији једног дела културне историје митрополитског двора током прве половине 18. века.

Кључне речи: посластичарска лексика, Београдско-карловачка митрополија, 18. век, српски језик.

1. Од древних цивилизација, попут Месопотамије и Египта, до античке Грчке и Рима слаткиши попут сувих урми, смокава и другог воћа, те меда, као примарног заслађивача, па чак и воћних хлебчића, представљали су ексклузивитет доступан углавном вишим сталежима. С проналаском шећера, развила се и технологија припреме посланица, а ова намирница, зачин и лек (како се раније веровало), постала је неодвојив део индијске, персијске, арапске и европске кухиње током старог, средњег и новог века. Слатко је неретко имало посебну улогу током верских празника и свечаности, а реликти оваквог (церемонијалног) статуса слаткиша сачувани су и данас у многим културама: у исламском свету новорођенчади се даје мед или слатко од урме,

* isidora.bjelakovic@gmail.com

** Овај је рад настао у оквиру пројекта који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије под уговором број 451-03-65/2024-03/200166 и потпројекта *Српска кулинарска лексика у 18. и 19. веку (1700–1850)* при пројекту *Речник славеносрпској језика* Матице српске.

у Индији је прва чврста храна за бебе слadak пудинг од пиринча, у европској култури рођендани се прослављају уз торте, и сл. (FREEDMAN 2007: 90; KRONDL 2011: 6–13; 85).

Поставља се, међутим, питање где су корени модерне српске послasti-чарске делатности, када је установљено послasticарство и под чијим се утицајима оно развијало. Полазећи од премисе да се српска материјална култура новијег доба (од 18. века) развијала под окриљем различитих цивилизација (балканско-оријенталне и средњоевропске пре свега), неопходно је најпре сагледати шири културолошки контекст, како источни тако и западни.

2. Према савременим историјама кулинарства, иако се почеци припреме слаткиша од сушеног воћа везују за древне цивилизације, проналазак шећера представљао је иницијални импулс у развоју послasticарства. Пре више од две хиљаде године (негде почетком нове ере) на Новој Гвинеји и(ли) у древној Индији почео је, наиме, да се производи чврсти шећер кристализоване структуре прерадом сока шећерне трске. Након прве обраде шећер је био смеђ (или црвен, како је називан у арапском свету), а бела доја и чврста структура добијана је секундарним прокувавањем.¹ Култура узгајања ове биљке и начин производње шећера пренесени су најпре у Персију, а након арапских освајања на Источни Медитеран и у Египат (од 7. до 11. века).² О наведеној путањи ширења шећера ка западу сведоче и лексеме на санскриту попут *khandā* (‘комад шећера’) или *sharkarā* (‘шећер’), што је у персијском адаптирано у *qand* и *shakar*, а потом у арапском у *qandi* и *sukkar*. Након ширења арапског света на Медитеран, али и током крсташких ратова, шећер постаје присутан и на западу (до Сицилије, Венеције и Андалузије), заједно са арапским називима, да би они и данас у основи живели у многим европским језицима – од латинског *succarum*, шпанског *azucar cande*, енглеског *sugar-candy* до француског *sucré*, немачког *Zucker*, италијанског *zucchero* и др. (ОЕД, MASON 2018: 7–9).

Персијско-арапско наслеђе у погледу културе слатког у исхрани преузеле су Османлије, да би она у Отоманској империји постала толико развијена да су многобројни европски путници били фасцинирани оним што су имали прилике да виде за трпезама (пре свега у Истанбулу) остављајући за собом детаљне описе. Тако је један француски путописац (Jean Baptiste

¹ Више о технологији производње смеђег и белог шећера у Египту до 12. века в. у TSUGITAKA 2015: 34–48.

² Од 7. века, након пада Другог персијског царства и доласка Арапа, који су веома брзо заузели бројне области Медитерана, култура производње шећера из шећерне трске (у великој мери унапређена) проширила се, наиме, у области од басена Нила и Палестине до Сицилије и Андалузије. Техника производње шећера из шећерне трске пренесена је потом у Америку, где су током 16. века, нпр. на Карипским острвима и у Бразилу, настале многобројне плантаже великих колонијалних сила, на којима су углавном радили робови из Африке (KRONDL 2011: 88; TSUGITAKA 2015: 1; 25–26).

Tavernier) записао 1675. г. да је у палати Топкапи затекао шест-седам кухиња са око 400 куvara, посвећених искључиво изради десерта (KRONDL 2011: 108). Поред тога, турска култура донела је нешто ново и у погледу структуре обеда. За разлику од уобичајеног тока ручавања у Европи, где се сва припремљена храна служила одједном, а гости истовремено конзумирали и слано и слатко, на султановом двору јела су се смењивала једна за другим, онако како је данас уобичајено. Верује се да је овај систем преузет најпре у европским владарским и угледним кућама, а потом и у савременом друштву у целини (KRONDL 2011: 109–110).³ Слатко је у арапском свету обједињено називом *halva*, што је означавало све слатко, тј. широк дијапазон различитих слаткиша, колача и пецива (ŠKALIĆ 1966: 306).

2.1.1. У арапској култури веровало се да шећер има благотворно и лековито дејство. Према античкој доктрини о четири компоненте људског тела, коју је преузео и арапски свет – о топлоти, влажности, хладноћи и сувоћи као панданима карактерним типовима човека: сангвинику, флегматику, меланхолику и колерику – шећер је сматран топлим и влажном супстанцом, идеалном за неутралисање хладноће, те се често употребљавао приликом лечења. Сматрало се да одговарајуће врсте шећера поправљају вид, лече болести стомака и дубрега, те да благотворно делују против болова, кашља, астме и сл. Поред тога, слаткиши су у арапском свету имали посебно место представљајући обележје моћи и престижа. Били су важан део свих свечаности, прослава, религијских празника, а често су и ношени као поклон свештеницима, џамијама, становницима Меке током хаџилука и сл. (TSUGITAKA 2015: 92–96; 114–140; MASON 2018: 12).⁴ Овакав је статус шећера временом прихваћен и на европском Медитерану, где је у почетку посебно место заузимала Венеција да би се касније посластичарство проширило и у друге делове Европе. Иако прилично скуп, током 12. века шећер је, наиме, био основна роба за трговину по Средоземљу, а најбројнији трговци били су Италијани. Продавао се у различитим видовима: у облику праха, пастила, грудвица, великих комада или тзв. шећера у корпи (вероватно оцеђеног у корпама, а не у земљаном посуђу), као и у виду камених шећерних бомбона, а

³ Добру илустрацију и потврду за овакав начин обедовања даје, на пример, један интересантан запис, који је сачинио Енглеz Џон Ковел (John Covel) о двадесетак јела која су му била послужена током пријема код султана Мехмеда IV: кебаб и печена живина, пилав од пиринча са пилетином, пуњене тиквице и лишће винове лозе, слатки и слани пудинзи, бурек и баклава натопљена медом и др. Сличан редослед јела наводи и путописац Фридрих Унгер два века касније (1830). И сам посластичар, Унгер је посетио Инстанбул и био фасциниран бројем посластичарских грана: од специјализоване производње ружине водиче, кифли, кекса и желеа до слаткиша од бадема и многих других послastiца (KRONDL 2011: 109; MASON 2018: 15). Међутим, ни у Отоманском царству није био установљен редослед који је подразумевао најпре слану, а потом слатку храну. Ипак, на крају оброка увек су били послуживани воће (сушено и свеже), ораси и слаткиши (KRONDL 2011: 109–110).

⁴ Добру илустрацију статуса слатког у исламској култури даје податак према којем је приликом организовања венчања једног султановог сина у 14. веку утрошено око 1.740.600 килограма шећера за припрему различитих послastiца (в. TSUGITAKA 2015: 125).

могао је бити и намирисан љубичицама или ружама. Квалитет се разликовао, а верује се да су Арапи за себе задржавали најбоље (KRONDL 2011: 13; 24; 34; 88–90; TSUGITAKA 2015: 1–2; 15; MASON 2018: 7–9). Пошто се истовремено сматрао леком, зачином и намирницом, посластичарство је у Европи постало делатност пре свега апотекара, а шећер је био веома заступљен, али и прилично скуп део провијанта, знак престижа и моћи европског света током средњег и почетка новог века (KRONDL 2011: 14; TSUGITAKA 2015: 114–140; MASON 2018: 12).

2.1.2. С оснивањем колонија по Медитерану, Атлантику и Новом свету, где је производња шећерне трске расла обарајући цену шећера, наведена ситуација се променила. Шећер је постао доступнији и јефтинији, што је довело до наглог развоја посластичарства, нарочито у Венецији, где је, на пример, током 1569. године регистровано 122 продавца шећера, воска и зачина. Већа присутност на тржишту довела је до велике конкуренције у кондиторској производњи и наметнула је потребу за новим, престижним посластичарским производима, што је узроковало рапидан развој ове гране занатства, за коју се често тврди да је на граници са уметношћу (KRONDL 2011: 143–145).⁵ С друге стране, велика открића донела су у Европу и нове намирнице па су се, на пример, од 15. века најпре у Шпанији, а потом и у другим европским државама појавили дуван, кафа, чај и *чоколага*, а утицаји у исхрани европских народа у средњем веку долазили су и са истока и са запада (FREEDMAN 2007: 217–222).

2.2. Од 17. века, због пада економске моћи у италијанским градовима долази до одлива становништва, међу њима и посластичара, који су покушавали да уновче своје знање и пласирају га на западу (у Француској) и на северу (у Бечу). Тако је током 18. века Беч, седиште Хабсбуршке династије и престоница са највише израженим мултинационалним профилом, постао преплављен италијанским посластичарима, који су свуда по граду, поред макарона, продавали лимунаду, колаче од бадема и бисквите (нем. *Piscotten*, ит. *biscotti*). Поред тога, династичке везе са Француском донеле су на бечки двор и француске кулинарске манире (KRONDL 2011: 157; 254–256). Са немачког и средњоевропског подручја у то време проширила се и припрема куглофа, а убрзо се развила и производња ушећереног воћа, што је у Хабзбуршкој монархији довело до појаве тзв. кондиторских производа (*Konditorei*) и великог броја посластичара (нем. *Konditor* и *Zuckerbäcker*). Развој посластичарства убрзо је довео до формирања снажних цеховских удружења ове производне гране. Иако је прво сведочанство о царском посластичару (нем. *Hofzuckerbäcker*) регистровано 1576. године, посластичарски еснаф основан је 1744. године, а делатност им се односила на производњу бисквита,

⁵ Током ренесансе европска аристократија се често такмичила приликом декорације својих трпеза, где су посебно место имале фигуре од кристализованог шећера (KRONDL 2011: 7).

двопека (zwieback), слаткиша са бадемом, бомбона, кандираног воћа, желеа, сладоледа и др. У Аустрији почињу да се праве и торте, вероватно под утицајем италијанске кухиње, а из Италије и Шпаније долази и чоколада, која се у почетку конзумирала у виду горког неслађеног напитка. Ипак, производња је напредовала а почетком 19. века бечки посластичари извозили су око 10 тона годишње. Иако се и даље углавном пила, од чоколаде су се правили колачићи, штрудла, мус, торте, суфлеи (KRONDL 2011: 260–285).

2.2.1. Временом (од 18. века), најпре у француској кухињи, која преузима патронат у посластичарству од Италије, почињу да се раздвајају слана јела од слатких, а дезерти почињу да се служе као последњи оброк. Ипак, ова промена није дошла преко ноћи те се у европским збиркама рецепата 18. и 19. века и даље затичу необичне комбинације шећера и меса, рибе или масноће и сл. (KRONDL 2011: 191–192). Шећер добијен из шећерне репе појављује се у Европи тек крајем 18. века (Tsugitaka 2015: 1).

2.3 Назив *gescerū*, као посебан оброк у виду завршне колекције хране и пића, типичан за европску (а касније и америчку) културу исхране, води порекло из француске кухиње 17. века, од фр. речи *desservir*, чиме се у почетку означавао обичај да слуге рашчисте сто након обедовања, а онда се временом развило и значење крајњег obroka, које је углавном подразумевало десертна вина и слаткише (OED; FREEDMAN 2007: 220). У италијанској култури овај је модел преузет под називом *collazione* и он је подразумевао важну прославу или забаву праћену слаткишима и фигурама од шећера, којих је у посебним приликама могло бити и на стотине. Наведена се идеја по европским дворovima 17. века развила у *банкеј* – свечаност праћену свежим или ушећереним воћем, вином и слаткишима (KRONDL 2011: 139; MASON 2018: 9–10). Временом се у европским језицима од лат. *conficere*, што значи ‘саставити, ујединити, помешати’, развила лексема са значењем хиперонима – обухватајући све послатице од шећера (слатише, бомбоне, колаче и сл.): нпр. у фр. *confiserie*, у ит. *confetto*, у нем. *Konfekt*, енгл. *confection* и сл. (OED; MASON 2018: 9–12).

2.3.1. Прављење слаткиша у европској култури имало је заједничку основу и она се односила на иницијалну припрему сирупа од шећера, воде и/или беланаца. Због тога сви стари рецепти почињу с припремом сирупа од шећера различите густине, доје, текстуре, степена карамелизованости и сл. Иако је мед имао исту текстуру, његова је употреба у Европи била ограничена, за разлику од Блиског истока, где се употребљавао у великој мери (MASON 2018: 26). Од 13. века развила се и производња слаткастих двопека и бисквита, које у почетку нико није сматрао колачима, него врстом хлеба који је двапут печен. Ушећерене, кристализоване бомбоне, познате од раније у Кини и

арапском свету, у европску културу стижу до 16. века, када постају широко распрострањене (KRONDL 2011: 150).

2.3.2. Иако се источњачка и европска култура слатког у исхрани трговином и преко утицаја колонијалних сила проширила и у друге делове света, идеја о слаткишима као посебној групи намирница мање је присутна у Африци и већем делу Јужне Америке, али и у Кини и Јапану, где традиционални „слаткиш“ *wagashi* може да означава и слане крекере од пиринча и сл. (MASON 2018: 17–18).⁶

3. О припреми посланица у српској средњовековној кухињи не зна се много. Познато је да је основни заслађивач био мед, те да су се посланице, попут једне врсте домбона и тзв. рожада (‘кремова од карамеле’) припремале под утицајем Приморја и Италије. На трпезама великаша налазило се сушено и свеже воће, али и посланице од сира, као и слатке кобасице. Марципан је такође био веома цењен (Поповић и др. 2023: 111; 114).

Полазећи од чињенице да је крајем 17. и почетком 18. века у оном делу српског културног простора северно од Саве и Дунава који је био под патронатом Хабзбурговаца дошло до снажног цивилизационог заокрета, претпоставља се да су управо на овом подручју и у ово време преузети бројни средњоевропски културни обрасци који се односе и на кулинарство, па тиме и на посланичарство, а који ће наставити да живе и током 19. века, стварајући специфичну симбиозу традиционалне, оријенталне и европске гастрономије, из које ће се изнедрити савремена српска национална кухиња.⁷

Будући да је почетком 18. века српско друштво у највећој мери било теократско, те да је верску, политичку и економску власт имала црква, може се претпоставити да се управо у животу њених највиших представника могу уочити наведене кулинарске иновације, настале као последица контаката домаће и средњоевропске културе, у којој је централно место заузимао Беч. Узимајући у обзир поставку о узајамној повезаности и сталном садејству језика и културе, а полазећи од идеје да је српска национална кухиња настала као резултат преплитања аутохтоних и страних модела, у овом је раду, уз примену основних методолошких постулата лингвокултурологије (према МАСЛОВА 2001; ДРАГИЋЕВИЋ 2024) и контактне лингвистике (према Филиповић 1986; Винфорд 2003), анализирана посланичарска лексика посведочена у кухињским дневницима Београдско-карловачке митрополије у периоду од 1720. до 1735. године како би се на основу ње покушао реконструисати

⁶ У Јапану је шећер познат од 17. века и, попут Европе, сматран је леком те је био изузетно скуп и редак на тржишту. С друге стране, у Кини се шећер од шећерне трске употребљавао од 7. века, додуше само у посебним приликама и само у уским круговима аристократије, што је потрајало неколико столећа (MASON 2018: 18).

⁷ Сасвим је извесно да су европске кулинарске иновације пристизале и са приморја утичући у подједнакој мери на српско становништво, али се овом приликом тиме нећемо бавити.

део културне историје митрополитског двора током прве половине 18. века. Грађа је прикупљена из двадесет једног рукописног документа (кухињских дневника, тефтера о приходима и расходима, те различитих евиденција сличног профила), који су вођени на митрополитском двору у наведеном периоду, а чувају се у Фонду Б Архива САНУ у Сремским Карловцима:

1. *Кухињски издаци*, Бгд, 4 л.⁸, С⁹: 1720/7
2. *Тэфѿер Доње цркве карловачке*, Карловци, 23 л., С: 1723/9
3. *Трошак дворски*, Карловци, 1 л., С: 1726/28
4. *Тэфѿер ѿрошкова за ѿошреде двора у Београду*, 1726–1728, 14 л., С: 1728/16
5. *Дневник кухињских издаѿака у миѿроѿолиѿском двору*, 5 л., С: 1727/7
6. *Тэфѿер кухињски у Белграду*, 2 л., С: 1728/21
7. *Тэфѿер кухињски*, Београд, 20 л., С: 1728/22
8. *Сѿисак вина које је двор ѿклонио*, Бгд, 1 л., С: 1728/42
9. *Тэфѿер миѿроѿолиѿскоѿ двора*, Бгд, 1728–29, 14 л., С: 1728/54
10. *Белешке о издацима*, Београд, 2 л., С: 1729/40
11. *Сѿисак издаѿака за домаћинсѿво у миѿроѿолиѿском двору*, Бгд, 14 л., С: 1729/41
12. *Издаци о народном и црквеном сабору у Карловцима*, Бгд, 12 л., С: 1731/44
13. *Тэфѿер кухиње у архиеѿискоѿском двору*, Бгд, 47 л., С: 1731/49
14. *Кухињски ѿрошкови*, Бгд, 30 полутаѿака, С: 1732/50
15. *Тэфѿер дворскоѿ ѿрошка*, Бгд, 37 л., С: 1732/596
16. *Тэфѿер о ѿриходима и расходима*, 38 л., Бгд, С: 1734/64
17. *Извод из хесаѿа кухмајсѿора Максима Иѿњаѿовића у миѿроѿолиѿском двору*, 3 л., Бгд, С: 1734/65
18. *Дневник кухињских издаѿака за миѿроѿолиѿски двор*, 24 л., Бгд, 1735/58
19. *Сѿецификаѿија ѿрошкова за архиеѿискоѿски двор*, 18 л., С: 1735/67
20. *Делимичан ѿѿис ѿрихода миѿроѿлије из 1734/35*, 12 л., Бгд, С: 1735/76
21. *Сѿисак издаѿака у резиденѿији Горње цркве*, Карловци, 1 лист, С: 1735/168.

⁸ Л. – лист.

⁹ С. – сигнатура.

3.1. У анализираној грађи лексика која се односи на послатице и шећер није посведочена у великом броју, али чак и у том обиму у извесној мери омогућује реконструкцију овог сегмента културе обедовања на митрополитском двору током двадесетих и тридесетих година 18. века.

Регистрована грађа може бити представљена у виду речника на следећи начин:¹⁰

- ВОЋЕ СУВО *суво воће*. – воћа свѡа (1731/49: 6б).
- ГРОЖЂЕ СУО *суво грождје*. – б ѡка грождѡа свѡга (1731/44: 5а).
- КОЛАЧ – вѣлнкн колачѣ (1731/49: 34б).

ИЗР. МОНДЛ КОЛАЧ *колач од багема*. – 2.ф. мондл колаѣ (1731/49: 20б)

- КОНФЕТА / КОНФЕКТ / КОНФЕТ / КАНАФЕТ / КОНВЕКТ / КОВЕКТ *слаѡкиш, ѡосласѡица, дезерѡи*. – конфѣта (1727/7: 2а); 5 вѡнтн разлѡтнн коѣектн ѡ-брашна ваннѣ (1731/44: 1а); за конфѣктѣ (1731/49: 15б); за канафѣтѣ (1732/50: 28); цѡкарѣ покѣрѣ что-ѣ своѣ на конфѣктѣ доноснѡ (1732/59б: 8а); за-коѣѣ цѡкрпокѣ (1735/76: 10б); цѡкерѣпокѣркн что ѣ конфѣктѣ правнѡа (1735/67: 2б)
- ИЗР. КОНВЕКТ ШЕЋЕРНИ *ѡосласѡица, шећерлема*. – 10 вѡнтн конвѣктн шећернн (1731/44: 1а).
- МАЦУН *укуван шећер; домбона од укуваноѡ шећера; укуван сок од воћа или слаѡкоѡ вина*. – цѡкерѣ покѣрѣ прнѣцѡповѣ що правн мажѡне ѡ-стаклн ѡвоцѡне како наѣ ѣ заповѣдаѡ нѣ архѡпѡстрство внше краѣ (1728/16: 5б).
- МЕД – мѣда (1720/7: 3а); мѣд ѡ зѣнтннѡ (1723/9: 12); мѣда (1731/49: 11б); за мѣд (1735/67: 15а).
- МУНМЕЛ / МУНДМЕЛ / МУНТМЕЛ *наѡфиниѣ ѡшенично бело брашно*. – мѡнмѣлѣ (1720/7: 1а); мѡндмѣлѣ (1728/21: 1а); центѣ мѡнтѣмѣла (1731/44: 4б); 10. ѡк мѡндмѣла (1731/49: 2б).
- ПИШКОТ *врѣѡа колача, ѡишкоѡа, дисквиѡи, двоѡек*. – Тѡго днѡ каѣ поѣе гѣнѣ ѡ тамнѣлар што-ѡо спрѣмнѡн на пѣѣ розѡлѣе, цѡвпѡкн, пншкотн (1728/22: 2б); 20 вѡнтн пншкотѡ н цѡпѡкѣ пнѡо (1731/44: 1а); 2. ф. пншкотѡ н цѡвпѡкѡ (1731/49: 12а); за-пншкотѣ (1735/67: 7а).
- ЦВИПОК / ЦИПОК / ЦИПОКЛ *врѣѡа колача, ѡишкоѡа, дисквиѡи, двоѡек*. – Тѡго днѡ каѣ поѣе гѣнѣ ѡ тамнѣлар што-ѡо спрѣмнѡн на пѣѣ розѡлѣе, цѡвпѡкн, пншкотн (1728/22: 2б); Цѡкерѣ покѣрѣ прнѣцѡповѣ що правн мажѡне ѡ-стаклн ѡвоцѡне како наѣ ѣ заповѣдаѡ нѣ архѡпѡстрство внше краѣ н начнннѡ-ѣ. 22. цѡла за-коѣе ѡ-толнко времѣ по толнко рѣтн н рѣннѡ далн-ѡѡ-мѡ 146 ф. (1728/16: 5б); 20 вѡнтн пншкотѡ н цѡпѡкѣ пнѡо (1731/44: 1а); 2. ф. пншкотѡ н цѡвпѡкѡ (1731/49: 12а).

¹⁰ Све одреднице су транскрибоване према устаљеним моделима приређивања старих текстова у Одељењу за књижевност и језик Матице српске, објављених у оквиру едиције Језичка баштина (в. нпр. Бјелаковић–Обрадовић 2015; Бјелаковић–Грбић 2019; Бјелаковић–Веселиновић 2024). Симболом у речнику је означена лексема која се и у савременом српском језику употребљава у истом значењу.

- ЦУКЕР *шећер*. – *цвкер* (1732/50: 2).
- ЧУКУЛАДА / ЧУКОЛАДА / ЧОКОЛАД *чоколада*. – Того дна кад поке г^нъ 8 тацн^нбар што-до спрѣманн на п^н розолѣ, цвнпокн, пишкотн [...] снтне каше чкзла^а [...] лндонн^х (1728/22: 2δ-3а); ½ фвнте чкзоладе (1731/49: 3а); чоколадн (1732/50: 19); комердинерв за-чкзоладѣ порадн г^на (1732/59δ: 8δ).
- ШЕЋЕР – шећера (1726/28: 1а); за шећеръ 15. глава 36 в^нтн (1728/16: 5δ); шећера (1732/50: 22), за .12. глава шећера цо-е господстввющнцѣ на-презентъ послато (1732/59δ: 7δ).
Изр. НОБЕТ ШЕЋЕР *жуѣи шећер*. – за-нобѣ^н шећеръ г^нъ кл^а поке 8 карловѣце (1726: 2а; 1728/16); ШЕЋЕР БЕЛИ *бели шећер*. – 3 в^нтн ¾ шећера белога (1731/44: 2а).
- СУВА / СУХА ШЛЈИВА – свви шлнва (1727/7: 2а); 1. лнтра свхн шлнва (1731/49: 40δ).

3.2. Посведочена грађа даје нам једну веома интересантну слику. До уједињења Београдске и Карловачке митрополије (1726), на чијем је челу био митрополит Мојсије Петровић, број слатких намирница (али и сачуване документације) био је, наиме, прилично ограничен и подразумевао је искључиво набавку меда. Она је настављена током читавог анализираног периода, што упућује на закључак да је ова намирница била неодвојив део митрополитске кухиње чак и у време када шећер почиње да се употребљава у све већој мери. Након 1726. године, у кухињским дневницима све се чешће појављује ШЕЋЕР (у формама ЦУКЕР и ШЕЋЕР), на основу чега се може претпоставити да он постаје важан сегмент митрополитске трпезе. Конзумирао се и бели и жути (тзв. нобет) шећер, а о томе какав је статус имао у српском друштву тридесетих година 18. века сведочи и податак да је ношен као митрополитски поклон (тзв. презент) одабраној господи: за *ѣб* глава шећера цо-е господстввющнцѣ на-презентъ послато (1732/59δ: 7δ). Поред тога, иако је познато да је митрополитски двор имао читав тим послуге при кухињи, те да су понекад кувари довођени и из Беча (исплати к^рищовв к^вхарв на .3. м^нца (1732/59δ: 7а); к^варв здешне^нцѣ на^нцѣ (1735/67: 9а)), сасвим је извесно да су посебан статус у овом тиму имали посластичари (тзв. цукерпокри), међу којима је било и жена (цукерпокерки): ц^керъ пок^рв^н¹¹ прн^нц^нповв цо правн мажнѣ (1728/16: 5δ); ц^каръ пок^рв^н что-е своѣ на конфектѣ доноснѣ (1832/59δ: 8а); ц^керъп^керкн что е конфектѣ правнл (1735/67: 2δ). О томе колико се ценило умеће посластичара, казује нам и пример из грађе, где се наводи да је „цукерпокру“ исплаћено 146 форинти, што је је у то време износило више од годишње плате српског (60 ф.) или пак грчког учитеља (100 ф.) (Поповић – Богдановић 1958: 8). Наведени подаци не изненађују јер је у ранијим истраживањима потврђено да од 1731. г., када на митрополитски престо ступа Викентије Јовановић, под снажним утицајем Европе (Беча пре свега) култура исхране и промовисање

¹¹ Нем. Zuckerbäcker – ‘посластичар’.

раскоши сваке врсте добија свој нови замах (в. Поповић – Богдановић 1958: 6–7; Тимотијевић 2006: 470; 474–475; БЕЛАКОВИЋ 2024).

3.3. У погледу протокола познато је да се након обеда у салонима митрополитског двора послуживала кафа, шербет и десерт, а чоколада (веома популарна и посведочена у различитим адаптационим варијацијама – као чукулада, чуколада и чоколад) пила би се ујутру, након ручка и после подне (Тимотијевић 2006: 206–209). Верује се да су на двору слаткиши били посебно цењени (Поповић – Богдановић 1958: 8), што у извесној мери потврђује и анализирана грађа. Поред општег назива за послатице КОНФЕТА / КОНФЕКТ / КОНФЕТ / КАНАФЕТ / КО(Н)ВЕКТ и колач, забележени су и поједини називи за врсте колача, на основу којих може да се добије јаснија, али не и потпуна слика о десертима који су се припремали. Веома популаран био је тзв. цвипок / ципок / ципокл и пишкот, део дезерта који је највероватније означавао бисквите (поседну врсту кекса, чија се чврстина добијала двоструким печењем, о чему сведочи и назив на немачком – *Zwieback*, и италијанском – *biscotti*), а забележени су и мондл колач – ‘колач од бадема’, КОНВЕКТ ШЕЋЕРНИ (‘шећерлема’), МАЦУН (‘домбона од укуваног шећера’; ‘укуван сок од воћа или слатког вина’). Претпоставци о редовној припреми различитих дезерта иде у прилог и податак да се у кухињским дневницима веома често наводила набавка тзв. МУНМЕЛА (МУНДМЕЛА или МУНМЕЛА) – најфинијег пшеничног белог брашна, од којег су се, могуће је, припремали и колачи.

Конечно, поред свежег воћа, које се такође куповало у великој мери, а о којем ће бити речи другом приликом, на двору је конзумирано и суво воће (посебно ГРОЖЂЕ СУО и СУВЕ / СУХЕ ШЉИВЕ).

3.4. Кад је у питању порекло посведочених форми,¹² поред домаћих лексема попут колач, ГРОЖЂЕ, ШЉИВА и МЕД, забележене су и посуђенице, како старије (турцизам НОБЕТ-ШЕЋЕР, ШЕЋЕР, од тур. *nobet şeker*, *nebat şeker*, од ар. *nābāt* и перс. *šeker*) тако и оне које су у српски језик ушле управо у 18. веку. Међу новијим позајмљеницама на првом месту налазе се германизми и италијанизми (који су могли да буду посуђени и преко немачког па чак и мађарског језика), али и турцизми и хиспанизми. У питању су следеће лексичке јединице: МУНМЕЛ / МУНДМЕЛ / МУНТМЕЛ (нем. *Mundmehl*), пишкот (аустријски нем. *Biskotte* од италијанског *biscotto*), цвипок / ципок / ципокл (нем. *Zwieback*), мондл (колач) (нем. *Mandel*, ит. *mandorla*, мађ. *mandula* – ‘бадем’), КОНФЕКТ / КОНФЕТ / КАНАФЕТ / КОНВЕКТ (нем. *Konfekt* од ит. *confetto*), цукер (нем. *Zucker*, ит. *zucchero*), а потврђени су и оријентализам МАЦУН (ар. *macūn* > тур. *macun*) и хиспанизам ЧУКОЛАДА / ЧУКУЛАДА / ЧОКОЛАД (која је највероватније ушла у српски језик посредством немачког (*Schokolade*) или италијанског

¹² Порекло је утврђивано на основу података из следећих извора: СКОК (1971–1974), ПЕРСЈ, ЕССЈ, ОЕД, ШКАЛИЋ (1966).

језика (cioccolato). Чињеницу да је реч о новијим позајмљеницама потврђују и различите адаптационе форме посуђеница, које се, дакле, још нису усталиле у језичком систему.

4. На основу забележене грађе, њене семантичке разумењености и порекла, може се закључити да је 18. век донео нов талас српском посластичарству. Оно се, наиме, почело развијати под снажним утицајем немачке (и италијанске) праксе, при чему је настављен стари обичај у конзумирању меда и оријенталних послastiца. Немачка посластичарска делатност често је имала улогу посредника у овом процесу јер се и сама развијала под италијанским утицајем још од 17. века. Српски митрополитски двор, као средишње место окупљања тадашње друштвене елите, постао је тако иницијална тачка у развоју ове гастрономске гране. Будући да су у анализираном периоду (1720–1735) нове посластичарске делиције припремали и немачки кувари (како грађа и потврђује), може се претпоставити да су наредне деценије донеле и прве домаће посластичаре. Релативно ограничен број посведочених лексема, којима се денотирају углавном хиперонимски називи за послastiце (уз изузетак мондл колача и маџуна), потврђује претпоставку о томе да је управо у анализираном периоду дошло до почетних импулса у развоју ове производне делатности, те да ће у наредним деценијама, након прихватања и стабилизовања специфичних врста колача и слаткиша, овај домен лексикона бити обogaћен.

Почетак 18. века у култури српске друштвене елите Јужне Угарске доноси нову матрицу у исхрани, која све више бива прожимана идејом о неговању чулних задовољстава и о обедовању као неодвојивом делу друштвеног елитизма, а не само потреби. У оваквом свету послastiце су сигурно заузимале веома важно место.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, Оливера **ОБРАДОВИЋ** (прир.). Везилић, Алексије. *Крајкоје сочињеније о ѿровајних и ѿубличних дјелах* (1785). Нови Сад: Матица српска, 2015.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора, Драгана **ГРБИЋ** (прир.). Бојић, Лазар. *Памјатник мужем у славеносерјском књижесѿву славним в жерѿиву ѿризнајшелности и блаѿодаренија* (1815). Нови Сад: Матица српска, 2019.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора и Бранислав **ВЕСЕЛИНОВИЋ** (прир.). *Српска ѿрамаѿика* Ј. Поповића из 1843. г. Нови Сад: Матица српска, 2024.
- БЈЕЛАКОВИЋ, Исидора. Са београдско-карловачке митрополитске трпезе прве половине 18. века (цртице о кулинарској лексици). *Зборник у часѿи академицима Милки и Павлу Ивићу*. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Матица српска – Филозофски факултет, 2024. (у штампи)
- ДРАГИЋЕВИЋ**, Рајна. *Лексиколошка линѿвокулѿуролоѿија*. Нови Сад: Матица српска, 2024.
- ЕССЈ**: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев–), 1–. Москва: Наука, 1974–.

- МАСЛОВА, А. В. *Лингвокултурологија*. Москва: Издательский центр „Академия“, 2001.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика*. Том 1. Академик А. Лома (ур.). Београд: Институт за српски језик САНУ, Етимолошки одсек, 2023.
- ПОПОВИЋ, М., М. ТИМОТИЈЕВИЋ, М. РИСТОВИЋ. *Историја приватног живота у Срба*. Београд: Cliо, 2023.
- ПОПОВИЋ, Д., М. БОГДАНОВИЋ (ред.). *Грађа за историју Београда од 1717. го 1739*. Београд: Историски архив, 1958.
- ТИМОТИЈЕВИЋ, Мирослав. *Рађање модерне приватности*. Београд: Cliо, 2006.

* * *

- ЃИЉИРОВИЋ, R. *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb: JAZU, 1986.
- FREEDMAN, Paul (ed.). *Food. The history of Taste*. University of California Press. Berkeley. Los Angeles, 2007.
- KRONDL, Michael. *Sweet invention. A History of Dessert*. Chicago: Chicago Review Press, 2011.
- MASON, Laura. *Sweets and Candy. A Global History*. London: Reaktion book, 2018.
- OED: *The Oxford English Dictionary*. Second Edition. Edited by John Simpson and Edmund Weiner. Clarendon Press, 1989.
- СКОК, Р. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1– 4, Zagreb, 1971–1974.
- ЃКАЉИЋ, А. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1966.
- ТСУГИТАКА, Sato. *Sugar in the Social Life of Medieval Islam*. Leiden – Boston. Brill, 2015.
- ВИНФОРД, D. *An Introduction to Contact Linguistics*. Blackell Publishing Ltd., 2003

Ljiljana Subotić, Isidora G. Bjelaković

**CONFECTIONS AT THE SERBIAN METROPOLITAN COURT
IN THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY
(linguocultural croquis)**

Summary

This paper analyzed the culinary lexicon attested in kitchen diaries of the Metropolitanate of Belgrade and Sremski Karlovci in the period from 1720 to 1735 in order to determine to what extent the registered corpus can be used in the reconstruction of the cultural history of the metropolitanate court during the first half of the 18th century. The corpus was collected from diaries written at the metropolitanate court, which are held in the SANU Archive in Sremski Karlovci.

Based on the recorded material, it can be concluded that the 18th century brought a new wave to Serbian confectionery. Namely, it began to develop under the strong influence of German (and Italian) practice, while the old custom of consuming honey and oriental sweets continued. German confectionery often played the role of an intermediary in this process, as it itself had been developing under Italian influence since the 17th century. The Serbian Metropolitan Court, as the central gathering place of the then social elite, thus became the initial point in the development of this gastronomic branch.

Keywords: confectionery vocabulary, Belgrade-Karlovac Metropolitanate, 18th century, Serbian language.

University of Novi Sad
Faculty of Philosophy
Department of Serbian Language and Linguistics

Владимир М. Вукомановић Растегорац*

Универзитет у Београду
Факултет за образовање учитеља и васпитача

СУФИКСАЛНЕ ИЗВЕДЕНИЦЕ У ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ ПРЕДЗМАЈЕВСКОГ ПЕРИОДА

Иако има важно место у историји српске књижевности за децу, предзмајевско песништво је ретко било предмет проучавања. Циљ овог рада је да на одабраном корпусу предзмајевских текстова опише присутне творбене моделе у деривацији именица изведених суфиксом и укаже на доминантне тенденције у овом погледу. Анализа показује: 1) очекивано висок степен присутности деминутива и хипокористика, 2) неочекивано значајну присутност апстрактних именица кад се има у виду претпостављени узраст реципијента, 3) умерено присуство конкуренције именичких суфикса. Додатно, сагледавање ових аспеката предзмајевске песме указује на то како она настаје на специфичном укрштају тежње да се језик дела приближи реципијенту и да му се кроз стих пренесе одређена визија света, на сусрету историјских језичких прилика и поетичких намера аутора.

Кључне речи: творба речи, поезија, књижевност за децу, XIX век.

1. Увод

Иако заузима важно место у историји српске књижевности за децу, предзмајевско песништво је ретко било предмет темељнијих проучавања. У том погледу посебно се издваја антологија Зоране Опачић (2009), на чијој основи су касније конкретизоване неке од могућих координата у његовом сагледавању (уп. Вукомановић Растегорац 2016)¹. Једна равна дефинисања тичала се хронолошког и садржинског одређења предзмајевског периода, па се тако под њим подразумева распон између 1765. и 1880. године – између *Мелодије к њролеђу* Захарије Орфелина и покретања Змајевог листа *Невен* – а под предзмајевском дечјом поезијом књиге песама, циклуси и појединачне песме који су у проматраном временском одсечку посматрани као песништво за децу, као и они који се из данашње перспективе могу сматрати дечјом поезијом и ако то у време њиховог настанка није посебно експлицирано.

Као што предзмајевско песништво није било у фокусу критике, тако ни творбени процеси у поезији за децу нису честа тема. Међутим, у овом домену

* vladimir.vukomanovic@uf.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9442-9435.

¹ Овај рад је и настао на темељу дела докторске дисертације *Језик и стил поезије за децу предзмајевског периода* (Вукомановић Растегорац 2016), одбрањене на Филолошком факултету у Београду, а под менторством проф. др Александра Милановића.

једно питање је готово незаобилазно – употреба деминутива и хипокористика.² Њихово постојање констатовано је већ код Луке Милованова (Вуковић 1996: 86), потом код Змаја (Радикић 2003: 143), а они ће опстати као важно изражајно средство и у поезији савремених песника за децу (Огњановић 1997: 367). Па ипак, њихово претерано присуство изазваће и отворене негативне оцене: Сима Цуцић (1978: 28) с критичким отклоном казује како у *Полиџикином догајку* „сретамо сву ону песничку реквизицу: Цица-мица, Мика-Жика, Неца-Пеца, куца-Буца, Цека-зека, њока-кока”; Драгољуб Јекнић (1998: 103) истиче како Андра Франичевић „никада није успео да се ослободи ’ветрића-гиздавчића’, ’бата зека’, ’сека дреза’, ’цица маца””; Душан Радовић (1984: X) био је такође ванредно оштар – „лоши песници римују деминутиве”, писао је у предговору својој *Анџолоџији*.

Циљ овог рада је да на укрштају две теме – предзмајевског песништва за децу и творбе речи у дечјој поезији – пружи опис присутности одређених творбено-семантичких модела и укаже на доминанте у овом погледу.³ Услед ограничења у обиму рада, акценат ће бити на једној врсти речи (именицама), једном творбеном начину (деривацији и, још уже, суфиксацији), који су и најрепрезентативнији за ову врсту сагледавања, а потврде ће у редукованом виду бити дате у засебном документу који је доступан на линку наведеном у наставку текста. Анализа ће бити изведена на одабраном корпусу предзмајевских текстова у којем је било важно обухватити оне с почетка и с краја назначеног периода, књиге и циклусе, стихове штампане и у ауторским књигама и оне из часописа. Ипак, пре него што се анализа изведе, ваља имати у виду језички и књижевноисторијски контекст у којем је ово песништво настало.

Наиме, у назначеном периоду, српски говорници су „стварали, поред осталог, и мешовите форме (типичне славеносрбизме) које су у себи, у једној лексеми, у једном облику, показивале интегрисаност црта двају језичких нивоа: и рускословенског (одн. руског) и српског народног” (Младеновић 2005: 207). Лексеме у којима се рускословенске фонетске особине могу наћи у њиховим коренским – али и неким префиксалним – морфемама, важе и за једну од главних особености славеносрпског доситејевског идиома (уп. Суботић 2008: 160). За период у којем настаје предзмајевско песништво карактеристична је конкуренција норми (Толстој 2004: 105), која се заоштрава у „преднационалном” периоду, а тренутак у ком она престаје да постоји у овом облику значи почетак „етапе стабилизације норми националног

² Њихово често коришћење у дечјем песништву има оправдање и у чињеницама развојне психологије и усвајања језика – оно је једна од типичних одлика *Ђовора ујћуеної деци* (Вукомановић Растегорац 2022: 151).

³ У домену језичке терминологије при томе се у значајној мери ослањамо на разматрања професора Боже Ђорића (2008: 13–35).

књижевног језика”. С аспекта књижевне историје, занимљива је примедба да ће славенизми у периоду класицистичке и сентименталистичке књижевности бити у употреби као логична последица жеље да се оствари узвишеност стила, док ће се у оквирима (пред)романтизма читати као сигнал везе са књижевном традицијом (уп. Милановић 2014: 273). За романтичарску поезију је карактеристично то што су поједине категорије далеко заступљеније од других – то су „именице субјективне оцене чијом су честом употребом романтичарски песници изражавали своју непосредност осећања” (Ристић 1969: 8; уп. и Илић 1964: 82–84)⁴.

Наведени увиди нас упућују на то да бисмо у поезији за децу предзмајевског периода могли да очекујемо високу продуктивност суфикса којима се граде лексеме субјективне оцене. Насупрот томе, ако се у обзир узме претпостављено прилагођавање израза психо-интелектуалним могућностима реципијента и његовој искуственој зрелости, очекивала би се мала продуктивност суфикса којима се творе апстрактне именице. Конкуренција облика је простор у којем се сукобљава утицај више могућих фактора – њихово присуство је очекивано са становишта историјског развоја српског књижевног језика, али је исто тако очекивано и њихово одсуство услед прилагођавања израза младом реципијенту.

2. ДЕРИВАЦИЈА ИМЕНИЦА У ПРЕДЗМАЈЕВСКОМ ПЕСНИШТВУ ЗА ДЕЦУ И МЛАДЕ

2.1. ОЧЕКИВАНО БОГАТСТВО: *NOMINA EXPRESSIVA*. Присуство деминутива и хипокористика вероватно је једна од малобројних језичких особина која повезује готово све ауторе у нашем корпусу. Деминутиви се јављају већ у *Мелодији* 3. Орфелина, и то је одлика овог дела која се узима као могући аргумент да је она блиска свету детета. Касније су они присутни код готово свих аутора и(ли) рукописа који су узети у обзир. Међу најпродуктивнијим суфиксима у грађењу деминутива су /-ица/ и /-ић/, а међу хипокористцима /-ка/⁵. Примери ове творбено-семантичке групе изостају само у *Божјићним њесмама* – у њиховом случају се може претпоставити да је религиозни оквир песама утицао на одсуство деминутива и хипокористика.

Лексеме од којих се у анализираним текстовима за децу изводе деминутиви могу се различито груписати у категорије према своме значењу, а једна од класификација могла би да покаже како су то имена: 1. делова тела (*недарца, очице, ручице; крвца, срдашце*), 2. људских бића и родбинских

⁴ Ипак, разуме се, присуство именица субјективне оцене не може се сматрати *ексклузивном* одликом *романтичарске* песме (уп. нпр. Ранђеловић 2014).

⁵ Табеларни приказ одабраних и репрезентативних примера из предзмајевских текстова налази се на следећем линку: <https://sufiksalne-izvedenice-odabrani-primeri.tiiny.site/>

односа (нпр. *бра̄ѣца*, *Видица*, *де̄шенце*, *ђаче*, *уја*), 3. биљака, њихових делова и животиња (*ѣранчица*, *ја̄ѣ*, *јеленче*, *славујак*), 4. појмова који се везују за неживу природу (*камичак*, *ноћца*, *сунашце*), 5. предмета (*вре̄шенце*, *звонце*, *кућерак*, *лӯѣчица*, *фрулица*), 6. религијских појмова (*анђелчић*, *крс̄ѣић*, *црквица*), 7. апстрактних појмова (*дрижица*). У оваквој класификацији забележених деминутива реч је, разуме се, о доминантама, па немали број примера оваквом покушају категоризације измиче (*бољеш̄ица*, *ѣлаца*, *осмејак*, *селанце*, *ѣварка* итд.).

Занимљиво је да су све наведене тематске групе – изузев последње две – блиске раном дечјем речнику (уп. Вукомановић Растегорац 2022: 111–112). Такође, на овом месту ваља кратко прокоментарисати два примера: /гробѣћ/ и /дангубица/. Наиме, ако се узме у обзир то да се деминутивним (и хипокористичним) формама исказује и позитиван став према ентитету који означава, онда се ове две изведенице могу узети као нека врста творбено-семантичког оксиморона. Јер, оне овде исказују позитиван однос према појмовима који иначе носе негативне конотације: „дангубити” је синоним за ленчарење које се не може сматрати, макар у основном значењу, позитивном „активношћу”, док помен „гроба” носи негативне конотације умирања. Ипак, ови негативно сенчени појмови „припитомљени” су, на шта и указују деминутивне форме: „дангубица” се односи на малу дубу, а не на дете или човека који траћи драгоцено време, док гроб који се помиње није било чији – већ гроб у којем почива рано преминула ћерка лирског ја. У другом случају, могуће је, дакако, и такво читање деминутива које претпоставља да је реч (само) о малом гробу, а не о неком који је посебно драг.

Аугментативи и пејоративи се, за разлику од деминутива и хипокористика, јављају у веома ограниченом броју примера. У њиховој творби најфреквентији је наставак /-ина/, док су остали ту по изузетку: *зликовчина*, *облачина* и *(х)олујина*, *књижурина* и *маѣлушѣина*, те сасвим усамљено *совуѣја*. Занимљиво је да, у поређењу са романтичарском поезијом за одрасле, песништво за децу користи ужи репертоар суфикса којима се граде аугментативи и пејоративи (уп. Ристић 1969: 260), али да је и у једном и у другом корпусу више него неравноправан статус именица деминутива и хипокористика наспрам аугментатива и пејоратива – у корист првих.

2.2. НЕОЧЕКИВАНО ПРИСУСТВО: *НОМИНА АВСТРАКТА*. У употреби апстрактних именица предњаче Ј. Сундечић, П. Деспотовић, Ћ. Рајковић и Љ. Ненадовић, а присутне су и код већине осталих аутора: почев од З. Орфелина, налазимо их и у *Божѣћним ѣсмама*, па све до песама из часописа *Голуб*. Најпродуктивнији суфикси су /-ост/ и /-ство/, за њима следе /-ина/ и /-ота/, док се остали јављају маргинално, у по једној или двама лексемама.

За нас је овде интересантан контекст у којем се јављају примери употребе руског/рускословенског суфикса /-ество/. У *Божјићним ѿесмама* он је честица доминантно коришћеног идиома, прилагођеног религиозној природи текста: „Исхсъ [..] / Спасетъ мѣръ / $\overline{\text{С}}$ преисподнаго ада, / Силою Божества” (БП 12); „Мѣръ, врагъ, похотъ истребатса [..] / Крѣпостію Божества” (БП 14). Код Јована Сундечића, међутим, у песми „Циганинъ царъ” руски/рускословенски лик служи да се њиме означи човек који припада групи са социјалне маргине (Циганин), а који је у простору песничке имагинације постављен за цара. Док пролазе кроз „гору чарну” пуну „горостасног рашћа”, већници смерно питају владара: „Чем’ се тако диви / Величество ваше!?” (ЈСд 88), али се то очекивање узвишеног одговора хумористично преобраћа у баналну реалност Циганинове перцепције, која у свему томе види само колико би угља ово дрвеће могло дати.

Највећи број *nomina abstracta* означава унутрашње особине дића, које су на широј равни контрастиране: *чедносѣ* и *злоћа*, *мудросѣ* и *лудосѣ*, *ѿоргосѣ* и *смерносѣ* (донекле и *леѿоѿа* и *руѿода*). Тако оне посредују систем вредности, врлина и мана, који се младом читаоцу често и доста експлицитно преноси кроз текст. Међу врлинама су истакнуте и *блаѿодарносѣ* и *кроѿкосѣ*, *невиносѣ* и *ѿослушносѣ*, *ѿрѣљевосѣ* и *шѿедрѿа*, при чему нарочито потоња обликом и местом на коме се појављује (*Божјиће ѿесме*) указује на то да је етичко обликовање предзмајевског песничког света утемељено у православљу. Ипак, *nomina abstracta* не посредују само појмове који се могу довести у везу са моралним обликовањем детета: ту су називи визуелних и густативних квалитета (*зеленило*, *љуѿина*), осећања и стања (*радосѣ*, *самоћа*), етапа у животном развоју (*деѿињсѣво*, *сѣаросѣ*), временских димензија (*ѿрошлосѣ*, *будућносѣ*, *вечносѣ*) и просторних равни и одређења (*висина*, *губина*, *даљина*). У овој групи именица постоје и оне које се не могу сврстати ни у једну од наведених скупина – нпр. *народносѣ* и *браѿимсѣво* – али се из њиховог присуства посредно ишчитава историјски контекст у којем буђење националне свести и заједништво имају значајну друштвену улогу.

2.3. УМЕРЕНО ПРИСУСТВО: *NOMINA ACTIONIS*, *NOMINA AGENTIS* И *NOMINA ACTORIS*. Код именица које означавају радњу, најпродуктивнији суфикси су /-је/ и /-ѿ/. Међу њима није лако извршити семантичку класификацију, али начин њиховог присуства у контексту предзмајевског песништва сугерише два закључка. Најпре, извесно је да део њих припада сфери религије: *васкрсење*, *искушење*, *ѿреѿрешење*, *сѣрадање* и др. Док су наведене лексеме присутне код П. Деспотовића значењски блиске хришћанском погледу на свет, поједине лексеме овог оквира маркиране и рускословенским суфиксом /-ије/ – *Ваведеније*, *ѿклоњеније*, *умиљеније* – присутне су код њега и у *Божјићним*

ѿесмама. У корпусу се јављају и именице ове групе које се користе за метафоризацију живота као *дорбе* или *ѿловидбе*, при чему се у представљању тог живота слика *ѿобеда*, али не на рачун заборава *ѿлача* и *ѿуѿовања*, који животну дорбу чине неизвесном, заједно са *омразама* и *осудама*, *слуѿињама* и *сумњама*.

Називи вршилаца радње и ималаца занимања релативно се често појављују у предзмајевској поезији. У првој групи најпродуктивнији су суфикси */-тељ/* и */-ник/*, а у другој */-ар/* и */-ник/*. Осим занимања која су и данас честа (*лекар*, *ловац*, *морнар*, *чувар*), у овим групама именица јасно се издвајају оне које примарно припадају религиозном контексту: *женик* и *свешѿеник*, *свешѿишељ* и *сѿворишељ*, *звездар*, *ѿасѿир* и *ѿусѿињик* (тј. пустињак), али су ту и они који припадају простору школе (*ученик*, *учишељ*, *наѿѿавник*, *ишиекѿор*), односно породице (*родишељ*, *хранишељ*). Такође, приметно је присуство именица које указују на класни распон у друштву (*владар* и *ѿосѿогар* наспрам *ѿросјака*), као и оних које носе негативне конотације у моралном смислу (*варалица*, *клеветѿник*, данас архаични *оѿадник* и *увредѿишељ*). Посредно, они оцртавају простор у којем се мали читалац предзмајевског песништва креће: између цркве, школе и дома, а уз перцепцију друштвене неједнакости, која представља посебан изазов за разумевање, и морално проблематичних фигура у друштвеном пољу.

2.4. НА РУБУ КОРПУСА: *NOMINA ATRIBUTIVA* И *NOMINA FEMINATIVA*; *NOMINA LOCI* И *NOMINA COLLECTIVA*. Најфреквентнији суфикс за грађење *nomina attributiva* у нашем корпусу је */-ац/*, док су остали суфикси далеко ређи; кад је реч о фемининативима, убедљиво су најчешћи они који се граде суфиксом */-ица/*. Слично стање забележено је и у романтичарској поезији за одрасле (Ристић 1969: 290): знатно мањи број именица женског рода у односу на именице мушког, при чему је највише изведеница женског рода творено уз помоћ суфикса */-ица/*.

У складу са наглашеним дидактизмом предзмајевског песништва у проматраним стиховима налазимо *nomina attributiva* која у значајној мери формирају црно-белу слику света: с једне стране ће се наћи *мудрац* и *мученик*, а насупрот њима представници лоших особина које човек може да поседује – *ждеравац* и *лењивац*, *ѿврдѿица* и *улизица* итд. Томе би ваљало додати да се, понајпре у стиховима 3. Орфелина и Љ. Ненадовића, појављују и називи женки животиња: код првог *лабудѿица*, *ѿуска* и *квочка*, *ѿаѿѿка* и *сојка*, код другог *лавица* и *лисица*. Њихова функција у овим текстовима је различита: код Орфелина животиње су ту да употпуне слику идиличног склада у свету природе, док их Ненадовић користи у маниру баснописца, као оличења појединих људских особина.

Кад је реч о именицама које означавају места, најбројније су оне са суфиксом /-иште/, док се збирне именице најчешће граде суфиксима /-је/ и /-ад/, при чему је њихова фреквенција ванредно мала. Као и неке од претходно анализираних група именица, *potina loci* указују на простор којим се креће предзмајевска песма (од *пољане* и *иџралишиџа* до *училишиџа* и *исџоснице*), при чему је занимљиво да се поједини називи користе метафорично. Ћ. Рајковић тако читав свет види као место за наше *џреноџишиџе*, па стога од њега не треба тражити удобност – тек „Кадъ светъ оваџ дьо д’ станакъ нашъ вечитый, / Могли дь се гдишто нанъ и потужити” (ЋР 30). Комплементарно томе је становиште Ј. Сундечића, који рај види као место истинског постојања, а њега у једном стиху назива *божјом жиџиџницом* (ПД 20). Код збирних именица је очекивано присуство оних које означавају биљке, животиње и људе (*цвеџе*, *јањчад*, *браџа* и сл.), а – из данашње перспективе – нешто мање *џробље*, које у дирљивим стиховима о малој Види више пута спомиње Ј. Суботић. С аспекта творбе речи пажњу привлачи рускословенски суфикс /-ија/, присутан у *Божџиџним џесмама* и лексеми *браџиџа*, што се може разумети као резултат утицаја идејне и тематске усмерености текста.

2.5. КОНКУРЕНЦИЈА ИМЕНИЧКИХ СУФИКСА. У предзмајевском песништву није занемарљив број примера који илуструју коегзистенцију именичких суфикса; додатно, како су деминутиви и хипокористици значењски блиски, као конкурентни у ширем смислу могу се посматрати и такви примери. Овде ваља додати да у појединим случајевима долази и до конкуренције већег броја суфикса, па тако у корпусу налазимо, рецимо, *злоба* : *злосџ* : *злџа*, док се посебно истиче конкуренција хипокористичких суфикса у примерима *браџа* : *брајан* : *браџац* : *браџашац* : *брале*. Конкуренција суфикса присутна је понекад и у једном истом рукопису, при чему је њихово постојање призовано различитим разлозима: присуство рускословенских суфикса у примерима типа *Вавегеније* или *џоклоњеније* по правилу призива религиозна природа текста (код Ј. Сундечића, П. Деспотовића и у *Божџиџним џесмама*), али овде ваља дописати и разлоге формалног песничког обликовања – риме и ритма – који диктирају употребу појединих облика: Милованов користи *џџиџиџицу*, а не *џџиџиџе*, јер је римује са осталим деминутивима на крајевима строфа, док одабир речи *самосџ* или речи *самоџа* код Рајковића утиче и на метрички лик песме. Коначно, може се претпоставити да се понекад одабир врши и по принципу давања предности поетизму наспрам немаркиране лексеме (нпр. *милосџ* – *милоџа*).

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Да сумирамо – спроведена анализа показује следеће.

3.1. Потврђено је снажно присуство деминутива и хипокористика – од *Мелодије* 3. Орфелина до *Голуба*, уз изузетак *Божихних њесама*. Ове лексеме најчешће се изводе од назива ентитета који су блиски раном дечјем искуству и речнику (изузив појединих религијских и апстрактних појмова). Присуство аугментатива и пејоратива је пак маргинално, највероватније због негативних конотација које носе са собом.

3.2. Насупрот очекивањима, значајно је присуство *nomina abstracta*, које бележимо и у *Мелодији* Захарије Орфелина и код аутора дечје поезије у другој половини XIX века. У највећој мери оне означавају (не)пожељне унутрашње особине бића, које кроз контрастирање у простору песме посредују и одређени систем вредности који дете усваја, а спорадично су присутне и оне из којих се наслућује друштвено-историјски контекст у којем су песме настале.

3.3. У предзмајевској поезији су умерено присутне творбено-семантичке групе именица *nomina actionis*, *nomina agentis*, *nomina actoris*. Кроз њих су, између осталог, исцртане и границе дечјег света у овим песмама: најважнија места у њему заузимају црква, школа и породични дом, али и перцепција и разумевање друштвене неједнакости.

3.4. *Nomina attributiva*, *nomina feminativa*, *nomina loci* и *nomina collectiva* веома су ретке. Тамо где се појављују, *nomina attributiva* одржавају доста оштре опозиције унутар света песме, док *nomina feminativa* на занимљив начин показују две врсте певања о природи код предзмајеваца – оног аркадијског и оног поучног карактера.

3.5. Конкуренција именичких суфикса у проматраним текстовима је умерено присутна и одвија на линији *облик који њрипада српском језику* : *облик који њрипада рускословенском наслеђу*, а спорадично се остварује између немаркиране лексеме и поетизма. Рускословенски облици се јављају у *Божихним њесмама* и код Петра Деспотовића – у оним рукописима који носе изражен религиозни тон – а селекција лексема може да буде повезана и с разлозима песничке форме: с образовањем риме или ритма.

Кад се све наведено узме у обзир, чини се очигледним да предзмајевска поезија настаје у специфичном укрштају тежње да се језик песме приближи младом реципијенту и да му се кроз стих пренесе одређена визија света, сусрету историјских језичких прилика и поетичких намера, као и стицају друштвено-историјских околности. Пропорција ових утицаја је управо оно што одређени период чини особеним, па се на тој разини могу проматрати и исцртавати даље линије развоја језика српског песништва намењеног деци.

ИЗВОРИ

- БОЖИЋНЕ ПЕСМЕ** [БП]: *Божичне њсне за србску ѡрвославну юносћѡ*. У Земуну: Печатане и издане печатњомѡ И. К. Сопроновомѡ, 1862.
- ГОЛУБ** [Г]: *Голуб*, год. 1, бр. 1–10, 1879.
- ГРЧИЋ**, Јован Миленко [ЈГ]. *Песме*. Беч: Тискарна Л. Соммера и друга, 1869.
- ДЕСПОТОВИЋ**, Петар [ПД]. *Невен или Песме за децу*. Сомбор: Штампарија А. Вагнера и другара, 1865.
- МИЛОВАНОВ**, Лука [ЛМ]. *Оѡић насћавлења к Србској сличноречностѡи и слоћомјерју или ѡросоѡи*. Беч: Штампарија јерменскога манастира, 1833.
- НЕНАДОВИЋ**, Любомир [ЉН]. *Песме*. Земун: Издао и печатао И. К. Сопромѡ, 1860.
- О[РФЕЛИН]**, З[ахарија] [ЗО]. *Мелодѡа кѡ ѡролењю*. Вѡ Новомѡ Садѡ, 1765.
- РАЙКОВИЋ**, Ђорђе [ЂР]. *Едѡ и медѡ*. У Новомѡ Саду: У Печатњѡи д-ра Данила Медаковића, 1862.
- СУБОТИЋ**, Јован [ЈСб]. *Дѡла Јована Субдоѡића. Књѡа I. Пѡсне лирске*. У Карловци: У митрополитско-гимназијалној Типографији, 1858.
- СУНДЕЧИЋ**, I. [ЈСд]. *Низѡ граѡоѡноћ дисера или Духовне и моралне ѡсме за дѡцу*. Задар: Књѡгопечатња Бр. Баттара, 1856.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВУКОМАНОВИЋ РАСТЕГОРАЦ**, Владимир. *Језик и сћил ѡезије за децу ѡредзмајевској ѡериода (докћорска дисерћација)*. Београд: Филолошки факултет, 2016.
- ВУКОМАНОВИЋ РАСТЕГОРАЦ**, Владимир. *Увод у мешоѡику развоја ѡвора*. Београд: Учитељски факултет, 2022.
- ИЛИЋ**, Војислав И. *Песнички језик Бранка Раѡичевића*. Нови Сад: Матица српска, 1964.
- ЈЕКНИЋ**, Драгољуб. *Срћска књѡжевностѡ за децу 1: исћоријски ѡрећед*. Београд: МАК, 1998.
- МИЛАНОВИЋ**, Александар. *Језик Јована Субоѡића*. Београд: Чѡгоја штампа – Филолошки факултет, 2014.
- МЛАДЕНОВИЋ**, Александар. *Исћорија срћској језика, оѡабрани раѡови*. Београд: Чѡгоја штампа, 2005.
- ОГЊАНОВИЋ**, Драгутин. *Дечје гоба: сћудије и оћледи из књѡжевностѡи за децу*. Београд: Пријатељи деце, 1997.
- ОПАЧИЋ**, Зорана. *Анћолоѡија срћске ѡезије за децу ѡредзмајевској ѡериода*. Београд: Учитељски факултет – Microsoft, 2009.
- РАДИКИЋ**, Василије. *Змајево ѡеснићѡво за децу*. Нови Сад: Змајево дечје игре, 2003.
- РАДОВИЋ**, Душан (прир.). *Анћолоѡија срћске ѡезије за децу*. Београд: СКЗ, 1984.
- РАНЂЕЛОВИЋ**, Ана. *Творбена структура именица у поезији Јована Дошенковића. Наш језик 3–4 (2014): 89–104.*
- РИСТИЋ**, Олга. *Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника. I део. Јужнословенски филолоѡ 1–2 (1969): 219–320.*
- СУБОТИЋ**, Љѡљана. *Модел граматике доситејевског типа књѡжевног језика. Научни сасћанак слависћа у Вукове дане 1 (2008): 153–163.*
- ТОЛСТОЈ**, Никита. *Сћудије и чланци из исћорије срћској књѡжевној језика*. Београд – Нови Сад: ЗЗУНС – Вукова Задужбина – Матица српска, 2004.
- ЂОРИЋ**, Божо. *Творба именица у срћском језику: оѡабране ѡеме*. Београд: Друштво за српски језик и књѡжевност Срѡије, 2008.
- ЦУЦИЋ**, Сима. *Оћледи из књѡжевностѡи за децу*. Зрењанин: ГЂ Жарко Зрењанин, 1978.

ВУКОВИЋ, Novo. *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks, 1996.

Vladimir M. Vukomanović Rastegorac

SUFFIXAL DERIVATIVES IN PRE-ZMAJ POETRY FOR CHILDREN AND YOUTH

Summary

Although poetry for children in the period before Jovan Jovanovic Zmaj has an important place in the history of Serbian children's literature, it has rarely been the subject of study. The aim of this paper is to describe formation models in the derivation of suffixed nouns on a selected corpus of texts and to point out the dominant tendencies in this regard. The analysis shows: 1) an expectedly high degree of presence of diminutives and hypocoristics, 2) an unexpectedly significant presence of abstract nouns when considering the assumed age of the recipient, 3) a moderate presence of competition of noun suffixes. Additionally, looking at these aspects of the poems indicates that they are created at a specific intersection of the desire to bring the language of the poem closer to the recipient and to convey a certain vision of the world through the verse, at the meeting of historical linguistic circumstances and the poetic intentions of the author.

Keywords: word formation, poetry, children's literature, XIX century.

University of Belgrade
Faculty of Education

ИВАНА З. МАРИНКОВИЋ-МАНДИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

О НЕКИМ ТВОРБЕНИМ ОСОБЕНОСТИМА ЗАСТАРЕЛЕ ЛЕКСИКЕ У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Предмет истраживања чине творбене особености застареле лексике у описним речницима српског језика, с циљем да се на одабраном именичком корпусу опишу присутни творбени модели у деривацији именица изведених суфиксима и да се укаже на њихове најзначајније карактеристике. Ово истраживање нуди осврт на морфолошке и дериватолошке карактеристике лексике која је у описним речницима српског језика (РМС и РСАНУ) квалификована као *засџ*. Анализирајући творбени аспект застареле лексике, уочавају се доминантни творбени форманти који се јављају у структури именичких лексема, нарочито они који представљају наслеђе из различитих фаза развоја књижевног језика у Срба (српскословенске и рускословенске), као што је нпр. именички суфикс */-тељ/* или пак */-ство/*, или црквенословенски суфикс заједнички за обе редакције */-ије/*.

Кључне речи: застарела лексика, славенизам, славеносрбизам, творбени формант, творбена структура.

1. О ЗАСТАРЕЛОЈ ЛЕКСИЦИ У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА.

Посматрајући застарелу лексику¹ у описним једнојезичним речницима, полазимо од различитих начина њене квалификације, запажајући да се лексеме овог типа у речницима квалификују као *засџ*.[ареле], *исџ*.[оријске] и *арх*.[аичне]. Поред тога, лексика ограничене (временске) употребе маркирана је и квалификаторима *цсл.*, *рсл.*, *ssl.*, *сџкњ.* и др. Имајући у виду предмет нашег истраживања, као и изузетно велики број јединица квалификованих као *засџ*., *исџ*., и *арх*. (преко 20.000 семантичких реализација у сва три описна српска речника), лексеме које су другачије квалификоване за потребе овог рада нисмо системски ексцерпирани.

* ivana.marinkovic@isj.sanu.rs

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ О термину *засџарела лексика*, као и о квалификаторима којима се овај лексички слој маркира у речницима в. Маринковић 2023: 2–38.

1.1. КЛАСИФИКАЦИЈА ЗАСТАРЕЛЕ ЛЕКСИКЕ ПРЕМА ПОРЕКЛУ. Како смо уочили да према параметру порекла, лексику у нашој грађи можемо поделити² на: 1) речи страног порекла (несловенске речи), 2) речи домаћег порекла (настале творбом и калкирањем), као и на 3) славенизме, наше интересовање већим делом окупира творбена анализа славенизама (укључујући и славеносрбизме). С обзиром на то да славенизми³ (укључујући и хибриде)⁴ представљају јединствен лексички слој у коме се запајају одлике како средњовековног наслеђа српске писмености, тако и одређени слој иновација из руског/рускословенског језика, о славенизмима се не може говорити ни као о позамљеницама, нити као о речима домаћег порекла (Бјелаковић 2022: 22). Слично је и са славеносрбизмима (или – у стручној литератури синонимно – хибридима), који чине иновације лексикона XVIII и XIX в., те као и славенизми завређују посебну пажњу у проучавању књижевног језика код Срба у наведеном периоду. Зато и ми славенизме и славеносрбизме посматрамо као засебан део лексикона чије ћемо главне творбене одлике представити у овом раду.

1.2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ И КОРПУС ИСТРАЖИВАЊА. Предмет нашег истраживања чине творбене особености застареле лексике у описним речницима српског језика, с циљем да на одабраном именичком корпусу опишемо присутне творбене моделе у деривацији именица изведених суфиксима и укажемо на њихове најзначајније карактеристике. Шири корпус за истраживање укључује јединице које су у описним једнојезичним речницима квалификоване као *засѝ.*, и то 2483 јединице маркиране квалификатором *засѝ.* у РМС, као и велики број јединица преузетих из контролног корпуса (РСАНУ), те ће анализа, уз застарелу лексику у књижевном језику, обухватити делом и лексику народног језика. Нашу пажњу заокупљују деривирани⁵ именички славенизми који у речницима имају квалификатор *засѝ.*, али ћемо творбenu анализу (поред славенизама заједно са славеносрбизмима) спровести и на лексичким јединицама домаћег порекла које најпре имају упућивачке дефиниције, полазећи од претпоставке да су разлози за упућивање творбена и/или морфолошка неадаптираност и да се оваквим типом лексикографске дефиниције сугерише облик који се налази у активном лексичком фонду српског језика. Понегде смо се освртали на лексеме које у дефиницијама имају

² Инспирацију за овакву методолошку поделу пружила је сама грађа, а у великој мери и досадашња изучавања лексике из XVIII и XIX в., како термиолошке (в. Бјелаковић 2022; Маџановић 2018), тако и лексике писаца предвуковског периода (в. Милановић 2014; Зорић 2016).

³ Појам *славенизам* узимамо према С. Стијовићу (1992: 13), који је први дао прецизнију дефиницију овог термина.

⁴ А. Милановић (2005а: 326) први уводи термине *шворбени славеносрбизми* (за хибридне сложенице) и *облички или трамајшчки славеносрбизми* (хибриди настали у промени речи).

⁵ Под терминем *дериваѝ* подразумевамо све јединице настале било којим творбеним начином, не само суфиксацијом и префиксацијом (в. Ћорић 2008: 18).

синониме (обично истокоренске синониме или парониме), сматрајући да су и такви примери релевантни за проучавање разлога застаревања.

Занимало нас је зашто су неки облици застарели, а неки пак други, на које се упућује, припадају активном лексичком фонду и има ли то везе са формантима који учествују у грађењу. Дакле, крајњи циљ овог рада је да уочимо постоје ли доследности при квалификацији застареле лексике које су условљене морфолошком и творбеном структуром посматраних лексема, као и да покушамо да укажемо на формалне показатеље застаревања који би лексикографима Речника САНУ омогућавали да лакше распознају и опишу застарелу лексику у тезаурусном речнику.

За порекло анализираних јединица и идентификацију славенизама користили смо сл. речнике: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Скок 1–4), *Словарь русского языка XVIII века* (СРЯ XVIII 1984–), *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (СРЯ XI–XVII 1975–), *Старославянский словарь* (по рукописям X–XI вв.), у редакцији Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (СС), *речник Срезњевског* (1893–1912): И. И. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* 1–3, *Речник црквенословенског језика* (ПЕТКОВИЋ 1935), *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika JAZU* (1880–1976, скраћено РЈА).

2. ТВОРБЕНА АНАЛИЗА ЗАСТАРЕЛЕ ЛЕКСИКЕ. Анализирана грађа биће представљена према типу творбеног форманта који је узрок застаревања посматраних именица. Тамо где творбена структура није била разлог застаревања, то ћемо и напоменути.

2.1. ИМЕНИЦЕ МУШКОГ РОДА. Посматрајући творбену структуру застарелих именица мушког рода, уочавамо да оне творене суфиксом /-ак/ и његовом сложенем варијантом /-јак/ најчешће бивају замењене дериватима са суфиксом /-ник/ нпр.: *наследак* 'в. наследник' (РМС); *оврајњак* 'в. оврајник' (РСАНУ) итд.

2.1.1. Суфикси /-анин/ и његова проширена варијанта /-јанин/⁶ замењивани су суфиксима /-ац/, /-ар/ или /-ин/, нпр.: *їравослављанин* 'в. православац' (РМС), *сїтражанин* 'в. стражар' (РМС), *їуђанин* 'в. туђин' (РМС) и сл.

2.1.2. Суфикс /-ац/⁷ (српскословенскилик) и суфикс /-ец/ (рускословенски/ руски лик) јављају се у следећим лексемама: *виноделац* 'виноградар' (РМС),

⁶ О потискивању овог суфикса говори и Ђорић (2008: 224), који уочава да суфикс *-чанин* односи победу у творбеној конкуренцији спрам примарног *-јанин*, и то у читавим семантичким групама.

⁷ Врло продуктивни суфикси за грађење застареле лексике су суфикс /-ац/ (уз његове проширене варијанте), што бележи и М. Радовић-Тешић (1982: 259), као и Г. Јовановић (1986: 92), које истичу да се велики број именица у српско(хрватско)м језику твори од овог суфикса пореклом из стсл. језика. Клајн истиче да је „-(А)ц [...] изузетно продуктиван суфикс и у грађењу сложеница, сложено-суфиксалних и префиксално-суфиксалних твореница“ (Клајн 2003: 54).

ллуџац 'в. глупак' (РСАНУ), *земљеделац* 'в. земљорадник' (РСАНУ), *мореходац* 'морепловац, поморац' (РСАНУ), *населац* 'в. насељеник' (РМС), *ненавидац* 'в. ненавидник' (РСАНУ), *чиџец* 'а. свештеник нижег чина у православној цркви ... б. читалац, читач уопште' (РМС), *Талијанац* 'в. Талијан' (РМС) и сл.

Суфикс /-ац/ налази се и у проширеним варијантама (исп. Милановић 2014: 276), нпр. у нашег грађи: /-анац/ *благод(ј)ејанац* 'ђак који прима благодјејање, стипендиста' (РМС) и /-енац/ *браћенац* 'в. брат' (РМС) и сл.

Анализирана грађа показује да се именице са значењем мушке особе⁸ квалификоване као *засџи*. и творене овим суфиксом повлаче пред онима које су образоване суфиксима /-ак/ и /-ник/. Претпостављамо да закон језичке економије може бити један од разлога за повлачење ових лексема у пасивни лексички фонд.

2.1.3. Именички суфикси /-ник/ и његове сложене варијанте /-аник/ и /-еник/ у ексцерпираној грађи забележени су у сл. примерима: *издавник* 'в. издавитељ' (РСАНУ), *љубезник* 'драги, драган; љубавник' (РСАНУ), *источник* 'в. извор' (РСАНУ), *најрсник* '4. љубимац, миљеник; друг, пријатељ' (РСАНУ) итд.

2.1.4. Суфикс /-тељ/⁹ (са прошереним варијантама, као што је нпр. /-итељ/) у посматраној грађи долази у следећим примерима: *васџиџаџиџељ* 'в. васпитач' (РСАНУ и РМС), *владаџељ* 'в. владалац' (РСАНУ), *џубиџељ* 'онај који извршује смртну казну, џелат, крвник' (РСАНУ), *џлегаџељ* '2. онај који некога чува, негује, пази' (РСАНУ), *џосџиџиџељ* 'в. гостионичар' (РМС), *дуџеџубиџељ* 'в. душегубац' (РСАНУ), *законодаџељ* 'в. законодавац' (РСАНУ), *накладаџељ* 'в. накладник' (РМС), *наџџојаџељ* 'в. на(д)стојник' (РМС), *служџиџељ* '1. б. носач' (РМС), *сџисаџељ* 'писац, књижевник' (РМС), *обожаџељ* 'в. обожавалац' (РСАНУ и РМС), *оџкровиџељ* 'в. откривалац' (РМС), *џосредоваџељ* 'в. посредник' (РМС), *слеџиџељ* 'в. следбеник' (РМС) итд.

У грађи налазимо потврде за конкуренцију суфикса, тј. појаву творбених дублета (исп. Милановић 2014: 286), те можемо претпоставити да су се речи деривирани суфиксом /-тељ/ повукле у пасивни лексички фонд пред речима твореним следећим суфиксима; нпр. /-тељ/ : /-ац/ и /-лац/¹⁰ (*дуџеџубиџељ* : *дуџеџубац*; *владаџељ* : *владалац*), /-тељ/ : /-ник/ (*наџџојаџељ* : *на(д)сџојник*) и сл.

⁸ Лексема са значењем мушке особе изведене су великим бројем суфикса домаћег порекла. Скоро су сви данас творбено активни, а као изузетак се може узети суфикс /-ир/ (в. Милановић 2014: 276).

⁹ За овај суфикс се у литератури истиче да је црквенословенског порекла и да је заступљен као веома продуктиван у свим словенским језицима, у којима је углавном литерарног, тј. књишког карактера (Ристић 1982: 195).

¹⁰ Изучавајући карактеристике правних текстова XIX в., Торић (2009: 162) запажа да су именице на /-тељ/ поприлично честе, док конкурентских форми на /-лац/ готово и да нема.

2.2. Именице женског рода. Суфикси који учествују у грађењу именица женског рода, као што је нпр. /-а/, долазе у следећим примерима у нашој грађи: *обидга* 'повреда нечије части, поноса ...' (РСАНУ), *победга* '3. набеђивање, клевета, потвора' (РМС), *похула* 'срамота' (РМС) и сл.

2.2.1. Суфикс /-да/ којим се творе деривати којима се именује радња, у нашем корпусу бележимо у примерима: *бранидга* 'в. одбрана' (РМС), *делда* 'в. деоба' (РМС), *наудга* 'штета' (РМС), *похвалда*¹¹ '1. похвала; 2. одобрење и предаја нове зграде или којег другог објекта на употребу ...' (РМС), *сагидга* 'сађење' (РМС) и сл.

2.2.2. Суфиксом /-да/ творе се именице које означавају процесе или резултат радње: *надежда* 'в. нада' (РМС) (исп. Милановић 2014: 324; Зорић 2016: 55).

2.2.3. Суфикс /-ина/ и проширена варијанта /-дина/ (исп. Стиловић 1999: 111) у нашем речничком материјалу потврђени су у лексемама: *вежбина* 'в. вештина, знање' (РМС), *кончина* 'свршетак, крај нечега; смрт' (РСАНУ), *дружбина* 'в. дружба' (РМС), *заслужбина* 'в. заслужба' (РМС).

2.2.4. Именице изведене моционим суфиксом¹² /-ица/, тј. /-ница/, изведене су од именица којима се означава мушки пол: *благодатиница* 'она која даје благодат' (РМС), *подручница* 'она која је подложна, потчињена' (РМС) и сл. Неке лексеме из једнојезичних речника изведене овим суфиксом остале су без квалификатора, као нпр. *учасница*¹³ 'в. учесница' у РМС.

2.2.5. Сложени суфикс /-тељица/, односно /-тељница/, /-телница/ бележимо у следећим именицама: *тојиштељица* 'васпитачица, одгојитељица' (РМС), *дјелаштељица* 'стваратељка, посленица' (РСАНУ), *домостројиштељица* 'жена домостројитељ, домаћица' (РСАНУ), *љубиштељица* 'љубитељица' (РСАНУ), *жиштељица* 'в. житељица' (РСАНУ), *изручиштељица* 'она која некоме нешто изручује, предаје' (РСАНУ), *млекоиштиштељица*¹⁴ 'она која пита, храни млеком, дојиља' (РСАНУ) итд. Већину ових застарелих именица такође смо добили моционом творбом.

2.2.6. Суфикс /-ња/ у савременом српском језику означава глаголску радњу, а у нашој грађи бележимо га и у следећим именицама, нпр.: *блудња* '1. в. блуд' (РСАНУ), *књигопечашња* '1. издавачка делатност, штампање књига;

¹¹ Срезњевски (1893–1912: 1313–1314) региструје и именицу *похвала*, као и глагол *похвалиши*. РЈА не бележи изведеницу *похвалда*. Огледна свеска (2017: 223) бележи лексему *похвала* као славенизам.

¹² О именичкој моцији в. Ћорић 2008: 197–201, као и Ћорић 1982.

¹³ У Електронском корпусу српског језика не налазимо ниједну потврду за ову именицу, те сматрамо да би свакако морала имати неки од маркера застарелости.

¹⁴ Ову лексему је у РСАНУ квалификована и као *цсл.*, поред квалификатора за застарелост, што сматрамо излишном двоструком информацијом о застаревању.

2. штампарија, типографија, тискара' (РМС), *йечайѣња* '1. штампарија; 2. штампање, штампа' (РМС) итд.

2.2.7. Потврда за именицу са суфиксом /-ов/ у нашој грађи је *љубов* 'в. љубав' (РСАНУ).

2.2.8. Апстрактне именице које се завршавају суфиксом /-ост/ нису малобројне у нашој грађи: *бесконеѣносѣ* 'в. бесконачност' (РСАНУ), *внуѣреносѣ* 'унутрашњост, провинција' (РСАНУ), *дрзносѣ* 'в. дрскост' (РСАНУ), *можносѣ* '1. могућност, потенцијално постојање; моћ, сила' (РСАНУ), *неоѣиѣносѣ* 'одсуство искуства, вештине, неукост ...' (РСАНУ), *осѣпросѣ* 'в. оштрота' (РСАНУ), *словесносѣ* 'писменост, књижевност' (РМС) и сл.

Према посматраним примерима, можемо уочити да старословенски суфикс који се користио за номинацију апстраховане особине и додавао се на основу описних придева (Зорић 2016: 58) ни у једном случају не утиче на застаревање лексике, како је и данас веома продуктиван у творби именица.

2.2.9. Сложеним суфиксима /-телност/ и /-тељност/¹⁵ изведене су апстрактне именице са значењем особине, својства или стања од рускословенских придева (Милановић 2014: 294). Наша грађа ове суфиксе бележи у следећим примерима деадјективних именица апстрактног значења: *дејайѣелносѣ* 'делатност, активност; рад' (РСАНУ), *дејсѣвиѣелносѣ* 'извршавање, спровођење у дело, поступак' (РСАНУ), *делайѣелносѣ* 'в. делатност (1)' (РСАНУ), *обозриѣелносѣ* 'в. обазривост' (РСАНУ) итд.

Анализом застарелих именица женског рода уочавамо да творбена структура, тачније порекло суфикса, или пак руска основа посматране лексеме могу бити узрок њиховог застаревања.

2.3. ИМЕНИЦЕ СРЕДЊЕГ РОДА. У нашем истраживачком материјалу именице средњег рода су најзаступљеније. Творене су малим бројем суфикса који потичу још из старословенског периода и наводићемо их према бројности примера у оквиру сваке групе.

2.3.1. Суфикс /-ије/ је настао од старословенског суфикса /*-ѣј(е)/¹⁶ којим су се означавале именице са апстрактним и конкретним значењем (Зорић 2016: 59). У досадашњој пракси, уз суфикс /-ије/ посматрани су и сложени суфикси (исп. Стиловић 1992: 111–112), али ми то у овом раду нећемо чинити.

¹⁵ Милановић (2014: 294) говори о суфиксу /-телност/, као и Стијовић (1992: 110), док Зорић (2016: 58) уводи и његову србизирану варијанту /-тељност/. Савремена дериватологија наведене именице може посматрати као изведенице од придевске основе суфиксом /-ост/.

¹⁶ О творбеним формантима који су наслеђени из ранијих фаза развоја књижевног језика и који се одсликавају у савременом српском говори Г. Јовановић (1986: 92).

2.3.2. Црквенословенски суфикс /-ије/ учествује у грађењу најпре апстрактних именица, али у нашем истраживачком материјалу има и оних са конкретним значењем: *високородије* 'титула високих чинова' (РСАНУ), *еванђелије* 'в. еванђелје' (РМС), *ждребије*¹⁷ 'в. ждред' (РМС), *окружије* 'в. округ' (РСАНУ), *орудије* 'в. оруђе' (РСАНУ), *оружије* 'в. оружје' (РСАНУ), *позорије*¹⁸ 'в. позорје' (РМС) и сл.

Примећујемо да су именице са конкретним значењем које су застаревале бивале замењене именицама са нултим суфиксом (*окружије* → *округ*) или суфиксом /-је/ (*позорије* → *позорје*).

2.3.3. Именице са апстрактним значењем творене суфиксом /-ије/ неупоредиво су бројније у нашој грађи. Навешћемо само неке потврде, имајући у виду конкурентне суфиксе примећене у творби именица на које се упућује у речничкој дефиницији. Посматраћемо и оне лексичке јединице које се након описне дефиниције, испоређују са синонимном речју изведеном конкурентним суфиксом од исте творбене основе:

- /-ије/ : /-је/-ње/-ље/-ђе/ – *безаконије* 'в. безаконје' (РСАНУ), *дволичије* 'в. дволичје' (РМС), *изобилије* 'в. изобиље' (РСАНУ), *магновеније* 'в. магновење' (РСАНУ), *милосрдије* 'в. милосрђе' (РСАНУ) и сл.;
- /-ије/ : /-ост/ – *бесмртије* 'в. бесмртност' (РМС), *красноречије* 'в. красноречивост' (РСАНУ), *лакомислије* 'в. лакомисленост' (РСАНУ), *пристрастије* 'в. пристрасност' (РМС), *слаткоречије* 'в. слаткоречивост' (РМС), *целомудрије* 'в. целомудреност' (РСАНУ) итд.

2.3.4. Заседну категорију чине глаголске именице. Њих у оквиру именица грађених суфиксом /-ије/ издвајају и Стиловић (1992: 111–112) и Зорић (2016: 60). Наша грађа бележи следеће: *заседаније* 'в. заседање' (РСАНУ и РМС), *здиџије* 'в. догађај' (РМС), *званије* 'в. звање' (РСАНУ), *дејсџивије* 'в. дејство' (РМС), *извесџије* 'в. извештај' (РСАНУ), *мњеније* 'в. мњење (2)' (РСАНУ), *одобреније* 'в. одобрење' (РСАНУ), *очајаније*¹⁹ 'в. очајање' (РМС), *оџисаније* 'в. опис' (РМС), *џјеније* 'певање' (РМС), *џознаније* 'познање', (РМС), *увеселеније* 'в. увесељење' (РМС) и сл.

2.3.5. У прегледаној литератури суфикс /-(е)ствије/ издваја се као засебан формант и у Стиловић (1992: 111), као и код Зорић (2016: 62) услед

¹⁷ У Академијином речнику ова лексема је другачије квалификована: *ждребије* цсл. 'в. ждред' (РСАНУ). Према Упутствима за израду РСАНУ, од 11. тома се користи квалификатор *сџкњ.* са намером да се њиме маркирају све књишке речи из различитих редакција. Више о старокњижевној лексици у РСАНУ в. Богдановић 2015 и 2016.

¹⁸ Поред квалификатора *засџ.*, РМС наведену лексему маркира кроз припадност црквенословенском лексичком слоју, што сматрамо неадекватном двоструком квалификацијом.

¹⁹ Поред квалификатора *засџ.*, код ове лексеме запажамо двоструку квалификацију маркером *цсл.*, што смо проблематизовали као лексикографски поступак на више места у раду. Код овакве лексике, маркирање квалификатором *сџкњ.* је адекватније решење.

своје синонимичности са суфиксом /-ство/, „а то је двојство познато већ у најстаријим старословенским споменицима” (СТИЛОВИЋ 1992: 111). У нашој грађи бележимо следеће именице са овим суфиксом: *бесѿокојсѿвије* ’в. беспокојство’ (РСАНУ), *блѿоденсѿвије* (и *блѿоденсѿво*) ’1. срећан, напредан живот; 2. јектеније на архијерејској служби ...’ (РСАНУ), *дејсѿвије* ’в. дејство’ (РМС), *чудесѿвије* ’в. чудо’ (РМС) и сл.

Примећујемо да су се именице творене суфиксом /-(е)ствије/ повукле у пасивни лексички фонд, док су у активном већма остале именице творене суфиксом /-ство/. Како се оба суфикса јављају још у старословенским споменицима (СТИЛОВИЋ 1999: 111), и у овом случају разлог застаревања можемо потражити у закону језичке економије, као и у рускословенском фонетизму.

2.3.6. О народном суфиксу /-је/ већ од тридесетих година XIX в. може се говорити као о суфиксу /-ње/ (в. МИЛАНОВИЋ 2014: 299), који представља семантички еквивалент црквенословенског суфикса /-ије/. А. Мацановић (2018: 336, у фусноти др. 293) бележи да „се именички суфикс /-је/ у зависности од карактера своје везе са творбеном основом, јавља у више варијација: /-је/ (нпр. *нарјечје*), /ље/ (нпр. *љубословље*), /-ње/ (нпр. *наклоњење*) и /-ће/ (нпр. *ѿричешће*)”. У нашој грађи, овај се суфикс јавља код славеносрбизама и већма долази на основу пореклом из руског/рускословенског, нпр.: *блѿодејање* ’помоћ сиромашним а добрим ученицима, стипендија, помоћ уопште’ (РМС), *вознесење* ’1. узбуђење, занос; 2. (Вознесење) празник Спасовдан’ (РМС), *дозвољење* ’в. дозвола’ (РМС и РСАНУ), *назвање* ’име, назив’ (РМС), *ображење*¹ ’в. образовање’ (РСАНУ и РМС), *ѿѿеченење* ’брига, скрб, старање’ (РМС), *ѿреѿѿоложење* ’в. претпоставка’ (РМС) и сл.

2.3.7. Именице са суфиксом /-ство/ имају апстрактно значење особине, стања, својства, активности или радње, али и конкретнија значења колектива (МИЛАНОВИЋ 2014: 294). Посматрајући славенизме и књишке речи, можемо уочити да се у нашој грађи овај суфикс појављује у два фонетска лика: /-ство/ и са рускословенским/руским фонетизмом /-ество/²⁰. Наша грађа бележи и неколико примера са српскословенским фонетизмом /-аство/.

Суфикс /-ство/ региструјемо у наредним дериватима: *блѿодарсѿво* ’1. в. благодарност; 2. в. благодар’ (РСАНУ), *блѿородсѿво* ’2. заст. титула чиновника (обично нижих)’ (РСАНУ), *блудсѿво* ’в. блуд’ (РМС), *изобилсѿво* ’в. изобилје’ (РМС), *началсѿво* ’в. начелништво’ (РСАНУ), *следсѿво* ’последница, резултат’ (РСАНУ), *ѿревасходѿиљсѿво* ’висост, преузвишеност, екселенција ...’ (РМС) итд.

²⁰ У правним текстовима половине XIX в. изузетно су бројне именице на /-ество/ (в. ПОРИЋ 2009: 162).

Творбenu конкуренцију²¹ можемо посматрати у оквиру истокоренских лексема:

- /-ство/ : /-ност/ – *бла̄ородсѣво* : *бла̄ородносѣ*; /-ство/ : /-ѣ/ – *длугсѣво* : *длуг*;
/-ство/ : /-је/ – *изобилсѣво* : *изобилѣ* и сл.

2.3.8. Суфикс /-аство/ у нашој грађи јавља се у следећим примерима: *величасѣво* 'в. величанство (1)' (РСАНУ), *мужасѣво* 'в. мужанство' (РМС), *оѣчасѣво* '1. отаѣдина, домовина; 2. нераспр. в. очинство (2)' (РСАНУ) итд. Запажа се српскословенски рефлекс /а/ уместо полугласника у суфиксу речи, те узрок застаревања можемо потражити у ssl. фонетизму.

2.3.9. Суфикс рсл. порекла /-ество/ наша грађа бележи у већем броју примера: *божесѣво* 'в. божанство' (РСАНУ), *величесѣво* 'в. величанство (1)' (РСАНУ), *везесѣво* 'наука, знање' (РСАНУ), *височесѣво* 'в. височанство' (РСАНУ), *грукесѣво* 'другарство, пријатељство' (РСАНУ), *јесѣсѣво* 'в. јестаство' (РСАНУ), *књажесѣво* 'в. кнежевство' (РМС), *књижесѣво* 'в. књижевност' (РСАНУ), *множесѣво* 'в. мноштво' (РСАНУ), *оѣчасѣво*²² 'в. отачаство' (РСАНУ), *ѣоржесѣво* 'слава, победа, тријумф; величанственост, узвишеност' (РМС), *чудесѣво* 'в. чудо' (РМС) и сл. Узрок застаревања посматраних лексичких јединица можемо потражити у пуристичком односу према славенизмима, који се развијао од друге половине 40-их година XIX в. и огледа се у потискивању рускословенског суфикса /-ество/ и црквенословенског суфикса /-ије/ (в. Милановић 2014: 302).

2.3.10. Сложени суфикс /-телство/ и његова варијанта /-тељство/²³ (исп. Милановић 2014: 296) посведочени су у следећим примерима: *високоѣревосходиѣельсѣво* 'в. високопревасходство' (РСАНУ), *ѣрагоуѣравиѣельсѣво* 'в. градоначелништво' (РСАНУ), *законодаѣельсѣво* 'в. законодавство' (РСАНУ), *надлежайѣелсѣво* 'надлештво, канцеларија, уред' (РМС), *ѣравиѣельсѣво* 'управа, влада' (РМС), *мучиѣельсѣво* (мучителство) 'мучење, угњетавање' (РСАНУ), *надлежайѣелсѣво* и надлежатељство 'в. надлештво (а)' (РСАНУ), *ѣревасходиѣельсѣво* 'висост, преузвишеност, екселенција, титула виших чина' (РСАНУ) и сл.

²¹ О конкуренцији у творби речи Ћорић (2008: 225) констатује да „у српском језику постоје семантички идентична образовања карактеристична по томе што имају исту основу, а различите суфиксе. Међу тим суфиксима (генетски сродним, а структурално различитим, односно генетски и структурно различитим), владају конкурентски односи”.

²² Наша грађа бележи и облик *оѣчесѣво* са рускословенским суфиксом /-ств-/ (потврду налазимо у СРЈ XVIII *оѣчесѣво*). Ова одредница је у РСАНУ квалификована као *арх.*, док у грађи налазимо потврду са српскословенским фонетизмом, тј. хибрид *оѣчасѣво* (у РСАНУ квалификована као *засѣ.* уз упућивачку дефиницију 'в. отачаство'), као и варијанту са чистим српскословенским фонетизмом – *оѣчасѣво* < *оѣчьсѣво* (в. Стиловић 1992: 60).

²³ Савремена дериватологија пре ђи у структури ових именица извојила суфикс /-ство/. Да је реч о могућој вишеструкој мотивацији в. Ћорић 2008: 28.

- Богдановић, Маријана:** Семантички и творбени аспект именичке старокњижевне лексике у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ, Српски језик: сјудије српске и словенске XXI* (2016), 575–594.
- Зорић, Милена:** *Славенизми и књишке речи у драмским делима Јована Сјерије Појовића – шраједије и ране комедије*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду – Филозофски факултет, 2016. <<https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8182/Disertacija9397.pdf?sequence=6&isAllowed=y>>. 10. 1. 2025.
- Јовановић, Гордана:** Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лексике у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика САНУ. Наш језик 27/1–2* (1986): 90–92.
- Клајн, Иван:** *Творба речи у савременом српском језику 2: Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 2003.
- Маринковић, Ивана:** *Застарела лексика у описним речницима српског језика*. Београд: Универзитет у Београду – Филолошки факултет, 2023. (необјављена докторска дисертација)
- Мацановић, Ана:** *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018.
- Мацановић, Ана:** Начини класификације славенизама и славеносрбизама из сфере религије у РСАНУ. Ружица Левушкина и др. (ур.). *Језик у религији / Религија у језику* (III Међународна научна конференција Језик и религија 26–28. септембра 2024). Београд: Институт за српски језик – Комисија за језик религије при Међународном комитету слависта САНУ, 2024. (у штампи)
- Милановић, Александар:** Статус појма и термина славеносрбизам у лингвистици. *Научни сасјанак слависта у Вукове дане 34/3* (2005): 323–327.
- Милановић, Александар:** *Језик Јована Суботића*. Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет. 2014.
- ОС.** *Речник славеносрпској језика. Оједна свеска*. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Радовић-Тешић, Милица:** Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ. Драго Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*. Београд: САНУ – Институт за српскохрватски језик, 1982, 257–262.
- Срезњевски, Измаил:** *Материјали за словаря древнерусскојо языка по писменным йамяйникам 1–3*, Санктпетербургъ: Изданіе Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, 1893–1912.
- СРЈА XI–XVII.** *Словарь русскојо языка XI–XVII вв.* Г. С. Бархударов (ред.) Академија наук СССР – Институт русског језика, Москва: Издательство „Наука”, 1975–. <<https://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=xi-xvii>>. 20. 2. 2025.
- СРЈА XVIII.** *Словарь русского языка XVIII века (I–XIV)*. Ю. С. Сорокин, Е. Э. Биржакова, Л. Л. Кутина (ред.), Академија наук СССР – Институт русског језика, Ленинград: Наука, 1984–. <<https://feb-web.ru/feb/sl18/slov-abc/>>. 25. 2. 2025.
- СС.** *Старославянскій словарь (по рукописям X–XI вв.)*. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова (ред.). Москва: Русский язык, 1994.
- Стиловић, Светозар:** *Славенизми у Његошевим песничким делима*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића – Просвета, 1992.
- Петковић, Сава:** *Речник црквенословенског језика*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија у Сремским Карловцима, 1935.
- Ђорић, Божо:** *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Ђорић, Божо:** *Лингвомаргиналије*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2009.

RJAZU. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII.* Zagreb – JAZU, 1880–1976.

Скок, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV.* Zagreb – JAZU, 1971–1974.

Ivana Marinković-Mandić

**ON SOME DERIVATIONAL CHARACTERISTICS
OF OBSOLETE VOCABULARY IN DESCRIPTIVE DICTIONARIES
OF THE SERBIAN LANGUAGE**

Summary

This paper firstly presents formative characteristics of obsolete lexis in descriptive dictionaries of the Serbian language, with the aim of describing the present formative models in the derivation of nouns formed by suffixes on a selected noun corpus and pointing out their most significant features. This study provides an overview of the morphological and derivatological characteristics of the lexis classified as obsolete in the descriptive dictionaries of the Serbian language. By analyzing the formative aspect of obsolete lexis, the dominant formative elements present in the structure of nominal lexemes are identified, particularly those that represent a legacy from various stages of the development of the literary language of the Serbs (Serbian-Slavonic and Russian-Slavonic), such as, for example, the nominal suffix */-telj/* or */-stvo/*, or the Church Slavonic suffix common to both editions */-ije/*.

Key words: obsolete lexis, formative element, formative structure.

Institute for the Serbian language of SASA

МАРИЈАНА Р. ЂУКИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ИНВЕНТАР ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА У ВУКОВОМ ДЕЛУ О ТВОРБИ ИМЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (1828)**

У раду се анализирају именичке изведенице из Вуковог дела *Главна свршивања сушћесџвџиџелни и џрилаџаџелни имена у срџском језику* (1828). Грађа је подељена у дванаест творбено-семантичких категорија, унутар којих су примери разврстани према суфиксима, у складу са постулатима савремене дериватологије, а дат је и осврт на одређене Вукове коменатаре везане за творбено значење деривата, проширене суфиксе, јединачне суфиксе и др.

Кључне речи: Вук Стефановић Караџић, творба речи, изведенице, именице, творбено-семантичке категорије.

1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет истраживања овога рада представља корпус изведених именица који је Вук Ст. Караџић презентовао у својој студији под називом *Главна свршивања сушћесџвџиџелни и џрилаџаџелни имена у срџском језику*.¹ Примарни циљ анализе јесте да се примери изведеница које је Вук наводио у оквиру различитих завршетка распореде у творбено-семантичке категорије, онако како се оне дефинишу и издвајају у модерној дериватолошкој литератури.² Уз то, циљ је и да се укаже на различите Вукове опсервације везане за творбу именица, а које се тичу разноврсних елемената који су у оптицају у савременој дериватологији: парафраза творбеног значења, категоријална припадност творбене основе, проширене варијанте суфикса, тзв. јединачни суфикси и др.

* marijana.bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирао је Министарство науке, технолошког развоја и иновација према Уговору број 451-03-136/2025-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Студија је први пут штампана у часопису *Даница* за 1828. годину (стр. 1–135), одакле ћемо и преузимати цитате у овоме раду.

² О мотивацији за одабир теме: Речи проф. Б. Ђорића (1988: 193) да су многи Вукови научни ставови „оставили трага и у нашој савременој дериватологији” – саме по себи представљају инспирацију за истраживање ове теме. Међутим, управо тему Вукових научних погледа на творбу именица проф. Ђорић нам је шк. 2014/2015. године доделио за анализу у оквиру курса *Творба речи у теорији и пракси* на Докторским академским студијама – те смо сматрали да је ово добра прилика да се вратимо том истраживању, наведено питање детаљније размотримо, те дамо прилог за Зборник у част професору, уз захвалност на иницијалној идеји за тему овога рада.

2. ОСВРТ НА ЛИТЕРАТУРУ О ВУКОВИМ НАУЧНИМ ПОГЛЕДИМА НА ТВОРБУ РЕЧИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. Вуков рад о творби именица и придева из 1828, као и спис о творби глагола из 1832, имају пионирски значај за творбу речи као научну дисциплину. Међутим, у првој половини XX века оцене Вуковог рада на пољу дериватологије биле су крајње уопштене и засноване на парцијалним запажањима (в. о томе у Ћорић 1988: 195). У другој половини XX века, компаративни приказ Вуковог дериватолошког рада и чланка Ј. Хаџића о творби речи дао је Ј. Кашић (1984). Своја запажања везана за Вука као дериватолога представио је и Б. Ћорић, који је већ на првој страници рада констатовао следеће: „У Вуковој личности нашао се, што је реткост, и Вук научник, модерно бисмо казали дериватолог, и практичар, стваралац сасвим нових речи [...]” (Ћорић 1988: 193). Кратак осврт на поменуто Вуково дело дала је А. Смољскаја (1989), истичући да је управо Вукова реформа створила потребу за грађењем нових речи по образцима народног говора, те да је у вези са тим, постало неопходно написати дело у којем би била теоријски систематизована основна правила творбе речи у српскохрватском језику (Смољскаја 1989: 107). Последњих година, Вукови погледи на творбу придева представљени су у раду В. Николић (2019), док се Вуковим списом о творби глагола бавио Н. Ивановић (2021).

3. ВУКОВ МОДЕЛ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ГРАЂЕ. При презентацији грађе Вук је имао доминанто формалистички приступ – односно речи је груписао према финалном сегменту. Издвојио је укупно 77 именичких суфикса (прецизније – завршетака), а затим је унутар њих вршио мање или више детаљне поделе, према критеријумима категоријалне припадности мотивне речи и типичним значењима анализираних речи, уз идентификацију евентуалних морфонолошких промена које се дешавају на творбеном шаву, док су примери распоређивани азбучним редом.

Вукова студија о творби речи има и низ недостатака, што је и разумљиво с обзиром на тадашњи ступањ развитка науке о језику и чињеницу да на домаћем терену Вук није имао претходника и узора у овој области. У неким случајевима, Вук није разграничавао граматичке и творбене морфеме, али највећи проблем представља то што се у Вуковом корпусу, поред изведених речи, налазе и оне које су са синхронијског становишта немотивисане: туђице чији завршетак личи на неки од наших суфикса, домаће речи које нису изведенице, већ имају завршетак истоветан са неким суфиксом, као и речи које су само етимолошки мотивисане (о томе в. Ћорић 1988: 196–197).

Иако Вук модел творбене анализе није спровео доследно, у њему се препознаје метод који карактерише и савремене дериватолошке радове, а који подразумева групацију по творбеним формантима, творбеним основама,

творбено-семантичким категоријама. Стога се на одређени начин Вук може сматрати зачетником системског проучавања творбе речи у новом књижевном језику (Ђорић 1988: 195).³

4. ИНВЕНТАР ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКИХ КАТЕГОРИЈА. Приликом класификације изведеница из Вуковог корпуса кренули смо од творбено-семантичких категорија (које се издвајају према општем творбеном значењу изведеница, тј. ономасиолошкој бази)⁴, унутар којих смо грађу распоредили према суфиксима. Суфикси су издвојени у складу са резултатима савремених дериватолошких радова, што подразумева идентификацију проширених суфикса, тј. суфиксних деривата.⁵ Примери из Вуковог корпуса, на којем је заснован први рад о творби именица у оквиру српске дериватологије, могу се сврстати у следеће творбено-семантичке категорије⁶:

4.1. Имена вршилаца радње (nomina agentis):

-ак/-јак: *ијешак, ипросјак*; *-ар*: *видар, зидар, кувар*; *-ац*: *косац, ловац, свирац, судац*; *-ач*: *берач, кољач, косач, орач, сијач*; *-аш*: *ваџаш*; *-иља*: *дјелиља, везиља, илешиља*; *-киња*: *дојкиња, дворкиња*;⁷ *-ја*: *судија*; *-л(а)ц*: *давалац, кућилац, ираићилац*; *-лица*: *бајалица* (особа која баја), *варалица*; *-ник*: *зайовједник*; *-тељ*: *ранишељ, учиишељ*; *-ица*: *дуванџица*.

4. 2. Ималац занимања (nomina actoris):⁸

³ У вези са лингвистичком терминологијом коју је Вук у свом делу користио упућујемо на студију А. Маџановић (2018), посвећену српској лингвистичкој терминологији 19. века.

⁴ О појму и термину творбено-семантичка категорија в. Ђорић 2008: 19–21.

⁵ То значи да ћемо, на пример, изведенице *иџоркиња, слушкиња* наводити под суфиксом *-киња*, док их Вук обједињује под завршетком *-иња*; дериват *иџрбушић* наводићемо под суфиксом *-чић* (перинтегрисаним), док код Вука стоји под *-ић*, итд. Такође, издвојићемо и примере са нултим суфиксом, који код Вука, разумљиво, није био у оптицају.

Поменимо још неки пример (а таквих је много с обзиром на Вуков доминантно формалистички приступ – односно груписање речи према финалном сегменту). Вук је деминутивне изведенице типа *цвијешак, дрџуљак, дрџељак* навео под суфиксом *-ак*, а код последње две су у питању проширене варијанте *-уљак, -ељак*, што је Вук и увиђао будући да је за њих констатовао да су у питању оне „у којима је пред АК уметнут још какав други слог” (17).

⁶ Због ограниченог обима рада за сваку категорију наводићемо само по неколико репрезентативних примера. Разумљиво је и што ће на крају, поготово код изразито продуктивних суфикса, који учествују у творби именица сасвим разнолике семантике, остати одређен број изведеница које нису сврстане ни у једну од издвојених семантичких категорија. У оваквим класификацијама, увек има примера који се могу сврстати у две категорије због могућности двоструке мотивације (нпр. лексема *корманош* сврстана је у *nomina actoris* 'онај који управља корманом/кормилом), али у случају парафраза 'онај који кормани/кормилари' долази у агентивне именице. Такође, код именица типа *иуићалица, дрџемало, длебешуша* присутна је и агентивна семантика (и то семантика 'претераног вршиоца радње'), али смо их уврстили у категорију *nomina attributiva* јер доминантнијим сматрамо значење квалификативности.

⁷ У првом реду суфикс *-киња* је моционски суфикс. У наведеним примерима пак *-киња* нема моционску функцију јер основа не означава лице мушког пола, већ је значење агентивно (жена која доји/двори).

⁸ Категорија *nomina actoris* у литератури се среће и под називом *nomina professionis*. О диференцијацији између деривата ове категорије (који су превасходно десупстантиви) и деривата *nomina agentis* (који су превасходно девербативи) в. Алџановић 2008: 59–78.

-аџија: алваџија (онај који прави и продаје алву); *-ар*: *твозђар*, *дрвар*, *месар*, *седлар*, *рибар*, *свињар*, *сѣтаклар*; *-аник*: *коњаник*, *кољаник*; *-аш*: *дурђијаш* (човек који прави и продаје дурђије), *кочијаш*, *шајкаш*; *-еџија*: *скелеџија* (човек који превози на скели); *-лија*: *арачлија* (онај који купи (х)арач), *занашлија*; *-ош*: *корманош*; *-џија*: *анџија* (онај који држи (х)ан).

4.3. Имена ималаца особина (nomina attributiva)⁹:

-ајлија: *бркајлија*, *дутајлија*, *новајлија*; *-ак/-јак*: *тлувак*, *дивљак*, *лудак*, *пошкoжњак* (поткожни чир), *просѣак*, *рудњак* (рудни коњ), *средрњак* (средрни новац); *-ан*: *домишљан*, *сирошан*; *-ар*: *женар* (женскарoш); *-ара*: *дашчара* (oбјекат од дасака); *-аћ*: *толаћ*; *-(а)ц*: *далавац*, *дрезовац* (дрезов прут), *лотовац* (глогов прут), *тубавац*, *јаловац*, *кривац*, *лажљивац*, *љесковац* (љесков прут), *немарљивац*, *пребранац* (пребран пасуљ), *резанац*, *смрдљивац*, *шутавац*; *-ача*: *дрезовача* (дрезов прут), *буковача*, *зубача* (жена великих зуба); *-аш*: *будалаш*, *орлаш* (новац са ликом орла); *-ењача*: *лишрењача* (боца од једног литра); *-етина*: *свињетина* (месо свиње), *срнетина*; *-ик*: *безбожник*¹⁰, *безобразник*, *болесник*, *дужник*, *јабуковик* (јабукова ракија), *покршеник*, *рањеник*¹¹; *-ин*: *нерадин*, *радин*, *шутин*; *-ина*: *дрезовина* (дрезово дрво), *буковина*, *јањетина* (месо јагњета), *крметина*, *лишовина*; *-ица*: *загорелица* (загорела ракија), *јаловица*, *мудрица*, *илешеница* (власи сплетене у снопић), *прженица* (пржен комад хлеба), *прошалица*, *шврдица*; *-иш*: *малиш*, *сѣариш*; *-ка*: *дијелка*, *јаловка*, *машорка*; *-ко*: *зеленко*, *илачко*; *-лица*: *ћушалица*, *чанџизалица*; *-ло*: *викало*, *гријемало*, *измишљало*, *наклајало*, *чанџизало*; *-о*: *брко*, *сељо*, *црњо*¹²; *-ов*: *дјелов*, *таров*, *шаров*; *-оња*: *тлавоња*, *тлувоња*, *душоња*, *носоња*, *шрдоња*; *-уа*: *дјелуа* (бела крмача); *-уља*: *мркуља*, *сивуља*, *цвјетуља* (крава са шарама налик на цвет); *-уша*: *длебешуша*, *мекуша* (мека јабука), *мркуша* (животиња мрке боје), *намигуша*, *шорокуша*; *-штина*: *лијештина*.

4.4. Имена оруђа (nomina instrumenti):

-аљка: *дудаљка*, *навијалка*, *тисаљка*, *свираљка*, *чаџиљка*; *-(а)к/-ј(а)к*: *ваљак*, *држак*, *лијевак*; *-ац*: *заклопац*, *мамац*, *поклопац*; *-ач*: *дубач*, *жарач*, *завијач*, *запушач*, *подуширач*, *сџрућач*; *-ача*: *предача* (направа за гребенање

⁹ Опште творбено значење ове категорије је *неко/нешто има дану особину* (Ђорђевић 2002: 5). Прототипични представници категорије имају обележје 'живо', док се деривати са значењем предмета, небеских тела, поступака именованих према неком карактеристичном својству сврставају у секундарно атрибутивне именице (Штасни 2007: 470–471).

¹⁰ Имајући у виду речничку дефиницију изведенице *безбожник* 'онај који не верује у бога', наведени пример се може тумачити и преко мотивације коју представља предлошко-падежна конструкција *без боја*, при чему је онда реч о суфиксу *-ник*.

¹¹ Изведенице типа *покршеник*, *рањеник* са трпним глаголским придевом у основи, понегде се издвајају и у оквиру посебне категорије *nomina patientis* (в. Ђорђевић 1982: 45; Алџановић 2008: 100–102).

¹² *-О* као суфикс је варијанта (мало уобичајена у Србији) хипокористичног *-а* у речима типа *ћоро*, *сељо*, *Васо* (Клајн 2003: 129). Наведене именице су хипокористична образовања, али су превасходно припадници категорије атрибутивних изведеница због изражене квалификативне семантике.

конопље), *дрљача*, *зайињача*, *исѝирача*, *наѝеѝача*; *-ашка*: *љуљашка*; *-иво*: *кресиво*, *сјечиво*; *-лица*: *вјешалица*, *ѝадилица*, *чисѝилица*; *-ло*: *дјелило*, *жарило*, *ѝробадало*, *цједило*, *шибало*; *-ник*: *ѝаћник*, *раоник*; *-овило*: *моѝовило*; *-оник*: *будионик*; *-уља*: *ѝрабуља*; *-ѝ*: *оѝрјев*, *ѝовој*, *ѝокров*.

4.5. Имена места (nomina loci):

-ак/-јак: *врбљак*, *ѝоѝољак* (место обрасло тополама), *шибљак*; *-ана*: *баруѝана*, *кавана*, *кречана*, *мезилана*; *-ара*: *брашнара*, *козара*, *ѝивара*, *свилара*, *ѝѝенара*; *-ац*: *свињац*; *-иво*: *јаѝњиво* (место где се овце јагње); *-ик*: *дрезик*, *дуквик*, *јабланик*; *-ињак*: *ѝолудињак*, *мравињак*; *-иште*: *досѝаниѝѝе*, *коноѝѝиѝѝе*, *куѝусиѝѝе*; *-је*: *задрђе*, *ѝодѝорје*, *ѝриморје*; *-лиште*: *иѝралиѝѝе*, *скакалиѝѝе*; *-ница*: *дерберница*, *месарница*, *ѝивница*; *-њак*: *воћњак*, *коѝривњак*, *ридњак*; *-њача*: *ѝаѝраѝњача* (земљиште на којем расте папрат); *-ло*: *леѝло*, *мочило*, *цјеѝало* (место где се дрва цепају); *-ник*: *рудник*; *-оница*: *ѝосѝионица*, *ѝредикаоница*, *умиваоница*.

4.6. Имена особина/стања (nomina essendi):

-да: *кривда*, *неѝравда*, *ѝравда*; *-ило*: *деснило*, *мрѝвило*, *ѝлавейнило*, *црвенило*; *-ина*: *дисѝрина*, *вјешѝина*, *љуѝина*, *мудрина*, *ошѝрина*, *ѝоѝлина*; *-је*: *безумље*, *ѝошѝење*, *умље*; *-оба*: *злоба*, *ѝеѝоба*; *-ост*: *безазленосѝ*, *безѝрјешносѝ*, *лијеносѝ*, *мудросѝ*, *ѝобожносѝ*; *-ота*: *ѝлувоѝа*, *доброѝа*, *љеѝоѝа*, *мудроѝа*, *сѝраоѝа*; *-отиња*: *досоѝиња*, *ѝолоѝиња*; *-оћа*: *дљедноћа*, *ѝлувоћа*, *самоћа*, *чисѝоћа*; *-ство*: *доѝаѝсѝиво*, *доѝомольсѝиво*, *задовољсѝиво*, *лакомсѝиво*, *лукавсѝиво*, *ѝијансѝиво*; *-ѝтина*: *сиромашѝина*.

4.7. Имена радњи (nomina actionis):¹³

-ај/-јај: *вршај*, *замашај*, *оѝрошѝај*, *ѝорођај*; *-ак*: *долазак*, *ѝовраѝак*; *-ац*: *иѝац* (хитац), *ѝољубац*, *ударац*; *-ба*: *дорба*, *возигба*, *геоба*, *женидба*, *ѝоѝодба*; *-еж*: *ѝрабегж*, *крѝеж*; *-ње*¹⁴: *вјенчање*, *коѝање*, *сздање*; *-ѝје*: *ваведеније*, *виђеније*, *обреѝеније*, *сѝасеније*, *чаѝаније*;¹⁵ *-ка*: *ѝријешка*, *ѝсовка*, *свирка*; *-ња*: *мржња*, *ѝошѝуцња*, *ѝрошња*, *скиѝиња*, *слуѝиња*, *шеѝиња*; *-њава*: *кукњава*, *ѝуцњава*, *ѝужњава*; *-(ѝ)ва*: *жеѝѝва*, *клеѝѝва*, *молиѝѝва*; *-ће*: *ѝричешће*, *свануће*; *-ѝ*: *зайис*, *избор*, *ѝрк*.

4.8. Моциона образовања (nomina moti):

¹³ У ову категорију се сврставају деривати који означавају не само радњу већ и резултат радње (*долазак*, *клеѝѝва*, *ѝољубац*), али и, ређе, одређена емоционална стања (*мржња*).

¹⁴ Вук дате примере наводи под формантом *-је* и истиче да се „производе од причастија страдателнога, додавши Е и претворивши Н у Њ” (87). Са синхронизацког аспекта гледано, код ових примера реч је о суфиксу *-ње*, додатог на инфинитивну основу.

¹⁵ У своју студију о творби речи Вук је, како видимо, унео и неколико именица изведених црквенословенским суфиксом *-ѝје*.

-ара: *врачара*, *ташара*, *ушћийчара*;¹⁶ *-иња*: *Бошњакиња*, *Гркиња*, *кнеиња*, *просјакиња*, *седмакиња*; *-ица*: *врабица*, *толубица*, *ждредица*, *зечица*, *ковачица*, *крчмарица*, *лекарица*, *мајарица*, *Сремица*, *Шокица*; *-ка*: *Арнаушка*, *воденичарка*, *товедарка*, *Лашинка*, *паширка*; *-киња*: *Земункиња*, *паоркиња*, *слушкиња*, *Сремкиња*, *Српкиња*; *-уша*: *Бошњакуша*, *товедаруша*, *хеверуша*, *просјакуша*, *Туркуша*.

4. 9. Етници и етноиди (*nomina nationalia et regionalia*):

-(а)к/-ј(а)к: *Бошњак*; *-ан*: *Талијан*; *-ан(а)ц*: *Пешћанац*; *-анин/-јанин*: *Банаћанин*, *Дрињанин*, *Јагранин*, *Лозничанин*; *-ац*: *Ваљевац*, *Славонац*, *Српјемац*, *Црногорац*; *загорац*, *подоунавац*, *прнаворец*; *-ин*: *Арајин*, *Бујарин*, *Србин*; *-ин(а)ц*: *Шумагинац*; *-лија*: *Бечлија*, *Новојазарлија*.

4.10. Деминутиви (*nomina deminutiva*):

-(а)к: *лишак*, *мравак*, *цвијешак*; *-ац*: *брашћак*, *језичак*, *Јованац*, *Максимац*¹⁷; *-ашце*: *брдашце*, *коришашце*; *-енце*: *вименце*, *ждреденце*, *јаћенце*; *-ић*: *проздић*, *пањић*, *пашћић*; *-ица*: *водица*, *порица*, *пшавица*; *-ице*: *здрављице*, *пшавице*; *-ко*: *бадајко*, *брајко*; *-о*: *Бојо*, *Васо*, *пшаво*¹⁸; *-ца*: *жешћа*, *крвца*, *љубовца*, *ноћца*; *-уљак*: *брежуљак*, *човечуљак*; *-це*: *вешенце*, *дрвце*, *сијенце*, *словце*; *-че*: *аковче*, *Арајче*, *Бијојраче*, *калуђерче*, *коњче*, *мајмунче*; *-чић*: *синчић*, *пшавчић*.

4.11. Аугментативи (*nomina augmentativa*):

-етина: *бабештина*, *крпештина*, *кућештина*; *-ина*: *пшавина*, *коњина*, *момчина*, *орлина*, *пшавина*, *човечина*; *-турина*: *женштурина*; *-чага*: *рушћаша*; *-уља*: *цакуља*; *-ура*: *пшавура*, *хевојчура*; *-уљина*: *пшавуљина*; *-урина*: *књижурина*, *кравурина*, *кућурина*; *-ушина*: *винушина*, *орлушина*.

4.12. Збирни појмови (*nomina collectiva*):

-ад: *близнад*, *ждредад*, *кошлагад*, *пшавад*; *-адија*: *момчадија*, *Хемчадија*, *пшавчадија*; *-еж*: *младеж*, *пшавнеж*, *сишнеж*; *-ија*: *лекарија*, *Мацарија*, *солдашчија*, *Цишанија*; *-ина*: *омлагина*; *-иње*: *женскиње*, *јаловиње*, *мушкиње*; *-је*: *борје*, *толубље*, *јаворје*, *камење*, *коријење*, *лозје*, *робље*; *-дук*: *ришћанлук*; *-ство*: *људштво*; *-урлија*: *гечурлија*.

5. Вуков опис творбеног значења деривата и структуре суфикса. У свом раду Вук је почесто давао и парафразе творбеног значења деривата, које

¹⁶ Наведене примере Б. Ћорић (1982: 145) у својој књизи посвећеној моционим суфиксима наводи под суфиксом *-ара*. Ове изведенице би се можда могле тумачити и као моциона образовања изведена суфиксом *-а*: *врачара* (од *врачар*; суфикс *-ара* пак у случају основе *врач*), *ташара* (од *ташар*), *ушћийчара* (од *ушћийчар* 'онај који прави и продаје уштипке').

¹⁷ Уп. Вукову констатацију: „Међу ове ријечи [на *-ац* – М. Ћ.] иду жекоја умалителна имена, н. п. братац, лебац; а особито од жекоји сопствени мушки имена, н. п. Вилипац, Јованац, Максимац” (9). Оваква образовања имају израженије хипокористично него деминутивно значење.

¹⁸ Наведени примери су превасходно хипокористични.

углавном садрже и податак о категоријалној припадности основе. Наведимо илустративне примере.

5.1. За неке од деривата који се сврставају у агентивну категорију читамо следеће семантичке описе: код примера *везиља*, *йлейиља* и сл. стоји да се ради о речима: „на ИЉА, од глагола, и значе жену, која што ради” (60), а за *видара*, *чувара* и сл. да су „од глагола, и значе човека, који што ради” (5). Код примера типа *гавалац*, *куйилац* налази се коментар: „од времена давно прошавшега (или дјјствителног причастија), и значе такођер онога, који што ради” (8).

Неке примере које смо уврстили у категорију ’ималац занимања’ – *дрвар*, *сѣаклар*, *свињар*, *медар* – Вук је овако објаснио: „од имена суштествителни; и значе човека, који што гради, чува, има, милује, чим тргује или око шта ради” (5).

И у оквиру атрибутивне категорије има занимљивих запажања. Код изведеница на *-(а)ц* (*дијелац*, *џубавац*, *јаловац*, *кривац*, *лажљивац*), Вук констатује да су настале „од имена прилагателни, која показују какво је што” (10). И ужу скупину атрибутивних именица – *буковац*, *џлоџовац*, *љесковац* – Вук коментарише на следећи начин: „од различнога дрвећа, и значе штап или колац од оног дрвета” (11), док за примере *јабуковик*, *шљивовик* каже да су „од прилагателни посвојителни имена, и значе воду од каке воћке” (20).

За изведенице из инструменталне категорије такође има описа значења. На пример, за *дубач*, *жарач*, *йодуџирач*, *сѣруџач* и сл. каже се да су „од глагола ... које показују ствар, којом се што ради” (12). Важна помена је и Вукова констатација везана за чињеницу да одређени деривати могу припадати различитим творбено-семантичким категоријама: „Ђекоје од оваки ријечи [на *-ач* – М. Ћ.] значе и човека, који ради, и ствар, којом се ради, н. п. дубач, подупирач” (12).

Неке од именица са значењем имена места, на пример, *даруџану*, *кавану*, *кречану*, *мезилану*, Вук објашњава на следећи начин; „Турске (и по Турски произведене), које значе мјесто, ђе што стоји или се ради” (68–69); за *дуквик*, *јабланик* и сл. каже да су „од имена суштествителни на само ИК, и значе каку шуму” (17).

И неки примери моционих образовања су објашњени. Код примера *маџарица*, *Сремица*, *Шокица* срећемо констатацију: „које показују женскиње, према коме се мушкиње свршује на АЦ” (36).

Примери из категорије етника и етноида такође су објашњени: за именице *Ваљевац*, *Сријемац*, *йрњаворац* и сл. каже се да су „од имена суштествителни [...] које показују од куда је ко” (9–10), док код именица *Дрињанин*, *Јагранин*,

Лозничанин стоји коментар: „које показују људе из какога мјеста или из земље, и ове се производе са анин” (21).

Вук је и примере именица субјективне оцене семантички објашњавао: за *шравицу*, *ножицу* и сл. стоји да су „умалителна од имена, која се свршују на А” (35), за *жећу*, *крвцу*, *љубовцу* пише да су „особито умалителна имена од ријечи женскога рода, које се свршују на полугласно слово” (42), док испред прве групе примера на *-ина* (*коњина*, *ручина*, *месина*) стоји поднаслов: „Имена увеличителна (*augmentativa*)” (43).

Деривати из категорије збирних појмова такође имају своју семантичку парафразу. Тако се за примере *Маџарија*, *Циџанија*, *солдаџија*, *љекарија* каже да су у питању оне „које значе млоштво људи од какога рода или реда” (66), а у оквиру суфикса *-је* најпре су издвојене именице „које значе сабирателна имена” (85).

Вукове опсервације везане за творбено значење деривата (од којих су само неке овде презентоване) данас, разумљиво, звуче стилски нескладно, али показују врстан осећај за језик, за живи народни говор, и репрезентују готово све творбено-семантичке категорије које се налазе у оквиру деривационог система српског језика.

5.2. Иако је речи груписао углавном према завршном сегменту, из описа материјалне структуре завршетка које је Вук почесто давао, као и из саме графичке сегментације изведеница, увиђа се да је Вук је претпостављао и могућност друкчијег издвајања суфикса. Наведимо понеки пример: у оквиру форманта *-це*, Вук засебно издваја изведенице „на само ЦЕ” (вин-це) (89) и изведенице које „пред ЦЕ добијају ЕН (с дугачким Е – е –) или ЕШ (од имена, која се свршују на Е и у склањању добијају Т или Н)” (вим-енце, јагњ-ешце) (90). Примере *бркајлија*, *новајлија* наводи под завршетком *-лија* (где је и *арачлија*, *занашлија*), али у посебној тачки, међу онима „које пре ЛИЈА имају АЈ, н. п. брк-ајлија, дуг-ајлија, нов-ајлија” (67). Иако наведени модел анализе није доследан, из оваквих коментара и графичке презентације деривата евидентно је да је Вук препознавао да постоје и проширене варијанте суфикса.

6. Закључак. Класификација грађе на којој је заснован Вуков рад о творби речи показала је да су присутни, са мањом или већом заступљеношћу, примери свих типичних творбено-семантичких категорија које се јављају у оквиру деривационог система српског језика. Најбројнији су примери изведеница из категорије *nomina attributiva*, која иначе и представља најширу ономасиолошку категорију у оквиру српског лексичког фонда.

Анализа је показала да је и репертоар суфикса којима су грађене изведенице из Вуковог дела такође велик, а у питању су не само они суфикси који спадају у ред продуктивних и слабије продуктивних већ и они који се у

савременој литератури сврставају у јединачне (тј. оне који учествују у творби једне речи): нпр. *-овило* у *мошовило*, *-чаја* у *руйчаја*, *-шурин* у *женшурин*, *-ашка* у *љуљашка*. Да је Вук уочио и постојање суфикса са јединачном фреквенцијом, видимо, на пример, када међу другим „увеличителним именима” засебно констатује „од жена каже се жентурина” (48) или када именицу *љуљашка* наводи међу онима које „немају друштва” (53). Вук, разумљиво, не употребљава термин ни ознаку за нулти суфикс, али препознаје специфичност ових изведеница, на шта упућује чињеница да их засебно наводи, на крају поглавља о извођењу, где истиче да су у питању именице истоветне са кореном глаголске речи: „Од самога коријена, од кога је глагол произведен, без и кака настављања” (92) (подвлачење – М. Ћ.).

Сва запажања везана за разноврсне елементе који су у оптицају у савременој дериватологији (парафраза творбеног значења, категоријална припадност творбене основе, парафраза материјалне структуре проширених суфикса итд.), иако недоследна, погледад и нетачна, показују на каквом је напредном стајалишту – у свом времену – био Вук по методи творбене анализе. Систематизација Вукове грађе по творбено-семантичким категоријама и, унутар њих, по суфиксима – показала је да је Вуков корпус богат и да је представљао репрезентативан материјал за први синтетички опис творбеног система српског језика, а да и данас може бити актуелан, при новим дериватолошким истраживањима.

Извор

Караџић, Вук. Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у српском језику. Даница: забавник за годину 1828, 1–135.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алџановић, Милан. *Функционално оштерење суфикса за обележавање особа*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Ивановић, Ненад. Вуков спис *Творба глагола* (1832) и његов утицај на развој српске дериватологије у 19. веку. *Научни сасџанак слависти* у *Вукове дане* 51/1 (2022): 343–352.
- Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. Други део, *Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска, 2003.
- Кашић, Јован. Хаџићево *Ображавање српски речи* и Вукова *Главна свршивања*. *Научни сасџанак слависти* у *Вукове дане* 14/3 (1984): 39–46.
- Николић, Весна. Вукови погледи на творбу придева. *Српски језик: сџудије српске и словенске* XXIV (2019): 609–623.
- Маџановић, Ана. *Језикословна штерминологија код Срба у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Смолскаја, А. К. Вук Караџић и закономерности сердохорватског словообразования. *Зборник Маџице српске за филологију и линвистику* XXXII/1 (1989): 107–112.

- Ђорђевић**, Божо. *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета, 1982.
- Ђорђевић**, Божо. Вук и творба речи. *Научни саставак слависта у Вукове дане 17/1* (1988): 193–198.
- Ђорђевић**, Божо. О формално-семантичкој класификацији изведеница. *Књижевност и језик* XLIX/1–2 (2002): 1–7.
- Ђорђевић**, Божо. *Творба именица у српском језику: одабране теме*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.
- Штапић**, Гордана. Атрибутивне именице (nomina attributiva) у српском језику. *Српски језик: студије српске и словенске* XII/1–2 (2007): 469–481.

Marijana R. Đukić

THE INVENTORY OF DERIVATIONAL-SEMANTIC CATEGORIES IN THE NOUN FORMATION WORK OF VUK ST. KARADŽIĆ IN THE SERBIAN LANGUAGE (1828)

Summary

This paper analyzes the corpus of derivatives presented by Vuk St. Karadžić in his study titled *Glavna svršivanja suštestvitelni i prilagatelni imena u srpskom jeziku* (1828). The main goal of the analysis is to categorize the examples into derivational-semantic categories, and additionally, to highlight various observations made by Vuk, regarding the derivation of nouns, which relate to various elements currently discussed in contemporary derivatology: paraphrasing the derivational meaning, the category affiliation of the derivational base, expanded variants of suffixes, the \emptyset suffix.

The analysis of the material on which the word formation work of Vuk is based shows that examples of all typical derivational-semantic categories can be found in varying degrees of frequency in the derivational system of the Serbian language: nomina agentis, nomina actoris, nomina attributiva, nomina instrumenti, nomina loci, nomina essendi, nomina actionis, nomina moti, nomina nationalia et regionalia, nomina deminutiva, nomina augmentativa, nomina collectiva.

Keywords: Vuk Stefanović Karadžić, word formation, derivatives, nouns, derivational-semantic categories.

Institute for the Serbian Language of SASA

**МОРФОЛОШКА
И ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКА
ИСТРАЖИВАЊА**

ONDŘEJ BLÁHA*Palacký University in Olomouc
Faculty of Arts
Department of Czech Studies

LEXICAL BORROWINGS FROM SERBIAN INTO CZECH

Serbian-Czech language contacts are not nearly as significant as Polish-Czech or Russian-Czech language contacts, but they have an important place in the history of Czech. Lexical borrowings from Serbian, motivated also by the needs of poetic style, appeared first in the translations and original works of 19th century Czech writers. In the 20th century, some of the lexical borrowings from Serbian then spread beyond poetry and prose, expanded to include other expressions and became familiar and commonly used words in Czech (especially in the field of gastronomy). The aim of this paper is to determine, on the basis of the Czech National Corpus, to what extent lexical borrowings from Serbian occur in contemporary Czech.

Key words: Serbian, Czech, lexical borrowings, functional styles.

0. INTRODUCTION. The aim of this paper is to bring the most complete list of Serbian borrowings in contemporary Czech, to trace the historical context of their acquisition and their stylistic use in contemporary Czech texts. The historical context, i.e. cultural and linguistic contacts between Serbs and Czechs, is outlined in the first part of this paper. The list of lexical borrowings from Serbian is the content of the second part of this paper, and the third part presents data on the frequency of lexical borrowings from Serbian into Czech, as shown by the material of the Czech National Corpus, as well as on the stylistic use of lexical borrowings from Serbian in contemporary Czech.

1. SERBIAN-CZECH CULTURAL AND LANGUAGE CONTACTS. Serbian-Czech cultural and linguistic relations are the subject of both a special monograph (PÁNEK 2015) and a rather extensive Czech treatment of the history of Serbia (PELIKÁN ET AL. 2005). Until the beginning of the 19th century, cultural and linguistic contacts between Serbia and the Czech lands were rather accidental: a relatively well-known document is a letter of the Emperor and King Charles IV to the Serbian Tsar Stefan Dušan from 1355, which mentions the linguistic proximity between Czech and Serbian. Serbs and Czechs also came into contact with each other as part of the fighting armies: either as comrades-in-arms in the resistance against the expanding Ottoman Empire in the 15th century, or also as adversaries (Serbs fought in the

.....
* ondrej.blaha@upol.cz

troops of the Hungarian king Matthias Corvinus, who in 1470 campaigned against the Czech king George of Poděbrady).

The first Serbian uprising against Ottoman rule (1804) attracted attention in the Czech environment, as did the uprising of the Christian population of Bosnia and Herzegovina in 1875. The Serbs aroused considerable sympathy among the Czechs in 1876, when Serbs declared war on the High Porte: Czech volunteers went to the aid of Serbia, and financial collections were also held in the Czech lands. From the middle of the 19th century onwards, Serbian history, culture and language were reflected in the Czech society with professional interest and in general more deeply than ever before: Czech sympathies towards the Serbs were then part of a broader current of generally experienced „Slavism“, which negated the official cultural, linguistic, and above all political interests of Austria or Austria-Hungary (including its expansion into the Bosnia and Herzegovina). In addition, Czech Slavists have been interested in Serbian since the beginning of research on Slavic languages at the end of the 18th century (POPOVIĆ–VUKMIROVIĆ 2006).

Most of the lexical borrowings from Serbian (and also from Croatian) date back to the 19th century, as will be shown in sub 2 below. Lexical borrowings from Serbian, motivated also by the needs of poetic style, appeared in the translations and original works of writers such as Josef Jungmann, Božena Němcová, Prokop Chocholoušek, Karel Jaromír Erben, Karel Havlíček Borovský, Jan Neruda, Josef Holeček, Gabriela Preissová or Jan Herben. The borrowing of words later used in the terminology of natural sciences (mainly in the work of biologist Jan Svatopluk Presl) was also important.

From the beginning of the 20th century, Czech political contacts with Serbia became regular, especially with the later Czechoslovak President T. G. Masaryk (ŠTĚPÁNEK 2013). The Balkan Wars of 1912 and 1913, which ended in a clear victory for Serbia, aroused considerable interest in Czech society, and during the World War I the vast majority of Czech public opinion was sympathetic to Serbia. This sympathy was expressed, among other things, by the creation of a Czech volunteer corps within the Serbian army (1915), in which more than 1,000 Czechs who had been captured by the Serbs during the military actions of the Austro-Hungarian army enlisted.

Soon after the First World War (1919), diplomatic relations were established between Czechoslovakia and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (*Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*). The two countries, together with Romania, became allies in the newly formed Little Entente and cooperated very closely in trade and culture. Also at this time, several other words were borrowed from Serbian (or Croatian).

After 1948, Serbian-Czech relations were complicated as a result of the Tito-Stalin split, and the situation began to slowly normalize only in the 1960s.

With the war in the Balkans, Serbian-Czech contact intensified again, especially as a result of the residence of several thousand Serbian-speaking emigrants in the Czech Republic. A significant number of Czechs also spontaneously rejected the armed settlement of the Kosovo conflict by NATO forces in the late 1990s. Since the beginning of the 21st century, economic, cultural and linguistic contacts between Serbs and Czechs can be assessed as not extensive, but on the whole good and mutually beneficial (MATĚJKA 2004).

The presence of Czech emigrants in Serbia – both the former Czech community in Belgrade and the still existing, albeit small, Czech minority in the south-eastern part of Banat (in today's Serbian Vojvodina, especially in the town of Bela Crkva), which today consists of more than 1,800 Czechs, is of rather marginal but not negligible importance in the history of Serbian-Czech cultural and linguistic relations.

2. LIST OF LEXICAL BORROWINGS. The list of lexical borrowings from Serbian into Czech was obtained by a systematic excerption from the etymological dictionary of Czech by J. Rejzek (2001), supplemented by a selective excerption from an older etymological dictionary by V. Machek (1971). In addition, a systematic excerption was made from the *Příruční slovník jazyka českého* (*Reference dictionary of the Czech language*) from 1935 to 1957,¹ which is the most extensive dictionary of the Czech language published to date, and the *Slovník spisovného jazyka českého* (*Dictionary of Standard Czech*)² from 1960 to 1971 (also used by BRKOVÍČ-POPOVIĆ 2011). The result of this excerption is a list of thirty-six words that have been adopted from Serbian into Czech in the last two hundred years. However, only a small number of these words are marked as clear borrowings from Serbian in Rejzek's dictionary,³ which I consider authoritative for these purposes. Most of the words are characterized by the above dictionaries as being taken from Serbian or Croatian (or Serbo-Croatian), and thus their origin in Serbian is probable but not certain.

In the list, I first give the Czech forms of the words borrowed from Serbian (possibly from Croatian, or in parallel from both languages) and describe their meaning in Czech. Then I give (in brackets) their Serbian equivalents, and finally the information of their first appearance in Czech texts (here I rely on the very valuable excerpts for the *Reference Dictionary of the Czech Language* – file cards which are scanned and online at the link mentioned in the note 1).

¹ *Příruční slovník jazyka českého* (1935–1957). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Online: <https://psjc.ujc.cas.cz/>.

² *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR. Online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

³ As words borrowed from Serbian (not from Croatian) J. Rejzek lists the words *pohlavár*, *šulit* and *vampýr* (REJZEK 2001, p. 482, 699 and 752), see below for details.

The following words are more or less likely to have been borrowed from Serbian into Czech: *bán* „title of local rulers or officeholders“ (< бан; 1810 J. Rulík), *blahoslov* „blessing at the wedding“ (< бла̀ослов; 1908 J. Holeček), *brač* „traditional stringed musical instrument“ (< брач; 1821 M. Z. Polák), *burek* „pastry, pie“ (< буре́к; borrowed in the 20th century, details unknown), *cesmína* „woody plant of the genus *Ilex*“ (< чесмина; 1897 O. Theer), *četa* „platoon, a military unit“ (< че́та; 1824 J. Kollár),⁴ *čevapčiči* or *čevabčiči* „grilled dish of minced meat“ (< че́вапчи́ћи; 1967, newspaper *Rudé právo*), *dinár* „currency unit“ (< дина́р; 1806 J. Jungmann), *gusle* „single-stringed musical instrument“ (< гу́сле, also гу́слар „who plays the gusle and sings“; 1851, magazine *Lumír*), *kuča* „little cottage“ (< ку́ћа; 1879 J. Holeček), *lastura* „bivalve shell“ (< лышп̀ура; 1822, magazine *Krok*), *tomak* „young man“ (< мома́к; 1864 P. Chocholoušek), *omladina* „youth, young people“ (< омла́дина; 1869, magazine *Květy*),⁵ *omorika* „Pančič or Serbian spruce“ (< оморика; 1928 K. Domin), *opánek* „lightweight shoes with straps over the ankle“ (< о́панак; 1856 B. Němcová), *paprika* „pepper“ (< па́прика; 1823 J. S. Presl); *plut* „cork oak“ (< плу́щњак; 1846 J. S. Presl), *pobratim* „brother by a certain act, faithful male friend“ (< побра́тим; 1832 J. Kollár), *pohlavár* „foreman, leader“ (< по́лавар; 1818 V. Hanka), *posestrima* „faithful female friend“ (< по́сестрима; 1853 L. Štúr),⁶ *potěra* „defeat, pursuit“ (< по́тєра; 1873 V. Beneš Třebízský), *rakija* or *rakije* „strong distilled alcoholic beverage“ (< ра́кија; 1858 B. Němcová), *ražniči* „grilled meat on a skewer“ (< ра́жњићи; 1956 recipes in the daily newspaper), *rojenice* „spirit or deity of fate“ (< ро́женице; 1856 B. Němcová),⁷ *ruj* „European smoketree, a shrub of the genus *Cotinus*“ (< ру́ј; 1928 K. Domin), *sabor* „the people’s assembly“ (< сабор; 1861 P. Chocholoušek), *soba* „room“ (< со́ба; 1879 J. Holeček), *svojina* „property, ownership“ (< сво́јина; 1841 J. Jungmann), *šulit* „to cheat“, also prefixed forms like *ošulit* (< жу́льиши, the meaning of the verb in Serbian „to paint, to polish“ probably served as a metaphor of lying and cheating; 1844 Š. Hněvkovský),⁸ *tambura* „stringed folk musical instrument“ (< тамбу́ра; 1834 F. L. Čelakovský), *úsud* „fatum“ (< у́суг; 1856 B. Němcová), *vampýr* „vampire“ (< вампир; 1807 V. M. Kramerius),⁹

⁴ As an authorial occasionalism, the verb *četovati* „to undertake a robbery expedition“ appeared (1892, J. Holeček).

⁵ In the Czech lands, the word came into general use as a result of the political affair of 1893-94, when the Austro-Hungarian state authorities constructed the fictional anti-state group *Omladina* in order to „exemplarily“ prosecute Czech political radicals.

⁶ From the work of Slovak national writer, grammarian and philosopher L. Štúr, the Czechs adopted the word *posestrima* into their language very soon, also the derived word *posestrimstvo* „faithful friendly relationship between women“ (both are e.g. in S. Podlipská’s texts).

⁷ Here, given the form, it is more likely that the word was borrowed into Czech from Croatian or Slovene (*rojenice*).

⁸ Cf. Czech sentences like *Ty mě zase lakuješ* „You are lying to me again“, literally „You are varnishing me again“, abundantly documented in the excerpts from dictionary cited in the note 1.

⁹ J. Rejzek (2001: 669) points out that the word *vampír* was widely adopted into European languages in connection with the vampire affairs in Serbia in 1725 and 1731.

vlastelin „feudal lord, landowner“ (< *власѣелин*; 1832 J. Kollár), *yva* „willow of species *Salix viminalis*“ (< *ива*; 1813 M. Z. Polák), *zevar* „perennial plant species in the genus *Sparganium*“ (< *шеввар*; 1846 J. S. Presl) and *zmaj* „dragon“ (< *змaj*; 1858 B. Němcová).

I have not included in this list (except for the verb *šulit*) a number of words that have been derived from the above-mentioned borrowings: e.g. the word *četa* is the core of the whole word-formation nest in Czech, which includes nouns such as *četař* „sergeant“, *četařka* „female sergeant“, adjectives *četařský* „in relation to the sergeant“ and *četařův* „sergeant’s“, nouns *četník* „gendarme“, *četnice* „female gendarme“, adjectives *četnický* „in relation to the gendarme“ and *četníkův* „gendarme’s“, noun *četnictvo* „gendarmerie“ etc.

3. FREQUENCY AND STYLISTIC VALUE OF LEXICAL BORROWINGS. To find out the frequency and stylistic usage, I turn to the latest version of the Czech National Corpus.¹⁰ Lexical borrowings from Serbian (or Croatian) have a relatively low frequency in contemporary Czech. In the entire corpus, regardless of style and time layer, the words listed above (sub 2) have 123,066 occurrences in total.¹¹ Their relative frequency (i.e. relative to the size of the whole corpus) is 21.62 instances per million (ipm), i.e. there are approximately 21 lexical borrowings from Serbian per million words in Czech texts.

Overall, the most frequent are words like *paprika* (12.10 ipm), *četa* (4.33 ipm), *omladina* (1.14 ipm), *pohlavár* (1.12), *lastura* (0.7), *dinár* (0.55), *cesmína* (0.30), *vampýr* (0.30), *bán* (0.20) and *rakije/rakija*¹² (0.15). On the contrary, words *blahoslov*, *momak*, *plut*, *posestrima*, *potěra*, *rojenice*, *soba* and *svojina* do not occur in the Czech National Corpus. The frequency of most lexical borrowings from Serbian (except for the four most frequent words) is less than 1 ipm.

Lexical borrowings from Serbian (possibly Croatian) mentioned above sub 2 are most used in the scientific style and in literature popularising the science (26.57 ipm), as well as in Czech prose (26.39 ipm). Frequency of lexical borrowings from Serbian is lower in the journalistic style (11.17 ipm), i.e. in four Czech daily newspapers (*Hospodářské noviny*, *Lidové noviny*, *MF Dnes*, *Právo*). Most of the borrowings from Serbian are neutral words, sometimes also scientific terms or exoticisms, but it is not insignificant that some borrowings from Serbian are

¹⁰ Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Koček, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: *Korpus SYN*, version 13, published December 27th, 2024. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK, 2024. Online: <https://www.korpus.cz>.

¹¹ Corpus query

[(lemma="bán|blahoslov|brač|burek|cesmína|četa|čevapčiči|čevabčiči|dinár|guslar|gusle|kuča|lastura|momak|omladina|omorika|opánek|paprika|plut|pobratim|pohlavár|posestrima|potěra|rakija|rakije|ražniči|rojenice|ruj|sabor|soba|svojina|. *šulit|tambura|tamburáš|tamburaš|úsud|vampýr|vlastelin|yva|zevar|zmaj"]]. It was necessary to manually sort through the search results for the word *burka* „pastry, pie“ (masculine), as there were also forms of the word *burka* „enveloping outer garment for Muslim women“ (feminine).

¹² The variant *rakije* is ten times less common than the basic variant *rakija*.

expressive synonyms to neutral expressions in Czech, e.g. *pohlavár* to the more common synonyms *předák* „foreman“, *zastupitel* „representative“, *politik* „politician“, see e.g. sentences like *Někomu zákaz nevádí, někdo nadává na naše pohlaváry* „Some people do not mind the ban, but some people grumble about our leaders“. The words *kuča* and *omladina* (synonymous with *mládež*, *dorost* „youth, young generation“) also have an expressive meaning in Czech, as well as the verb *šulit*.

4. CONCLUSION. There are not many lexical borrowings from Serbian into Czech (thirty-six words in total were obtained by dictionary excerpts, some of which may have been taken alternatively or in parallel from Croatian), but they fulfil an important function in contemporary Czech. Some of them refer to specific realities of Serbian and Balkan culture (*gusle*, *pobratim*, *rakije*), others are part of scientific terminology (*cesmína*, *omorika*, *zevar*), some words are neutral and irreplaceable in Czech (*četa*, *lastura*, *paprika*), a small number of words are used as expressive synonyms to existing Czech words (e.g. *pohlavár*, but also *kuča*, *omladina*, *šulit*). Lexical borrowings from Serbian are more frequent in scientific style and in texts popularising science, and less frequent in journalistic style. The vast majority of words were adopted from Serbian into Czech in the 19th century, but individual words were also adopted in the 20th century, especially gastronomic terms (*burek*, *čevapčiči*, *ražniči*).

REFERENCES

- BRKOVIĆ-POPOVIĆ**, Snežana. Lexikální srbismy/srbochorvátismy v SSJČ a elektronické slovníky češtiny. In: *Od Moravy k Moravě II: z historie česko-srbských vztahů*. Nový Sad: Matice srbská ve spolupráci s Maticí moravskou Brno, 2011, 407–425.
- MACHEK**, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. 3rd ed. Praha: Academia, 1971.
- MATĚJKA**, Jiří. *Vztahy České republiky se Srbskem a Černou Horou*. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 2004.
- PÁNEK**, Jaroslav. *Češi a Jihoslované: kapitoly z dějin vzájemných vztahů*. Brno: Tribun EU, 2015.
- PELIKÁN**, Jan et al. *Dějiny Srbska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.
- POPOVIĆ**, Marijana, VUKMIROVIĆ, Snežana. Nejstarší srbská sbírka přísloví z r. 1787 v díle Josefa Dobrovského, Vuka Karadžiče a Františka Ladislava Čelakovského. In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, vol. 6/II. Brno: Matice moravská, 2006, 603–619.
- REJZEK**, Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.
- ŠTĚPÁNEK**, Václav. Tomáš G. Masaryk a Srbové z království před první světovou válkou. Václav Štěpánek. In: *T. G. Masaryk a Slované*. Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, 2013, 297–311.

Ондржеј Блаха

ЛЕКСИЧКЕ ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ ИЗ СРПСКОГ У ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Српско-чешки језички контакти нису ни приближно значајни као пољско-чешки или руско-чешки, али имају значајно место у историји Чешке. Лексичке позајмљенице из српског, мотивисане и потребама песничког стила, најпре су се појавиле у преводима и оригиналним делима чешких писаца 19. века. У 20. веку неке од лексичких позајмљеница из српског тада су се прошириле изван поезије и прозе, на друге функционалне стилове и постале познате и уобичајене речи у чешком језику (посебно у области гастрономије). Циљ овог рада је да се на основу чешког националног корпуса утврди у којој мери се лексичке позајмљенице из српског језика јављају у савременом чешком језику.

Кључне речи: српски, чешки, лексичке позајмљенице, функционални стилови.

Универзитет Палацког у Оломоуцу
Факултет уметности
Департман за чешке студије

Милорад П. Дешић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

ЕНАНТИОСЕМИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Енантиосемија одавно привлачи пажњу наших и страних лингвиста. У овом раду указује се на однос теорије и праксе. У ту сврху анализирана су три српска рјечника: једнотомник, шестотомник и тезаурус. На основу анализе донесени су одређени закључци.

Кључне ријечи: енантиосемија, рјечник, лексема, супротно значење, дефиниција.

1. У лингвистици се одавно расправља о енантиосемији. Страни и наши аутори изнијели су различита мишљења о овој лексичкосемантичкој појави. И поред свега, остало је још доста простора за даља истраживања. Посебно је важно да се види како лексикографска пракса прихвата ставове теоретичара, тј. да се утврде специфичности обраде енантиосемичних лексема у рјечницима (типови дефиниција, однос према другим значењима исте лексеме и др.).

Према мишљењу често цитираног руског лингвисте Новикова, енантиосемија је „посебан тип антонимије” (Новиков 1973: 181), непродуктивна појава „у савременом језику и служи у основи као особени реликт семантике древних коријена” (Ibid.: 192). Сличан став изнесен је и у његовој *Семантици* (Новиков 1982: 251), гдје се енантиосемија схвата као „супротност значења унутар исте ријечи”. Сасвим друкчије мисли Шански кад тврди да енантиосемичне ријечи представљају једну од подврста хомонима” (1972: 64).

За бугарског лексиколога Бојацијева енантиосемија је, као и за Новикова, непродуктивна појава антонима (2002: 152), док Вџов истиче: „Унуџарлексемни анџоними се остварују као супротности међу семама исте лексеме” (1998: 119). Слично мишљење је изнесено у *Буџарској лексиколоџији* групе аутора, гдје се енантиосемија дефинише као манифестација полисемије, у којој једна лексема развија два супротстављена значења (2013: 536).

.....
* milorad.desic@gmail.com

Чешки лингвиста Чермак схвата енантioseмију као један тип полисемије (2010: 66).

Српски аутори су такође разматрали нека питања везана за енантioseмију (МАТИЈАШЕВИЋ 1990: 310; ШИПКА 2002: 149; ДРАГИЋЕВИЋ 2007: 270). Истакли су значајну улогу полисемије и контрарности. На основу њиховог мишљења и нашег истраживања можемо закључити да је енантioseмија појава лексичкосемантичког система која подразумеива појаву *два* супротна значења у *једној* полисемантичкој лексеми.

2. Да бисмо утврдили однос између теорије и праксе, прегледали смо три српска рјечника: *Речник САНУ (РС, до именице ѿслужителство у последњој, 22. књизи)*, шестотомни *Речник МС (РМС)* и једнотомни *Речник српскога језика Матице српске (РСЈ, 2018)*. Наводимо један дио забиљежених одредница у којима се налазе потврде за енантioseмију. Уз дефиниције понекад се дају и обично краћи примјери:

- **ах** – узвик за изражавање: *бола, жалостии, радостии... и сл.* (РМС).
- **бесцен** ијек. **бесцјен** – 1. *прећерано скуй.* 2. *одвећ јевѿин.* (РМС).
- **бийисаѿи** – несвр. *живеѿи, ѿстојаѿи.* (РСЈ).
- **бийисаѿи¹** – свр. тур. *проћи, несѿаѿи; умреѿи;* изр. **било бийисало** *било ѿа ѿрошло.* (РМС; слично у РС).
- **бийисаѿи²** – несвр. *ѿстојаѿи, живеѿи.* (РМС; слично у РС).
- **веселник** – 1. *несрећник, јадник.* 2. *срећан човек, весељак.* (РС; слично у РМС).
- **воњ** – мирис (*уоѿиѿе*); *ѿежак, неѿријаѿан мирис, загах.* (РСЈ; слично у РМС и исто у РС).
- **воњаѿи** – несвр. *шириѿи воњ (уѿодан или неуѿодан), мирисаѿи; заудараѿи.* (РМС; слично у РС и РСЈ).
- **враѿиѿи** – свр. 1. *гаѿи наѿраѿ оно шѿо се узело: ~ дуг.* 6. *добѿиѿи, сѿећи оѿеѿ оно шѿо се имало, шѿо је било изѿубљено: ~ здравље.* (РСЈ; слично у РМС).
- **време** ијек. **вријеме** – 6.а. *аѿмосферске ѿриликe у одређеном ѿренуѿку и одређеном месѿу.* 8. нар. *неѿѿода, невреме.* (РС; слично у РМС).
- **га²** – речца којом се изриче 1.а. *ѿѿврга, одобравање: јесѿ, ѿако је.* 8. (обично појачано са *јесѿ*) *одѿвор се схваѿа у ѿроѿивном смислу (иронично): није ваљда, неће биѿи, није ѿако.* (РМС).
- **гах** – 1.а. *ваздух који се удахне или издахне ѿри дисању, удисај или издисај.* 8. *удисање и издисање, дисање.* (РСЈ; слично у РМС и РС).

- **двојиџи** – несвр. **1.** делиџи на два дела, раздвајаџи. **2.** удвајаџи, џодвосџручаваџи. (РМС; слично у РС).
- **дисаџи** – несвр. **1.** увлачиџи чисџ ваздух (кисеоник) у орџанизам и издациваџи нечисџ (уџљен-диоксид). (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **дужник** – **1.а.** онај који некоме нешџо дуџује. **2.** покр. онај који даје новац на зајам. (РС; слично у РМС).
- **загах** – **1.а.** неџријаџан, џежак мирис. **б.** мирис уоџише, мирисно исџарење. (РС; слично у РМС и РСЈ).
- **задимџи** – свр. **1.** џочетџи издациваџи дим, џару. **4.** исџуниџи, наџуниџи димом:~ собу. (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **заказџи** – свр. **1.а.** одредиџи, уџовориџи џермин, месџо (за сасџанак, скуџ и сл.). **3.** оџказаџи, изневериџи. (РС; слично у РМС и РСЈ).
- **закоџаџи** – свр. **1.** џочетџи коџаџи. **3.а.** џокриџи, оџрнуџи земљом. (РМС; слично у РСЈ и РС).
- **заридаџи** – свр. **1.** џочетџи ридаџи, џочетџи џрењем, џрљањем џраџи, чисџиџи. **2.** услед јакоџ џрења заџетџи џри креџању; укочиџи се, џрестџаџи радиџи (о машинама). (РС).
- **изнајмиџи** – свр. (нешто) **1.** узетџи џод најам. **2.** даџи, издаџи џод најам. (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **изнајмљивач** – **1.** онај који узима џод најам. **2.** онај који издаје џод најам. (РС; слично у РМС).
- **исход** – **1.а.** излазак небеских џела над хоризонџ. **2.б.** свршетџак, крај: ~ године. (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **крвав** – **3.в.** врло сџроџ, немилосрдан. **б.** разг. изузетџно добар (РСЈ; слично у РС).
- **краво** – прил. **2.** фиг. **а.** оџако; сџрашно: ~ претити (некоме); ~ увредити (некога). **4.** разг. изузетџно добро, изванредно. (РСЈ; слично у РС).
- **куџоџродаја** – куџовина и џродаја. (РСЈ и РС; слично у РМС).
- **куџоџродајни** – који се односи на куџоџродају. (РСЈ, РМС и РС).
- **мирисаџи** – несвр. **1.** одаваџи, исџушџаџи мирис, шириџи око себе мирис (обично џријаџан): Ружа мирише. **2.** (нешто, неког) удисаџи ваздух да би се осетџо мирис нечетџа (некоџа). (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **осџавиџи** – свр. **2.а.** не уџоџредљаваџи нешџо: ~ дуван (учинити да нема). **7.а.** даџи некоме нешџо: ~ део имања држави (учинити да има). (РСЈ; слично у РМС и РС).

- **по̀прешии́и** ијек. **по̀пријешии́и** – свр. **1.а.** *на̀правии́и (по̀)прешку, омашку. 3.а.* *учинии́и прех* (погрешити *ненамерно* и *намерно*). (РС).
- **по̀зајми́и** – свр. **1.** (некоме) *да́и на зајам. 2.* (од некога) *узетии́и на зајам.* (РСЈ; слично у РМС и РС).
- **по̀зајмица** – **1.** *оно ши́о се даје на зајам. 2.а.* *оно ши́о се узима на зајам.* (РСЈ и РМС; слично у и РС).
- **по̀зајмљивач** – **1.** *онај који по̀зајмљује, даје или узима на зајам, по̀зајмицу.* (РС).
- **по̀лешетии́и** ијек. **по̀лешјетии́и** – свр. **1.б.** *дићи се у висину, узлешетии́и с шла* (о авионима и др. *лешелицама*). **7.** *на̀ло по̀шећи, навретии́и* (о сузама, крви и сл.); Суза му полети. (РС; слично у РМС и РСЈ) (кретање навише и наниже).
- **по̀судии́и** – свр. **1.** *да́и некоме неши́о у зајам, по̀зајми́и. 2.* *узетии́и од некога неши́о у зајам, по̀зајми́и.* (РСЈ; слично у РМС).
- **по̀суђивач** – *онај који по̀суђује гру̀ома и који по̀суђује од гру̀ога* (РМС).
- **по̀римо̀предаја** – *по̀сшуйак којим један по̀рима оно ши́о гру̀и предаје.* (РСЈ и РМС).
- **по̀римо̀предајник** – *уређај, сис́тем [...] који може да по̀рима и шаље сш́нале.* (РСЈ; слично у РМС).
- **санкција** – **1.** *по̀шврда, одобрење неког закона од сш́ране врховне влас́и. 2.* мн. **а.** *по̀римена законских мера по̀ршив незаконш́ој по̀сшуйка. б.* *казнене мере [...] које се по̀рмењују у циљу по̀сшизања одређених зах́ева у међународним односима.* (РСЈ; слично у РМС).
- **санкциониса́и** – свр. (несвр.) **1.** *одобри́и (одобрава́и). 2.* *одредии́и (одређива́и) санкције (2).* (РСЈ).
- **си́урно** – прил. **3.** *без колебања. 5.* *верова́ино.* (РСЈ).
- **скорашњи** – **1.** *који се скоро до̀одио, недавни. 2.* *који ће се ускоро до̀одии́и.* (РСЈ и РМС).
- **скочи́и** – свр. **б.** *одбаци́и се увис. в.* *даци́и се с висине.* (РСЈ и РМС) (кретање одоздо нагоре и одозго надоље).
- **сш́рашно** – прил. **1.а.** *изазивајући сш́рах, ужасно. 2.* *разг. изузетно добро, изванредно.* (РСЈ).
- **сумња** – **1.** *неверица. 2.* *по̀решш́авка.* (РСЈ и РМС)
- **сумња́и** – несвр. **1.а.** *осећа́и сумњу, неверицу у исш́иниш́осш́ нече́а. 2.* (на кога) *по̀решш́авла́и да би неко мо̀ао би́и крив.* (РСЈ; слично у РМС).

- **иући се** – несвр. **2.б.** уз. повр. *борићи се један с друћим; зававаћи ударце један друћоме* (РСЈ; слично у РМС).
- **узајмићи** – свр. *узети на зајам, даћи на зајам, иозајмићи*. (РСЈ; слично у РМС).
- **узајмица** – оно *што се узима или даје на зајам, иозајмица*. (РСЈ и РМС).
- **узајмљивач** – онај који *узајмљује*. (РСЈ и РМС).
- **унајмићи** – свр. **2.** *узети иод најам. 3.* *даћи, издаћи иод (у) најам*. (РСЈ; слично у РМС).

Наведена грађа узета је из рјечника различитог типа: из једнотомника, шестотомника и тезауруса. Природно је да се јављају одређене разлике у обради енантиосемије, али има и слагања. У ствари, цитиране су дефиниције из једног рјечника, с тим да су помињане исте или сличне формулације из преостала два. Посебан проблем представља појам *сујроиносћи*, који се разликује од појма *различитосћи*. А супротност се у српским рјечницима показује у једној лексеми тако што се обично супротстављају значења обиљежена бројевима, словима и тачком са запетом. Бројевима се упућује на већу значењску разлику, словима на нешто мању, а тачком са запетом на значењску нијансу.

а) Уобичајено је да се свако од супротних значења објашњава посебном дефиницијом. Међутим, у неким случајевима супротност се исказује само једном дефиницијом:

- **гах** – **а.** *ваздух који се удахне или издахне при дисању. б.* *удисање и издисање, дисање.*
- **дисаћи** – *увлачићи чисти ваздух у организам и издациваћи нечисти.*
- **иозајмљивач** – онај који *иозајмљује, даје или узима на зајам.*
- **иосуђивач** – онај који *иосуђује друћоме и који иосуђује од друћоа.*
- **узајмићи** – *узети на зајам, даћи на зајам, иозајмићи.*
- **узајмићица** – оно *што се узима или даје на зајам.*
- **узајмљивач** – онај који *узајмљује.*

У горњим дефиницијама супротности су повезане везницима *или* и *и* или су без везника. Сматрамо да би у оваквим примјерима боље било да се за свако значење наводи дефиниција: **узајмићи** – **1.** *узети на зајам. 2.* *даћи на зајам* (као што се поступило са глаголом *иозајмићи*). Дефиниција уз *узајмљивач* подразумејива два супротна значења. Занимљиво је дефинисање глагола *дисаћи*, који садржи сложене и супротстављене радње, због чега је довољна једна дефиниција. Овдје би се могло говорити чак о двострукој

енантиосемији: поред глаголског пара *увлачиџи* – *избациваџи* постоји и придјевски *чисџи* и *нечисџи*.

б) Енантиосемија се јавља и у контекстима који садрже општу, неодређену ријеч са потенцијалним супротностима:

- **воњ** – *мирис (уоџиџи)*; *џежак, неџијаџан мисис*.
- **воњаџи** – *шириџи воњ (уџодан или неуџодан)*; *заудараџи*.
- **време** ијек. **вријеме** – *а. аџмосферске џриликџе. б. нар. неџоџа, невреме.*
- **загах** – *а. неџијаџан, џежак мисис. б. мисис уоџиџи.*

Овдје се дефиниције пишу на два начина: као једна цјелина, са нијансирањем помоћу тачке са запетом или као двије цјелине одвојене словима. Анализа контекста показује да ли су уопште и посебно тијесно повезани (једна дефиниција) или су значењски нешто удаљенији (двје дефиниције).

в) При проучавању енантиосемије требало би узети у обзир и однос супротних значења у погледу блискости односно удаљености. Сљедећи примјери ће нам показати о чему је ријеч:

- **изнаџмиџи** – *1. узџи џод наџам. 2. гаџи џод наџам.*
- **осџавиџи** – *2.а. не уџоџредљаваџи неџиџо. 7.а. гаџи неџоџе неџиџо.*

Видимо да су у рјечничком чланку супротна значења различито распоређена: у првом глаголу нижу се једно за другим (1:2), а у другом је размак доста велики (2:7). Детаљнијом анализом већег броја примјера дошло би се до закључка да распоређивање супротних значења у рјечничком чланку зависи од одређених, конкретних услова. Можда би добро било да се супротност истакне посебним квалификатором.

г) Глагол *џиџисаџи* различито се тумачи у нашим рјечницима. У РМС, слично у РС, у питању су два хомонимична супротстављена глагола: **џиџисаџи**¹ (турског поријекла) дефинисано је као *џроџи, неџиџи; умреџи*, а **џиџисаџи**² као *џосџојаџи, живеџи*. Међутим, у РСЈ *џиџисаџи* није енантиосемичан глагол, јер је протумачен као *живеџи, џосџојаџи*. Рјешење у РСЈ је прихватљиво јер се **џиџисаџи**¹ данас ријетко користи, можда више и није у употреби. И М. Шипка (2002: 155) мисли да је ријеч о једној лексеми.

д) У нашим рјечницима неке лексеме су описане као енантиосемичне, али у реалности оне су то све мање: све рјеђе се употребљава један члан пара, неки пут га у потпуности нема. Навешћемо значења која на неки начин укидају енантиосемију:

- **веселник** – *срећан човек, весељак.* (РС; слично у РМС).
- **џужник** – *покр. онај који гаје новац на заџам.* (РС; слично у РМС).

- **санкциониса̄ӣи** – *одобрӣӣи (одобрава̄ӣи)*. (РСЈ).

ђ) Енантиосемија је врло честа у ироничном изражавању:

- **га²** – речца **1.а. одобравање**: *јес̄ӣ, ӣако је. д.* (у сӯӣро̄ӣном смислу): *није ва̄лда, није ӣако*. (РМС).

Лако је наћи сличне примјере: *Он је веома дрз* (потврдно) – *Он је веома дрз* (иронично).

е) Примјере енантиосемије можемо срести и у узвицима:

- **ах** – *узвик за изражавање: жалости, радости и сл.* (РМС).

Питање је како разликовати супротна значења код узвика. Један од начина је коришћење погодног контекста, реченице. Међутим, при изговору изолованих примјера без контекста остају нам невербални знаци (мимика, гестови) помоћу којих ћемо уочити разлику у значењу.

ж) Енантиосемичне лексеме имају и своје синониме:

- *ӣозајмӣӣи – ӣосудӣӣи, ӣозајмӣљивач – ӣосуђивач, узајмӣӣи – ӣозајмӣӣи, узајмӣљивач – ӣозајмӣљивач*.

з) Узајамно повратни глаголи могу се схватити као енантиосемичне лексеме:

- **ӣући се – 2.д.** уз повр. *дорӣӣи се један с дрӯӣм; заваџӣи ударце један дрӯо̄ме*. (РСЈ; слично у РМС).

Ријеч је о лексичко-граматичком значењу.

и) Посебну врсту сложених лексема представљају оне у којима су саставнице супротног значења:

- **кӯӣо̄ӣрогаја** – *кӯӣовина и ӣрогаја*. (РСЈ и РС; слично у РМС).
- **кӯӣо̄ӣрогајни** – *који се односи на кӯӣо̄ӣрогају*. (РСЈ, РМС и РС).
- **ӣримо̄ӣредаја** – *ӣосӣӯӣак којим један ӣрима оно ӣӣо дрӯӣи ӣредаје*. (РСЈ и РМС).
- **ӣримо̄ӣредајник** – *уређај, сис̄тем који може да ӣрима и шаље сӣнале*. (РСЈ; слично у РМС).

Ове лексеме имају лексичко-граматичко значење и не зависе од контекста.

3. Лексичкосемантичка енантиосемија јавља се у више видова:

- **кон̄ӣрарна** (*ӣрадуелна*) – за максимално-минимални степен обиљежја: *сӣурно* – без икаквог колебања и *вјероватӣно* – са колебањем;
- **век̄ӣорска** – за супротност према времену или простору: *скорашӣи* – недавни и који ће се ускоро догодити; *скака̄ӣи* – одбацити се увис и бацати се с висине;

- **комилеменџарна** – за супротстављање према узајамно допуњавајућим обиљежјима: *осџавиџи* – не употребљавати нешто (нпр. дуван) (учинити да нема) и дати некоме нешто (нпр. дио имања) (учинити да има);
- **конверзивна** – за супротност у којој једно значење претпоставља постојање другог значења: *џозајмиџи* – дати на зајам (некоме) и узети на зајам (од некога) (БУГАРСКА ЛЕКСИКОЛОГИЈА 2013: 537).

4. За шире тумачење антонимије и енантисемије требало би узимати у обзир и мишљења логичара и семиотичара. Наиме, они разликују *суџроџносџ* и *џроџиврјечносџ*. *Суџроџни* (контрарни) термини су *мали* и *велики* (са градацијом), а *џроџиврјечни* (контрадикторни) су *ожеџен* и *неожеџен* (MOUNIN 1995: 85; KRISTAL 1988: 250, 213; CRUSE 2011: 29, 30). Семиотичари истичу важност *семиоџичкоџ квадранџа*, на којем су *џоџло* и *хладно* на релацији супротности, а *џоџло* и *неџоџло* на релацији противрјечности (KLIKENBERG 1996: 130, 131).

5. Енантисемију срећемо и у жаргону. Довољно је навести само неколико примјера из рјечника Д. Андрића:

- *сџрашан* – *диван* (XV);
- *дисер* – *добра мисао*; *џлуџосџ* (12);
- *џиџ* – *анџиџаџичан човек*; *осоџа коџа одџовара нечиџим жељама одн. склоносџима* (168).

Наравно, многе жаргонске ријечи су кратког вијека. Умјесто њих долазе нове, прилагођене новом времену – језичка креативност је стални процес.

6. Да бисмо допунили слику о енантисемији у српском језику, навешћемо један број дијалекатских ријечи. Грађа је из *Тимочкоџ дијалекаџскоџ речника* Ј. Динића:

- **ај** узв. **1.** за дозивање. – Ај, Миљће, где си, мори? **2.** за одазивање. – Ај, даја Милане, што ме окаш?
- **ајг** речца *уџоџредљава се умесџо џоздрава ајд довиђења и оџоџоздрава*. – „Ајд ”! „Ајд ”!
- **ајгук** **1.** *борац џроџив џурске власџи, хајдук*. – Чуен ајдук по Стару планину е бил Старина Новак. **2.** *разбојник, лоџов*. – Ајдуци живе по алође и дојду ноћу, па те закољу и узну ти паре.
- **зајма** *џозајмљује од некоџа или некоме*. – Заимал је више пут колиџа од мен. – Он никоме ништа не зајма.
- **зајмуе** *џозајмљује од коџа или џозајмљује коме*. – Зајмуе на сви редом. – Зајмуе од куга стигне.

7. На крају излагања закључићемо сљедеће:

- 1) енантиосемија је појава лексичкосемантичког система која подразумева појаву *два* супротна значења у *једној* полисемантичкој лексеми;
- 2) аутори српских рјечника држали су се претходно изнесеног схватања енантиосемије;
- 3) пошто је ријеч о рјечницима различитог типа, природно је да постоје одређене разлике; тако је у неким рјечницима изостала енантиосемија јер се изгубило супротно значење;
- 4) посебна пажња посвећена је дефиницијама енантиосемичних лексема;
- 5) уочена је појава синонимије у енантиосемији;
- 6) истакнута је улога ироније у стварању супротних значења;
- 7) указано је на разлику између супротности и противрјечности.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Драгослав. *Двосмерни речник српској жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београдски издавачко-графички завод, 1976.
- Бояджијев, Тодор. *Българска лексикологија*. Софија: Аноубис, 2002.
- БЪЛГАРСКА ЛЕКСИКОЛОГИЈА. ур. Емилија Пернишка, Лиљия Крумова-Цветкова. Софија: Проф. Марин Дринов, 2013.
- Въгов, Върбан. *Лексикологија на българския език*. Велико Търново: Абагар, 1998.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалектски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Чигоја штампа, 2008.
- ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија српској језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
- Дронов, П. С. *Общая лексикологија*. Москва: Языки славянской культуры, 2015.
- МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка. *Хомонимија или полисемија*, Зборник радова. Нови Сад: 1990, 309–313.
- Новиков, Л. А. *Антонимия в русском языке*. Издательство Московского университета, 1973.
- Новиков, Л. А. *Семантика русского языка*. Москва: Высшая школа, 1982.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСЈ: *Речник српској језика (2018)*. Нови Сад: Матица српска.
- РС: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*. Београд.
- ШАНСКИЙ, Н. М. *Лексиколоџија современној русској језика*. Москва: Просвещение, 1972.
- ШИПКА, Милан. Енантиосемија у српском језику, у: *Дескриптивна лексикографија стандардној језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: САНУ, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, 2002, 149–162.
- ШМЕЛЉЕВ, Д. Н. *Современный русский язык – Лексика*. Москва: Просвещение, 1977.
- ***
- CRUSE, Alan. *Meaning in Language – An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press, 2011.
- ЇЕРМЕЌ, František. *Lexikon a sémantika*. Praha: Lidový noviny, 2010.
- KLINKENBERG, Jean-Marie. *Précis de sémiotique générale*. Bruxelles: De Boeck Université, 1996.
- KRISTAL, Devid. *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit, 1988.
- MOUNIN, Georges. *Dictionnaire de la linguistique*. Paris: Quadrige / Presses Universitaires de France, 1995.

Milorad P. Dešić

ENANTIOSEMY IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper discusses enantiosemy as part of lexical and semantic system that provides for two opposite meanings within one polysemic lexeme (*позајмити* – *lend* (to someone) and *borrow* (from someone)). In order to determine the correlation between relevant theory and practice, we reviewed three Serbian language dictionaries: *SANU Dictionary* (*Речник САНУ*), six-volume *Matica Srpska Dictionary* (*Речник Матице српске*) and the single-volume *Serbian Language Dictionary* (*Речник српскога језика*) published by “Matica Srpska” (2018). As these represent different types of dictionaries, it is only natural that there are certain similarities and differences between them. The paper especially focuses on definitions of enantiosemic lexemes, their position within the definition entries, etc. The paper also includes examples of enantiosemy in jargon and dialects.

Keywords: enantiosemy, dictionary, lexeme, opposite meaning, definition.

University of Belgrade
Faculty of Philology
Department of Serbian Language with South Slavic Languages

Душка Б. Кликовац*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

О СЕМАНТИЦИ ПОВРАТНЕ ЗАМЕНИЦЕ СЕБЕ

Рад је посвећен перспективизацији (како ту појаву назива Тејлор) у случају заменице *себе*. Уочавају се различити делови или аспекти субјекатског појма на који заменица упућује, као и различите перспективизације самог појма означеног субјектом. На основу тога предлаже се речничка дефиниција ове заменице.

Кључне речи: повратна заменица *себе*, перспективизација, активација зоне, *Речник срџскохрватској књижевној језика*, *Речник срџској језика*.

1. Увод

1.1. Именичка заменица *себе*, која се убраја у повратне заменице (заменице сваког лица), предмет је и граматичког описа и лексикографске обраде. У граматикама се, осим њене деклинације, наводи и то да нема облик номинатива (ни вокатива), јер не може имати функцију субјекта у реченици, као и да има исти облик за сва три лица и рода и оба броја (за преглед обраде ове заменице у граматикама в. Ломпар 2016: 203–207). У овом раду занимаће нас њен аспект којем није поклоњена већа пажња, јер се узима као непроблематичан – а то је њена семантика.

1.2. У неким граматикама помиње се и енклитички облик *се* ове заменице (за који се истиче да је облик акузатива). Најчешће се говори о два таква случаја: уз предлоге, нпр. *на се*, *уза се* (Стевановић 1975 – који напомиње да је таква употреба енклитичких облика заменица у савременом језику ретка; Мразовић 2009) и у оквиру правих повратних глагола, нпр. *чешљати се*, *ћраћи се* (Врабес и др. 1968; Стевановић 1975; Пипер 2005; Пипер и др. 2022). Осим тога, Мразовић (2009) сматра *се* заменицом и у оквиру узајамноповратних глагола, а Пипер и др. (2022: 103) на једном месту кажу да се облик *се* употребљава „за грађење повратних и безличних глагола“.

Неки граматичари истичу могућност да се у оквиру правих повратних глагола енклитички облик *се* замени акцентогеним: Пипер и др. (2022: 103) наводе, између осталих, и пар примера *Он је жрџивоао себе да би их сџасао* – *Он се жрџивоао да би их сџасао*; такви примери показују да „заменица

* klikovac@fil.bg.ac.rs

себе комуникативно наглашава објекат (рематизује га)“. Мразовић (2009: 367) даје пример *Devojka se oblači – Devojka oblači себе и svoga brata*. Са узајамноповратним глаголима таква замена није могућа: *Они су се ѿмаѧали – Они су ѿмаѧали један друѧоѧ*.

Ми ћемо, краткоће ради, начелно говорити о заменици *себе*, а у примере ћемо укључити оне са обликом *себе* и оне са обликом *се* уз предлоге. Узајамноповратну употребу заменице *се*, реч *се* у оквиру безличне конструкције (која се обично сматра речцом), као ни њене друге употребе, нећемо разматрати.

2. УПОТРЕБА ЗАМЕНИЦЕ СЕБЕ КАКО ЈЕ ДЕФИНИШУ ГРАМАТИКЕ. У овом прегледу ограничили смо се на веће граматике, односно оне које су (биле) шире коришћене; курзив у наводима је изворни.

ГраMATика	Дефиниција употребе
МАРЕТИЋ 1963: 500	Kad je subjekt lična zamjenica prvoga ili drugog lica, onda u istoj rečenici ne može ni u kojem padežu biti ista zamjenica, već mjesto nje treba da bude povratna (<i>sebe, sebi</i> itd.). [...] Ovo pravilo vrijedi i za slučaj kad je subjekt trećeg lica.
СТЕВОВИЋ 1960: 122	Заменица <i>себе, се, соѧом, сеѧи</i> употребљава се место личних заменица сва три лица у случају кад се у истој реченици ѿново говори о лицу које је <i>субјекатѧ</i> у реченици. Како се ми у говору поново враћамо на исто лице које је субјекат, то се ова заменица зове ѿвратиѧа, а како служи за сва лица, зове се и заменица <i>свакоѧ</i> лица [...].
ВРАВЕС I DR. 1968: 101	Povratna zamjenica <i>sebe, se</i> , zamjenjuje imenicu s koje se u rečenici, kao s objekta, radnja vraća na subjekt. Povratnom zamjenicom upravo izričemo da se glagolska radnja vraća na subjekt s objekta (jer je objekt sâm subjekt), da radnju vrši subjekt sam na sebi. U rečenici: Čovjek se čuva bolesti – subjekt »čovjek« vrši radnju na samom sebi, »čuva« себе. Objekt čovjekova čuvanja je taj isti čovjek koji čuva. [...] Povratna zamjenica, prema tome zamjenjuje riječ koja je već spomenuta u rečenici kao subjekt, vraća se u <i>istom značenju</i> у тој реченици, али у другој служби, тј. као објект. Да у истој реченици исту рјеч двапут не понављамо, замјенјемо је други пут повратном замјеницом.
СТЕВАНОВИЋ 1975: 273	[...] тзв. повратна заменица <i>себе, се</i> [...] се употребљава за свако граматичко лице у одређеним случајевима, увек када појмом субјекта у реченици треба означити неки однос према њему самом [...].
стр. 273	[...] свакад кад се субјекат у једној реченици поново враћа на себе [...] употребљавају се одговарајући облици заменице <i>себе</i> или <i>се</i> .
стр. 304	[...] лична заменица сваког лица употребљава [се] само за означавање односа појма субјекта у реченици према самом њему [...].
ПИПЕР 2005: 928	Заменица <i>себе</i> у функцији директног или индиректног објекта или адвербијала (нпр. <i>Он је на сеѧи имао ново одеѧо</i>) упућује на субјекат као на носиоца акције или стања означене предикатским изразом, и замењује га у несубјекатској функцији у истој реченици [...].
ПИПЕР И ДР. 2022: 103	Повратне заменице носе тај назив зато што упућују на граматички субјекат реченице, а личне су зато што је субјекат на који упућују, по правилу, неко лице. ¹

¹ Заменицу *себе* аутори убрајају у „повратно-личне“, али и само „повратне“, а кажу и да је то „општеповратна заменица“ (в. стр. 98, 103).

Граматика	Дефиниција употребе
Барић и др. 2005	[Употребу не дефинишу.]
МРАЗОВИЋ 2009: 367	Refleksivna zamenica <i>sebe</i> [...] [u]potrebljava se samo za označavanje odnosa subjekta prema samom sebi [...].
Станојчић 2010	[Употребу не дефинише.]
Поповић 2010: 235	Делови реченице који упућују на појам означен субјектом јављају се у облику повратне (= рефлексивне) заменице (<i>себе, свој</i>) [...] . ²

Видимо да граматике констатују да се заменица *себе* везује за субјекат, али су начини на који то везивање разумеју различити.

Неке граматике, махом старије, говоре, сагласно уопштеном поимању заменица као речи које *заменују*, о томе да *себе* *заменује* личну заменицу као субјекат (МАРЕТИЋ 1963; СТЕВОВИЋ 1960), односно именицу као субјекат (ВРАВЕС I DR. 1968). Нове граматике, међутим, полазе од *упућивачке* функције заменица:³ Пипер (2005) и Пипер и др. (2022) кажу да *себе* упућује на субјекат (мада Пипер (2005) говори и о *замени*), а Поповић (2010) – да упућује на појам означен субјектом. Ова последња формулација је свакако прикладнија: и Клајн (1985: 58, истицање изворно) примећује да заменица „*ukazuje* на antecedent kao на *posioca određenog značenja*“, тј. „*уришћује* на *sadržinu* antecedenta“.

Са своје стране, Стевановић (1975) и Мразовић (2009) кажу да *себе* означава „*однос субјекта према самом себи*“ – што је ближе појму упућивања него појму замене. Формулација да се „*радња враћа на субјекат*“ (ВРАВЕС I DR. 1968; СТЕВАНОВИЋ 1975) проистиче из употребе заменице *себе* као правог објекта правих прелазних глагола.

У граматикама се имплицира (МАРЕТИЋ 1963; СТЕВОВИЋ 1960), односно експлицитно каже (ПИПЕР и др. 2022) да је субјекат „*по правилу, неко лице*“ – дакле, особа.

У неким граматикама употреба заменице *себе* уопште се не дефинише (Станојчић 2010; БАРИЋ I DR. 2005).

Што се речникâ тиче, РМС каже да је *себе* „*генитив повратне заменице или личне заменице сваког лица која се употребљава за свако граматичко лице било у једнини било у множини када субјекат у реченици треба поново изрећи у неком од косих падежних односа*“. Формулација имплицира појам

² Поповић (2010), једини од свих граматичара, рефлексивизацију ставља у контекст „*важности субјекта за формирање реченице и за организовање садржаја поруке исказане реченицом*“; та важност субјекта огледа се и у конгруенцији предиката с њим (стр. 235).

³ Да је права улога заменица упућивање, а не замењивање, истиче још Белић (1998: 51 и даље); функцију заменица, са истим закључком, детаљно разматра Клајн (1985), а Кликовац (2010) анализира појединости у вези с тим на шта тачно упућују различите врсте заменица.

заменавања, а примери су тако бирани да илуструју чињеницу да се заменица *себе* може наћи у генитиву, дативу, акузативу, локативу и инструменталу. РСЈ заменавање помиње експлицитно: *себе* је „повратна заменица за свако лице једине и множине која у реченици замењује субјекат у одговарајућем зависном падежу“; четири наведена примера такође илуструју употребу ове заменице у различитим падежима (генитиву, акузативу, локативу и инструменталу).

3. НА ШТА ТАЧНО УПУЋУЈЕ СЕБЕ?

3.0. У наведеним граматикама и речницима ову заменицу илуструје укупно 61 пример (при томе се многи понављају, одн. преузимају из једне граматике у другу с малим изменама). Ако их пажљивије погледамо, уочићемо извесне семантичке помаке. Наиме, *себе* сразмерно ретко упућује на целину појма означеног субјектом, тј. на „целину“ означене особе, него већином упућује на неки део тог појма, тј. на „део“ особе.

3.1. У највећем броју (готово половини) примера *себе* упућује на физичко тело особе (или на део физичког тела – како је засигурно у пр. 7, а могуће је и у пр. 6):

- (1) Ставила је све то на себе. (ПИПЕР 2005)
- (2) Јевда узе преда се ... сина Манчу. (РМС: С. Сремац)
- (3) Ја сад немам довољно новца код себе. (МРАЗОВИЋ 2009)
- (4) Nosim рого са sobom. (ВРАВЕЦ I DR. 1960)
- (5) Незадовољан је [...] још више са свим око себе. (СТЕВАНОВИЋ 1975: И. Андрић; РМС)
- (6) Петар види себе у огледалу. (ПИПЕР 2005)⁴
- (7) Мајка чешља себе, а не њега. (ПИПЕР 2005)

Себе упућује на физичко тело субјекатског појма и у фразеологизму (к) *себи руке!*, за који РМС и РСЈ дају дефиницију 'не дирај! не мешај се!'. Исти је случај и у фразеологизму (*пре*)*узети на себе* 'примити, примати на себе одговорност за нешто, обавезати се на извршење нечега', с тим што су, додатном метафором, у њему обавезе схваћене као терет.

Себе може упућивати и на неки аспект особе у вези с физичким телом (здравље, живот):

- (8) Мораш већу бригу о себи водити. (СТЕВАНОВИЋ 1975)
- (9) Он је жртвовао себе да би их спасао. (ПИПЕР и др. 2022)

3.2. У неколико примера *себе* упућује на психички „део“ особе – на оно што смо на другом месту (Кликовац 2006²: 193 и даље) назвали човековим

⁴ У овом примеру постоји и додатна метонимија: *себе* упућује не на физичко тело особе, него на одраз, слику тог тела у огледалу.

унутрашњим (емоционалним и менталним простором), односно на садржај тог простора:

(10) Одједном је осјетио у себи част витешке жртве. (СТЕВАНОВИЋ 1975: Р. Маринковић; РМС)

(11) Ја себе познајем. (СТЕВОВИЋ 1960)

(12) Он не задире у себе никамо. (СТЕВАНОВИЋ 1975: М. Крлежа)

Себе упућује на човеков унутрашњи простор и у фразеологизму *угубиши се у себе* (за који РМС и РСЈ дају дефиницију 'предати се дубоком размишљању о нечему').

3.3. За неколико примера могло би се рећи да заменица *себе* упућује на целину особе означене субјектом (пр. 13, 14) или на било који аспект особе (пр. 15–17). Може упућивати, метонимијски, и на интересе особе, нешто што је њој важно и сл. (пр. 18, 19).

(13) Petar, sišavši k ljudima poslanijem k sebi od Kornilija, reče. (MARETIĆ 1963)

(14) Sebi lično sam to kupila. (MRAZOVIĆ 2009)

(15) Ви желите себи добро. (БРАВЕС I DR. 1968)

(16) волети самог себе (РСЈ)

(17) Он само брани себе од других. (ПИПЕР 2005)

(18) Ја сам радио за себе. (СТАНОЈЧИЋ 2010)

(19) Sebe samu je oštetila. (MRAZOVIĆ 2009)

3.4. Док би се за досадашње примере могло рећи да само семантика заменице *себе* трпи промене, у многим примерима ни појам означен субјектом није „цела“ особа, него њен део; тада се личност састоји од два дела, који могу стајати међусобно у различитим односима.⁵

Наиме, појам означен субјектом може имати контролу над делом особе који је означен заменицом *себе*, а који поступа или се понаша на одређени начин, или који је носилац одређених особина или осећања (пр. 20–22). Субјекатски појам не мора контролисати, него само процењивати остатак личности (пр. 23). С друге стране, субјекатски појам може бити и под контролом дела личности означеног заменицом *себе* (пр. 24):

(20) Незадовољан је са самим собом [...]. (СТЕВАНОВИЋ 1975: И. Андрић; РМС)

(21) Ти то себи не можеш дозволити. (MRAZOVIĆ 2009)

⁵ Појаву да субјекатски појам не означава целу особу – у овом случају целокупно физичко тело – налазимо и у неким фразеологизмима које у оквиру одреднице *ноћа* наводи РСАНУ: *диши на ноћама, осћаши на ноћама, диши се (скочиши и сл.) на ноће, живеши на великој (високој, доброј) нози, живеши на велику ноју, иде куд ја и сл. ноће носе* и др. Наиме, да би особа била „на ногама“, подразумева се да физичко тело обухвата део до ногу (главу, труп и руке). Исто је и у неким примерима за предлог *пог*: *Пога мног клеца сјапо колено* (Ђ. Јакшић). – То важи и за заменицу *себе*: већ поменути фразеологизам (*к себи руке*) подразумева да *себе* не обухвата руке, него остатак тела (пре свега труп).

(22) Незгодно је ако сами себи укинемо право на понос. (СТЕВАНОВИЋ 1975: М. Лалић)

(23) мислити лепо о себи (РСЈ)

(24) плашити се себе (РСЈ)

Слични примеру 23 јесу и неки фразеологизми наведени у речницима под одредницом *себе*: субјекат означава део особе који расуђује и процењује, а онај део одн. аспект особе на који упућује заменица *себе* описан је у дефиницијама фразеологизама (наводимо оне из РСЈ, а релевантне делове истичемо курзивом). Тако, у фразеологизму *гржати до себе* 'имати високо мишљење о својим *способностима и вредностима*, високо ценити себе' *себе* упућује на способности и вредности као аспекте особе. На исти начин може се протумачити и фразеологизам *према себи* 'у складу са својим *захтевима*, своје укусу, својим *моћностима*'.

Концептуализација дела особе на који упућује заменица *себе* може отићи и корак даље, кад се тај део персонификује. Тако се оба дела личности разумеју као појединачне особе, које међусобно комуницирају, односно улазе у интеракције на начин на који један човек то чини с другим:

(25) Она stalno govori sama sa sobom. (MRAZOVIĆ 2009)⁶

(26) Он лаже čak i (samoga) sebe. (MRAZOVIĆ 2009)

(27) Samog sebe ne možeš prevariti. (MRAZOVIĆ 2009)

(28) Шта ћете сами са sobom. (СТЕВАНОВИЋ 1975: М. Лалић)

(29) Od samog sebe ne možeš pobeći. (MRAZOVIĆ 2009)

Две различите „особе“ подразумевају се и у фразеологизмима које РСМ наводи под одредницом *сам*. У фразеологизму *нагмашићи, превазићи самога себе* 'створити, учинити, извршити оно што се није очекивало' субјекатски појам је ново „ја“ – оно с већим постигнућима, а *себе* означава старо, претходно „ја“, оно које је било у стању да постигне мање. У фразеологизму *преживећи самога себе* 'сачувати и после смрти глас о својим делима и заслугама, о своје значају, вредности' субјекатски појам су, метонимијски, човекова дела, а *себе* означава човека који више није жив.

3.5. Део личности на који упућује заменица *себе* може се концептуализовати и као предмет, који део личности означен субјектом поседује као свој највреднији, аутентични део, своју суштину (пр. 30, 31). Одатле и фразеологизам *наћи себе (у нечему)* (за који РСЈ даје дефиницију, не сасвим адекватну, 'наћи област (рада, посла и сл.) у којој се најбоље испољавају нечије способности и склоности').

⁶ У овом примеру персонификују се различите мисли. У основи те персонификације је метонимија МИСАО ЗА ЧОВЕКА. Слично је и у наредна два примера.

(30) *Izgubio sam sama sebe.* (BARIĆ I DR. 2005: Д. Цесарић)

(31) Ти опет нашао себе. (PMS: Е. В. Цар)⁷

4. КОЈУ ПОЈАВУ ИЛУСТРУЈЕ СЕМАНТИКА ЗАМЕНИЦЕ СЕБЕ?

4.1. У одговору на постављено питање помоћи ће нам неки појмови развијени у литератури.

Круз (CRUSE 1986: 52–53) констатује да „једно значење може бити модификовано на неограничени број начина различитим контекстима, при чему сваки контекст подвлачи одређене семантичке црте, а затамњује или потискује друге; баш као што ће прљаво прозорско окно дозволити неким деловима посматране сцене да се јасно виде, а друге делове ће делимично или сасвим затамнити – а друго окно ће утицати на исту сцену другачије“. Такав ефекат контекста на лексичку јединицу Круз назива *модулација*, и напомиње да су „варијације у оквиру смисла проузроковане модулацијом великим делом по природи континуалне и флуидне“. Каже и да „управо у погледу ’контекстуално модулисаног смисла’ може се рећи да лексичка јединица има различита значења у сваком контексту у којем се јавља“.

Круз као пример наводи појам аутомобила (стр. 53, 58). Тејлор (TAYLOR 2002: 126 и даље), који осветљавање различитих делова или аспеката једног ентитета назива *перспективизација*, преузима тај пример: кад „перемо ауто“, то чинимо с његовом спољашњошћу; кад га „усисавамо“, мислимо на његову тапацирану унутрашњост; кад „сипамо гориво у ауто“, подразумевамо резервоар; а кад га „поправљамо“, мислимо на његове механичке делове. Тејлор примећује и да лако можемо да координирамо различите употребе а да се не појави зеугма (као језичка грешка): *Ойрали су, усисали и сервисирали ауто*.

Тејлор, међутим, констатује и да се перспективизација претапа у метонимију, те их је често тешко разграничити. Он наводи и пример с речима *враћа* и *прозор*, које могу означавати целовите структуре (*Соба има двоја враћа*, *Радници су досијавили прозор*), али и само њихове покретне делове (*Ойвори враћа*, *Зайвори прозор*), или пак отвор који се ствара кад се отвори покретни део (*Прошао је кроз враћа*, *Проштурила је лаву кроз прозор*). Та значења већ „почињу да стичу независни статус“, о чему говори потенцијална двосмисленост реченице *Прошао је кроз враћа*; она, наиме, може подразумевати стварну особу која пролази кроз отвор врата, или духа који пролази кроз чврсту структуру. Тејлор опет преноси Круза, који бележи

⁷ PMS, очигледно грешком, наводи овај пример као илустрацију значења заменице *себе*, а затим *наћи себе* региструје и у оквиру израза.

зеугму као резултат координације: *Скинули смо враџа са шарки и њрошли кроз њих.

Ланакер (LANGACKER 1990) говори о феномену активне зоне, коју Тејлор (2002: 110) овако сажето дефинише: „Ако ентитет А учествује у ситуацији, често су неки делови А тешње укључени у ситуацију него други. Они сачињавају активну зону А.“ Ланакер даје пример *Давид је њрејнуо*, где се „именује особа, али у активности трептања учествују само њени капци“ (стр. 189); међутим, феноменом активне зоне обухвата и неке примере за које се обично сматра да илуструју метонимију: *Чула је клавир*, *Ја сам у именику*, па чак и оне са извесним граматичким појавама. Аутор такође констатује (стр. 191) да „непоклапање између ентитета профилисаног изразом и активне зоне ентитета није необично – то је уобичајена ситуација“, те да оно „јакo повећава флексибилност језичког система“.

Цанг (ZHANG 2020), бавећи се разликама између активације зоне (коју ограничава на њен ужи смисао – на оно што Тејлор назива перспективизацијом) и метонимије, примећује да активне зоне, чак и кад су лексикализоване, не могу да функционишу независно од живог организма или органске целине којој припадају: то су већином неаутономни ентитети. Такође, оне су углавном неодређене. Закључује да активацију зоне „треба третирати као језичку неодређеност или подспецификацију“, која је неопходна због тога што су језички ресурси ограничени, а број концептуализација безграничан.⁸

Примећујемо да се све наведено може применити на заменицу *себе*: на њену семантичку интерпретацију утиче контекст; она перспективизује део особе одн. личности који не може функционисати аутономно, чак и ако је лексикализован (као што је тело или његови делови); понекад је тешко утврдити на шта тачно *себе* упућује – нарочито онда кад су у питању „делови“ човековог психичког бића.

На перспективизацију као извор различитих контекстуалних значења заменице *себе* указује и могућност њихове координације, којом се ствара зеугма као стилска фигура, али не и као језичка грешка (мада поменута могућност постоји и у неким случајевима метонимије – в. GEERAERTS–PEIRSMAN 2011):

(32) У себи је читавог живота носио метак и сећање на тај тешки тренутак.

⁸ Парадис (PARADIS 2004) уводи и појам *фацетизације* (*facetization*) као појаве која стоји између активације зоне и метонимизације. Метонимију би илустровао пример *Црвено-бели су добили меч*, фацетизацију – *Суг је донео своју одлуку*, а активацију зоне – *Имам сѡр аушо*. Појам није подједнако прихваћен: Херартс и Пирсман (GEERAERTS–PEIRSMAN 2011) укључују фацетизацију у метонимију, а Руиз де Мендоза Ибањез (RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ 2011) је сматра засебном појавом. У нашој традицији сматра се да примери као што је други по реду илуструју метонимију.

Један изузетак од овога јесте израз *изјубиџи себе* (као у пр. 30). С једне стране, он је одличан кандидат да буде проглашен фразеологизмом, баш као и израз *наћи себе*, који се као такав одређује у речницима. Међутим, налазимо и примере с конструкцијом *без себе*, у којој та заменица упућује на суштински и најдрагоценији део духовног бића – управо оно значење које подразумевају и два наведена израза. СрпКор нуди два таква примера; ево једног:

(33) О позоришту, о представама, спектаклима, хепенинзима, монодрамама, експериментима писати без себе, без свога естетичког дуга и доживљавања нашем критичару звучи готово немогуће. (*Полиџика*, 2006)

На интернету, такође, налазимо да је својевремено отворена изложба под називом „Без себе – Драма свакидашњег у говору босанских жена“, посвећена женским правима,⁹ као и конкурс за уметничке радове „(Како) Наставити без себе?“, који треба да пренесу „размишљања, искуства, недоумице у вези драстичних промена света [...], [а]ли и могућа очекивања, надања и страховања од епохалних промена“¹⁰.

Иако малобројни, такви примери ипак указују на посебност овог значења, очигледно добијеног метонимијом. На то би могла да укаже и зеугма као језичка грешка:

(34) *Водила је рачуна о себи, али је ипак изгубила себе.

5. ЗАКЉУЧАК

5.1. На основу примера које наводе граматике и речници, утврдили смо да је семантика заменице *себе* у реченици сложенија него што се у тим изворима приказује. Наиме, *себе* може упућивати само на неки део или аспект субјекатског појма. Најчешће је то физичко тело, али може бити и емоционални/ментални део његове личности. У неким случајевима и субјекатски појам и оно на шта упућује заменица *себе* делови су исте личности, али различити делови. Део личности означен заменицом *себе* може се и персонификовати, тако да два човекова „ја“ могу бити у интеракцији на сличан начин као и човек с другим особама. Такви различити случајеви одсликавају се не само у слободно формираним реченицама, него и у различитим фразеологизмима.

5.2. Што се тиче употребе заменице *себе* уопште, рекли бисмо да она илуструје Клајнову (1985: 71, истицање курзивом наше – Д. К.) констатацију, изречену не у вези са овом заменицом, него у вези са анафорским упућивањем уопште:

⁹ <https://preporod.info/bs/article/29357/izlozba-bez-sebe-drama-svakidasnjeg-u-govoru-bosanskih-zena>; сајт посећен 12. 3. 2025.

¹⁰ <https://ulus.rs/blog/konkurs-kako-nastaviti-bez-sebe/>; сајт посећен 12. 3. 2025.

[S]ámo 'ukazivanje' na antecedent ne bi ničemu služilo ako antecedent ne bi istovremeno, kao 'puna' reč ili skup 'punih' reči, preneo svoj leksički sadržaj na 'praznu' zamenicu. To znači da bi trebalo zamisliti dvosmernu strelicu, [...] takvu da se u jednom smeru odvija ukazivanje na antecedent, a u drugom prenošenje sadržaja na zamenicu. Pošto prenošenje ne spada u normalne funkcije 'strelice', možda bi prikladniju sliku predstavljao orijentisani provodnik ili kanal, i to kanal s filtrima – budući da se *sadržaj antecedenta ne prenosi uvek u celosti i neizmenjen*.

„Филтри“ које помиње Клајн била би, како смо видели, перспективизација (како је назива Тејлор), тј. контекстуална модулација (Круз) или активација зоне (Ланакер). Та појава је досад проучавана по правилу на именичким појмовима, али очигледно је да важи и за овај случај упућивања.¹¹

Блиску везу између перспективизације и метонимије илуструје случај са изразима *изјубиџи/наћи* себе, односно с конструкцијом *без себе*, који би подразумевали метонимијско значење ове заменице 'суштински, најдрагоценији, аутентични део духовног дића'.

5.3. Ако се граматике могу задовољити уопштеном дефиницијом заменице *себе*, једнојезични речници би свакако морали бити осетљивији на њену семантику насталу перспективизацијом. Дефиниција би могла гласити: „именичка повратна заменица (тј. именичка заменица за свако лице), која упућује на појам (обично особу) означен субјектом, односно на његов део или аспект.“ Такође, семантика те заменице настала перспективизацијом свакако би морала да буде на одговарајући начин илустрована примерима.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Драгослав. *Двосмерни речник српској жаргону и жаргону сродних речи и израза*. Београд: Zepher Book World, 2005. (2. издање).
- Кликовац, Душка. Неколико речи о заменицама у српском језику: предлог класификације и одговарајуће терминологије. *Научни сасићанак славистија у Вукове дане* 39/3 (2010): 73–84.
- Пипер, Предраг. Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика. Пипер и др. *Синтакса савременога српској језика – простија реченица* (У редакцији Милке Ивић). Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, 2005, 575–982.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. *Нормативна грамајика српској језика*. Нови Сад: Матица српска, 2022. (4. издање).
- Поповић, Љубомир. „Синтакса“ [без одељка „Систем глаголских облика и његова употреба“]. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајика српској језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 2010, 206–386. (12. издање).
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика, I–VI*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика, I–XXII*. Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Станојчић, Живојин. „Морфологија и творба речи“. Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамајика српској језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике, 2010, 69–188. (12. издање).

¹¹ Без сумње важи и за егзофоричко упућивање, односно за именичке заменице за 1, 2. и 3. лице.

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик I – Увод, фонетика, морфологија*. Београд: Научна књига, 1975. (3. издање).

СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II – Синтакса*. Београд: Научна књига, 1979. (3. издање).

ВАРИЋ, Eugenija, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga, 2005. (4. izdanje).

ВРАБЕС, Ivan, Mate HRASTE, Sreten ŽIVKOVIĆ. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1968. (8. izdanje).

GEERAERTS, Dirk, Yves PEIRSMAN. Zones, facets, and prototype-based metonymy. R. Benczes et al. (eds.). *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011, 89–102.

КЛАЈН, Ivan. *O funkciji i prirodi zamenica*. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1985.

КЛИКОВАЦ, Duška. *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2006. (2. izdanje).

LANGACKER, Ronald. *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1990.

МАРЕТИЋ, Т[омислав]. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963. (3. izdanje).

МРАЗОВИЋ, Pavica (u saradnji sa Zorom VUKADINOVIĆ). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009. (2. izdanje).

PARADIS, Carita. Where does metonymy stop? Senses, facets and active zones. *Metaphor and Symbol* 19 (4), 2004, 245–264.

RUIZ DE MENDOZA IBÁÑEZ, Francisco José. Metonymy and cognitive operations. R. Benczes et al. (eds.), *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2011, 103–123.

TAYLOR, John R. *Cognitive Grammar*. Oxford / New York: Oxford University Press, 2002.

TAYLOR, John R. *Linguistic Categorization*. Oxford / Nex York: Oxford University Press, 2003. (3rd ed.).

Душка Кликовац

О СЕМАНТИКЕ ВОЗВРАТНОГО МЕСТОИМЕНИЯ СЕБЯ

Резюме

Статья посвящена перспективизации (Тейлор) при употреблении местоимения *себя*. Обнаруживаются различные части или аспекты понятия, выраженного подлежащим, на которые указывает возвратное местоимение, а также различные перспективизации самого понятия, обозначенного подлежащим. В конце предлагается словарное определение исследуемого местоимения.

Ключевые слова: возвратное местоимение *себя*, перспективизация, активация зоны, *Словарь сербохорватского литературного языка, Словарь сербского языка*.

Белградский университет
Филологический факультет
Кафедра сербского языка и южнославянских языков

БОЈАНА Н. ТОМИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

ДУБЛЕТНИ ОБЛИЦИ ПЛУРАЛИЈА ТАНТУМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (ДУБЛЕТНОСТ У РОДУ)**

У раду се разматрају дублетни облици именица које имају само облик множине. Једна од карактеристика именица плуралија тантум у српском језику јесте њихова дублетност. То су најчешће лексеме које имају варијанте у роду и ти облици у језику углавном функционишу као равноправни дублети. Друга врста дублетности уочава се код облика који су варијантни у броју. Поставља се питање да ли неки од супротстављених облика има примат (нормативно или у пракси), што ће се испитати у електронском корпусу српског језика (ПДРС) и речничким дефиницијама.

Кључне речи: плуралија тантум, именице, дублети, двородност, множина.

0. Последњих година у савременој науци о морфологији актуелно је питање језичког изобиља (*overabundance*) (Торнтон 2011). На Универзитету у Шефилду управо је завршен пројекат *Feast and Famine: Confronting Overabundance and Defectivity in Language*¹, чији је циљ био да се ова појава истражи у неколико европских језика (чешки, естонски, хрватски). У хрватској морфологији таква појава назива се *preobilje*; њој јесте синонимна дублетност, с тим што Ј. Поланчец и Т. Бошњак Ботица (2024) сматрају да је овај термин мање подесан јер не покрива троструке облике – триплете. Такође, они сматрају да термин преобиле „ne implicira da je postojanje dvaju ili više oblika nepoželjno, u smislu da je takvih oblika previše i da je postojanje samo jednoga oblika bolje. Termin umjesto toga odražava teorijski pogled prema kojem u većini jezičnih struktura postoji jedan oblik za jednu funkciju, pa preobilje kao takvo predstavlja zanimljivo i do neke mjere rijetko odstupanje od kanonske strukture” (Поланчец – Бошњак Ботица 2024: 212). Нешто ужи термин јесте *morfološko preobilje* – појава да два или више флективних облика имају исте морфосинтаксичке особине, и то тако да међу њима не постоје семантичке и

* bojana.mojilovic@gmail.com ORCID 0000-0001-9586-9881

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-136/2025-03/ 200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹ Више о пројекту видети на <https://www.sheffield.ac.uk/feastandfamine/overabundance-and-defectivity> и <https://gtr.ukri.org/projects?ref=АН%2FT002859%2F1&pn=4&fetchSize=10&selectedSortableField=date&selectedSortOrder=ASC#/tabOverview>.

прагматичке разлике и да их употребљавају сви говорници једног језичког варијетета у једном временском периоду (Бошњак Ботица 2024: 14).

У српском језику у области морфологије не употребљавају се термини (*из)обиље/обилности* или *преобиље/преобилности*. Иако смо сагласни са тврдњом да се термином *дублеи* не обухватају троструки а додаћемо и четвороструки облици², сматрамо да је овај термин погодан да се њиме означе (све) варијанте неке речи које се међусобно разликују на фонетском, морфолошком или прозодијском плану а које су равноправне. О терминима *дублеи* и *дублеизам* писао је Б. Ћорић у више наврата (2005а; 2005б; 2006; 2007). Његова истраживања сумираћемо у једну дефиницију дублета: „реч која се јавља у два гласовна, акценатска, графијска или морфолошка лика” (Ћорић 2007: 66). Он је такође утврдио и типологију дублета према областима у којима се јављају, па тако дублети могу бити морфолошки, творбени, акценатски, фонетски и правописни (Ibid).

Истраживаче је интересовала веза између дублетизма и синонимије, јер се на први поглед може успоставити паралела између синонима и дублета. Међутим, основна разлика је у томе што дублети нису етимолошки различите речи већ алтернативни облици неке речи или две облички различите речи (Сурдучки 1983: 175). Истраживање дублета вршено је на свим језичким сегментима где се ова појава јавља. Споменућемо нека: истраживања дублетизма код глагола (Ћуровић 2011; Стакић 2015, 2018), акценатских дублета (Јокановић Михаллов 2007; Радосављевић 2019; Степановић 2023) или правописних дублета (Илић 2018, 2022) дају нам потпунију слику о томе шта су конкретни дублети у српском језику.

1. Предмет нашег рада јесу именички морфолошки дублети³, и то они који се срећу код именица плуралија тантум. Грађа коју анализирамо прикупљена је за наше истраживање множинских речи у српском језику (Томић 2019), с тим што смо је проширили јединицама које смо у међувремену сакупили. Овом приликом биће анализиране само оне лексеме које су варијантне у роду, док ће се преостала грађа искористити за неко наредно истраживање. Прво што треба да се истакне јесте да се корпус који анализирамо углавном налази на самој периферији лексичког система. Дублетни множински облици нису фреквентни, а претпоставићемо – нису ни познати просечном говорнику српског језика. Ово ћемо проверити претрагом електронског корпуса (ПДРС). Провером лексикографских дефиниција у *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика (РСАНУ)*, *Речнику српскохрватској књижевној језика (РМС)*, односно *Речнику српској језика (РСЈ)* показаће се да ли постоји

² У акцентолошким истраживањима забележен је квадруплет *хексамејар*, исп. Радосављевић (2019: 40).

³ Детаљан списак типова морфолошких дублета в. у Илић (2018: 192–197) и Илић (2022: 297–301).

једна или више одредница за дублете које анализирамо. Уколико постоји више одредница, оне највероватније не стоје у истом односу, већ је једна од њих нижег ранга. То значи да ће неке одреднице бити упућене на оне које су уобичајеније, односно које су нормативно надређене. На тај начин ћемо моћи да утврдимо статус ових дублета у савременом српском језику и да направимо дистинкцију између јединица истог реда и оних које су нижег реда. Оне које су нижег реда најчешће ће бити маркиране територијално или временски, што се постиже употребом одговарајућих квалификатора.

Термином *плуралија тантум* означавају се речи којима је основни облик множински и које тим обликом множине означавају и један појам и више њих (исп. РЛТ s. v. плуралија тантум). У овом раду бавићемо се именицама плуралија тантум код којих се уочава морфолошки дублетизам. Он може да се заснива на разлици у категорији рода и, знатно ређе, на варирању у категорији броја. У првом случају говоримо о двородним и трородним варијантама именицама, док је други случај нешто компликованији, будући да је у њему варијантна категорија која би требало да је иманентна, што ћемо анализирати у наредном истраживању.

2. Аутори различито приступају термину морфолошки дублети па тако Томић-Анић (2018) употребљава овај термин да би означила „алтернативно појављивање појединачних обличких наставака”, док под флективним дублетима подразумева појаву „да се за једну именичку основу може везати више од једног П[арадигматског]-индикатора, при чему се могућност алтернативне парадигме приписује једној лексеми са целокупном њеном значењском структуром, полисемичном или не” (Томић-Анић 2018: 457; в. и Ивић 1960).

Код варијација у роду које анализирамо сема плуралности је доминантна и стабилна, што значи да се јављају само у множинском облику. Неколике случајеве у којима долази до промене и у броју изоставићемо из овог истраживања.

Дублети се углавном посматрају као равноправне јединице, потпуно заменљиве једна другом, без промене на семантичком нивоу. Постојање дублета обавезно се наглашава у речнику; равноправна употреба се у оквиру исте одреднице обележава употребом везника *и* за акценте, писањем под аколадом, или знаком једнакости, док се предност у односу на други облик или већа заступљеност исказују употребом заграде за обележавање лексеме која је маркирана (исп. Цвиловић 2017: 459; Упутства чл. 45–49). Поставља се питање да ли две различите одреднице могу бити дублети. Овакве случајеве имамо приликом дефинисања лексема које се упућују на обичнију, или књижевну, стандардну лексему, чиме се имплицира да оне нису истог ранга.

Међутим, видели смо да и у оквиру једне одреднице може да се истакне варијанта која је нижег ранга, употребом заграда. За наше истраживање морфолошке дублетности речено ће бити у другом плану, те ћемо анализирати и ове случајеве.

3. Ако погледамо множинску парадигму именица, уочићемо следеће:

	I	I	III	IV
номинатив	агруми	врата	панталоне	груди
генитив	агрума	врата	панталона	груди
датив	агрумима	вратима	панталонама	рудима
акузатив	агруме	врата	панталоне	груди
вокатив	агруми	врата	панталоне	груди
инструментал	агрумима	вратима	панталонама	рудима
локатив	агрумима	вратима	панталонама	рудима

У дативу, инструменталу и локативу наставак је *-има*, осим код именица треће врсте, које имају наставак *-ама*. Дакле, уколико се реч коју анализирамо налази у овим падежним облицима и има наставак *-ама*, можемо са сигурношћу да тврдимо да је то именица женског рода. Уколико има наставак *-има*, у обзир долазе све три могућности. Двојаки род повлачи и двојаку промену, припадност различитој деклинационој врсти, што се онда узима за критеријум предиктабилности рода.

Постојање дублетних облика код именица плуралија тантум једна је од морфолошких особености ове групе именица. Због синкретизма који се јавља у множини а који смо изнад истакли, тешко је одредити род анализираних именица. Ако погледамо примере:

- 1) Натенане извади *наочаре* и нагоди их на нос (Крешић С. 2, 415)⁴.
- 2) За столом сјеђаше стари Тавернић са великим *наочарима* на носу (Леск. 1, 17).

не можемо са сигурношћу да тврдимо који је основни облик означених именица. У првом случају могуће су варијанте *наочаре* ж, *наочари* м, у другом *наочари* м, *наочари* ж. Можемо се запитати и да ли постоји међусобни утицај датих парадигми и то тако да се нпр. у номинативу препознаје облик *наочаре* ж, а у косим падежима *наочари* м или *наочари* ж. Ово се може тумачити као последица контаминације с обликом акузатива у коме се ове лексеме најчешће употребљавају (Клајн 2003: 47).

У Томић (2019: 72–73) изнели смо податак да се у ЕК облик „наочарама” јавља свега 11 пута наспрам 376 појављивања облика „наочарима”, иако се облик *наочаре* чешће користи од *наочари*. У корпусу ПДРС подаци су нешто другачији квантитативно, али потврђују изнесену тврдњу. „Наочарама”

⁴ У раду ћемо користити оригиналне скраћенице из РСАНУ и РМС.

се јавља 69 пута, „наочарима” 660, „наочаре” доминантно 3929 пута. Интересантан је облик „наочари” 254 пута, од тога се у 35 примера не може одредити род, а у само два примера лексема је сигурно употребљена у мушком роду: (zaštitni naočari; Lako ćete je iznenaditi ako joj poklonite nešto specifično ili čak smešno, kao što su neobični naočari za sunce)⁵.

Скуп варијаната које су блиске овима јесу *наочале ж* и *наочали ж* и *м*, али се ове лексеме знатно ређе употребљавају (у РСАНУ су дефинисане упућивањем на одредницу *наочаре*). У корпусу ПДРС забележена је само једна потврда за облик „наочалима”, док се „наочалама” јавља 10 пута. Потврђена је и лексема *очали* (lukav, malašan, s velikim nosom i očalima od zlata; sanjari kroz jetseterske očali). У РСАНУ је ова лексема нехотице дата само у мушком роду; требало је да се, као и остале речи овог типа, дефинише као двородна: Извади *очали* па их намаче (Никац 1, 80). Тако је и са одредницама *очаре ж* и *очари м*:

Тако зло служе очари тога слијепца, да човјека од пол стољећа називље „дериштем” (Шен. А. 4, 8). Показа [ми Бодул] прстом човјека са очарима, којино за истим столом напроти нама сјеђаше (И. 5, 238).

Што се тиче преосталих речи које припадају овој лексичко-семантичкој групи, у корпусу ПДРС нисмо пронашли потврде ни за *окаље ж* и *окаљки ж* и *м*, *очајле ж* и *очајли ж* и *м*, као ни за варијанте *очаре* и *очари*.

Дакле, за већину примера које анализирамо није могуће утврдити који им је основни облик. У лексикографској пракси избегава се коришћење примера који су двосмислени; међутим, овај проблем се превазилази набрајањем свих могућих варијанти у заглављу. Двосмисленост је последица синкретизма који се јавља у множини, тако да је оваква дублетност могућа само код множинских именица. Оно што се такође овде уочава јесте да се, иако су синкретизмом обухваћене и именице средњег рода, потенцијалне лексеме **наочала с*, **очајла с* и сл. нигде не наводе, а могле би се реконструисати као одреднице⁶. У примеру:

Замутило му се стакло на *очалима* и он стаде, да их отаре (Кол. 5, 45) облик „очалима” можемо растумачити као локатив множине именица *очали ж*, *очали м*, али би то могла да буде и именица **очала с*. Скоро непостојећа фреквенција ових речи у савременом језику свакако утиче на наше тумачење

⁵ Овом темом бавио се и Б. Милановић 1960. године и његови резултати су другачији: „Облик на -е се, све у свему, ретко јавља, и зато не може стајати напоредо с обликом на и, који је уопштен у књижевном језику“ (Милановић 1960: 264). А још коју деценију раније, М. Стевановић 1937. у потпуности негира облик женског рода на -е. У најновијим истраживањима (Обућина 2020) описује се двострука природа ове именице: према морфолошком типу аутор је сврстава у именице мушког рода, према синтаксичком типу – у именице женског рода; видимо и да се у целом раду употребљава облик на -и као канонски.

⁶ Постојање одредница *очила* и *очила с* мн. покр. в. *наочаре* (Белић 1, 394; Пирот, Пеј. С.; Власина, Дим. Т.; РЈА) и *наочила с* мн. покр. в. *наочаре (I)* (Ниш, Стој. Д.) потврђује нам да постоје и лексеме средњег рода којима се именују наочаре, додуше у дијалекту.

па не можемо да се ослонимо на језички осећај, већ само да реконструирамо према граматичким (морфолошким) законитостима.

Из претходних примера видимо да су облици на *-и* хетероклити, род и деклинациони тип ових именица разазнаће се тек у контексту, помоћу конгруентних атрибута:

Само да Бог да, да неби *сребрене* и *злајне* наочали обсџниле очи господи, која ће око ове рекрутацие настојати (СЈ 1849, 29). На носу бијаху му *насађени* наочали са златним обручком (Новак Вј. 3, 98).

На кожној ... столици, дрема један старац, *наочари* му *сїали* на дркове (Нен. Љ. 26, 160). Уздигавши на чело *авијайичарске* *наочари*, пријатељски части носаче цигаретама (Крањч. Стј. 2, 33).

4. Двородност која почива на двојакој деклинацији није ретка у српском језику (Томић Анић 2018: 458). У нашем корпусу уочава се неколико типова:

1) Ж III и М I (именице женског рода III врсте и именице мушког рода I врсте): скоро половина грађе коју анализирамо припада овој групи. Углавном су то лексеме истог ранга, груписане под аколаду:

Алїе ж и *Алїи* м, (постоје и Јулијске Алпе и Јулијски Алпи), *андрмоље* ж и *андрмољи* м, *бевевреке* ж и *бевевреци* м, *брахиоїоде* ж и *брахиоїоди* м, *їама-зраке* ж и *їама-зраци* м, *Дарданеле* ж и *Дарданели* м, *ефелиде* ж и *ефелиди* м, *заїребенке* ж и *заїребенци* м, *керевеке* ж и *керевеки* м, *коларде* ж и *коларди* м, *комасїре* ж и *комосїри* м, *комашиїре* ж и *комашиїри* м, *кришиїеїе* ж и *кришиїеїи* м, *Леониде* ж и *Леониди* м, *Лириде* ж и *Лириди* м, *маиїе* ж и *маиїи* м, *маравеле* ж и *маравели* м, *менїеле* ж и *менїели* м, *морбиле* ж и *морбили* м, *оћале* ж и *оћали* м, *очале* ж и *очали* м, *Персеїуде* ж и *Персеїуди* м, *їоходе* ж и *їоходи* м, *їроїилеїе* ж и *їроїилеїи* м, *силфе* ж и *силфи* м, *їозлуке* ж и *їозлуци* м, *їїрусњаци* м и *їїрусњаче* ж, *факсне* ж и *факсни* м, *чинеле* ж и *чинели* м, *макарони* м и *макароне*⁷ ж, *моноїїреме* ж и *моноїїреми* м, *чаїраїе* ж и *чаїрази* м, *шалони* м и *шалоне*⁸ ж, *шашке* ж и *шашки* м.

Побројани парови нису сви истог ранга; у Правопису стоји да се облик *Анде* ређе употребљава од *Анди*, а лексеме *бадље* и *бадљи*, *очаре* и *очари* дате су као различите одреднице у РСАНУ, без међусобног упућивања и испоређења. *Плејади* је застарело и упућује се на *Плејаде*, док се *їоклади* и *їанїшалони* такође упућују на облике у женском роду, што значи да ни ови облици нису истог ранга. С друге стране, неколико примера које смо забележили истог су ранга, али се у варијанти мушког рода јавља сугласничка алтернација (*бевевреци*, *їама-зраци*, *заїребенци*, *їозлуци*, *їїрусњаци*).

⁷ Пример потврђен у Великом речнику *сїраних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке (у даљем тексту К–Ш). Лексеме распоређене у одредници управо на овај начин, дакле, нису дате азбучним редом.

⁸ Исто.

2) С I и Ж III (именице средњег рода прве врсте и именице женског рода треће врсте):

ајенда с и *ајенде* ж, *архивалија* с и *архивалије* ж, *каникула* с и *каникуле* ж, *карнигора* с и *карнигоре* ж, *комосѝра* с и *комосѝре* ж, *комошѝра* с и *комошѝре* ж, *лаксанѝја* с и *лаксанѝје* ж, *лајѝалија* с и *лајѝалије* ж, *најѝуралија* с и *најѝуралије* ж, *ѝлуѝица* с и *ѝлуѝице* ж, *сѝириѝуоза* с и *сѝириѝуозе* ж, *универзалија* с и *универзалије* ж.

У ову групу спадају и *евенѝуалија*, *јасла*, *колечка* и *крѝела*, које се упућују на варијанту у женском роду.

3) Ж III, Ж IV и М I (именице женског рода треће врсте, именице женског рода четврте врсте и именице мушког рода прве врсте): ову групу чине триплети и у њу спадају већ спомињани називи за наочаре (*наочале* ж и *наочали* ж и м, *наочаре* ж и *наочари* ж и м, *окаљке* ж и *окаљки* ж и м) и именице *увраѝе* ж и *увраѝи* м (ж), *ниѝи* ж (ређе м) и *ниѝе* ж. Уочавамо да се један од облика ређе користи, односно да је маркиран, а у случају лексеме *ниѝе*, то је покрајинизам који се упућује на одредницу *ниѝи*.

4) С I и М I (именице средњег рода прве врсте и именице мушког рода прве врсте): *аналекѝа* с и *аналекѝи* м, *брахиѝѝера* с и *брахиѝѝери* м, *еѝакѝа* с и *еѝакѝи* м, *кевчеѝа* с и *кевчеѝи* м, *козмоза* с и *козмозаи* м.

Ову групу чине позајмљенице, углавном из грчког језика. Према Лашкова (1984: 99) дублетност код позајмљеница је природна, и последица је утицаја језика из којег се реч позајмљује, односно језика преко кога се усваја.

5) М I и Ж IV (именице мушког рода прве врсте и именице женског рода четврте врсте): *жсрмњи* м и ж (припада покрајинској лексици), *ѝробади* м и ж, *чини* ж и м. Ови примери су прави хетероклити, тек у контексту се препознаје род именице. У ову групу спадају и *можсдани* и *криѝи*, с тим што је лексема *можсдани* покрајинизам који се ређе јавља у женском роду, а лексема *криѝи* само у примарном значењу исказује двородност.

6) С I и Ж IV (именице средњег рода прве врсте и именице женског рода четврте врсте): у ову групу спада неколико лексема којима се именују делови тела: *ѝлеѝа* с и *ѝлеѝи* ж, *ѝрса* с = *ѝрси* ж, *усѝа* с и *усѝи* ж. Именице женског рода су маркиране и упућују се на оне средњег рода, осим у случају лексеме *ѝрси*, која је изједначена са *ѝрса*.

7) Ж III и Ж IV (именице женског рода треће врсте и именице женског рода четврте врсте): *кваѝре* ж и *кваѝри* ж (упућује се на кватре), *ѝусле* ж и *ѝусли* ж (покрајинизам, упућује се на *ѝусле*), *кроцуље* ж и *кроцуљи* ж, *осѝве* ж и *осѝви* ж.

8) забележили смо и примере триплета *клешӣа с, клешӣе ж, клешӣи ж*; у РСАНУ су то три одреднице, друге две се упућују на прву, облик у средњем роду је примарни. Триплети су и *омнивора с, омниворе ж и омнивори м* и *ноћари м, ноћаре ж, ноћара с*, с тим што је облик *ноћара* нераспрострањен, а *ноћаре* се упућује на *ноћари*. У РСЈ се налази само одредница *ноћари*, па можемо претпоставити да овај облик има примат у стандардном језику.

9) покрајинизам *дојалице* (они који се допадају, свиђају једно другом) може бити мушког или женског рода, али у оба случаја припада именицама треће врсте⁹.

4. 1. Из ове поделе видимо да не постоји законитост по којој се јавља дублетност, родови се комбинују међусобно, као и деклинационе врсте. Већина примера су двојаки облици, али има и неколико триплета.

4. 2. Одабир једног облика не значи да и ови други нису прихватљиви, тако да се и код истог говорника може наћи дублетни пар (нпр. С. Матавуљ употребљава и *беневреке ж* и *беневреци м*:

Памтим те у сукненим беневрекама (Мат. 6, 23). Најбогатији међу њима бјеше Јосиф Бујасов ... одјевен, као и остали тежаци, сукненијем беневрецима и гуњем (Мат. 3, 9). Беневреци на њему бјеху сама закрпа (Мат. 12, 185)).

Одабир пре свега може бити условљен индивидуалним избором, али и временом и местом употребе, као и исказивањем пренесеног, експресивног и др. значења. То значи да ће се неки примери наћи у дијалекатским текстовима, други у историјским, а неки у свим доменима. Наше је мишљење да ће говорници спонтано бирати облик који употребљавају, а да би тек детаљна фреквенцијска анализа и анкете дали приближне одговоре на питање примата једног од дублета.

5. У грађи коју анализирамо издвојила се група именица страног порекла, које су се у процесу адаптације определиле за деклинациони тип. Тако су се неке позајмљенице из латинског језика усвојиле као именице средњег рода множине, док су се неке из немачког усвојиле као именице женског рода множине (Томић 2016: 192). Тако су настали парови *архивалија – архивалије, лајалија – лајалије, универзалија – универзалије* итд. На основу дефиниција видимо да се ове лексеме обрађују на два начина: или се предност даје једном облику, на који се други упућује:

⁹ Рекли бисмо да је ова ознака мушког рода исказана само због значења, да би се нагласило да се односи на оба члана пара, иако би конгруенција у множини уз ову именицу била женска (више о природном и граматичком роду именица в. у Николић 2002/2003).

архивалија с мн. (лат. archivalia) списи, документи који се чувају у архиву, архивска грађа; вар. аркивалија.

архивалије ж мн. (нем. Archivalien) в. архивалија.

или се обрађују као равноправни дублети, са обликом у средњем роду на првом месту, које му по азбучном реду и припада:

лапалија с мн. и лапалије ж мн. (нем. Lappalien) варв. заст. безначајне ствари, ситнице, трице, тричарије.

6. Закључићемо да је једна од карактеристика именица плуралија тантум у српском језику појава дублетних облика у роду. Синкретизам падежних облика у множини и заједнички наставци за различите родове остављају могућност варирања у основном облику. То је посебно случај код оних именица које се ретко употребљавају и за које потврде имамо само у писаном облику – с очалима на носу може се протумачити као инструментал множине именица *очали ж, очали м*, али и непотврђеног **очала с*. За овакве случајеве важно је да их речници правилно и пажљиво забележе. Варијанте о којима говоримо нису увек истог ранга; чак и када се посматрају као апсолутни дублети, без икакве маркираности, говорници се обично определе за један од облика. У речницима се ређе маркиране и нормативно обележене лексеме стављају у заграду, чиме се даје предност једном од чланова дублетног пара.

ИЗВОРИ

ЕК: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>.

К–Ш: Клајн, Иван, Милан, Шипка. *Велики речник сѝраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј, 2008.

ПДРС: <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=pdrs10>

Правопис. *Правопис срѝскоја језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.

РСАНУ: *Речник срѝскохрвајској књижевној и народној језика, I–XX*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–.

РМС: *Речник срѝскохрвајскоја књижевној језика, I–VI*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Загреб, 1967–1976.

РСЈ: *Речник срѝскоја језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ђуровић, Сања. Морфолошка анализа глаголских дублета у српском језику. *Научни сасѝанак славистѝа у Вукове дане* 44/1 (2011): 171–182.

Ивић, Милка. Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику. *Наш језик* 10/7-10 (1960): 192–211.

Илић, Валентина Илић. Статус дублета у актуелном Речнику уз Правопис српског језика Матице српске. *Нови ѝрилози срѝском ѝравопису*. Нови Сад: Матица српска – Вишеград: Андрићград, 2019, 185–215.

Илић, Валентина. Статус дублета у актуелном Речнику уз Правопис српског језика Матице српске (други део). В. Брборић, И. Бјелаковић (прир.). *Нови ѝрилози срѝском ѝравопису* 2. Нови Сад: Матица српска – Београд: Одбор за стандардизацију, 2022, 293–344.

- Јокановић Михајлов**, Јелица. Акцентски дублети у именичким облицима и њихов статус у савременом српском језику. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 36/1 (2007): 83–90.
- Клајн**, Иван. *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска, 2003.
- Лашкова**, Лили. Из типологије категорије рода у српскохрватском и бугарском књижевном језику. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 13/1 (1984): 97–103.
- Милановић**, Бранислав. Још о роду и облику именице наочари. *Наш језик* X/7–10 (1960): 261–264.
- Николић**, Мирослав. Природни и граматички род именица, *Наш језик* XXXIV/3–4 (2002/2003): 181–194.
- Обуџина**, Предраг. Род именица у словенским језицима као семантичка, морфолошка и синтаксичка категорија – на примеру именице *наочари*. *Српски језик* XXV (2020): 525–539.
- РЛГ**: <https://www.lingvistickitermini.rs/>
- Радосављевић**, Никола. *Акцентски дублетни облици именица у савременом српском стандардном језику*. Необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, 2019.
- Стакић**, Милан. Дублетни глаголски облици од презентске основе. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 44/3 (2015): 7–22.
- Стакић**, Милан. Морфолошки дублети глаголских облика од инфинитивне основе. *Српски језик* 23/1 (2018): 283–302.
- Стевановић**, Михаило. Кога је рода именица *наочари*. *Наш језик* V/7–8 (1937): 204–208.
- Степановић**, Стефан. *Акцентски дублетни облици именица у савременом српском књижевном језику*. Необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, 2023.
- Сурдучки**, Милан. Синоними у варијантама српскохрватског језика. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 12/1 (1983): 173–182.
- Томић Анић**, Дина. Двородне именице домаћег порекла са двојакном деклинацијом. *Српски језик* XXIII (2018): 453–467.
- Томић**, Бојана. О односу значења и категорије броја код једног типа позајмљеница у српском језику. В. Мишић Илић, В. Лопчић (ur.). *Jezik, književnost, značenje: jezička istraživanja*. Niš: Filozofski fakultet, Univerzitet u Nišu, 2016, 189–200.
- Томић**, Бојана. *Именске речи које се јављају само у множини у српском језику*. Необјављена докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет, 2019.
- Ђорић**, Божо. Дублети и језичка правилност. *Књижевност и језик* 52/3–4 (2005а): 285–296.
- Ђорић**, Божо. Неки дублети и двострукости у српском језику. *Србистички прилози – Зборник у част професора Славка Вукомановића*, Београд: Филолошки факултет, 2005б, 273–281.
- Ђорић**, Божо. Неки дублети у српском језику. *Studia Philologica Slavica, Festschrift für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag gewidmet von Freunden, Kollegen und Schülern, Teilband I/II*, Redaktion Bernhard Symanzik, Berlin, 2006, 71–80.
- Ђорић**, Божо. Синоними и дублети. *Научни сасиџанак славистиџа у Вукове дане* 35/3, (2007): 59–67.
- Упутства**: *Упутиштва за израгу РСАНУ*. Институт за српски језик (интерно издање).
- Џвиловић**, Драгана. О двородној природи појединих збирних именица на *-еж* у српском језику. *Српски језик* XXII (2017): 457–469.

- BOŠNJAK BOTICA, Tomislava. *Preobilje u hrvatskoj morfologiji*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik, 2024.
- POLANČEC, Jurica i Tomislava BOŠNJAK BOTICA. O širenju preobilja (dubletnosti) u genitivu množine imenica e-sklonidbe s višesuglasničkim završetkom osnove. *Fluminensia* 36/1 (2024): 211–243.
- THORNTON, Anna. Overabundance (multiple forms realizing the same cell): a non-canonical phenomenon in Italian verb morphology. Martin Maiden et al. *Morphological autonomy: perspectives from Romance inflectional morphology*. Oxford, 2011, 358–381.

Bojana N. Tomić

Pluralia Tantum Doublets in the Serbian Language (Gender Doublets)

Summary

In this paper, we analyze pluralia tantum nouns that have dual gender. The syncretism of case forms in the plural, along with shared endings across genders, allows for variation in the base form. Although these words are generally less frequently used, they are accurately and meticulously recorded in dictionaries. The variants we analyzed are not always of equal rank; even when considered absolute doublets, without any distinct marking, speakers tend to favor one of the forms.

Keywords: pluralia tantum, nouns, doublets, double gender, plural.

Institute for the Serbian Language of SASA

Вања Н. Миљковић*
Институт за српски језик САНУ

ТИПОВИ СЕМАНТИЧКЕ МОТИВАЦИЈЕ У ЛЕКСИЦИ СЛЕНГА – СЛУЧАЈ НАЗИВА ЗА ЉУДЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ СЛЕНГУ

У раду се анализира мотивисана лексика којом се именује човек у савременом српском сленгу. Уочено је шест група овакве лексике, према типу мотивације: 1) лексичка метонимија (нпр. *Љуцица* „особа са великом задњицом”); 2) лексичка метафора (нпр. *хобиш* „ниски, непривлачни мушкарац”); 3) лексичка метафтонимија (нпр. *џроб* „изразито ружна особа”); 4) творбена метонимија (нпр. *збуњола* „особа која се лако збуњује”); 5) творбена метафтонимија (нпр. *гркош* „фрустрирана, незадовољна особа”); 6) уписивање (мотивација заснована на формалној сличности, нпр. *носферати* „особа са великим носем”, *џрженица* „особа која се лако уздуди, пржи”). Анализа је показала да исти појмовни механизми који постоје у семантичкој деривацији (на нивоу полисемије) могу бити уочени и на нивоу творбе речи. Притом, појмовна метафора префирира ниво полисемије, док је појмовна метонимија основни механизам у залеђини деривационих процеса.

Кључне речи: мотивација, полисемија, творба речи, метафора, метонимија, метафтонимија, уписивање, савремени српски сленг.

1. Увод. Термин *мотивација* се у творби речи користи како би се творбени процес сагледао из семантичког угла – реч од које творбени процес отпочиње назива се мотивном, а реч која је резултат тог процеса мотивисаном (Драгићевић 2007: 189; Ћорић 2008: 21–31). У литератури се често наглашава да се о творбеној мотивацији не може говорити ако се између двеју речи на синхронном плану препознаје само формална подударност без очигледне семантичке везе (која се може изразити одговарајућом творбеном дефиницијом) (Ћорић 2008: 24). Мотивација се, стога, у дериватологији може сматрати појмовном залеђином творбених процеса који се очитују на плану морфемске структуре.

У лексикологији је одавно уочено да се семантичке појаве карактеристичне за творбу речи појављују и на нивоу полисемије. Тако, Д. Гортан-Премк (2004: 136), говори о семантичком варирању, као феномену који обједињује значењске механизме на плану полисемије и на плану дериватологије. Термин семантичка деривација, којим се означава процес стварања секундарних значења лексема (в. Матијашевић 1987; Драгићевић

* vanja.miljkovic@isj.sanu.ac.rs; pablo_astrid@yahoo.com

2018), почива управо на таквом приступу: оно што је у творби мотивна реч, у полисемантичкој структури представља примарно (односно – мотивно) значење. О мотивисаности, стога, говоримо увек када реч, упућујући на један појам, својом формом указује на семантичку везу са неким другим појмом. Притом, ако је формална подударност мотивисане и мотивне форме потпуна – мотивација се одвија на плану полисемије, а ако је делимична (мотивни појам се види у основи мотивисаног) – мотивација је реализована на плану творбе.

У лексиколошкој литератури се као основни механизми семантичке деривације обично издвајају метафора и метонимија¹ (в. ГОРТАН-ПРЕМК 2004; ДРАГИЋЕВИЋ 2007). Ми ћемо у овом истраживању питању мотивисаности прићи из когнитивнолингвистичког угла, па метафору и метонимију видимо као појмовне процесе, односно оруђа концептуализације (в. CROFT 1993; GRADY 1998; KÖVESCES 2002; EVANS, GREEN 2007; ДРАГИЋЕВИЋ 2007). Посматрање метонимије у контексту творбе речи није ново истраживачко поље у когнитивној семантици (BASILIO 2009; NESSET 2009; JANDA I SARADNICI 2013), али интеракција метонимије и творбе још увек није системски проучена (в. Миљковић 2023: 38–40). За узајамно деловање метафоре и метонимије користећемо уобичајени когнитивносемантички термин *меџафџонимија*, настао пре више од 30 година (GOOSSENS 1990; в. и ДРАГИЋЕВИЋ 2005), ослањајући се на новију класификацију у којој је кључни аспект то да ли се метонимија појављује у изворном или циљном домену метафоре (RUIZ DE MENDOZA, GALERA-MASEGOSA 2011; в. и Миљковић 2023б, 135).

Грађу за наше истраживање чини преко 300 јединица ексцерпираних из *Речника српског жаргона* Б. Герзића или уочених у богатом материјалу на платформи *Вукалија*. Термин *сленг* користимо у значењу општег колоквијалног онеобиченог језика (за разлику од *жаргона*, који су језик специфичних друштвених група), што се делимично поклапа са термином *ојшџи жаргон*, који се среће у домаћој лингвистици (БУГАРСКИ 2003; више о овој дистинкцији в. у Миљковић 2022 и 2023б).

2. Анализа. Семантичка анализа грађе показала је да се према типу мотивације лексика којом се у сленгу именује особа може разделити у шест група. За одређење типа мотивације релевантан је како појмовни механизам (метонимија, метафора, метафтонимија) тако и језички ниво његове реализације (полисемија или творба).

2.1. Први тип – лексичка метонимија. Најједноставнији тип мотивисаности јесте полисемантичко метонимијско померање. У нашој грађи овај тип мотивације није тако чест. Код неколико лексема примећује се метонимија

¹ Питање разликовања синегдохе од метонимије овог пута остављамо по страни. У србистичкој литератури синегдоха се види као посебан механизам полисемије. Ипак, у когнитивној семантици синегдоха се посматра као један од типова метонимије (в., рецимо, Littlemore 2015, 23).

РЕЛЕВАНТНИ ДЕО ТЕЛА ЗА ОСОБУ: *џуза* („особа са привлачном задњицом”), *џузица* („особа са великом задњицом”), *дуља* („хомосексуалац”), *џичка* („привлачна женска особа”), *куре* („мушкарац уопште или млађи мушкарац”), *костџур* („изузетно мршава особа, којој се, стога, називу кости”). У овим се примерима соматизмом означава особа концептуализована у контексту тела, па соматизам не губи своју референцијалну вредност већ је шири са дела тела на особу. Лексички остварену метонимију СТАЊЕ ЗА НОСИОЦА СТАЊА УЧАВАМО у примерима *дејра* (скраћено од *дејресција*, овде у значењу „депресивна особа”) и *смор* (настало регресивном деривацијом од *смориџи*, са примарним значењем „стање сморености”, нпр. *смор ми је да џо радим*, и секундарним метонимијским „особа која смара”).

2.2. Други тип – лексичка метафора. Лексичка метафора је најзаступљенији тип мотивације у нашој грађи. Као и лексичка метонимија, она се реализује кроз секундарна значења лексема. Уочили смо како метафоре засноване на сличности тако и метафоре засноване на искуственим корелацијама (в. GRADY 1998; EVANS, GREEN 2006). Према циљним доменима, примере из ове групе можемо грубо поделити на две подгрупе: 1) метафоре које особу концептуализују из угла физичког изгледа; 2) метафоре које особу концептуализују из угла менталних карактеристика. Неки од примера дати су у следећим табелама.

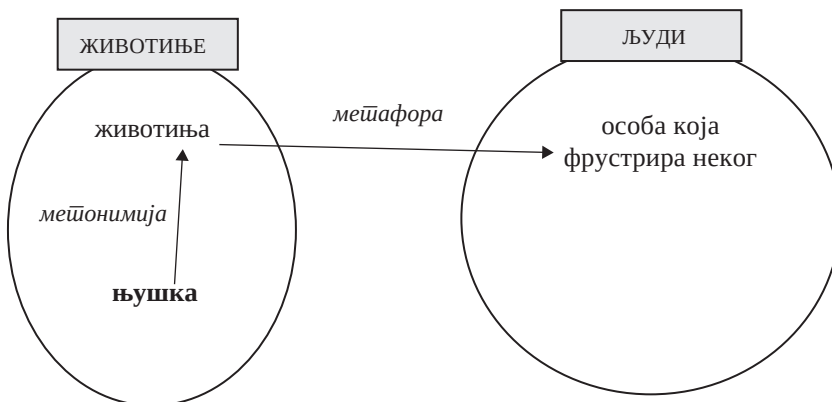
примери метафоризације на основу физичког изгледа и телесних карактеристика	метафора или група метафора
<i>шиџица, моџика, чачкалица</i>	МРШАВА ОСОБА ЈЕ ТАНКИ ПРЕДМЕТ
<i>мечка, свиња, крмача, џрасац, џрасица, џица</i>	ПУНАЧКА ОСОБА ЈЕ КРУПНА ЖИВОТИЊА
<i>џенк</i>	ПУНАЧКА ОСОБА ЈЕ ТЕШКИ ПРЕДМЕТ
<i>џикавац</i>	НИСКА ОСОБА ЈЕ ПРЕДМЕТ МАЛЕ ВЕРТИКАЛНЕ ДИМЕНЗИЈЕ
<i>џном, зомџи, хобиџи</i>	НЕПРИВЛАЧНА ОСОБА ЈЕ РУЖНО ФИКЦИОНАЛНО БИЋЕ
<i>камен, лоџаџа, крамџи, џејељара</i>	НЕПРИВЛАЧНА ОСОБА ЈЕ ПРЕДМЕТ БЕЗ ЕСТЕТСКИХ ВРЕДНОСТИ ИЛИ ПРЕДМЕТ НЕПРИЈАТНОГ ИЗГЛЕДА
<i>шинџер</i>	ОСОБА НЕПРИЈАТНОГ ИЗГЛЕДА ЈЕ ОСОБА КОЈА СЕ БАВИ НЕПРИЈАТНИМ ПОСЛОМ
<i>џаска, леџва</i>	ЖЕНСКА ОСОБА МАЛИХ ГРУДИ ЈЕ ПРЕДМЕТ СА РАВНОМ ПОВРШИНОМ
<i>мачка, маца, кока</i>	ПРИВЛАЧНА ЖЕНА ЈЕ СИМПАТИЧНА ЖИВОТИЊА
<i>аџула, змај; џомџа</i>	ПРИВЛАЧНА ЖЕНА ЈЕ ОПАСНА ЖИВОТИЊА ИЛИ ОПАСНА СТВАР (према прим. метаф. ПРИВЛАЧНО ЈЕ ОПАСНО)
<i>џуслица, колачић, џомџона, комаџ, џарче, крџина</i>	ПРИВЛАЧНА ОСОБА ЈЕ ПРИЈАТНА, УКУСНА ХРАНА (према прим. метаф. ПРИВЛАЧНО ЈЕ УКУСНО)
<i>џосил, мумија</i>	СТАРИЈА ОСОБА ЈЕ ПРЕДМЕТ ИЗ ДРЕВНОГ ВРЕМЕНА

Табела 1. Примери лексичких метафора особе на основу изгледа

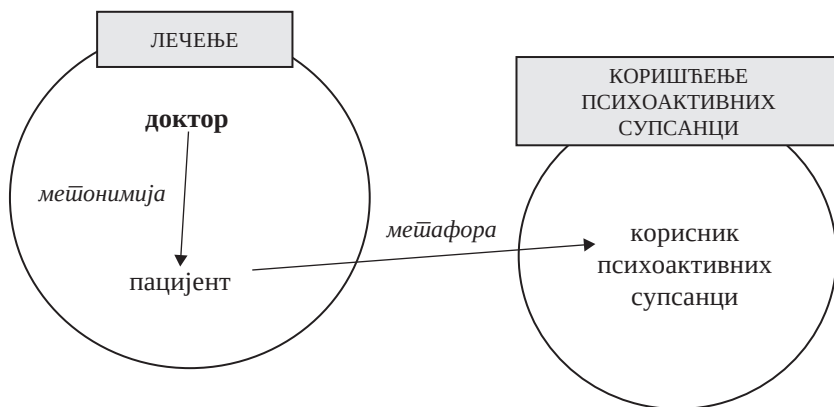
примери метафоризације на основу менталних карактеристика	метафора или група метафора
<i>їањ, балван, їої</i>	МЕНТАЛНО ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ПРЕДМЕТ КОЛИ СЕ ТЕШКО ПОМЕРА (према прим. метаф. МИСЛИТИ ЈЕ КРЕТАТИ СЕ)
<i>шрафцијер, икебана</i>	МЕНТАЛНО ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ НЕАНИМАТНИ ЕНТИТЕТ (СТВАР) (према прим. метаф. ИНТЕЛИГЕНТНО ЈЕ ЖИВО)
<i>башїа, овца; дамбус</i>	МЕНТАЛНО ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ЕНТИТЕТ ЧИЈИМ СЕ ИЗГЛЕДОМ МАНИПУЛИШЕ (према прим. метаф. МЕНТАЛНА МАНИПУЛАЦИЈА ЈЕ ФИЗИЧКА МАНИПУЛАЦИЈА)
<i>зомби; коњ, маїарац, мајмун, кобила, сом, кокошка</i>	МЕНТАЛНО ИНФЕРИОРНА ОСОБА ЈЕ ИНФЕРИОРНО НЕЉУДСКО БИЋЕ / ЖИВОТИЊА ФРУСТРИРАЈУЋА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА

Табела 2. Примери лексичких метафоре особе на основу менталних карактеристика

2.3. Трећи тип – лексичка метафтонимија. Секундарно значење лексеме може бити продукт заједничког деловања метафоре и метонимије. Како то показује анализа, лексичка метафтонимија готово по правилу подразумева метонимију у изворном домену метафоре. Погледајмо, као илустрацију, лексему *њушка*. Јасно је да се употреба ове речи у сленгу наслоњена на поменути метафору ФРУСТРИРАЈУЋА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА. Међутим, у изворном домену метафоре уочава се метонимија која додатно појачава ефекат – ДЕО ЖИВОТИЊСКОГ ТЕЛА ЗА ЖИВОТИЊУ.

Дијаграм 1. Метафтонимијско значење речи *њушка* у сленгу

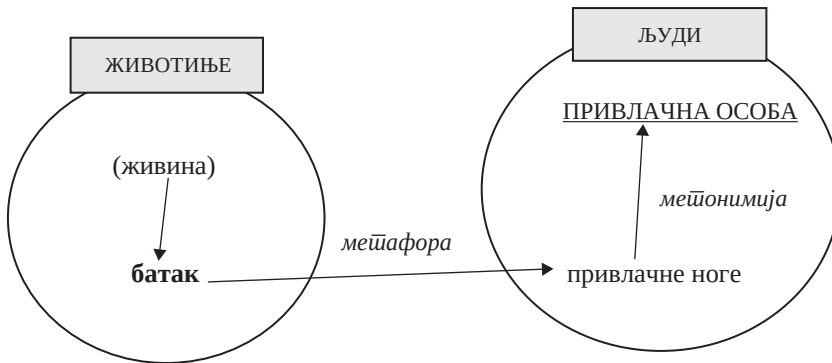
На сличан начин може се објаснити и значење именице *доктор* у сленгу. У когнитивном моделу лечења веза између доктора, као особе која, између осталог, преписује лекове пацијенту, и самог ПАЦИЈЕНТА, као особе која користи лекове да би се излечила, јесте метонимијска (ОНАЈ КО ОМОГУЋАВА КОРИШЋЕЊЕ → КОРИСНИК). Међутим, *доктор* у сленгу не упућује на „особу која се лечи таблетама” већ на „особу који злоупотребљава психоактивне лекове”. **Метафора ОСОБА КОЈА ЗЛОУПОТРЕБЉАВА ПСИХОАКТИВНЕ ЛЕКОВЕ ЈЕ ПАЦИЈЕНТ (КОЈИ СЕ ЛЕЧИ ПСИХОАКТИВНИМ ЛЕКОВИМА) ПРАЋЕНА ЈЕ МЕТОНИМИЈОМ У ИЗВОРНОМ ДОМЕНУ ДОКТОР ЗА ПАЦИЈЕНТА.**

Дијаграм 2. Метафтонимијско значење речи *доктор* у сленгу

Соматизми у неким секундарним значењима такође могу бити инстанце метафтонимије. Тада део тела стоји као метонимијска ознака за неко сложеније својство које се наслања на телесност, али које се притом метафорички уопштава, ослобађајући се телесних извора. Тако, рецимо, *џичка* има значење „неодважна особа уопште”, које отпочиње метонимијом полни орган за жену, а завршава метафором утемељеном на стереотипној представи – НЕОДВАЖНА ОСОБА УОПШТЕ ЈЕ ЖЕНА.

Обрнути случај, да се метонимија остварује у циљном домену није немогућ, али је, према нашем увиду, редак. Такав пример би, рецимо, била именица *баџак*, која у сленгу означава „особу (обично женску) са привлачним ногама”. Метафора привлачне ноге су батаци (која, примећујемо, почива више на примарној метафори привлачно је укусно него на сликовној метафори људске ноге су животињске ноге) захтева и метонимијско померање у циљном домену (привлачне ноге за привлачну особу), које омогућава коначно повезивање *баџака* и *привлачне особе*.

Дијаграм 3. Метафтонимијско значење речи *батак* у сленгу

Још неки примери лексичке метафтонимије, са метонимијом у изворном домену метафоре, дати су у следећој табели:

пример	метафора	метонимија у изворном домену метафоре
<i>гроб, гробина</i> „изразито ружна особа”	ИЗРАЗИТО НЕПРИВЛАЧНА ОСОБА ЈЕ ЛЕШ	ПРОСТОР ЗА ОНО ШТО ЈЕ У ЊЕМУ (ГРОБ ЗА ЛЕШ)
<i>патак</i> „особа коју говорник сматра интелектуално инфериорном”	НЕИНТЕЛИГЕНТНА ОСОБА ЈЕ ЖИВОТИЊА	ДЕО ТЕЛА ЗА ЈЕДИНКУ (ПАПАК ЗА ЖИВОТИЊУ)
<i>архив</i> „изузетно стара особа”	СТАРА ОСОБА ЈЕ ПРЕДМЕТ ИЗ СТАРИНЕ	ПРОСТОР ЗА ПРЕДМЕТЕ КОЈИ СУ У ЊЕМУ (АРХИВ ЗА СТАРЕ ПРЕДМЕТЕ)
<i>антика</i> „изузетно стара особа”	СТАРА ОСОБА УОПШТЕ ЈЕ СТВАР ИЗ ДАВНОГ ДОБА	ПЕРИОД ЗА ЕНТИТЕТЕ КОЈИ СУ У ЊЕМУ НАСТАЛИ (АНТИКА ЗА АНТИЧКЕ ПРЕДМЕТЕ)
<i>геријатрија</i> „изузетно стара особа”	СТАРА ОСОБА ЈЕ ГЕРИЈАТРИЈСКИ ПАЦИЈЕНТ	ПРОСТОР ЗА ОСОБУ КОЈА ЈЕ У ЊЕМУ СМЕШТЕНА (ГЕРИЈАТРИЈА ЗА ПАЦИЈЕНТЕ НА ГЕРИЈАТРИЈИ)
<i>легија</i> „особа према којој говорник осећа изразито поштовање”	ОСОБА ДОСТОЈНА ПОШТОВАЊА ЈЕ МИТОЛОШКИ ХЕРОЈ	МИТОЛОШКА ПРИЧА ЗА ГЛАВНОГ ЈУНАКА ПРИЧЕ (ЛЕГЕНДА ЗА ХЕРОЈА)
<i>мутљавина</i> „непоуздана особа”	НЕПОУЗДАНА ОСОБА ЈЕ ОНАЈ КО МУТИ ВОДУ	ЕФЕКАТ ЗАМУЋЕНОСТИ ЗА УЗРОКИВАЧА ЗАМУЋЕНОСТИ (МУТЉАВИНА ЗА ОНОГ КО ЈЕ УЗРОКУЈЕ)
<i>тонореја</i> „непривлачна особа”	РУЖНА ОСОБА ЈЕ БОЛЕСНА ОСОБА	БОЛЕСТ ЗА БОЛЕСНУ ОСОБУ
<i>шлог</i> „ментално инфериорна, неинтелигентна особа”	НЕИНТЕЛИГЕНТНА ОСОБА ЈЕ ОСОБА КОЈА ПАТИ ОД НЕУРОЛОШКИХ ПОСЛЕДИЦА ШЛОГА	ШЛОГ ЗА ОСОБУ КОЈА ЈЕ ДОЖИВЕЛА ШЛОГ

Табела 3. Примери лексичке метафтонимије

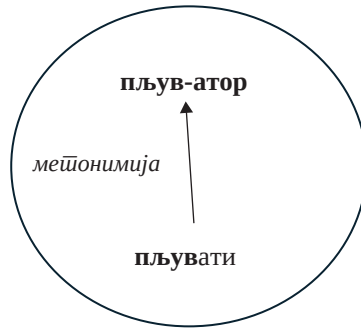
2.4. Четврти тип – творбена метонимија. Творбена метонимија је реализација појмовне метонимије на нивоу деривације. За разлику од лексичке метонимије, која није сигнализирана обликом саме речи (већ њеним реченичним контекстом), метонимијско померање од мотивног ка мотивисаном појму овде је увек праћено творбеним процесом. Најчешће је то суфиксација (нпр. *нос-оња*, *цвикер-аш*, *збуњ-ола*, *тоштив-ац*), али су уочени и случајеви комбиноване творбе (нпр. срастање и суфиксација: *џуши-кур-ка*, или слагање и суфиксација: *дуй-е-дав-ац*). У нашој грађи творбена метонимија није ретка, а доња табела доноси неке од посведочених метонимијских образаца.

примери творбене метонимије	творбена метонимија
<i>носоња</i> („особа са великим носом“), <i>буљаш</i> и <i>буљашница</i> („особа са великом задњицом“), <i>џузичар</i> , <i>џузичарка</i> , <i>џршоња</i> , <i>ружњача</i> , <i>џрдоња</i> („особа која јавно прди“), <i>џљувашор</i> („особа која пљује док говори“)	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ КАРАКТЕРИСТИЧНОГ ДЕЛА ТЕЛА ИЛИ ТЕЛЕСНОГ ПОНАШАЊА
<i>цвикераш</i> ; <i>фирмаш</i> и <i>фирмашица</i> („особа која носи само фирмирану гардеробу“), <i>кравашаш</i>	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ КАРАКТЕРИСТИЧНЕ ОДЕЖЕ ИЛИ АКЕСОАРА
<i>збуњола</i> („особа збуњиве природе“), <i>џуњавило</i> , <i>комплексаш</i> , <i>флејма</i> , <i>џраумаш</i> , <i>сенило</i> , <i>кулер</i>	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ МЕНТАЛНИХ КАРАКТЕРИСТИКА
<i>кешован</i> , <i>доџашун</i> , <i>џлашшиша</i> ; <i>шворцер</i> , <i>бесџарић</i>	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ МАТЕРИЈАЛНОГ СТАЊА
<i>буљаш</i> и <i>дуйедавац</i> („хомосексуалац“), <i>дркација</i> („онај ко мастурбира“), <i>сџонзоруша</i> , <i>џушикурка</i> , <i>џушика</i> , <i>дудлач</i> и <i>дудлачица</i> , <i>џримач</i> и <i>џримачица</i>	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ ОБЛИКА СЕКСУАЛНОГ ПОНАШАЊА
<i>смарач</i> и <i>смарачица</i> , <i>тоштивац</i> , <i>сџравило</i>	НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ ЕФЕКТА ЊЕНОГ ПОНАШАЊА

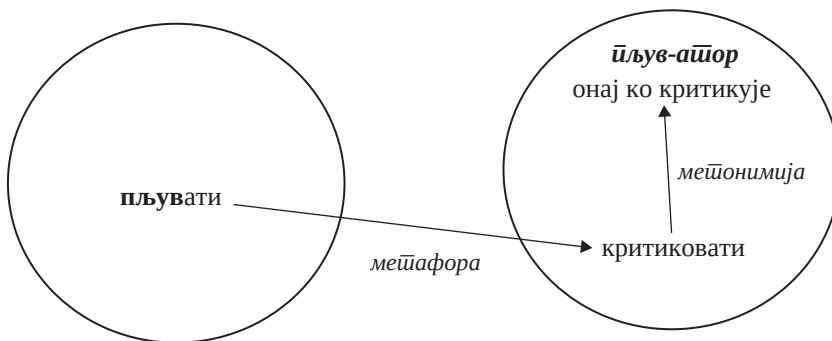
Табела 4. Примери творбене метонимије

2.5. Пети тип – творбена метафтонимија. Као и код претходног типа, и овде је реч о појмовној метонимији, само што је сада приступни појам метонимије метафоризован. Општа формула ове групе, стога, гласи мотивисани назив из метафоризованог мотивног назива. Као илустрацију можемо узети реч *џљувашор*. Ако би ова реч означавала „особу која пљује док говори“ мотивација би почивала само на творбеној метонимији (назив за вршиоца радње из пратећих околности вршења радње, в. табелу 4). У значењу „особа која претерано, агресивно, неосновано критикује друге“ суфиксација је пак праћена творбеном метонимијом назив за особу из назива за облик понашања (критизерско понашање), али је мотивни појам критизерско понашање метафорички концептуализован као пљубање. Метафора

КРИТИЗЕРСТВО ЈЕ ПЉУВАЊЕ УТЕМЕЉЕНА ЈЕ НА ПРИМАРНОЈ МЕТАФОРИ НЕПРИЈАТНОСТ УОПШТЕ ЈЕ ИЗЛОЖЕНОСТ НЕПРИЈАТНОЈ МАТЕРИЈИ.

Дијаграм 4. Творбена метонимија на примеру *пљуватор* („онај ко пљује док прича”)

Дијаграм 5. Творбена метафтонимија на примеру *пљувач* („онај ко неосновано критикује”)

Уочили смо да се у сленгу понекад појављују синонимски парови, засновани на сличним мотивационим поступцима који се реализују на различитом језичком нивоу (у једном случају кроз полисемију, у другом на плану творбе). Погледајмо, рецимо, речи *товно* и *товнар*. Видели смо да *товно* представља лексички реализовану метафору ФРУСТРИРАЈУЋА ОСОБА ЈЕ ГОВНО, утемељену на примерној метафори ИЗВОР НЕПРИЈАТНОСТИ ЈЕ ИЗВОР СМРАДА. Иста примарна метафора је релевантна и код именице *товнар*, али творбена структура ове речи указује на нешто другачији појмовни пут. Како дефиниција „особа која својим понашањем фрустрира друге” показује, суфиксација је праћена творбеном метонимијом НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ ЊЕНОГ ПОНАШАЊА, али је приступни појам те метонимије метафоризован – ФРУСТРИРАТИ ДРУГЕ ЈЕ ИЗБАЦИВАТИ ФЕЦЕС. Занимљиво је приметити да реч *товнар* има само такво, метафтонимијско

значање (не користи се у значењу које би се заснивало само на творбеној метонимији „особа која врши велику нужду”).

Метафоризације облика понашања као приступног појма творбене метонимије често подразумева његово довођење у везу са замисливом и једноставном физичком сликом. Тако се, рецимо, напорно понашање метафоризује као физичко дављење (*дав-еж*), извлачење ситне користи као чешање (*чешај-ор*), говорење глупости као избацивање фецеса (*сер-ајор*), узбуђивање као паљење (*јал-иша, лож-ана*), испољавање фрустрираности као мастурбација (*дрк-ош, дрк-аџија*).

Видели смо на примеру *љувач* да лексеме из ове групе могу имати примарна значења која су продукт једноставне творбене метонимије, рецимо – *прелејач* примарно означава „ентитет који прелеће нешто” (творбена метонимија), али у сленгу има метафтонимијску интерпретацију („особа која мења политичке странке”). Тако је и са лексемом *дркаџија*, која може означавати „мушку особу која мастурбира” (творбена метонимија) или „фрустрирану особу уопште” (творбена метафтонимија), док би се за реч *дркош* могло рећи да има само метафтонимијско значење, што је, видели смо, случај и са лексемом *товнар*. Слично, за именицу *кликераш* није својствено чисто метонимијско читање (иако је и оно могуће, рецимо „особа која сакупља кликере” или „особа која се игра кликерима”) – њено посведочено значење је метафтонимијско „паметна, интелигентна особа” (ПАМЕТ ЈЕ ПРОВИДНИ МАТЕРИЈАЛ (КЛИКЕРИ) + НАЗИВ ЗА ОСОБУ ИЗ МЕТАФОРИЗОВАНОГ СВОЈСТВА).

2.6. Шести тип – уписивање. Посебну врсту мотивисаних речи у сленгу представљају примери попут *јајика* („патетична особа”) и *јрженица* („особа која се лако узбуди око нечега”). Као што видимо, у питању су речи које припадају општем лексичком фонду и у свакодневном језику имају значење које се не може директно довести у везу са значењем у сленгу. Није у питању, дакле, ни метафора ни метонимија, већ је реч о посебном процесу семантичке камуфлаже и језичке игре – нова мотивна реч (*јајейика*, односно *јржији*) се препознаје, односно уписује у структуру већ постојеће речи на основу формалне сличности међу њима (в. Миљковић 2023б). Последица уписивања је семантичка реинтерпретација постојеће (и стабилне) речи у контексту нове, каламбурски успостављене мотивационе везе. Као механизам стварања нових и необичних значења уобичајене лексике, уписивање врло јасно илуструје основне карактеристика сленга – онеобиченост и експресивност.

Анализа је показала да можемо говорити о два типа уписивања. Један тип почива на неморфемском сегментирању мотивисане речи – читава мотивна реч или један њен упечатљиви сегмент (који може, али не мора бити заиста морфема) проналази се у мотивисаној речи (патика : патетика). Другачије је

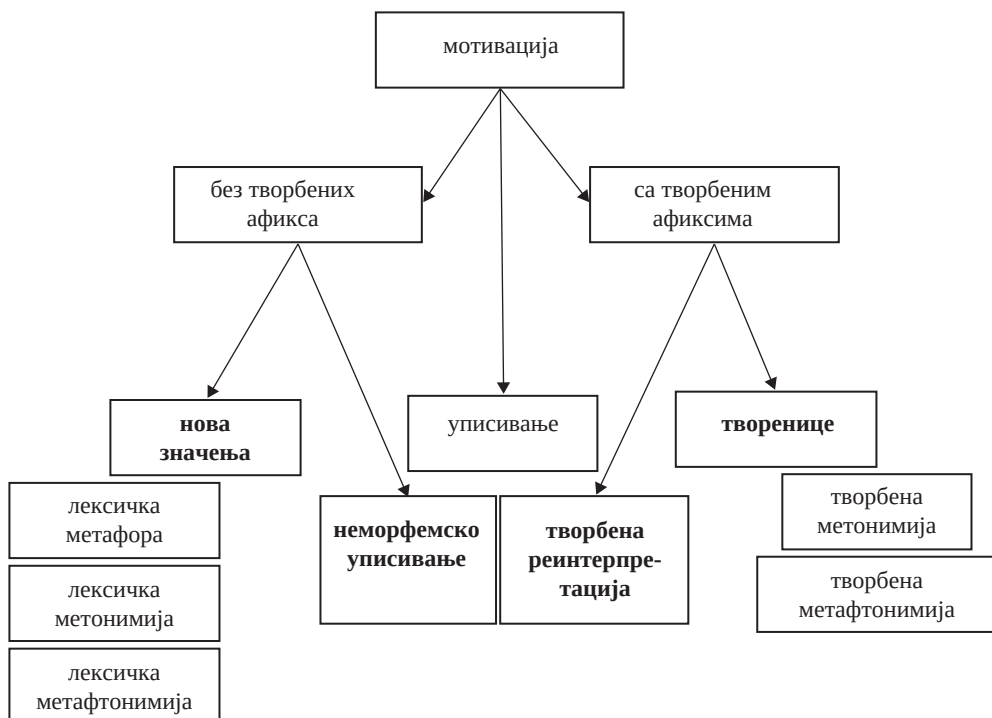
уписивање које илуструје лексема *ѓрженица* – како је и у примарном значењу (из домена хране) овај појам повезан са глаголом *ѓржиѓи*, ново значење је продукт творбене реинтерпретације – *ѓрженица* је и даље изведена од глагола *ѓржиѓи*, али у његовом секундарном значењу („изазивати узбуђење код некога”). Док се примери неморфемског уписивања могу третирати као сливање (о формалним типовима сливања в. БУГАРСКИ 2019), творбено уписивање остаје изван опсега сливања. Треба, ипак, напоменути да се и неморфемско уписивање разликује од типичног сливања – док сливање подразумева стварање нове сливене форме (сливенице), у случајевима уписивања форма није нова (то је постојећа реч), нова је само њена семантичка интерпретација.

Творбenu реинтерпретацију уочавамо и код лексеме *скреѓничар*, која ван сленга означава „радника на железници који је одговоран за скретницу на прузи” (мотивација је *скреѓаѓи* → *скреѓница* → *скреѓничар*). Њено значење у сленгу – „особа која је скренула с памети, лудак”, очигледно је и даље повезано са глагол *скреѓаѓи*, али у метафоризованом значењу. Код лексеме *сисар* примарно значење је мотивисано глаголом *сисаѓи*, а значење у сленгу („жена великих груди”) именицом *сиса*. За разлику од примера чисте творбене метонимије, одабир творбеног средства у овим случајевима (нпр. *-ар* у деривацији *сиса* → *сис-ар*) у великој је мери детерминисан намерним поклапањем са већ постојећим лексичким јединицама, што појачава ефекат онеобичености, карактеристичан за сленг.

Неморфемско уписивање, поред поменуте лексеме *ѓаѓика*, уочавамо и у следећим примерима: *ломоносов* („особа са великим носем”), *кокарда* („привлачна женска особа, кока”), *ћоѓић* („лопов”, мотивисано сличношћу са глаголом *ћаѓиѓи*), *ѓуѓовић* („особа која у пасивној улози упражњава орални секс”, мотивисано сличношћу са глаголом *ѓуѓаѓи*), *анаѓиѓичар* („особа која упражњава анални секс”), *ѓранзисѓор* („трансвестит”). Уписивањем се може објаснити и како је лексема *ѓабријела* од властитог имена постала „ружна женска особа” – вероватно је у питању делимична гласовна подударност са деантропонимом *ѓабор* који у сленгу означава „ружног мушкарца”. Занимљив пример представљају и лексеме *лаѓонац* и *лаѓонка*, које у сленгу значе „заборавну особу” – уписивање је овде омогућено формалном сличношћу тих речи са глаголом *излаѓиѓи* (сегмент *[лаѓ]*), који у колоквијалном језику упућује на почетак стања заборавности.

3. Закључак. Анализа спроведена у овом раду показала нам је да се мотивација реализује на два плана – појмовном и формалном. На појмовном плану она подразумева ангажовање појмовних механизма (метафоре, метонимије и метафтонимије). Са друге стране, на формалном плану она може

бити остварена без ангажовања творбених средстава (семантичка деривација или неморфемско уписивање) или кроз творбене поступке (творбеним афиксима или творбеном реинтерпретацијом). Укрштањем ова два нивоа добијамо системску поделу типова мотивације у сленгу, што је сумирано на следећем дијаграму.

Дијаграм 6. Типови мотивације у сленгу

Иако се, у начелу, исти појмовни механизми реализују и на плану полисемије и на плану творбе, неопходно је скренути пажњу на неколико теоријских импликација овакве типологије. Пре свега, анализа материјала је показала да је једна од разлика између метафоре и метонимије у преферираном језичком нивоу: док се метафора првенствено повезује са семантичком деривацијом (дакле – са нивоом полисемије), метонимија је кључни механизам који прати творбене процесе. Штавише, метафора се на нивоу творбе реализује само у садејству са метонимијом, као метафтонимија. Ипак, не би било тачно рећи да су сви творбени процеси метонимијског карактера – у лексици коју смо у овом раду представили то јесте тако (творенице су или метонимијског или метафтонимијског типа, у оба случаја метонимија постоји), али примери свакодневне лексике попут *кућ-ица* и *мачк-еџина* показују да је, рецимо, суфиксација могућа и без метонимијског ефекта. Поред тога, треба скренути

пажњу и на чињеницу да мотивација може бити остварена и без творбених механизма – неморфемско уписивање почива само на формалном поклапању мотивне и мотивисане речи.

На крају, примећујемо да понуђена типологија може бити значајна како у даљим истраживањима лексике сленга тако и у лексиколошким и творбеносемантичким испитивањима уобичајнеог и стандардног језика.

ИЗВОРИ

GERZIĆ, Borivoj. Rečnik srpskog žargona. Beograd, 2012.

ВУКАЈЛИЈА: www.vukajlija.com [pristupljeno 1. februara 2025.]

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичкој сисџема*. Београд: ЗУНС, 2004.

ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. „Метафтонимија”. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 34/3 (2005): 185–191.

ДРАГИЊЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоџија срџској језика*. Београд: ЗУНС, 2007.

ДРАГИЊЕВИЋ 2018. „Семантичка деривација”, *Срџски језик* 23 (2018), 169–177.

МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка. „Око неких питања у творби речи”. *Научни сасџанак слависџа у Вукове дане* 16/1 (1987): 109–119.

МИЉКОВИЋ, Вања. „Интернет платформа Вукајлија и лексикографија савременог српског сленга”. *Новоречје* 7 (2022): 98–112.

МИЉКОВИЋ, Вања. *Проџодоџајна семанџика глаџолских џрефикса у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023а.

МИЉКОВИЋ, Вања. „Лексичка деантропонимизација у савременом српском сленгу и семантичка природа антропонима”. *Новоречје* 8 (2023б), 125–143.

ЂОРИЋ, Божо. *Творба именица у срџском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2008.

* * *

BASILIO, Margarida. "The role of metonymy in word formation: Brazilian Portuguese agent noun constructions". Klaus-Uwe Panther i dr. (ur.). *Metonymy and Metaphor in Grammar*. John Benjamins Publishing Company, 2009, 99–109.

BUGARSKI, Ranko. *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2003.

BUGARSKI, Ranko. *Srpske slivenice: monografija sa rečnikom*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.

CROFT, William. "The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies". *Cognitive Linguistics* 4 (1993), 335–370.

EVANS, Vyvyan, Melanie Green. *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press, 2006.

GOSSENS, Luis. „Metaphonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action”. *Cognitive Linguistics* 1–3 (1990): 323–340.

GRADY, Joseph. *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. Ph. D. dissertation, Berkeley: University of California, 1998.

JANDA, Laura i saradnici. *Why Russian Aspectual Prefixes Aren't Empty : Prefixes as Verb Classifiers*. Bloomington, Indiana: Slavica, 2013.

KÖVECSES, Zoltán. *Metaphor: A practical introduction*. New York: Oxford University Press, 2002.

LITTMORE, Jeannette. *Metonymy: Hidden Shortcuts in Language, Thought and Communication*. Cambridge University Press, 2015.

NESSET, Tore. „Metonymy of Aspect/Aspects of Metonymy”. *Scando Slavica* 55/1 (2009): 65–77.

RUIZ DE MENDOZA, Francisco José, Alicia Galera-Masegosa. „Going beyond metaphonymy: Metaphoric and metonymic complexes in phrasal verb interpretation”. *Language Value* 3/1 (2011), 1–29.

Vanja N. Miljković

TYPES OF SEMANTIC MOTIVATION IN SLANG LEXICON: THE CASE OF NOUNS DENOTING PEOPLE IN CONTEMPORARY SERBIAN SLANG

Summary

This paper analyzes semantically motivated words used to refer to people in contemporary Serbian slang. Six types of such words are identified based on the type of motivation: (1) lexical metonymy (e.g. *guzica* ‘a person with a large backside’); (2) lexical metaphor (e.g. *hobit* ‘a short, unattractive man’); (3) lexical metaphonymy (e.g. *grob* ‘a particularly ugly person’); (4) derivational metonymy (*zbunjola* ‘a person who is easily confused’); (5) derivational metaphonymy (e.g. *drkoš* ‘a frustrated, dissatisfied person’); and (6) inscription (motivation based on formal similarity, e.g. *nosferatu* ‘a person with a large nose’, *prženica* ‘a person who easily gets excited or agitated’). The analysis shows that the same conceptual mechanisms that underlie semantic derivation (at the level of polysemy) can also be observed at the level of word formation. Conceptual metaphor tends to operate primarily at the level of polysemy, while conceptual metonymy appears to be the dominant mechanism underlying derivational processes.

Keywords: motivation, polysemy, word formation, metaphor, metonymy, metaphonymy, inscription, contemporary Serbian slang.

Institute for the Serbian Language of SASA

.....
CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(082)
811.16'362(082)

ТВОРБА, промена и норма у језичком систему : зборник радова у част професору Божи Ђорићу / уредници Александар Милановић ... [и др.]. - Београд : Савез славистичких друштава Србије : Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2025 (Земун : Кућа штампе плус). - 453 стр. : слика Б. Ђорића ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. 11-12: Реч унапред / уредници. - Биографија проф. др Боже Ђорића: стр. 13. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија проф. др Боже Ђорића: стр. 15-29. - Библиографија уз сваки рад. - Резюме ; Summaries ; Резимеи.

ISBN 978-86-81622-19-3 (ССДС)

1. Милановић, Александар, 1968- [уредник] [аутор додатног текста]

- а) Ђорић, Божо (1945-) -- Зборници
- б) Српски језик -- Зборници
- в) Словенски језици -- Компаративна граматика -- Зборници

COBISS.SR-ID 176440841
.....